SNSPA

Facultatea de Comunicare și Relații Publice
„David Ogilvy“

Paul Dobrescu

Geopolitica

Toate drepturile asupra acestei ediții aparțin Editurii Comunicare.ro, 2003

SNSPA, Facultatea de Comunicare și Relații Publice „David Ogilvy“
Strada Povernei 6—8, București
Tel./fax: (021) 313 58 95
www.comunicare.ro

Important!

Pentru evaluarea cunoștințelor studenților, următoarele subcapitole nu sunt obligatorii:

2.9, 4.6, 4.9, 5.9, 7.2, 7.4, 7.6, 8.10, 8.15, 8.18, 8.23, 8.24, 9.9, 9.13, 10.6, 10.8, 10.15, 10.19

Cuprins

Cursul 1. Noua geopolitică. Sensuri aflate în competiție / 9
1.1. *Geopolitik* a devenit *Géopolitique* / 9
1.2. Nevoia de mari corelații și de reprezentări globale / 11
1.3. Ecologia: „geo“ este indispensabil în orice analiză și proiecție / 13
1.4. Reașezări tectonice după Războiul Rece / 15
1.5. Mediul internațional este un ansamblu coerent / 17
1.6. Geopolitică, geoeconomie, geocultură / 18
1.7. Pluralismul noii discipline / 19
1.8. Perenitatea grilei de lectură bipolare / 22

Cursul 2. Delimitări conceptuale / 25
2.1. O disciplină este istoria acelei discipline / 25
2.2. Rudolf Kjellen – întemeietorul de drept al geopoliticii / 26
2.3. Geografie politică, geopolitică, geostrategie / 29
2.4. Geopolitică, geoistorie / 30
2.5. Ion Conea – viziunea strategică asupra geopoliticii / 32
2.6. Anton Golopenția – „cuvântul care vine dinspre sociologie“ / 33
2.7. Condamnarea geopoliticii la inactualitate / 36
2.8. Dogmatizarea prematură a geopoliticii / 38
2.9. Este geopolitica o disciplină a perioadelor postbelice? / 40
2.10. O disciplină integratoare / 40
2.11. Hărțile mentale și traseele geopolitice / 42

Cursul 3. Geopolitica anglo-americană / 45
3.1. Teoria puterii maritime (Alfred T. Mahan) / 45
3.2. Determinarea geografică a istoriei (Halford Mackinder) / 48
3.3. Teoria țărmurilor (Nicholas Spykman) / 65
3.4. Teoria spațiilor globale (Saul Cohen) / 68
3.5. Teoria puterii aeriene (Alexander de Seversky) / 69
3.6. O geostrategie pentru Eurasia (Zbigniew Brzezinski) / 70

Cursul 4. Geopolitica germană / 73
4.1. Friedrich Ratzel – întemeietorul de fapt al geopoliticii / 73
4.2. Spațiul – arealul de care are nevoie un popor / 74
4.3. Poziția – identitatea politico-geografică a statului / 77

4.4. Granița ca organ periferic / 78
4.5. Karl Haushofer – personalitatea emblematică a geopoliticii germane / 79
4.6. Haushofer și nazismul / 80
4.7. Concepția lui Haushofer despre geopolitică / 84
4.8. Împotriva unei strategii: „politica anaconda“ / 89
4.9. Teoria spațiului vital / 94
4.10. Viața politică a frontierei / 96
4.11. Pan-ideile ca hărți mentale / 98

Cursul 5. Populația / 101
5.1. Densitatea demografică și densitatea geopolitică / 101
5.2. Câți oameni poate hrăni Pământul? / 101
5.3. Deși infirmată, logica lui Malthus supraviețuiește / 102
5.4. Caracteristici ale exploziei demografice actuale / 104
5.5. Răsturnări în distribuția populației pe glob / 105
5.6. Consecințe geopolitice ale proceselor demografice actuale / 108
5.7. „Puterea națiunilor crește și scade după cum crește și scade populația lor“ / 110
5.8. Problema fundamentală a statului este obsesia populației / 113
5.9. „Ne trebuie 20 de milioane de unguri“ / 115
5.10. Populație și securitate / 117

Cursul 6. Europa: lecția de geopolitică a secolului XX – I / 119
6.1. S-a încheiat un „secol american“, dar un „mileniu european“ / 119
6.2. Unificarea Vestului european: de la cei șase la cei cincisprezece / 122
6.3. Europa – noul pol de putere economică al lumii / 127
6.4. Euro – cea mai mare schimbare în finanțele lumii din perioada interbelică / 128
6.5. Extinderea spre est și problema granței de est / 133
6.6. Este Europa o regiune maritimă? / 139
6.7. Reforma instituțională / 142
6.8. În fața integrării politice / 144
6.9. Riscul unei paralizii a deciziei / 147

Cursul 7. Europa: lecția de geopolitică a secolului XX – II / 150
7.1. Regiunile economice – noii actori mondiali / 150
7.2. Mediterana revine la centralitatea sa tradițională / 154
7.3. Funcționează parteneriatul atlantic? / 157
7.4. Un eșec: absența unei strategii față de Rusia / 161
7.5. Atuuri și slăbiciuni europene / 164
7.6. Paradoxuri europene / 167
7.7. O lecție condensată de geopolitică / 169

Cursul 8. Asia, continentul pe care trăiește peste jumătate din populația lumii / 173
8.1. Cele două Asii geografice / 173
8.2. Asiile culturale / 174
8.3. Noul model de dezvoltare asiatic / 175
8.4. Asia de Nord-Est: întâlnirea giganților / 177
8.5. Japonia: răsturnarea copernicană în teoria dezvoltării / 179
8.6. Statele Unite au cumpărat cam o treime din exportul nipon / 182
8.7. Drumul către performanță / 183
8.8. Relațiile cu regiunea / 185

8.9. Cleștele demografic al Japoniei / 189
8.10. Către un binom de putere chino-nipon? / 191
8.11. Reevaluarea politicii externe și de apărare / 192
8.12. Ridicarea Chinei / 194
8.13. Strategia de dezvoltare ca element geopolitic / 195
8.14. O evoluție care a indus o reașezare geopolitică / 196
8.15. China și Organizația Mondială a Comerțului / 197
8.16. Putere continentală sau maritimă? / 200
8.17. Cele trei Chine / 202
8.18. Țară mare, probleme mari / 205
8.19. Redefinirea bazelor puterii în China / 209
8.20. Cercurile de gravitație chinezești / 211
8.21. Asia de Sud-Est, eșantionul mozaicului asiatic / 215
8.22. Cooperare și integrare: modelul ASEAN / 219
8.23. „Gripa asiatică" a amplificat influența chineză / 221
8.24. Către un Fond Monetar Asiatic / 222
8.25. O cale asiatică de cooperare regională / 223
8.26. APEC: către o comunitate economică transpacifică / 225
8.27. Asia de Sud – parte a „arcului de instabilitate" / 227
8.28. India – contraponderea geopolitică a Chinei / 229
8.29. Cooperarea, noul nume al securității / 233

Cursul 9. Statele Unite ale Americii și noua ordine mondială / 237
9.1. Statele Unite nu au fost niciodată așa de puternice / 237
9.2. „Statele Unite ale Americii nu ocupă teritorii, ci doar le cumpără" / 238
9.3. „Este la fel de sigur că noi vom controla marea, precum este că răsare soarele" / 241
9.4. Țară maritimă sau continentală / 243
9.5. Schiță pentru un tablou al Statelor Unite, astăzi / 247
9.6. Economia americană se îngrijește de inovație / 249
9.7. Istoria nu a mai cunoscut o dominație militară atât de netă / 253
9.8. Puterea culturală: putere de completare sau încoronarea puterii / 258
9.9. Unilateralism *versus* multilateralism? / 261
9.10. De la exercitarea *leadership*-ului la exercitarea puterii / 265
9.11. Un hibrid: sistemul uni-multipolar / 266
9.12. NAFTA – o regiune natural integrată / 271
9.13. *Stumbling blocks vs. Building blocks* / 273
9.14. Pentru SUA, NAFTA este o problemă de politică externă / 274

Cursul 10. Poligonul rusesc / 279
10.1. Laborator al unui nou experiment istoric / 279
10.2. Prima Rusie – Rusia Kieveană / 282
10.3. A doua Rusie – Rusia Moscovită / 285
10.4. Direcțiile de expansiune ale Rusiei / 286
10.5. Mesianismul ca legitimare a expansiunii / 291
10.6. Distanțarea statului de societate / 291
10.7. Eurasiatismul / 293
10.8. „Unicitatea" Rusiei – baza teoretică a eurasiatismului / 294
10.9. Rusia și străinătatea apropiată / 297
10.10. Ucraina – interfața europeană a Rusiei / 299

10.11. Butoiul cu pulbere al Caucazului / 301
10.12. „Balcanii Eurasiei“ / 303
10.13. Geopolitica petrolului și a conductelor / 305
10.14. Coabitare militară ruso-americană / 308
10.15. Integrarea sau dezintegrarea spațiului ex-sovietic? / 311
10.16. Rusia – o Uniune mai mică / 314
10.17. Scăderea populației – o situație absolut neliniștitoare pentru Rusia / 316
10.18. Inversarea vectorului geopolitic în Eurasia / 317
10.19. Motivațiile geopolitice ale integrării pălesc în fața celor de natură geoeconomică / 323
10.20. Federația Rusă – un fel de CSI II? / 325

Cursul 11. Islamul – o lume în expansiune / 329
11.1. Prezența musulmană: 46 de țări și o cincime din populația globului / 329
11.2. O civilizație „de gradul doi“ / 330
11.3. Mahomed, Coranul, Islamul / 332
11.4. Ciclul arab / 334
11.5. Sfârșitul domniei „arabului pur sânge“ / 336
11.6. Un continent intermediar: Orientul Mijlociu / 337
11.7. Mari concentrări musulmane / 339
11.8. State-pivot / 342
11.9. Potențialul strategic al petrolului / 344
11.10. Vectorul creșterii demografice / 346
11.11. Renașterea islamică / 348
11.12. Moștenirea Atatürk / 350
11.13. Renașterea islamică sau Islamul politic? / 352
11.14. O triplă amenințare: politică, demografică și de civilizație / 353
11.15. Nu „ciocnirea civilizațiilor“, ci „ciocnirea intereselor“ / 354
11.16. Islamul – singura provocare la adresa relativismului cultural / 357

Cursul 12. Globalizarea / 361
12.1. „Globalizarea nu este împlinirea unui plan american“ / 361
12.2. Un proces nou sau un fenomen ciclic? / 363
12.3. Rezultat al unor transformări tehnologice de tip seismic / 366
12.4. Multinaționalele – actorii noului val al globalizării / 367
12.5. Un proces care trebuie tratat și înțeles prin consecințe / 369
12.6. Globalizarea inaugurează o epocă de severă inegalitate / 371
12.7. Răspunderea statului primează când este vorba despre globalizare / 376
12.8. Globalizarea și redescoperirea identității culturale / 378
12.9. Comunicarea exprimă și organizează procesul de globalizare / 379
12.10. Globalizarea în sfera mediatică / 383
12.11. Revoluția informațională, globalizare, geopolitică / 386
12.12. Paradoxul abundenței / 387
12.13. Infosfera – a cincea dimensiune strategică a puterii / 390

Note / 395

Bibliografie / 417

Noua geopolitică.
Sensuri aflate în competiție

Geopolitik *a devenit* Géopolitique

Revenirea sau relansarea unei discipline care a cunoscut, cândva, o perioadă de afirmare este mai dificilă decât nașterea unei discipline noi. Revenirea este îndeobște întâmpinată cu rezerve, mai ales în cazul unei discipline care a avut un trecut disputat, cum este geopolitica. Precauțiile mai vechi sau mai noi sunt scoase la lumină și alcătuiesc un fel de baraj psihologic foarte greu de străpuns. Noutatea care însoțește nașterea unei discipline de studiu nu mai este prezentă. Dacă nu se împotrivește deschis, rezerva nedefinită, resimțită la tot pasul, ia forma unei rezistențe pasive care, în plan practic, se convertește într-o indecizie prelungită; nedezvăluindu-și identitatea, un asemenea tip de rezistență este foarte greu de depășit.

După o perioadă de interdicție, chiar și formală, survenită în perioada următoare celui de-al Doilea Război Mondial, ca urmare a echivalării disciplinei cu anumite teorii naziste, geopolitica a început să apară din ce în ce mai frecvent în dezbaterea publică. Geoffrey Parker[1] consideră că „reîntoarcerea geopoliticii“ a avut loc în anii ’70, în SUA și Franța. Numele cu care este asociată „noua geopolitică“ sunt Henry Kissinger și Yves Lacoste. Resuscitarea dezbaterii în jurul geopoliticii îmbracă de la început un caracter paradoxal care nu poate rămâne neobservat. Termenul este readus în atenția publică în țări unde specialiștii se pronunțaseră cu severitate împotriva geopoliticii germane. Încă din perioada interbelică, discipolii lui Vidal de la Blache — Albert Demangeon, Yves-Marie Goblet, Jacques Ancel — au dezvoltat un discurs dur la adresa geopoliticii germane, calificând-o drept „pseudogeografie“, justificare pentru o „expansiune fără limite“ (J. Ancel), parte a „mașinii de război germane“ (Demangeon), „un gen de metafizică“, „o falsă știință aflată în slujba politicii“ (Goblet).

Ca o ironie, la treizeci de ani de la moartea lui Karl Haushofer și a soției sale, în ianuarie 1976 apare la Paris prima revistă de profil din perioada postbelică, editată de Yves Lacoste, profesor de geografie. Noua revistă, intitulată *Hérodote*, își propunea să analizeze dintr-o „perspectivă geografică radicală“ problemele momentului. Interesant este și subtitlul revistei, *Stratégies, géographies, idéologies*, subtitlu schimbat în 1983: *Revue de géographie et de géopolitique*. Geoffrey Parker notează: „Geopolitica s-a întors nu în țara unde s-a dezvoltat inițial, ci în cea care s-a opus, fără rezerve, disciplinei. *Geopolitik* a devenit *géopolitique*.“[2]

Henry Kissinger utilizează termenul pentru a sublinia diversitatea tot mai mare a lumii politice din acea perioadă și, mai ales, pentru a atrage atenția că abordarea politicii externe doar prin prisma confruntării dintre cele două superputeri ale momentului nu mai era realistă. Un capitol din cunoscuta sa lucrare *Diplomacy* este semnificativ intitulat „Politica externă ca geopolitică — diplomația triunghiulară a lui Nixon“[3] și este consacrat momentului de regândire a politicii externe americane în perioada post-Vietnam.

De ce regândire? Pentru că, așa cum sublinia Kissinger, motivele unui asemenea demers veneau din trei direcții. Superioritatea nucleară a Americii se diminuase treptat, iar supremația sa economică era pusă în discuție de creșterea dinamică a Europei și a Japoniei. Ceea ce se întâmplase în Vietnam solicita revederea strategiei față de Lumea a Treia, identificarea unor soluții care să depășească oscilațiile dintre abdicare și supraextindere, dominante în acel moment. În sfârșit, în blocul comunist apăruse marea fisură dintre China și Uniunea Sovietică, ceea ce oferea Americii șanse noi de a-și construi o nouă diplomație, o nouă flexibilitate diplomatică, în măsură să încline raportul de forțe în favoarea sa și a sistemului pe care îl întruchipa. E inutil să adăugăm că prestigiul lui Kissinger a împrumutat prestigiu noului domeniu, care avea nevoie de o recunoaștere la nivel cât mai înalt.

Aceste momente sunt importante pentru că marchează încheierea perioadei de ostracizare a disciplinei și introduc termenul în mediul academic și, apoi, în cel public. Semnificația lor trebuie căutată nu neapărat în contribuțiile celor doi autori — deși ele sunt importante —, ci în faptul esențial că operează deschiderea către spațiul public, că, practic, marchează *a doua naștere a disciplinei*. Ajunși în acest punct, se cuvine să facem două precizări.

Faptul că geopolitica a fost relansată în țări care în perioada interbelică și, apoi, în cea imediat postbelică s-au ilustrat drept cele mai proeminente adversare ale acestei discipline, cel puțin așa cum fusese ea definită în spațiul german, spune mult. Geopolitica este deci descoperită în efortul de a explica fapte și fenomene noi care nu mai puteau fi explicate cu instrumentarul teoretic existent, sau în efortul de a întemeia orientări și abordări politice diferite de cele de până atunci. Nu avem de-a face cu un demers deliberat, inițiat pentru a redescoperi și a revalorifica virtuțile geopoliticii. Acest rezultat apare, dar apare pe parcurs, ca fenomen secundar al procesului principal de căutare a unor soluții sau explicații noi. Maniera pragmatică în care este redescoperită geopolitica ilustrează mai bine decât orice faptul că această disciplină nu este, cum s-a pretins, o creație artificială și că ea are locul ei în câmpul fenomenelor sociale și politice. Neglijarea, subestimarea sau chiar abandonarea ei au un cost. Iar, mai devreme sau mai târziu, viața ne obligă să revenim asupra erorii pe cale de a se instala.

A doua precizare are în vedere o altă fațetă a aceluiași proces. Oricât de substanțiale ar fi fost discuțiile care au relansat geopolitica, deschiderile operate de ele nu ar fi rodit în plan istoric dacă nu ar fi existat anumite tendințe și preocupări în realitatea propriu-zisă care să fi confirmat și susținut spiritul lor. O succesiune de fenomene și procese din viața reală a venit să confirme respectivele abordări. Pornind de aici, numărul studiilor, al lucrărilor și chiar al revistelor consacrate geopoliticii a crescut în mod impresionant. Așa încât orice exemplificare ar fi riscantă. Nu putem să nu menționăm

că anul acesta, în Franța, a mai apărut o revistă de geopolitică.[4] În același context, am dori să remarcăm că și reacția românească la un câmp problematic actual s-a dovedit rapidă și, de cele mai multe ori, calificată. Avem în vedere nu numai lucrările publicate pe această temă, ci și crearea unor structuri profesionale care să producă expertiză, cum ar fi Centrul de geopolitică și antropologie al Universității București[5], al cărui mentor este Ilie Bădescu, sau Asociația de Geopolitică și Strategie, care editează și o revistă de profil.

Nevoia de mari corelații și de reprezentări globale

Unul din factorii explicativi cei mai importanți ai ascensiunii geopoliticii din ultimii ani constă în faptul că ea furnizează *o imagine de ansamblu a lumii*. Într-o epocă postmodernă, caracterizată prin dezechilibre, fragmentări, evenimente aparent singulare, nevoia de a avea o imagine cât de cât unitară devine imperativă — la nivelul guvernelor sau organismelor internaționale, dar și al grupurilor sociale mai mici, chiar al persoanelor particulare. Mulțimea de fapte și situații prezente în spațiul public are nevoie de „încadrare", pretinde evaluări și judecăți —, care să se sprijine pe criterii, criterii de referință reale etc. Geopolitica oferă nu numai o imagine de ansamblu a hărții politice a lumii, ci ne poate echipa cu instrumente de integrare a faptelor, a evenimentelor locale și regionale într-o viziune globală. În felul acesta, ea conferă structurilor politice sau persoanelor particulare un rol activ, un statut dinamic în a corela, lansa ipoteze, formula judecăți; ea le împrumută sentimentul tonic al evaluării proprii, al unei anumite certitudini că instrumentarul pe baza căruia au făcut judecata este obiectiv și conduce la construirea unor poziții corecte.

S-a remarcat recent[6] că geopolitica este, în ultimă instanță, un discurs politic — exprimând evaluări și puncte de vedere partizane. Aceasta nu impietează însă asupra calității și atuului fundamental al geopoliticii, acela de a furniza imagini de ansamblu. Apelând la corelații mari, geopolitica exercită chiar un tip special de seducție, pentru că atrage atenția asupra unor lucruri care nu au fost avute în vedere până atunci, cu un grad de prospețime reală; astfel, ea reprezintă o invitație la analiză prin prisma paradigmei pe care o propune, chiar un gen de provocare de a examina fapte și evenimente în lumina noii abordări.

În același timp, geopolitica oferă o *viziune spațială* asupra evenimentelor abordate. Judecata pe care o propune apare „mai curând vizuală decât verbală, mai curând obiectivă și detașată decât subiectivă și ideologică"[7]. Astfel, ea induce nu numai opinia că se bazează pe „corelații naturale", ci și că, procedând astfel, întemeiază judecăți obiective, emancipate de abordări partizane, de prelucrări ideologice. Întruchiparea acestei viziuni este o tablă de șah globală care pare că așază evenimente și situații, actori și fapte într-o imagine unitară, alimentată de structuri de interpretare existente înaintea masei de fapte sistematizate.

„Naturalul" este convertit în structuri de adâncime, sugerează profunzimea, arhetipalul, care așteaptă doar faptele trecătoare pentru a le încadra, a le așeza pe marea tablă de șah a lumii. De aici decurge și un alt factor explicativ al ascensiunii

geopoliticii, și anume capacitatea de a prevedea, chiar de a prefigura harta politică a lumii de mâine. Cu alte cuvinte, geopolitica devine parte componentă a activității de descifrare a viitorului; tocmai pentru că geopolitica a ajuns să identifice structurile de adâncime și corelațiile profunde, apelul la această disciplină devine de neevitat. Aici, geopolitica apare cu totul diferită de ideologie și de tot ansamblul de conotații asociate acesteia: partizanat, interpretare subiectivă, abordare „comandată" a faptelor. Cum ideologiile au cunoscut un declin nu numai în ceea ce privește utilizarea teoretică, ci și prestigiul, geopolitica își construiește un statut de imparțialitate, de interpretare pe baza unor date și corelații naturale, deci un statut opus ideologiei. Mai mult, se sugerează implicit că, fără valorificarea achizițiilor sale în procesul de explorare a viitorului, am risca să îmbrățișăm fie viziuni partizane, fie abordări pe termen scurt, care, inevitabil, ne-ar îndepărta de cursul obiectiv al evoluției lumii.

Nevoia de sinteză este alimentată, în același timp, și de schimbarea dramatică petrecută în ecuația factorilor care generează astăzi puterea. Sursele puterii se diversifică vizibil, iar sursele noi, asociate cu știința, creația, strategia modernă de stimulare și valorificare a potențialului de dezvoltare pe care îl prezintă astăzi aceste domenii noi, inclusiv voința de a aplica rezultatele revoluției tehnologice moderne, devin din ce în ce mai importante, uneori decisive. Succesele unor țări de mărime medie și lipsite de materii prime, de sursele clasice ale puterii, reprezintă o probă de netăgăduit în această privință. Apariția unor factori noi nu înseamnă substituirea celor clasici, ci elaborarea unei sinteze care să aibă în vedere raporturile dintre factorii clasici și cei moderni ai puterii. În orice caz, tema a concentrat atenția dezbaterii teoretice. Independent de pozițiile adoptate, de sintezele operate, s-a impus concluzia potrivit căreia, chiar și într-o epocă a globalismului și a cyberspațiului, teritoriul, populația, bogățiile naturale continuă să reprezinte puncte de referință necesare. În absența acestora, viziunile globale par lipsite de realism și consistență.

Putem spune că seducția exercitată de geopolitică se explică și prin faptul că ea se focalizează pe un factor obiectiv al proceselor politice, care pare foarte ușor de înțeles și evaluat: *mediul geografic*. Toate celelalte componente ale procesului politic — contexte, raporturi de putere, lideri — sunt schimbătoare. Mediul geografic este constant și poate da senzația că ar furniza principala explicație a fenomenului politic. Influența sa a fost exagerată deoarece este constant, vizibil și pare foarte ușor de interpretat (cu toate că a trecut destul de multă vreme până când Mackinder a sesizat corelația dintre factorul geografic și anumite procese istorice repetitive).

Avem de-a face și cu un gen de comoditate, mărturisită sau nu. Fiind schimbătoare, celelalte elemente explicative sunt și mai dificil de cercetat. Fiecare moment cere o nouă evaluare și interpretare. Pentru că, de fiecare dată, numai o combinație particulară de factori și contexte poate explica satisfăcător un eveniment. Comoditatea te poate îndemna, dacă nu să reduci totul la un singur factor, măcar să-i supraevaluezi importanța; astfel, partea de cercetare efectivă, pentru a sesiza configurația particulară a elementelor explicative, scade proporțional.

Ecologia: „geo“ este indispensabil în orice analiză și proiecție

Majoritatea autorilor care vorbesc despre geopolitică semnalează legătura dintre revenirea geopoliticii și apariția ecologiei ca domeniu de studiu de sine stătător, axat pe impactul dezvoltării actuale asupra mediului natural. Preocupările ecologice au prilejuit o „redescoperire a Pământului“, a importanței vitale pe care o are sănătatea sa nu numai pentru securitatea națională, ci și pentru cea globală.

Din anii ’70, ideea că omul ar fi stăpân al naturii este tot mai vizibil înlocuită cu cea de participant într-un mediu complex care trebuie tratat cu grijă și prudență. Degradarea mediului — preocupare din ce în ce mai insistentă a cercurilor academice și de cercetare — a început să îmbrace forma unor interogații pe care le putem întâlni și la oamenii obișnuiți. Pericolul afectării vieții omenești prin degradarea mediului, poluare, secătuirea unor rezerve, au ajuns teme de dezbatere curentă și au conturat ideea unei lumi aflate în criză.

Nașterea ecologiei, ca domeniu de preocupări de sine stătător, este asociată cu reuniunea inițiată de către Organizația Națiunilor Unite la Stockholm, în 1972. Bucurându-se de participarea unor oameni de știință proveniți din țări diferite, a numeroși funcționari internaționali, reuniunea a semnalat pericolele poluării și degradării mediului și a recomandat măsuri de „protejare vigilentă“ a naturii. Ea sugerează, totodată, un plan de acțiune împotriva subdezvoltării, care să favorizeze un transfer semnificativ de resurse tehnice și financiare către Lumea a Treia și să creeze posibilitatea unei dezvoltări ecologice. În paralel cu conferința oficială, mii de tineri s-au adunat și au lansat ceea ce a devenit primul mare slogan în domeniul ecologiei: „Noi nu avem decât o singură planetă“. Au urmat studiile Clubului de la Roma, lucrările elaborate de către Worldwatch Institute de la Washington, care au publicat date, au furnizat interpretări de mare impact social. În acest context se înființează partidele „verzilor“ în Europa Occidentală. În forme diferite și prin intermediul unor mijloace diverse ia naștere o „conștiință planetară“ care pornește de la câteva constatări sugestive: dezvoltarea modernă se fundamentează pe exploatarea fără precedent a naturii; evoluția omenirii din ultimele decenii a prilejuit distrugerea masivă a resurselor naturale, degradarea solului, dispariția unor specii animale și vegetale, consumarea frenetică a combustibililor. Toate acestea au condus la degradarea iremediabilă a mediului, la poluarea atmosferei, chiar la schimbări climatice globale. Dacă va continua, un asemenea model de dezvoltare bazat pe risipă, pe consumul inegal al resurselor, poate conduce la o sinucidere colectivă.

Fundamental pentru promovarea unei atitudini raționale și cuprinzătoare în domeniul mediului este să depășim viziunea, încă puternică, potrivit căreia Pământul este o „colecție de resurse“ și să ne considerăm noi înșine ca parte a unui tot natural, cu legile, corelațiile și echilibrele lui. Faptul că societatea umană are o esență diferită nu înseamnă că ea trebuie desprinsă de baza ei naturală de existență și cu atât mai puțin contrapusă acesteia. Existența în perspectivă a societății umane începe să fie din ce în ce mai mult periclitată de perturbările, dereglările și procesele degenerative care au loc în natură. Ceea ce solicită din partea societății o altă abordare, care, în esența ei, trebuie să reintegreze viața socială ansamblului natural căruia îi aparține și

să facă din respectarea marilor corelații naturale o lege a existenței sale. Din această perspectivă, Al Gore avea dreptate să sublinieze că „perspectiva ecologică începe cu postularea întregului", că nesocotirea răului pe care viața umană îl face deja naturii, a determinărilor naturale ale societății „amenință să împingă Pământul dincolo de echilibru"[8].

De la constatarea crizei s-a trecut la prefigurarea unor strategii de acțiune, la implicarea factorilor politici în remedierea situației, în inaugurarea unui nou model de dezvoltare care să asimileze comandamentele ecologice. O serie de progrese sunt vizibile. Au început să se elaboreze politici în domeniul protecției mediului. Treptat, s-a dezvoltat o conștiință a sănătății planetei. Au fost promovate tehnologii care să prevină poluarea, să diminueze consumurile. Am fost martorii unei schimbări a paradigmei holistice a lumii, în care particula „geo" nu mai era privită cu distanțare și chiar dispreț, ci integrată la loc de frunte în cadrul unor preocupări mai ample privind spațiul uman de existență și calitatea sa.

Cu toate acestea, sănătatea Pământului rămâne una dintre problemele cele mai dificile ale secolului în care am intrat. Se organizează conferințe — semnalăm în această privință Conferința de la Rio de Janeiro, din 1992, sau cea de la Johannesburg, din 2002 —, dar rezultatele sunt modeste. Între timp se acumulează noi riscuri, iar costurile care decurg din întârzierea aplicării unor strategii substanțiale cresc enorm.

Din perspectiva temei de față, ar fi important să semnalăm două probleme. La Conferința de la Rio de Janeiro s-a vorbit despre „cetățenia planetară", pe baza căreia s-ar putea asigura guvernarea Terrei în acord cu comandamentele ecologice. Chiar dacă formula poate părea paradoxală, ea ne atrage atenția că problemele ecologice trebuie privite la scară globală și nu pot fi soluționate decât prin eforturi conjugate la acest nivel. Până când se va atinge acest obiectiv, speranța omenirii este legată de rezultatele summit-urilor consacrate problemelor ecologice. Numai că ele nu oferă motive de optimism. „Agenda 21", documentul adoptat la summit-ul de la Rio de Janeiro — după cum se remarca în publicația *USA Today*[9] cu prilejul relatării summitului de la Johannesburg din august 2002, este plină de recomandări privind dezvoltarea economică a lumii cu respectarea protecției mediului. Documentul respectiv conține nu mai puțin de 2.500 de propuneri în această privință. „Cea mai mare parte a lor nu au fost nici ratificate de guverne, nici aplicate."

Poate cea mai importantă dintre ele este cea care fixa o anumită rată de scădere a emisiei de gaze, principala cauză a încălzirii atmosferei. De atunci nu s-a făcut nici un pas semnificativ înainte. Oamenii de știință au precizat că o încălzire cu 1-3,5 grade Celsius până în 2100 va avea rezultate catastrofale pentru planetă: ridicarea nivelului mărilor și oceanelor, creșterea precipitațiilor și a intensității furtunilor în anumite porțiuni ale globului, instalarea unor perioade de secetă severă în altele. Reducerea emisiei de gaze înseamnă implicit reducerea unor activități industriale, reducerea locurilor de muncă. Deci costuri mari din partea statelor. Din acest motiv, Statele Unite au refuzat să semneze Acordul de la Kyoto, care prevedea angajamente precise de reducere a gazelor emise în atmosferă. Nu numai SUA, ci și multe state în curs de dezvoltare.[10]

Că efortul economic este semnificativ nu se îndoiește nimeni. Că aici procesul de trecere de la susținerea unor poziții teoretice la aplicarea unor măsuri care însemnă

amputarea de locuri de muncă, reduceri de activități este mult mai dificil iarăși este o realitate. Sunt situații care arată impasul în care se află politicile practice de aplicare a unei strategii de conservare a mediului. Discuțiile sunt la nivelul ansamblului, iar măsurile trebuie luate de state și companii. Amânarea unor asemenea măsuri este motivată prin costurile economice severe. Se uită, însă, costurile incomparabil mai mari ale ridicării temperaturii din atmosferă. Și se neglijează faptul că anumite evoluții în acest domeniu sunt ireversibile.

De aceea, nu suntem siguri că la împlinirea a zece ani de la summit-ul de la Johannesburg nu se vor face aceleași constatări amare. O întâlnire la care au participat peste o sută de șefi de state și mii de delegați. Dar de la care a lipsit președintele Statelor Unite, George W. Bush.

Reașezări tectonice după Războiul Rece

Nu este nici o îndoială că rolul decisiv în recuperarea preocupărilor geopolitice l-au avut transformările survenite pe harta politică a continentului nostru la încheierea Războiului Rece. În acei ani au avut loc reașezări tectonice de o amplitudine pe care, uneori, nu o întâlnim nici la încheierea războaielor propriu-zise. S-a prăbușit un imperiu care dura de trei sute de ani și al cărui ultim nume a fost Uniunea Sovietică. Spațiul socialist aflat sub influența directă a fostei Uniuni Sovietice — Europa Centrală și de Est — a optat pentru o nouă cale de dezvoltare. Germania de Est s-a unit cu Republica Federală Germania, formând, în centrul Europei, cel mai puternic stat al continentului, „locomotiva economică“ a Uniunii Europene.

Ceea ce a urmat nu a fost mai puțin solicitant pentru reflecția geopolitică. La începutul deceniului trecut George Bush a proclamat instituirea unei noi ordini mondiale.[11] O nouă ordine cu o singură superputere în frunte, SUA. După o perioadă de bipolarism, care, la rândul său, venea după secole de practică diplomatică bazată pe echilibrul puterilor, noua situație apărea cu totul neobișnuită. Într-adevăr, SUA dominau net toate domeniile care intrau în componentele unei puteri: militar, economic, cultural. De aici până la proclamarea unei lumi unipolare nu a mai fost decât un pas, făcut cu repeziciune de către o serie de autori. „Astăzi, sistemul internațional este construit nu în jurul unui echilibru al puterii, ci pornind de la hegemonia americană“, spun Robert Kagan și William Kristol.[12]

După prăbușirea comunismului, cea mai dezbătută temă a fost, neîndoielnic, problematica noii ordini internaționale, cu toate conotațiile sale. La începutul anilor ’90 plutea în aer o abordare edulcorată, care pornea de la existența unei singure superputeri, dar care nu evalua cu realism consecințele multiple ale promovării noii ordini bazate pe această realitate politică indiscutabilă. Primul avertisment sever, cel puțin după cunoștința noastră, a venit de la Henry Kissinger: „Ceea ce este nou în legătură cu noua ordine internațională pe cale de a se naște este faptul că, pentru prima oară, Statele Unite nu pot nici să se retragă din lume, nici să o domine.“[13]

De ce nu pot astăzi SUA să domine lumea chiar dacă sunt, de departe, cea mai puternică țară a lumii? Pentru că există puteri care, prin forță, poziție, performanțe în

anumite domenii (Europa și Japonia în sfera economică, Rusia în cea militară, China în cea economică și, mai de curând, militară), aspiră în mod legitim să ia parte la gestionarea problemelor internaționale. Situația de astăzi nu mai seamănă cu cea de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, când PIB-ul american reprezenta aproape o jumătate din cel mondial. Mai ales în plan economic a avut loc un proces de apropiere între „cei mari", iar noua realitate trebuie să-și găsească și o expresie politică.

Pe de altă parte, în lumea de astăzi sunt regiuni de mare complexitate economică, socială, culturală, cum ar fi lumea islamică, diversele zone ale continentului asiatic etc., a căror evoluție interesează întreaga planetă. Orientarea lor către o cale democratică solidă și durabilă nu poate fi decât rodul eforturilor conjugate ale tuturor statelor dezvoltate și ale democrațiilor mature.

În sfârșit, lumea de astăzi este confruntată cu două probleme extrem de grave, sărăcia și degradarea mediului. Ambele cunosc o evoluție nedorită și gravă, chiar pe parcursul ultimilor 10-15 ani. Ambele se extind și ambele reprezintă amenințări foarte serioase la adresa securității globale. Stoparea și orientarea lor pe un făgaș cât de cât promițător nu se vor putea realiza decât tot printr-un efort corelat, desfășurat pe baza unei strategii convenite și asumate de întreaga lume dezvoltată. Dacă am discuta în termeni de imagine, nu considerăm că este în interesul Statelor Unite ca asemenea probleme și agravarea lor să fie asociată cu o nouă ordine internațională în care polul principal de decizie este reprezentat de către America.

În noul context, ar merita discutată, succint, și o altă problemă: este unilateralismul cea mai bună soluție pentru asigurarea echilibrului și, în ultimă instanță, a păcii? În capitolul despre politica externă ca geopolitică, despre care am mai amintit, Kissinger îl citează pe Richard Nixon, cel care a elaborat politica externă a SUA în anii '70, o perioadă de mari prefaceri și de schimbare a raporturilor pe plan internațional. „Nu trebuie să uităm că numai atunci când a existat echilibrul puterii s-au consemnat perioade de pace mai lungi în istoria lumii. Când o națiune devine net mai puternică în raport cu competitorul său potențial, atunci se ivește pericolul de război."[14]

Evoluția din ultimul deceniu a fost de natură să ilustreze faptul că unipolarismul nu poate constitui o soluție de durată, chiar dacă el pornește, cum spuneam, de la o realitate politică de netăgăduit. Complexitatea problemelor lumii, particularitățile diverselor regiuni și ale surselor de conflicte regionale, accentuarea diversității ca tendință complementară a globalizării, au intensificat eforturile de a corecta și regândi noua ordine mondială. Primul care lansează un semnal de răsunet în această privință este Samuel Huntington, în studiul semnificativ intitulat „The Lonely Superpower"[15]. Studiul este important întrucât fixează încă din titlu pericolul pentru SUA de a conduce lumea singure: pericolul însingurării, al proiectării întregii răspunderi pentru toate problemele și dificultățile lumii de astăzi asupra unei singure țări. Concomitent, autorul american lansează o formulă, frecvent citată ulterior, privind caracteristica ordinii politice mondiale: uni-multipolarism. După un „moment de unipolaritate", lumea va traversa câteva decenii de uni-multipolarism, urmând ca secolul XXI să fie prin excelență un secol de multipolarism.

Formula lansată de Huntington este împărtășită și de alți autori. Joseph Nye Jr. și Lester Thurrow pledează în diferite feluri pentru o tratare mai nuanțată a ordinii

mondiale și a rolului SUA în lume. Ei fac referire la schimbarea raporturilor reale dintre state în domeniile esențiale care caracterizează o mare putere. De pildă, dacă în domeniul militar SUA conservă o superioritate netă, în cel economic și cultural lucrurile ar trebui privite mai nuanțat, cu deosebire în planul raporturilor cu Uniunea Europeană. Cei doi autori invită la regândirea și redefinirea situației internaționale într-un mod realist. În acest context, ei avertizează asupra unei posibilități care s-ar putea dovedi cu totul contraperformantă, și anume ca, formal, să se proclame multilateralismul, dar, în fapt, să se practice unilateralismul.

Mediul internațional este un ansamblu coerent

Indiferent ce factor reținem din procesul de ascensiune a geopoliticii, părăsirea câmpului tradițional, al vieții politice a statelor, și concentrarea asupra vieții internaționale ne apare ca o trăsătură importantă a „noii geopolitici". Există chiar tendința ca obiectul de studiu al geopoliticii să nu mai fie situat la nivelul statelor, ci exclusiv la nivelul vieții internaționale. Ceea ce, în parte, este întemeiat. Operând într-o realitate socială și politică diferită, geopolitica a fost și ea nevoită să-și schimbe prioritățile, metodele de abordare, ipotezele de cercetare, să se interogheze asupra viabilității propriului obiect de studiu după aproape un secol de la apariție. Astăzi, comportamentul statelor este influențat într-o măsură mult mai mare de ceea ce se întâmplă în imediata lor proximitate și în viața internațională în ansamblu. Statele sunt cuprinse în procese economice, în fluxuri informaționale, în tendințe care se cer asimilate în propriile decizii și comportamente. Nimeni, oricât ar fi de puternic, nu poate trăi izolat. Iar neglijarea tendințelor globale sau pe cale de a deveni globale poate avea efecte dramatice pentru oricine, indiferent de mărime și putere.

Atât de mare este considerată această influență, încât un autor prestigios precum Geoffrey Parker considera că „noua geopolitică reprezintă aplicarea geografiei și a metodei geografice la problemele internaționale. Cu toate acestea, esența sa nu este atât legată de *Realpolitik*, așa de dominantă în trecut, cât de preocupările în legătură cu mediul care consideră că pământul este un întreg, furnizând omenirii baza sa de existență."[16] Neîndoielnic, factorii geografici au importanța lor — repetăm, reală — în influențarea vieții internaționale. A limita obiectul geopoliticii la studiul vieții internaționale din perspectiva metodei geografice este un demers care se cere examinat cu atenție. În primul rând, el menține geopolitica într-un perimetru clasic. Se schimbă obiectul de studiu, definit ca fiind viața internațională, dar se conservă în întregime perspectiva geografică de analiză, ceea ce poate să afecteze consistența și modernitatea demersului propriu-zis.

Din nou revenim la contextul paradoxal în care ia naștere geopolitica. Această disciplină se revendică de la *doi părinți diferiți: știința politică și geografia*. Este semnificativ în această privință că și cei doi întemeietori ai disciplinei, Rudolf Kjellen și Friedrich Ratzel, aparțin uneia din cele două discipline: primul științei politice, cel de-al doilea științelor naturale. Mai curios este că această filiație dublă a generat un fel de gelozie între disciplinele care au contribuit la nașterea noului domeniu, fiecare

fiind tentată să privească geopolitica drept fiul ilegitim al celeilalte. Rudolf Kjellen a numit de la început geopolitica drept un „capitol al științei politice". Nu considerăm că revenind la o perspectivă „pur" geografică noua disciplină ar câștiga în vreun fel. Mai ales că toată istoria domeniului este un efort încordat de a scoate demersul geopolitic din corelația clasică: influența datelor naturale, mai precis a teritoriului, asupra vieții politice, corelație devenită neîncăpătoare.

Pe de altă parte, studiul vieții internaționale poate să aibă o importanță preponderentă, dar nu exclusivă. Dinamica vieții internaționale este și o funcție a dinamicii vieții interne a statelor. Nu putem explica mulțumitor o serie de tendințe, de procese zonale sau internaționale fără a face apel la evoluții interne survenite între timp. De pildă, prefacerile și tendințele la nivelul continentului asiatic nu pot fi discutate și înțelese în afara evoluțiilor interne ale Chinei și Indiei, state mari, state care au consemnat în ultimii 10-20 de ani dezvoltări semnificative, punându-și pecetea pe dezvoltarea de ansamblu a Asiei. Evoluțiile zonale sunt o rezultantă, ele nu pot fi desprinse de evoluțiile interne și de ceea ce Anton Golopenția numea „potențialul statelor". Iar studiul potențialului de dezvoltare al unui stat nu se poate face doar păstrând o perspectivă geografică; o asemenea perspectivă, importantă, se cere neapărat corelată cu cea economică, sociologică, culturală. La fel cum evaluarea potențialului de dezvoltare al statelor nu poate face abstracție de contextul regional, de condițiile — prielnice sau nu — de dezvoltare existente în zona respectivă. Ca să revenim la exemplul de mai înainte, nu putem desprinde dezvoltarea impetuoasă a Chinei zilelor noastre de contextual favorabil pe care îl oferă o Asie dinamică și inovatoare. Este o corelație care nu dispare și nu va dispărea niciodată.

Geopolitică, geoeconomie, geocultură

Avem, în același timp, de-a face cu prefaceri în ceea ce privește demersul propriu-zis și particularitățile sale, în tentativa de a lărgi aria problematică a analizei, de a o scoate din schema îngustă prefigurată de întemeietori: importanța centrală a teritoriului în comportamentul statelor.

Din această perspectivă, noua geopolitică este asociată cu particularitățile noii epoci mondiale, dominată vizibil de probleme geoeconomice, de fluxurile comerciale, informaționale, financiare globale. Toate acestea ne obligă să regândim totul, inclusiv suveranitatea statelor, să resemnificăm importanța structurii geografice a planetei.

Cea mai răsunătoare interpretare în această privință este oferită de Edward Luttwak. Referindu-se la conținutul noului termen — geoeconomie —, autorul american precizează: „Acest neologism este cel mai bun termen pentru a descrie combinația dintre logica conflictului și metodele comerțului."[17] Sfârșitul Războiului Rece consacră, subliniază autorul, o covârșitoare izbândă: predominanța vieții economice și a logicii pe care aceasta o impune — logica comerțului. Metodele comerțului înlocuiesc metodele militare, capitalul disponibil — puterea de foc, inovația civilă — avansurile militar-tehnologice, iar forța de penetrare a pieței pe cea a bazelor militare. Dacă

această activitate ar fi izbândit cu adevărat, atunci lumea și guvernarea ar fi trebuit să fie dominate de logica comerțului. Numai că scena internațională este ocupată în principal de către state și blocuri de state care reglează viața economică în teritoriile și regiunile respective. Ca entități teritoriale, definite mai curând spațial decât funcțional, statele nu pot urma logica comerțului care, la un moment dat, le-ar impune să ignore propriile granițe, propriile interese definite în termeni teritoriali. Rezultatul? O combinație cu totul particulară între logica conflictului, decurgând din importanța teritorialității, și cea a comerțului, care exprimă noua tendință. Conflictele comerciale dintre state — dintre Japonia și SUA, de pildă — ar fi lipsite de temei dacă viața economică și logica ei ar domina.

Suntem în anul 1990. Deci imediat după prăbușirea sistemului socialist, dar înainte de dezintegrarea Uniunii Sovietice. Construcția lui Luttwak exprimă cu fidelitate acest moment de întretăiere istorică. Un pas intermediar până la strălucirea din anii care vor urma, ai globalismului. Conflictele dintre state se mențin, dar ele sunt conflicte economice, nu teritoriale. Economice fiind, sorgintea lor adâncă este tot geografică, spațială: nu ne-am putea imagina asemenea conflicte fără existența unor teritorii delimitate prin granițe, unde statele instituie anumite reguli și le protejează.

O dată cu afirmarea globalizării capătă preeminență „liberalismul transnațional" ca doctrină care subliniază că globalizarea comerțului, producției și piețelor sunt procese necesare și dezirabile. Globalizarea este interpretată după modelul *win to win*, în care fiecare câștigă. Într-o lume a economiilor din ce în ce mai deteritorializate, geopolitica și geoeconomia încep să nu mai fie opuse, ci interrelaționate, desemnând realități ce conviețuiesc. Logica comerțului începe să capete preponderență, iar sursele de conflicte se împuținează. Nu pentru că statele ar dispărea, ci pentru că natura lor se schimbă, ele devenind centre de susținere și promovare a globalizării.

În contrast cu optimismul neoliberal, Samuel Huntington relevă puterea blocurilor geoculturale și predominanța lor asupra fluxurilor comerciale. Latente în timpul Războiului Rece, aceste blocuri reapar cu o forță neobișnuită astăzi și conturează noi zone, noi falii, noi linii de conflict. Asemenea linii sunt plasate în fâșiile de pământ care despart cele șapte blocuri culturale. Cea mai importantă dintre ele, „axul central al lumii politice", rămâne cea dintre Occident și restul civilizațiilor. Într-o interpretare mai largă, nu este greu să observăm că reapare grila bipolară specifică Războiului Rece, sau, într-un fel, grila bipolară pe care au instituit-o întemeietorii geopoliticii.

Pluralismul noii discipline

Noua geopolitică este critică. Critică în sensul recunoașterii faptului că de la început geopolitica a însemnat diferite lucruri pentru diferite persoane, cercuri academice sau de putere; dar și în sensul promovării unei dezbateri deschise despre înțelesurile sale actuale.

Gearóid Ó Tuathail vorbește chiar despre o periodizare a diverselor vârste și perioade de afirmare ale geopoliticii. La început a fost „geopolitica imperialistă" elaborată de clasicii acestei discipline, de la Friedrich Ratzel la Nicholas Spykman. Este

perioada în care se elaborează corpul conceptual al doctrinei. Mai toți autorii acestei etape vorbesc despre „obiectivitatea“ demersului lor, despre interpretarea fundamentată pe fapte și date naturale. Toți însă, spune Tuathail, teoretizează, în fond, interesele țărilor lor ori ale imperiilor reprezentate de aceste țări. Nu este vorba aici numai de autorii din spațiul german, ci și de cei din spațiul anglo-american. Mackinder este tipic în această privință. El vorbește în numele imperiului care începea să se teamă de ridicarea puterilor pe continent, de ascensiunea Germaniei, dar și de forța de nepătruns a Rusiei, mai ales pentru o putere oceanică.

Mult mai săracă, promovând tot o grilă bipolară, dar pe o bază ideologică, geopolitica Războiului Rece cuprinde nume cum ar fi George Kennan, din spațiul capitalist, ori Andrei Jdanov, din spațiul socialist, precum și oameni politici de relief precum Harry Truman sau Leonid Brejnev, ambii lansând câte o doctrină care le poartă numele. Firește că acestea nu sunt construcții geopolitice propriu-zise, ci elaborări care consacră divizarea lumii în cele două blocuri, precum și modalitățile de control reciproc; ele teoretizează și fixează mai ales dreptul fiecărei superputeri a momentului de a vorbi și de a reprezenta interesele blocului pe care îl întruchipa.

După Războiul Rece, conceptul central este cel de nouă ordine politică mondială, care definește o nouă eră „mai liberă de amenințare și teroare, mai puternică în aplicarea principiilor de justiție, mai sigură în promovarea păcii, o eră în care națiunile lumii, Estul și Vestul, Sudul și Nordul, pot prospera și trăi împreună“[18]. Ca orice început de perioadă istorică, nici acesta nu este emancipat de naivitate și iluzie. Eliberată de constrângerile de tot felul ale Războiului Rece, omenirea și-a îngăduit să viseze un timp la un viitor pe care îl considera ferit de amenințări, scăldat de binefacerile păcii și securității. Dacă în plan politic definirea noii ordini a acuzat o lipsă de realism frapantă, în plan teoretic mai larg această perioadă a cunoscut elaborări importante, cum ar fi cele din domeniul geoeconomiei și geoculturii. Mai presus de toate, aceasta este perioada în care se încearcă redefinirea disciplinei, o redefinire a obiectului de studiu, a ariei problematice, a temelor care pot fi îmbrățișate de geopolitică.

Tauthail consideră că un capitol de sine stătător al geopoliticii este reprezentat de „geopolitica mediului“. Preocupările ecologiste prilejuiesc o nouă afirmare a gândirii holistice în care geografia este un vehicul. „Mediul global“ constituie astăzi un obiect de studiu pentru oameni de știință, experți, iar concluziile detașate influențează opinia publică, uneori chiar deciziile politice. În interiorul acestui concept se forjează o nouă relație între natură și specia umană, ceea ce ar putea furniza elemente pentru o nouă ramură a geopoliticii — „geopolitica mediului“.

Realitatea este că, astăzi, problemele ecologice nu pot fi rezolvate decât dacă se bucură de o agendă la nivel global. Ceea ce nu exclude agendele locale. Natura celor mai multe și celor mai grave probleme ecologice depășește cu mult granițele statelor și chiar ale unor regiuni, deși unele dintre rădăcinile acestor probleme se situează încă în perimetrul granițelor naționale (poluarea, degradarea mediului etc.). Substanța globală a ecologiei a stimulat acțiunile la nivelul lumii în ansamblu, a grăbit formarea unei conștiințe planetare, a stimulat și încurajat gândirea holistică, a reponderat importanța mediului natural în calitatea vieții pe planeta noastră, toate acestea reprezentând dimensiuni importante ale geopoliticii.

Iată schema care sintetizează evoluția istorică a disciplinei, așa cum este ea văzută de autorul american:

Discursurile geopolitice

Tipul de discurs	*Personalități etice*	*Vocabularul dominant*
Geopolitica imperialistă	Alfred Mahan	Puterea maritimă
	Friedrich Ratzel	*Lebensraum* (spațiu vital)
	Halford Mackinder	Puterea oceanică / Inima Lumii
	Karl Haushofer	Puterea oceanică / Inima Lumii
	Nicholas Spykman	Teoria țărmurilor
Geopolitica Războiului Rece	George Kennan	Politica îngrădirii (*containment*)
	Lideri politici și militari din spațiul sovietic și cel occidental	Țările din Lumea a Treia ca sateliți sau piese ale dominoului; blocul occidental *vs*. blocul sovietic
Geopolitica noii ordini mondiale	Mihail Gorbaciov	Noua gândire politică
	Francis Fukuyama	Sfârșitul istoriei
	Edward Luttwak	Geoeconomia statului
	George Bush	Noua ordine mondială impusă de SUA
	Lideri ai G7, FMI, OMC	Liberalismul transnațional/ neoliberalismul
	Strategi din cadrul Pentagonului și al NATO	State-problemă, state cu potențial de amenințare nucleară, teroriști
	Samuel Huntington	Ciocnirea civilizațiilor
Geopolitica mediului	Comisia mondială pentru mediu și dezvoltare	Dezvoltarea durabilă
	Al Gore	Inițiativa strategică în domeniul mediului
	Robert Kaplan	Anarhia iminentă
	Thomas Homer-Dixon	Resursele limitate ale mediului
	Michael Renner	Securitatea mediului

Sursa: Gearóid Ó Tuathail, „Thinking Critically about Geopolitics. Introduction“, in Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby, Paul Routledge (eds), *The Geopolitics Reader*, Routledge, London and New York, 1999

Perenitatea grilei de lectură bipolare

Noua geopolitică dobândește accente particulare, promovează viziuni și abordări diferite. Totuși, ea nu este — cum pare să sugereze formula — cu totul nouă, emancipată în întregime de abordările clasice. Nu putem să nu observăm un proces de revenire a „hărților mentale" pe care le propun întemeietorii disciplinei în efortul de a explica evoluția statelor și a lumii în ansamblu. Fără îndoială, hărțile sunt modificate pentru a depăși înțelegerea disciplinei ca exprimând influența „geografiei asupra vieții politice". De data aceasta se operează cu interacțiunile dintre configurațiile spațiale și cele politice.[19] Ceea ce, evident, este diferit. Configurațiile politice includ particularități sociale, culturale, psihologice. Configurațiile spațiale includ, fără îndoială, dimensiuni sociale, dar ele au un fundament geografic, se înalță pe o configurație geografică.

În acest context am remarca o anumită perenitate a „grilei de lectură bipolare" a lumii, instituită de Mackinder. Este o grilă care împarte lumea în puteri maritime și puteri continentale. O schemă de interpretare a istoriei prin prisma geografiei. O încercare de identificare a elementelor repetitive ale evoluției istorice pornind de la configurația geografică a lumii. Grila este preluată apoi de Haushofer și fixată într-o metaforă sugestivă: „politica anaconda" (politica promovată de puterile oceanice de a dezbina și, apoi, sugruma puterile continentale).

Întreaga perioadă a Războiului Rece se încadrează perfect într-o schemă bipolară, întărită și consolidată printr-un bipolarism ideologic. Apare și un accent suplimentar: puterile maritime, în frunte cu SUA, sunt văzute ca un fel de replici moderne ale Atenei democratice, pe când cele continentale sunt asociate cu despotismul întruchipat de Sparta — cu care Atena se afla în dispută. Strategia *containment*-ului, fundamentată de George Kennan, are drept substanță bipolarismul, ea exprimând datoria puterilor oceanice de a îngrădi, de a împiedica extinderea puterii continentale prin excelență, reprezentată de Uniunea Sovietică.

Schema nu este cu mult diferită în proiecția lui Zbigniew Brzezinski privind imperativele geostrategice ale supremației americane din lucrarea *Marea tablă de șah. Supremația americană și imperativele sale geostrategice*: „Pentru prima oară în istorie o putere non-eurasiatică s-a impus nu numai ca principal arbitru în relațiile de putere din Eurasia, dar și ca putere supremă în lume […]. Cu toate acestea, Eurasia își păstrează importanța geopolitică […]. Eurasia este tabla de șah pe care continuă să se dea bătălia pentru supremația mondială […]. Este imperios necesar să nu apară nici un concurent eurasiatic capabil să domine Eurasia și astfel să concureze America. De aceea, scopul acestei cărți este formularea unei geostrategii cuprinzătoare și integrale pentru Eurasia."[20]

Am ținut să reliefăm această perenitate nu ca un reproș, ci tocmai pentru a atrage atenția asupra faptului că, independent de abordări, orientări, poziții, configurațiile geografice își mențin — și își vor menține — o anumită semnificație, că ele se regăsesc nu numai în interpretări teoretice de o anumită anvergură, ci și în orientările și deciziile politice. Putem vorbi chiar despre o redescoperire a spațiului. Toată dezvoltarea modernă a părut la un moment dat că reprezintă o uriașă desprindere de „constrângerile

naturale“. Triumful globalizării a putut fi interpretat ca o dovadă fără echivoc în această privință: spațiile devin prea puțin importante; semnificative cu adevărat sunt fluxurile comerciale, financiare, informaționale, tehnologice, care au loc la scară planetară, independent de granițe și interese locale. Răspunsul, venit tot la scară planetară, sub forma amenințării ecologice, ne îndeamnă la prudență atunci când suntem tentați să desprindem fluxurile globalizării de baza lor naturală.

Delimitări conceptuale

O disciplină este istoria acelei discipline

Cuprinsul acestui volum solicită de la bun început câteva clarificări legate de înțelesul termenului de geopolitică, de apariția și evoluția acestei teorii. „Disciplină cu nume sonor", geopolitica este, adesea, folosită public „proporțional cu absența preciziei în definirea sa"[1]. Neologism de o ambiguitate ce nu este totdeauna percepută, geopolitica este greu de caracterizat în câteva cuvinte. Mai dificil și, după opinia noastră, mai riscant este să apelăm la definiții. De aceea, ne vom limita la prezentarea unor aprecieri și considerații făcute de autori proeminenți în domeniu, încercând, totodată, și o serie de clarificări și delimitări conceptuale, necesare pentru înțelegerea problematicii volumului. Cu mențiunea că acest capitol nu își propune decât o familiarizare cu unele accepțiuni și înțelesuri ale geopoliticii. În fond, conținutul termenului va apărea mai limpede după ce vom analiza diverse variante ale geopoliticii, diferite procese, tendințe cu o evidentă conotație geopolitică. Cu alte cuvinte, *istoria și evoluția disciplinei* ne vor ajuta să ne reprezentăm mai limpede și conținutul ei.

Geopolitica este o teorie, o orientare de cercetare care relevă legătura de substanță între poziția geografică a unui stat și politica sa. Însăși etimologia cuvântului spune explicit acest lucru, „geo" însemnând pământ, teritoriu. Geopolitica privește și analizează politica din perspectiva cadrului natural în care are loc, ea propunându-și să explice măsurile și orientările politice pe baza datelor naturale ale unui stat: poziție geografică, suprafață, bogății naturale, populație etc. Unul dintre întemeietorii disciplinei, Karl Haushofer, spune explicit: „Geopolitica demonstrează dependența oricărei dezvoltări politice de realitatea perenă a solului."[2]

Am putea spune că spiritul geopoliticii este la fel de vechi precum istoria însăși. Instinctiv, oamenii politici, conducătorii militari de excepție au acționat luând în calcul considerente pe care noi astăzi le putem numi geopolitice, „forțele eterne ale pământului și climei", iar atunci când le-au desconsiderat fie că au suferit eșecuri, fie că succesele și cuceririle lor au durat puțin. Experiențe istorice cumulate au arătat că trăsăturile eterne ale mediului natural învinge până la urmă, că ele își pun pecetea pe acțiunea politică, fixându-i o serie de constrângeri.

O treaptă intermediară în procesul de apariție a geopoliticii este reprezentată de acele reflecții care surprind și exprimă sugestiv importanța relației dintre mediul

geografic și politică. Herder spunea că „istoria este geografie în mișcare“. Napoleon remarca, la rândul său, că „politica unui stat stă în geografia sa“. De asemenea, doctrina Monroe — „America americanilor“ — ori cea a „misiunii civilizatoare“ a Franței în Africa sunt elaborări care implică viziuni geografice și abordări de factură geopolitică. Putem considera asemenea poziții ca exprimând aprecieri de natură geopolitică? Neîndoielnic, nu! Ele sunt constatări sugestive care surprind o relație; în cazul nostru, cea dintre geografie, pe de o parte, și politică, pe de alta. Geopolitica ia naștere în momentul în care apare intenția de a explica această relație, de a o întemeia din perspectivă teoretică. Caracterul doctrinar apare în momentul în care noua teorie, surprinzând rolul real al mediului natural în configurarea politicii, transformă acest element în *factor explicativ principal*, dacă nu exclusiv, neglijând alte determinări, uneori cel puțin la fel de importante.

Rudolf Kjellen – întemeietorul de drept al geopoliticii

Întemeietorul de drept al geopoliticii este suedezul Rudolf Kjellen, profesor de știința statului la Universitatea Upsala. El folosește termenul propriu-zis de geopolitică în 1899 într-o prelegere publică. Cuvântul apare, după aceea, într-un studiu scris, *Introducere în geografia Suediei*, publicat la 1900. Consacrarea termenului are loc abia în 1916, când Kjellen publică lucrarea *Problemele politice ale războiului mondial*, în care primul capitol se intitula „Probleme geopolitice“. „De atunci, mărturisește Kjellen, denumirea se întâlnește peste tot, cel puțin în literatura (științifică) de limbă germană și scandinavă.“[3]

Rudolf Kjellen a ajuns la geopolitică venind dinspre științele statului. Puternic influențat de cultura germană, Kjellen concepea statul ca o formă de viață — o lucrare a sa publicată în 1917, la Leipzig, se numea chiar astfel: *Der Staat als Lebensform* — iar știința politică drept o știință a statului. Statul este studiat din mai multe perspective:

1. Țara (geopolitică)
Așezarea țării
Înfățișarea țării
Teritoriul țării

2. Gospodăria țării (ecopolitică)
Relațiile comerciale externe
Satisfacerea nevoilor economice proprii
Viața economică

3. Neamul (demopolitică)
Constituția neamului
Poporul
Firea neamului

4. Societatea (sociopolitică)
Structura socială
Viața socială

5. Guvernământul (cratopolitică)
Forma de stat
Administrația
Autoritatea statului

Acestea reprezintă, de altfel, titlurile capitolelor și subcapitolelor din partea a doua a cărții *Grundriss zu einem System der Politik* (*Principiile unui sistem al politicii*), Leipzig, 1920.[4]

După cum se observă, Kjellen propune o abordare a statului din multiple perspective, care să ne ofere o explicație a funcționării sale. În acest cadru, geopolitica urma să examineze suportul geografic, natural al statului. „Statul, spune mai târziu autorul suedez, nu poate pluti în văzduh, el e legat întocmai ca pădurea de un anume sol din care-și suge hrana și sub a cărui față copacii lui deosebiți își împletesc între ei rădăcinile.“[5]

Este cu totul remarcabilă această viziune sistemică asupra studiului statului, menită să ofere o înțelegere cât mai completă a funcționării sale. Așa cum este demnă de semnalat legătura, comunicarea, am spune astăzi, între aceste perspective de abordare, pentru că domeniile de care se ocupă alcătuiesc un întreg. „Fiecare putere [e vorba de statele mari, de marile puteri, n. n.] a fost concepută ca unitate politică a cinci componente, putând fi privită: din punct de vedere geografic, etnic, economic, social și juridic; numim aceste cinci fețe ale ființei ei: țară, neam, gospodăria țării, structura socială și guvernământ.“[6]

Statul este văzut, așa cum am spus, ca o formă de viață („marile puteri sunt, înainte de toate, întruchipări ale vieții și chiar cele mai mărețe dintre toate întruchipările de pe pământ ale vieții“), iar politica drept știința statului; *geopolitica reprezintă analiza statului din punct de vedere geografic*, în acest sens ea nefiind altceva decât *geografie politică*. O spune, de altfel, explicit Kjellen: „Cuvântul a fost formulat pentru întâia oară într-o lecție publică în aprilie 1899 […], având același înțeles cu « geografia politică » a lui Ratzel și, întrucâtva, chiar cu antropogeografia lui.“[7]

Este limpede că Kjellen descoperă geopolitica în efortul de sistematizare a unghiurilor de analiză și studiu al statelor. Să ascultăm o mărturisire semnificativă a sa: „Mai e de dezlegat o problemă pur terminologică. Rânduiala dinăuntrul sistemului încă nu e complet așezată până ce disciplinele deosebite nu vor fi desemnate ca atari prin termeni anume. A le mai numi pe toate politică este un simplu corolar al celor de mai sus; ele sunt toate teorii despre stat; însușirilor speciale trebuie să li se facă dreptate printr-o specificare a acestui termen general.“[8]

Era vremea desprinderilor, a autonomizării diverselor ramuri dintr-un trunchi comun. În viziunea autorului suedez, *geopolitica este un capitol al politicii*, considerată ea însăși știință. Kjellen fixează pentru geopolitică un anume obiect, un anume unghi de analiză a statului, cel care pornește de la condițiile sale naturale de existență. Dar,

încă o dată, trebuie repetat că geopolitica este parte componentă a unui demers mai amplu. Dacă vom desprinde acest capitol din formula în care a fost conceput și integrat, cum se procedează nu de puține ori, mai mult, dacă vom încerca să-l aplicăm unei realități radical schimbate, firește că nepotrivirea devine mai mult decât evidentă. Astfel, geopolitica poate apărea ca un demers depășit, al cărui domeniu de valabilitate ține de un anumit stadiu în evoluția studiului politicii.

Autor prolific, Kjellen nu își limitează demersul la analize strict teoretice. El scrie, de pildă, un volum monografic intitulat *Introducere la geografia Suediei*, urmărește atent desfășurarea Primului Război Mondial și elaborează lucrări, cum ar fi *Die Politischen Probleme des Weltkrieges* (*Problemele politice ale războiului mondial*). În acest proces de analiză concretă a statelor și diverselor situații apar considerații extrem de instructive pentru tema noastră.

Gânditorul suedez împarte geopolitica în:

a) topopolitica — subdisciplina care va studia așezarea statului;

b) morfopolitica — subdisciplina care va examina forma, granițele, rețelele de circulație;

c) fizipolitica — cea care va analiza fizionomia teritoriului, bogățiile solului și subsolului, așezarea matematică, în latitudine și longitudine.

Topopolitica, de pildă, are în vedere așezarea țării, dar în acest subcapitol nu e vorba de așezarea matematică, fizică, așezarea lângă mare sau în interiorul continentului (aceasta e studiată în capitolul de fizipolitică), ci de plasarea politică a țării respective. Autorul simte, astfel, nevoia de a trece dincolo de cartografiere, de corelarea unor date fizice: „În practică este vorba mai ales de un studiu al vecinilor. Se oferă aici observației și reflecției toate problemele fundamentale pentru situația în lume a unei țări care decurg: dintr-o vecinătate simplă sau complicată, din vecinătatea cu state mari sau mici, din distanțele mai mari sau mai mici ce le despart de centrele de forță și de cultură ale timpului, din situația față cu punctele de fricțiune sensibile ale marii politici, din așezarea la centru, intermediară sau la margine și multele altele de felul acesta.“[9]

Identificăm aici un alt sens al geopoliticii, care vine tot de la întemeietorul de drept al disciplinei, și anume acela de informație politică externă, de studiu al cadrului larg al politicii, de cercetare a ceea ce Kjellen numea *mediul politic*. Or toate acestea presupun nu numai măsurări propriu-zise, ci și evaluări, judecăți, tipuri de raportare. De fapt, aici este vorba despre frontierele politice ale statului. Iar examinarea lor implică trecerea dincolo de domeniul precis al cartografierii.

În același sens, Kjellen face deosebirea dintre *poziția geografică* și *poziția geopolitică*. Prima este fixă, cea de-a doua, mereu schimbătoare. Poziția geografică poate fi determinată cu exactitate prin măsurători fizice, cea geopolitică înseamnă „poziția în raport cu statele înconjurătoare“, deci implică raportarea la un mediu politic care nu ține neapărat seama de statul respectiv, dar de care acesta trebuie să țină seama.

Geografie politică, geopolitică, geostrategie

Este foarte important pentru înțelegerea a ceea ce urmează să precizăm conținutul unor noțiuni cum ar fi geografia, geografia politică, geopolitica, geostrategia.

Geografia este, după dfiniția lui Fernand Braudel, „studiul societății cu ajutorul spațiului". Numai că geografia a fost scrisă, după opinia specialiștilor, la un nivel modest, într-o manieră statică și descriptivistă, favorizând acumularea de date imense fără o sistematizare interioară. Spre deosebire de istorie și istorici, geografii s-au ținut, mai ales în secolul al XIX-lea, departe de politică. Remarca se referă, cum afirma și Yves Lacoste, în *Dicționarul de geopolitică*, apărut, sub coordonarea sa, la Paris, la învățământul geografic academic, pentru că la nivelul învățământului primar și secundar ambele discipline aveau un rol bine definit în promovarea identității naționale. Preocupați să nu aibă atingere cu politica, geografii din mediul academic au recurs în special la culegerea de date despre climă, sol, subsol, relief, vecinătăți etc.

Geografia politică, întemeiată de Friedrich Ratzel la sfârșitul secolului trecut (autorul german publică lucrarea sa fundamentală, *Politische Geographie*, în 1897), studiază „relația dintre procesele politice și mediul geografic"[10], „condițiile geografice ale constituirii, dezvoltării și activității statelor", potrivit *Dicționarului de sociologie*[11]. Concentrându-și demersul de cercetare pe relația dintre formele de organizare socială și politică, pe de o parte, și mediul geografic, pe de alta, geografia politică încearcă să răspundă la întrebarea: există o legătură între formele politice și mediul natural? Și dacă da, care ar fi aceasta? La prima parte a întrebării răspunsul este, fără ezitare, afirmativ. În viziunea lui Friedrich Ratzel, statul e tratat ca un organism ale cărui particularități depind în parte de însușirile poporului, în parte de cele ale pământului, rolul determinant revenind acestora din urmă. Între aceste particularități, cele mai importante sunt întinderea, așezarea, felul și relieful pământului, vegetația și apele etc. Deducem de aici deosebirea cardinală dintre geografia politică și geografie. Prima urmărește să surprindă mișcarea, o anume evoluție, dinamica propriu-zisă a corelației menționate, în timp ce geografia descrie mai mult condițiile naturale ale mediului fizic.

Mai puțin clară apare deosebirea dintre geografia politică și *geopolitică*. De ce este mai anevoioasă trasarea acestei demarcații? Pentru că, așa cum am arătat, un prim sens, de început, al geopoliticii coincide cu cel de geografie politică. În acest context, nu putem să nu menționăm că întemeietorul geografiei politice, Friedrich Ratzel, este îndeobște considerat și întemeietorul de fapt al geopoliticii, în sensul că el a formulat unele noțiuni care l-au influențat pe Kjellen și care au fost preluate de către geopolitica germană în perioada interbelică.

Anton Golopenția remarca și un viciu metodologic în demersurile privitoare la stabilirea obiectului specific al geopoliticii, în sensul că încercările de definire „n-au pornit de la faptul preocupării zise geopolitice. Ci, dimpotrivă, de la definiții și științe existente cu care credeau că trebuie să le pună de acord."[12] De aceea, centrul de greutate a căzut pe *construirea definițiilor*, și nu pe delimitarea obiectului de studiu specific al acestei discipline.

Geograful român cu cele mai sistematice preocupări de geopolitică, Ion Conea, citează poziția autorilor germani Hennig și Korholtz în această privință: „Să fie bine

stabilit că geopolitica și geografia politică nu e unul și același lucru, deși aceste discipline au o sumedenie de puncte de contact. Geografia politică se ocupă cu aspectul și împărțirea politică a statelor într-un moment dat — așadar cu o permanență — pe câtă vreme geopolitica se ocupă cu mișcările din procesul de devenire a statelor, mișcări care duc la transformarea, înlocuirea sau deplasarea stărilor celor în ființă la un moment dat — cu acestea și cu rezultatele lor. Geografia politică dă instantanee, imagini ale unei stări de moment, la fel cu clișeele fotografice; geopolitica, dimpotrivă, ne prezintă ca și un film, forțe și puteri în desfășurare."[13]

Am reprodus pe larg această apreciere, întrucât ea este ilustrativă pentru discuția de față. Atunci când obiectul unei discipline nu apare clar conturat, se stabilesc tot felul de distincții, de-a dreptul bizare. Cum este și aceasta, pe care Ion Conea o contestă pe bună dreptate, deoarece se proiectează, arbitrar, asupra geografiei politice un caracter static pe care aceasta nu-l are. Explicația pe care o găsește geograful român este că acești autori — și noi putem spune, prin extrapolare, că mai toate pozițiile de acest gen — au nevoie de un obiect de cercetare pentru geopolitică și, întrucât nu-l găsesc, apelează la „un furt de bunuri" și răpesc geografiei politice elementul ei dinamic.

În plus, au existat rețineri privitoare la folosirea termenului de geopolitică, dată fiind asocierea disciplinei cu practicile expansioniste ale nazismului german. Uniunea Internațională de Geografie a interzis chiar dezbaterea sub egida sa a problemelor de geopolitică până în 1964. Firesc, în toată această perioadă s-a folosit termenul de geografie politică. Interesant este că, și după încheierea Războiului Rece, reticența față de folosirea termenului de geopolitică persistă, mulți autori preferând să opereze cu noțiunea de geografie politică. De pildă, în *Dicționarul de sociologie*, citat mai sus, există termenul de geografie politică, și numai în explicațiile date în interiorul său se vorbește de geopolitică. Este cu atât mai semnificativă această reținere cu cât ea se manifestă în contextul unui de reviriment al geopoliticii, reviriment generat de prăbușirea fostului sistem socialist, de dezagregarea Uniunii Sovietice, de redefinirea sferelor de influență care urmează unor prefaceri de o asemenea anvergură.

Geostrategia are un sens mai restrâns și desemnează valoarea deosebită a unui loc, a unei întinderi, în special în plan militar. De fapt, geostrategia înseamnă gândirea în termeni spațiali a faptului militar, a preocupării de a identifica poziții avantajoase din punct de vedere strategic. Astăzi termenul a căpătat și un înțeles mai larg, el fiind folosit în legătură cu puncte, zone, întinderi care nu au neapărat o semnificație pentru domeniul militar, ci și pentru cel comercial, al potențialului de control al diferitelor regiuni.

Geopolitică, geoistorie

Un alt termen important pe care trebuie să-l discutăm în cadrul acestui capitol introductiv este cel de geoistorie. Sunt mai multe motive care ne îndeamnă să facem acest lucru. În primul rând, este un termen frecvent folosit. În al doilea rând, el are importante conexiuni cu termenul de geopolitică și permite o mai bună înțelegere a acestuia din urmă. Acest termen figurează și în titlul primei reviste de profil din

România, *Geopolitica și geoistoria*, editată la București începând cu 1941. Alăturarea celor doi termeni chiar în titlu nu este întâmplătoare și se cuvine să încercăm o explicație.

Cum se spune și în „Cuvântul înainte" al primului număr, „geopolitica nu este altceva decât, în mare măsură, geoistoria prezentului (prin geoistorie trebuind să înțelegem atâta istorie, românească sau oricare alta, câtă se poate prin geografie explica)".

Deci geoistoria este și ea, ca și istoria propriu-zisă, o sumă de învățăminte; de învățăminte, de această dată, privind lecțiile pe care geografia le-a oferit de-a lungul istoriei. Am putea oare, studiind geopolitica, să ne lipsim de mina de constatări și concluzii pe care o reprezintă geoistoria?

După cum se poate observa, geopolitica prezintă o înrudire de substanță cu geoistoria. Nu am putea să facem analize geopolitice realiste și adânci fără a lua în calcul cee ce ne transmite trecutul sub formă de semnal, de avertisment, de povață. Așa cum se sublinia și în textul la care am făcut referire, de fapt „geopolitica purcede, în parte, din geoistorie și numai la lumina acesteia poate geopolitica lămuri îndeajuns prezentul".

Pentru toate statele învățămintele privind relația dintre geografie și viața oamenilor de-a lungul timpului sunt importante. Ele sunt cu deosebire relevante pentru acele state de dimensiuni mai mici aflate la ceea ce editorii revistei *Geopolitica și geoistoria* numesc „vaduri geopolitice ale vremii și planetei" sau „răspântii geopolitice". De ce? Pentru că la asemenea vaduri se adună și avantajele, și primejdiile, atuurile, dar și poftele de a deține asemenea atuuri. În cazul acestor țări (printre care editorii revistei numesc și România), care dețin un fel de *cumul geopolitic*, învățămintele istoriei sunt mai condensate, mai pline de substanță, au un statut nu de îndemn facultativ, ci de constantă ce condiționează chiar supraviețuirea statelor. Avem de-a face cu ceea ce Adam Michnik numea — referindu-se la relațiile Poloniei cu Rusia, la învățămintele pe care istoria le degajă de aici — „legile dure ale geopoliticii", de care nu se poate face abstracție decât cu un preț foarte mare: „o regulă a politicii poloneze trebuie să fie un dialog permanent cu Rusia. Chiar cu Rusia care recurge la o retorică imperială. Acestea sunt legile dure ale geopoliticii."[14] Pentru România, geoistoria este cu deosebire instructivă.

Istoria ne propune și o anumită percepție asupra unui eveniment sau a unei relații. Când vorbim de geoistorie nu putem să avem în vedere doar analiza rece și obiectivă a unei situații, ci și percepția acelei situații care ne vine din trecut. Percepție fixată în manualele școlare și în mentalul colectiv al unei comunități. O asemenea realitate psihologică ne influențează atitudinea, judecata, comportamentul, are o existență de sine stătătoare în conștiința publică, opunându-se altor interpretări, altor abordări ale acelorași evenimente sau situații.

Istoria modernă a relațiilor franco-germane a fost influențată de percepția existentă în legătură cu aceste raporturi, percepție care nu facilita o abordare firească, netensionată a acestei probleme. Am recurs la acest exemplu și pentru a arăta că depășirea unor asemenea percepții presupune existența unor oameni vizionari, regândirea fundamentală a unui raport, dar implică și apariția unui moment prielnic, a unei evoluții care pune în termeni noi problema respectivă. De multe ori se face

trimitere la acest exemplu într-adevăr relevant, fără a se avea însă în vedere toate dimensiunile semnalate.

Atunci când în dispută se află un teritoriu, în conflict intră idei, percepții despre problema aflată în discuție, și nu adevărul. Iar decizia unui lider ia în calcul și propria evaluare, dar încorporează și ideile, percepțiile care există la un nivel social mai larg despre acea problemă. În preambulul *Dicționarului de geopolitică* apărut sub coordonarea lui Yves Lacoste se remarcă, pe bună dreptate, că „rolul ideilor — chiar și false — este capital în geopolitică, întrucât ele sunt cele care explică proiectele și care, asemenea cauzelor materiale, determină alegerea strategiilor".

Ion Conea – viziunea strategică asupra geopoliticii

Există în conturarea obiectului de studiu al geopoliticii două contribuții românești de mare semnificație, asupra cărora ne propunem să insistăm. Prima, legată de numele geografului Ion Conea, este construită în directă legătură cu viziunea lui Kjellen despre vecinătate și studiul vecinătății. Ion Conea plasează obiectul de studiu al geopoliticii în *domeniul relațiilor internaționale*, reținând pentru această disciplină două seturi de preocupări.

1. În primul rând, el consideră că „geopolitica nu va studia statele în parte, ci jocul politic dintre state", că „geopolitica va fi știința relațiilor sau — și mai bine — a presiunilor dintre state"[15].

Înainte de a trece mai departe la prezentarea concepției lui Conea, nu putem să nu menționăm un termen nou pe care geograful român îl folosește adesea, și anume *druckquotient*, termen folosit prima dată de Alexandru Supan. Rudolf Kjellen a vorbit de presiunea pe care un stat o suportă în fiecare clipă la hotare, subliniind că orice stat trebuie să se considere, oarecum, asediat. Supan a încercat să dea expresie matematică acestei presiuni recurgând la noțiunea de druckquotient. Acesta se obține prin însumarea populațiilor din țările vecine unui stat și împărțirea acestei sume la numărul populației statului respectiv. Astfel, pentru o serie de state mici și mijlocii dinainte de Primul Război Mondial, druckquotientul calculat de Supan era: Olanda — 11,7, Belgia — 14,7, România — 30,8 iar Elveția — 50,9.

Firește, într-o perioadă, cum este cea contemporană, în care tendința dominantă este cea de integrare, presiunea la granițele unui stat nu mai are relevanța pe care o avea altădată. Totuși, ea reprezintă un indiciu demn de luat în seamă. Alexandru Supan vorbește de presiunea demografică, temă asupra căreia vom reveni într-un alt capitol. Prin extrapolare, putem vorbi de o presiune culturală, economică, informațională. Starea de asediu de care vorbea Kjellen reprezintă însumarea tuturor acestor elemente.

Acest nivel de analiză a relațiilor internaționale este extrem de important și nu trebuie subestimat în nici o privință. Cele mai multe conflicte sau stări de tensiune decurg, adesea, din creșterea decalajelor de presiune la granița dintre state, care stimulează poftele de agresiune ale statului avantajat de noua situație. Nu vom căpăta o înțelegere adecvată a dinamicii relațiilor dintre state dacă ne vom lipsi de această analiză.

Dacă este să facem o obiecție, ea nu privește importanța problemei, ci faptul că este formulată oarecum unilateral. Pentru a studia jocul politic dintre state și presiunile dintre acestea este nevoie, mai întâi, de o vedere aplicată asupra a ceea ce se întâmplă în interiorul respectivelor state. „Presiunea" și „jocul politic" au un numitor comun: starea internă a statelor respective. Altminteri nu putem înțelege „jocul"; mai mult, dacă nu ar exista prefaceri în situația internă a statelor s-ar anula însăși ideea de joc, pentru că acesta nu ar mai fi alimentat decât de datele geografice, care sunt fixe.

Ne spune acest lucru și Kjellen: „Obiectul politicii este statul […]. Statele sunt acei actori ai istoriei pe care îi numim Anglia, Germania etc. Ele ni se înfățișează ca realități obiective și pline de viață. Aceste realități supraindividuale, care pot fi percepute empiric, ne preocupă aici. Sunt ființele pe care le percepem în perspectivă ca patrie. Monografia mea despre Suedia reprezintă o tentativă de a vădi și de a descrie științific o singură patrie cu tot ce cuprinde. În perspectiva acestui punct de vedere, politica este știința despre patria proprie și despre cea a altora."[16] Iar geopolitica este un capitol al politicii.

2. În al doilea rând, Ion Conea definește geopolitica, într-un sens mai cuprinzător, drept „știința mediului politic planetar". „Geopolitica apare ca știința atmosferei sau a stării politice planetare. Ea trebuie să ne prezinte și să ne explice harta politică. Această hartă — înțelegerea și prezentarea ei — formează sau ar trebui să formeze obiectul ei."[17]

Pe această hartă putem identifica puncte și regiuni de „maximum" și puncte și regiuni de „minimum". Primele interesează cu deosebire geopolitica, întrucât ele sunt zone „de fricțiune sau de convergență a intereselor și disputelor", individualități geografice formate din acele regiuni răspândite pe suprafața planetei cum ar fi Marea Roșie, Marea Mediterană, Oceanul Pacific etc. De aceea, „geopolitica are drept obiect mai degrabă problemele politice și economice pe care le pun regiunile și marile individualități ale planetei, și nu atât problemele politice și economice care să privească un singur stat; ea analizează, așadar, regiunile naturale care la un moment dat pun probleme de politică și economie mondială."[18]

Este evident că Ion Conea definește geopolitica tot din perspectivă geografică. De altfel, el o spune explicit: „acest mediu politic trebuie urmărit și definit pe temei geografic"[19]. De fapt, autorul îmbrățișează cu preponderență o viziune strategică asupra geopoliticii, așa cum întâlnim mai ales la școala anglo-saxonă. Important în devenirea hărții politice a lumii este să urmărim punctele ei de „maximum", zonele strategice unde se întâlnesc și intră în dispută interesele țărilor din zonă sau ale marilor puteri.

Anton Golopenția – „cuvântul care vine dinspre sociologie"

Volumul *Geopolitica*, publicat la Craiova în 1940, reunește unele studii importante ale autorilor lucrării: Ion Conea, Anton Golopenția și M. Popa-Vereș. Studiul lui Ion Conea, „Geopolitica. O știință nouă", publicat în deschiderea volumului, se încheie cu precizarea: „să așteptăm, totuși, și cuvântul care să vină dinspre sociologie".

Studiul lui Anton Golopenția, intitulat „Însemnare cu privire la definirea preocupării geopolitice“, merita, cu adevărat, să fi fost anunțat drept cuvântul care vine dinspre sociologie…

Un cuvânt modern și actual nu numai pentru timpul când a fost rostit, ci și pentru vremurile noastre; un cuvânt aplicat, ce pune punct tuturor tentativelor de a circumscrie geopolitica exclusiv unui demers de tip academic; un cuvânt ce smulge geopolitica de pe tărâmul strict al geografiei, plasând-o în miezul problemelor sociale și politice.

Două sunt, credem, izvoarele acestei viziuni. În primul rând, o lectură mai adâncă a operei întemeietorului geopoliticii. Statul, în viziunea lui Kjellen, este o „formă vie“, o unitate indisolubilă dintre țară (studiată de geografia politică), neam și populație (studiate de demografie), economie (studiată de ecopolitică) etc. Această „teorie empirică a statului“ pretinde o reunire a perspectivelor de studiu care, până atunci, erau fragmentate, pentru a sesiza cu adevărat esența, funcționarea, performanța, dinamica, tendințele de evoluție ale statului.

Sociologul român era preocupat, în același timp, de dinamica situației internaționale, de rapida schimbare a unor conjuncturi, de nevoia vitală a statelor de a cunoaște la timp aceste prefaceri din imediata vecinătate și din lume, pentru a afla răspunsuri potrivite. Or dinamismul este un loc geometric, o rezultantă, el nu poate fi surprins urmând un singur unghi de analiză, oricât de important ar părea el la un moment dat. Cuplarea acestor două perspective îl determină pe Golopenția să-și precizeze concepția despre obiectul geopoliticii. Pentru sociologul român obiectul geopoliticii „îl constituie *potențialul statelor* [s. n.]. Acesta este rezultanta însușirilor tuturor factorilor constitutivi pentru un stat: a teritoriului, a neamului, a populației, a economiei acestuia, a structurii sociale, a modului cum e guvernat, a mediului său politic. Cercetarea geopolitică nu este, deci, numai geografică, ori numai economică, ori numai politică, ci este concomitent geografică, demografică, economică, socială, culturală, politică.“[20]

De aici decurg și alte trăsături ale cercetării geopolitice. Cercetarea de acest gen „este întâi de toate informativă“, întrucât urmărește lămurirea faptelor în individualitatea lor și rezultă din nevoia de a face față consecințelor pe care le pot avea evenimentele care se produc în străinătate pentru un stat sau altul. „Ea este cercetare, nu analiză teoretică“, cu alte cuvinte urmărește să surprindă situația de la un anumit moment dintr-o țară, și nu să facă teoria statului în genere. Destinatarii acestor cercetări sunt conducătorii unui stat; prin urmare, *rezultatele sunt naționale*, nu în sensul lipsei de obiectivitate, ci datorită alegerii și analizei temelor respective din perspectiva statului pentru care se face cercetarea. Întrucât statele sunt realități istorice, iar rezultatele cercetării cu privire la ele își pierd actualitatea, cercetarea geopolitică este continuă, „reluată întruna, așa cum e refăcut zi de zi buletinul meteorologic. Cercetarea geopolitică năzuiește să realizeze un echivalent pe plan politic al acestor buletine.“[21]

S-a discutat mult în literatura de specialitate dacă geopolitica trebuie să aibă o finalitate practică, dacă ea poate furniza informații și evaluări orientative pentru factorii de decizie politică. Am putea spune că finalitatea a reprezentat una dintre cele mai

sensibile probleme în toată dezbaterea pe marginea geopoliticii de-a lungul vremii. Firește, este dificilă astăzi tentativa de a recupera un sens aplicat al geopoliticii, după ce aceasta a fost asociată cu o practică istoricește condamnabilă. Nu ni se pare întemeiată nici poziția care reclamă un statut strict academic pentru geopolitică, așa cum l-ar fi avut geografia politică, cel puțin în viziunea întemeietorului său, Fr. Ratzel. Caracterul academic al geografiei politice și al geopoliticii în etapele de început ține mai mult de statutul disciplinei: acela de fundamentare, de delimitare și de stabilire a identității proprii. Faptul că o ramură a geopoliticii, cea germană, a trăit experiența cu totul nefericită a apropierii de nazism nu ar trebui să inhibe efortul de fixare a finalităților practice. Ar trebui să ne întrebăm dacă o disciplină care își propune drept obiectiv studiul expres al politicii poate evita atingerile cu practica politică și, dacă da, cu ce costuri. Academismul fad nu oferă perspective reale de dezvoltare acestei discipline.

Concepută într-un mod echilibrat și inteligent, geopolitica poate oferi argumente care să stea la baza actului politic. Greșeala nu constă în acest efort, cu totul întemeiat, după opinia noastră, ci în pretenția de a oferi o justificare completă a actului și măsurii politice. Punctul de intersectare între geopolitică și activitatea practică a liderului politic este, de altfel, subliniat chiar de întemeietorul disciplinei, deci înainte de apariția oricăror deformări ideologice. În prefața lucrării *Marile puteri de dinainte și de după războiul mondial* (1935), Kjellen precizează că nu trebuie studiate numai componentele geografice, etnice, economice, sociale și juridice ale politicii, ci și componentele subiective, ce idee are despre sine un popor, cum vede el lumea din jur, capacitatea oamenilor politici de a folosi împrejurările și momentele favorabile. „Cu acestea, afirmă Kjellen, am ajuns la limita pe care se oprește știința și de la care începe activitatea practică a șefului politic.“[22]

De altfel, pe filieră anglo-saxonă, geopolitica a dobândit un caracter aplicat și pragmatic. Să ne referim în acest context la lucrarea lui Dean Minix și Sandra Hawley, *Global Politics*, apărută în 1998. Autorii consideră că specialiștii în relațiile internaționale ar trebui să devină un fel de meteorologi politici. „Este necesar să descriem schimbările care au loc în climatul politic. Trebuie să explicăm aceste prefaceri în mediul nostru politic, astfel încât să le putem evalua și categorisi pentru utilizarea lor ulterioară. În cele din urmă, bazându-ne pe analizele noastre asupra evenimentelor și a prefacerilor pe care le prefigurează, putem spera să prevedem în timp orice alte procese similare care urmează să aibă loc în viitor și cum vor afecta viața noastră aceste prefaceri politice.“[23] Dean Minix și Sandra Hawley apreciază pe bună dreptate că, în mijlocul unei furtuni politice în lume, ar fi nepotrivit să scoatem o hartă pentru a vedea încotro ne îndreptăm. Datoria specialiștilor demni de acest nume este, dimpotrivă, să arate și să convingă că diversele crize și tensiuni nu înseamnă și nu pot fi echivalate cu haosul, dezordinea și dezorientarea. Ei chiar imaginează un asemenea buletin, care să surprindă meteorologia politică a unor zone fierbinți, precum Balcanii, Orientul Mijlociu, regiunea Asia-Pacific.

Cu atât mai proeminent ni se pare meritul lui Anton Golopenția de a fi surprins virtuțile practice ale cercetării geopolitice, de a fi făcut acest lucru acum mai bine de o jumătate de secol în termeni pe care literatura de specialitate îi folosește în mod

obișnuit astăzi, de a fi relevat finalitățile cercetării geopolitice într-o perioadă în care nazismul era la zenit, de a fi avut temeritatea să deosebească destinul unei discipline de asocierea, prin forța lucrurilor temporară, a unor reprezentanți ai ei cu o orientare politică extremistă. De altfel, viziunea lui Golopenția despre geopolitică ni se pare chiar foarte puțin valorificată. Este suficient să facem trimitere la câteva încercări contemporane de caracterizare a geopoliticii ca să ne dăm seama cât de departe a gândit Golopenția, depășindu-și în mod limpede epoca.

Condamnarea geopoliticii la inactualitate

Chiar și caracterizările contemporane ale geopoliticii, încercările de definire surprind în special relația dintre mediul natural și politică. Vom reda, în continuare, câteva asemenea aprecieri, așa cum sunt ele citate în preambulul *Dicționarului de geopolitică* coordonat de Yves Lacoste.

Grand Larousse universel (1962) consideră că geopolitica este „studiul raporturilor dintre state, dintre politicile lor și legile naturale, acestea din urmă determinându-le pe primele". Celălalt mare dicționar francez, *Robert* (1965), concepe geopolitica drept „studiul raporturilor dintre datele naturale ale geografiei și politica statelor". În ediția din 1989, *Grand Larousse universel* definește geopolitica drept „știința care studiază raporturile dintre geografia statelor și politica lor […]. Geopolitica exprimă voința de a ghida acțiunea guvernelor în funcție de lecțiile geografiei". Citim în *Le Petit Larousse illustré*, 1994: „Geopolitica — știința care studiază raporturile între geografia statelor și politica lor". În *Enciclopaedia Britannica*, geopolitica este considerată a fi „utilizarea geografiei de către guvernele ce practică o politică de putere" (prin urmare, geopolitica este asociată doar cu statele mari, cu puterile care au ceva de spus pe arena internațională).

Am reprodus aceste definiții pentru că ele fixează o anumită înțelegere, de început, a geopoliticii. Pentru că fac acest lucru foarte aproape de zilele noastre, când există o presiune difuză, dar foarte reală, în direcția unei înțelegeri diferite și moderne a acestui termen. Pentru că ezită să încorporeze prefaceri ce au avut loc deja în câmpul politicii, al puterii, și care se cereau asimilate într-un fel sau altul și de către geopolitică.

S-a ajuns astfel la *un prim paradox*: chiar și astăzi, la o sută de ani de la apariția termenului, se operează tot cu sensul inițial al disciplinei și se încearcă aplicarea acestui sens la o realitate mult schimbată. Evident că, în acest context, suntem tentați să percepem mai ales discrepanța, ceea ce nu concordă. Suntem chiar tentați să abandonăm noțiunea sau, poate și mai rău, să o folosim cu un sens trunchiat ori chiar negativ, ca exprimând „o orientare profund greșită", adeptă a „determinismului geografic" etc. Așa cum am precizat, geopolitica își propune să explice performanțele statului. Dar pe „teritoriul" statului au apărut realități noi, de care el nu poate să nu țină cont. A discuta potențialul statului doar în raport cu instrumentele de care dispunea acum un secol — și în cadrul cărora poziția geografică și, în general, condițiile naturale jucau un rol mult mai important decât astăzi — înseamnă a condamna pur și

simplu geopolitica la cea mai grea sentință pentru o disciplină, sentința de inactualitate.

Ion Conea sesiza cu acuitate că, dacă am concepe geopolitica doar ca geografie politică, deci ca o disciplină circumscrisă relației dintre mediul natural și stat, atunci viitorul ei ar fi serios pus sub semnul întrebării, deoarece însăși influența mediului natural este din ce în ce mai puțin semnificativă într-o eră a triumfului tehnologiei moderne. „Astăzi, cu progresele extraordinare ale tehnicii și, în genere, ale științei aplicate, se poate spune că influențele primite de omul civilizat înseamnă foarte puțin față de cele de el exercitate. Omul — agent geografic activ este azi infinit superior omului agent geografic pasiv.“[24]

După opinia noastră, geopolitica a apărut în efortul de a oferi o explicație cât mai riguroasă elementului central al politicii, puterea. De ce anume este determinată puterea unui stat? reprezintă interogația care străbate mai toate demersurile de natură geopolitică. Răspunsul oferit de geopolitica tradițională nu este cel mai adecvat, întrucât pune puterea în legătură doar cu factorii naturali ai existenței statale, de la poziția geografică până la bogățiile naturale. Pe bună dreptate, în toate analizele consacrate demersurilor geopolitice se reproșează determinismul geografic, faptul că formulele întemeietoare ale acestei discipline oferă explicații unilaterale politicului, venind numai dinspre perspectiva geografică. Este un lucru adevărat, dar nu neapărat cel mai important. Aceasta ni se pare o lectură superficială a întemeietorilor geopoliticii, un tip de raportare care nu reușește să treacă dincolo de formule stereotipe.

Cu totul semnificativ ni se pare a fi faptul că se încearcă o *definire a ecuației explicative a puterii unui stat*. Are mai puțină importanță dacă elementele respective se schimbă, dacă dețin ponderi diferite în momente diferite. Dar însăși ecuația este sau devine neîncăpătoare. Montesquieu sesizase deja rolul mediului și al climei în determinarea sistemului de guvernământ; tot el semnala, însă, că rolul acestora este mult mai mare în societățile primitive, pe când în cele dezvoltate factorii non-naturali tind să devină preponderenți. Schimbarea rolului diverșilor factori nu scade din valoarea ecuației explicative, care poate integra alte elemente, poate repondera structura celor existente; esențială rămâne preocuparea de a întemeia, de a fundamenta o ecuație. Or tocmai această preocupare ni se pare demnă de reținut, independent de formula concretă. Formula poate fi respinsă, efortul de a o întemeia, nu.

Mai aproape de zilele noastre s-au lansat și alte ecuații de determinare a puterii unui stat. Dintre ele am cita-o pe cea a lui Ray S. Cline[25]:

Puterea = [Masa Critică (Populație și Teritoriu) + Putere economică + Putere militară] x
[Planificare coerentă a strategiei naționale + Voință]
sau, într-o formulă prescurtată: P= (Mcr+E+M) x (S+V).

Putem face, fără îndoială, o serie de remarci chiar și pe marginea acestei ecuații, dar aici primează efortul de a sintetiza, de a turna într-o formulă o anume interpretare și evaluare.

Este limpede că avem de-a face cu o ecuație care definește puterea pornind de la achizițiile teoretice și de la experiența politică acumulată la sfârșitul de secol și de mileniu. Astăzi, elementele care alcătuiesc resursele a ceea ce literatura de specialitate

numește putere necuantificabilă (*intangible power*) intră din ce în ce mai pregnant în ecuațiile care tind să evalueze forța unui stat. Pe drept cuvânt. Într-o epocă în care omul dispune de instrumente mult mai puternice pentru a-și modela viitorul, temeinicia strategiilor de dezvoltare, voința, sănătatea morală, deschiderea culturală sunt factori cu o pondere mai mare și, în anumite contexte, decisivă în devenirea unei națiuni.

Dogmatizarea prematură a geopoliticii

Noțiunea de geopolitică nu a avut, cel puțin în viziunea lui Rudolf Kjellen și a altor autori importanți asociați cu nașterea și consacrarea sa, o încărcătură doctrinară foarte pregnantă. Această conotație este mai mult rezultatul interpretărilor care au urmat, al deformărilor de tot felul. Deformărilor reale pe care le găsim la unii întemeietori ai geopoliticii, cu deosebire germani, li se adaugă deformările și exagerările de tot felul ale analiștilor care s-au ocupat de această disciplină. Un fapt real, apropierea unor reprezentanți ai geopoliticii germane de nazism, formularea de către Karl Haushofer și colaboratorii săi de la *Zeitschrift für Geopolitik* a unor teze care au putut fi preluate de politica oficială a Germaniei acelei perioade a condus în perioada postbelică la un fel de proscriere a disciplinei. Și nu numai în țările socialiste, ci și în statele occidentale. Într-un asemenea climat au existat puține șanse să fie identificate virtuțile reale ale acestei discipline. S-au relevat mai ales greșelile abordărilor geopolitice, deformările lor, și nu atât capacitatea acestei discipline de a explica, de a lumina mai bine o serie de relații și conexiuni. De aceea, întrebarea cardinală nu poate fi evitată: ne învață ceva cu adevărat geopolitica? Dacă răspunsul este pozitiv, atunci demersul de cercetare trebuie focalizat pe virtuțile explicative ale acestei teorii. Dacă nu, orice exercițiu de interpretare este pur și simplu inutil.

Identificăm, astfel, un *al doilea paradox* de care trebuie să fim conștienți. Exagerările doctrinare reprezintă mai ales rodul analizelor făcute de diverși autori pe marginea doctrinei geopolitice, și nu atât al lucrărilor care au întemeiat această orientare. De aici decurg cel puțin două cerințe metodologice: opera întemeietorilor se cere citită fără prejudecată, iar cea a comentatorilor cu precauție.

Este adevărat că o anumită ramură a studiului geopoliticii — avem în vedere școala germană din perioada interbelică — a lansat concepte și interpretări care au putut fi utilizate de politica expansionistă a Germaniei naziste, dar există parcă o propensiune deliberată de a asimila geopolitica în ansamblu cu cea elaborată în Germania interbelică. Or chiar cu referire la această orientare geopolitică se fac eforturi de tratare mai nuanțată, de recuperare a substanței geopolitice veritabile. Stau mărturie în acest sens, de pildă, prefața semnată de Jean Klein la cartea lui Haushofer, *Geopolitica*, apărută în traducere franceză în 1986, sau lucrarea de mari proporții, în două volume, elaborată de Hans-Adolf Jacobsen, intitulată *Karl Haushofer. Viața și opera*, publicată în 1979.

Atât de pătimașă a fost uneori raportarea la geopolitica germană interbelică, încât nu a reținut nici diferențele dintre aceasta și poziția oficială (uneori a fost vorba chiar despre divergențe: atacarea URSS a fost considerată de către Haushofer și colegii săi

o greșeală, opinie întemeiată oe argumente geopolitice) și nu a relevat nici acele poziții care meritau să fie subliniate prin schimbarea de interpretare pe care o propuneau. De pildă, în ultima parte a vieții sale, Karl Haushofer precizează că elementul geografic nu poate oferi explicații decât pentru maximum un sfert din orientările și deciziile politice. Nu discutăm acum dacă această interpretare diferită a intervenit după experiența amară a războiului sau ca urmare a înțelepciunii pe care timpul o decantează uneori în ființa umană. Reținem doar că era o precizare care contrazicea unele formulări într-adevăr rigide din primii ani ai acestei școli și care merită criticate.

Definiția pe care publicația *Zeitschrift für Geopolitik* (*Scrieri de geopolitică*), al cărei mentor era Karl Haushofer, o dă în 1928 geopoliticii poartă, într-adevăr, amprenta unor interpretări în spiritul determinismului geografic, dar conține și precizări care ar trebui să trezească luarea-aminte: „Geopolitica este teoria dependenței evenimentelor politice de teritoriu. Ea își are temelia sigură în geografie, îndeosebi în geografia politică, reprezentând teoria ființelor politice de pe glob și a structurii lor. Geopolitica urmărește să furnizeze indicații pentru acțiunea politică și să fie îndreptar în viața politică. Ca atare, ea devine o tehnologie capabilă să conducă politica practică până la punctul la care se produce avântul novator al acțiunii. Și numai cu ajutorul ei acest avânt ar putea avea drept punct de plecare pentru realizări știința, și nu neștiința. Geopolitica vrea și trebuie să devină conștiința geografică a statului!“[26]

Ultima frază din textul citat ni se pare o caracterizare sintetică (și, am putea spune, o formulă fericită), care exprimă, este adevărat, o anume viziune asupra geopoliticii. Indiferent că este vorba despre statul antic sau despre cel din epoca postindustrială, conștiința geografică este un element care intră sau ar trebui să intre în substanța marilor orientări și strategii politice. De ce nu ar fi geopolitica și un ghid în viața politică? Firește că e necesar să precizăm ce sens dăm noțiunii de geopolitică, dar cu toții observăm cât de costisitoare sunt astăzi măsurile și orientările care nu au respirație geopolitică, nu au un ghidaj de această factură.

Cum spuneam, geopolitica nu se limitează la geopolitica germană (acestei variante a geopoliticii îi vom consacra un capitol de sine stătător). De pildă, geograful englez Halford Mackinder, considerat unul dintre părinții întemeietori ai geopoliticii, nu folosește acest termen nicăieri în opera sa. El ne propune o altă lectură a geografiei planetei noastre, în care identifică și cauzalități geografice ale istoriei, o altă viziune despre teritorialitate, folosește termeni noi precum „puncte strategice naturale („*natural seats of power*“) sau „zona-pivot a istoriei“. O abordare care a devenit posibilă deabia în perioada post-columbiană, când mijloacele de transport ale momentului — căi ferate, vapoare — alcătuiau totuși o rețea care permitea nu numai ca globul să fie cunoscut, dar și tratat ca un tot unitar. În loc de a încerca o deslușire a ceea ce ne învață cu adevărat o interpretare precum cea a lui Mackinder, diverși analiști au preferat soluția mai comodă de a împacheta totul în ambalajul numit „geopolitică“, pe care au lipit diferite etichete conținând clișee obosite.

Este geopolitica o disciplină a perioadelor postbelice?

Autorul francez Jacques Ancel obișnuia să spună: „Geopolitica este o chestiune a perioadelor postbelice“ (de fapt, citatul exact este „o știință germană din perioadele postbelice“). Remarca se cere plasată în contextul reacției școlii geografice franceze față de geopolitica germană interbelică, o reacție dură, presărată cu sintagme de felul: „superstiție cartografică“, „geografie pusă în slujba politicii“, „produs gazetăresc“, „instrument al războiului“ etc. Demn de semnalat este faptul că autorul francez folosește termenul „geopolitică“ doar pentru a nu fi confiscat de către școala germană: „Cititorul să scuze pedantismul aparent al faptului că dau acestui studiu teoretic de geografie politică drept titlu un neologism. Am crezut, însă, necesar să nu las ca acest termen, care a făcut carieră dincolo de Rin, să fie acaparat de o nouă așa-zisă știință germană.“[27]

Într-adevăr, după conflagrații și mari înfruntări armate, problemele teritoriilor și ale teritorialității, deci ceea ce intră cu obligativitate în obiectul de studiu al geopoliticii, capătă o actualitate frapantă. În perioadele de după război se desenează sau redesenează granițe, se repun în discuție și se delimitează sfere de influență etc. De pildă, sfârșitul Războiului Rece a condus la trei mari prefaceri geopolitice, care pun în umbră tot ceea ce a însoțit acest proces. Este vorba de unificarea Germaniei, de eliberarea Europei de Est nu numai de comunism, ci, deopotrivă, de tutela sovietică și de dezintegrarea Uniunii Sovietice. „Puține prefaceri — notează analistul american Zbigniew Brzezinski — au avut loc într-un timp așa de scurt și într-o perioadă de pace.“[28]

Sfârșitul Războiului Rece a marcat, totodată, sfârșitul unei organizări bipolare a lumii: o bipolaritate geopolitică, o bipolaritate ideologică și o bipolaritate psihologică. Sfârșitul acestei bipolarități ne obligă să regândim multe noțiuni. Ce sens ar mai avea în ziua de azi o mișcare cum a fost mișcarea de nealiniere? Nealinierea avea înțeles în condițiile în care existau doi poli, în care se aflau în dispută două orientări care dominau planeta. În asemenea condiții nealinierea semnifica „a treia cale“ sau, în orice caz, o poziție care nu se alinia nici uneia dintre cele două.

A limita însă valabilitatea unei discipline doar la o perioadă anume, oricât de importantă și de semnificativă ar fi, înseamnă a-i răpi dreptul la existență, a-i pune sub semnul întrebării statutul de disciplină științifică propriu-zisă. Dacă suntem consecvenți cu punctele de vedere exprimate mai sus, atunci perioadele postbelice ar trebui descifrate prin intermediul celor antebelice. Cu alte cuvinte, geopolitica nu se poate interesa doar de ceea ce urmează, ci și de ceea ce pregătește și explică un proces.

O disciplină integratoare

Atât de stăruitoare a fost preocuparea de a identifica deformările — repetăm, reale — ale formulelor tradiționale ale geopoliticii, încât nu au fost sesizate la vreme evoluțiile semnificative în cadrul elementelor ce întemeiază politica și componenta ei centrală, puterea. Nu a fost observată apariția unor noi situații care oferă explicații mai cuprinzătoare potențialului și performanțelor statului.

Există autori care consideră că, astăzi, *cronopolitica* este mai importantă decât geopolitica. „Pierderea spațiului material, apreciază Paul Virilio, face ca guvernarea să

aibă ca principal parametru timpul […]. Există o mișcare de la geopolitică la cronopolitică: distribuția teritoriului devine distribuția timpului.“[29] Nu am fi atât de fermi în a proclama această substituire. Pentru că spațialitatea se cere și ea redefinită în sens modern. Pur și simplu nu o mai putem concepe ca în secolul trecut, de pildă. Cert este că timpul capătă o nouă importanță, de care trebuie să fim cu toții conștienți. Viteza de reacție este o dimensiune esențială a conducerii și guvernării moderne. Viteza de reacție în a sesiza domeniile noi și potențialul lor de progres, viteza de reacție în a produce inovația, viteza de reacție în a o valorifica din punct de vedere comercial. Dacă schimbarea este un nou mod de a fi, a nu obosi să te schimbi mereu, a face acest lucru cu viteza necesară reprezintă un adevărat comandament care se structurează în jurul timpului.

Există și tentative de a sintetiza toate aceste schimbări, de a le reuni într-un răspuns nou, într-o formulă în care fiecare să-și afle o soluție mulțumitoare. Richard Falk este de părere că lumea se mișcă rapid de la geopolitică „spre o realitate mai integrată economic, cultural și politic“, ceea ce ar solicita apariția *geoguvernării*. Statul suveran asupra unui teritoriu, ca actor într-o lume mult schimbată, în care numeroase probleme și sfidări au o natură transnațională, dispune de o capacitate de intervenție și influențare din ce în ce mai redusă. În aceste condiții, și capacitatea sa de guvernare cunoaște un declin vizibil. Miza politicilor globale nu o mai formează geopoliticile, ci geoguvernarea, menită să asigure structuri de guvernare eficientă la nivel global.

A răspunde la întrebarea „ce este geopolitica?“ înseamnă a răspunde la întrebarea „ce anume determină afirmarea politică a unui stat?“ Deci geopolitica va fi *o disciplină integratoare* sau nu va fi. Mișcarea și evoluția statelor nu mai poate fi de mult explicată doar pe baza datelor naturale ale statelor, deși acestea își păstrează mult din semnificația lor. Nici chiar o lume profund informatizată nu va putea niciodată să facă abstracție de poziția strategică a strâmtorilor Gibraltar sau Malacca, nici de bogățiile naturale din Orientul Mijlociu sau din Marea Caspică și nici de presiunea și semnificația „politică“ pe care o au populația și numărul acesteia. Datele naturale vor fi întotdeauna materia primă din care se va întrupa procesul dezvoltării sociale.

Modificarea esențială are loc la nivelul reponderării fiecărui factor, iar adevărata rădăcină a acestui proces se află în importanța cu totul aparte pe care o are cunoașterea astăzi, alături de capacitatea de a aplica și valorifica potențialul său de dezvoltare. Geopolitica, dacă se vrea actuală, trebuie să recompună paralelogramul de forțe care alimentează afirmarea politică a statului și evoluția mediului politic internațional. Ea va trebui să consemneze sporirea importanței pe care o au factorii subiectivi ai dezvoltării și *să-și redeseneze obiectul de studiu* pornind de la această realitate. Cu alte cuvinte, geopolitica va trebui să asimileze datele fundamentale ale teoriei moderne a dezvoltării, fără de care nu pot explica și cu atât mai puțin prevedea evoluțiile din mediul politic internațional.

Născută ca un capitol al politicii, geopolitica este nevoită să-și pună întrebări cu privire la actul central al politicii, cel al guvernării. Pentru că performanța este dată de guvernare. Guvernarea trebuie să sesizeze acei factori noi în procesul dezvoltării, acea reponderare a elementelor care determină afirmarea politică a unui stat. Dacă procesul dezvoltării este din ce în ce mai pregnant determinat de planificarea coerentă, de strategii realiste și, deopotrivă, de voința politică, atunci geoguvernarea,

care să exprime atât dimensiunea națională a termenului, cât și pe cea internațională, desemnând forțe și tendințe ce nu mai pot fi controlate și dirijate doar prin instrumente proprii fiecărui stat, intră într-o actualitate de netăgăduit. Geopolitica nu mai poate fi doar „conștiința geografică a statului", ea trebuie să fie și *conștiința „potențialului statelor"* pe care îl pune în valoare guvernarea.

Hărțile mentale și traseele geopolitice

Se poate spune că geopolitica este *o hartă mentală*. Orice stat își *construiește* o asemenea hartă în care sunt topite evaluări privind propria poziție, raportul de forțe cu vecinii, contextul regional în care acționează, mediul internațional și coordonatele sale de bază. Putem deduce veridicitatea hărților mentale ale statelor și actorilor politici din acțiunile lor, din simțul oportunității de care dau dovadă acestea, din inteligența cu care valorifică un context, din promptitudinea cu care reacționează la anumite tendințe etc.

Când vorbim despre geopolitică în sens de disciplină avem în vedere mai ales „hărțile mari", elaborate de puterile vremii, la care „hărțile mici" trebuie să se „alinieze" sau măcar să se raporteze atent. La această trăsătură mai trebuie adăugată o alta: geopolitica este prin natura ei preponderant imperială. Ea a fost lansată ca domeniu de reflecție în perimetrul marilor puteri, de la imperiul de ieri la superputerea de astăzi. Punctele nodale ale teoriei au fost elaborate de către autori aparținând unor puteri în devenire (Alfred Mahan), unor puteri care își simțeau periclitată poziția (Halford Mackinder), unor puteri care se simțeau frustrate în urma pierderii unor confruntări militare (Karl Haushofer) etc. Mahan, de pildă, realizează cu o acuitate ieșită din comun că Statele Unite nu pot deveni cu adevărat o putere mondială dacă nu devin și o putere maritimă și teoretizează cu mare forță de convingere importanța decisivă a construirii puterii navale. El a scris lucrarea *The Influence of Sea Power upon History* în primul rând pentru țara sa. Impactul a fost mult mai mare decât perimetrul Americii. Din ordinul lui Wilhelm II, împăratul Germaniei, cel puțin un exemplar din această lucrare trebuia să se afle pe fiecare navă a flotei germane. De altfel, în discursul rostit la Hamburg, la 18 iulie 1901, kaiserul a afirmat fără echivoc: „viitorul nostru se află pe mare". Același ecou l-a stârnit lucrarea lui Mahan și în Japonia. Ea a fost tradusă și figura drept bibliografie obligatorie în toate colegiile militare și navale japoneze. Mackinder, la rândul său, a influențat atât de mult geopolitica germană, încât i-a împrumutat concepte, abordări, distincții. Corpul principal al geopoliticii așa cum ne-o reprezentăm noi astăzi ca disciplină este elaborat în perimetrul marilor puteri și exprimă temerile, preocupările, proiecțiile acestora.

Putem reduce geopolitica la reprezentările și proiecțiile marilor puteri? Indiscutabil nu, pentru că și țările mici trebuie să-și elaboreze propriile hărți mentale. Și ele au nevoie de o privire limpede asupra propriilor atuuri și slăbiciuni, și ele sunt somate să cumpănească între marile tendințe sub presiunea cărora trăiesc, și ele au nevoie de elaborări care să le ghideze eforturile de promovare a intereselor lor pe arena internațională. Am putea spune că statele mici trebuie să-și construiască mai iscusit

propriile hărți mentale, pentru că ele nu dispun de forța de a le impune. Asemenea hărți au nevoie să se distingă printr-o mai mare elasticitate, printr-o descifrare mai adâncă a proceselor cu care se confruntă, într-un cuvânt, să se impună prin calitatea lor intrinsecă. În mod special, ele trebuie să judece și să evalueze lucrurile cel puțin pe termen mediu. O țară mică este obligată să lucreze măcar cu perspectiva termenului mediu; altminteri, costul poate fi, și de cele mai multe ori este, foarte mare, pentru că el vizează nu numai prosperitatea statelor respective, ci adesea integritatea și, uneori, chiar supraviețuirea lor.

Am subliniat că elaborările geopolitice iau forma unor hărți mentale pentru a evidenția cu cât mai multă pregnanță caracterul lor construit. Construit din datele naturale, din pozițiile geografice, din dinamica contextelor politice și geopolitice, din prefacerile care au loc în perimetrul vecinătăților unui stat etc. Faptul că geopolitica se concentrează pe influența factorilor naturali asupra politicii unui stat nu înseamnă că strategia care ghidează un stat este înscrisă întru totul în aceste date. Desigur, strategia este conținută în ele, dar procesul de descifrare, de combinare a acestor elemente, de regândire a lor din perspectiva diverselor contexte este o problemă de construcție, de elaborare. Nu avem decât să comparăm politica externă a Germaniei din timpul lui Bismark cu cea din perioada premergătoare Primului sau celui de-al Doilea Război Mondial pentru a vedea ce adaugă strategia pornind de la aceleași condiții sau de la condiții similare.

Subliniind acest lucru, nu am dori să sugerăm că harta mentală este o construcție întru totul subiectivă, că ea nu topește în substanța ei elementele cuantificabile ale mediului natural, constrângerile obiective ale spațiului și dinamicii spațiale, evoluțiile mediului politic zonal și internațional. Chiar dacă vorbește despre „hărțile mentale“ cu care ne echipează geopolitica, Ilie Bădescu subliniază importanța spațiului, ca reper fundamental al studiului geopolitic: „Concluzionând, putem spune că geopolitica este știința dimensiunii spațiale a vieții politice, economice și culturale și religioase a popoarelor, ceea ce implică, altminteri spus, o concepție despre om ca ființă spațială, ca om spațial.“[30] Datele naturale și elementele spațiale nu asigură doar anumite constrângeri obiective. Perenitatea lor imprimă o anumită perenitate interpretărilor, o anumită repetabilitate mișcărilor geopolitice, o anumită constanță în timp a traseelor geopolitice. Poziția naturală nu se schimbă. Se schimbă actorii. Conservându-se în timp, poziția naturală devine locul de interferență a unor vectori, indiferent de numele pe care epocile istorice le dau acestora vectori. Polonia a fost împărțită de Rusia și Germania, atât pe timpul țarilor albi, cât și roșii, atât în vremea regimurilor democratice din Germania, cât și a celor extremiste. „Legile dure ale geopoliticii“ imprimă permanență unor mișcări, tendințe, fluxuri, amintindu-ne de traseele fixe ale păsărilor călătoare…

Mai rămâne să lămurim o problemă. Cum se schimbă actorii, cum evoluează contextele, cum cresc și cum decad puterile? Geopolitica, așa cum ne spune și numele, pornește de la datele naturale și caută să reliefeze importanța acestora în evoluția statelor și regiunilor. Dacă părăsim sau neglijăm această perspectivă nu mai suntem pe tărâmul geopoliticii. Dar a limita disciplina doar la studiul influenței datelor naturale asupra deciziilor politice — interne sau internaționale — ni se pare o îngustare

a obiectului de studiu care nu conferă mare perspectivă studiului geopoliticii. Nu putem studia traseul și dinamica unei puteri, ale unui actor mondial fără a face referire și la alte date, fără a avea în vedere și evoluțiile în plan economic, tehnologic, calitatea strategiilor care ghidează dezvoltarea lor, adică elementele care conferă dinamism și trăsături particulare țărilor și regiunilor. În introducerea la primul număr al revistei *Geopolitica și geoistoria* se spunea: „Geopolitica ar fi ca o plantă științifică ce crește mai ales în țările care o udă cu lacrimi geografice.“[31] Ca domeniu de preocupări, da! Tumultul unei dezvoltări, substanța unei evoluții, temeinicia unei orientări nu pot fi înțelese fără corelațiile necesare cu viața socială, economică, cu schimbările din câmpul politic.

Geopolitica anglo-americană

Principalele personalități ale școlii geopolitice anglo-americane — Alfred Mahan și Halford Mackinder — nici nu au folosit termenul de geopolitică. Se spune că acestuia din urmă nici nu-i prea plăcea termenul propriu-zis. Există ceva ce îi unește pe toți gânditorii care fac parte din această școală: *orientarea preponderent strategică* a gândirii și elaborărilor de ordin geopolitic, fapt care ne și îndreptățește să vorbim despre o școală anglo-americană de geopolitică. Chiar și atunci când abordează aceleași teme ca și autorii germani, interpretările și soluțiile sunt diferite, urmând particularitățile unei abordări specifice, caracterizată prin viziune practică și orientare strategică a analizei.

Există, în același timp, și ceva care îi unește pe toți gânditorii din domeniul geopoliticii. Este vorba, cum am mai spus, despre ancorarea analizelor pe care le întreprind în spațiul geografic al țării, al puterii sau al superputerii din care fac parte. Elaborările lor teoretice dau astfel glas, chiar dacă într-un mod indirect, preocupărilor și dominantelor de ordin strategic ale statelor respective. Lectura operei lor ne ajută să ne reprezentăm mai limpede nu numai aceste dominante, ci și modul în care statele respective își percepeau evoluția, ca și instrumentele de realizare a obiectivelor dezvoltării lor strategice.

Teoria puterii maritime (Alfred T. Mahan)

Russel Fifield și Etzel Pearcy consideră că Alfred Mahan și președintele Roosevelt sunt printre cele mai mari personalități ale geopoliticii americane.[1] Mahan a fost un autor care și-a elaborat opera în termenii strategici de care Statele Unite aveau atât de mare nevoie la acea vreme, iar Roosevelt a asigurat transpunerea în practică a multora dintre ideile gânditorului american. Cumpărarea Canalului Panama în 1903 și deschiderea lui efectivă în 1914, acțiune inițiată de președintele american, a pornit și de la evaluarea făcută de Mahan. În anul 1890, autorul american a atras atenția asupra cerinței ca Statele Unite să construiască un canal care să traverseze istmul dintre cele două Americi. Pentru a asigura securitatea acestui canal era necesar ca SUA să dețină superioritatea navală în Caraibe și în estul Pacificului. Ceea ce transforma insulele Hawaii într-un punct strategic vital pentru apărarea Americii de „o invazie barbară“

dinspre Asia. Prin urmare, în decizia strategică de a construi canalul este cuprinsă și ideea lui Mahan, formulată cu câțiva ani înainte.

Opera lui Mahan ar putea fi caracterizată drept o pledoarie pentru construirea unei puternice flote navale, indispensabile noului statut de putere al SUA. Președintele Roosevelt este unul dintre cei care au pus în practică această idee, iar între 1907 și 1909 a trimis în jurul lumii noua flotă americană, ca simbol al puterii Statelor Unite. Gestul președintelui american, spun comentatorii, a urmat unui fel de „gâlceavă" diplomatică. Cu puțin timp înainte, *board*-ul educațional din San Francisco hotărâse ca elevii japonezi, chinezi și coreeni să frecventeze școli separate. Ceea ce a provocat indignare la Tokyo și chiar o anumită încordare în relațiile bilaterale. Trimiterea flotei reprezenta un semnal că alta era acum puterea Americii.

Alfred T. Mahan (1840-1914), amiral al marinei americane, a fost și profesor la Naval War College din Newport (Rhode Island), calitate în care scrie principala sa lucrare, *The Influence of Sea Power upon History*, publicată în 1890. Volumul reprezintă o privire monografică asupra rolului jucat de forța maritimă, între anii 1660-1783, în ascensiunea Marii Britanii. Trei ani mai târziu, Mahan publică o altă lucrare de tip monografic, intitulată *The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire*, care urmărește evoluția flotei franceze între anii 1793-1812.

Autorul american relevă faptul că influența puterii maritime în istoria diverselor țări și în prosperitatea lor a fost sesizată, numai că ea a fost invocată într-un mod atât de general, încât nu aducea nici o contribuție efectivă la clarificarea acestei influențe și a modului ei de manifestare. „Este ușor să spunem într-o formă generală că folosirea și controlul mării sunt și au fost dintotdeauna un factor important în istoria omenirii. Cu mult mai dificil este să căutăm și să arătăm precis și exact importanța sa într-o situație anume."[2] Dacă nu facem acest lucru, cercetarea influenței mării în istoria diverselor popoare rămâne la un nivel difuz și vag. Mahan observă că evenimentele în care puterea maritimă a jucat un rol hotărâtor au fost tratate și interpretate fără a se ține seama tocmai de această influență. Autorul citează două înfruntări militare celebre: cea dintre Hanibal și Scipio Africanul, care urma să stabilească soarta Romei, precum și un alt traseu istoric pentru Cartagina, și cea de la Waterloo, dintre Napoleon Bonaparte și coaliția europeană antinapoleoniană condusă de ducele de Wellington. Ambele evenimente prezintă o similitudine frapantă, trecută cu vederea de istorici. Și într-un caz, și în altul, „victoria a fost hotărâtă de controlul asupra mării". Controlul romanilor asupra mării l-a forțat pe Hanibal să recurgă la marșul îndelungat prin Galia, în timpul căruia mai mult de jumătate din trupele sale s-au risipit. Generalul cartaginez nu a putut să aducă trupele staționate în Spania direct în Italia — așa cum au procedat romanii —, pentru că drumurile erau controlate de aceștia din urmă. Bătălia finală de la Metaurus a fost decisă atât de pozițiile interioare ocupate de armata romană în raport cu forțele cartagineze, cât și, mai ales, de întârzierea cu care fratele lui Hanibal a sosit cu întăriri. Aceeași cauză — lipsa controlului asupra mării — i-a dezavantajat de două ori pe cartaginezi: în primul rând, trupele lui Hanibal au ajuns înjumătățite la porțile Romei; în al doilea rând, întăririle au sosit cu întârziere. Astfel, cele două armate cartagineze s-au aflat în momentul decisiv separate de-a lungul Italiei.

Focalizând analiza asupra influenței puterii maritime, Mahan nu desparte istoria maritimă de alți factori importanți în devenirea popoarelor. „La fel cum alte tipuri de istorii se ocupă cu influența războiului, a problemelor politice, sociale și economice în evoluția țărilor, amintind doar în treacăt problemele maritime, tot astfel lucrarea de față își propune să aducă în prim-plan exact aceste probleme maritime, fără a le separa însă de ceilalți factori și de istorie în ansamblu.“[3]

Firește putere maritimă nu poate fi decât o țară vecină cu marea, cu o anumită deschidere către oceanul planetar (cu toate că autorul american menționează și alte condiții spre a deveni putere maritimă, cum ar fi numărul populației, valorile și coeziunea națională, trăsăturile guvernării). Ca să ajungă putere maritimă, o țară trebuie să îndeplinească trei criterii. În primul rând, să se învecineze pe o întindere considerabilă cu Oceanul Planetar sau să aibă acces la acesta printr-o mare deschisă. În al doilea rând, să nu aibă în vecinătatea imediată vecini puternici. În sfârșit, să dispună de o capacitate navală și de un potențial militar ridicat al flotei maritime. Toate aceste criterii, apreciază Mahan, au fost întrunite de Marea Britanie. Poziția geografică a acestei țări, conjugată cu forța sa navală, i-au asigurat rolul de putere mondială pe care l-a deținut atâta vreme. Atât dobândirea, cât și, mai ales, păstrarea imperiului britanic au fost dependente de asigurarea controlului asupra oceanelor.

Dacă Statele Unite doresc să se substituie Marii Britanii ca putere oceanică, ele trebuie să-și completeze poziția geografică cu o flotă maritimă de prim rang. Alfred Mahan trăiește în perioada imediat următoare încheierii procesului de colonizare a continentului american, care s-a produs la mijlocul secolului trecut. Statisticile spun că Statele Unite aveau o putere industrială din ce în ce mai mare. Ele continuau însă să rămână o putere continentală, deși circa 60% din granițe erau maritime. Afirmarea acestui nou stat continental și ca putere maritimă era un imperativ.

Este meritul lui Mahan că a formulat în termeni clari dimensiunea strategică a forței maritime pentru noua putere care se năștea. O flotă comercială puternică era necesară nu numai pentru desfășurarea unei activități comerciale intense, ci și pentru că ar fi reprezentat o dimensiune și un simbol al puterii. Prosperitatea națională și împlinirea destinului național al Statelor Unite depindeau, în viziunea lui Mahan, de această flotă comercială. Mai mult, navele comerciale ar fi trebuit să dispună de porturi, de destinații sigure, protecția lor urmând să fie asigurată de-a lungul întregului parcurs, ceea ce echivala cu construirea unui adevărat imperiu al oceanului. Amiralul american avertiza că, în eventualitatea unor conflicte, nu e suficient să oprești inamicul la graniță (în cazul SUA, la țărmurile oceanului), ci trebuie să dispui și de o flotă suficient de puternică, în măsură să prevină blocadele și să mențină legăturile porturilor americane cu cele ale țărilor aliate sau neutre.

Mahan observă că există poziții geografice avantajoase. Dar ele au doar o valoare strategică potențială atâta vreme cât nu beneficiază de o forță economică în măsură să le pune în valoare și să le fructifice potențialul. Aceasta era situația SUA la sfârșitul secolului. Deși dispuneau de largi deschideri către Oceanul Planetar și aveau un considerabil potențial economic, ele nu dispuneau de o forță navală care să pună în valoare toate aceste atuuri geopolitice.

Autorul american trăiește într-o perioadă în care expansiunea colonială de tip clasic era pe sfârșite. Problema cuceririi de noi teritorii nu mai reprezenta o prioritate.

Centrul de greutate se mutase de la cucerire la controlul unor zone, ceea ce însemna o regândire a mijloacelor și instrumentelor dominației. Importantă nu mai era anexarea, stăpânirea unei țări sau a unui teritoriu, ci controlul asupra *căii de acces* către acel teritoriu. Această cale de acces este, de cele mai multe ori, maritimă, iar controlul mării presupune existența unei puternice flote oceanice.

Din altă perspectivă privind lucrurile, este important să relevăm ideea lui Mahan că puterea, pentru a fi efectivă, trebuie însoțită de *capacitatea de a proiecta puterea*. Chiar dacă autorul american limitează această capacitate doar la instrumentul naval, ideea ca atare reprezintă un element esențial al oricărei abordări geopolitice de tip modern. Mai târziu, alți autori, tot din spațiul american, vor vorbi despre puterea aeriană și chiar despre capacitatea Statelor Unite de a controla spațiul cosmic, un fel de „spațiu maritim al secolului XXI". Instrumentele cu care o țară își proiectează puterea sunt și trebuie să fie diferite de la epocă la epocă. Dar capacitatea de a proiecta puterea cu mijloacele potrivite pentru o etapă sau alta reprezintă o constantă. Contribuția lui Mahan este că a sesizat, mai devreme decât alții, potențialul de putere pe care îl reprezenta pentru America flota maritimă și că a afirmat cerința construirii sale în cuvinte clare, chiar imperative.

Determinarea geografică a istoriei (Halford Mackinder)

Sir Halford Mackinder (1861-1947) este, indiscutabil, cel mai proeminent reprezentant al geopoliticii anglo-saxone.[4] Își expune pentru prima dată ideile de geopolitică în comunicarea intitulată „The Geographical Pivot of History" („Pivotul geografic al istoriei"), prezentată la Societatea Regală de Geografie în anul 1904. Ideea centrală a prelegerii este aceea că istoria universală și politica mondială au fost puternic influențate de imensul spațiu din interiorul Eurasiei, iar dominarea acestui spațiu reprezintă fundamentul oricărei încercări de dominare a lumii.

Puteri oceanice, puteri continentale. „Dacă vom arunca o scurtă privire asupra tendințelor mari ale evoluțiilor istorice — scria el —, nu devine oare evidentă permanența relației dintre realitățile geografice și aceste tendințe? Spațiile vaste ale Eurasiei, inaccesibile navelor maritime, pe punctul de a fi străbătute acum de o rețea de căi ferate, nu constituie oare tocmai ele astăzi regiunea-pivot a politicii mondiale? Aici au existat și continuă să existe condiții de mobilitate care permit apariția unei puteri militare și economice mobile, de anvergură și, cu toate acestea, limitată. Rusia a luat locul imperiului mongol. Presiunile sale asupra Finlandei, țărilor scandinave, Poloniei, Turciei, Persiei, Indiei și Chinei iau locul raidurile centrifugale ale popoarelor stepei. Ea ocupă, la scară globală, aceeași poziție strategică centrală pe care o deține Germania la nivelul Europei. Poate executa lovituri în toate direcțiile, dar poate fi și lovită din toate aceste direcții, cu excepția nordului. Dezvoltarea impetuoasă a mobilității bazate pe căi ferate moderne reprezintă doar o problemă de timp. Este puțin probabil ca oricare dintre revoluțiile sociale imaginabile să îi poată schimba raportul fundamental cu spațiile geografice largi ale existenței sale…"[5]

Fidel concepției sale, Mackinder evidențiază cu pregnanță însemnătatea realităților geografice în politica mondială, considerând că multe dintre evenimentele care au marcat evoluția omenirii au o determinare geografică. Referindu-se la expunerea lui Mackinder din 1904, Karl Haushofer aprecia: „O grandioasă explicație a politicii mondiale, comprimată în câteva pagini."[6]

Meditația pe care ne-o propune Mackinder se sprijină pe câteva realități geografice descoperite după o atentă lectură a geografiei globului și a relației sale cu istoria mondială. Ea dezvăluie mai întâi existența unei zone compacte de pământ situate în centrul Eurasiei, pe care autorul o denumește „*zona-pivot a istoriei mondiale*". Sunt ținuturile ocupate cândva de imperiile nomade, cele care au năvălit spre marginile continentului în valuri succesive, ocupându-le pentru anumite perioade de timp, cele care au reușit să străbată distanțele continentale imense din zona central-asiatică până spre țărmurile Pacificului, ale Atlanticului, ale Mării Mediterane. Astăzi, spune autorul englez, această zonă geografică este ocupată de Rusia, fapt care îi conferă acestei țări o puternică poziție internațională și un relief geopolitic particular. Zona-pivot se întinde dinspre ținuturile vecine cu Pacificul până în zona cuprinsă, la vest, între Marea Caspică și Marea Neagră, de la Oceanul Înghețat până la munții și podișurile care despart zona de nord și centrală a Asiei de cea de sud. În raport cu această zonă centrală, celelalte părți ale globului apar drept marginale. Ele sunt grupate în statele care alcătuiesc ceea ce Mackinder numește *contur interior —inner (marginal) crescent*, un cerc de state situate pe continent, dar care prezintă un important fronton maritim (oceanic). Sunt teritoriile pe care au înflorit marile civilizații ale Europei, Orientului Mijlociu, Indiei și Chinei. Urmează *conturul exterior —outer (insular) crescent,* un cerc de state și regiuni exterior din punct de vedere geografic continentului propriu-zis, cum ar fi Marea Britanie, Africa subsahariană, Australasia, America de Nord (vezi harta 1).

De la începuturile epocii columbiene, puterile maritime au avut un avantaj strategic: *mobilitatea* net superioară pe care le-a oferit-o marea. Ceea ce le-a asigurat și o preeminență istorică. Epoca aceasta este dominată de puterile maritime, dominație încoronată de cel mai întins imperiu oceanic al lumii, cel britanic. O dată cu sfârșitul epocii columbiene, asistăm la o reașezare a balanței de puteri a lumii în favoarea statului-pivot. Mobilitatea care a reprezentat marele atu al puterii maritime începe să fie compensată și chiar întrecută de mobilitatea continentală, asigurată prin construirea căilor ferate. În acel moment se construise doar o singură asemenea cale ferată transsiberiană, dar când întreaga Asie Centrală și de Nord va fi împânzită de căi ferate, spune Mackinder, mobilitatea zonei-pivot va fi mult mai mare. Această rețea de comunicații va pune în valoare marile bogății naturale ale zonei, suprafețele agricole imense, potențialul demografic al regiunii, astfel încât este inevitabil să se ridice o mare putere inaccesibilă comerțului oceanic. Și este imperios ca zona-pivot, ocupată de Rusia, să exercite o presiune din ce în ce mai mare asupra regiunilor marginale, mai ales dacă Germania se va alia cu Rusia".

Noua situație ridica provocări foarte serioase pentru puterile maritime. Dacă Marea Britanie își menține o poziție de lider, este mai mult din inerție. Curând, acest statut va fi luat cu asalt de puterile continentale și cu deosebire de Rusia. Puterile

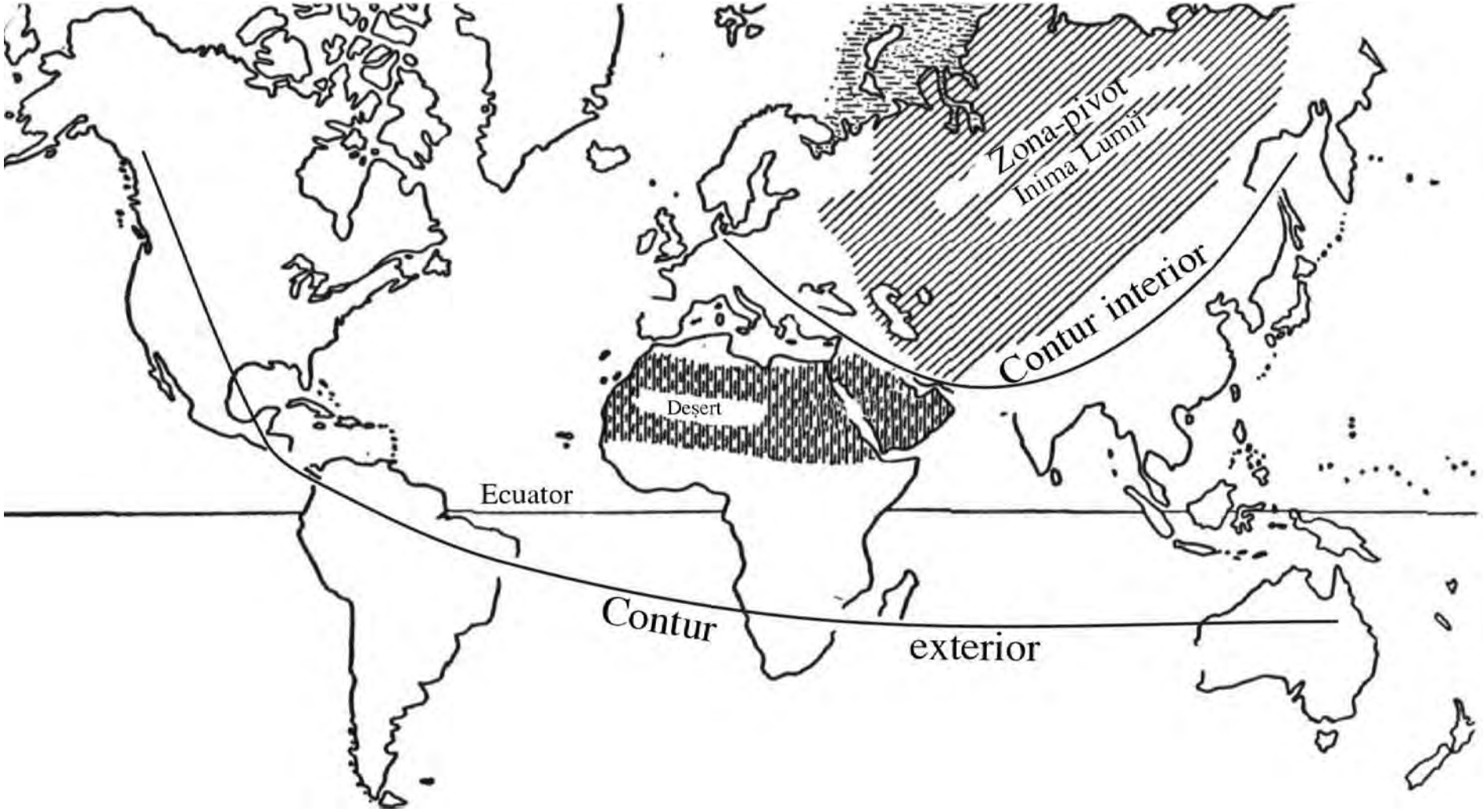

Harta 1 : Teoria zonei-pivot — Mackinder, 1904 (*apud* Halford J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, The Norton Library, New York, 1962, p. 260)

oceanice vor trebui să recurgă la un fel de defensivă, și scopul lor major este să împiedice ca Germania să fie atrasă într-o politică de pivot continental.

Cum să adaptăm idealurile noastre la realitățile pământului pe care trăim. În 1919, în timpul Conferinței de Pace de la Paris, Mackinder publică lucrarea *Democratic Ideals and Reality* (*Idealurile democratice și realitatea*). După cunoștința noastră, ea reprezintă singura lucrare de proporții a autorului englez, cunoscut mai cu seamă pentru studiile sale din 1904 și 1943. Să mai observăm că și de data aceasta demersul său exprimă un sentiment al urgenței. Studiul din 1904 fusese scris după revolta burilor din Africa de Sud, a cărei înăbușire a solicitat mult Imperiul. *Democratic Ideals and Reality* este scrisă în iarna lui 1919, după încheierea conflagrației mondiale. Este o lucrare cu mesaj, cum am spune astăzi, un avertisment pentru evenimentele care urmau: crearea Ligii Națiunilor, organizarea ei în lumina unei anumite concepții, astfel încât să prevină repetarea războaielor și să asigure o pace durabilă. La o examinare mai atentă, lucrarea este un fel de *Organon* geopolitic: cum să legăm idealurile noastre de realitățile durabile ale pământului pe care trăim, cum pot fi evitate războaiele care revin ciclic în viața lumii, cum să fie instituită și menținută justiția în viața oamenilor și a națiunilor, cum ar trebui să fie citită mai veridic istoria lumii și să fie identificate soluții care să reprezinte o contrapondere la influența geografiei asupra istoriei, de care lumea nu a fost întotdeauna conștientă, cum să se prevină acumularea tensiunii dintre națiuni, care, în cele din urmă, conduce la conflicte violente.

Excelând cu deosebire în analize mai concentrate, și de data aceasta Mackinder scrie un preambul, intitulat „Perspective", unde, în patru pagini, expune întreaga filosofie a lucrării. Meditația pe care ne-o propune se bazează pe două categorii fundamentale: *creșterea*, creșterea economică pe un teritoriu dat, și *expansiunea* spre alte teritorii. Primul proces, cel de creștere, este produsul a două condiții, una naturală, geografică, și alta socială și umană. „Marile războaie ale istoriei — și a avut loc un război mondial (*world war*) aproape la fiecare o sută de ani în ultimele patru secole — sunt produsul direct sau indirect al creșterii inegale a națiunilor, iar această creștere inegală nu este în întregime datorată geniului și energiei mai mari ale anumitor națiuni comparativ cu altele; într-o mare măsură, este rezultatul distribuției inegale a fertilității și a locurilor cu valoare strategică de pe suprafața globului. Cu alte cuvinte, egalitatea șanselor pentru națiuni nu există în natură."[7]

Am redat mai pe larg acest citat, întrucât el este esențial pentru viziunea autorului. În primul rând, creșterea economică este văzută sub cele două premise ale sale. Mackinder se concentrează cu deosebire pe cea naturală, geografică, dar nu pretinde nici un moment că aceasta epuizează explicația creșterii. Scopul demersului său este să lumineze latura geografică, să-i releve importanța, să scoată la lumină influența ei asupra evoluției lumii. În acest efort, poate că analiza cuprinde și exagerări, firești, am spune, pentru prima analiză care vrea să atragă atenția asupra unei corelații. Vom reveni asupra importanței esențiale pentru geopolitică a demersului respectiv. Acum, în contextul actual, considerăm deopotrivă oportun să accentuăm cel de-al doilea factor explicativ, pe care autorul doar îl menționează. El ne oferă un punct de sprijin în dezbaterea care s-a prelungit până astăzi: trebuie geopolitica să se concentreze doar pe

influența factorilor naturali asupra deciziei politice și orientărilor mai mari în evoluția națiunilor și a omenirii? Iată că unul din întemeietorii demersului de tip geopolitic ne spune că ecuația mișcării istorice mai cuprinde și alt factor explicativ de care trebuie neapărat să ținem seama. Geopolitica este chemată, în continuare, să focalizeze analiza pe importanța mediului natural în mișcarea istorică, deci în decizia politică, dar nu poate neglija celălalt factor. În caz contrar, ea, ca disciplină, nu ar avea nici un viitor, iar ca demers concret ar fi lipsită de prospețimea pe care o aduce analiza inspirată de o evoluție semnificativă. Dacă nu ar asimila și acest factor, demersul geopolitic nu ar putea nici măcar aspira să detecteze complexitatea dinamicii istorice.

În al doilea rând, Mackinder așază la baza mișcării istorice un *binom explicativ*, o corelație de doi factori. Importantă este corelația, și nu atât ponderea pe care o deține un factor într-o etapă sau alta. Am putea să ne întrebăm, în mod legitim, cum ar proceda astăzi Mackinder; ar păstra oare aceeași pondere a factorilor care alcătuiesc în concepția sa binomul explicativ al mișcării istorice? Primul lucru cu care ar fi confruntat se referă chiar la prăbușirea statului care ocupa zona-pivot, și anume fosta URSS. Condițiile naturale care făceau din această zonă a globului o fortăreață naturală, cu o poziție strategică de primă importanță, au rămas aceleași. Datele naturale, bogățiile, populația nu s-au schimbat. Și, totuși, deținătoarea fortărețeii lumii a înregistrat un colaps. Care nu poate fi pus în legătură decât cu organizarea în sensul său cel mai larg. Pe de altă parte, într-o epocă în care organizarea a avut influența decisivă în creșterea economică, însăși corelația pe care Mackinder a situat-o la baza mișcării istorice se cere regândită, în sensul reponderării factorilor care o compun.

Dacă vom mai parcurge încă o dată citatul de mai sus și mai ales continuarea sa — „Aș merge mai departe, spunând că alăturarea dintre pământ și mare, dintre solul fertil și zonele strategice este de așa natură încât permite dezvoltarea imperiilor și, în cele din urmă, a unui singur imperiu mondial“[8] —, atunci am putea spune că aserțiunea autorului englez respiră un anumit determinism geografic rezonând cu scrierile lui Ratzel sau cu un anumit darwinism social. Analiza este marcată, într-adevăr, după opinia noastră, de influența determinismului geografic. Soluția, dimpotrivă, este emancipată de o asemenea influență, și aici descoperim unul din elementele care îl fixează pe Mackinder drept reper fundamental în evoluția geopoliticii. Analiza întreprinsă în planul „realităților durabile“, cele geografice și naturale, prefigurează o soluție complet diferită, eliberată de mecanicismul determinismului geografic: omul se poate ridica deasupra acestor condiții, dar nu neglijându-le, ci pornind de la ele.

Demersul este focalizat pe o corelație cu obiectivul expres de a preveni conflictele violente pe care nesocotirea constrângerilor și influențelor geografice le-a generat până acum. *Democratic Ideals and Reality* este expresia efortului de a introduce în ecuația dezvoltării și a mișcării istorice realitățile durabile ale mediului nostru natural, care, subestimate sau neglijate, au generat atâtea convulsii devastatoare pentru omenire. „Strădania mea este să evaluez semnificația relativă a principalelor caracteristici fizice ale globului, așa cum au fost ele testate de istorie, inclusiv de istoria ultimilor patru ani și, după aceea, să vedem cum putem să adaptăm mai bine idealurile noastre la aceste realități durabile ale pământului pe care trăim“; aceasta este fraza cu care se încheie „Perspectiva“ de care am amintit.

Pledează pentru emanciparea de rigorile determinismului însăși urgența sub care a fost scrisă lucrarea. Sensul urgenței nu poate fi înțeles decât ținând seama de convingerea autorului că se poate ajunge la cea mai avantajoasă pace, că șansa oferită de contextul acela particular nu trebuie în nici un fel ratată, că o nouă structură internațională — Mackinder avea în vedere Liga Națiunilor — poate adopta hotărâri care să prevină o altă conflagrație.

Cum aprecia și Parker, teza fundamentală privind dihotomia între puterile continentale și cele oceanice rămâne centrală în această lucrare, dar ea cunoaște unele modificări, atât de formă, cât și de conținut. Europa, Asia și Africa sunt cuprinse în conceptul de *Insulă a Lumii*, cea mai mare masă compactă de pământ a globului, cu populația cea mai numeroasă, *principala scenă a istoriei*. Coastele sudice ale Insulei Lumii — întinzându-se din Europa, în jurul Africii, în sudul și estul Asiei, constituie „Promontoriul lumii", care, începând din secolul al XVI-lea, este controlat de puterile maritime ale Europei. America de Nord nu este privită atât ca un continent, cât ca o insulă gravitând în jurul Insulei lumii. Zona-pivot a lumii este denumită de data aceasta *Heartland* (*Inima Lumii*), iar relația ei cu partea maritimă a Europei apare mai strânsă decât cu estul. Explicația este tot de natură geografică, și anume existența unei întinderi de pământ fără mari bariere naturale între *Heartland* și Europa Occidentală, care i-a încurajat pe oamenii uscatului să vină mai ales în această direcție.

Este vorba nu numai de o schimbare de denumire. *Heartland*-ul este diferit conturat, una dintre cele mai mari modificări fiind includerea în interiorul său a bazinelor Mării Negre și Mării Baltice, împreună cu râurile care se varsă în ele. Astfel, Europa de Est se află de data aceasta cuprinsă în *Heartland*, care se întinde acum până la o linie situată între Elba și Adriatica. Dacă țara care ocupă *Heartland*-ul este puternică, atunci cele două mări — Marea Neagră și Marea Baltică — devin „mări închise", în sensul că sunt controlate de puterea continentală respectivă, așa cum Marea Mediterană a fost o „mare închisă" pe vremea când era controlată de Imperiul Roman.

Mackinder face chiar un pas mai departe și învestește Europa de Est cu un rol-cheie în controlul *Heartland*-ului. În această lucrare el formulează teza care, în timp, a ajuns cel mai des întâlnit citat din opera sa:

„Cine stăpânește Europa de Est stăpânește *Heartland*-ul.

Cine stăpânește *Heartland*-ul stăpânește Insula lumii.

Cine stăpânește Insula Lumii stăpânește lumea."[9] (vezi harta 2)

Întrebarea mai importantă privește contextul în care autorul a lansat o asemenea apreciere și temeiurile formulei care a făcut, după aceea, carieră. Începând cu a doua parte a secolului al XIX-lea, dar mai ales o dată cu noul veac, Germania a cunoscut o ascensiune rapidă și a înlocuit Rusia ca principală amenințare de securitate pentru Marea Britanie. De la sfârșitul secolului al XIX-lea, „centrul de gravitație în Europa de Est s-a mutat de la Petrograd la Berlin"[10]. Iar Europa de Vest, insulară și peninsulară, „trebuie în mod necesar să se opună oricărei puteri care încearcă să organizeze resursele Europei de Est și ale *Heartland*-ului"[11]. Prilej pentru autor de a formula o judecată aspră la adresa politicii engleze, care, orbită încă de victoria de la Trafalgar, prea încrezătoare în puterea ei de a controla oceanele, nu a sesizat schimbarea de pe continent și, în 1870, nu s-a situat de partea Franței. Anglia nu numai că nu a „citit"

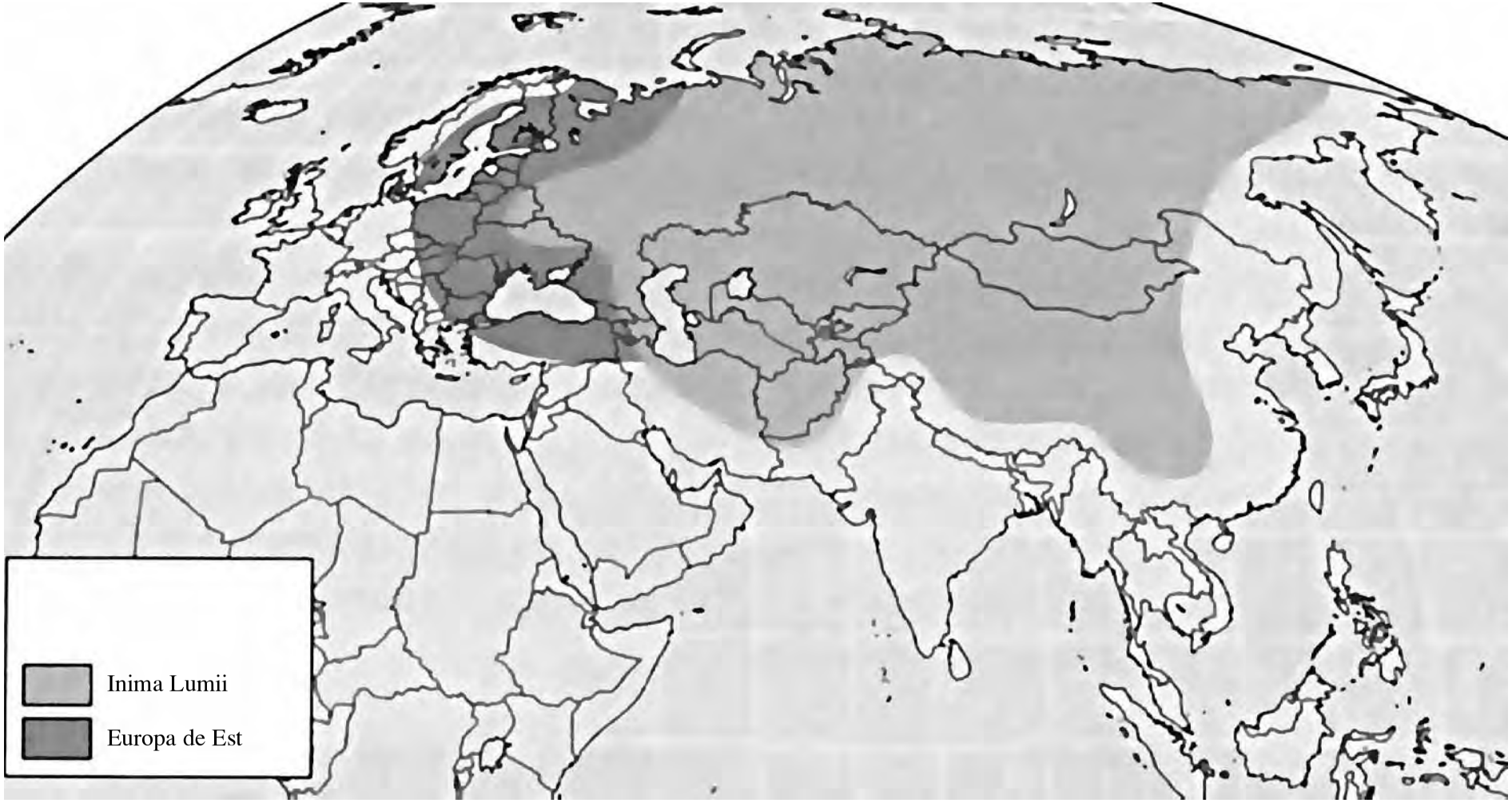

Harta 2: Europa de Est, intrândul către Inima Lumii (*apud* John Rourke, *International Politics on the World Stage*, Duskin/McGraw-Hill, Gutford, 1999, p. 215)

bine evenimentele și nu a înțeles semnificația mai adâncă a confruntării dintre Franța și Germania, dar „a uitat că puterea maritimă este în mare măsură dependentă de productivitatea bazelor pe care se sprijină și că estul Europei și *Heartland*-ul ar putea asigura o puternică bază maritimă".

Europa de Est mai are și o altă semnificație. Ea face legătura între cele două mari puteri ale *Heartland*-ului: Rusia și Germania. Stăpânirea ei arată și cine deține preeminența la nivelul *Heartland*-ului în ansamblu, deci cine deține o poziție dominantă. În acest context, autorul nu a avut, credem, în vedere puterea intrinsecă a Europei de Est, ci condiția ei de „măsură" a celor două puteri continentale.

O altă dezvoltare a concepției sale comparativ cu cea expusă în 1904 privește evoluția internațională și problemele ei. În concepția autorului englez, cauzele războaielor nu pot fi modificate. Distribuția fertilității și a locurilor cu valoare strategică este aceeași. Aceasta este realitatea pe care trebuie să o acceptăm și cu care trebuie să ne împăcăm. Ceea ce poate face Liga Națiunilor este să pornească de la aceste date și să încerce să asigure *un echilibru real al statelor lumii*, astfel încât nici unul din ele să nu poată deveni suficient de puternic pentru a o sfida (câștigarea poziției dominante, cuplată cu tendința de a domina, au fost la rădăcina războaielor). Un instrument în această direcție ar fi constituirea de către marile puteri a unor structuri de garantare a principiilor Ligii. De pildă, o asemenea structură, în zona maritimă, ar putea fi organizată de puterile anglo-americane. Un alt instrument ar putea fi reprezentat de către alcătuirea unor federații de state mici, cu o putere la care fiecare din statele componente nu poate nici măcar aspira. Europa de Est ar constitui un spațiu predilect pentru o asemenea organizare. Totodată, ea ar putea reprezenta și avantajul că ar descuraja Germania să încerce din nou o mișcare de expansiune spre est, așa cum ar zădărnici și o legătură directă între Germania și Rusia sau tentativa din ambele părți de a împărți zona în sfere de influență.

Totul este să fie folosit acest moment atât de prielnic pentru a preveni reizbucnirea conflictelor. Dacă va eșua în această tentativă, atunci lumea, spune autorul, se va întoarce din nou la situația în care forța este arbitrul final, iar cuceririle — scopul oricărui stat agresor. Din nou vom recădea la starea de până atunci, aceea de „sclavi ai geografiei lumii".

În Marea Britanie s-a dat puțină atenție acestei lucrări. Ca o ironie, ecoul scrierilor lui Mackinder a fost mai mare în Germania, atât de frământată după primul război. Evenimentele din timpul celui de-al Doilea Război Mondial au trezit, în cele din urmă, interesul pentru ideile din opera lui Mackinder și în Marea Britanie. Lucrarea menționată mai sus este retipărită în 1942, exact în aceeași formă în care fusese publicată prima dată.

Arareori lumea învață din propriile greșeli. „Testul Ligii va fi în *Heartland*", spunea Mackinder. Test pe care Liga nu l-a trecut. Nu l-a trecut nici Anglia. Ceea ce a cerut Franța, și anume ca înarmarea Germaniei să fie considerată „declarație de război", a fost tratat cu superficialitate și îngăduință atât de englezi, cât și de americani. Și, în cele din urmă, de francezii înșiși. Ceea ce menționase Mackinder în legătură cu importanța echilibrului între națiuni ca primă condiție a păcii a fost nesocotit și, peste doar două decenii, acest echilibru s-a rupt chiar în interiorul *Heartland*-ului,

acolo unde Liga Națiunilor trebuia să susțină testul fundamental. A urmat un alt conflict, mult mai devastator decât cel în urma căruia Mackinder scrisese *Democratic Ideals and Reality*. Interesant este că ceea ce subliniază el în prefața la ediția din 1919, reprodusă și de către ediția la care am făcut referire — „Dacă mă angajaz să scriu despre aceste teme într-o lucrare de mai mare amploare este pentru că simt că războiul a confirmat, și nu a zdruncinat punctele mele de vedere anterioare“[12] — ar fi fost la fel de valabil și după cel de-al Doilea Război Mondial.

Cu peste douăzeci de ani mai târziu, Mackinder revine asupra conceptului de *Heartland* în studiul „The Round World and the Winning of the Peace“, publicat în numărul din iulie 1943 al revistei *Foreign Affairs*. Cu precizarea că „este mai valid și mai folositor astăzi decât era cu douăzeci sau cu patruzeci de ani în urmă“. Întâlnim în noul studiu aceeași preocupare de a identifica o formulă a influenței geografiei asupra mișcării istorice, care să confere o valoare practică analizei. „În momentul de față ne aflăm pentru prima oară în poziția de a încerca, cu anumite șanse de succes, stabilirea unei corelații între mișcările istorice mari și condițiile geografice în care au avut loc. Pentru prima dată suntem în măsură să percepem trăsături și evenimente de importanță reală pe scena lumii întregi și să căutăm o formulă care să pună în lumină determinarea geografică a istoriei universale. Dacă reușim, această formulă ar trebui să aibă o valoare practică, aceea de a interpreta evenimentele curente și forțele politice aflate în competiție într-o perspectivă mai cuprinzătoare.“ Se adaugă, în același timp, și nuanțe, interpretări noi, modificări semnificative ale noțiunilor anterioare.

Pentru a-i înțelege ideile, este nevoie să abandonăm împărțirea clasică a globului în oceane și continente și să operăm cu noțiunile pe care ni le propune autorul englez: *Insula Lumii* și *Oceanul Interior*. Datele fizice sprijină o asemenea împărțire. Din suprafața totală a globului trei pătrimi sunt ocupate de apă. Numai o pătrime revine uscatului, iar din această suprafață două treimi revin Insulei lumii, formată din Europa, Asia și Africa, în timp ce cealaltă treime este formată din America de Nord și de Sud și din Australia. De ce consideră Mackinder că Africa face parte din Insula Lumii? Iată argumentele: există o continuitate perfectă între Africa și Asia în zona Suez (despărțirea s-a făcut artificial, prin construirea Canalului de Suez) și una aproape perfectă, la strâmtoarea Bab-el-Mandeb. De asemenea, continentul african este despărțit de Europa doar de câțiva kilometri de apă în zona strâmtorii Gibraltar.

Oceanul Planetar era dominat la acea vreme în mod limpede de către Marea Britanie; de aceea, autorul își concentrează analiza pe Insula Lumii. Sunt numeroase argumentele în favoarea acestui demers. Nu numai că Insula Lumii ocupă cea mai mare parte din suprafața de uscat a globului, dar ea este locuită de majoritatea populației lumii. În plus, Insula Lumii cuprindea cele mai mari bogății naturale.

Două concepte pereche: Heartland *și Oceanul Interior*. În articolul din 1943, tabloul geografic înfățișat de Mackinder și lectura realităților naturale ale lumii sunt mult diferite. *Heartland*-ul și Oceanul Interior reprezintă de data aceasta zona de influențare a vieții lumii, noul centru de putere, care însumează caracteristici atât ale puterii continentale, cât și maritime.

Noul studiu, scris la 82 de ani, care poate fi considerat și un fel de testament geopolitic al autorului, pornește de la realitățile evidențiate de cel de-al Doilea Război Mondial, în care distincția și, mai ales, disputa puteri oceanice—puteri continentale nu a mai funcționat. Rusia a luptat alături de Anglia. De aceea, confruntarea puteri continentale—puteri oceanice trebuia înlocuită. Noul echilibru de putere nu se mai constituie în jurul celor două tipuri de puteri, ci între zona nordică de influență (alcătuită din *Heartland* și Oceanul Interior) și ținuturile musonice ale Asiei (reprezentate de țările care au deschidere către ocean: India, Asia de Sud-Est, China.

În noua abordare, noțiunea de *Heartland* este modificată. Modificată atât de mult, încât unii autori consideră că, de fapt, Mackinder a abandonat teoria sa despre *Heartland* în studiul din 1943.[13] Că noțiunea a fost modificată substanțial, este limpede. Că este chiar abandonată nu se poate susține, după părerea noastră. Avem în vedere spațiul din articol afectat noțiunii, redefinite, dar avem în vedere, în același timp, și realitatea politică propriu-zisă. Uniunea Sovietică ieșise întărită din război. Și în 1943 nu erau multe dubii cu privire la câștigătorii conflagrației. Iar puterea militară terestră care ocupa *Heartland*-ul era imensă. Mackinder nu putea să-și abandoneze tocmai acum cel mai important concept geopolitic pe care l-a lansat și, probabil, cel mai popular concept al domeniului.

Mackinder oferă chiar unele amănunte privind nașterea conceptului. Prefigurarea noțiunii de *Heartland* a avut loc de-a lungul unei perioade mai lungi „de observație și meditație“, al cărei început a fost victoria germană din 1870 asupra Franței. Conștiința engleză fusese, probabil, puternic surprinsă de înfrângerea Franței, de vreme ce Mackinder, care avea la acea dată 9 ani, a păstrat în minte atât de viu ceea ce se întâmplase atunci. Totuși, sunt două evenimente particulare care grăbesc formularea conceptului: războiul purtat de Anglia în Africa de Sud în contra burilor (1902) și cel dus de Rusia în Manciuria (1904). Britanicii au trebuit să străbată oceanul pe o distanță de aproape zece mii de kilometri pentru a-i înfrunta pe buri. Distanță comparabilă cu cea parcursă de ruși pentru a ajunge în Manciuria, numai că de data aceasta a fost vorba despre un drum terestru. Ceea ce i-a sugerat autorului englez o „paralelă contrastantă“ între alte două evenimente istorice: itinerariul lui Vasco da Gama, care a ocolit Capul Bunei Speranțe pentru a ajunge în Indii (la sfârșitul secolului al XV-lea) și incursiunile trupelor cazace, în secolul următor, pentru cucerirea Siberiei. Cu mult înainte de campania rusească în Siberia și în Asia Centrală, din această zonă au venit succesiuni de raiduri ale triburilor nomade, care au supus temporar populația sedentară din Europa, Orientul Mijlociu, India sau China. Ceea ce pune în lumină o anume repetabilitate a evenimentului istoric, repetabilitate legată de mediul geografic.

De data aceasta, *Heartland*-ul nu mai are contururile anterioare: „*Heartland*-ul este constituit din partea de nord și din centrul Eurasiei. Se întinde de la coasta arctică până la deșerturile centrale și are ca limită vestică istmul larg dintre Marea Baltică și Marea Neagră.“ Explicația pe care o avansează autorul ține de existența a trei factori. Aceștia se susțin unul pe altul și își pun amprenta în determinarea și delimitarea zonei, dar, întrucât nu coincid în întregime, nici contururile de ansamblu ale zonei nu pot fi trasate cu precizie. Primul dintre acești factori este întinderea plată de joasă altitudine. *Heartland*-ul cuprinde cea mai largă suprafață plată de joasă altitudine de

pe suprafața globului. Al doilea factor ar fi acela că râurile care traversează câmpia sunt navigabile, numai că ele nu se varsă într-o mare aflată în legătură directă cu Oceanul Planetar. O parte din ele, cele situate dincolo de Urali, se varsă în Oceanul Înghețat, care, în cea mai mare parte a anului, nu este propice navigației. Iar cele situate dincoace de Urali se varsă în marea Caspică sau în lacul Aral, ambele, mări închise. În sfârșit, în al treilea rând, este vorba despre existența unei întinse zone de pășune care, în cea mai mare parte, coincide cu suprafața plată de joasă altitudine, fără să acopere întreaga suprafață a acesteia din urmă. Zona de pășune a oferit de-a lungul timpului condiții ideale pentru mobilitate. Ca și în prerie, calul a reprezentat principalul vehicul al mobilității de-a lungul istoriei.

Pentru a ușura cititorului reprezentarea mai simplă a zonei-pivot, Mackinder oferă și o altă echivalență: „este suficient de exact să spunem că teritoriul URSS se suprapune cu *Heartland*-ul, cu o singură excepție". Granița de est este fixată, de această dată, pe Ienisei. La est de acest râu avem o întindere de munți, văi, platouri, păduri de conifere. Este ceea ce autorul numește ținuturile Lenei (după numele fluviului care traversează zona). O întindere imensă de aproape patru milioane de kilometri pătrați pe care trăiește doar o populație de circa șase milioane de locuitori, dintre care aproximativ cinci milioane sunt grupate de-a lungul liniei ferate transcontinentale care leagă orașul Irkuțk de Vladivostok. Atuul principal al regiunii este reprezentat de bogățiile imense de care dispune, practic neatinse. *Heartland*-ul se întinde deci la vest de Ienisei, pe o suprafață de peste patru milioane de kilometri pătrați pe care locuiește o populație de 170 de milioane. O populație care crește, anual, cu trei milioane de persoane. Pivotul *Heartland*-ului este plasat de către Mackinder chiar la sud de Urali (vezi harta 3).

Care este valoarea strategică a *Heartland*-ului? Ca să facă mai plastică această valoare, autorul compară *Heartland*-ul rusesc cu cel francez. Ultimul este reprezentat de o regiune mult mai restrânsă, înconjurată de munți și mare și având o singură deschidere, cea dinspre nord-est, cuprinsă între Vosgi și Marea Nordului. Aici Franța este vulnerabilă, pe aici s-au produs marile atacuri și marile agresiuni în timpul Primului și celui de-al Doilea Război Mondial. În prima conflagrație mondială, Franța s-a putut apăra retrăgându-se și folosind strategic valoarea zonei, în cea de-a doua, nu.

Rusia repetă *pattern*-ul Franței, numai că frontiera sa deschisă este plasată la vest. În plus, *Heartland*-ul rusesc are alte dimensiuni decât cel francez. Cel rusesc este locuit de o populație de patru ori mai numeroasă, are o suprafață de 20 de ori mai întinsă, deschiderea sa fiind de patru ori mai mare. Pe această „poartă" a atacat Hitler, iar rușii au folosit *Heartland*-ul pentru apărare și retragere strategică. Dar cea mai importantă diferență constă în ceea ce autorul numește „valoarea de apărare" a celor două zone-pivot. Este adevărat că *Heartland*-ul rus are o frontieră deschisă mult mai mare decât cel francez. Dar și populația rusă este mult mai numeroasă, iar Rusia poate așeza pe istmul ponto-baltic un număr de soldați de patru ori mai mare. Superioritatea zonei-pivot rusești de aici încolo începe. Vasta întindere de pământ care urmează este foarte potrivită pentru apărare în adâncime și pentru retrageri strategice. Câmpia se prelungește cu zonele inaccesibile ale coastei arctice, ale ținuturilor sălbatice ale Lenei și ale lanțului de munți care începe de la Altai și continuă cu deșerturile Gobi și Tibet.

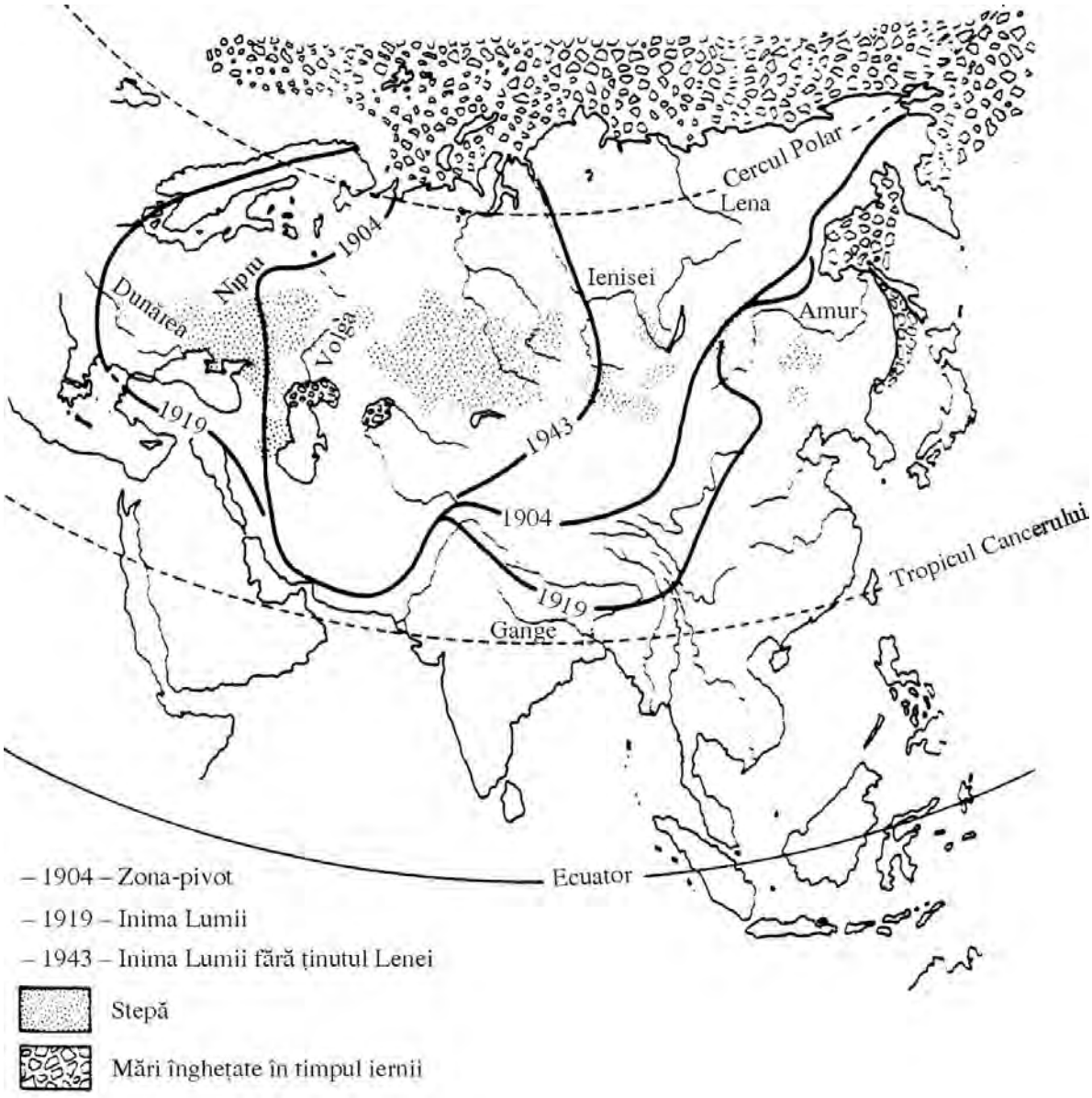

Harta 3: Teoriile lui Mackinder cu privire la Inima Lumii (*apud* Geoffrey Parker, *Western Geopolitical Thought in the Twentieth Century*, Croom Helm, London & Sydney, 1985, p. 123)

Existența unei mase compacte de pământ precum *Heartland*-ul a generat un tip special de strategie de apărare. Cum menționau și Russel Fifield și Etzel Pearcy, el constă în tehnica de a „vinde" spațiu pentru a câștiga timp și de a construi la mare distanță în spatele frontului o industrie de apărare. Autorii amintiți denumesc această strategie „*strategia apărării în adâncime*"[14].

Heartland-ul rus, prin barierele sale naturale, prin întinderi, adâncimi, prin dificultatea de acces, are o netă superioritate în comparație cu cel francez. Ceea ce a și fost confirmat de istorie: *Heartland*-ul francez a fost cucerit, cel rus, nu. De pe el s-au inițiat expediții de cucerire, de pe el au pornit valurile de popoare migratoare; populațiile care au locuit această zonă au încercat să ajungă la mare; drept urmare, ele au exercitat de-a lungul istoriei o imensă presiune asupra popoarelor care ocupau regiunile de coastă, frontoanele Eurasiei.

Concluzia studiului din 1943 și a noii viziuni despre *Heartland* este expres formulată: „Toate acestea conduc la concluzia inevitabilă că, dacă Uniunea Sovietică iese din acest război ca învingătoare a Germaniei, ea va deveni cea mai mare putere continentală a planetei; mai mult, va fi puterea care ocupă poziția de apărare cea mai avantajoasă din punct de vedere strategic. *Heartland*-ul este cea mai mare fortăreață naturală a pământului. Pentru prima oară în istorie ea este ocupată de o armată care are atât atuul numărului, cât și al calității."

Interpretare cu finalitate strategică a geografiei. Opera lui Mackinder reprezintă o interpretare cu finalitate strategică a geografiei lumii. Pe suprafața Eurasiei existau deja state puternice care puteau să ajungă la dominarea întregului supracontinent. În eventualitatea dezechilibrării balanței de putere în favoarea unui singur stat, acesta s-ar fi putut extinde până la ținuturile marginale ale Eurasiei, iar vastele resurse continentale ar fi putut fi folosite pentru construirea unei flote puternice, ceea ce ar fi reprezentat o sfidare la adresa supremației oceanice a Marii Britanii.

Scrierile lui Mackinder ilustrează întrebările și preocupările unui savant englez privitoare la fenomenele politice care puteau avea loc pe continent. De pildă, Mackinder observă că nu există bariere naturale importante între Germania și Rusia, ceea ce a facilitat mișcările masive de populație de la începutul mileniului și explică ușurința cu care mongolii, de pildă, venind din Asia, au invadat Europa. De ce nu ar putea avea loc și o mișcare în sens invers? se întreabă autorul englez. În fond, Mackinder era preocupat fie de o apropiere între Germania și Rusia, fie de o expansiune a Germaniei spre răsărit, până la punctul în care să controleze chiar zona-pivot.

Pe de altă parte, el consideră că există trei puteri continentale care au cucerit poziții dominante în zona axială: Germania, Rusia, China. Temerea sa era generată de o eventuală apropiere dintre statele axiale, ceea ce ar fi reprezentat un pericol la adresa puterii Marii Britanii. Ca modalitate de prevenire a constituirii unei asemenea axe, Mackinder preconiza intensificarea relațiilor de bună colaborare dintre Marea Britanie și Rusia.

Deosebirea fundamentală față de studiul publicat în 1904 aici apare. În „The Geographical Pivot of History" Mackinder recomanda o politică inteligentă din partea Marii Britanii, pentru a preveni constituirea unei axe continentale Berlin—Moscova. Într-un fel sau altul, la începutul secolului, pentru autorul englez apăreau doi actori principali: Anglia, ca simbol al puterii maritime, și Rusia, ca țară continentală tipică. În noul context, Mackinder își dă seama că, singură, Anglia nu mai putea face față noii puteri continentale care se ridica: Uniunea Sovietică. De aceea, subliniază el, este nevoie de o „cooperare strânsă și durabilă între SUA, Marea Britanie și Franța". Prima, țară de mărimi continentale, prezintă avantajul apărării în adâncime. A doua, considerată un gen de Malta la o altă scară, este ca o cetate protejată de apele care o înconjoară. În sfârșit, a treia, Franța, un cap de pod care poate fi apărat (vezi harta 4).

Așa cum am mai spus, se lansează un nou concept, geografic spune autorul, strategic, adăugăm noi. Este vorba despre conceptul de Ocean Interior văzut ca un concept pereche cu cel de *Heartland*. Pentru a înțelege mai bine raporturile dintre cele două concepte, să-l ascultăm pe Mackinder. El atrage atenția asupra unei trăsături

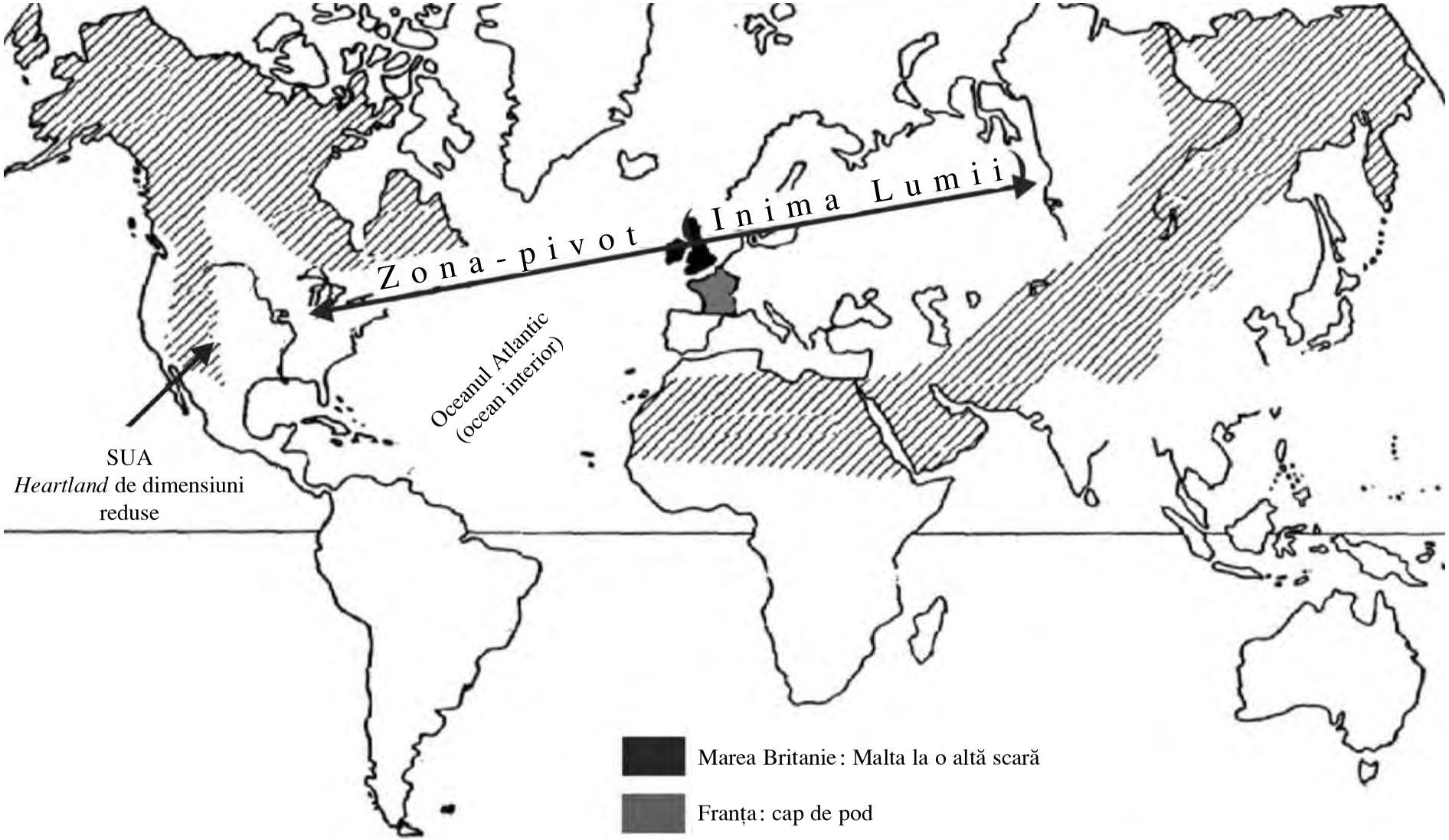

Harta 4: Teoria zonei-pivot — Mackinder, 1943 (*apud* Halford J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, 1962, p. 261)

extrem de importante a geografiei globului, și anume salba de deșerturi și ținuturi sălbatice care începe cu deșertul Sahara, continuă spre est cu deșerturile arab, iranian, tibetan și mongol, apoi se extinde spre ținuturile sălbatice ale Lenei, trece spre Alaska, continuă cu scutul Lorentian din Canada și ajunge la centura aridă din vestul Statelor Unite. În interiorul acestei salbe întâlnim două elemente geografice importante: *Heartland*-ul despre care am vorbit și Oceanul Interior (Atlanticul de Nord) cu cele patru regiuni subsidiare: mediteraneană, baltică, arctică și caraibiană.

Este important felul în care introduce autorul noul concept de Ocean Interior. „Trebuie adăugate câteva cuvinte despre celălalt concept, care să balanseze cele spuse până acum“ (despre *Heartland* și despre statul care îl stăpânea la acea dată).

Prin urmare, noul concept, chiar dacă se bazează pe elemente geografice certe, are o conotație strategică evidentă. El reprezintă o construcție menită să contrabalanseze forța principalei puteri continentale, simbolizată în acel moment de Uniunea Sovietică. O construcție care include nu doar puteri oceanice (Marea Britanie sau Statele Unite), ci și continentale (Franța). Vorbind despre cele trei state, Mackinder ține să sublinieze că cea de-a treia, Franța, nu este mai puțin importantă, pentru că puterea maritimă trebuie, în ultimă instanță, să fie amfibie dacă dorește să balanseze puterea continentală. Deci să se învecineze pe un fronton larg cu marea (termenul ca atare de țară putere amfibie va fi preluat și dezvoltat de Spykman).

Chiar dacă în treacăt, Mackinder îi avertizează pe cei tentați să supraevalueze rolul noii puteri aeriene și, mai ales, să considere că ascensiunea acestei noi forțe ar împinge într-un plan cu totul secundar forțele maritime și armatele de uscat. Autorul citează un specialist, un om cu experiență practică în domeniul aeronautic („Puterea aeriană depinde în mod absolut de organizarea practică pe uscat“) și nu găsește de cuviință să mai insiste, considerând că argumentul se poate impune prin forța evidenței.

Prin urmare, Oceanul Interior devine un centru din ce în ce mai important în ordine strategică și economică. El formează o pereche cu *Heartland*-ul, dar și o contrapondere a sa. Autorul englez sesizează ridicarea Americii, posibila ei ascensiune ulterioară și include pământul ocupat de noua putere în sistemul de echilibrare a puterilor Nordului. Mai târziu, George Cressey va considera că, dacă este să vorbim despre *Heartland*, atunci el nu trebuie plasat în Asia, ci în America de Nord, care posedă multe din bogățiile Asiei, dar beneficiază și de un „spirit dinamic“.[15]

În exteriorul salbei de deșerturi și ținuturi sălbatice se află Marele Ocean (Oceanul Pacific, Oceanul Indian și Atlanticul de Sud) și teritoriile cu care se învecinează (Africa la sud de Sahara, America de Sud și ținuturile musonice asiatice). Am insista puțin asupra acestui nou concept de ținuturi musonice asiatice, prin care autorul înțelege civilizațiile orientale vechi de pe teritoriile Chinei și Indiei actuale. În această parte a pământului trăiesc sute de milioane de persoane. Moștenitoare ale unei tradiții culturale bogate, aceste popoare se vor dezvolta și vor evolua către prosperitate. Astfel, ele vor reprezenta contraponderea celorlalte sute de milioane care trăiesc în ținuturile cuprinse între Missouri și Ienisei. Două mari ținuturi geografice văzute de autor ca fiind în echilibru. Un echilibru generator de pace și de libertate.

„Omul, și nu natura are inițiative.“ Mackinder vede existența noastră ca o unitate a contrariilor geografice: Om și Natură, puteri continentale și puteri maritime, „conturul interior“ și „conturul exterior sau insular“. Astfel, el oferă un tablou al vieții politice internaționale ca un spectacol spațial, ca o reală dramă teatrală („scena întregii lumi“) în care actorii sunt reprezentați de regiunile lumii și de legile pe care le ascunde dispunerea formelor geografice ale globului pământesc.

Opera geopolitică a autorului englez consacră o viziune bipolară asupra lumii: puteri oceanice—puteri continentale, puterile Nordului—ținuturile musonice. Echilibrul lumii este dat de echilibrul între aceste puteri, de prevenirea apariției unor decalaje. Este adevărat că cele două războaie mondiale au fost provocate, cel puțin în aria europeană, nu de Rusia, ci de o altă putere continentală, Germania. Prin pacea separată cu Rusia, Pacea de la Brest-Litovsk (3 martie 1918), Germania s-a extins mult spre est, iar spre vest era pe punctul de a câștiga „supremația pe litoralul Atlanticului“[16]. În cel de-al Doilea Război Mondial, aceeași putere câștigase în primii ani ai conflagrației supremația pe continent. În partea cealaltă a continentului, Japonia își extinsese influența pe întreg frontonul maritim al Asiei continentale.

O concepție precum cea a lui Mackinder nu putea apărea decât după ce cunoașterea pământului și explorarea fiecărui continent erau încheiate, după ce luase sfârșit un secol dens în evenimente politice, în care lumea asistase la ridicarea a două noi puteri, ambele continentale. Mai întâi Rusia, care a ajuns la începutul secolului al XIX-lea la Prut și la gurile Dunării, astfel încât Anglia și Franța au trebuit să poarte un război (Războiul Crimeei) pentru a-i opri înaintarea impetuoasă spre Europa. Apoi Germania, care în 1870 a învins Franța, devenind una dintre primele puteri ale Europei. Era deci posibil acum nu numai să fie construită o concepție globală privitoare la spațiul terestru, ci și o concepție care să cuprindă ierarhii de importanță a diferitelor zone și regiuni ale lumii, așa cum erau ele recomandate de cercetarea geografică, precum și de cea istorică.

Pentru cei care se vor arăta surprinși de importanța decisivă pe care Mackinder o acordă Inimii Lumii, vom menționa că teoria autorului englez a fost elaborată într-un moment în care „zona-pivot“ nu avea *o contragreutate de ordin geopolitic*. Cine privește atent harta continentului va observa imediat că Europa nu este decât o prelungire a blocului masiv de pământ eurasiatic. În războiul din 1854, Franța și Anglia au trebuit să-și unească forțele pentru a stopa înaintarea amenințătoare a Rusiei, intenția acesteia de a ajunge la Bosfor și Dardanele.

La acea vreme Statele Unite nu aveau o prezență impunătoare pe scena economică și politică a lumii, deși observatorului atent nu putea să-i scape faptul că această țară întrunea mai toate condițiile pentru a ajunge o superputere. Ceea ce a devenit foarte clar în timpul și după cel de-al Doilea Război Mondial. Este, neîndoielnic, un merit al lui Mackinder că și-a modificat teoria în acord cu evoluțiile semnificative pe plan mondial, acordând unei zone care cuprinde SUA, Anglia și Franța statutul de ținut cu greutate geopolitică asemănătoare cu cea a *Heartland*-ului.

Ar mai rămâne de făcut o remarcă. Supraestimează cumva autorul englez factorul geografic, dispunerea spațială în ascensiunea unor puteri, în evaluarea strategică a diferitelor zone și regiuni? Fără îndoială, Mackinder atrage atenția asupra acestui factor și caută să-l impună ca reper de neocolit al cercetării de profil. Altminteri, ori

de câte ori se referă la zone concrete, el ia în calcul și alte variabile extrem de importante în devenirea unei puteri. De pildă, când se referă la ținuturile musonice care acoperă teritoriile Chinei și Indiei, unde s-au afirmat cândva civilizații de mare relief în istoria omenirii, Mackinder estimează că aceste zone se vor dezvolta până la nivelul de a putea întruchipa o contrapondere a populațiilor cuprinse între Ienisei și Missouri. El identifică drept atuuri ale acestei zone populația, tradiția culturală, bogățiile, cu alte cuvinte un complex de factori geografici, culturali și strategici.

Merită discutată această problemă și în contextul mai larg al reproșurilor care se fac geopoliticii în privința absolutizării factorilor naturali în explicarea fenomenelor politice. Mai ales că Mackinder se numără printre primii autori în acest domeniu, atât în ordine temporală, cât și valorică. Și este bine să ne reprezentăm mai clar dacă este vorba despre o absolutizare reală și asumată sau de una preponderent construită, adăugată în timp. Să-l ascultăm pe geograful englez, care, parcă anticipând criticile de mai târziu, face precizări importante: „Eu am vorbit ca geograf. Balanța adevărată a puterilor politice într-un anume moment este produsul, pe de o parte, al condițiilor geografice, economice și strategice, iar, pe de alta, al numărului, vigorii, dotării și organizării popoarelor aflate în competiție. Cu cât estimăm mai fidel aceste variabile, cu atât suntem mai apți să atenuăm diferențele, fără a recurge la calea crudă a armelor. Iar variabilele geografice ale evaluării pot fi mult mai bine măsurate și sunt mult mai constante decât cele umane.“[17]

Prin urmare, în evoluțiile ulterioare ale disciplinei avem de-a face cu o problemă delicată, chiar cu un fel de capcană profesională. Deliberat sau nu, rolul factorului geografic este supraestimat, întrucât el apare mai evident și este, prin natura sa, mai ușor de evaluat. În același timp, chiar fără să ne dăm seama, recursul în exces la rolul factorului geografic poate exprima fie o disponibilitate redusă pentru investigarea unor variabile mai complexe și mai greu de evaluat, fie un reflex de comoditate profesională în fața complexității pe care o presupune cercetarea: ne focalizăm pe ceea ce pare mai la îndemână și mai ușor de explicat. În ceea ce-l privește, Mackinder îmbrățișează o poziție științifică clară, recunoscând aspectele pe care se concentrează și subliniind că perspectiva adoptată nu conduce și nu poate conduce decât la un adevăr parțial: „Îmi propun să descriu acele caracteristici fizice ale lumii care, după opinia mea, au exercitat cel mai pregnant rol coercitiv asupra acțiunii umane și să prezint unele dintre etapele importante ale istoriei organic legate de acestea, chiar în perioadele când caracteristicile fizice respective nu erau studiate de către geografi. Recunosc că eu ajung doar la un aspect al adevărului. Omul, și nu natura are inițiative, dar natura, într-o măsură considerabilă, exercită controlul. Preocuparea mea are în vedere acest control fizic de ansamblu, și mai puțin cauzele istoriei universale. Este evident că, în felul acesta, putem spera doar la o primă aproximare a adevărului.“[18]

Poate mai presus de toate ar trebui relevată preocuparea autorului englez de a identifica echilibrul, chiar și acolo unde el nu este decât într-o stare de potențialitate. După cum se poate vedea și în zilele noastre, orice situație internațională debalansată naște tensiuni și, în orice caz, nu este de natură să asigure soluții și strategii pentru o evoluție calmă, construită pe valorile, opțiunile a cât mai multor actori internaționali. Echilibrul reprezintă o lege capitală a vieții internaționale și este un merit incontestabil al autorului englez că, focalizând analiza asupra factorului geografic, subsumează

întregul demers cerinței fundamentale a echilibrului de puteri. Analist profund al relației dintre mediul geografic și marile tendințe politice, Mackinder formulează, în același timp, o serie de corelații ale vieții internaționale a căror valoare îl va fixa în istoria geopoliticii și, deopotrivă, în cea a teoriei relațiilor internaționale.

Teoria țărmurilor (Nicholas Spykman)

O altă încercare de a corela geografia cu politica globală este reprezentată de *teoria țărmurilor* („*rimland theory*"), lansată de Nicholas Spykman. Profesor de relații internaționale la Universitatea Yale, Spykman s-a născut la Amsterdam, unde a făcut și studiile, după care a plecat în SUA, primind cetățenia americană în 1928. Publică două lucrări importante chiar în perioada celui de-al Doilea Război Mondial: *America's Strategy in World Politics* (1942) și *The Geography of the Peace* (1944). Ultima lucrare, la care o să facem referire în continuare, a apărut la un an după stingerea din viață a autorului. Cum precizează și Frederick Sherwood Dunn, directorul Institutului de Studii Internaționale de la Yale, institut întemeiat de Spykman, *The Geography of the Peace* are drept punct de plecare cursul predat de autor în 1942, care propunea o analiză din perspectivă geopolitică a problemelor de securitate cu care erau confruntate Statele Unite.[19] Stenograma cursului și hărțile utilizate de Spykman au fost, după aceea, pregătite pentru tipar de către asistenta sa, Helen R. Nicholl.

Nicholas John Spykman cunoaște bine opera lui Mackinder, atât studiul din 1904, cât și lucrarea extinsă din 1919, *Democratic Ideals and Reality*. În *The Geography of the Peace* este citat[20] studiul din 1943, „The Round World", apărut în revista *Foreign Affairs* în iulie 1943. Cum autorul se stinsese din viață la 26 iunie, este sigur că asistenta sa a găsit de cuviință să citeze studiul respectiv în legătură cu schimbarea de către Mackinder a graniței zonei-pivot și plasarea acesteia pe Ienisei. Autorul american recunoaște meritele indiscutabile ale analizei întreprinse de către Mackinder. În primul rând, examinarea la scară globală a relației dintre tipul de putere maritimă și puterea continentală; este adevărat că geograful englez își focalizează atenția asupra Siberiei, dar implicit el atrage atenția asupra Eurasiei, fiind primul care „tratează Europa nu drept centru al lumii, ci ca una dintre numeroasele peninsule ale masei compacte de pământ eurasiatic"[21].

Demersul lui Spykman încearcă o îmbogățire a analizei, o tratare mai nuanțată, uneori o revizuire a teoriei lui Mackinder, pornind de la datele și achizițiile survenite între timp. Păstrând însă aceeași viziune globală confirmată de evoluția ulterioară: „Este chiar mai necesar să privim la lumea de astăzi ca la un întreg, întrucât ea este unificată nu numai de către transportul maritim, ci și de cel aerian."[22] Spykman este impresionat și de finalitatea analizei geografului englez, care atrage atenția responsabililor cu politica externă britanică să prevină ridicarea unei puteri dominatoare pe continentul european și, mai ales, constituirea unei alianțe militare între Germania și Rusia.

Recomandarea lui Mackinder va fi preluată și extinsă de către Spykman la nivel eurasiatic: „Chiar dacă, în momentul de față, productivitatea industrială a Lumii Noi o egalează pe cea a Lumii Vechi, Statele Unite s-ar găsi ele însele irezistibil încercuite

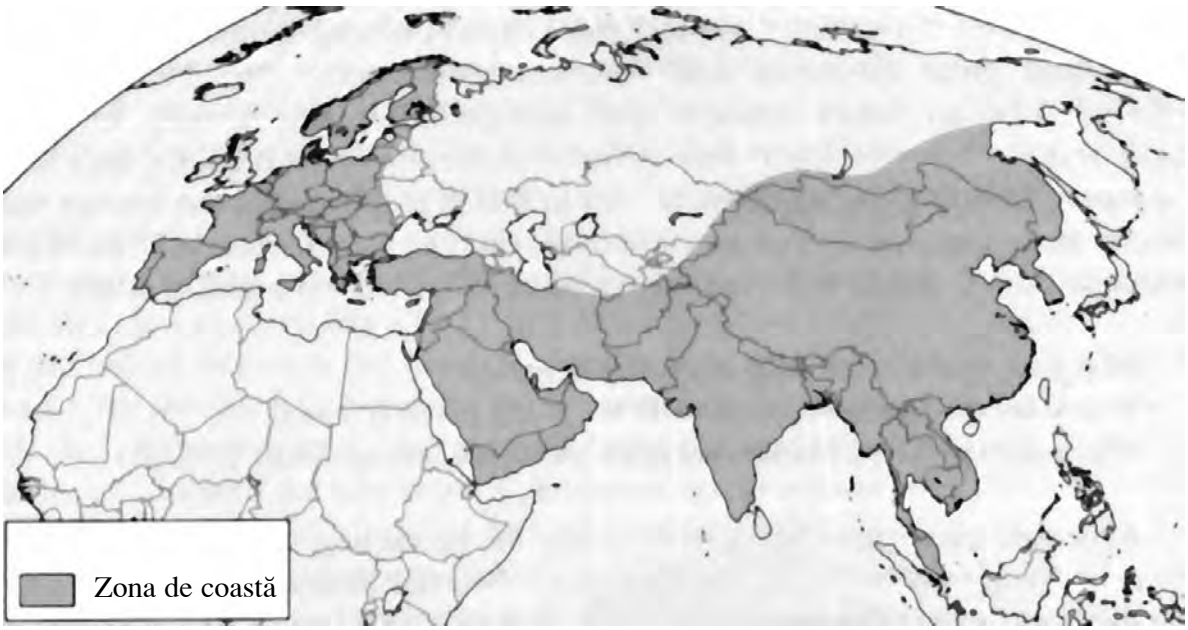

Harta 5: Teoria țărmurilor (*Rimland theory*) — Nicholas Spykman (*apud* John Rourke, *International Politics on the World Stage*, p. 186)

de o forță superioară dacă ar trebui să fie confruntate cu o zonă de coastă eurasiatică unită. Principalul lor obiectiv, atât în timp de pace, cât și în timp de război, trebuie să fie acela de a preveni unificarea centrelor de putere din Lumea Veche într-o coaliție ostilă intereselor americane."[23] După cum se poate observa, diferența este de scară, de proporții: Mackinder gândește jocul strategic la nivel preponderent european și din perspectiva superputerii secolului al XIX-lea, Anglia, Spykman la nivel planetar și din perspectiva Statelor Unite. Nu putem, în acest context, să nu relevăm faptul că unele scrieri din zilele noastre — care, tot din perspectivă americană, subliniază că scopul politicii externe a Americii este prevenirea unei coaliții pe continentul eurasiatic — pornesc, chiar dacă nu mărturisesc acest lucru, tot de la Spykman.

Spykman procedează la o analiză detaliată a construcției lui Mackinder și alternează argumentele de ordin teoretic cu cele practice, concrete, pentru a-i evidenția slăbiciunile. De pildă, viziunea privind opoziția dintre puterea continentală și cea maritimă britanică este examinată și amendată din perspectivă practică: „Opoziția dintre cele două state nu a fost niciodată inevitabilă. De fapt, în cele mai mari trei războaie ale secolului al XIX-lea și al XX-lea — războaiele napoleoniene, Primul și cel de-al Doilea Război Mondial —, imperiul britanic și cel rusesc s-au aflat de aceeași parte împotriva unei alte puteri de coastă (*rimland power*), cum au fost cele conduse de către Napoleon, Wilhelm II și Hitler."[24]

Punctul de plecare al analizei întreprinse de Spykman este același: evaluarea „pur geografică" a contururilor de ansamblu ale Eurasiei. Numai că aceeași realitate geografică este citită altfel. Mackinder insistă pe zona centrală a Eurasiei, cea înconjurată și adăpostită de munți și de Oceanul Înghețat (vezi harta 5). Spykman acceptă în parte analiza — „putem continua să numim câmpia centrală a continentului « *Heartland* »"[25], dar își concentrează atenția pe ceea ce este dincolo de munți, pe teritoriile cuprinse între munți și mare. Autorul american mută centrul de greutate a analizei pe importanța fâșiei de pământ care înconjoară supracontinentul, plasată între munți și mare. Mackinder

o menționase și el, dar nu o valorificase suficient din punctul de vedere al analizei. Pentru a fixa noua evaluare, Spykman folosește și alte concepte. Ceea ce la Mackinder era *inner crescent* (inelul interior), la Spykman devine *rimland* (țărm), ceea ce la autorul englez era *outer crescent* (inelul exterior), la cel american devine *off-shore* (teritorii maritime), denumiri care ar defini mai limpede realitatea geografică. În plus, Spykman vorbește și de o „autostradă maritimă circumferențială", formată din „mările mediteraneene" cuprinse între diferitele regiuni de coastă ale continentului și care leagă totul într-o „centură maritimă".

Perspectiva de analiză este mai pregnant strategică de data aceasta: „Noi am eșuat în a înțelege semnificația reală a bătăliei pe care o ducem." Este adevărat că și avantajul lui Spykman este net: el face generalizări pornind de la datele și marile încercări pe care le-a presupus conflagrația mondială. Teoria *rimland*-ului s-a impus și în urma eforturilor Statelor Unite de a ajuta Rusia în cel de-al Doilea Război Mondial. Ceea ce însemna posibilitatea de a ajunge în zona *Heartland*-ului, deci accesul la trecerile spre această regiune. Mai ales că nu erau disponibile decât cele dinspre Oceanul Înghețat și cele dinspre Oceanul Indian. Teoria lui Mackinder care accentua importanța estului Europei (acum ocupat de germani) în controlul *Heartland*-ului devenea cu totul insuficientă. Chiar inacceptabilă, și Spykman o spune deschis: „Formula lui Mackinder « Cine stăpânește Europa de Est, stăpânește *Heartland*-ul, cine stăpânește *Heartland*-ul… » este falsă. Dacă ar fi să găsim un slogan pentru politica de putere a Lumii Vechi, acesta ar trebui să fie: « Cine stăpânește *rimland*-ul stăpânește Eurasia; cine stăpânește Eurasia controlează destinele lumii întregi »."[26]

N. Spykman este de acord cu viziunea lui Mackinder potrivit căreia Eurasia reprezintă o poziție-cheie pentru cucerirea și dominarea lumii. Numai că Spykman consideră decisiv pentru controlul inimii lumii (*Heartland*) controlul țărmurilor. Controlul zonei de coastă care încercuiește zona-pivot neutralizează forța acesteia.

Care sunt argumentele pe care se sprijină autorul?

—masa compactă de pământ eurasiatic este prea întinsă și, în ultimă instanță, foarte greu de controlat;

—zona de coastă are numeroase căi de comunicație înspre regiunea eurasiatică propriu-zisă, inclusiv albiile râurilor;

—aproximativ două treimi din populația lumii locuiesc în zonele de coastă ale Eurasiei;

—în sfârșit, această fâșie de pământ care încercuiește Eurasia este mult mai ospitalieră, comparativ cu alte regiuni din interiorul continentului, greu accesibile și cu o climă aspră.

Într-o anume privință putem considera teoria lui Spykman un fel de extindere a unui anumit punct din concepția lui Mackinder. În fond, ce reprezintă Europa de Est în viziunea autorului englez? Ea ocupă intrândul către Inima Lumii. Ce este *rimland*-ul dacă nu fâșia de pământ care asigură intrândul dinspre toate direcțiile către aceeași Inimă a Lumii?

Teoria spațiilor globale (Saul Cohen)

Fost președinte al Asociației Geografilor Americani, Saul Cohen susține că, astăzi, lumea este dispusă într-o ierarhie geopolitică ale cărei elemente, în ordine descrescătoare, sunt: *spațiile geografice globale* (*realms*), *regiunile*, *națiunile-state* și *unitățile subnaționale*.[27] Există, potrivit autorului american, două asemenea spații geografice globale: spațiul maritim și cel continental. Cel maritim este mai deschis schimburilor comerciale și în general ideii de schimb, pe când cel continental este, prin forța lucrurilor, orientat către el însuși.

La rândul lui, fiecare spațiu global conține câteva regiuni distincte. În zona maritimă putem identifica mai multe asemenea regiuni: America de Nord și zona caraibiană, Europa maritimă și Maghrebul, Asia de coastă și Africa subsahariană. De notat că America de Sud, Africa și Asia de Sud se întind în afara acestor zone globale, formând ceea ce Cohen numește „a patra sferă de marginalitate".

Cohen introduce și alte concepte cu ajutorul cărora ne putem reprezenta, din punct de vedere geopolitic, mai bine lumea de astăzi. De pildă, ceea ce autorul numește „*zone aflate sub presiune geopolitică*" (*shatterbelts*), zone fragmentate din punct de vedere politic, situate la întâlnirea dintre spații mari continentale și maritime. Aceste zone se află deopotrivă sub influența celor două spații; prin urmare, ele pot fi atrase de unul dintre aceste spații sau rămân divizate, ca rezultat al intereselor opuse ce se resimt în regiune (vezi harta 6). Asia de Sud-Est, consideră autorul, a reprezentat, până nu de mult, o asemenea regiune, dar în ultimele decenii a fost integrată politic și economic Asiei de coastă, deci unei regiuni semnificative a spațiului maritim. Ultima zonă aflată sub presiune geopolitică este Orientul Mijlociu, care pare să evolueze tot către spațiul maritim, mai ales după colapsul URSS. Deși cuprinde șase puteri regionale — Egipt, Iran, Irak, Israel, Siria și Turcia —, gradul de fragmentare politică dintre ele, ca și tensiunea specifică unei asemenea situații vor putea să mențină pentru multă vreme regiunea ca atare în stadiul în care se află în prezent, mai precis acela de zonă aflată sub presiune geopolitică.

Un alt concept important este cel de *poartă de trecere* (*gateway*). Asemenea poziții prezintă câteva caracteristici: sunt zone distincte din punct de vedere cultural și istoric; din punct de vedere economic sunt mai dezvoltate decât zonele din jur; statele situate în asemenea zone sunt, ca întindere și populație, mici sau cel mult medii; din punct de vedere geografic, asemenea poziții leagă două căi comerciale importante, cel mai adesea maritime. De aceea, ele joacă *un rol integrator între regiuni* (vezi harta 7).

După opinia autorului american, cea mai importantă poartă de trecere este reprezentată de grupul de țări central și est-europene care asigură legătura între Marea Baltică și Marea Adriatică — țări prinse, dar nu strivite între spațiul maritim și cel continental. El apreciază că ne aflăm pe punctul de a asista la formarea și a altor porți de trecere. Între acestea, cea mai importantă ar fi putea fi zona caraibiană, care ar deveni un punct de legătură între America de Nord și cea de Sud, zona din Orientul Mjlociu care face legătura între Marea Mediterană și Marea Roșie, Hong Kong etc. În orice caz, cu cât vor exista mai multe astfel de porți de trecere, cu atât mai bine.

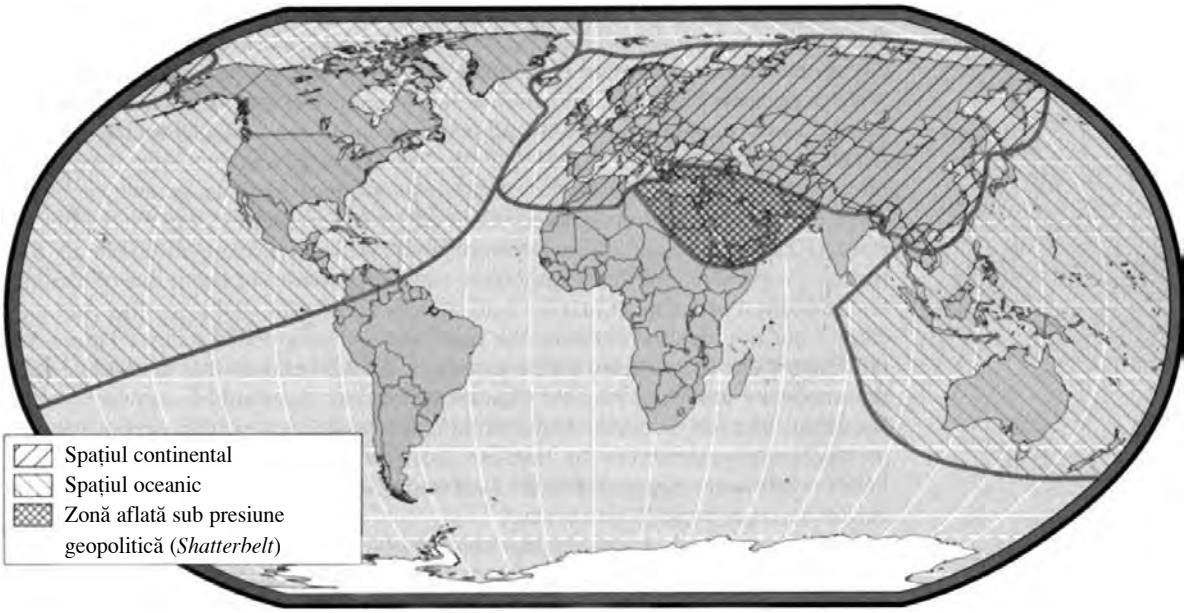

Harta 6: Teoria spațiilor globale — Saul Cohen, *Realms* (*apud* John Rourke, *International Politics on the World Stage*, p. 167)

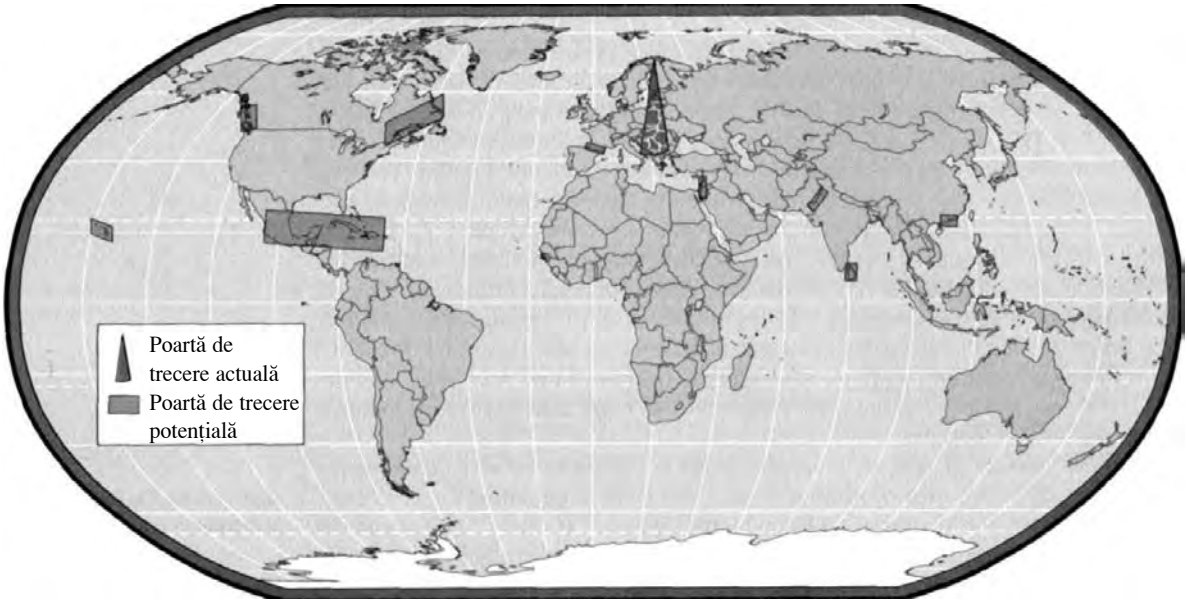

Harta 7: Porțile de trecere — rol integrator între regiuni (*apud* John Rourke, *International Politics on the World Stage*, p. 169)

Teoria puterii aeriene (Alexander de Seversky)

Născut în Rusia, Alexander de Seversky activează în marina rusă în Primul Război Mondial. Are o misiune în 1918 în SUA și solicită azil în această țară, unde se stabilește definitiv. Primește cetățenie americană în 1927. În 1942 publică lucrarea *A Victory through Air Power*, în care critică subestimarea de către Aliați a aviației ca instrument indispensabil războiului modern și fără de care nici o victorie decisivă nu poate fi obținută. Strategia modernă nu poate fi concepută fără o aviație modernă. În 1950 publică o altă lucrare, *Air Power : Key to Survival*, în care încearcă să demonstreze că puterea aeriană are o superioritate netă comparativ cu cea terestră și maritimă și în

care sugerează că SUA trebuie să-și dezvolte capacitățile aeriene și să renunțe la bazele navale de peste mări, foarte costisitoare, sau să le reducă numărul. Alexander de Seversky utilizează noțiunea de *areal de dominare aeriană* și consideră că arealele de dominare aeriană ale celor două superputeri ale momentului se suprapuneau peste zona polară nordică; această zonă era văzută de autor drept „aria de decizie". Specialiștii consideră că eforturile făcute de către SUA și fosta Uniune Sovietică pentru controlul aerian al acestei zone au pornit și de la studiile și concluziile lui Seversky.

Mai mulți analiști consideră că aprecierile lui Seversky privind dezvoltarea unei puternice forțe aeriene sunt cu atât mai actuale cu cât, datorită dezvoltării și diversificării comunicațiilor, SUA nu mai pot beneficia de avantajul, important altădată, al unei semi-izolări naturale. Forța aeriană reprezintă în acest context un mijloc indispensabil propriei protecții și proiectării puterii pe spațiile mapamondului.

O geostrategie pentru Eurasia (Zbigniew Brzezinski)

Toate școlile și toți autorii importanți ai domeniului de care ne ocupăm s-au raportat într-un fel sau altul la semnificația geopolitică a Eurasiei. Haushofer pleda pentru ideea unui bloc eurasiatic și considera drept o adevărată axiomă a ascensiunii acestui supercontinent un pact de neagresiune între puterile din acest spațiu. „Politica anaconda" era, în viziunea autorului german, o strategie elaborată și urmată îndeaproape de puterile oceanice prin intermediul căreia dezbinau puterile blocului continental, pentru a le putea, după aceea, controla și supune prin sufocare (despre „politica anaconda" vom discuta pe larg în capitolul dedicat geopoliticii germane).

Concentrarea atâtor autori asupra importanței geopolitice a Eurasiei nu este, cum ar putea părea, preocuparea unor savanți desprinși de problemele strategice ale vieții politice. Dimpotrivă, autorii amintiți fixează o realitate geopolitică impunătoare, realitate care își păstrează importanța și în zilele noastre. Este interesant să semnalăm că, în zilele noastre, un autor american de indiscutabil relief — Zbigniew Brzezinski — revine asupra temei în termeni oarecum similari cu cei din abordările anterioare, dar într-un context complet diferit. Contexul este dat de faptul că „pentru prima oară în istorie, o putere non-eurasiatică s-a impus nu numai ca principal arbitru în relațiile de putere din Eurasia, dar și ca putere supremă în lume"[28]. Noua situație nu aduce însă atingere statutului și importanței geopolitice a Eurasiei; am putea spune că dimpotrivă. Pe supracontinentul eurasiatic întâlnim două dintre cele trei zone cele mai dinamice ale lumii de azi. Extremitatea vestică este un adevărat centru de putere, Uniunea Europeană fiind a doua forță economică a lumii după SUA și conservând bine atuul său principal: potențialul de cercetare, de învățământ și tehnologic. Partea asiatică a Eurasiei „a devenit, în ultima vreme, după expresia autorului american, un periculos centru de putere economică și de sporită influență politică"[29]. La care am putea adăuga subcontinentul indian, India fiind una dintre țările pe cale de a deveni o incontestabilă putere regională.

Semnificația geopolitică a supracontinentului eurasiatic este mai vizibilă dacă o comparăm cu forța și ponderea puterii americane. O forță difuză, o forță departe de a-și

fi pus în valoare potențialul, Eurasia este singura putere în măsură să se opună, cu șanse reale, Statelor Unite. *Forța conjugată a continentul depășește considerabil forța Statelor Unite*. Iată datele care recomandă Eurasia drept o putere predominantă a lumii de azi. Eurasia a reprezentat „casa" pentru cele mai dinamice și mai hotărâte state de-a lungul istoriei. De la Ginghis Han până la miracolul economic asiatic contemporan, toată această evoluție ne arată că statele cele mai importante ale lumii au pornit de aici. Cele mai puternice și mai populate pretendente la statutul de puteri regionale, China și India, se situează în acest spațiu. Cei mai potenți challengeri economici și politici pentru America provin din zona eurasiatică. Următoarele cele mai puternice șase economii după SUA funcționează pe acest supercontinent. Eurasia deține 75% din populația lumii, 60% din PNB-ul mondial și 75% din resursele energetice ale globului. În spiritul analizelor geopolitice clasice la care ne-am referit până acum, Brzezinski afirmă: „cine domină Eurasia domină aproape automat Orientul Mijlociu și Africa".

Din această constatare geopolitică, Brzezinski deduce două concluzii cu valoare strategică pentru America de azi. În primul rând, el consideră că „nu mai este suficient să modelăm o politică pentru Europa și alta pentru Asia", ci trebuie să avem în vedere *o politică pentru Eurasia*. Este o schimbare de perspectivă, care arată că nici acum, în secolul XXI, realitățile geografice nu pot fi trecute cu vederea, mai ales că ele reprezintă, în cazul Eurasiei, un suport natural pentru o posibilă realitate socială și politică. Dacă am încerca să pătrundem dincolo de concluzia autorului american, am putea descoperi că printre temerile și realitățile care au zămislit o asemenea propunere se află și apropierea dintre Rusia și China, precum și relațiile economice bune dintre Germania și Rusia, pe de o parte, Franța și Rusia, pe de alta. Pentru a nu aminti și de eforturile considerabile făcute de China de a se apropia de Europa și de a avea relații economice dezvoltate cu protagonistele Uniunii Europene: Germania, Franța, Anglia. Este o apropiere evidentă între statele axiale ale Eurasiei.

O a doua concluzie privește cerința ca, pe termen scurt, SUA să promoveze o viziune ghidată de *pluralismul geopolitic* față de acest spațiu, pentru a preveni formarea unei coaliții ostile și a stimula centrele de interes și de putere să dezvolte relații de sine stătătoare cu America. Pe termen mediu, eforturile SUA ar trebui canalizate în vederea apariției unor parteneri compatibili din punct de vedere strategic care, rămânând sub control american, să formeze un *sistem de securitate trans-euroasiatic*. Pe termen lung, o asemenea construcție ar putea deveni nucleul unei structuri de securitate a cărei caracteristică principală este responsabilitatea politică autentică, distribuită cât mai corect posibil. Analistul american precizează că formarea sistemului de securitate trans-eurasiatic nu trebuie privită ca un scop în sine; hegemonia americană — benignă — este menită să descurajeze eventuale inițiative și acțiuni de subminare a acestei hegemonii.

Pentru realizarea acestor obiective, în condițiile în care Franța și Germania vor continua să aibă rolul decisiv, importantă este menținerea și extinderea capului de pod reprezentat de democrațiile vest-europene; din moment ce China va deveni din ce în ce mai mult o putere axială, cooperarea chino-americană este indispensabilă în Orientul Îndepărtat; cât privește centrul Eurasiei, și anume zona dintre Europa și puterea regională reprezentată de China, aceasta va fi un fel de „gaură neagră" până în momentul în care Rusia va lua decizia de a se redefini ca stat postimperial; mai

mult, în sudul Rusiei, Asia Centrală, considerată „Balcanii Eurasiei“, amenință să devină o zonă sfâșiată de conflicte etnice și de rivalități între diferitele puteri locale.

Marea necunoscută a supracontinentului continuă să fie Rusia. De fapt, întregul demers al autorului american are în vedere prevenirea formării unei coaliții puternice pe acest continent sau a ridicării unei puteri care să capete influență predominantă în Eurasia. Am putea spune că analiza lui Brzezinski „urcă“ dinspre țărmurile eurasiatice către „Inima Lumii“, către Rusia. Chiar dacă Rusia traversează un moment de slăbiciune neîndoielnică, ea poate reveni; mai toate analizele prevăd că în jurul anilor 2010 acest stat va cunoaște o relansare economică și politică. La care trebuie adăugată *capacitatea de combinare* pe care o are Rusia, atât cu vestul eurasiatic, Uniunea Europeană, cât și cu estul, respectiv China.

Sunt greu de estimat relațiile dintre centrele de putere de pe întinderea Eurasiei: va triumfa cooperarea intercontinentală sau se va afirma, dimpotrivă, o nouă rivalitate continentală? Dincolo de o variantă sau alta, blocul eurasiatic își menține și, între anumite limite, își accentuează semnificația geopolitică: „Eurasia este tabla de șah pe care continuă să se dea bătălia pentru supremație mondială.“[30]

Geopolitica germană

De ce consacrăm un capitol de sine stătător geopoliticii germane? În primul rând, această școală oferă un corpus de idei și interpretări comune sau cvasicomune, cu interogații și dezlegări identice sau cvasiidentice. În al doilea rând, geopolitica germană a impus teme și unghiuri de abordare care au intrat deja în patrimoniul de idei și preocupări ale geopoliticii. Putem face, neîndoielnic, multe observații pe marginea lucrărilor de geopolitică elaborate în acest spațiu. Un singur lucru nu se poate spune: că ele nu ar avea o valoare intrinsecă, un relief aparte, nu ar conține contribuții întemeietoare. În sfârșit, mai este un lucru peste care nu putem trece cu nici un chip. Unii autori germani de indiscutabil relief științific au lansat o serie de abordări discutabile sau chiar condamnabile, uneori s-au implicat în finalizarea lor politică, ceea ce a atras o reacție îndreptățită din partea colegilor din alte țări, inclusiv din România. Nu intrăm acum în analiza acestor abordări. Ne limităm să semnalăm faptul că geopolitica germană, stimulând reacția, a generat o dezbatere vie pe continent în legătură cu noua disciplină și, astfel, a contribuit implicit la clarificarea domeniului său de studiu.

Friedrich Ratzel – întemeietorul de fapt al geopoliticii

În evoluția disciplinei de care ne ocupăm s-a întâmplat ceva paradoxal. Autorul care i-a conturat unele dintre liniamentele de bază, care a impus abordări și concepte ce se regăsesc și astăzi în dezbaterea de specialitate nu a pronunțat niciodată cuvântul „geopolitică". El a operat cu termenul de geografie politică, intitulându-și chiar una dintre lucrările sale fundamentale, publicată în 1897, *Geografia politică*.

Considerat întemeietorul de fapt al geopoliticii, Friedrich Ratzel a fost un remarcabil om de știință. Născut la 30 august 1844, la Karlsruhe, a încheiat studiile universitare la Heidelberg, în 1868. În anul următor face o călătorie în Mediterana, prilej cu care se depărtează de formația sa de zoolog și se apropie de studiul geografiei. Între 1874-1875 călătorește în America de Nord și Mexic, unde studiază viața locuitorilor de origine germană. Se întoarce convins de atracția și importanța cercetării geografice, căreia i se va consacra până la sfârșitul vieții.

În 1882 și 1891, Ratzel publică primul și, respectiv, al doilea volum din, poate, cea mai importantă lucrare a sa, *Antropogeographie*, în care așază noi fundamente

geografiei umane. În 1897 apare lucrarea *Politische Geographie*, un alt volum definitoriu pentru concepția sa despre rolul geografiei în istoria politică a diferitelor state. Referindu-se la semnificația acestei lucrări, dar și a operei științifice a lui Friedrich Ratzel în ansamblu, Simion Mehedinți scria: „Lucrarea aceasta a fost menită să răstoarne și să transforme o întreagă rubrică a literaturii geografice. Până la Ratzel, sub numele de geografie politică se înțelegea o înșirare de suprafețe ale statelor și provinciilor, de granițe, populații, împărțiri administrative, forme de guvernare și alte amănunte fără spirit geografic. Era o adevărată moștenire din vremea perucilor, o geografie Almanach-Gotha […]. Ratzel își dă seama că o astfel de moștenire penibilă nu mai poate fi suferită mult timp. Geografia politică are să se ocupe, zicea el, de stat. Iar statul nu este o ficțiune cartografică, ci o realitate biologică și el. E o parte din fața pământului și o parte din omenire, diferențiată în anumite împrejurări naturale ce trebuie studiate. Statul, ca și orice organism, se naște, crește, decade și piere în legătură cu anumite împrejurări fizice: rasă, formele plastice ale scoarței, clima etc. Prin urmare, în spațiu — între Ecuator și poli — iar în timp — evolutiv, de la statul umil, compus abia din câteva sate, și până la statele mondiale, cum e cel englezesc, cel rusesc etc. — omul de știință trebuie să urmărească toate formele acestea sociale, cu gândul de a le reduce la categorii geografice.“[1]

Spirit profund, autorul german își dă seama de moștenirea pe care o purta geografia la sfârșitul de secol, practic înecată într-un empirism fără orizont. De aceea, el încearcă să sistematizeze acest imens material cules de-a lungul vremii. Perspectiva de sistematizare este una geografică. Numai că Ratzel deschide cercetarea geografică spre fenomenul social și statal, fără de care demersul geografic nu ar avea sens; mai mult, autorul german încearcă o întemeiere și o explicare din perspectivă geografică a statului, a evoluției și puterii sale. Astfel, el *depășește granițele geografiei politice și face analiză geopolitică*, fără însă a pronunța acest cuvânt.

Spațiul – arealul de care are nevoie un popor

Acest lucru apare clar, de pildă, atunci când autorul german vorbește despre *spațiu*. Termenul ca atare este folosit de toți autorii care s-au referit la impactul mediului geografic asupra vieții politice, de la Turgot (cel care a folosit prima dată termenul de „geografie politică“) la Montesquieu și Herder. În viziunea lui Ratzel, spațiul nu este echivalent cu teritoriul unui stat. Deci el nu are o accepțiune fizico-geografică. Spațiul desemnează limitele naturale între care se produce expansiunea popoarelor, arealul pe care acestea tind să-l ocupe, considerând că el le revine în mod natural. Spațiul modelează adânc existența populației care îl locuiește. Spațiul condiționează, potrivit lui Ratzel, nu numai limitele fizice de extindere a unei comunități, ci și atitudinea ei mentală față de lumea înconjurătoare.

Spre a înțelege mai bine conținutul noțiunii de spațiu, autorul recurge la două noțiuni sugestive: *concordanțe și discordanțe antropogeografice*. Prima se realizează prin *colonizarea internă* a unui spațiu, ceea ce înseamnă distribuția cât mai omogenă a populației pe suprafața statului. Discordanța apare în momentul în care suprafața

statului este locuită fie de un număr prea mare de oameni, fie, dimpotrivă, de o populație redusă. Cazul cel mai flagrant de discordanță antropogeografică ar fi, după părerea autorului german, Rusia, care la sfârșitul secolului trecut avea o suprafață de zece ori mai mare decât Germania și de 2,5 ori mai mare decât a principalelor state europene luate la un loc, dar populația sa era mai redusă decât cea din Europa Centrală, de pildă. De aceea, în cazul rușilor cel puțin, „foamea de spațiu“ nu are nici un alt temei decât „reflexul moștenit de la populațiile primitive ale stepei“.

Foamea de spațiu devine explicabilă și are un temei adevărat atunci când se înregistrează o densitate prea mare, care nu mai asigură condiții potrivite de evoluție: „Pe un teren mic, oamenii devin prea numeroși, se apropie unii de alții, se încaieră și se luptă între ei, se epuizează dacă nu li se oferă spațiu nou pentru colonizare.“[2] În ambele cazuri ia naștere un fenomen de migrație, mai ales atunci când teritoriul cu densitate redusă este vecin cu cel cu densitate mare. Se produce astfel ceea ce autorul numește *colonizare externă*, deci o migrație dinspre teritoriul suprapopulat spre cel subpopulat, întrucât spațiile subpopulate atrag cu o putere fizică populația din spațiile suprapopulate. „Revărsarea din teritoriile dens populate către cele slab populate se transformă în regulă […]. Atunci poporul năvălește în afara sa și apar toate acele forme ale creșterii spațiale care duc în cele din urmă, în mod necesar, la dobândirea de noi teritorii. Aceasta este colonizarea externă.“[3] În acest context, Ratzel folosește noțiuni cum ar fi *Volk ohne Raum* (popor fără spațiu), *Lebensraum* (spațiu vital) sau *Raumsin* (simțul spațiului).

Iată cum sintetizează autorul german cele două forme de colonizare: „un popor crește prin aceea că-și mărește numărul, o țară prin aceea că-și mărește teritoriul. Întrucât unui popor în creștere îi trebuie teritoriu nou, el crește peste marginile țării. Mai întâi el valorifică în interior, pentru sine și pentru stat, pământul care nu fusese încă ocupat: aceasta este colonizarea internă. Dacă nici aceasta nu mai ajunge, atunci poporul năvălește în afară și apar toate acele forme ale creșterii spațiale […] care duc în cele din urmă, în mod necesar, la dobândirea de noi teritorii: aceasta este colonizarea externă. Invazia militară, cucerirea, este adeseori strâns legată de această colonizare.“[4]

Spațiul este important. El reprezintă semnul cel mai edificator că un popor se află în ascensiune, dar nu înseamnă neapărat și forța statală, care se află mai degrabă în legătură cu populația, sau, mai precis, exprimă corelația celor doi factori: spațiul și populația. Puterea ca atare este totuși mai strâns legată de populație, întrucât „densitatea mare a poporului înseamnă cultură“. În acest sens, autorul vorbește de „numărul politic al populației“, deci un număr suficient de mare pentru a coloniza un teritoriu, pentru a zămisli o cultură, pentru a se impune ca o identitate în rândul altor comunități.

Autorul *Antropogeografiei* evită să dea cifre precise în ceea ce privește numărul optim al populației sau suprafața optimă a unui stat. În ceea ce privește mărimea teritoriului, el menționează că un stat puternic ar trebui să tindă spre o suprafață de cinci milioane de kilometri pătrați. Un stat aflat în ascensiune va tinde întotdeauna să ocupe poziții naturale avantajoase, prin aceasta înțelegând spații naturale închise — vecinătatea unui lanț de munți, a mării etc. — sau puncte obligatorii de trecere (pasuri muntoase, strâmtori).

Friedrich Ratzel folosește și termenul de *geospații*, prin acestea înțelegând extinderea forței civilizatoare a unei civilizații la nivelul unui continent (geospațiul american). O asemenea extindere poate fi și politică, în acest caz rezultând imperiile, care au viață trecătoare, pentru că ele nu zămislesc state propriu-zise. Ceea ce deosebește geospațiul de imperiu este, în cazul primului, prezența esențială a culturii și a forței sale modelatoare.

Autorul german formulează și o serie de legi ale spațiului și așezării în spațiu. Cum avea să sublinieze chiar Ratzel, aceste legi topesc în ele totalitatea principiilor privind creșterea spațială a statelor. Iată sistematizarea lor oferită de autorul german:

1. Spațiul unui stat crește o dată cu creșterea culturii sale.

2. Creșterea spațială a statelor însoțește alte manifestări ale dezvoltării lor, cum sunt forța ideilor, intensitatea comerțului, activitatea desfășurată în diferite sfere.

3. Statele se extind prin asimilarea sau absorbirea unităților politice având o importanță mai redusă.

4. Frontiera constituie organul periferic al statului și în această calitate servește drept martor al creșterii, tăriei sau slăbiciunii sale, precum și al schimbărilor survenite în organismul său.

5. În creșterea sa statul tinde să înglobeze elementele cele mai valoroase ale mediului fizic înconjurător: linii de coastă, albii ale fluviilor și râurilor, zone bogate în diferite resurse.

6. Primul impuls de creștere teritorială este primit de statele nedezvoltate din exterior, de la civilizațiile mai avansate.

7. Tendința generală de asimilare sau absorbție a națiunilor mai slabe se autoîntreține prin înglobarea de noi teritorii sau, după cum se exprimă autorul german, „istoria mișcărilor de expansiune arată că pofta vine mâncând.“[5]

Întrucât vorbim de spațiu și de tendința statelor de a ocupa un spațiu cât mai convenabil din punct de vedere natural, al unor resurse și poziții geografice avantajoase, este momentul să amintim de ideea lansată de Ratzel privind „*ciclul oceanic*“. Valoarea unor mări și oceane se schimbă și ea în funcție de mărimea și importanța țărilor care le străjuiesc. Ciclul oceanic a urmat o linie semnificativă, mutându-se din Marea Mediterană în Oceanul Atlantic și de aici în Pacific. Ratzel consideră că Pacificul este oceanul viitorului. Pledează pentru această apreciere două tipuri de argumente. Pacificul este locul unei activități susținute și al unui potențial conflict de interese între cele mai puternice cinci țări ale lumii: SUA, Rusia, China, Japonia, Anglia (în acel moment, această ultimă țară avea posesiuni în Pacific). Miza acestui conflict ar fi reprezentată de poziția strategică, resursele unice și dimensiunile uriașe ale Pacificului. De aceea, după părerea autorului german, tocmai aici, în Pacific, se vor confrunta și stabili raporturile dintre cele cinci țări.[6] Concomitent, în Pacific ar urma să aibă loc și principala confruntare între statele maritime (Anglia, Japonia) și cele continentale (Rusia, China).

Ratzel considera că în această confruntare puterile continentale vor avea câștig de cauză, întrucât dispun de resurse mult mai numeroase, precum și de un spațiu suficient ca bază geopolitică. În același timp, el prevedea că bătălia pentru Pacific ar putea avea un final catastrofal, care ar marca și încheierea evoluției ciclice a omenirii.

Poziția – identitatea politico-geografică a statului

O altă noțiune-cheie a operei lui Ratzel este cea de *poziție*. Sensul acestui termen este destul de complex. O dovadă în acest sens este că în franceză el este tradus, spre exemplu, prin *position*, dar și prin *situation*. Important de reținut este faptul că poziția nu este o noțiune strict geografică. Ea are, fără îndoială, și această dimensiune: situarea strict topografică, vecinătățile naturale sau nu, localizarea într-o emisferă sau alta, formele de relief pe care le înglobează etc.

Este interesant modul cum corelează autorul german noțiunea de poziție cu cea de spațiu. „*Poziția* corijează, supradimensionează sau subdimensionează spațiul"[7], îi conferă deschidere, îi asigură posibilitatea de a se pune în valoare. Deci poziția este cea care decide, în ultimă instanță, valoarea spațiului. Sunt bune și avantajoase acele poziții care, deținând importante suprafețe de pământ, au și deschidere suficientă către mare.

Dacă am urmări numai datele fizice, rezultatul nu ar putea fi decât un tablou bogat în informații, nu toate folositoare. Preocupat de deschiderea către viața statală, de interdependențele dintre factorul natural și cel politic și demografic, Ratzel corelează poziția naturală cu cea politică și socială. În acest sens, pozițiile pot fi asimilate împrejurărilor, contextului, ceea ce francezii desemnează prin termenul „*situation*". Poziția fizică este neschimbătoare, pe când poziția în acest ultim sens, deci poziția politico-geografică, este schimbătoare. Schimbătoare în acord cu schimbarea situației în zonă, cu distanța față de marile centre culturale și de civilizație etc.

Din perspectiva noastră, este important să menționăm că Ratzel vorbește despre „*poziția intermediară*", atât în ordine naturală, cât și politică. Este un tip de poziție caracteristic îndeobște statelor mici ori statelor apărute de curând pe hartă. În acest context autorul german vorbește despre una dintre cele mai interesante poziții politico-geografice intermediare din Europa, noul regat de la Dunăre, România, aflat între interesele directe ale Rusiei și Turciei.[8]

O formă de poziție intermediară poate fi socotită și ceea ce în literatura de specialitate se numește *stat-tampon* („*buffer state*"). Denumirea lor, pentru că, în fapt, ele au existat de mai multă vreme, este asociată cu numele lordului Curzon of Kedleston, cel care a propus celebra „linie Curzon" care despărțea Polonia de Uniunea Sovietică după Primul Război Mondial. Curzon a funcționat multă vreme în India drept reprezentant al Coroanei. Cu această ocazie a intreprins studii de sine stătătoare asupra granițelor și modalităților de stabilire a acestora. În cazurile în care, din anumite considerente sau datorită unor circumstanțe anume, nu se pot stabili frontiere clar delimitate, Curzon avansează ideea constituirii unor state-tampon. Deși, spune el, statele-tampon sunt formațiuni artificiale, ele au o existență națională proprie, fiind sprijinite și de garanțiile pe care le oferă statele terțe interesate în menținerea lor.[9]

Condițiile politice ale formării statelor-tampon oferă teren pentru intrigă internă și intrigă externă, provenind din partea forțelor care vor o redesenare a granițelor în zonă. Dar, cum subliniază și Curzon, artificialitatea statului-tampon este ceva relativ și poate varia în funcție de stabilitatea situației interne, de soliditatea instituțiilor și de poziția guvernului acestuia.

Am insistat asupra acestei noțiuni întrucât ideile lui Curzon și-au aflat împlinirea prin Tratatul de la Versailles. Atunci, la salba de state-tampon existente anterior (Norvegia, Danemarca, Suedia, Belgia, Luxemburg și Elveția) s-a mai adăugat o a doua salbă, alcătuită din Finlanda, Polonia, România, Iugoslavia, Bulgaria, Albania, Grecia, care erau necesare pentru separarea Rusiei de Europa. Este adevărat că aceste state au luat naștere într-un moment prielnic din punct de vedere istoric, reprezentat de dezagregarea Imperiului Austro-Ungar, dar este greu de acceptat ideea caracterului lor artificial. Constituirea lor a avut loc pe principiul naționalității, pe un teritoriu locuit de popoarele respective cu mult înainte de apariția imperiului prăbușit la finele Primului Război Mondial. Putem vorbi în acest sens de organicitatea, și nu de artificialitatea constituirii lor.

Ceea ce nu înseamnă că ar trebui subestimate presiunile teribile la care sunt supuse statele respective. Întrucât au apărut cu statut de „tampon", poziția lor geografică le așază într-o situație de graniță permanentă. De aceea, presiunile pe care le cunosc sunt extrem de mari și vin din ambele sensuri (cel mai semnificativ caz în această privință este situația Poloniei, care a fost împărțită de trei ori în secolul al XVIII-lea de către ruși și nemți iar la sfârșitul celor două războaie mondiale a fost „mutată" pe hartă în funcție de raportul de forțe al momentului). Cu atât mai importantă este stabilitatea internă a statelor-tampon, performanța lor. Într-un anume sens, aceasta reprezintă atuul principal prin care își asigură supraviețuirea și consolidarea.

Granița ca organ periferic

Una dintre cele mai interesante viziuni promovate de către Ratzel este cea cu privire la graniță și semnificația sa geopolitică. Granița nu mai este fâșia de pământ care marchează despărțirea dintre state, ci un organ periferic al statului, un martor al creșterii și slăbiciunii sale, un senzor de mare finețe al prefacerilor survenite în interiorul său.

O asemenea interpretare devine cu atât mai actuală în condițiile în care spațiile altădată puțin locuite sau chiar nelocuite dintre state au dispărut. La graniță, statele se întâlnesc cu forța lor, cu capacitatea și disponibilitatea lor de a-și extinde spațiul pe care îl dețin la un moment dat. În noul context, frontiera exprimă relațiile spațiale dintre state, o zonă de mare presiune dintre ele. De aceea, frontiera are o semnificație politico-strategică chiar și atunci când desparte două state prietene și iubitoare de pace. Ca linie despărțitoare, frontiera este un adevărat compromis la care s-a ajuns uneori prin intermediul forței. Ea consfințește o stare de lucruri proprie unui anumit interval de timp; evoluțiile diferite ale statelor vecine, ritmurile inegale ale creșterii lor duc peste o vreme, inevitabil, la tensiuni și modificarea granițelor. „Tratatele care garantează frontierele, spune Ratzel, se bazează pe acea imensă iluzie că ar fi posibil să se pună stavilă creșterii vii a unei națiuni."[10]

Potrivit concepției lui Ratzel, statul ia naștere în jurul unui *Mittelpunkt* (punct central), care concentrează energia și forța unui popor. Din acest centru vital al statului pornesc, în cercuri concentrice, unde de energie care acoperă întreg teritoriul național. Ultimul cerc este reprezentat chiar de granița statului respectiv. „Granița

este un produs al mișcării", este „periferia teritoriului statal, economic și a poporului", organul cel mai sensibil unde putem detecta starea de sănătate a statului.[11]

La graniță putem măsura cel mai bine intensitatea pulsarilor economici, culturali, comunicaționali emiși de *Mittelpunkt*. Granița nu este o linie fixă, chiar dacă ea este consacrată de înțelegeri internaționale. Ea se află în expansiune dacă intensitatea pulsarilor este mare, așa cum poate fi în retragere dacă această intensitate se află în scădere.

Cum este și firesc, o graniță desparte două state, două zone de influență. Prin urmare, în regiunea de lângă graniță se întâlnesc și se confruntă pulsari venind din direcții diferite. Aici se face diferența dintre intensitatea lor. Nu este important ca un pulsar să aibă o anumită intensitate, ci ca el să nu întâlnească un pulsar cu o intensitate mai mare și venind din direcție opusă. Prin urmare, putem spune că, fiind un organ periferic, granița este, implicit, *un raport de forțe*.

Este momentul să semnalăm că Ratzel sesizează rolul vital pe care îl are un alt factor, și anume *comunicarea*, care învinge spațiile. Autorul german concepe comunicarea într-un sens foarte larg, ea luând forma schimbului de mărfuri, a schimbului de produse culturale și a schimbului de opinii propriu-zise. „Condiția grandorii unui popor și, apoi, a oricărei mari puteri este dezvoltarea maximă a comunicării"[12], afirmă vizionar autorul, sesizând că în perioada care vine nu mai este suficientă forța militară; mai mult, că forța comunicării pătrunde acolo unde nu poate ajunge forța armelor și că puterea de a penetra teritorii și granițe începe să devină un apanaj al comunicării, în sensul larg pe care l-am prezentat mai sus.

Karl Haushofer – personalitatea emblematică a geopoliticii germane

A discuta despre Karl Haushofer înseamnă, în bună măsură, a discuta despre geopolitica germană. Argumentele acestei aprecieri ar fi următoarele:

—cei mai mulți exegeți reduc geopolitica germană la perioada ei interbelică, atunci când Haushofer s-a afirmat drept șef de școală în domeniul geopoliticii, editând o revistă de specialitate, înființând o catedră de geopolitică la Universitatea din München, metropolă care a jucat un rol esențial în lansarea dezbaterilor despre geopolitică;

—concomitent, alți exegeți nu consideră că preocupările lui Friedrich Ratzel ar fi asimilabile domeniului propriu-zis al geopoliticii, chiar dacă autorul *Antropogeografiei* lansează teze, noțiuni care vor fi preluate de către geopolitica germană de mai târziu; prin însuși acest fapt, accentul cade, din nou și cvasiexclusiv, asupra lui Haushofer;

—în sfârșit, Haushofer întruchipează păcatul fundamental care i se reproșează geopoliticii germane, acela de a fi colaborat cu regimul nazist, de a fi sprijinit și chiar fundamentat politica acestuia de cuceriri teritoriale.

Reiterată de decenii bune, acuzația colaborării a adus grave prejudicii disciplinei ca atare; în primul rând, a inhibat multă vreme eforturile de analiză obiectivă a acestui raport — real între anumite limite și pe care nimeni nu-l pune la îndoială —; apoi,

a întârziat mult apariția unor lucrări consacrate operei lui Haushofer. De-abia în 1979 vede lumina tiparului primul dintre cele două volume consacrate de către Hans-Adolf Jacobsen vieții și operei lui Haushofer. Este până acum singura întreprindere exegetică dedicată gânditorului german.

Născut la München în august 1869 într-o veche familie bavareză, ale cărei rădăcini atestate mergeau până în secolul al XIV-lea, Karl Haushofer îmbrățișează cariera militară. În 1908 primește o misiune diplomatică la Tokyo, prilej cu care, timp de doi ani, studiază ascensiunea statului japonez, precum și eventualele beneficii pe care Germania le-ar fi putut obține din rivalitatea ce se năștea între SUA și Japonia. La întoarcerea în Europa va publica un volum despre Țara Soarelui Răsare și își va susține teza de doctorat la Universitatea din München, teză axată pe geografia politică a Asiei (de altfel, Orientul Îndepărtat va fi totdeauna un subiect predilect al autorului; tot atât de adevărat este faptul că și ecoul scrierilor sale este foarte mare în Japonia, Haushofer fiind considerat în acea perioadă un autor cvasioficial).

Participă activ la luptele din timpul Primului Război Mondial, atât pe frontul de vest, cât și de est (luptă și în România, în trecătorile Carpaților și pe Valea Trotușului). După încheierea conflagrației mondiale, deși dobândise gradul de general, se retrage din armată, îmbrățișând cariera universitară.

Din 1924 publică împreună cu editorul Kurt Wowinckel și cu profesorii Erich Obst (Hanovra), G. Maull (Graz) și doctorul Lantesach (Giessen) revista *Zeitschrift für Geopolitik* (*Scrieri de geopolitică*), revistă cu apariție constantă timp de douăzeci de ani.

Haushofer și nazismul

Spre a înțelege mai bine raporturile dintre Haushofer și mișcarea nazistă, vom încerca să analizăm această problemă în funcție de anumite etape pe care le-a cunoscut evoluția reală a acestor raporturi. Jean Klein, cel care a semnat prefața la lucrarea lui Haushofer apărută în 1986 în traducere franceză, cu titlul *De la géopolitique*, vorbește despre „legenda“ potrivit căreia Haushofer și-a asumat responsabilitatea majoră în inspirarea și transpunerea în viață a politicii externe a celui de-al Treilea Reich. El consideră că de-a lungul celui de-al Doilea Război Mondial „o întreagă școală americană s-a străduit să demonstreze că geopolitica germană era proiectul științific pentru cucerirea lumii de către germani“[13]. Autorul menționat face o distincție care ne poate ajuta, credem noi, să tratăm mai nuanțat problema, într-adevăr delicată, a relațiilor dintre Haushofer și politica germană de cuceriri: „Tezele geopoliticianului de la München privitoare la spațiul vital și frontierele schimbătoare se armonizau cu expansionismul teritorial german în Europa și, până la dezmembrarea statului cehoslovac, ele nu se distingeau deloc de concepțiile conducătorilor naziști.“[14]

Considerăm că ne-am plasa mai aproape de evoluția reală a lucrurilor dacă am distinge *trei etape ale colaborării*: cea până la venirea la putere a naziștilor, cea dintre venirea la putere și declanșarea războiului și, în sfârșit, cea marcată de desfășurarea conflagrației mondiale.[15]

Cum aprecia și Hans-Adolf Jacobsen[16], data de 4 aprilie 1919 a fost pentru Haushofer foarte importantă, deoarece în acea zi l-a cunoscut pe Rudolf Hess, cu care, timp de aproximativ douăzeci de ani, a întreținut o legătură foarte strânsă. Viitorul șef de cabinet al lui Hitler nu avusese timp să-și desăvârșească studiile. De aceea, Hess vedea în relația cu Haushofer o bună ocazie de a dobândi o altă înțelegere asupra politicii și determinărilor sale. La rândul lui, Haushofer se raporta la tânărul politician ca la un om „cu suflet și caracter", chiar dacă „nu excela în inteligență"[17].

Hess l-a pus în contact pe profesor cu diferiți lideri ai partidului, dar nu a putut să-l convingă să devină membru al Partidului Național Socialist. Tot prin mijlocirea lui Hess, Haushofer îi face o vizită lui Hitler în închisoarea de la Landsberg (în 1924). Nefiind implicat direct în mișcare, Haushofer se mulțumește cu un rol informal de sfătuitor al lui Hess și, probabil, al unora dintre apropiații acestuia.[18]

Până la cucerirea puterii de către Hitler, se poate considera că raporturile lui Haushofer cu „mișcarea" nu au întâlnit obstacole evidente. Haushofer fusese ofițer. Populația Germaniei în ansamblu, iar militarii cu deosebire, acuzau decepțiile perioadei postbelice. În atmosfera de frustrare cvasigeneralâ, visul „Germaniei mari" unea, înviora, hrănea spiritele. Pentru această primă perioadă, credem că nu este exagerat să vorbim despre o anumită admirație a autorului german față de o mișcare radicală care promitea restaurarea demnității germane. Jacobsen remarca, îndreptățit, că Haushofer nu ar fi putut avea rezerve față de primele puncte ale programului din 1920 al Partidului Național Socialist, care prevedeau: reunirea tuturor germanilor într-un mare stat; asigurarea egalității în drepturi a poporului german cu celelalte națiuni, abrogarea tratatelor de la Versailles și Saint-Germain; pământ care să poată hrăni populația și surplusul de populație germană.[19] Sau față de teza potrivit căreia „istoria este o luptă pe viață și pe moarte a popoarelor pentru spațiu vital".

Pentru a înțelege mai bine atracția exercitată de o serie de formule precum spațiul vital sau reunirea tuturor germanilor, ca și impactul lor real în epocă, este necesar să facem trimitere la mișcarea de idei numită, generic, *pangermanism*.

La origine, pangermanismul era un avatar al patriotismului epocii napoleoniene, iar obiectivul său era acela de a-i aduna pe cei de origine germană în cadrul frontierelor lor naturale. O serie de autori defineau într-un mod extensiv patria germană. Aserțiunea lui Ludwig Uhland, „Rinul, fluviu german, dar nu frontieră germană", poate fi echivalată cu un program. În 1841, Friedrich Liszt vorbea despre misiunea Germaniei de a înainta pe Dunăre, de a ajunge la Marea Neagră și de a-și deschide drumul spre Orientul Mijlociu, axa Berlin—Bagdad fiind preocuparea dintotdeauna a pangermanismului (vezi harta 8): „Pentru orice națiune mare, imperialismul — adică tendința de expansiune a puterii ei politice și economice — este una dintre formele și cerințele cele mai firești de viață. Iar națiunile mai animate de imperialism trebuie să se înțeleagă spre a-și delimita zone speciale, proprii de influență. Astfel numai se poate înlătura concurența și se poate ajunge la un echilibru de viață pe harta continentelor și a lumii politice […]. Cursul Dunării arată direcția în care trebuie să se îndrepte această emigrare. Toată Valea Dunării și țările riverane formează un teritoriu prielnic pentru scurgerea surplusului de populație germană […]. Dunărea astfel ar deveni axa imperiului și ar juca pentru germanii de sud rolul pe care îl joacă Elba

pentru cei din nord. Așa cum e obiceiul să se pună indicator de direcție pe marginea drumurilor, tot așa ar trebui să se așeze pe marginea Dunării din distanță în distanță câte un stâlp cu inscripția: cale de apă spre Marea Neagră."[20]

Charles Andler, în introducerea la volumul *Pangermanisul filosofic*, surprindea cu acuitate esența acestei orientări politice: „În conștiința germană actuală se prelungesc toate vechile obsesii de glorie germană până la coincidența cu o singură și atotcuprinzătoare himeră — un imperiu bicefal austro-german, care să se întindă de la Marea Nordului până la Adriatica, ambițios în Orient, menținând Italia sub tutelă, gata să treacă peste orice graniță pentru a ajunge la marginile de altădată ale Sfântului Imperiu, opresiv în Polonia, ca și Ordinul Teutonilor cândva, militarizat la maximum, ca sub Frederic II al Prusiei, dar, în plus, dominând marea potrivit metodei hanseatice. Ceea ce numim pangermanism este fuziunea tuturor acestor năzuințe."[21]

Într-un asemenea mediu, cu asemenea interogații și preocupări venite dintr-o întreagă evoluție istorică, frazele bombastice despre spațiul vital au putut prinde mult mai ușor. În existența lui Haushofer din această perioadă putem constata ceva paradoxal. În general, el ocupă poziții vizibile, dar decorative, fără a-și da seama că trăiește doar cu iluzia puterii și a influenței. Ființă orgolioasă, generalul-profesor nu vrea sau nu are tăria să recunoască decepțiile pe care i le oferă regimul. Chiar și atunci când fiul său, Albrecht, îi atrage atenția asupra relelor sistemului, el ezită să le recunoască.

Nu putem să nu reținem în configurarea atitudinii sale din această perioadă și câteva fapte care nu au putut să nu-l marcheze. Ca urmare a publicării legilor de la Nürnberg privitoare la „protecția sângelui german și a onoarei germane" (15 septembrie 1935), copiii săi, întrucât pe linie maternă nu se bucurau de privilegiul unei origini ariene, au cunoscut dificultăți. În 1939, cartea sa *Frontierele* a fost interzisă de cenzura germană pentru motivul că susținea un alt punct de vedere cu privire la soluționarea problemei populației germane din Tirolul de Sud. Nu este nici un fel de îndoială că toate acestea i-au creat profesorului o stare de real disconfort, îndepărtându-l vizibil de linia politică oficială.

Relațiile cu regimul nazist aveau să se degradeze rapid în timpul războiului propriu-zis. Sunt cel puțin trei paliere la care acest proces are loc. În primul rând, Haushofer are o altă abordare privind modalitățile de realizare a Germaniei mari. El a rămas credincios politicii lui *Deutschtum* (reunirea sub o autoritate unică a populației germane răspândite în toată Europa). Or politica oficială nazistă de cuceriri în Est compromitea această idee; în plus, ea mina pur și simplu credința geopolitică a autorului în constituirea unui „bloc continental eurasiatic", în care vedea un element stabilizator al relațiilor internaționale.

Decizia atacării URSS l-a îndepărtat și mai mult pe Haushofer de politica oficială. Poziția sa era întemeiată tot geopolitic. Atacarea statului sovietic nu numai că anula orice posibilitate de apropiere a statelor axiale ale Eurasiei, dar grăbea formarea unei coaliții continental-oceanice împotriva Germaniei (ceea ce s-a și întâmplat).

La alt palier al procesului de degradare despre care aminteam se situează dispariția de pe scena politică a lui Rudolf Hess, prietenul și protectorul său politic. După cum se știe, acesta face o tentativă stranie de a încheia o pace separată cu Marea Britanie, cu puțin înainte de declanșarea ostilităților cu URSS. După ce mai multe încercări de

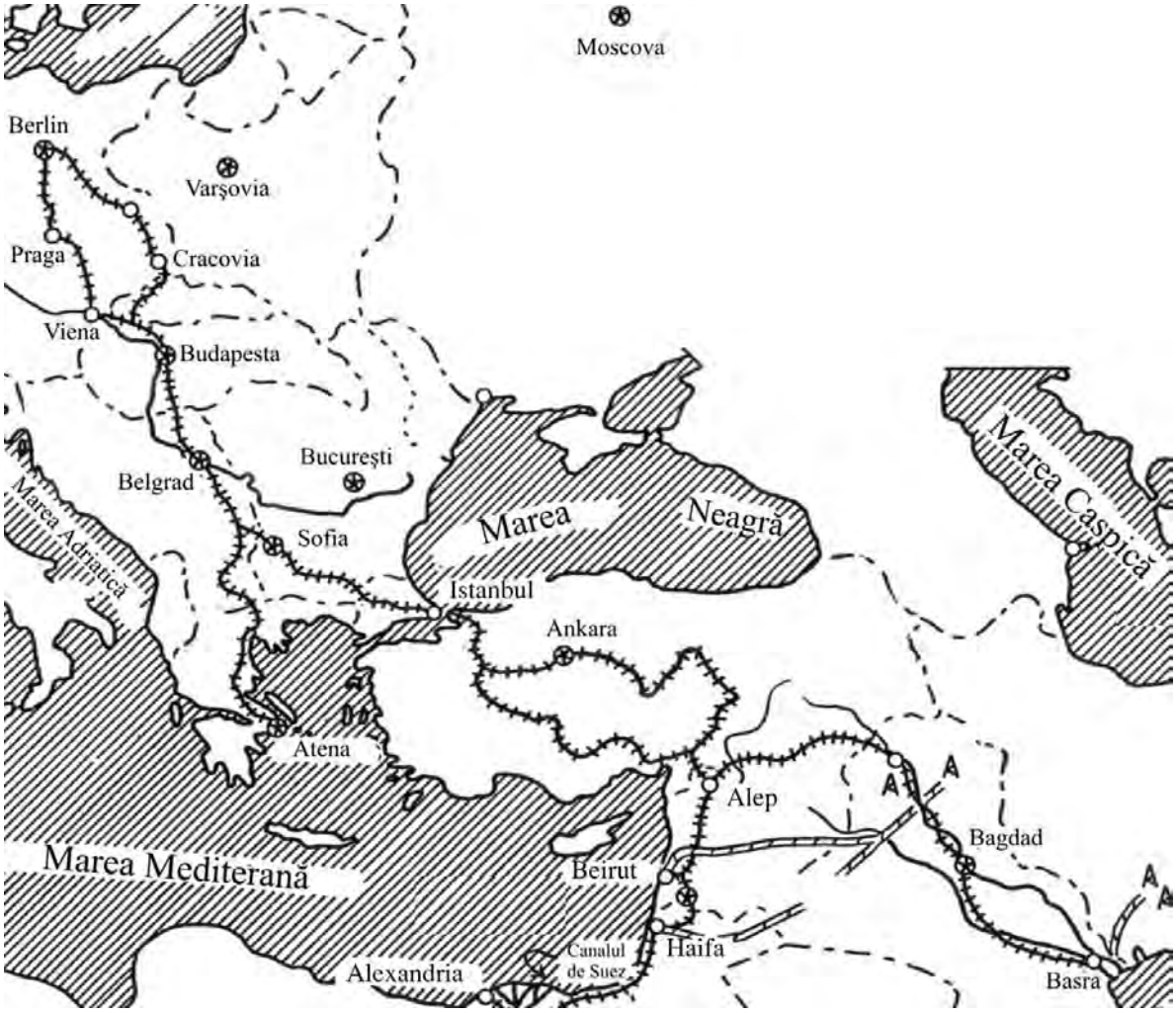

Harta 8: Axa Berlin—Bagdad (*apud* Russel H. Fifield, Etzel Pearcy, *Geopolitics in Principle and Practice*, Ginn, Boston, 1994, p. 69)

a realiza acest lucru pe cale diplomatică nu dau roade, Hess zboară cu avionul direct în Marea Britanie, tentativă care, evident, nu putea avea sorți de izbândă. Este luat prizonier. În noul context, Haushofer este și mai izolat.

Implicarea fiului său, Albrecht, în complotul eșuat organizat împotriva lui Hitler în vara anului 1944 îl transformă pe profesor într-un suspect, dacă nu într-un dușman al regimului. Este anchetat, reținut, iarăși eliberat, iarăși anchetat și reținut. 27 august 1944, ziua când împlinește 75 de ani, îl găsește în detenție și nu este eliberat decât patru zile mai târziu. În 1945, Albrecht este executat de către Gestapo.

Pe acest fundal sumbru apare o undă de speranță profesională. O dată cu trupele americane sosește și geopoliticianul E. Walsh, colonel și profesor la Universitatea Catolică Georgetown din Washington, cu care are mai multe discuții și schimburi de opinii. La începutul lunii noiembrie 1945 redactează un fel de memoriu, „Apologia geopoliticii germane“, pe care îl înmânează specialistului american. Vom identifica în ultima scriere a lui Haushofer multe judecăți demne de luare aminte.

În ianuarie 1946 i se retrage dreptul de a profesa în învățământul superior; două luni mai târziu se sinucide, împreună cu soția.

Nu cu mult înainte de a-și pune capăt zilelor, mărturisește că a îmbrățișat cariera universitară târziu, după ce fusese militar, păstrând ceva din modul de gândire al militarilor. Și încheie: „*Rea sau bună, e țara mea*."

Concepția lui Haushofer despre geopolitică

Concepția despre geopolitică este, de fapt, topită în viziunea privitoare la principalele probleme geopolitice: viziunea despre granițe, despre raportul puteri continentale—puteri oceanice, despre spațiul vital etc. În tratarea acestor probleme putem identifica principalele aliniamente ale abordării geopolitice propuse de Haushofer. Considerăm că este util să stăruim puțin și asupra viziunii autorului german despre geopolitică în calitatea sa de disciplină de studiu, pentru că, în felul acesta, vom înțelege mai bine virtuțile geopoliticii, așa cum erau ele înțelese de Haushofer, raporturile acesteia cu decizia politică, contribuția noii discipline la întemeierea marilor orientări politice.

Înainte de a prezenta aceste trăsături, se cuvine să menționăm contextul în care a apărut și s-a configurat concepția lui Haushofer, context care a imprimat abordării sale anumite particularități. Autorul o spune explicit: „Geneza geopoliticii germane este în același timp apologia sa; într-adevăr, devenită în 1919 în mod oficial disciplină de învățământ la Universitate, ea s-a născut din dezastrul țării mele"[22].

Geopolitica germană a apărut și s-a dezvoltat la München în anii '20, în atmosfera de puternică frustrare trăită după Primul Război Mondial. Dacă țara în general era marcată de deziluzie, Münchenul, orașul care i-a dat pe Spengler și pe Haushofer și în care Hitler și-a cristalizat ideile politice, era capitala nemulțumirii, o metropolă aflată în fierbere, în care se intersectau deziluzia și gândul revanșei, naționalismul și sentimental umilinței, în care ideile radicale erau de mult dominante. Pe acest fundal, geopolitica a apărut ca o abordare mult mai rațională, o modalitate de realizare a obiectivelor naționale care preocupau elita politică și poporul german. Geopolitica germană s-a născut ca un protest; ea își propune să explice de ce a ajuns Germania într-o asemenea situație și să ofere, în același timp, o soluție de redresare, pentru ca țara să-și ocupe locul pe care îl merită în Europa. De aceea, geopolitica germană își propune explicit să îndrepte lucrurile, se dorește o replică, o alternativă la ceea ce se întâmplase până atunci. Ea apărea, în același timp, și ca un demers obiectiv. Realitatea spațială era folosită pentru a lumina cauzele prăbușirii, iar rețeta spațială, pentru a vindeca pacientul și a-l orienta pe o direcție de evoluție promițătoare.

Nu este nici un dubiu că Haushofer a gândit continental, dar din perspectivă germană. O dovedește acuzația deschisă pe care o aduce poziției oscilante adoptate de cel de-al Treilea Reich față de puterile continentale și cele oceanice, poziție care, cum precizează autorul german, „îi fusese fatală lui Wilhem II" și i-a fost fatală și celui de-al Treilea Reich: „Expansiunea unilaterală spre Est în 1939 și în 1941 a fost un păcat capital împotriva acestei concepții"[23] (a concepției continentale). Geopolitica se dorește, în același timp, o modalitate de a preîntâmpina și exclude conflictele, „unul dintre cele mai bune mijloace de a evita pe viitor catastrofe mondiale"[24].

În definirea geopoliticii propriu-zise, Karl Haushofer manifestă o prudență accentuată, preocuparea sa de fond fiind aceea de a nu „dogmatiza prematur“ noua disciplină, de a nu o închide în jurul unor judecăți fixe. De mai multe ori, el a precizat că nu publică decât „materiale de geopolitică“, care se doresc a fi cărămizi de construcție a unui edificiu viitor. Faptul că nu a publicat un manual de geopolitică, precizând, în mai multe rânduri, că geopolitica are nevoie să fie construită, că nu dorește să împiedice dezvoltarea ei ulterioară prin fixarea anumitor enunțuri dogmatice, este edificator pentru această preocupare demnă de respect.

Care ar fi, totuși, trăsăturile definitorii ale geopoliticii în viziunea lui Karl Haushofer? Forța geopoliticii provine din faptul că *înlocuiește pasiunea politică și încearcă să se bazeze pe conexiuni naturale*, fondate pe elemente naturale, pe raporturi clare între regiuni și țări. Cum spune autorul, Natura, în zadar neglijată și umilită, își reia drepturile pe suprafața pământului. Forța și perenitatea geopoliticii se asociază cu forța elementelor naturale și a raporturilor care există și vor exista atâta timp cât există chiar aceste elemente naturale. Ea furnizează „un stoc permanent de cunoaștere politică ce poate fi transmis și însușit […] ca un adevărat punct de sprijin necesar saltului la acțiune politică, un gen de conștiință geografică menit să ghideze demersul politic“[25]. În câmpul problematic al geopoliticii ar trebui să intre, potrivit autorului german, teme precum: marile spații de pe pământ, marile așezări și marile direcții de migrație din interiorul aceluiași spațiu sau dintre spații; granițele, ca una dintre cele mai importante probleme ale geopoliticii; evoluțiile demografice și presiunile pe care le creează acestea; într-un cuvânt, toate schimbările și transferurile de putere care au loc în lume.

Dacă examinăm mai atent aserțiunile autorului, reiese limpede că, de fapt, el propune *un model de raționalizare a politicii din perspectivă geografică*. Nu discutăm acum dacă argumentul geografic este suficient pentru a întemeia un asemenea demers. Faptul că, mai târziu, Haushofer va recunoaște că elementul geografic nu poate justifica decât 25% din acțiunea politică ni se pare edificator; celelalte trei sferturi trebuie explicate, consideră autorul german, ca decurgând „din natura omului și a rasei sale, din voința lui morală și din contradicția conștientă, inevitabilă, dintre el și mediul său“[26]. Important este să vedem la ce concluzii conduce o asemenea perspectivă.

Geopolitica propune și operează în acest context cu o viziune planetară, o viziune care „să cuprindă continente întregi“, urmărind cunoașterea modurilor de viață ale altor popoare, mai ales ale celor oceanice, a „conexiunilor vitale ale omului de astăzi cu spațiul de astăzi“[27].

Abordarea de tip geopolitic implică din acest punct de vedere două genuri de „studii pregătitoare“. În primul rând, este vorba despre cunoașterea trăsăturilor durabile, determinate de poziția geografică și de particularitățile solului, „acele trăsături care caracterizează formarea, menținerea și dispariția puterilor“[28]. În al doilea rând, geopolitica va reține avertismentele pe care istoria le transmite în legătură cu anumite fapte repetitive petrecute pe aceleași spații, cu respectarea anumitor corelații (cum ar fi corelația „organică“ între populație și teritoriu). În cazul în care un spațiu natural locuit de o populație este amputat, experiența milenară arată că nu va exista liniște atâta timp cât spațiul respectiv nu va fi reconstituit în integralitatea sa.[29] Atunci când

asemenea avertismente nu sunt luate în considerare, întotdeauna apar situații periculoase și conflictuale.

Ajunși în acest punct, ni se pare important să adăugăm un lucru. Haushofer a purtat de-a lungul vremii o corespondență bogată. Într-o scrisoare pe care i-o adresează Kurt Wowinckel, editorul operei sale, se fac unele precizări foarte interesante în legătură cu obiectul geopoliticii. Nu am fi insistat asupra acestora dacă, într-o scrisoare de răspuns, Haushofer nu ar fi precizat: „sunt în întregime de acord cu reflecțiile tale“[30]. Wowinckel îi propune o lărgire a conținutului noțiunii de geopolitică, în sensul că „alături de forțele spațiului, aceasta [trebuie] să înglobeze forțele poporului, deci ale omului și rasei pentru ca, împreună, să asigure bazele naturale ale vieții statului“[31]. Argumentul avansat de Wowinckel, și anume că spațiul nu acționează decât indirect asupra oamenilor, este cu deosebire interesant, pentru că el surprinde slăbiciunea fundamentală a geopoliticii clasice, care insista într-un mod unilateral doar pe spațiu. Editorul operei lui Haushofer relevă cu îndreptățire: „Maniera în care omul răspunde la acțiunea spațiului este din punct de vedere rasial și național atât de diferită, încât dacă vom ține cont numai de spațiu nu vom ajunge decât la concluzii geografice formale, puțin folositoare atât domeniului științific, cât și celui politic.“[32]

Dacă Wowinckel face această observație, cum spuneam, întemeiată, la 22 august 1941, noi, astăzi, am putea formula o serie de alte remarci, la fel de întemeiate. Acțiunea spațiului, de nimeni negată, este acum mediată de mult mai mulți factori decât rasa și națiunea. Ceea ce am putea denumi „instanțele de mediere“ cuprind astăzi forțe asociate cu cercetarea, cu structurile de analiză și evaluare, toate hrănite de instrumentarul științific pus la îndemână de revoluția științifică modernă. A discuta și a reduce procesul de raționalizare doar la componenta geografică, naturală, devine nu numai insuficient, ci și un mod de analiză depășit. Plasându-ne în epocă, nu putem să nu reținem efortul în direcția raționalizării actului politic, a întemeierii orientărilor politice, chiar dacă demersul propriu-zis suferă de ipoteza neîncăpătoare pe baza căreia se desfășoară.

Devine limpede că noua disciplină nu este în viziunea lui Haushofer nici de dreapta, nici de stânga și nu permite abordări partizane. Geopolitica reprezintă un adversar neîmpăcat al ideologiilor, care, potrivit lui Haushofer, constituie simple surogate, complet inadecvate pentru a întemeia cu adevărat orientările politice.

Cum ar putea fi asimilate cerințele evidențiate de către geopolitică în conducerea statului? În primul rând, prin efortul de a pune de acord actul politic cu instrumentarul științific pe care cunoașterea îl pune la îndemână. Actul politic se desfășoară pe baze tradiționale, este exercitat de către oameni cu o pregătire depășită, foarte puțin deschiși față de problemele noi ale epocii și față de dinamismul ei, față de cerința din ce în ce mai importantă de a prevedea evoluția fenomenelor politice. Din această perspectivă, Haushofer constată cu o anumită amărăciune decalajul dintre SUA, Anglia și Franța, pe de o parte, și Germania, pe de alta. În primele țări pregătirea oamenilor politici și a diplomaților se face în instituții specializate, s-au creat catedre și alte structuri destinate studierii fenomenului politic. În Germania, procesul de pregătire este îndreptat cu fața la trecut, are un conținut preponderent lingvistic și juridic,

foarte puțin deschis spre procesele economice și sociale ale epocii. „Din punct de vedere geopolitic ei trăiesc cu mult în urma ritmului epocii lor.“[33]

Urmarea acestui fapt este că Puterile Centrale au intrat în marea criză a Primului Război Mondial „cu o necunoaștere cu adevărat înfricoșătoare a jocului real al forțelor; probabil că numai Europa Centrală a fost în întregime surprinsă de acest război mondial, în timp ce peste tot s-a întrevăzut încă de la 1904 furtuna care se ridica la orizont“[34]. Autorul german le impută conducătorilor Puterilor Centrale faptul că au intrat în război „fără o viziune geopolitică“. În același timp, consideră el, Franța a ascultat de rezultatele propriilor specialiști, cum ar fi André Chéradame, care a recomandat un întreg program de disoluție a Imperiului Austro-Ungar; a fost un program urmat de Franța, întrucât slăbea centrul Europei și crea o salbă de state care separau Germania de Rusia.

Așadar, subliniază Haushofer, oamenii politici trebuie să primească o pregătire în domeniul geopolitic, întrucât puțini sunt cei care pricep aceste comandamente. Haushofer îi numește chiar în această privință, din viața politică germană a timpului său, pe Rudolf Hess și pe ministrul de externe, Von Neurath, „care înțelegeau întrucâtva ce era geopolitica“, adăugând că partidul nazist „nu a făcut decât să se slujească de unele dintre formulele sale“ [ale geopoliticii], dar rău înțelese“. În procesul de formare a oamenilor politici intră cu obligativitate studiul geografiei și al constrângerilor pe care aceasta le exercită asupra istoriei; altminteri, „costul ignoranței geografice“ este foarte înalt.

Geopolitica germană a fost puternic influențată de geopolitica anglo-saxonă; de Mahan, a cărui lucrare *The Influence of Sea Power upon History* se studia în academiile militare germane; de Mackinder, față de care Haushofer are cuvinte de prețuire; de James Fairgrieve, a cărui principală carte, *Geography and World Power*, a fost tradusă în germană, în 1925, chiar de Marta, soția lui Haushofer, cu o introducere semnată de autorul german. Geopolitica germană împrumută de la geopolitica anglo-saxonă teme, abordări, poate chiar preocuparea pentru evoluția țării în care au loc elaborările de tip geopolitic. Mahan resimte acut momentul favorabil pe care îl traversau SUA și elaborează o lucrare care își propune să ghideze eforturile oficiale de extindere a puterii statului, de deschidere către mările și oceanele lumii. Mackinder este frământat de evoluția imperiului englez, în condițiile în care se ridicau puteri continentale semnificative, în măsură să contrabalanseze dominația sa maritimă. Haushofer nu face excepție. El preia schema de interpretare a lui Mackinder, dar o utilizează din perspectiva unei puteri continentale.

Centrul său de interes este condiția Germaniei. Ce greșeli a făcut și cum ar putea ajunge la o poziție dominantă în Europa Centrală și chiar pe continent? Nu-i putem reproșa autorului german o asemenea preocupare, pentru că ea este comună tuturor geopoliticienilor importanți și pentru că aceasta este natura demersului geopolitic: să ghideze politica practică, să o ferească de erori, să semnaleze din vreme constrângeri și tendințe pe care omul politic nu le sesizează sau nu le ia în calcul așa cum se cuvine. Care ar fi, după opinia autorului de care ne ocupăm, greșelile făcute de Germania?

Reproșul fundamental adresat de Haushofer tuturor celor care au condus Germania în preajma Primului Război Mondial este că nu au înțeles suficient poziția geografică

și cerințele de reușită ale expansiunii țării lor (ceea ce înțelesese foarte bine Bismark). Alianța temporară dintre puterile maritime și cele continentale a învins Germania, și greșeala ei este că nu a știut să prevină o asemenea coaliție. Germania, potrivit lui Haushofer, este chemată de poziția sa geografică să domine centrul Europei și, după aceea, să înainteze spre răsărit. Ceea ce-l nemulțumește pe autor este faptul că după prima conflagrație mondială tocmai această direcție a fost blocată, prin crearea unei salbe de state-tampon între Germania și Rusia. Astfel, țara sa nu numai că a fost „mutilată", „amputată într-o manieră de nesuportat", dar ea se află, de fapt, „încercuită" de state aflate sub influența acestei coaliții (vezi harta 9).

Harta 9: Gruparea puterilor europene în 1931 (*apud* Geoffrey Parker, *Western Geopolitical Thought in the Twentieth Century*, „German Geopolitik and its Antecedents", p. 66)

Ce ar urma să facă Germania? Să aibă inițiativa istorică de a crea o alianță a statelor continentale „de la Elba până la Amur“, singura care se poate opune cu succes coaliției statelor oceanice. În acest context, Germania era chemată să cultive relații speciale cu Uniunea Sovietică, cealaltă mare putere continentală, întrucât și această țară fusese nedreptățită de pacea care urmase Primului Război Mondial. Ea nu trebuia să mai apeleze la conflict în relația cu Uniunea Sovietică, ci să promoveze o politică abilă de momire a ursului cu miere.[35] Împreună, ar putea forma „uniunea continentală a exclușilor îndreptată împotriva puterilor maritime, care conduc lumea prin Liga Națiunilor“.

Geopolitica este cel mai bine situată pentru a explica dinamica spațială a statelor și pentru a ghida expansiunea lor. Spațiul, și nu atât rasa este în viziunea lui Haushofer factorul determinant. De aceea, decizia politică trebuie să fie precedată de o temeinică analiză geopolitică, al cărei scop fundamental este să facă din geografie un prieten, nu un dușman. Toate puterile care au înțeles acest lucru de-a lungul istoriei au făcut cuceriri durabile (de pildă, Imperiul Roman), așa cum comandanții care au nesocotit această lege nescrisă a istoriei au sfârșit prin înfrângeri de răsunet (Napoleon).

Dinamica statală nu înseamnă în viziunea lui Haushofer doar expansiune, ci expansiune inteligentă, care să folosească atuurile teritoriilor cucerite. Scopurile pe termen lung ale expansiunii Germaniei înspre răsărit nu trebuie să fie ocuparea statelor mici și dens populate din Centrul și Estul Europei, ci stepele Ucrainei și Rusiei. Expansiunea spre răsărit ar fi urmat o cale pașnică, recurgerea la forța armelor reprezentând excepția. Aliațele de tot felul, atragerea acestor state în coaliții reprezintă calea pentru cuceriri durabile și extinderea influenței Germaniei în centrul și estul european. Iar prima țară cu care trebuie evitat conflictul este Rusia. De aceea, Haushofer a salutat pactul Ribbentrop-Molotov și, dimpotrivă, nu a fost deloc de acord cu atacarea Uniunii Sovietice. De altfel, prescripțiile autorului german au fost nesocotite cu totul. În cel de-al Doilea Război Mondial, Germania s-a aflat într-o situație și mai delicată decât în primul. „Geografia a fost convertită peste noapte din aliat în dușman [acțiune reprezentată de atacarea URSS — n. n.] și aceasta a fost cuplată cu coșmarul german clasic al războiului pe două fronturi“[36] (exprimat de angajarea în dispută atât cu puterile oceanice, cât și cu cele continentale). Ca și când acest lucru nu era suficient, Germania a trebuit să susțină, din 1941, și confruntarea cu Statele Unite. Înfrângerea nu era decât o problemă de timp.

Împotriva unei strategii: „politica anaconda“

„Incontestabil, cea mai mare și cea mai importantă schimbare în politica mondială a timpurilor noastre este formarea unui puternic bloc continental cuprinzând Europa, nordul și estul Asiei.“[37] Aceasta este fraza cu care Haushofer începe studiul „Blocul continental Europa Centrală—Eurasia—Japonia“. Ea condensează o întreagă viziune a autorului privind marile grupări politice ale globului, întemeiate nu pe afinități politice, ci pe determinări preponderent geografice și geopolitice. Concomitent, judecata autorului german prefigurează și direcția fundamentală a aliațelor strategice ale Germaniei.

„Este o datorie sfântă să înveți de la adversar.“ Citând acest proverb roman, Haushofer sugerează implicit că ideea precizată mai sus nu îi aparține, ea fiind dedusă din mișcările adversarului. În 1851, lordul Palmerston, într-un moment de criză a relațiilor sale cu primul ministru, afirmă că „oricât de dezagreabile ar putea fi în momentul de față relațiile noastre cu Franța, trebuie să le menținem, pentru că în planul din spate amenință o Rusie care poate lega Europa și Asia Orientală, iar singuri nu putem face față unei asemenea situații“[38].

De atunci, consideră autorul, Anglia și SUA au lansat o formulă: *politica anaconda*. Ea se referă la un comportament din partea puterilor oceanice similar comportamentului uriașei reptile: de a se încolăci în jurul unei ființe vii și de a o omorî prin sugrumare. Mai târziu, Homer Lea, autorul unei cărți cu privire la crepusculul lumii anglo-saxone, avertiza că declinul acestei lumi va veni în ziua în care Germania, Rusia și Japonia se vor alia.[39]

După cum se poate ușor observa, Haushofer preia în întregime dihotomia puteri oceanice—puteri continentale propusă de Mackinder. Firește că el prelucrează în mod diferit teoria autorului englez, pentru a construi o strategie a puterilor continentale. Dar diviziunea respectivă este însușită întocmai ca fiind „cel mai vechi laitmotiv care stabilește *pattern*-ul lumii de astăzi, așa cum o făcea și în timpul grecilor sau romanilor“, „unul din cele mai prezente fenomene ale geopoliticii“. Caracteristica acestei diviziuni este că acționează nu numai între state, ci și în interiorul acestora; Franța, de pildă, ar fi traversată, potrivit autorului german, de această tensiune provenind din chemarea opusă a vocației continentale și oceanice.

Puterile maritime și continentale operează în chip diferit; primele sunt mai mobile, obișnuite cu spațiile mari, pe care nu țin să le domine în întregime, mai apte să se adapteze la diverse condiții, predispuse către compromis, permițând chiar un gen de autoguvernare pe teritoriile ocupate; puterile continentale avansează metodic pe teritorii pe care le supun în întregime, impunându-și nu numai controlul propriu, ci și sistemul lor de organizare. Această diviziune a făcut ca respectivele puteri să nu devină eficiente decât în arealul geografic care le-a consacrat. Încercarea de a opera pe terenul celeilalte este oprit de lipsa de pregătire și de performanță. Ceea ce a reprezentat, de-a lungul istoriei, un mare avantaj, spune Haushofer, pentru că a conservat echilibrul, a inhibat pornirile către un control cvasigeneralizat. Și, totuși, adaugă autorul german, idealul este ca o putere să aibă performanță atât pe mare cât și pe uscat, să poate opera cu aceeași ușurință în ambele medii.

Chiar dacă Haushofer consideră că situația Germaniei după Primul Război Mondial se datorează atât puterilor oceanice, cât și celor continentale — „piraților stepelor și piraților mării“ —, totuși, adevăratul dușman al Germaniei este reprezentat de imperiul britanic. Primul Război Mondial este interpretat ca o mare victorie a puterilor oceanice, în frunte cu acest imperiu, și o înfrângere zdrobitoare a celor continentale. Deși prezintă o fațadă de toleranță și liberalism, tot sistemul instituit de către imperiul britanic nu face decât să protejeze propriile interese, să asigure un control nu doar al teritoriilor cucerite, ci chiar al întregului mapamond. Aceasta este „politica anaconda“. Autorul german prezintă chiar o hartă sugestivă (vezi harta 10) pentru tentaculele de care dispunea imperiul și care îi permiteau să cuprindă și să înfășoare întreg globul,

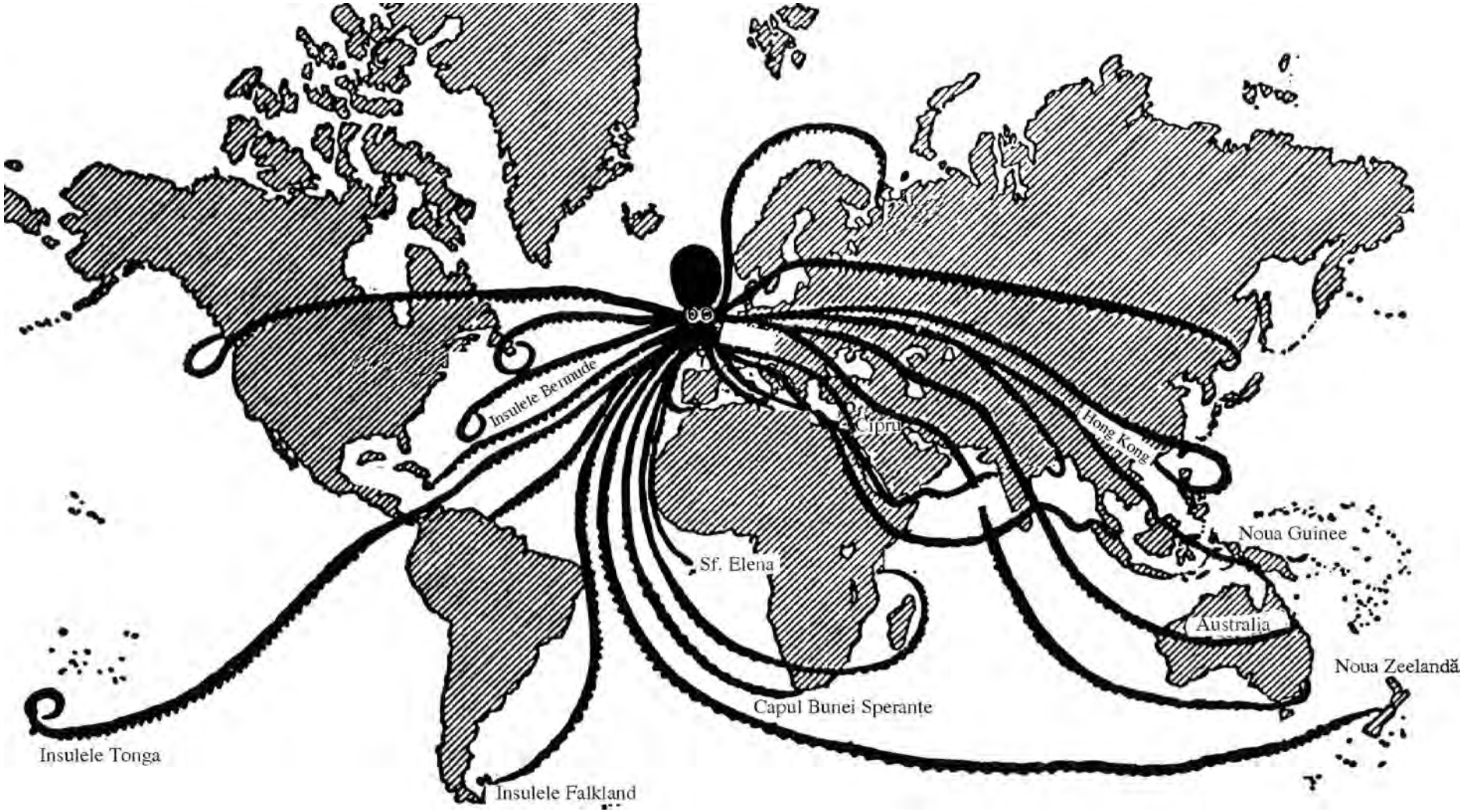

Harta 10: Politica anaconda (*apud* Geoffrey Parker, *Western Geopolitical Thought in the Twentieth Century*, p. 68)

inclusiv teritoriul Uniunii Sovietice. Liga Națiunilor, creată după război, nu ar fi în acest context decât un alt instrument de prezervare a puterii imperiului britanic și a puterilor oceanice în general.

Cu toate acestea, imperiul dă semne de lipsă de coerență și Haushofer prevede dezintegrarea sa. Un semn că această slăbiciune era resimțită chiar de către imperiu este și alianța cu SUA pentru a conserva hegemonia anglo-americană. De aceea, Haushofer caută o coaliție suficient de puternică pentru a reprezenta o contrapondere la această alianță oceanică. El vorbește de o coaliție continentală, întrucât includea fosta Uniune Sovietică, dar ea nu este în întregime continentală, deoarece includea și Japonia. În orice caz, Japonia, Rusia și puterea central-europeană erau singurul grup de puteri capabil să se apere împotriva tutelei anglo-saxone. El îl citează pe Brooks Adams, unul dintre cei mai buni specialiști americani în politică economică, cel care a arătat că expansiunea influenței engleze este pusă sub semnul întrebării în condițiile în care s-ar realiza un vast efort de construcție feroviară transcontinentală cu punctul terminus la Port Arthur și Țintao, ceea ce ar favoriza o mare unitate germano-ruso-oriental asiatică, în fața căreia orice tentativă de edificare a unui bloc englez sau american, chiar de reunire a lor, ar rămâne neputincioasă.[40]

Toate acestea îl fac pe Haushofer să concluzioneze: „Nimeni altcineva decât adversarul ne învață că un bloc continental solid face inoperantă politica anaconda pe plan politic, militar, naval și economic.“[41] Autorul își dă seama că Rusia este un pilon foarte important al acestei noi unități politice, întrucât blocul spațial care se întinde de la Marea Baltică și Marea Neagră, până la Oceanul Pacific este în cea mai mare parte ocupat de ea. Că Rusia este puterea cu cele mai mari atuuri în acest joc. Tocmai de aceea, Haushofer apreciază că formarea acestui bloc continental este condiționată de realizarea, în prealabil, a înțelegerii germano-japoneze. El citează chiar un lider politic japonez, Goto, care i s-a adresat în asemenea termeni: „trebuie să aveți în vedere atelajul rusesc numit troika. Este important să dați atenție manierei de a conduce un asemenea atelaj: în mijloc este așezat calul cel mai nărăvaș și mai violent; la dreapta și la stânga aleargă ceilalți doi cai, care pot fi mândri că îl țin pe cel de-al treilea la mijloc și că pot înainta cu un asemenea atelaj.“[42] În cazul în care s-ar fi realizat, acest bloc continental ar fi avut acces la trei mări vecine: Marea Baltică, cu întreg spațiul baltic, Marea Japoniei, mai bine amenajată pentru comerț de către țările riverane, și Marea Adriatică. Aceste mări s-ar afla, potrivit autorului german, în fața celor mai importante ieșiri ale Rusiei spre Oceanul Planetar.

Pentru a spori forța de atracție a construcției sale geopolitice, Haushofer prezintă puterea celor trei țări componente ale blocului continental în ajunul Primului Război Mondial și în 1940, atunci când a fost scris studiul. La începutul celui de-al Doilea Război Mondial, fiecare dintre cele trei țări era mult mai puternică în comparație cu perioada premergătoare Primului Război Mondial. Rusia atinsese o suprafață de peste 21 de milioane de kilometri pătrați. Fără a mai vorbi de anexiunile care au urmat pactului Ribbentrop-Molotov. Japonia își extinsese mult influența în Asia, construind un adevărat imperiu (fie prin anexiuni, fie prin penetrare economică). Germania anexase teritorii noi și domina, practic, toată Europa Centrală. „Dacă vom compara aceste cifre cu ceea ce dețineau Puterile Centrale în Primul Război

Mondial, vom observa o enormă diferență între atunci și acum, pornind de la date geopolitice.“[43]

Puterea acestui bloc nu ar consta numai în forța țărilor care îl compun; ei i s-ar adăuga impactul unor alte fenomene mari pe care le-ar determina sau antrena, cum ar fi dobândirea independenței Indiei față de Marea Britanie (putere oceanică), precum și atragerea Italiei în sfera de influență a continentului (această țară fiind considerată de către autor pe jumătate maritimă și pe jumătate continentală).

Autorul german propune chiar o *restructurare a ordinii mondiale*, care ar trebui să favorizeze apariția a *patru zone de expansiune teritorială*. Caracteristica acestei expansiuni ar consta în faptul că nu ar mai fi urmat să aibă loc în sens longitudinal, de la est la vest sau invers, ci latitudinal, de la nord la sud. În felul acesta, s-ar fi procedat la o împărțire a globului deschisă între puterile lumii și s-ar fi evitat principalele surse de conflict între statele blocului continental.

Astfel, Germania ar fi urmat să domine Europa, continent marcat, după părerea autorului, de cultura germană. Condițiile acestei dominări: reducerea Franței la neputință și satelizarea Italiei. Ulterior, Africa ar fi reprezentat spațiul de expansiune al unei Europe germane.

Sfera de dominație a Japoniei ar fi trebuit să fie reprezentată de Extremul Orient, în timp ce SUA urmau să-și limiteze influența la continentul american. Cât privește Rusia, soarta sa depindea de atitudinea pe care urma să o adopte față de mesajul revoluționar, al cărui purtător era. Dacă ar fi renunțat la misiunea ideologică și ar fi acceptat să joace rolul rezervat de noua restructurare a ordinii mondiale, atunci spațiul său de expansiune ar fi fost reprezentat de Asia Centrală, mergând până în India. Dacă, dimpotrivă, ar fi continuat să persiste în promovarea țelurilor revoluționare, Rusia urma să fie împărțită în state naționale, dintre care o parte intrau în sfera de influență a Germaniei, iar cealaltă parte, a Japoniei.

Haushofer dezvoltă și alte consecințe care ar decurge din constituirea acestui bloc, cum ar fi rolul nou pe care unele state urmau să-l joace. Este cazul, de pildă, al Poloniei, care dobândește o poziție-cheie în spațiul european. Citând, de asemenea, un adaggio italian — „nu este permis să faci două erori în același război“ —, autorul german are judecăți foarte aspre la adresa Poloniei, pentru că s-a ridicat împotriva primelor două popoare cele mai numeroase ale Europei și pentru că a favorizat politica atlantică pe continent (trimitere la politica tradițională de prietenie a Poloniei cu Anglia și Franța). Judecăți după părerea noastră severe, dar șubrede. În orice caz, poziția Poloniei, situată între două state foarte puternice ale continentului, și riscul pe care îl prezintă existența unei relații încordate cu fiecare dintre aceste două puteri ale Europei sunt demne de atenție, inclusiv prin învățămintele pe care le pot sugera pentru România.

Pornind de la același adaggio, Haushofer dă ca exemplu fericit acordul dintre Germania și Rusia (pactul Ribbentrop-Molotov), care ar ilustra hotărârea celor două țări de a nu repeta greșeala din Primul Război Mondial. Cu alte cuvinte, de a nu încălca ceea ce autorul numește „a doua axiomă geopolitică a politicii europene“[44], și anume ca nici unul dintre cele două popoare cele mai puternice ale continentului să nu se ridice unul împotriva celuilalt.

Pornind de la „slăbiciunea inerentă“ a imperiului britanic, Haushofer concluzionează că însăși epoca de dominare a puterilor maritime se apropie de sfârșit și că viitorul aparține puterilor continentale. Estimează însă că puterile maritime nu vor ceda atât de ușor pozițiile privilegiate și, de aceea, un nou conflict va fi inevitabil pentru ca noul raport de forțe să se poată institui. Principala rezistență va veni chiar din partea imperiului britanic, așa că puterile continentale vor trebui să țintească mai întâi în această direcție.

Conflictul a izbucnit, într-adevăr, dar el nu a găsit puterile continentale unite. Vom înțelege astfel mai bine de ce Haushofer și-a făcut public dezacordul față de gestul atacării URSS. Vom înțelege, de asemenea, că teoria blocului continental, interesantă și chiar seducătoare, nu a reprezentat un argument foarte puternic în decizia politică a statelor respective; când două popoare ocupă poziții importante pe aceeași masă compactă de pământ, faptul că împart același continent poate duce și la rivalitate pentru poziția dominantă în acel spațiu, și nu neapărat la colaborare în vederea protecției față de o putere oceanică. Istoria modernă arată că a primat rivalitatea. La aceasta a contribuit și politica abilă a puterii oceanice numărul unu până acum câteva decenii — Marea Britanie. Dar nu putem reduce totul numai la abilitate politică.

S-ar cuveni să medităm mai atent la o situație: puterile continentale erau suficient de apropiate între ele și, mai ales, exista un echilibru evident între forța lor și cea a puterilor oceanice ale momentului. Suntem contemporanii unui avans vizibil în favoarea puterilor oceanice întruchipate astăzi de către Statele Unite. Va genera oare această situație o coalizare a forțelor continentale?

Teoria spațiului vital

Cu deosebire în câmpul problematic desemnat prin acest termen se cuvine să fim foarte atenți și nuanțați, pentru a evita repetarea unor interpretări care proiectau asupra operei lui Haushofer responsabilități de care nu se face vinovat, dar și pentru a evita absolvirea totală a autorului german de orice vină în lansarea unor noțiuni care, după aceea, au fost preluate și folosite, fără îndoială abuziv, dar folosite de către regimul nazist.

„Când conduceam Liga Germanilor din Străinătate — mărturisește autorul la sfârșitul anului 1945 —, mii de coloni au fost readuși cu mare greutate și cheltuială. Aceasta dovedește pe deplin că în acea perioadă nu se proiectase ocuparea acestor teritorii, cel puțin asemenea intenții nu erau cunoscute. Prin cucerirea unor teritorii locuite de popoare de origine străină, național-socialismul, dacă ne referim la țelul pe care-l proclama, s-ar fi renegat pe sine. Am subliniat acest lucru în toate ocaziile și m-am opus, la 8 noiembrie 1938, unor planuri de cucerire de acest gen. Am crezut în promisiunea de stopare din 1938 […]. Să fiu acuzat eu, care am asemenea concepții și o atât de mare moderație în privința Europei, că am elaborat, pe baza unor hărți, planuri de cucerire a altor zone ale lumii, cum ar fi America de Sud, este o dovadă de mare fantezie; este de neconceput.“[45]

Apare limpede că un autor de talia lui Haushofer nu a putut întocmi hărți sau indica direcții pentru expansiunea nazistă. Asupra acestui lucru nu pot exista dubii. Și-ar fi

contrazis în felul acesta propria concepție despre coaliția statelor continentale. În același timp, pornind de la conceptul de „simț al spațiului", el a dezvoltat un altul, mai amplu și mai exact: spațiul vital, spațiul necesar unui popor pentru a trăi și a se dezvolta.

„Noi considerăm că baza pentru orice discuție despre politica externă este spațiul vital […]. Este datoria esențială a politicii externe de a veghea la acest spațiu vital, de a-l conserva la nivelul moștenirilor transmise de generațiile trecute, de a-l spori, atunci când a devenit prea strâmt…"[46]

Există două popoare, consideră autorul, care pot dovedi fără putință de tăgadă că densitatea populației a făcut ca spațiul vital, cu alte cuvinte teritoriul pe care trăiește un popor, să devină neîncăpător și să nu poată hrăni populația de pe suprafața sa: Germania și Japonia. Aceste țări au o densitate de 130 de locuitori pe kilometru pătrat. În plus, Germania este confruntată cu dificultăți suplimentare, întrucât, mai ales în nord, deține suprafețe puțin fertile iar, pe de altă parte, în anumite regiuni ale sale, cum ar fi Saxonia sau Renania, trăiesc peste 300 de locuitori pe kilometru pătrat. Dacă puterea din Pacific, continuă autorul, a avut posibilitatea unor expansiuni în zonă, Germania a fost limitată în această privință de existența unor vecini puternici.[47]

Mai mult, Haushofer indică și spațiile predilecte pentru această expansiune. El amintește cu o anumită amărăciune că a trebuit ca un autor străin, Rudolf Kjellen, să sesizeze importanța celor trei fluvii germane pentru această țară și pentru Europa Centrală în ansamblu. Pornind de la cele trei fluvii — unul în nord, Elba, altul în sud-vest, Rinul, iar ultimul în sud-est, Dunărea —, Haushofer precizează și spațiile de expansiune: unul în nord, altul spre ținuturile scăldate de apele fluviului Rin și celălalt de-a lungul Dunării.

Una dintre marile greșeli ale conducătorilor germani este, potrivit aprecierii lui Haushofer, aceea că nu au colonizat zonele frontaliere germane sărace în populație cu țărani, „fideli pământului" și „disprețuitori ai viitorului". În felul acesta s-a creat un contrast demografic între spațiile germane estice, unde densitatea este de 27-40 de locuitori pe kilometru pătrat, și cele poloneze, cu o densitate considerabil mai mare.

Nu dorim să facem o analiză a afirmațiilor autorului german. Ne vom mulțumi să reproducem câteva citate din Adolf Hitler pe această temă, așa cum au fost ele selectate de către Jean Klein. Scopul politicii externe fixat de Hitler era „să concentreze forțele poporului pentru a-l face să avanseze pe calea care duce de la sufocarea actuală a spațiului său vital către noi teritorii", să elimine „dezechilibrul dintre cifra populației [germane] și suprafața de sol pe care trăiește", „să ocupe teritorii care revin poporului german pe acest pământ"[48].

Este evidentă asemănarea dintre obiectivele oficiale și cele propuse de Haushofer. Nu considerăm, prin aceasta, că unele au fost deduse din altele. Numai că o asemenea asemănare a facilitat enorm și transferul de sens și de tendință politică. Astfel, lucrările autorului german au putut părea că inspiră, dacă nu chiar întemeiază politica externă nazistă. Firește că într-o epocă în care revizionismul era la modă Haushofer nu a făcut excepție. Nu se poate ocoli nici faptul că Haushofer a operat mult prea lejer cu un concept extrem de discutabil, cum este „spațiul vital", care prin simpla prezență în opera sa diminuează mult din ceea ce ar fi dorit el să fie geopolitica: un mijloc de a exclude conflicte precum cel din 1914-1918. Nu putem spune că un asemenea

concept a aprins conflictul mult mai mare care a urmat, dar el a fost prezent în disputa ideologică care l-a pregătit. Și aceasta spune mult.

Viața politică a frontierei

Haushofer evoluează pe liniamentul teoretic trasat de Ratzel în ceea ce privește granița și importanța sa ca „organism sensibil", formulă pe care chiar o citează.

Se cuvine mai întâi menționat că Haushofer explică de ce problema graniței este, pentru un popor „încercuit", cum s-a spus că sunt germanii, o componentă a conștiinței istorice, o dimensiune a fizionomiei culturale, o problemă atât de sensibilă și obsesivă, încât este simțită instinctiv. Un asemenea popor este în mod necesar un „popor al frontierelor", posedă sau poate să dobândească un foarte bun instinct al frontierei.[49]

Evoluând în spiritul abordării lui Ratzel, Haushofer lansează o formulă percutantă — *ideea frontierei în mișcare*. Nu există risc mai mare decât acela de a concepe frontiera ca o linie fixă, trasată o dată pentru o durată măsurată în secole: „Un fenomen vital, rezultând dintr-un joc de forțe totdeauna schimbător, ca frontiera politică, nu poate fi în întregime sesizat […] pornind de la o concepție statică, de la o situație depășită, dată de momentul când a fost fixată."[50]

Ca fenomen mobil, frontiera trebuie privită din două perspective:

a) în cadrul statului luat în considerare cu viața sa proprie, frontiera fiind într-un asemenea context „organul periferic"; în acest caz, este vorba de a ști dacă organul care înconjoară trupul statului este irigat cu suficient sânge viguros, dacă pulsațiile care ajung aici beneficiază de forța ansamblului sau nu;

b) în cadrul statului *luat în ansamblu*, înconjurat de un „mediu politic" dat, cum ar spune Kjellen; într-o asemenea viziune, accentul cade pe studiul spațiilor înconjurătoare nu atât din punct de vedere fizic, ci din punctul de vedere al mișcărilor, al strategiilor promovate pentru stăpânirea acestora. Într-un asemenea context, de pildă, autorul vorbește de încercările popoarelor romanice de a întreține relații bune cu Polonia, cu Cehoslovacia, cu Iugoslavia pentru a bara calea de expansiune a Germaniei.

Ambele perspective proiectează o lumină edificatoare asupra graniței, care nu poate fi în nici un caz un fenomen static, deoarece realitățile și raporturile pe care le exprimă sunt dinamice. Există, spune Haushofer, o „viață politică a frontierei", care reflectă procesele economice, demografice, sociale din interiorul statului și din împrejurimi. În orice caz, frontiera „nu este niciodată linia geometrică pe care dreptul internațional și cel public o trasează cu atâta ușurință, ci o entitate cu un drept propriu la existență"[51].

Karl Haushofer consideră că, pentru a sesiza complexitatea proceselor ce se desfășoară în zona frontalieră, „forța, rezistența și lipsa de rezistență a vieții politice a frontierei", este necesar să examinăm lucrurile din cel puțin două perspective. Una „*mecanică*", ușor de reprezentat prin cifre, are de pildă în vedere densitatea populației. Diferența de valori între acești indicatori ne poate oferi o imagine a presiunilor ce se exercită în zona frontalieră dintr-o direcție sau alta. A doua perspectivă, „*organică*", este imposibil de exprimat prin cifre. Ea are în vedere raportul, respectiv dezechilibrul dintre

forța organică de apărare și cea de înaintare, de „atac“ a popoarelor din respectiva zonă. Aici accentul cade nu atât pe număr, cât pe idei, pe mentalități, pe forța valorilor culturale, pe capacitatea de asumare a destinului unui spațiu.

Ni se pare demnă de atenție această abordare, întrucât la graniță se înfruntă și concepții, mentalități, care nu resimt, în mod firesc, obstacolul fizic al liniei despărțitore reprezentate de graniță. Au loc ceea ce Haushofer numește „străpungeri prietenoase“ efectuate de către ideologii, idei, valori, opțiuni, într-un cuvânt de „reprezentările despre viață“ ale comunităților respective. Străpungerile pe care le efectuează acestea în teritoriul vecin echivalează cu o „subminare geopolitică“, întrucât ele sapă, erodează capacitatea de rezistență a comunității care suferă influența.

Această confruntare permanentă la graniță folosește instrumente palpabile, constând în performanțele economice, dar și idei, care sunt cu atât mai puternice cu cât sunt asumate într-o măsură mai mare de către comunitatea respectivă. Ambele sunt importante și este decisiv ca ambele registre de luptă să fie prezente. Autorul german tinde să accentueze forța ideilor, a valorilor care, la acea vreme, erau cuprinse în termenul de ideologie: „ideologia pe care și-o însușesc, proprie locuitorilor unui spațiu de viață, este mai importantă și mai puternică decât, de exemplu, expresia forței economice“[52].

Deși par prietenoase, străpungerile de acest gen au impact pe termen lung, ele lucrează pentru puterea (cultura) care le-a lansat, chiar dacă populația nu observă și nu conștientizează acest lucru. De pildă, Primul Război Mondial se încheiase de mult, dar înfrângerile suferite de Germania continuau, de data aceasta nu pe câmpurile de bătălie, ci în interiorul statului, în rândurile populației germane, întrucât „centrul politic și spiritual german era într-o prăbușire lentă“. Granița nu mai era la limita teritoriului geografic, ci undeva în interior.

Dacă acest tip de străpungere este de natură culturală, atunci reacția nu poate fi decât tot de ordin cultural. Cultura atacată este singura care poate reprezenta „detectorul“ și tot ea și mecanismul de apărare. De aici cerința mai mult decât imperativă de a reconstrui permanent atitudinea și reacția comunității în fața unor noi sfidări, pentru a asigura abordărilor de ordin cultural prospețime, prestigiu, atracție reală.

Geopolitica apărării și a securității nu poate fi, de aceea, redusă la apărarea granițelor fizice, ci mai ales a celor spirituale, a granițelor care nu de puține ori sunt în interior, a granițelor pe care le poartă o comunitate în suflet. În acest context, Haushofer vorbește despre protejarea și dezvoltarea simțului frontierei. Care înseamnă drept la diferență, un pronunțat spirit al identității, ca și disponibilitatea de a o proteja. În această întreprindere instrumentele economice sunt importante. Dar în momente de cumpănă, de răscruce, intervin cu deosebire cele spirituale și atitudinale, care dau sens întregului efort, conferă sens și motivație încordării naționale pe care o presupune apărarea graniței.

Pan-ideile ca hărți mentale

În acest context, al forței decisive pe care le au în orice confruntare credințele, valorile, „reprezentările noastre despre viață“, se cuvine să menționăm pe scurt și concepția lui Haushofer despre pan-idei. O pan-idee este o idee cardinală, care unifică, organizează viața oamenilor chiar pe mai multe spații. Este o adevărată hartă mentală care fixează anumite repere culturale, cu care privim, evaluăm, înțelegem lumea. Interiorizate, ele constituie un fel de busolă în lipsa căreia ar fi imposibil să ne orientăm, să avem judecăți chibzuite, să ne purtăm constant cu noi înșine. Dreptate, modernizare, izbăvire sunt asemenea pan-idei fără de care nu putem nici înțelege, nici gândi și analiza lumea în care trăim.

Haushofer vorbește și despre *pan-ideea etnică*, întruchiparea unei viziuni elaborate de către o etnie privitoare la ceea ce consideră ea că ar fi teritoriul său legitim de expansiune. O asemenea viziune elaborată de către ruși a fost numită panslavism, de către germani, pangermanism, de către greci, panelenism. În același timp, Haushofer folosește și noțiunea de *pan-perspectivă*, care se referă la un spațiu mult mai mare și, în general, la un spațiu concurențial la nivelul globului pământesc. Asemenea pan-perspective sunt reprezentate de pan-ideea asiatică, pan-ideea europeană sau cea americană.

Este decisiv pentru o pan-idee să surprindă și să exprime cu mare forță dominanta vieții unui popor, dar și a unui moment istoric. O asemenea întâlnire fericită poate declanșa un proces de edificare a unei civilizații durabile, poate proiecta un nou orizont de afirmare a unui potențial nebănuit până atunci. Roma, spune autorul, s-a născut într-o singură zi din „instinctul de expansiune“ al unui trib mic, al latinilor, dar cu o pan-idee mare, aruncată la timp peste două civilizații și două idei care se epuizaseră: cea persană și cea greacă-elenistă. În evaluarea unei pan-idei putem adopta o viziune statică, așa cum putem opta pentru una dinamică, în măsură să surprindă potențialul de dezvoltare al ideii respective: „comparăm forța de organizare a pan-ideilor după realizarea lor în fapt (statică) și după energia lor potențială, dinamică, pe care ele sunt în stare să o descătușeze, dând astfel la iveală o întreagă diversitate de ordine, mărime și ierarhie“[53].

Haushofer înțelege că fără un conținut ideologic imperialismul va sucomba repede și atunci încearcă să furnizeze o altă bază ideologică a sistemului mondial, reprezentată de pan-idei, definite ca idei supranaționale și atotcuprinzătoare care caută să se manifeste în spațiu. În anii ’30 el vorbește despre cinci asemenea pan-idei: pan-ideea americană, pan-ideea asiatică, cea rusească, cea islamică și, bineînțeles, cea europeană. Domeniul lor de extensie apare destul de confuz. Ceea ce au ele în comun este faptul că se opun pretențiilor universaliste ale imperiilor europene, fiecare revendicând un spațiu anume care să le revină, *pan-regiunile*. În 1941, Haushofer vorbește de numai trei asemenea pan-idei și, deci, de trei pan-regiuni, cea americană, condusă de SUA, cea asiatică, condusă de Japonia, și cea europeană, condusă de Germania.

Dispuse longitudinal și conținând o serie de regiuni naturale, pan-regiunile — cel puțin potențial — își sunt suficiente lor însele. Din punct de vedere fizic, ele sunt ușor de delimitat și ușor de apărat. De asemenea, întrucât autorul procedase la o reducere a lor, pan-regiunile înglobau și o serie de pan-regiuni mai mici despre care autorul

german vorbise deja. De pildă, pan-regiunea europeană includea de data aceasta nu numai Africa, ci și Orientul Mijlociu, Mediterana reprezentând un fel de placă turnantă a acestor zone geografice. Nu este lipsit de interes faptul că în versiunea din 1941, lansată cu puțin timp înainte de invadarea URSS, Haushofer vorbește despre „adevărata graniță de est a Europei", care s-ar întinde de la lacul Peipus către Nistrul inferior. Precizare care devine actuală în contextul dezbaterilor din zilele noastre despre extinderea spre est a Uniunii Europene, ceea ce ridică implicit problema graniței de est (politice) a continentului.

Este interesant să urmărim cum vede Haushofer „condițiile preliminare pentru realizarea ideii pan-europene", așa cum sunt ele conturate în scrisoarea adresată doctorului Rufenacht, la 26 august 1937. Întâlnim în acest document o opinie „fără farduri", cum spune autorul, fapt confirmat în bună măsură de mărturisirea edificatoare privitoare la marea și delicata problemă a viitorului Europei: „nici un om nu poate răspunde la întrebarea dacă această realizare [a ideii pan-europene] este posibilă".

În considerațiile cu privire la Europa și viitorul ei întâlnim o serie de idei care, mai târziu, vor fi preluate în literatura de specialitate. De pildă, faptul că Europa, divizată, a pierdut rolul de actor privilegiat al istoriei, devenind obiect de dispută, „obiect de presiune", cum spune autorul, din partea SUA și a Uniunii Sovietice. Sau cea privitoare la depășirea stadiului de divizare a Europei, singura soluție de contracarare a presiunii de care aminteam, de revenire a bătrânului continent la puterea și prestigiul de odinioară. După Primul Război Mondial a triumfat „Europa națiunilor", ceea ce a favorizat, subliniază autorul, procesul de divizare interioară. Soluția nu ar putea fi decât construirea unei confederații europene. Care ar fi condițiile pentru ridicarea unui asemenea edificiu politic, așa cum sunt ele văzute de Karl Haushofer?

Finalizarea autentică a ideii pan-europene, în măsură să conducă la rezultate durabile, nu poate fi făcută decât de către „puteri cu adevărat europene, purtătoare ale unei culturi bogate". Prin urmare, prima problemă ridicată de înfăptuirea ideii pan-europene este delimitarea Europei. Dacă se optează pentru soluția de mai sus, care solicită, este adevărat, mai mult timp, atunci Europa liberă nu poate fi „decât între actuala frontieră sovietică, mările nordice și bazinul mediteranean"[54].

Într-un asemenea spațiu, marcat de existența de secole a unor state naționale puternice, a unor culturi și, în general, a unei tradiții culturale inspirate de viața națională a popoarelor, orice construcție europeană implică clarificarea raportului dintre această nouă entitate și „drepturile naționale interne". Din această perspectivă, Haushofer subliniază că prima condiție pentru viabilitatea confederației este „obligația de a respecta drepturile naționale interne ale tuturor membrilor săi, fără nici o formă de opresiune națională, de a recunoaște dreptul fundamental al fiecărui european de a vorbi limba care corespunde sufletului poporului său"[55]. O pan-Europă nu este posibilă, conchide autorul, decât dacă „se abține de la orice opresiune lingvistică" și dacă lasă fiecărui popor dreptul de a trăi într-o manieră proprie.

Populația

Densitatea demografică și densitatea geopolitică

„Când parcurgem istoria omenirii, spunea Mircea Malița, civilizația ne apare ca o pasăre îndrăgostită de râuri și țărmuri de mare, care și-a făcut inițial cuib în Mesopotamia și în Orientul Mijlociu, a zburat apoi pe Nil, de unde s-a îndreptat spre insulele și coastele grecești; și-a continuat călătoria spre peninsula italică de unde a supravegheat întinderea unui imperiu și apoi, cu o ezitare înspre Bosfor, s-a stabilit pe Ron și Rin, neezitând să treacă Canalul Mânecii; antrenată în zborul milenar, a trecut peste Atlantic alegându-și coasta estică a unui continent, pe care l-a străbătut, ajungând la Pacific; nedescurajată de această întindere a ajuns recent în insulele nipone, de unde o impetuozitate sporită o duce spre Asia, de unde a plecat, având Orientul Mijlociu și continentul european la orizont.“[1]

Traseul geografic al principalelor centre de civilizație ale lumii este grăitor pentru rolul jucat în istorie de fâșiile de pământ care se învecinează cu marea sau cu râuri importante. Pe aceste locuri binecuvântate au luat naștere aglomerări și concentrări demografice care au reprezentat centre de iradiere culturală, au prefigurat modele de organizare economică și social-politică. Firește că nu orice aglomerare umană — *ipso facto* — este și un pulsar economic și de civilizație. Dar o anumită *densitate demografică* este un element esențial al *densității geopolitice*, al gradului de ocupare a unui teritoriu, al posibilităților de menținere și de dominare a unui spațiu. Astăzi deschiderea spre mare sau ocean nu mai pare a avea un rol atât de mare ca altădată. Dar nici nu și-a pierdut importanța. Dovada că și în zilele noastre un sfert din omenire trăiește la mai puțin de 50 de kilometri de mare, jumătate la mai puțin de 200 de kilometri, trei sferturi la mai puțin de 500 de kilometri. Și astăzi aceste zone sunt cele mai dinamice, cele mai prospere, cele mai avansate.

Câți oameni poate hrăni Pământul?

De ce o temă consacrată populației într-o lucrare de geopolitică? Fascinată de o serie de evoluții spectaculoase, induse cu deosebire de revoluția tehnico-științifică, omenirea a uitat sau, oricum, a acordat mai puțină importanță unor factori „clasici“

ai evoluției sale, între care și populația. Ca un fel de ironie, elementele „clasice", neglijate și subestimate, irump în contemporaneitate cu o forță ieșită din comun. În ultimele decenii, populația s-a impus în plan economic, politic, social, geopolitic nu numai prin complexitatea problemelor pe care le comportă, ci și prin declanșarea unor procese și tendințe pe termen lung asupra cărora omul poate acționa în mai mică măsură.

Întemeietorii geopoliticii au insistat nu numai asupra relației dintre factorii geografici și stat, dintre pământ și stat, ci și asupra aceleia dintre stat și elementele nongeografice, cum este și populația. Cu alte cuvinte, populația a fost văzută de la început ca un „factor de putere", cum am spune astăzi. Întreaga evoluție contemporană arată că populația reprezintă mai mult decât atât: ea alcătuiește un fel de pânză freatică a multor fenomene și procese majore, a dezvoltării contemporane în general. Nici un element semnificativ al lumii de azi nu poate fi înțeles fără o raportare directă sau mediată la populație, la ritmul ei de creștere, la nivelul de instrucție, la gradul de sănătate etc.

Există o examinare de tip clasic a populației, care pune în relație creșterea demografică și resursele existente la un moment dat. Inevitabil, o asemenea analiză conduce la întrebarea cardinală: câți oameni poate hrăni Pământul? Meritul unei asemenea abordări este că oferă o imagine de ansamblu a situației populației, a tendințelor de evoluție în câmp demografic, fără de care nu putem căpăta o înțelegere adecvată a domeniului.

Astăzi, rămânem chiar surprinși de exactitatea unor previziuni în domeniul creșterii de ansamblu a populației. De pildă, inventatorul microscopului, învățatul olandez Antoni van Leenwenhoek, a realizat la 25 aprilie 1679 ceea ce poate fi socotită prima estimare a numărului de persoane care ar putea trăi pe planetă. El a făcut un calcul prin extrapolare. A pornit de la densitatea pe care o avea populația în Olanda acelei perioade (120 de locuitori pe kilometru pătrat) și a calculat ce număr de oameni ar putea hrăni globul pământesc dacă suprafața sa ar fi locuită de o populație cu densitatea demografică a Olandei. Rezultatul: 13,4 miliarde de persoane. Cu aproximativ trei decenii mai târziu, londonezul Gregory King estima acest număr la 12,5 miliarde, pentru ca, la 1765, pastorul german Johann Peter Susmilch să vorbească de o cifră de 13,9 miliarde.

Nu știm exact cum au fost privite asemenea previziuni în momentul lansării lor. Cert este că estimările de astăzi privind nivelul pe care îl va atinge populația în 2050 se aseamănă mult cu cele avansate de autorii menționați.

Deși infirmată, logica lui Malthus supraviețuiește

Totuși, întemeietorul de renume al acestei orientări este Thomas Malthus. În celebra sa lucrare *Essay on the Principle of Population*, apărută în anul 1798, chiar în pragul revoluției industriale, Malthus fixa în următorii termeni corelația dintre creșterea populației și resursele naturale ale globului: populația, atunci când se înmulțește în mod necontrolat, crește în proporție geometrică. Mijloacele de existență cresc numai în proporție aritmetică; un simplu calcul pune în evidență imensitatea primei puteri

în raport cu cea de-a doua. Urmează apoi avertismentul sever, reținut cu o anumită plăcere de către posteritate, privitor la dezechilibrul care poate interveni între cei doi factori: în două secole și un sfert, populația va fi, comparativ cu mijloacele de subzistență, într-un raport de 512 la 10.

De la data publicării lucrării lui Malthus, populația lumii a crescut de șase ori. Ca să atingă un miliard de persoane, omenirii i-au trebuit mii de ani. După aceea, pentru următorul miliard, omenirii nu i-au mai trebuit decât 130 de ani, după aceea 30 de ani, apoi 15, apoi 12 și în cele din urmă 11 ani. Anul 1999 a reprezentat o piatră de hotar în ceea ce privește creșterea populației. În jurul datei de 16 iulie 1999, populația lumii a trecut pragul de 6 miliarde de persoane.

Omenirea crește anual cu 90 de milioane de persoane, ceea ce înseamnă populația Argentinei și Egiptului, cumulată. Potrivit evaluărilor făcute de organismele de specialitate ale ONU, populația lumii va ajunge la 10 miliarde în jurul anului 2070, la 11,5 miliarde în 2150 și se va stabiliza în jurul anului 2200, când omenirea va număra 10,7-11 miliarde persoane.[2]

Cu toate acestea, previziunea făcută de Malthus a fost infirmată. Cel puțin până acum, mijloacele de subzistență au crescut într-un ritm superior creșterii populației. Din 1950 revoluția tehnologică a contribuit la creșterea de patru ori a producției de bunuri materiale, în timp ce populația a crescut de peste două ori.

Dar logica lui Malthus supraviețuiește, având nu de puține ori o actualitate care nu poate fi neglijată. Semnalele privind o posibilă epuizare a resurselor, incapacitatea Pământului de a ține pasul, în continuare, cu o creștere demografică accentuată sunt tot mai insistente. Un element al estimării lui Malthus — cel care privește semnalarea discrepanței dintre creșterea populației și mijloacele de subzistență — sălășluiește în conștiința publică. Discrepanța respectivă nu s-a confirmat, dar ea are un *potențial de amenințare* care poate deveni, în orice moment, efectiv.

De ce spunem efectiv? Statistic, previziunea lui Malthus nu s-a adeverit. Numai că statistica operează cu situații și raporturi globale. În diverse regiuni, în felurite segmente sociale, logica lui Malthus funcționează. Într-adevăr, din 1950 producția de bunuri materiale pe glob a crescut de patru ori. Numai că această evoluție a fost însoțită de o creștere fără precedent a decalajului între consumul pe cap de locuitor în țările dezvoltate și cele în curs de dezvoltare. Acesta s-a triplat. Raportul dintre cincimea cea mai prosperă a populației și cincimea cea mai săracă era de 20 la 1 în 1960. El s-a ridicat la 60 la 1 în 1990. Astăzi pe glob s-au accentuat dramatic nu numai decalajele dintre populația bogată și cea săracă, ci și discrepanțele izbitoare dintre națiunile bogate și cele sărace. Cum remarca și Gerard Piel, „revoluția industrială a împărțit fără milă lumea în două tabere — țări bogate și țări sărace“[3]. Resurse există, dar ele sunt inaccesibile unei părți considerabile a populației. Este ca și când ele nu ar exista de fapt. Este ca și când o parte a populației ar fi crescut în progresie geometrică, iar producția de bunuri ar fi crescut în progresie aritmetică, așa cum prevăzuse Malthus.

Caracteristici ale exploziei demografice actuale

Există și un alt element care conferă o certă notă de actualitate teoriei lui Malthus. Este vorba despre particularitățile exploziei demografice actuale, despre caracteristicile care o fixează în raport cu explozia demografică din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea.

Explozia demografică din zorii societății moderne, care a reprezentat materia primă pentru teoria lui Malthus, a avut loc în țări dezvoltate, în state unde începuse revoluția industrială. Ieșirea din criza care se putea prefigura pe baza discrepanței sesizate de Malthus a avut loc pe două căi. Mai întâi, dezvoltarea industrială a declanșat un proces de sporire a bunăstării, care a putut face față evoluției rapide a populației. O evoluție care pe bună dreptate năștea îngrijorare. De pildă, populația Europei a evoluat de la aproximativ 50 de milioane, cât avea în 1600, la aproape un miliard la mijlocul secolului XX. La 1600 ea reprezenta o zecime din populația lumii, la 1950 ajunsese să reprezinte aproape o treime.

O a doua modalitate au constituit-o emigrările masive ale europenilor în teritoriile de peste mări, în SUA, Canada, în alte țări și continente slab populate. Astfel, între 1846 și 1890, anual au emigrat din Europa către alte teritorii în jur de 377.000 oameni, iar între 1891 și 1910 rata anuală a emigrării a atins nivelul de 911.000 oameni. În intervalul de timp cuprins între 1846 și 1930, aproximativ 50.000.000 de europeni s-au stabilit în teritoriile slab populate și slab dezvoltate de peste mări. Deci timp de aproape două secole Europa — zona cea mai dezvoltată a lumii în acest interval — a fost tărâmul pe care a avut loc explozia demografică; ea a reprezentat și continentul de unde au plecat valuri de emigranți.

Începând cu mijlocul acestui secol, ceva cu totul nou intervine în evoluția demografică a planetei. Populația din țările dezvoltate se stabilizează sau este supusă unor evoluții foarte lente. Creșterea demografică accentuată are loc în țările slab dezvoltate, în teritorii în care mijloacele de subzistență sunt precare.

Evoluția populației în țările dezvoltate
și cele subdezvoltate (milioane de locuitori)

	1950	*1960*	*1970*	*1980*	*1990*	*1995*
Total mondial	2.564	3.050	3.721	4.478	5.330	5.757
Total dezvoltate	832	945	1.049	1.137	1.213	1.224
Total subdezvoltate	1.732	2.105	2.672	3.341	4.117	4.533

Sursa: Bebe Negoescu, Gheorghe Vlăsceanu, *Terra, geografie economică*, Teora, București, 1998, p. 45

Instructivă din acest punct de vedere este și evoluția populației pe regiuni geografice. Cea mai mare creștere procentuală o înregistrează Africa, pe când Europa are o creștere negativă.

Evoluția populației mondiale urbane și rurale (milioane de locuitori)

Total țări subdezvoltate				*Total țări dezvoltate*		
Anii	*Total*	*Urban*	*Rural*	*Total*	*Urban*	*Rural*
1800	720	61	659	180	22	158
1900	1.100	99	1.001	495	148	347
1950	1.684	285	1.399	832	448	384
1994	4.534	1.867	2.667	1.236	910	326
2025	7.100	4.000	3.100	1.400	1.140	260

Sursa: Bebe Negoescu, Gheorghe Vlăsceanu, *Terra, geografie economică*, p. 63

Creșterea populației 1998-2025 (milioane de locuitori)

		Total	*Africa*	*Asia și Oceania*	*America Latină și Caraibe*	*SUA și Canada*	*Europa*
1998	Populația	5.300	779	3.619	500	304	729
2025	Populația	8.081	1.496	4.825	690	369	701

Sursa: John T. Rourke, *International Politics on the World Stage*, p. 533

După cum se vede, datele diferă puțin în funcție de baza de calcul. De pildă, totalul populației în 1998 este de 5,3 miliarde, potrivit lui Rourke, iar potrivit surselor ONU citate în *Terra, geografie economică* totalul este de 5,57 miliarde în 1995. Cea de-a doua sursă ni se pare una de încredere, întrucât la jumătatea anului 1999 populația lumii a depășit, așa cum am spus, pragul celor șase miliarde.

Răsturnări în distribuția populației pe glob

Autorul american Paul Kennedy consideră că, dacă luăm în calcul intervalul 1990-2025, se poate spune că în jur de 95% din sporul populației se va produce în țările în curs de dezvoltare.

Cum se desprinde și din tabelul de mai jos, creșterea cea mai mare, de fapt, epicentrul exploziei demografice actuale este continentul african. În anii ’70 Africa și Europa aveau o populație aproximativ egală. În 2025 populația Africii va fi de cel puțin două ori mai mare decât cea a Europei, iar în 2050 de trei ori mai mare. Până în 2025, o serie de state africane vor atinge niveluri ale populației absolut dramatice, dacă avem în vedere faptul că mijloacele de subzistență nu vor crește în mod corespunzător.

Evoluția raportului dintre populația Europei și cea a Africii

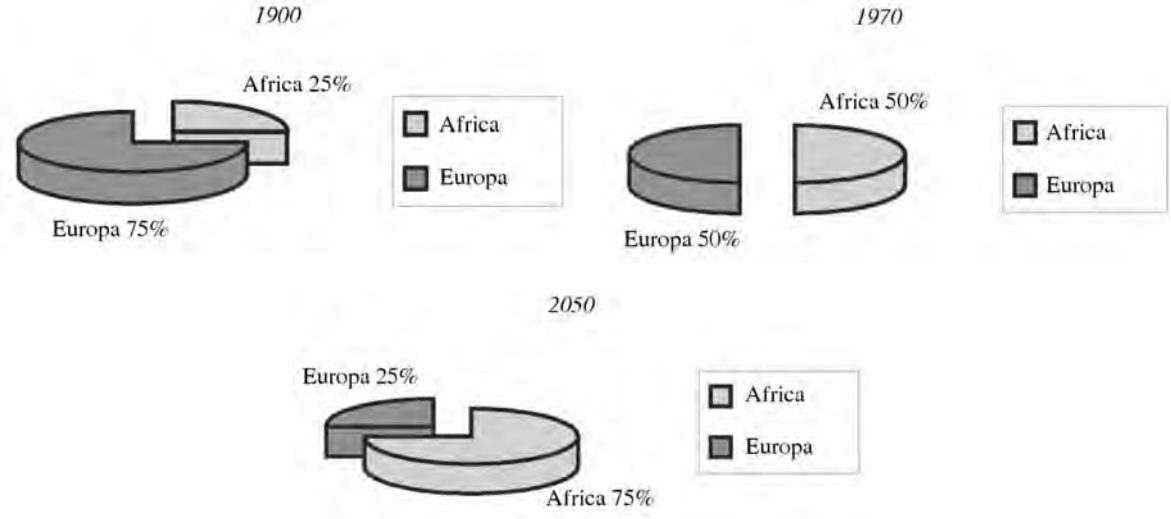

Creșteri masive vor avea loc și pe continentul asiatic. Aici rata de creștere nu este atât de ridicată ca pe continentul african, dar, pornindu-se de la un volum al populației deja foarte mare, creșterile, mai ales în cifră absolută, sunt considerabile. În 2050 se prevede o răsturnare a „ierarhiei la vârf". India va trece pe primul loc, cu o populație de 1,528 miliarde, depășind China cu aproape 100 de milioane.

Schimbările absolut spectaculoase în domeniul demografic sunt expresiv redate și de noua ierarhie a statelor cu cea mai mare populație din lume.

Primele zece țări cele mai populate ale lumii (1997)

	Țara	*Populația totală (milioane)*	*Rata medie de creștere a populației (1995-2000)*	*Rata totală a fecundității*
1	China	1.243,7	0,9	1,80
2	India	960,2	1,6	3,87
3	SUA	271,6	0,8	1,96
4	Indonezia	203,5	1,5	2,63
5	Brazilia	163,1	1,2	2,17
6	Rusia	147,7	-0,3	1,35
7	Pakistan	143,8	2,7	5,02
8	Japonia	125,6	0,2	1,48
9	Bangladesh	122,0	1,6	3,14
10	Nigeria	118,4	2,8	5,97

După cum se observă, cinci din primele zece țări cele mai populate ale lumii se află în Asia; în același timp, numai două țări dezvoltate figurează în acest tabel (SUA și Japonia).

Următoarele 12 țări din punctul de vedere al populației (1997)

	Țara	*Populația totală (milioane)*	*Rata medie de creștere a populației (1995-2000)*	*Rata totală a fecundității*
1	Mexic	94,3	1,6	2,75
2	Germania	82,2	0,3	1,30
3	Vietnam	76,5	1,8	2,97
4	Iran	71,5	2,2	4,77
5	Filipine	70,7	2,0	3,62
6	Egipt	64,5	1,9	3,40
7	Turcia	62,8	1,6	2,50
8	Etiopia	60,1	3,2	7,00
9	Thailanda	59,2	0,8	1,74
10	Franța	58,5	0,3	1,63
11	Marea Britanie	58,2	0,1	1,72
12	Italia	57,2	0,0	1,19

Sursa: Bebe Negoescu, Gheorghe Vlăsceanu, *Terra, geografia economică*, p. 401

Primele 20 de țări cele mai populate ale lumii în 2050

	Țara	*Nr. populație (mii de persoane)*
1	India	1.528.853
2	China	1.477.730
3	SUA	349.318
4	Pakistan	345.484
5	Indonezia	311.857
6	Nigeria	244.311
7	Brazilia	244.230
8	Bangladesh	212.495
9	Etiopia	169.446
10	Congo	160.360
11	Mexic	146.645
12	Filipine	130.893
13	Vietnam	126.793
14	Rusia	121.256
15	Iran	114.947
16	Egipt	114.844
17	Japonia	104.921
18	Turcia	100.664
19	Tanzania	80.584
20	Thailanda	74.188

Sursa: ONU, Departamentul pentru Probleme Economice și Sociale (http://www.un.org)

Deși situată acum pe locul 12, din cauza exploziei demografice, Germania nu va mai fi în 2050 între primele 20 de țări cele mai populate ale lumii, așa cum reiese și din tabelul de mai sus.

Populația Iranului va fi mai numeroasă decât cea a Japoniei, iar populația Etiopiei de aproape trei ori mai mare decât cea a Franței. Canada va avea o populație mai redusă decât cea a Siriei, Nepalului sau Madagascarului. Țările europene mari vor figura din acest punct de vedere printre țările mijlocii sau chiar mici.

Consecințe geopolitice ale proceselor demografice actuale

Care ar fi consecințele geopolitice ale distribuirii inegale a populației pe glob, ale decalajelor demografice dintre diverse țări, ale perturbării proporțiilor dintre categoriile de vârstă în cadrul aceluiași stat? Aceste tendințe nu pot să rămână fără urmări în diverse planuri, care, deocamdată, nu pot fi decât aproximate. De pildă, consecințele economice și sociale ale schimbării raportului dintre numărul persoanelor ocupate și cel al pensionarilor este analizat de către Milton Ezrati într-un articol din *Foreign Affairs*[4] care se referă la situația Japoniei. Procesul de îmbătrânire a populației Japoniei și scăderea numărului de persoane active în raport cu numărul pensionarilor au ca rezultat schimbarea orientării economiei, dinspre producție și exporturi către servicii, cercetare, finanțe. Capacitatea din ce în ce mai scăzută de a exporta e urmată, în mod natural, de o mai mare nevoie de a importa, corelată cu extinderea peste hotare a industriei japoneze, pe baza exportului de tehnologie. Toate acestea se vor reflecta într-o politică externă mult mai activă, cu consecințe pentru întreaga zonă.

Majoritatea analiștilor sunt de acord că existența unor concentrări demografice inegale în diferite regiuni ale lumii va declanșa un proces de „*migrație inversă*“ a populației, dinspre țările și regiunile cu densitate demografică ridicată, dar în prezent sărace, spre cele cu o populație mai puțin numeroasă, dar bogate. Paul Kennedy consideră că între 1950 și 1985 către statele dezvoltate din Europa au emigrat, în căutare de lucru, aproximativ 30 de milioane de persoane din țările în curs de dezvoltare. Dintre acestea, 5 milioane s-au stabilit permanent în țările europene. Dacă avem în vedere și familiile lor, se poate aprecia că în Europa s-au stabilit definitiv, în perioada menționată, aproximativ 13 milioane de emigranți. Un proces absolut asemănător are loc și în SUA, unde s-a stabilit un număr chiar mai mare de emigranți din America Latină (în special din Mexic), din Asia etc.

„Migrația inversă“ va reprezenta unul dintre procesele sociale majore ale următoarelor decenii, care va putea fi foarte greu controlat. Și cu atât mai puțin zăgăzuit. Există o anumită superficialitate a abordărilor în această privință. Închiderea granițelor, întărirea controlului nu sunt soluții de lungă durată. La frontierele statelor sau ale zonelor dezvoltate se va crea o presiune atât de mare, încât ea nu va putea fi contracarată prin măsuri strict administrative. Zonele dezvoltate sunt sau pot fi echivalate cu zone rarefiate din punct de vedere demografic și ele vor atrage cu puterea unei legi fizice populația din alte zone. Omenirea nu poate trăi mult timp sfâșiată de acest dezechilibru demografic. Într-un fel sau altul, el va genera mișcări și procese sociale de reechilibrare.

Consecințe geopolitice importante pot avea și diferențele în ceea ce privește sporul natural al populațiilor de etnii diferite din cadrul aceluiași stat. În timp, diferențele în sporul natural pot să conducă la răsturnări ale raporturilor dintre populațiile respective. Cazul clasic din acest punct de vedere este evoluția populației ruse în raport cu cea musulmană în cadrul fostei URSS. La sfârșitul deceniului trecut, populația rusă, numărând 145 de milioane, avea același număr de copii cu cea musulmană, care număra doar 50 de milioane. Apărea limpede că pe parcursul a două generații populația musulmană urma să o depășească numeric pe cea rusă. Același fenomen a avut loc și în provincia iugoslavă Kosovo. Diferențele dintre ritmul natural de creștere al celor două populații au făcut ca albanezii să devină majoritari într-o provincie care a fost leagănul de formare a poporului sârb.

Problema ritmurilor inegale de creștere naturală a populațiilor afectează mai ales statele cu populații minoritare semnificative. În cazul în care acestea din urmă au o rată ridicată a natalității, raporturile cu populația majoritară se schimbă dramatic, ceea ce afectează stabilitatea și poate declanșa chiar un proces de redesenare a granițelor. În acest context, merită menționată evaluarea lui John T. Rourke, privitoare la raportul dintre ponderea naționalității majoritare și populația totală a unui stat. La modul ideal, raportul dintre aceste două variabile e de 100%, deci națiunea majoritară include întreaga populație. De fapt, numai 9,2% dintre statele lumii se găsesc în această postură. Mai mult de 90% dintre state au două sau mai multe naționalități, iar pentru 29,5 % dintre state naționalitatea majoritară reprezintă mai puțin de jumătate din totalul populației (vezi tabelul de mai jos).

În sfârșit, considerăm că în aceeași serie de consecințe geopolitice poate fi menționat și impactul negativ pe care creșterea necontrolată a populației îl are asupra mediului înconjurător. Degradarea mediului este un proces care nu cunoaște granițe,

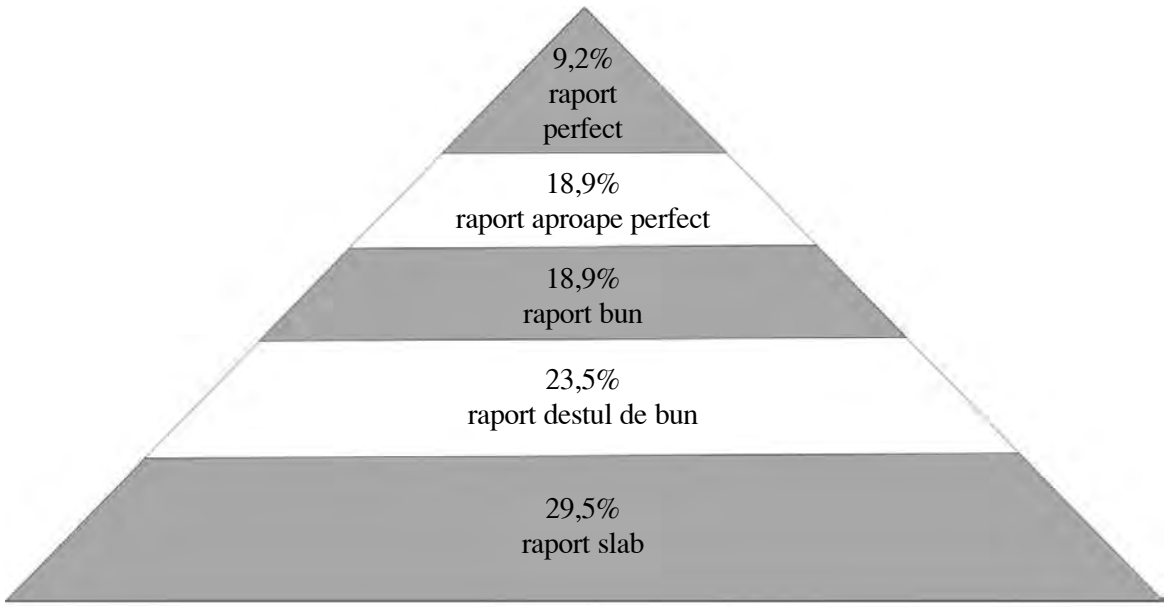

Raport perfect — naționalitatea cea mai importantă reprezintă 100% din totalul populației
Raport aproape perfect — naționalitatea cea mai importantă are între 90 și 99% din totalul populației
Raport bun — naționalitatea cea mai importantă are între 75 și 89% din totalul populației
Raport destul de bun — naționalitatea cea mai importantă are între 50 și 74% din totalul populației
Raport slab — naționalitatea cea mai importantă are între 0 și 49% din totalul populației

prin urmare nu poate fi oprit la frontieră. El este însoțit de tendințe pe termen lung care nu pot fi cercetate decât printr-un efort conjugat. Important din acest punct de vedere este ca tendințele să nu fie declanșate. O dată ce procesul a început, el devine o problemă regională și chiar globală. Există o interconexiune complexă între creșterea populației, deteriorarea condițiilor sociale și degradarea mediului. Abordarea realistă a acestui ghem de probleme nu poate fi făcută decât situând în centrul analizei problema sărăciei ca numitor comun al proceselor negative amintite mai sus. *Sărăcia este o problemă geopolitică* întrucât, mai înainte, ea a devenit o gravă problemă socială care, deși afectează cam o treime din populația globului, nu și-a găsit soluții cât de cât satisfăcătoare de atenuare, dacă nu de rezolvare.

„Puterea națiunilor crește și scade după cum crește și scade populația lor“

Ceea ce am prezentat până acum ar putea sugera o abordare globalistă a problemei populației, care s-ar rezuma astfel: întrucât populația globului crește amenințător, răspunderea fiecărui stat este aceea de a adopta politici și măsuri care să tempereze cel puțin aceste procese. Așa cum am încercat să arătăm, problema populației pretinde o tratare diferențiată de la zonă la zonă și chiar de la țară la țară. Nu putem limita analiza demografică doar la acele aspecte comune care se ridică la nivel global. Există contexte economice, sociale și culturale diferite care prefigurează și solicită abordări diferite. Dacă în Africa preocuparea predominantă este sau ar trebui să fie controlul procesului de creștere a populației, în Europa am putea vorbi despre oportunitatea politicilor de corectare a creșterii negative, deci de stimulare a sporului natural al populației.

După cum am mai spus, unul dintre termenii care intră în orice ecuație geopolitică este reprezentat de trăsăturile guvernării. Și în acest punct, gânditorii români din perioada interbelică s-au dovedit a fi la înălțimea curentelor europene, pe care uneori le-au și devansat. O astfel de analiză, de interes mai ales în contextul studierii problemelor demografice și implicațiilor geopolitice ale acestora, este oferită de Simion Mehedinți, în lucrarea *Fazele geografice ale istoriei. Observări geopolitice*, din 1940. Simion Mehedinți subliniază necesitatea legăturii dintre cercetările geopolitice și finalitatea politică a statului, deoarece, pentru îndeplinirea obiectivelor pe care și le propune omul de stat, sunt necesare însușiri personale și „o elaborare cât mai *științifică* [s. n.] a faptelor referitoare la pământul, poporul și statul [român], privit nu numai în relațiile sale locale, dar și în legătură cu marile conflicte de interese manifestate în concurența internațională“. Numai astfel omul de stat poate să devină un „organ de împlinire a destinului unei națiuni“.

Cunoscutul geograf român oferă o abordare interesantă a problemelor legate de populație, mai ales din perspectivă geopolitică. În lucrarea *Politica de vorbe și omul politic*[5], S. Mehedinți stabilește un paralelism între creșterea populației și vitalitatea unui stat, între numărul locuitorilor unei țări și forța politică a țării respective. Pe baza acestei evoluții, autorul român formulează o primă axiomă demografică: „puterea națiunilor crește și scade după cum crește și scade populația lor“.

Exemplul concludent este socotit evoluția populației Franței. Galia se pare că a avut 7 milioane de locuitori (geograful Strabo vorbea, referindu-se la acest ținut, nu numai de „buna plăsmuire a șesurilor și văilor, întocmite parcă dinadins pentru înlesnirea vieții omenești“, dar și de „fecunditatea rară a femeilor, care erau minunate crescătoare de copii“). Astfel, între Rin și Ocean a apărut „un centru de îndesire a populației“, favorizat și de faptul că pe teritoriile de azi ale Germaniei populația trăia mai mult din vânătoare și pescuit. Așa se explică, spune Mehedinți, de ce „aici trebuia să se dezvolte cel dintâi popor mai numeros și cel dintâi stat european cu tendințe de hegemonie asupra continentului“.

De atunci, continuă geograful român, populația în acest areal a tot crescut. A ajuns la 8,5 milioane de locuitori sub antonini, la 9 milioane sub Carol cel Mare, la 20 de milioane sub Ludovic XIV, la 24 de milioane la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la 35 de milioane la 1850. Când avea 20 de milioane de locuitori, Franța deținea 38% din populația marilor puteri de atunci. Așa explică Mehedinți de ce Regele Soare devenise arbitrul Europei. Populația de aproximativ 20 de milioane de locuitori — remarcă Paul Kennedy — i-a permis lui Ludovic XIV să sporească armata de la 30.000 de oameni în 1659 la 97.000 în 1666 și la 350.000 în 1710. Franța a putut astfel deveni forța principală a continentului, notează autorul american, dar nu o superputere, în principal datorită poziției sale geografice: „Oriunde s-ar fi îndreptat, găsea un dușman semnificativ.“

Franța mai deține preponderența demografică pe continent încă un veac. La sfârșitul secolului al XVIII-lea este întrecută de Rusia, pe la 1840 de Germania, la 1860 de SUA, la 1870 de Japonia, la 1899 de Anglia. Creșterea populației Franței de la 1850 la 1920 este de numai 5 milioane. Răstimp în care disproporțiile demografice față de vecini se accentuează. La 1871, spune Mehedinți, Franța putea pune 100 de francezi în fața la 101 germani, iar în perioada interbelică, la fiecare sută de francezi reveneau 168 de germani. În numai o jumătate de secol, Germania câștigă o preponderența demografică evidentă pe continent.

Exemplul menționat de Mehedinți nu este singular. O evoluție asemănătoare cunoaște și Rusia. Paul Kennedy oferă o imagine sinoptică a raporturilor dintre evoluția populației și forța politică a unui stat.[6]

Populația puterilor europene 1700-1800 (milioane de locuitori)

	1700	*1750*	*1800*
Insulele Britanice	9	10,5	16
Franța	19	21	28
Imperiul Habsburgic	8	18	28
Prusia	2	6	9,5
Rusia	7,5	20	37

Evoluția populației puterilor lumii 1890-1938 (milioane de locuitori)

	1890	*1900*	*1910*	*1913*	*1920*	*1928*	*1938*
Rusia	116	135	159	175	126	150	180
SUA	62	75	91	97	105	119	138
Germania	49	56	64	66	42	55	68
Japonia	39	43	49	51	55	62	72
Franța	38	38	39	39	39	41	41
Marea Britanie	37	41	44	45	44	45	47
Italia	30	32	34	35	37	40	43

Firește că în perioada pe care o vizează autorul Rusia s-a extins mult ca teritoriu, sporul de populație explicându-se și în felul acesta. Nu se poate însă ocoli în nici un fel importanța sporului natural, mult mai mare, pe care Rusia l-a înregistrat comparativ cu Franța. De pildă, în secolul trecut, în circa 60 de ani Rusia și-a dublat populația, cum reiese și din tabelul de mai jos:

Populația Rusiei (milioane de locuitori)

1816	*1860*	*1880*
51	76	100

Firește că o Rusie cu 180 de milioane de locuitori, cât avea această țară înainte de Primul Război Mondial, dispunea de o cu totul altă poziție și putere comparativ cu Franța, care avea numai 38 de milioane de locuitori. Iar efectul politic nu a întârziat să apară. Iată cum înfățișează Simion Mehedinți această înaintare amenințătoare a Rusiei spre Europa Occidentală: „Sub Petru (numit cel Mare) hotarul Rusiei nu cuprindea încă Niprul; pe la 1772, atinge Bugul; după 20 de ani sare la Nistru (1792), iar după alți 20 de ani se oprește tocmai la gurile Dunării și la Prut (1812). Nu se împlinise un secol de la moartea țarului « reformator » și armatele moscovite apar la Rin, în Elveția, apoi la Paris.“[7]

Din cele prezentate mai sus reiese limpede legătura dintre creșterea populației ruse și afirmarea politică a statului rus. Redăm în continuare estimările privitoare la dinamica populației ruse în 2050. Pentru a preveni eventualele neînțelegeri, menționăm că până la al Doilea Război Mondial Rusia cuprindea Ucraina, Bielorusia, precum și alte teritorii. De aceea populația sa se ridica în 1938 la 180 de milioane.

Populația Rusiei (milioane de locuitori)

1998	*2050*
147.000	121.000

Sursa: ONU, Departamentul pentru Probleme Economice și Sociale

Evoluția populației românești de-a lungul veacurilor confirmă datele axiomei amintite, adăugând o serie de elemente suplimentare foarte interesante.

Populația românească urmează, potrivit lui Simion Mehedinți, o evoluție sinuoasă, exprimând cu fidelitate perioadele de înflorire sau de dificultate pe care le cunoșteau provinciile românești. În epoca romană, Dacia a fost „cel puțin tot atât de populată ca și Galia". După toate probabilitățile, populația sa se ridica la câteva milioane, la „măcar jumătate din populația Galiei din acea vreme". A venit, însă, epoca năvălirilor, care a determinat o scădere a populației, la fel ca în toată această regiune a Europei. Faptul că popoarele migratoare nu s-au așezat în ținuturile vechii Dacii, că atunci când s-au așezat au fost asimilate ne oferă temeiuri să vorbim, cum sublinia și geograful român, de o superioritate numerică și culturală a locuitorilor autohtoni.

Începând cu secolele XIII-XIV, populația românească a început, din nou, să crească, iar la sfârșitul veacului al XVI-lea densitatea ei se apropia de cea atinsă în epoca daco-romană. Un punct de sprijin foarte important în această privință îl constituie numărul oștirilor — de circa 40.000 — pe care le ridicaseră atât Ștefan cel Mare, cât și, mai târziu, Neagoe Basarab, în condițiile în care țările apusene nu mobilizau mai mult de 10.000 de oameni.

Din secolul care a urmat, populația a început din nou să scadă, înregistrând niveluri de-a dreptul dramatice în perioada fanariotă. La 1803, de pildă, se înregistrau în Moldova doar 104.517 capi de familie creștini (fără a intra aici boierii, slugile lor, țiganii și „nevolnicii"), ceea ce însemna o populație de peste 600.000 de suflete. La 1831 se face în ambele principate un recensământ care arată că în Moldova trăiau 831.000 de creștini și 37.000 de evrei, iar în Muntenia 1.650.000 de creștini și 3.316 evrei.

Începând cu mijlocul secolului trecut, se deschide din nou o perioadă fastă pentru Țările Române. Populația din cele două principate a evoluat în anii următori de la 4.000.000 de locuitori (în 1849) la 7.280.000 (în 1912). Notează Mehedinți: „Privind aceste cifre este cu neputință să pierdem din vedere legătura dintre sporul populației și afirmarea politică a statului […]. De la 1880 până la 1917, natalitatea noastră a fost mereu (afară de 1898) peste 38 la mie, iar mortalitatea numai 35 la mie. Aceasta este epoca de ascensiune politică a statului."

Problema fundamentală a statului este obsesia populației

Analiza întreprinsă de Mehedinți nu se limitează la sesizarea importanței pe care o are numărul populației, ci se referă, deopotrivă, la dispunerea acesteia în interiorul granițelor, la „gradul de ocupare" a teritoriului național. În acest sens, el vorbește despre „*desimea și omogenitatea populației*", despre raporturile dintre populația majoritară și diversele etnii, ca probleme foarte importante pentru evoluția stabilă și funcționarea statului. Pe această bază geograful român formulează o altă axiomă demografică: „Și dacă este o axiomă etnografică că puterea unui popor stă în raport direct cu desimea și omogenitatea sa, atunci este vădit pentru orișicine că problema fundamentală a statului românesc este obsesia populației. Toată legiferarea, începând cu cea economică, sanitară, administrativă, școlară, bisericească și în genere culturală trebuie să se învârtească împrejurul acestui punct cardinal."

Cum putem privi interpretarea pe care o oferă Mehedinți relației dintre populație și putere? Corelațiile evidențiate de autorul român își găsesc punctul de sprijin în dezvoltarea istorică a diverselor state. Fiind susținute de o întreagă evoluție, ar fi riscantă punerea lor sub semnul întrebării. O serie de nuanțe se cer însă introduse. Populația nu este factorul explicativ al puterii națiunilor. Dacă am accepta un asemenea punct de vedere ar însemna ca India sau China să fie cele mai puternice state ale lumii. Ca factor de sine stătător, populația nu poate explica ascensiunea unui stat. Dar prezența ei este obligatorie în ecuația decolării, ascensiunii și consacrării unei comunități naționale. Este vorba nu despre o simplă prezență, ci de una susținută de număr și de puterea pe care o dă numărul.

Ca să putem descifra mai exact valoarea formulărilor lui Mehedinți, ar trebui să precizăm că autorul român consideră populația și creșterea sa nu ca simple date statistice, ca aspecte detașate de evoluția de ansamblu a societății. Din modul cum se raportează la creșterea demografică, apare limpede că Mehedinți privește populația și creșterea sa drept produsul unui complex de condiții. Deci populația reprezintă elementul explicativ al puterii unui stat pentru că, mai întâi, ea constituie *un barometru de sănătate a corpului social*. Populația crește când o sumă de condiții economice, sociale și culturale sunt îndeplinite. Ea este, deci, prin excelență, un *indicator sintetic*. Sub acest unghi privită, creșterea populației reprezintă semnul cel mai fidel al stării unei națiuni. Este de aceea legitim ca ea să reprezinte prioritatea cea mai importantă a unui stat.

Asemenea cugetări nu puteau să apară decât într-un spațiu în care istoria avertizase că principalul sprijin al unui popor este numărul său, iar principalul reazem al unui stat, populația. Un spațiu geografic restrâns, un spațiu poftit de-a lungul istoriei, un spațiu supus la diferite presiuni, inclusiv de ordin demografic. De aceea, principalul mijloc de supraviețuire ar fi sporirea populației, creșterea elementului autohton. Densitatea internă apare drept cea mai potrivită formă de a contracara presiunea demografică externă, de a preveni diverse primejdii cu care un stat mic, plasat într-un spațiu de interferențe demografice, va fi întotdeauna confruntat.

Perioadele de creștere și de descreștere demografică sunt asimilate de Mihai Eminescu celor de biruință sau, dimpotrivă, de înfrângere a elementului autohton: „Dacă am încerca să determinăm exact timpul în care elementul autohton a învins pe cel imigrat sau a fost învins de el, am zice: La 1700 învinge elementul imigrat prin domnia fanariotă. La 1821 începe reacțiunea elementului autohton și merge biruitoare și asimilând până la 1866. La 11 februarie 1866 învinge din nou elementul imigrat. Există și de atunci o oscilațiune, o mutare a punctului de gravitație, când asupra elementelor instinctiv naționale, când asupra celor instinctiv străine, dar victoria, precum vedem, e momentan a acestora din urmă…“ Dacă am privi cu ochii și preocupările prezentului la o întreagă evoluție istorică a teritoriilor românești, ne-am da seama de importanța fundamentală pe care a avut-o natalitatea ridicată în dăinuirea noastră ca popor, în depășirea unor momente de reală cumpănă ale istoriei naționale. Am putea spune, fără teama de a greși, că această natalitate ridicată și sporul demografic natural la care a condus au reprezentat atuul nostru istoric, înaintea unor fapte de vitejie, înaintea multor acte înfățișate în manualele de istorie. Ceea ce au decimat bolile și

molimele, ceea ce a pierit pe câmpul de luptă, uneori și datorită nepriceperii comandanților, ceea ce au luat cu ele diferite stăpâniri și năvăliri, ceea ce a dispărut prea de timpuriu ca urmare a unei rate foarte ridicate a mortalității infantile a fost mereu acoperit de această fantastică rată de natalitate. Numai că, asimilând-o unei tendințe naturale, românii au crezut că ea va dăinui la nesfârșit.

„Ne trebuie 20 de milioane de unguri“

Preocupările specialiștilor români în domeniul creșterii populației nu sunt deloc ieșite din comun în zonă. „Obsesia populației“ reprezintă expresia descoperirii unui adevăr esențial. Într-un spațiu geografic restrâns și intens locuit, populația și dimensiunea ei reprezintă prima condiție de supraviețuire a unui popor. Oriunde și oricând populația este importantă din punct de vedere geopolitic. În această regiune ea reprezintă *cheia ecuației geopolitice*. Este în mod netăgăduit meritul gânditorilor din regiune că au sesizat importanța covârșitoare a populației, semnalând ceea ce gândirea politică a asimilat de-abia mai târziu. Anume că între factorii care în viziunea geopoliticii clasice dau trăinicie unui stat — teritoriu, populație, limbă, putere economică — populația capătă preeminență chiar și asupra teritoriului, element ce pare a fi mai puțin supus intemperiilor politice. Autorii la care am făcut sau vom face referire spun, uneori direct, alteori implicit, dar spun limpede că nu atât istoria și dreptul istoric hotărăsc cine va stăpâni un teritoriu, ci mai ales populația care îl locuiește. Iată greutatea geopolitică indiscutabilă a populației.

În continuare, vom insista asupra a doi autori maghiari din prima parte a secolului nostru care, prin studiile lor, inaugurează o linie aparte în modul cum explică „declinul națiunii maghiare“, precum și redresarea sa. Este vorba despre Andrei Korponay, care scrie broșura intitulată *Ne trebuie 20 de milioane de unguri*, apărută în 1941, și de Paul Vida, autorul articolului „Bazinul Carpaților trebuie să fie locuit de unguri“, publicat în septembrie 1941 în revista *Bazinul Carpaților*. Ambii autori sunt citați admirativ de către Anton Golopenția în studiul „Preocupări biopolitice ungurești“, tipărit în revista *Geopolitică și geoistorie*. Admirativ pentru luciditatea demersului lor, pentru francheța cu care s-au opus „ideologiei curente în Ungaria a poporului ales“, pentru curajul de a fi evidențiat suferința cronicizată a poporului căruia îi aparțineau: slaba creștere demografică.

„Suntem un popor mic, dar o mare națiune.“ Pornind de la această afirmație, Korponay subliniază: „În această frază, devenită atât de populară în ultima vreme, și-a găsit expresia cea mai potrivită credința poporului maghiar că un neam care are în urma sa realizări istorice de importanța celor ale noastre nu poate fi socotit drept națiune mică oricât ar fi scăzut numericește […]. Sub vraja lui « suntem un popor mic, dar o națiune importantă » am putut să ne obișnuim să credem că nici nu e nevoie să devenim un popor mare ca să fim națiune mare, pentru simplu motiv că suntem unguri. Această lozincă a devenit, în acest înțeles, o otravă cu gust agreabil și fin, care a contribuit îndeosebi la adormirea în unguri a acelei științe instinctive, trează în orice popor sănătos, că nu este cu putință ascensiunea și asigurarea de viitor mai bun fără spor numeric, fără înmulțire sănătoasă.“[8]

Din perspectiva importanței hotărâtoare a populației în devenirea unui stat, Korponay polemizează cu iredenta maghiară care, după Trianon, privea renașterea acestei țări ca pe „o problemă exclusiv geografică", ca pe o acțiune care s-ar reduce „la o nouă lărgire a frontierelor geografice". Autorul maghiar mută accentul de la problema obsedantă a granițelor la cea a populației, ca singura bază pe care se pot rezolva durabil probleme fundamentale pentru viața unui popor. Aici stă și meritul fundamental al analizei: „Numai puțini înțeleg că și acele probleme teritoriale ridicate între noi și popoarele vecine, care sunt într-adevăr vitale pentru noi, nu pot fi soluționate pentru secole nici prin hotărârea unui areopag european, nici în virtutea dreptății (care este din păcate subiectivă) și nici chiar printr-un război purtat în constelații favorabile și câștigat."[9]

Ceea ce Mehedinți subliniase cu puțin timp după Primul Război Mondial Korponay reia acum în termeni izbitor de asemănători: „Istoria ne învață că între ascensiunea popoarelor și creșterea lor numerică subzistă o corelație strânsă și de nedezmințit." Și continuă: „Este tragedia cea mai mare a vieții maghiare că, din populația de 21 milioane de la 1910 a Regatului maghiar, numai 10 milioane erau cu « limba maternă » maghiară. Dar în aceste 10 milioane sunt cuprinși și 700.000 de evrei și numeroși alți străini asimilați numai aparent. Masa ungurilor de sânge nu întrece în nici un caz 9 milioane, în propria lor patrie. În răstimpul în care poporul francez, cu sporul său redus din veacul trecut, și-a întreit numărul, iar poporul englez a devenit cel puțin de opt ori mai numeros, maghiarii abia au putut să se ridice la dublul cifrei lor inițiale" (Korponay consideră că, la cumpăna dintre mileniile I și II, Ungaria a numărat circa 5 milioane de locuitori, ceea ce ar explica puterea de care s-a bucurat Ștefan cel Sfânt).

Inspiră, neîndoielnic, respect profesional demersul autorului maghiar de a explica modificările teritoriale dramatice pentru poporul său care au intervenit după Primul Război Mondial prin prisma schimbării raporturilor dintre populația maghiară și cea românească, respectiv cea „a slavilor".

Nu dorim să deschidem dosarul dreptului istoric asupra Transilvaniei, unde autorul se situează pe poziția clasică a istoriografiei maghiare, considerând aceste teritorii „indiscutabil unguresti". Ceea ce ne propunem să relevăm este forța populației de a schimba identitatea etnică și chiar apartenența istorică a unui teritoriu, de care Korponay este conștient: „Sporul lor natural puternic [al românilor și al slavilor — n. n.], care supralicita cu sută la sută pe cel al ungurilor, le-a îngăduit impregnarea și apoi umplerea unor teritorii, cândva indiscutabil unguresti, de către neamul lor și, la sfârșit, detașarea acestora de la noi."

O eventuală recucerire a acestor teritorii ar implica manifestarea aceluiași proces demografic, numai că de data aceasta în sens invers. „Ne putem oare imagina ca Transilvania sau teritoriile de sud să rămâie din nou ale noastre, atâta timp cât poporul român și cel al slavilor de sud își vor menține avantajul de spor actual? În valea Dunării trăiau, în 1930, aproximativ 13 milioane de români, 12 milioane de diferiți iugoslavi (sârbi, croați, sloveni și alți slavi) și 10,5-11 milioane de unguri. Dacă poporul maghiar se menține la sporul actual de 6 la mie, iar masele românești și de slavi vor spori și pe mai departe cu aproximativ 12 la mie, atunci după 200 de ani

numărul românilor și slavilor de sud vor fi de 4 ori și jumătate mai mare decât cel al ungurilor. Judece oricine are mintea limpede dacă în cazul unei astfel de evoluții în proporția numerică a celor trei neamuri un război câștigat cu ajutorul unei alianțe de un fel sau altul sau orice altă întorsătură favorabilă pentru noi a sorții ar putea să ne asigure în mod trainic stăpânirea Transilvaniei și a celorlalte teritorii."

Mijloacele și soluțiile pe care le preconizează cei doi autori pentru a inversa aceste tendințe sunt nu nerealiste, ci înfrigurate. Dar tocmai această trăsătură dă seamă de faptul că autorii realizează dramatismul situației demografice înfățișate. Cei doi autori vorbesc de un *plan biopolitic*, de adoptarea unor măsuri complexe care să ridice nașterile la 6 copii pe fiecare familie, în medie, să repatrieze ungurii care trăiesc în străinătate, să colonizeze cetățeni ai unor popoare înrudite. Totul pentru ca bazinul Carpaților să fie locuit numai de unguri, prima condiție pentru păstrarea acestui teritoriu.

Repetăm, ar fi o greșeală ca pozițiile înfățișate mai sus să fie judecate după aceste soluții prefigurate spre final. Valoarea analizei constă în semnalarea importanței decisive a populației pentru păstrarea unui teritoriu. În fața diferitelor tendințe demografice, drepturile istorice, chiar și acestea, pălesc. Populația reprezintă principalul „material de construcție" din care se ridică și în care se fixează influențele geopolitice. Configurația demografică de astăzi desenează cu limpezime raporturile geopolitice de mâine. Și nici o analiză geopolitică nu poate face abstracție de evoluția populației.

Populație și securitate

Populația și evoluția sa nu sunt și nu pot fi privite ca fenomene strict demografice, cu alte cuvinte ca probleme în sine, menite să figureze în diferite statistici. Ele sunt, dimpotrivă, probleme cu un puternic impact economic și social, cu o importanță ieșită din comun pentru echilibrul, performanțele și chiar pentru sănătatea unui popor, probleme cu implicații dintre cele mai importante pentru securitatea fiecărei țări și a omenirii în ansamblu.

Având în vedere că discutăm despre probleme demografice într-o lucrare de geopolitică, vom stărui, în continuare, asupra câtorva aspecte ale relației dintre populație și securitate, termen considerat în sensul său cel mai larg. Deci, atunci când folosim, în acest context, noțiunea de securitate nu avem în vedere în nici un fel dimensiunea sa militară, ci dimensiunea socială, extrem de importantă, uneori semnificativ mai importantă decât cea militară propriu-zisă.

Avem, mai întâi, în vedere securitatea în planul intern al fiecărei țări. În această perspectivă, există câteva dimensiuni care nu ar trebui să scape. De pildă, o evoluție prea rapidă a populației, într-un ritm care depășește posibilitățile de hrană, suprasolicitând posibilitățile de susținere ale mediului natural, reprezintă o sursă de tensiune, de insecuritate care pe termen lung poate duce la o sărăcire a mediului, la declanșarea unor tendințe greu de controlat.

Consecințele acestei situații pot fi desemnate printr-un cuvânt sugestiv: *dezechilibru*. Dezechilibru în ceea ce privește dimensiunea populației raportată la o anumită suprafață. O dată cu creșterea populației sporește considerabil presiunea asupra

mediului natural. Consumul de resurse naturale se accelerează, mediul se degradează și se instalează tendințe care afectează sau încep chiar să distrugă fundația pe care este clădită economia mondială.[10]

Lester Brown vorbește despre o stare de depășire a pragurilor care începe să devină cronică. Autorul american înțelege prin acest termen „pragul exploatării durabile a unei resurse". Propunând o analogie cu economia, această depășire este echivalentă cu „a consuma dobânda și a cheltui însuși capitalul pe care îl deții". În ultimele decenii, pragul exploatării durabile a sistemelor naturale a fost depășit câteodată la cote alarmante: suprafața pădurilor a fost redusă, eroziunea solului fertil accelerată, degradarea pășunilor continuată etc. Ecosistemul începe să fie afectat, ceea ce poate prefigura o catastrofă cu consecințe greu de controlat asupra securității omenirii.

Întrebarea „câți oameni poate hrăni Pământul?" nu are un singur răspuns. Ea solicită precizări absolut necesare. Câți oameni și la ce nivel de trai? Câți oameni și cu ce distribuție a veniturilor? Câți oameni și cu ce tehnologie disponibilă? etc. etc. De altfel, așa cum remarca Lester Brown, la ultimele simpozioane ale Population Association of America, experții au evitat să mai facă previziuni privind creșterea demografică pe termen lung. Ei preferă abordări sectoriale și, în orice caz, analizele lor sunt de genul: dacă rata nașterilor, migrația etc. se prezintă astfel, atunci mărimea și distribuția populației vor fi astfel. Există o prudență evidentă care arată că specialiștii devin mai conștienți de complexitatea fenomenului creșterii populației, de faptul că influențarea acestui proces impune intervenții fine, cum ar fi corelarea măsurilor educaționale și culturale cu cele materiale și de creștere a calității vieții.

Europa: lecția de geopolitică a secolului XX

S-a încheiat un „secol american", dar un „mileniu european"

În întreaga perioadă modernă, Europa a fost adevăratul centru al lumii (vezi harta 11). Ea a fost continentul care s-a aflat la cârma procesului de dezvoltare, care a lansat principalele curente, a inaugurat modele, a inventat parlamentarismul, a fost la originea mai tuturor achizițiilor științifice importante ale ultimelor secole. Fiind de acord cu autorii care consideră că secolul douăzeci a fost „un secol american", Romano Prodi subliniază: „la fel de adevărat este și că mileniul în care trăim [mileniul trecut — n. n.] este « mileniul european »"[1].

Secolul pe care l-am încheiat de curând a fost, din perspectiva istoriei europene, o perioadă de decădere fără echivoc. Europa a încetat să mai fie adevăratul centru al lumii. Mai mult, din subiect istoric ea a devenit obiect de dispută. Chiar dacă în ultimele decenii ale secolului XX Europa și-a revenit în bună măsură, nu putem scăpa din vedere că cel de-al Doilea Război Mondial și, mai ales, Războiul Rece au reprezentat o confruntare între cele două superputeri ale momentului pentru *dominarea Europei*. În noul context, teza lui Halford Mackinder ar fi putut fi reformulată: cine domină Europa domină Eurasia și cine domină Eurasia domină lumea întreagă. Divizarea Europei a fost exprimată cu fidelitate de divizarea celei mai puternice țări a continentului — Germania. Această țară simboliza sfâșierea Europei. În partea de vest a țării staționau trupe americane, iar în zona estică — trupe sovietice. Pornind de la această realitate, care avea și o puternică încărcătură simbolică, Brzezinski considera că sfârșitul divizării Germaniei reprezintă „cea mai însemnată schimbare geopolitică produsă de sfârșitul Războiului Rece"[2]. Din punctul nostru de vedere, prăbușirea fostei Uniuni Sovietice, a unui imperiu construit cu metodă timp de trei sute de ani, a reprezentat un eveniment geopolitic mult mai bogat în semnificații. Dacă avem în vedere faptul că sfârșitul divizării Germaniei însemna, în același timp, și sfârșitul divizării Europei, dacă, deci, reținem cu deosebire încărcătura simbolică a evenimentului, putem fi de acord cu aprecierea autorului american.

a)

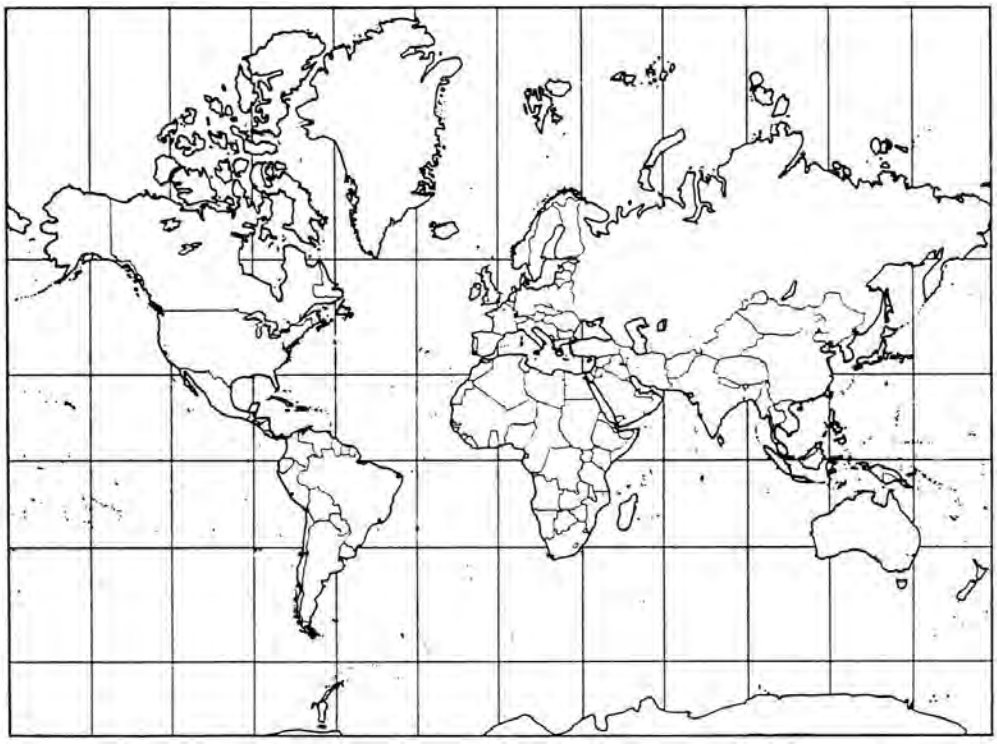

b)

Harta 11: a) Imaginea lumii având continentul european în centru (harta tradițională a lumii)
b) Imaginea lumii având Polul Nord în centru (*apud* Nicholas J. Spykman, *The Geography of Peace*, Hartcourt & Brace, New York, 1944, pp. 15-16)

Încheierea Războiului Rece este pentru continentul european un eveniment mult mai semnificativ decât pentru orice altă regiune a lumii. Pentru orice regiune a fost un eveniment important. Pentru Europa este vorba despre sfârșitul unei ere de divizare între partea de est a continentului, aflată până atunci sub dominație sovietică, și cea de vest, care a evoluat într-un sistem democratic; de aceea, una dintre cele mai importante mișcări de pe continent în anii de după Războiul Rece a fost *recuperarea geopolitică* a teritoriilor care evoluaseră în altă orbită, inaugurarea unei noi perioade, a unui proces de autodefinire și autoafirmare, de căutare febrilă a unei noi identități, a unei noi căi de dezvoltare. Este relevant acest moment și pentru că el ne poate arăta dacă Europa a învățat ceva din perioada care s-a încheiat, dacă este pregătită să întâmpine noua vârstă a societății moderne cu un model de dezvoltare adecvat.

Primul Război Mondial nu a fost mondial prin aria de desfășurare a confruntărilor militare, ci prin resursele umane și materiale angajate. Teatrul de război l-a constituit aproape în exclusivitate Europa. În ultima parte a confruntării au intrat în război, de partea Antantei, SUA (aprilie 1917), China (august 1917) și Brazilia (aprilie 1917). În același timp, Anglia și Franța dețineau imperii peste mări, ale căror resurse au fost antrenate în timpul confruntării. Din perspectiva temei de față, interesează faptul că Primul Război Mondial a istovit Europa. Nu este vorba numai de pierderea a circa 9 milioane de vieți omenești[3] (2 milioane de germani, 1,8 milioane de ruși, 1,4 milioane de francezi, 800.000 de turci, 700.000 de englezi) sau de numărul mare al răniților (circa 20 de milioane), ci de faptul că Europa și-a revenit cu greu de pe urma efortului solicitat de confruntarea militară care tocmai se încheiase. Franța, de pildă, deși învingătoare, a atins nivelul producției din 1914 de-abia în pragul celui de-al Doilea Război Mondial.

Pierderile sunt mult mai mari după cel de-al doilea război, mondial cu adevărat atât prin participare, cât și prin aria de desfășurare a ostilităților. Ele se ridică la circa 40 de milioane de vieți, din rândul populației civile și militare: 17 milioane de ruși, 5,5 milioane de germani, 4 milioane de polonezi, 2,2 milioane de chinezi, 1,5 milioane de japonezi[4] etc. La încheierea conflagrației, Marea Britanie era epuizată, Franța devastată, Germania, și devastată, și amputată (dacă în Primul Război Mondial această țară pierduse cam o optime din teritoriul pe care îl deținea la începutul ostilităților, după cel de-al Doilea Război Mondial ea pierde o cincime din suprafața pe care o deținea în 1938), și divizată prin crearea a două state germane. Putem spune, deci, că dacă Primul Război Mondial a declanșat procesul de declin al Europei, cel de-al doilea l-a desăvârșit. Brzezinski avea dreptate să remarce: „primul război « mondial », de fapt ultimul război european, purtat de puteri europene de însemnătate mondială“ a slăbit considerabil forța continentului, în timp ce a doua conflagrație mondială „a desăvârșit procesul de sinucidere istorică a Europei. În timpul acestui război Europa a încetat să mai fie centrul real al politicii mondiale, devenind, în schimb, locul efectiv de desfășurare a unei competiții globale, purtate de două puternice state extraeuropene. Amândouă au înțeles că obținerea controlului geostrategic asupra Europei ar echivala, în cele din urmă, cu controlul asupra Eurasiei, iar acesta din urmă, o dată realizat, ar asigura supremația mondială. Prin urmare, în perioada Războiului Rece care a urmat, Europa a constituit pentru fiecare din ele miza centrală […]. Din subiect al întrecerii globale, Europa a devenit acum obiectul acesteia.“[5]

Acestea sunt rezultatele la sfârșitul războiului propriu-zis. Dacă extindem analiza și la perioada Războiului Rece, care nu este altceva decât urmarea celei de-a doua conflagrații mondiale, atunci lucrurile apar într-o cu totul altă lumină. Câștigătorii Războiului Rece nu sunt neapărat și câștigătorii celui de-al Doilea Război Mondial, ci dimpotrivă. Aici trebuie avute în vedere atât starea de epuizare a învingătorilor, cât și modul cum au valorificat potențialul de dezvoltare al revoluției tehnologice moderne. Credem că numai extinzând analiza la acest interval de timp mai mare putem fi de acord cu ceea ce Aukie Hoogvelt afirma în legătură cu sfârșitul conflagrației propriu-zise: „au existat învingători care au pierdut tot, cu excepția victoriei, au existat învinși care, în cele din urmă, au câștigat tot, cu excepția victoriei"[6]. Anglia a câștigat războiul, dar a pierdut imperiul, iar țara a devenit o putere obișnuită. Uniunea Sovietică a câștigat războiul, a strălucit pe cerul politicii Războiului Rece, după care s-a prăbușit spectaculos. Există o excepție: SUA, care au câștigat victoria după cel de-al Doilea Război Mondial, au câștigat-o și pe cea de după încheierea Războiului Rece. La sfârșitul celei de-a doua conflagrații mondiale erau puterea economică dominantă a momentului (produceau aproape jumătate din PNB-ul mondial), la încheierea Războiului Rece reprezentau singura superputere a timpului, poziție pe care și-au păstrat-o și în momentul de față.

Unificarea Vestului european: de la cei șase la cei cincisprezece

O dovadă limpede că Europa a învățat ceva din experiența atât de amară pe care a trăit-o în prima parte a secolului XX este și faptul că ea a inaugurat un nou model de dezvoltare; că a făcut-o scrutând viitorul și cerințele sale sau dorind doar să evite tragediile pe care tocmai le trăise are acum mai puțină importanță. Cert este că, la toate contribuțiile pe care le-a înscris de-a lungul istoriei, Europa a mai adăugat una, cea a modelului de dezvoltare bazat nu pe potențialul unei țări, ci al unei întregi regiuni geografice. Europa a fost continentul care a construit *prima regiune economică a lumii*. Un edificiu economic ridicat treptat, în spirit pragmatic, astfel încât atractivitatea sa a sporit în timp. O scurtă istorie a acestei regiuni economice integrate ar fi edificatoare.

Prima formă de cooperare europeană este legată de numele lui Jean Monet, ca inspirator, și de cel al ministrului de externe francez, Robert Schuman. Ea poartă numele de Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului (CECO). Iată cum prezintă John McCormick acest moment istoric: la 9 mai 1950, la o conferință de presă ținută la Ministerul Afacerilor Externe al Franței, titularul portofoliului, Robert Schuman, a anunțat un plan aprobat de Jean Monet, șeful Comisiei franceze de Planificare Națională, și de cancelarul Konrad Adenauer prin care industria cărbunelui și oțelului din Franța și Germania urmau să fie plasate sub autoritate comună.[7] Cu același prilej, el a anunțat că a invitat și alte state să se alăture proiectului, că nu au răspuns decât Italia și Benelux, că este o primă inițiativă de unificare a Europei, unificare care nu se va face dintr-o dată, ci prin intermediul unor pași concreți și al unor realizări parțiale, dar pe baza unui proiect comun. Cele două produse urmau să

Harta 12: Uniunea Europeană

beneficieze de liberă circulație între cele două țări, reglându-se astfel, implicit, nivelul producției din regiunea industrială Ruhr. Astfel, în urma acceptării fără rezerve a planului Schuman de către cele șase țări, ia naștere Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului.

Demn de relevat este faptul că printre scopurile fundamentale ale noului organism se numără „menținerea păcii" între Germania și Franța. Raționamentul este următorul: crearea unui asemenea organism va stimula atât de mult schimburile între cele două state și investițiile reciproce, încât atacarea unuia de către celălalt ar deveni pur și simplu un nonsens. De aceea, în plan istoric, Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului a jucat un rol esențial în declanșarea procesului de reconciliere și cooperare franco-germană.[8] Crearea Comunității a fost percepută ca o problemă mai mult de natură tehnică, deci nu una care să constituie o amenințare pentru politicieni, ceea ce îi poate explica într-o oarecare măsură succesul. Există motive să credem că dacă, de la bun început, proiectul de integrare ar fi fost formulat în termeni politici sau militari expliciți, ideea europeană nu și-ar fi aflat o întrupare așa de rapidă și nu ar fi declanșat un proces de o asemenea importanță.

Noul organism reprezintă prima organizație europeană care se bucură de *prerogative supranaționale*. Este adevărat că aceste prerogative se referă la domeniul limitat, dar decisiv al gestionării cărbunelui și oțelului. CECO inaugurează însă modelul european al integrării, care, spre deosebire de alte modele, este supranațional și pune astfel bazele Europei comunitare.

La 25 martie 1957, la Roma, reprezentanții acelorași țări care aderaseră la CECO semnează Tratatul de constituire a Comunității Economice Europene (CEE), cunoscut și sub numele de Tratatul de la Roma, intrat în vigoare la 1 ianuarie 1958. De data aceasta, obiectivele sunt și mai ambițioase, ele urmărind „eliminarea barierelor care divizează Europa". Se stabilește cu această ocazie o nouă serie de politici concrete în diferite domenii:

—o uniune industrial-vamală prin eliminarea taxelor vamale intracomunitare și desființarea contingentelor cantitative; o dată cu realizarea unei mari zone de liber schimb, Comunitatea asigură un sistem de protecție exterioară uniformă (tarif vamal comun);

—o politică agricolă comună;

—o politică comercială comună;

—o politică concurențială.

Concomitent, prin Tratatul de la Roma ia naștere și Comunitatea Europeană a Energiei Atomice (CEEA), care avea același scop de a crea o piață unică în domeniul energiei atomice. Deși a beneficiat de același sistem instituțional ca și celelalte două comunități, în timp, CEEA a rămas un actor de mai mică importanță în procesul integrării și s-a focalizat pe cercetare.

În mai multe etape succesive, „cei șase" au redus barierele vamale din interiorul comunității, astfel încât, în iunie 1968, tarifele intracomunitare sunt în întregime eliminate, în paralel cu asigurarea liberei circulații a persoanelor. Efectele economice acumulate în același interval de timp au fost spectaculoase: comerțul intracomunitar a crescut de șase ori, în timp ce schimburile CEE cu terțe țări au sporit de trei ori. Are loc un proces de specializare, mai ales în privința bunurilor de consum, ceea ce

sporește performanța economică și competitivitatea la export a produselor din cadrul Comunității.

Dacă în domeniul economic și comercial evoluția este constant pozitivă și încurajatoare, în cel politic apar dificultăți reale. Generalul de Gaulle, venit la putere în 1958, contestă dreptul Comunității de a reprezenta statele, singurele care se bucură de legitimitate, au istorie și dispun de autoritatea de a acționa. Șeful statului francez obișnuia să vorbească de *confederație* (o uniune, după cum se știe, mult mai slabă), spre deosebire de fondatorii Comunității, care au avut în vedere o *federație*. Adeseori, generalul de Gaulle utiliza formula „Europa europeană", și nu „Europa atlantică", denumire care sugera prezența și influența în cadrul Comunității a puterii de peste Ocean. De altfel, el s-a opus de două ori admiterii Marii Britanii în cadrul Comunității, considerând că țara vecină ar putea să joace rolul unui cal troian al americanilor.

Cu toate oscilațiile înregistrate de-a lungul timpului, Tratatul de la Roma își păstrează neștirbită importanța istorică, de adevărată piatră de hotar în construirea Europei unite. Iată cum aprecia T. Padoa-Schioppa semnificația sa: „Chiar dacă nu este prima piatră de temelie, tratatul semnat la Roma constituie trecerea decisivă spre o putere supranațională organică. Privit din perspectivă actuală, Tratatul nu era (cum considerau Jean Monet și mulți alți federaliști) un simplu acord internațional privind libertatea schimburilor, ci nucleul Constituției Europene. Tratat — pentru că este scris în formele clasice ale unui text determinat de un pact între guverne, supus ratificărilor parlamentelor. Iar Constituție — pentru că transformă întreaga noastră ordine economică și juridică și integrează texte constituționale ale statelor membre."[9]

Mai multe condiții favorabile se întâlnesc în stimularea procesului de extindere a Comunității Europene. În primul rând, performanțele sale economice i-au sporit indicele de atractivitate. De aceea, o serie de țări, printre care și Marea Britanie, au solicitat admiterea în această organizație. În același timp, Comunitatea ca atare dobândise o experiență semnificativă, înregistrase suficiente progrese pentru a simți nevoia extinderii; extindere care, în termeni comerciali vorbind, sporea piața internă. De data aceasta, procesul de lărgire a Comunității este susținut și de către Franța, care, după venirea la putere a lui Georges Pompidou (15 iunie 1969), manifestă o evidentă preocupare de a diversifica relațiile cu partenerii europeni.

În perioada următoare are loc ceea ce s-a numit „*extinderea spre nord*". În 1973 aderă la CEE Irlanda, Danemarca și Marea Britanie. Astfel, „mica Europă", cum era denumită CEE pe vremea când avea doar șase membri, devine Europa celor nouă. Aderarea Marii Britanii și a celor doi parteneri tradiționali ai săi este grăitoare în ceea ce privește performanțele economice ale Comunității. Inițial, Marea Britanie nu a aderat la CEE. Rezultatele obținute de Piața Comună i-au schimbat radical opțiunea. În perioada 1950-1957, cei șase au înregistrat o creștere economică de 54%, cu o medie anuală de 6,3%, iar între 1958-1964 creșterea a fost de 47%, cu o medie anuală de 5,7%. În perioadele respective, economia Marii Britanii a crescut cu 20%, respectiv cu 29%, creșterile anuale fiind de 2,6 și, respectiv, 3,7%; deci aproximativ jumătate din creșterea celor șase. Așa a survenit prima cerere de aderare a Marii Britanii, respinsă datorită poziției lui Charles de Gaulle, după cum am amintit. Între 1963-1973, PIB-ul celor șase a crescut cu 58 procente, cu o rată anuală de 4,7%, în timp ce PIB-ul Marii

Britanii cu 39 procente, rata anuală fiind de 3,3%.[10] Marea Britanie face o altă cerere, de data aceasta acceptată. Am expus această situație și pentru că ea este izbitor de similară cu cea actuală, prilejuită de adoptarea monedei unice. Nici de data aceasta, Marea Britanie nu a aderat la hotărârea luată. Acum sunt dezbateri foarte vii în această țară privind justețea propriei hotărâri. Dacă moneda unică va da rezultate — și după toate evaluările va da —, atunci Marea Britanie va urma, probabil, traseul parcurs la aderarea în CEE. În deceniul următor are loc „*extinderea spre sud*", pe parcursul căreia aderă Grecia (1981), Spania (1986) și Portugalia (1987). CEE devine Europa „celor 12".

Anii '90 consemnează alte prefaceri ale Comunității. Procesul de extindere continuă, dar el capătă o conotație mai pregnant politică. Accelerarea construcției europene are loc și sub impactul reunificării Germaniei, care a grăbit procesul de integrare. Europa, în frunte cu Franța, este vădit preocupată de a asimila Germania în structurile Uniunii și, concomitent, de a preveni o înțelegere germano-rusă care ar fi reaprins vechi coșmaruri europene și ar fi declanșat frisoane chiar și la Washington. Cu totul remarcabil apare însuși efortul Germaniei de a contribui la accelerarea acestui proces, poziția ei la Maastricht și cu alte prilejuri devansând chiar poziția altor țări de pe continent.

După încheierea Războiului Rece și prăbușirea sistemului socialist a apărut o situație politică nouă, față de care Uniunea nu putea să nu adopte o poziție. Are loc un proces de accelerare a extinderii. În prima parte, aderă la Uniune țări dezvoltate, cu democrații mature, cum ar fi Austria (în iunie 1994), Finlanda (octombrie 1994), Suedia (noiembrie 1994), în timp ce referendumul organizat în Norvegia se soldează cu un rezultat negativ (52% de voturi împotrivă). Europa devine Europa celor cincisprezece (vezi harta 12). Practic, cu trei excepții — Norvegia, Elveția și Islanda —, ea cuprinde toate statele continentului care nu aparținuseră defunctului sistem socialist. *Unificarea Europei Occidentale se împlinește*.

Nu am putea încheia aceste rânduri fără a menționa un moment de reper în devenirea Uniunii, și anume Actul Unic European (1985), care a hotărât fuziunea între Comunitatea Economică Europeană (înființată în 1957), Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului și Comunitatea Europeană pentru Energie Atomică. Comunitatea Economică Europeană a devenit Comunitatea Europeană și apoi, în 1992, Uniunea Europeană, pe baza hotărârii Tratatului de la Maastricht.

Semnat în 1991, Tratatul de la Maastricht marchează un nou stadiu în integrarea Europei, stabilind trei paliere foarte importante de integrare viitoare. Primul este *realizarea uniunii monetare*. Cu acest prilej, s-a hotărât o eșalonare precisă a pașilor pentru introducerea monedei unice europene și înființarea Băncii Centrale Europene. Al doilea este reprezentat de cerința *integrării politice și militare* și vizează elaborarea unei politici externe și de securitate comune. Al treilea are în vedere elaborarea unei *politici interne și de securitate socială comune*.

Tratatul de la Amsterdam (1997), procedând la o evaluare a rezultatelor generate de Maastricht, a adoptat noi măsuri în ceea ce privește înlăturarea ultimelor obstacole în circulația liberă a persoanelor și dezvoltarea unei politici externe comune. În sfârșit, Tratatul de la Nisa (2000) a avut drept principală responsabilitate adoptarea noii structuri instituționale a Uniunii, în urma noii lărgiri, pe care a aprobat-o.

Europa – noul pol de putere economică al lumii

Ce este astăzi Europa, la mai bine de cincizeci de ani de la încheierea celei de-a doua conflagrații mondiale și la peste zece de la încheierea Războiului Rece? Răspunsul este dificil, pentru că Europa nu este încă întregită. Ea este pe cale de a deveni astfel. Avem Uniunea Europeană, care concentrează cea mai dezvoltată parte a Europei, țările care sunt pe punctul de a fi integrate și altele care așteaptă încă acest moment. Pe nedrept, procesul de extindere a Uniunii Europene este, uneori, calificat drept „organizarea periferiei"[11]. Europa oferă acum imaginea unui adevărat șantier. Cu o parte principală, bine organizată, și o alta urmând să fie cuprinsă în rigorile părții care funcționează astfel de peste patruzeci de ani. Ca de fiecare dată când partea care se adaugă este semnificativă, totul trebuie reorganizat pe o bază diferită, în conformitate cu noua realitate.

Dacă ar fi să ne concentrăm atenția doar asupra Uniunii Europene, a Uniunii celor cincisprezece, putem spune că, astăzi, ea este o mare putere economică a lumii de astăzi, o viguroasă mașină de producție și de schimb. Ca putere economică, UE este un adevărat pol al lumii contemporane: cu 6,3 din populația globului, ea produce 28,3 din PIB-ul mondial.[12] Dintre cele mai mari o sută de corporații ale lumii, menționate de revista *Fortune*, o treime sunt europene[13], între care Daimler-Chrysler, Royal Dutch/Shell, BP Amoco, Volkswagen etc. Uniunea este cel mai mare agent comercial, activitatea ei deținând 38 de procente din exportul mondial (valoric vorbind) și 36 procente din importuri. Cu o populație de 375 de milioane de locuitori, Uniunea Europeană este „cea mai mare piață a lumii industrializate" și una dintre cele mai deschise. În același timp, ea are cele mai echilibrate schimburi cu regiunile lumii: exporturile sunt aproximativ egale cu importurile. În America de Nord exportă aproape 11% din volumul activității comerciale și importă circa 9%, în Europa Centrală și CSI exportă 4,4% și importă 3,7%; numai pe relația cu Asia există un mic dezechilibru: exportă 7,4% și importă 12,5%.[14] Totuși, ponderea Uniunii în ansamblul comerțului mondial scade. În ultima decadă a secolului pe care tocmai l-am încheiat, această scădere a fost de 9 procente, de la 49% la 40%.

Uniunea este una dintre cele mai populate zone ale lumii, cu o densitate medie de 115 locuitori pe kilometru pătrat. SUA au 30 de locuitori pe aceeași unitate de suprafață, iar Rusia doar 9 persoane. De menționat că în cadrul Uniunii avem chiar variații vizibile ale densității, de la 470 de locuitori pe kilometru pătrat (în Olanda, de pildă) până la 30 de locuitori pe aceeași suprafață (în Suedia și Finlanda). Uniunea Europeană este, în același timp, una dintre cele mai urbanizate regiuni ale lumii. 85% din populația sa trăiește în orașe de diferite mărimi (în Belgia chiar 97%, iar în Irlanda 59%), pe când în SUA 77%, ca să comparăm cu o altă zonă foarte dezvoltată a lumii. Insistăm asupra densității pentru că ea, îndeobște, merge mână în mână cu dezvoltarea. Zona cu cea mai mare densitate demografică din Europa pornește din nordul Italiei, trece prin Elveția, continuă cu vestul Germaniei, cu partea nordică a Franței, cu Benelux, trece Canalul Mânecii și cuprinde partea de sud-est a Angliei. Este și partea cea mai dezvoltată a Europei.[15] Din punct de vedere demografic, Europa are o populație instruită, calificată, prosperă, dar din ce în ce mai puțin numeroasă și din

ce în ce mai bătrână. Cifrele menționate mai sus nu ne pot face să uităm că ponderea populației europene în cadrul populației lumii scade dramatic. Scădere accentuată în consecințele ei de îmbătrânirea populației. Probabil că aceasta este vulnerabilitatea cea mai vizibilă, punctul cel mai dureros al Europei de astăzi și de mâine. Nu în întregime sesizat și discutat. Din punct de vedere cultural, continentul arată o diversitate și o bogăție nicăieri negate. Europa dispune, de asemenea, de un învățământ performant, fără însă a mai atinge standardele care au consacrat-o, cândva, drept continentul creației.

De ce aceste cifre și aceste considerații într-o lucrare de geopolitică? Într-adevăr, în majoritatea studiilor și volumelor de specialitate, accentul cade pe probleme de vecinătăți, de graniță, de întindere, de potențial natural etc. Fără a le subestima, considerăm că esențiale în devenirea unei țări sau a unei regiuni nu sunt aceste date, ci vitalitatea internă, *dinamismul propriu*, construcția interioară, care favorizează sau nu o anumită evoluție, care valorifică sau nu anumite date naturale, care plasează sau nu țara ori comunitatea respectivă pe o orbită de mare perspectivă a dezvoltării. Iar dinamismul propriu, deci ceea ce este și ce urmează să devină Uniunea, nu poate fi discutat fără a ne referi la învățământ, la populație, la modelul de dezvoltare. Mai ales când este vorba despre o regiune care își construiește mecanismele interne, își proiectează structurile de conducere, își definește profilul și identitatea.

Euro – cea mai mare schimbare în finanțele lumii din perioada interbelică

Se poate spune că, după un interval probabil necesar Uniunii pentru propria clarificare, perioada de după încheierea Războiului Rece a reprezentat o mare încordare de energii la nivel european. Uniunea s-a lărgit și a adoptat hotărâri de importanță istorică. Cu trei probleme mari s-a confruntat Uniunea în această perioadă. Ele sunt, toate, probleme economice, sociale și de organizare internă, dar au o importanță esențială în plan geopolitic. Chiar dacă măsurile s-au situat într-un plan bine delimitat, rezultatul, cel puțin în perspectivă, are o semnificație mai largă, pentru că influențează decisiv evoluția Uniunii. Și, astfel, putem vorbi despre un rezultat cu semnificație geopolitică. Iată care ar fi cele trei probleme. Mai întâi, adoptarea *monedei unice*. Luând această măsură — și continuând să o consolideze —, Uniunea Europeană a făcut un pas extrem de important în direcția organizării federale, a dat expresie vie și palpabilă puterii sale economice, a accelerat organizarea ei într-o regiune integrată și a grăbit perceperea sa de către comunitatea internațională drept un pol de putere. Importanța economico-financiară a măsurii pare palidă pe lângă cea politică și geopolitică. A doua este *extinderea spre est*, de multe ori plasată în cadrul dezbaterii lărgire—integrare. Cadru de dezbatere corect, dar neîncăpător. Extinderea spre est reprezintă prin excelență o mutare geopolitică, pentru că Europa își recuperează teritoriile, face o mișcare de integrare a părților sale, de neconceput cu 15 ani în urmă; astăzi este posibilă nu numai pentru că Uniunea Sovietică s-a prăbușit, ci și, deopotrivă, pentru că Uniunea Europeană a devenit puternică și este organizată potrivit unui

model care atrage. Este prima oară în istorie când Europa poate nu numai să unifice, ci și să cuprindă în aceeași organizare teritorii care acoperă cât mai mult din întinderea geografică a continentului. Dacă lucrurile vor evolua bine iar procesele, deja declanșate, de atenuare și înlăturare a discrepanțelor se vor adeveri, în perspectivă Europa de Est și Europa de Vest nu vor avea decât o conotație geografică. În sfârșit, procesul de *reorganizare internă* a Uniunii. Pare o reacție la procesul primirii de noi membri. Desigur că este prilejuit de noul val de extindere, dar, în fond, este un răspuns la problema fundamentală a organizării interne a Uniunii Europene, care a apărut încă de la înființare și, apoi, i-a însoțit evoluția. Corelația dintre succesul Uniunii și modul său de organizare nu este pusă la îndoială de nimeni. Un mod de organizare care să păstreze capacitatea de decizie la nivel comunitar. Astăzi, Uniunea este chemată să accentueze elementele de organizare federală, fără de care nu se poate dezvolta ca un pol de putere și mai semnificativ, să păstreze funcționalitatea internă și capacitatea de decizie la nivelul ansamblului, fără de care nu va avea performanță. Oricum am privi lucrurile, semnificația geopolitică a organizării interne nu poate scăpa.

Unul dintre stâlpii integrării europene îl reprezintă, după cum am amintit, crearea Uniunii Monetare Europene, stipulată prin Tratatul de la Maastricht. Uniunea Monetară Europeană a fost concepută de la început drept un adevărat motor pentru continuarea integrării politice a Europei Occidentale și mai ales pentru asigurarea unei creșteri economice accentuate. Istoria ei este mai lungă, Maastricht reprezentând momentul care marchează trecerea de la declarații de principiu la inițiative concrete. Iată câteva repere ale acestei istorii.

În 1989, Consiliul European a hotărât crearea Sistemului Monetar European, cu scopul de a limita fluctuațiile cursurilor de schimb ale monedelor europene. Drept referință comună pentru cursurile de schimb a fost stabilită moneda de cont ECU (*European Currency Unit*). Valoarea sa a fost fixată prin comparație cu dolarul. Raportul dintre ECU și dolar a luat naștere pe baza unui coș de valute reprezentând 12 țări europene dintre cele 15 membre ale UE (Finlanda, Austria și Suedia nu au putut participa la alcătuirea ECU, deoarece au intrat în UE mai târziu). Demn de reținut este că ponderea fiecărei monede în cadrul coșului reflecta puterea economică a țării respective; prin urmare, ECU reprezenta un fel de medie a puterii celor 12 monede europene.[16]

În 1991, țările Comunității Europene semnează Tratatul de la Maastricht, care prevede nu numai instituirea monedei unice, ci și un program eșalonat în timp pentru aplicarea măsurii. Denumirea monedei unice, „euro", a fost stabilită la reuniunea la vârf de la Madrid din decembrie 1995. Pe piață, moneda a fost introdusă la începutul anului 2002 în 12 dintre cele 15 țări ale UE. Marea Britanie, Suedia și Danemarca au refuzat aderarea la EURO din motive interne.

Tot prin Tratatul de la Maastricht s-a hotărât înființarea Institutului Monetar European, care nu reprezenta altceva decât o etapă preliminară în vederea creării Băncii Centrale Europene, înființată în iunie 1998. Până la 1 ianuarie 1997, băncile naționale centrale au beneficiat de independență față de IME. La 1 ianuarie 1999, Consiliul de Miniștri, care reunea titularii portofoliilor Finanțelor și Economiei din țările membre

ale UE, la propunerea Comisiei Europene și după consultarea Băncii Centrale Europene, au stabilit cursurile de schimb fixe dintre monedele țărilor membre și dintre acestea și euro. Tot la 1 ianuarie a avut loc și *transferarea responsabilităților politicii monetare de la băncile centrale naționale la Banca Centrală Europeană*. Cursul de schimb între euro și dolar a fost la data nașterii monedei europene de 1/1,7.[17]

Introducerea monedei unice a împărțit specialiștii și pe cei direct influențați de acest proces în două tabere: euro-entuziaștii („euroforicii") și euro-scepticii. Primii evidențiază avantajele monedei unice: se asigură o rată stabilă a schimburilor, componentă esențială a funcționării unei piețe unice; crește transparența pieței și a prețurilor (în sensul că acum nu mai pot fi invocate diferențele de schimb între valute sau alte explicații „naționale" pentru prețurile mai mari; acum, în condițiile monedei unice, totul ține numai de propria organizare); producția, investițiile și costul tranzacțiilor nu mai sunt influențate de evoluția cursurilor de schimb și nu mai includ cheltuielile legate de riscul valutar (experții Comisiei Europene au calculat că numai înlăturarea barierelor reprezentate de ratele de schimb și a altor obstacole care generau fluctuații echivalează cu 0,5% din PNB-ul Uniunii Europene).[18] Euroscepticii insistă, firește, asupra riscurilor implicate de noua măsură, cel mai mare fiind acela că, dacă moneda nouă nu va funcționa cum se cuvine, atunci toată construcția europeană se va prăbuși.

Pentru lucrarea de față importante sunt consecințele mari, la nivelul ansamblului Uniunii, ale măsurii despre care vorbim, cele care induc conotații de ordin geopolitic. Fred Bergsten, consilierul fostului președinte Bill Clinton, expert în domeniul comerțului și director al Institute for International Economics din Washington, aprecia că euro este comparabil cu dolarul din mai multe puncte de vedere. Principalul argument al monedei europene ar fi acela că Europa este *creditor mondial,* în timp ce SUA au datorii nete în valoare de circa 2.000 de miliarde de dolari. Lansarea euro, consideră F. Bergsten, creează condiții pentru apariția unei „noi ordini economice bipolare care să înlocuiască hegemonia Americii, datând de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial" și reprezintă „cea mai mare schimbare în finanțele mondiale, comparabilă doar cu momentul în care dolarul a depășit lira sterlină în perioada interbelică."[19]

Existența unui competitor real pentru dolarul american are ca rezultat *schimbarea întregii configurații a mediului financiar internațional*. În noul context, lipsa corelării între cele mai puternice monede ale lumii are efecte globale. În acest sens, autorul oferă exemplul dezechilibrului creat în 1995 și 1997 între dolar și yen, fapt considerat una dintre cauzele crizei asiatice, mai ales că majoritatea monedelor asiatice erau strâns legate de dolar. O relație necontrolată între euro și dolar ar influența funcționarea și stabilitatea sistemului financiar global; cum aprecia publicația *Business and Technology*, „dacă relația dintre cele două monede se va dovedi la fel de volatilă precum cea dintre dolar și yen, atunci sistemul financiar mondial va fi în aer"[20].

Succesul, respectiv insuccesul unei monede internaționale sunt date de ponderea în tranzacțiile internaționale, de importanța ca monedă de rezervă și ca monedă de investiții. Într-o viziune pesimistă, euro nu ar avea șanse să constituie o alternativă reală la hegemonia dolarului, deoarece 48% din tranzacțiile comerciale internaționale sunt derulate în dolari, pe când cele în euro se estimează că reprezintă 31%.[21] Ca monedă de rezervă, dolarul ocupa 63% din rezervele valutare mondiale, în timp ce

monedele europene doar 21%[22]; ca monedă de investiții, piața obligațiunilor europene este cu peste o treime mai mică decât cea americană. Această situație poate evolua în funcție de modul în care evoluează și economiile respective. Apoi, ponderea superioară pe care o are dolarul este și expresia unei tradiții, a unor piețe deja câștigate, a unor obișnuințe de derulare a operațiunilor financiare. Simplul fapt că există o alternativă contează foarte mult. Mai realist este să spunem că moneda urmează cursul economiei. Cum economia americană și cea europeană sunt, practic, echivalente, atunci și ponderile respectivelor monede vor fi asemănătoare. Bergsten consideră că, după o perioadă de tranziție, dolarul și euro vor deține, fiecare, cam 40 de procente din rezervele mondiale.[23]

Am putea spune că, independent de ponderea pe care euro o va avea imediat în tranzacții sau ca monedă de rezervă, ea va fi o monedă care va funcționa paralel cu dolarul. Aceasta înseamnă, implicit, *sfârșitul unilateralismului în plan financiar*, apariția unei *ordini bipolare*. De acum, cu acest instrument extrem de important, Uniunea Europeană va avea o mai mare putere de a influența politica economică globală și nu se va mai mulțumi să reacționeze la diferite măsuri și inițiative luate în spațiul dolarului sau yenului. Cum s-a spus pe bună dreptate, euro reprezintă cel mai bun răspuns la provocările globalizării.

Evident că acest lucru are o serie de inconveniente pentru partea americană. Literatura de specialitate, de pildă, insistă asupra faptului că dominarea autoritară de către dolar a pieței financiare internaționale pune punct unei practici folosite frecvent până acum; este vorba despre contractarea unor împrumuturi pentru subvenționarea deficitului bugetar enorm al SUA care, ulterior, prin fluctuații ale dolarului, puteau să înregistreze fluctuații de valoare reală. De pildă, dacă dolarul avea un curs mai mare (inflaționist), valoarea împrumutului scădea automat, ceea ce însemna un avantaj pentru cel care făcea împrumutul și un dezavantaj pentru creditor.

O altă implicație ar putea fi schimbarea raportului de forțe în cadrul organismelor financiare internaționale. Se știe de pildă că, până de curând, SUA dețineau procentele cele mai multe în cadrul Fondului Monetar Internațional și, implicit, exercitau controlul asupra acestui organism. Acum procentele însumate ale statelor europene — 35,4 — reprezintă dublul celor americane, care se ridică la 17,8%.[24] De aceea, hegemonia americană nu se va mai putea exercita ca până acum. Germania a avut deja propria propunere pentru președinția FMI. Cu o singură monedă, principalele state europene și, în general, țările membre ale Uniunii Europene vor fi mult mai unite și mai coordonate în acțiuni.

Disputa nu are loc numai printre specialiști, ci și printre oamenii obișnuiți, unde argumentele pro și contra nu sunt formulate în termeni exacți și unde apar dificultăți de înțelegere. Moneda europeană a întâmpinat îndeobște rezistență din cauză că, așa cum explică Rudiger Dornbusch, Uniunea Monetară a reprezentat o situație complet diferită față de eliminarea tarifelor vamale. În acest al doilea caz, a fost posibil să fie oferite stimulente imediate de natură economică, care să înfrângă scepticismul și rezistența în ceea ce privește de crearea pieței unice. Cât despre avantajele Uniunii Monetare, acestea sunt vizibile doar pe termen lung, și nici atunci în termeni foarte concreți.[25]

Este, după părerea noastră, foarte important faptul că acest moment va declanșa procese de omogenizare internă în cadrul Uniunii, va stimula raportări comune, preocupări și îngrijorări comune față de diverse situații. Chiar dacă nu imediat, ci într-o anumită perioadă de timp, spaniolului nu-i va fi indiferentă evoluția din Olanda și nici dacă un stat al Uniunii este confruntat cu o recesiune economică, de pildă. Acestea sunt fenomene care, mai devreme sau mai târziu, se vor repercuta și asupra lui. Moneda este „sângele economiei" și ea va „transporta" anumite înțelegeri comune, sau măcar le va facilita. Mai mult decât ne dăm seama, moneda unică va contribui esențial la coagularea unei atitudini europene, la modelarea unui mod comun de a vedea lucrurile. Nu peste multă vreme, europenii își vor da seama că ori se scufundă împreună, ori reușesc împreună.

Moneda va grăbi și formarea unei percepții mai precise în străinătate în legătură cu ceea ce este Uniunea și cum evoluează ea. Moneda este măsura lucrurilor. Până nu de mult nici cetățeanul, nici specialistul nu puteau opera cu o imagine precisă în acest domeniu. Astăzi această putere este condensată și exprimată de către euro și de raporturile care se stabilesc între cursul acestei monede și cel al celorlalte valute ale lumii. Actuala cotație a euro, superioară dolarului, chiar dacă poate fi de conjunctură, exprimă ceva, ne spune că evoluția Uniunii măcar nu este rea (sau că evoluția altor zone nu este mai bună decât a Uniunii). Moneda ne va vorbi, în fiecare moment, despre forța economică a Uniunii și despre raportul în care se află aceasta cu celelalte puteri ale lumii.

Merită să insistăm puțin și asupra altui aspect, în profunzimile căruia vom descifra tot conotații de ordin geopolitic: disponibilitatea cu care statele UE au luptat pentru instituirea monedei unice. O măsură extrem de complexă, o măsură care a trebuit luată în pofida multor obișnuințe și rezistențe, inclusiv psihologice, a fost adoptată cu o hotărâre exemplară. Elizabeth Pond avea dreptate să remarce: „În nici o decizie activismul noii Europe nu a fost mai manifest decât în crearea uniunii monetare."[26] Sunt cu totul remarcabile angajamentul și energia sub semnul cărora au acționat germanii, prin persoana cancelarului de atunci, Helmut Kohl, pentru înfăptuirea noului obiectiv. Chiar dacă Germania, prin reunificare, devenise cu o treime mai mare decât orice altă mare țară a Europei — Franța, Marea Britanie, Italia —, chiar dacă existau temeri mari că Germania se va desprinde din „strânsoarea europeană" pentru a urma visul mai vechi al unei Europe germane, chiar dacă germanii au trebuit să renunțe la un adevărat simbol de stabilitate și de prosperitate — marca germană[27] —, Kohl s-a angajat exemplar în noua direcție, spulberând aceste temeri de care aminteam, dovedind că Germania dorește să devină ea europeană, să facă parte dintr-o construcție la nivel continental și arătând, mai presus de orice, că *procesul integrării este ireversibil*.

Instituirea monedei unice a fost un prilej de precizare a poziției Germaniei, pentru sceptici, am putea spune, de repoziționare, a cărei importanță nu poate fi trecută cu vederea. Ea a arătat că principala țară central-europeană — și chiar la nivelul Europei — îmbrățișează deschis Uniunea și preferă să acționeze din interiorul acestei structuri integrate pentru ridicarea sa și a Uniunii în ansamblu. Germania va fi locomotiva Uniunii, și nu o forță care balansează între Est și Vest. Întreaga geopolitică dezvoltată

de-a lungul vremii în spațiul german se reconfigurează. Centrul european nu mai apare ca spațiul predilect de expansiune german. Iată ce spune în această privință Christoph Bertram, director al *think tank*-ului Fundației pentru Știință și Politică de la Berlin: „Datorită lecțiilor dure pe care Germania le-a trăit în acest secol [în secolul trecut — n. n.] și, în același timp, datorită scăderii semnificației pe care o are Rusia, acea tentație veche a Germaniei de a căuta un loc între Est și Vest este acum lipsită de atracție.“[28]

În același timp, importanța pe care părea că o dobândește ideea de *Mitteleuropa* la începutul anilor ’90, sau mai bine zis importanța pe care a căpătat-o respectiva temă în literatura de specialitate, nu se confirmă. Chiar putem și vom putea din ce în ce mai mult vorbi de o estompare a temei.[29] Nu numai îmbrățișarea deschisă de către Germania a integrării europene contribuie la acest lucru, ci și integrarea statelor din această parte a Europei în aceeași comunitate. Mai degrabă vom putea vorbi despre dezvoltarea semnificației geopolitice a Europei de Est, pentru că aici se ridică problema graniței de est a Uniunii, a limitelor viitoare până unde se va extinde Europa integrată, a fortificării unei zone aflate la confluența cu spațiile deloc stabile ale Orientului Mijlociu, Asiei Centrale etc.

În orice caz, dacă există discuții și interogații privind efectul în viața internă a Uniunii, nimeni nu pune la îndoială că instituirea monedei unice a creat cadrul pentru dezvoltarea legăturilor transeuropene care vor promova, implicit, ideea Europei, ca nou pol de putere. Dacă ar fi fost vorba despre o putere de mâna doua, euro ar fi avut o importanță de mâna a doua. Dar Uniunea este deja o putere de prim rang, ceea ce face din noua monedă un adevărat eveniment tectonic la nivel mondial. Existența monedei unice europene nu numai că pune capăt unilateralismului financiar american, inaugurând o epocă financiară bipolară, dar, prin implicațiile pe care le are asupra dezvoltării interne a continentului, asupra posibilităților ca UE să se afirme ca un actor important în sistemul mondial, poate prefigura chiar o *ordine politică de factură bipolară*. În orice caz, îi creează una din premise. Depinde de Europa cum și în ce măsură își asumă rolul politic la care o îndreptățesc puterea economică și construcția integrată în numele căreia vorbește.

Extinderea spre est și problema graniței de est

La Maastricht s-a anunțat intenția de a admite țările din centrul și estul Europei în Uniune. Este, după cunoștința noastră, primul semnal coerent privind poziția Uniunii Europene față de un spațiu care nu se bucura nici de protecție economică, nici de o umbrelă de securitate. Realizând că nu este suficient pregătită pentru a adopta măsuri și strategii fundamentate față de o regiune cu certe valențe geopolitice, Uniunea Europeană decide la Maastricht înființarea Conferinței interguvernamentale, cu atribuții în ceea ce privește definitivarea unei strategii de perspectivă față de spațiul central și est-european.

În legătură cu extinderea propriu-zisă, Consiliul European de la Copenhaga (1993) a definit condițiile politice și economice ale lărgirii Uniunii. S-a statuat o fază de

preaderare, de pregătire în vederea aderării propriu-zise. În decembrie 1997 au fost acceptate șase state pentru a parcurge această etapă de preaderare, alte patru state fiind acceptate pe parcurs. În decembrie 1999, Consiliul European de la Helsinki a decis înscrierea Turciei pe lista statelor candidate. Cert este că la summit-ul de la Copenhaga din decembrie 2002 s-a hotărât primirea a zece state în Uniunea Europeană: opt est-europene — Estonia, Lituania, Letonia, Polonia, Cehia, Slovacia, Ungaria, Slovenia — și două mediteraneene: Cipru și Malta. La același for, România și Bulgaria au primit asigurări că 2007 va reprezenta data aderării lor, dacă vor duce la bun sfârșit pregătirile și vor încheia capitolele de negociere. În felul acesta, este foarte probabil ca în timp de patru ani să fie admise în UE 12 state. La Copenhaga s-a mai stabilit că Turcia va începe negocierile în 2005.

Procesul de extindere este atât de cuprinzător, încât capătă importante conotații geopolitice. În primul rând, ponderea Uniunii Europene, din punctul de vedere al forței economice, al mărimii pieței interne, crește considerabil, ceea ce conduce la o nouă poziționare a sa față de ceilalți actori politici importanți. Să-l ascultăm pe Romano Prodi: „Prin includerea țărilor Europei Centrale și de Est, suprafața Uniunii Europene va crește cu aproximativ 30%, populația va spori cu 29%, iar PIB-ul cu cel puțin 10%“[30]. Datele arată că, în această apreciere, Turcia nu este avută în vedere. Chiar dacă țările pe cale de a adera nu au performanțe economice deosebite, este limpede că ele parcurg un proces de modernizare care le va amplifica prezența și contribuția economică; implicit, aceasta va conduce la sporirea importanței și ponderii specifice a Uniunii.

Principalii indicatori economici ai țărilor care vor intra în UE (2001)

UE	*Suprafața (mii de km²)*	*Populația (milioane)*	*PIB pe cap de locuitor (% din media țărilor din UE)*	*Agricultura (% din forța de muncă)*	*PIB (media creșterii reale 1999-2001)*	*Inflația (creșterea medie 1999-2000)*	*Șomajul*
Cipru	9	0,8	80	4,9	2,5	1,9	8,2
Cehia	79	10,3	57	4,6	2,4	3,4	8,4
Estonia	45	1,4	42	7,1	3,8	4,2	12,4
Ungaria	93	10,2	51	6,1	4,4	9,7	6,4
Letonia	65	2,4	33	15,1	5,8	2,4	13,7
Lituania	65	3,5	38	16,5	1,9	1,0	14,1
Malta	0,3	0,4	55	2,2	2,9	2,6	6,3
Polonia	313	38,6	40	19,2	3,1	7,5	15,7
Slovacia	49	5,4	48	26,7	2,3	11,3	18,1
Bulgaria	111	7,9	28	6,3	3,9	6,8	16,8
România	238	22,4	25	44,4	2,0	42,0	6,6
Turcia	775	68,6	22	35,4	-1,7	58,1	7,6

Sursa: Loukas Tsoukalis, *What Kind of Europe*, Oxford University Press, Oxford, 2003, p. 173

Autorul citat, Loukas Tsoukalis, vrea să sugereze că actuala lărgire și cea care urmează nu adaugă mult ca forță economică Uniunii Europene. Calculul strict economic are elemente care pot susține o asemenea poziție. Dar nici el nu pledează în întregime pentru întârzierea sau amânarea *sine die* a lărgirii: se extinde considerabil piața internă a Uniunii, este integrată o populație calificată, în condițiile în care Uniunea Europeană are nevoie de forță de muncă și este foarte probabil să deschidă porțile imigrației în următorii ani. Pentru a nu mai aminti de faptul că se adaugă noi teritorii, unele cu importanță strategică (Polonia, România, Bulgaria, Turcia, dacă va fi primită), că Uniunea va avea o altă pondere, ca populație, ca teritoriu, ca bogății și ca forță economică.

Tot atât de adevărat este că, privind mai atent la tabelul de mai sus, ne apar mai limpede și unele discrepanțe care presupun un mare efort de recuperare. Totuși, într-o piață integrată, discrepanțe prea mari nu pot să existe. Aici nu este vorba numai despre conotația morală sau politică. Pur și simplu populația va migra spre locuri de muncă mai bine plătite. În anumite limite, migrația forței de muncă este un lucru bun. Când ia proporții, ea poate crea probleme greu de surmontat țării de unde pleacă forța de muncă și, deopotrivă, statului unde migrează aceasta.

Privind la situația României, probabil că principala problemă care frapează nu este atât nivelul produsului intern brut pe cap de locuitor, unul dintre cele mai mici din Europa și, oricum, cel mai mic din rândul țărilor care bat la poarta integrării, ci ponderea extrem de mare a populației din agricultură, care ne deosebește net de toate statele membre ale Uniunii. Aceasta va presupune în următorii ani transformări care ne vor aminti de ritmurile industrializării din perioada dinainte de 1989. Sunt două probleme esențiale: nu numai că la sat trăiește multă populație, dar satul nu beneficiază de unități industrializate care să dea o altă productivitate activității din agricultură. Nu putem omite nici faptul că aceasta va fi unul din principalele, dacă nu principalul obstacol în calea integrării.

Actuala extindere favorizează o *deplasare a Uniunii către est* și prilejuiește unificarea celor doi versanți ai Europei, cel care s-a dezvoltat de la început pe linia democrației și economiei de piață și cel a cărui evoluție în această direcție a fost întreruptă de cei aproape cincizeci de ani de comunism. Uniunea Europeană se va extinde în curând până la Marea Neagră, la istmul ponto-baltic, recuperând și reintegrând politic și economic ceea ce geografic aparține Europei. Este un proces de unificare care, așa cum remarca și Joseph Ackerman, „nu are precedent în istorie, nici în cea europeană, nici în cea a lumii“[31]. Prin dimensiuni, prin amploarea proiectului, prin împlinirea unor idealuri tocmai după o prăbușire dezastruoasă, el reprezintă un adevărat „miracol european“. Practic, cu această extindere ia sfârșit pentru Europa cel de-al Doilea Război Mondial. La circa o jumătate de secol de la divizarea sa ideologică, Europa se reunește.

Succesul economic al Uniunii Europene, sistemul său de organizare atractiv, ca și performanțele înregistrate într-un timp relativ scurt, însăși capacitatea de regenerare a Europei, procesele de extindere spre est au creat nu numai *o nouă realitate geopolitică*, dar au relansat la un nivel nebănuit, chiar și cu câțiva ani în urmă, ideea pan-europeană. Europa nu mai este purtată înainte doar de propriul succes, ci și de visurile

și aspirațiile declanșate de acest succes, de gândul greu de reprimat că, acum, continentul se poate uni, poate izbândi nu doar prin ceea ce a acumulat de curând, ci prin forța tradițiilor sale revitalizate, prin crezul comun care poate fecunda energii până nu de mult latente.

În acest proces de extindere, se ridică în mod legitim problema *graniței de est* a Uniunii. De aceea, vom insista și noi asupra temei. François Géré consideră că granița de est a Europei este granița fixată de imperiile care s-au succedat de-a lungul vremii. Pe timpul Imperiului Otoman, această graniță se situa la vest de Budapesta, după dezastrul reprezentat de bătălia de la Mohács (1526). Puterea sovietică a fixat-o pe Oder-Neisse, limita occidentală a Poloniei postbelice, sau chiar pe Elba, dacă avem în vedere și fosta Republică Democrată Germană. Iar puterea euroatlantică, dominată de SUA a plasat-o mult mai spre est, incluzând și Turcia. Autorul concluzionează: „Granița în ciclonul de transformări care au urmat Războiului Rece pornește din Varșovia până la Istanbul, trecând prin Budapesta.“[32]

Pierre Biarnès se întreabă și el: Până unde se întinde Europa? Care sunt granițele de est ale Uniunii Europene și care trebuie să fie? Autorul francez vorbește de „granițe rezonabile“, care să îngăduie Uniunii să-și întărească instituțiile centrale și să promoveze politici concertate. Concluzia autorului francez este apodictică și mai puțin „rezonabilă“, dacă avem în vedere complexitatea și delicatețea temei pusă în discuție: „În această problemă esențială, trebuie să fie clar și precis: frontierele Uniunii Europene trebuie fixate într-o manieră definitivă între țările baltice și Belarus, între Polonia și Ucraina, între România și Moldova, între Grecia și Turcia și să se oprească la nord de Marea Mediterană. Nu mai departe.“[33] Argumentele cu care operează Biarnès sunt când de ordin geografic, când de ordin politico-tactic sau chiar geopolitic. Includerea Turciei nu poate fi avută în vedere pentru că aceasta ar echivala cu includerea SUA (argument politico-tactic). Obiecția principală vizează faptul că Turcia nu este, din punct de vedere geografic vorbind, o națiune europeană. În acest punct este citat Alain Duhamel, care precizează: „Turcia a fost recunoscută de cei 15 la summit-ul de la Helsinki, de la mijlocul lui decembrie 1999, drept un candidat cu drepturi juridice, ceea ce este un nonsens istoric și un precedent periculos. Este adevărat că Turcia este cel mai laicizat stat musulman, că este moștenitorul Imperiului Otoman, că are o poziție crucială din punct de vedere strategic. Dar nu este o națiune europeană. Nu pentru rațiuni religioase, ci dintr-o evidentă rațiune geografică: 95% din teritoriul său aparține Orientului Mijlociu. Atunci de ce nu republicile musulmane din Asia Centrală, de ce nu statele din Maghreb sau Israelul? De ce nu Eurasia sau Eurafrica?“[34]

Un al treilea argument este de ordin geopolitic. Ceea ce ar trebui să-și propună Uniunea Europeană este construirea unei lumi multipolare. SUA sunt deja o mare putere și singura modalitate de a asigura o contrapondere la superputerea americană este încurajarea unor alți poli de putere. Din acest perspectivă, Uniunea ar fi vital interesată de dezvoltarea Chinei și Rusiei, țări în măsură să asigure contraponderea de care aminteam. Orice inițiativă sau demers care ar împiedica acest proces ar contraveni și intereselor Uniunii: „A admite Ucraina înseamnă a slăbi într-un mod iremediabil Rusia și, de fapt, a renunța la ambiția de a construi o lume așa cum o vrem, multipolară.“[35]

Problema nu este una secundară, mai ales în contextul extinderii spre est a Uniunii. Fixarea graniței reprezintă, implicit, un răspuns la întrebarea: lărgirea Uniunii sau adâncirea integrării sale? În același timp, problema graniței de est dezvăluie intențiile Europei de a-și recupera teritoriile. Este limpede că aici nu este vorba despre o graniță geografică, pentru că aceasta a fost stabilită de mult. Ci de una politică, de una geopolitică în sensul cel mai plin al termenului. Granița este indiscutabil un raport de forțe. Ea se mișcă în funcție de influențele care se exercită asupra sa. Géré are dreptate să remarce că granița de est a urmat raporturile de forțe ale imperiilor, ale puterilor, cum am spune astăzi. Ea a fost și dincolo de Praga, în timpul Războiului Rece, dar și pe istmul pontobaltic, în perioada interbelică. În acea perioadă, Simion Mehedinți vorbea despre Nistru ca despre un *simbol geopolitic*, cel care despărțea două lumi, două universuri de valori, două zone geografice și etnopolitice distincte. Deci, dacă urmăm perspectiva potrivit căreia granița este o problemă politică și de raport de forțe, atunci ea va fi amplasată acolo unde se concentrează, unde ajung și unde pot să se impună interesele Uniunii Europene. Întotdeauna granițele au fixat interese și raporturi de forțe. Uniunea Europeană are interes să ajungă la gurile Dunării și la Marea Neagră și probabil va reuși, mai ales dacă popoarele din zonă vor sprijini acest proces prin propriile performanțe.

Și noi considerăm că este bine ca lumea de astăzi să fie multipolară, șansele stabilității și păcii dovedindu-se, în aceste condiții, mult mai mari. Și noi considerăm că este bine ca Rusia să cunoască un proces de dezvoltare și de modernizare, interesul nu numai al zonei, ci al lumii fiind ca această țară să aibă o prezență internațională cât mai semnificativă. Nu putem urma însă raționamentul autorului francez, care ne propune un fel de echilibristică din care lipsesc chiar interesul Uniunii și voința popoarelor din zonă. Surprinde în ceea ce am citat mai sus faptul că se ține seama de interesul Rusiei, dar nu se ia în calcul cel al Uniunii Europene. Este sau nu interesată Uniunea în integrarea Ucrainei? Pentru că aici, spre deosebire de Turcia, criteriul geografic nu mai operează. Apoi, este Ucraina interesată și își propune să facă parte din Uniunea Europeană? Cu câțiva ani în urmă, Brzezinski spunea că Ucraina ar trebui antrenată în sfera de influență a Vestului, pentru că, fără Ucraina, Rusia nu mai poate fi imperiu. Astăzi, Pierre Biarnès remarcă și el aceeași importanță geopolitică a țării vecine, dar recomandă o soluție inversă, pentru a nu contraria Rusia. Cel puțin la fel de mult se cere luat în calcul și ceea ce dorește un stat sau altul. Ce dorește și ce va dori Ucraina? Mai ales că este o țară de 50 milioane locuitori și, în ultimă și primă instanță, ea va decide unde va evolua.

Ridicăm problema voinței și a dorinței popoarelor din zonă pentru că în ceea ce afirmă Alain Duhamel este o problemă reală: Uniunea nu poate evolua fără a ține cont de nevoia de integrare cât mai solidă a nou-veniților. Extinderea trebuie să aibă în vedere gradul de pregătire și dorința solicitantului, dar și interesul și *logica internă de dezvoltare* a Uniunii. În ultimă instanță, lărgirea trebuie să subsumeze totul conservării puterii de decizie și construirii unei identități a regiunii. Altminteri, poate rezulta „un conglomerat artificial fără energie și fără suflet". Identitatea, sufletul și simțirea pornesc și de la voința de a aparține unei comunități, de la hotărârea de a asuma, împreună, un viitor. A vorbi acum despre o graniță de est „definitivă" ni se

pare riscant. Putem spune unde va fi granița după acest val masiv de aderare, care urmează să cuprindă 12 țări, dintre care zece est-europene. Mai putem spune că granița viitoare va trasa o linie care va exprima interesele și raportul de forțe dintre puterile continentului, interesele popoarelor din zonă și nu în ultimul rând voința lor de a evolua într-o structură sau alta.

Firește că noua fază a extinderii este mai complicată, întrucât nivelul de dezvoltare a acestor țări este mai modest; în același timp, aceste state dețin un spațiu geografic care prin întindere, resurse și poziție este extrem de important pentru Europa ca întreg. Discuția se mută pe teren geopolitic sau, mai precis, îmbracă un caracter geopolitic mai pregnant decât până acum. Până de curând, procesul fusese *preponderent economic*; acum el a devenit *preponderent geopolitic*. Prin urmare, el solicită răspunsuri și dezlegări în această perspectivă.

Uniunea Europeană este puternică. Modul său de raportare la fostele țări comuniste trebuie înțeles și din perspectiva presiunii pe care o resimte în *competiția economică cu alte centre de putere*. În acest context, putem spune că unele din aceste țări dețin o poziție geografică și, uneori, geopolitică de care nu se poate face abstracție. În al doilea rând, fostele state socialiste reprezintă o mare piață: populația lor se ridică la peste 100 milioane de locuitori, dacă avem în vedere numai statele din afara spațiului sovietic. Referindu-se la acest aspect al lărgirii pieței, Josef Ackerman preciza: „o oportunitate unică se deschide în fața noastră pentru lărgirea pieței interne și trebuie să facem tot ceea ce este posibil să o valorificăm, fără ezitare.“[36] O asemenea piață nu poate fi neglijată de nici un fel de putere aflată în expansiune. Totodată, populația zonei este calificată și, în cele mai multe cazuri, bine instruită. În nici un fel nu poate fi subestimat faptul că multe dintre aceste țări, mai ales cele din fostul spațiu sovietic, sunt deținătoare ale unor bogate resurse naturale, care adesea se conjugă cu poziții geopolitice importante. Există, deci, un interes clar din partea Uniunii pentru această zonă.

Dacă am privi lucrurile din perspectiva competiției globale în care este antrenată Uniunea și le-am evalua cu măsura termenului scurt, primirea de noi membri ar putea fi privită ca un dezavantaj. Mai ales dacă avem în vedere faptul că aceste țări sunt mai puțin pregătite pentru aderare, întrunesc indici de competitivitate mai modești. Ceea ce presupune un efort mare atât din partea statelor respective, cât și a Uniunii în ansamblu pentru modernizarea lor economică și socială. Un exemplu: Germania Federală a investit circa 1.000 de miliarde mărci pentru a ridica economia fostei RDG la un nivel european. Deci o populație de 18 milioane de locuitori a beneficiat de un asemenea sprijin. Dacă am porni de la acest exemplu, să ne gândim de ce sprijin financiar ar avea nevoie cele peste 100 de milioane de locuitori ai fostelor țări socialiste din Europa Centrală și de Est.[37]

Am menționat situația paradoxală în care se află Uniunea Europeană pentru a arăta constrângerile diferite cu care se confruntă și pentru a înțelege mai bine ce importanță capătă criteriul economic, al propriei pregătiri și performanțe în procesul admiterii în Uniune. La nivel politic, Uniunea este tentată să deschidă mai larg porțile pentru noii solicitanți. La nivel economic, ea trebuie să fie precaută, pentru că, absorbind țări mai puțin pregătite, riscă *să-și diminueze propria viteză de înaintare*,

să piardă timp și poziții deja câștigate în aspra cursă geopolitică a lumii de astăzi. Ne dăm astfel mai bine seama de ce Uniunea pune un așa de mare accent pe *pregătirea internă* a fiecărei țări care dorește să adere; o bună pregătire diminuează nu numai dificultatea procesului de integrare, ci și efortul financiar făcut de Uniune în ansamblu.

Dacă am judeca valul masiv de extindere hotărât în decembrie 2002 prin prisma celor spuse anterior, atunci ne apare limpede că Uniunea Europeană a dat prioritate termenului mediu și lung, concentrându-se cu deosebire asupra extinderii propriu-zise, asupra procesului de întregire a Europei. Este clar, în același timp, că Europa nu-și poate permite să se axeze în mod unilateral pe această direcție fără a se angaja și în reformarea instituțională.

Este Europa o regiune maritimă?

Înainte de a trece la tema-cheie a reformei instituționale a Uniunii, am dori să ne oprim puțin asupra unei probleme de o anumită pregnanță în literatura de specialitate: Europa este o regiune maritimă, vocația ei s-a împlinit și urmează să se împlinească în acest plan. Afirmația are loc într-un moment în care Europa înaintează în interiorul continentului și își afirmă inclusiv vocația continentală. De aceea și insistăm asupra ei.

Ca amplasament geopolitic, Europa nu are o poziție de invidiat. Ea este marcată de câteva dezavantaje geopolitice clare. În primul rând, întinderea limitată, care i-a prilejuit lui Paul Valéry caracterizarea de „mică prelungire a Asiei" („*petit cap de l'Asie*"). Recent, dorind să sublinieze același lucru, suprafața mică și poziția lăturalnică, la marginea masei compacte de pământ eurasiatice, Göran Theborn intitula un studiu, în mod semnificativ, „Europe — Superpower or a Scandinavia of The World?"[38]. Cu alte cuvinte, Europa este pentru lume ceea ce este Peninsula Scandinavă pentru Europa. Continentul nostru nu are bogății naturale care să-l impună ca o regiune distinctă. Dimpotrivă, am putea spune că, din perspectiva aceasta, este o regiune săracă. Nu dispune nici de zone cu mică densitate demografică sau de zone pur și simplu nepopulate, dar care au în viața popoarelor o importanță strategică. Relieful, marcat de unități naturale distincte, mari râuri, lanțuri de munți, dar mai ales evoluția istorică în cadrul unor state care au apărut, ca forme de organizare politică, în zorii epocii moderne sau chiar înainte de aceasta au făcut ca Europa să graviteze în jurul mai multor centre de dezvoltare, să nu beneficieze de o singură zonă centrală (cum este cazul Statelor Unite, al Rusiei sau al Chinei).

Dacă privim atent la hartă, acest instrument vital pentru analiza geopolitică, vom observa și alt dezavantaj: prelungire a masei compacte de pământ eurasiatice, Europa, cu deosebire cea de Est și Centrală, a preluat toate pulsiunile istorice venind din această parte a lumii: migrații, năvăliri, cotropiri. Diferențele de dezvoltare între Europa Estică și cea Vestică se explică în bună măsură pe bază geografică. Popoarele din est nu numai că au fost în calea tuturor dezlănțuirilor istoriei, dar nici nu au avut un substitut la așezarea lor geografică. Statele din vestul continentului nu numai că

au fost mai departe de năvălirile asiatice și, într-un fel, apărate prin sacrificiul popoarelor din estul continentului, ci, din punct de vedere geografic, au avut la îndemână alternativa mării: când densitatea demografică a fost prea mare, au putut explora și alte teritorii, dezvoltarea lor s-a asociat strâns cu posibilitățile pe care le oferea această poziție de deschidere generoasă către mările și oceanele lumii.

Atât de importantă este considerată marea în viața Europei, încât un autor de talia lui Saul Cohen își intitulează, într-o recentă lucrare, capitolul despre Europa astfel: „Europa maritimă și Maghrebul“[39]. Care ar fi argumentele acestei viziuni? Europa maritimă „descrie cel mai bine habitatul uman din cadrul reliefului insular și peninsular al Eurasiei, unde a evoluat civilizația europeană. În multe privințe, Europa Occidentală este o regiune maritimă arhetipală.“[40] Un set de condiții economice și fizice propriu-zise reprezintă argumente în această privință: caracteristicile fizice, temperatura, climatul, pădurile specifice climatului mediteranean, solul și compoziția sa. În același timp, locuitorii statelor riverane au dezvoltat o viziune orientată către comerț care provine dintr-o lungă interacțiune cu marea. Dovada cea mai bună în acest sens este furnizată de un fapt: cea mai mare parte a locuitorilor regiunii trăiesc pe o fâșie de pământ cu o lățime de 400 de kilometri care se întinde de-a lungul mării și este traversată din loc în loc de apele curgătoare ce se varsă în ocean. Folosind poziția, ca și unele bogății naturale, precum fierul și cărbunele, și dezvoltând comerțul maritim, statele din partea vestică a continentului european s-au dezvoltat în ritmuri impresionante. Astfel, ele au ilustrat într-un mod strălucit adevărul potrivit căruia, prin inteligență istorică, un dezavantaj, suprafața terestră limitată, poate fi convertit într-un avantaj, într-un succes care a consacrat zona drept principalul centru de dezvoltare a lumii moderne.

Vecinătatea mării reprezintă, într-adevăr, un factor-cheie în dezvoltarea Europei Occidentale, în amplificarea comerțului, în edificarea unui întreg sistem colonial. Ea nu explică în întregime evoluția ulterioară impresionantă a țărilor din vestul Europei. Prototipul succesului este, în această privință, indiscutabil, Anglia. De ce această insulă de mărime medie a ajuns la un moment dat superputerea lumii, când ea a început să-și construiască flota și imperiul la peste o sută de ani după ce Spania și Portugalia dispuneau deja de flote puternice și ocupaseră deja zone întinse de pământ peste mări? Cum se explică faptul că, de-a lungul istoriei, centrul lumii s-a mutat din Mediterana în Atlantic și apoi s-a deplasat către alte zone ale lumii? Apoi, dacă această vecinătate ar fi fost factorul decisiv, de ce nu mai este și astăzi Anglia aceeași putere ca în secolul al XIX-lea? Când vorbim de rolul factorilor naturali în dezvoltarea unor țări sau zone nu este potrivit să ne imaginăm o relație mecanică, de factură deterministă. O viziune realistă configurează mai exact rolul mediului natural și conferă spațiul cuvenit unui alt factor care poate fi decisiv: societatea și organizarea ei, gustul și condițiile pentru performanță etc.

Într-adevăr, continentul nostru se mărginește pe două din frontoanele sale cu marea. De fiecare dată când mizele istoriei s-au jucat pe aceste frontoane, Europa a strălucit. A strălucit în Mediterana, a strălucit în Atlantic. Cu toate acestea, nu putem accepta formula potrivit căreia Europa, astăzi, ar putea fi o putere maritimă. Este adevărat că autorul, când vorbește despre Europa, are în vedere, de fapt, Europa Occidentală. Dar

atunci apare imediat întrebarea: ce se înțelege prin Europa Occidentală? Oricât de restrâns am defini această noțiune, Europa Occidentală este și continentală. Europa, chiar și numai cea occidentală, a dezvoltat elemente de civilizație tipic continentale (organizarea terestră, în general, de la poștă la transporturi, la sistemul cadastral etc.). Sunt țări, precum Franța sau Germania, maritime, chiar dacă prima se mărginește, ca și Europa, pe două frontoane cu marea, cea de-a doua, pe unul. Chiar Mackinder vorbește de un „*Heartland* de dimensiuni reduse" în Europa, cel francez. Chiar face o paralelă între *Heartland*-ul rus și cel francez. Înțelegem că Saul Cohen a preluat propria idee despre marile regiuni ale lumii susținută în cartea sa de acum patruzeci de ani[41]. Potrivit evaluării de atunci, lumea era împărțită în două mari regiuni strategice: prima, reprezentată de lumea maritimă, cuprindea zona anglo-saxonă și caraibiană, Europa maritimă și Maghrebul, America de Sud și Africa de Sud și, în cele din urmă, Asia insulară și Oceania; cea de-a doua, lumea continentală, era constituită numai din două regiuni geopolitice: *Heartland*-ul — care cuprindea, în această viziune, și Europa de Est — și Asia de Est.

Analiza geografică este, cel puțin parțial, și analiză istorică. Geopolitica se concentrează pe determinările și constrângerile geografice ale istoriei. Poate că în deceniul al cincilea al secolului trecut era justificată includerea Europei de Est în perimetrul *Heartland*-ului. Era o anumită organizare politică a lumii, o lume, cum spune și titlul lucrării citate, divizată. Granițele *Heartland*-ului nu au fost niciodată fixe, iar primele modificări au fost făcute chiar de către autorul noțiunii, Halford Mackinder. În ceea ce privește granițele de apus ale *Heartland*-ului, ele au fost situate când între Marea Caspică și Marea Neagră, când mai departe, dar, cum spune și autorul englez, „este suficient de exact să spunem că teritoriul URSS se suprapune cu *Heartland*-ul", cu excepția graniței de est. Dacă în epocă se înțelegea includerea Europei de Est în cadrul *Heartland*-ului, astăzi această parte a continentului trebuie să fie integrată Europei, pentru că îi aparține din toate punctele de vedere. Firește că în noul context se ridică problema graniței dintre Europa de Est și *Heartland*, problemă într-adevăr dificilă, pentru că este vorba despre o graniță politică. „Nu natura, ci puterea militară și economică a puterilor aflate în competiție și structura alianțelor strategice respective este cea care fixează limitele regiunii." [42]

Dificultățile de stabilire a graniței nu trebuie să impieteze asupra adevărului potrivit căruia Europa fără Europa Centrală și de Est nu este întreagă din punct de vedere cultural și demografic, geografic și istoric. Faptul că Europa Centrală și de Răsărit a avut un parcurs istoric mai accidentat, că nu a urmat evoluția marcat ascendentă a Europei Occidentale, că nici astăzi nu are nivelul de dezvoltare al acesteia nu poate fi un argument pentru neglijarea ei în analiza geopolitică. Această parte a Europei este mai fragmentată, marcată poate prea mult de tensiuni sau chiar conflicte, nu are nici granițe atât de clare și de naturale precum cele asigurate de vecinătatea cu marea, dar acestea nu constituie motive pentru un tratament fugitiv și la suprafața lucrurilor. Istoria continentului nostru a clocotit și aici, iar cele două părți ale Europei nu pot fi văzute decât împreună.

De altfel, ideea Europei maritime are și o prelungire logică. Spațiul de expansiune firească a continentului este considerat regiunea Maghreb, numai că aici se ridică cel

puțin două probleme. Una este că acest spațiu, istoricește vorbind, nu s-a dovedit potrivit pentru așa ceva. Mai mult, în ultima vreme, cum observă și Cohen, expansiunea, cel puțin cea demografică, este în sens invers. Marea, ca și muntele uneori, unește, și nu desparte. Maghrebul și toată regiunea mediteraneană reprezintă un spațiu de proximitate pentru Europa și trebuie tratate cu maximă atenție. De altfel, Uniunea Europeană a și adoptat un Parteneriat Euro-Mediteranean, instrument care arată atenția de care se bucură bazinul mediteranean și interesul Europei ca țările din acest bazin să evolueze către stabilitate și prosperitate.

În al doilea rând, se pune și problema priorităților ca atare. Știm că, la începutul anilor '90, în țări europene limitrofe Mediteranei au existat puncte de vedere potrivit cărora prioritar pentru Uniune (sau pentru țările din această zonă, nu se înțelegea foarte bine) era spațiul mediteranean, și nu Europa de Est. Fără a discuta în adâncime această temă, se cuvine relevat că Europa, fie și de Est, reprezintă o parte a Europei, pe când multe dintre țările spațiului amintit aparțin altor culturi, împărtășesc alte valori. Față de spațiul mediteranean, Uniunea va trebui să aibă o atenție constantă, dar atitudinea este, în esența ei, politică, pe când față de Europa Centrală și de Est Uniunea trebuie să inițieze, cum a și făcut-o, o acțiune de recuperare. De recuperare a unei zone care îi aparține și care, din motive asupra cărora nu insistăm, a evoluat pe altă orbită. Țările din bazinul mediteranean sunt țări situate de partea cealaltă a Mediteranei, Europa Centrală și de Est reprezintă, din punct de vedere geografic, istoric, spiritual, o parte componentă a Europei. În plus, prin reintegrarea statelor din această zonă, Europa își consolidează *dimensiunea continentală*, fără de care continentul nu ar avea ponderea și influența care l-au consacrat. Problemele reale din această regiune nu sunt motiv nici de ezitare, nici, uneori, de întârziere, pentru că reintegrarea acestei zone face parte din procesul de reîntregire a Europei. Cum spunea atât de sugestiv Romano Prodi, această extindere este „istoric — imperativă, politic — dezirabilă iar cultural — indispensabilă"[43].

Reforma instituțională

Împingerea limitelor estice ale Uniunii și învingerea geografiei au un corelativ necesar: *sporirea capacității de acțiune și de decizie* a Uniunii, în afara căreia aceasta nu-și va pune în valoare potențialul și nu va răspunde așteptărilor. Întrucât extinderea este pe cale de a se împlini, chiar dacă, deocamdată, doar cu un număr de zece state, creșterea integrării și a funcționalității interne a Uniunii reprezintă imperativul momentului. O Europă cu 25 de membri, mâine, cu 27, poimâine, și chiar 28 de membri, în cazul în care va fi acceptată și Turcia (iar extinderea nu se poate opri aici, pentru că statele din fostul spațiu iugoslav așteaptă și ele integrarea) va fi mult mai greu de condus decât o Europă cu 15 membri. Definirea arhitecturii optime a viitoarei construcții europene devine fundamentală. Este o situație care pune în termeni presanți reforma instituțiilor europene, dezbătută deja la reuniunea la nivel înalt de la Nisa. Din februarie 2002 funcționează Convenția Europeană care urmează să propună cât de curând un proiect de *Constituție europeană*, actul fundamental unde să fie

precizate responsabilitățile instituțiilor de bază ale comunității și instrumentele de care dispun în înfăptuirea lor, raporturile dintre instituțiile europene, dintre acestea și cele naționale etc.

Cum este un proces în curs, nu putem decât să subliniem câteva priorități și să desprindem unele semnificații. Mai întâi, însă, vom face o scurtă prezentare a instituțiilor actuale ale Uniunii, pentru a înțelege mai bine și ceea ce urmează să se întâmple.

La nivelul Uniunii Europene există instituții cu orientare *supranațională*, cum ar fi Comisia, Parlamentul European și Curtea de Justiție, așa cum există instituții cu orientare *interguvernamentală*: Consiliul de Miniștri și Consiliul European.

Comisia este alcătuită din reprezentanți numiți de statele membre pentru o perioadă de patru ani. O dată numiți, aceștia nu mai reprezintă interesele propriilor guverne, ci întruchipează ideea de unitate europeană. De altfel, ei și depun un jurământ de credință Uniunii Europene. Comisia simbolizează și asigură funcționarea ideii de integrare supranațională mai mult decât orice organism. Comisarii nu mai au, după numire, nici un fel de legătură cu interesele guvernelor care i-au propus. Având sediul la Bruxelles, Comisia, practic, identifică agenda de probleme și propune soluții pe care le înaintează Consiliului de Miniștri. Mai ales sub conducerea lui Jacques Delors, Comisia și-a sporit personalul, ajungând la circa 13.000 de funcționari care asigură din punct de vedere administrativ funcționarea Uniunii Europene.

Parlamentul European, care funcționează la Strasbourg, este, cum spunea Conway W. Henderson, „primul și singurul experiment în democrația transnațională“[44]. Înființat în 1952, ca parte a Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului, Parlamentul European nu poate adopta legi, dar are prerogative în ceea ce privește supravegherea bugetului Uniunii, după cum este în măsură să blocheze o serie de propuneri executive. Parlamentul are chiar dreptul de a dizolva Comisia, dacă o asemenea hotărâre întrunește două treimi din voturi. Din 1979, membrii Parlamentului European sunt aleși *direct* de către cetățenii statelor din care provin. În momentul când Uniunea avea 12 membri, numărul parlamentarilor se ridica la 518, dar după mărirea la 15 membri numărul parlamentarilor a crescut la 626. Demn de menționat este și faptul că, deși membrii Parlamentului sunt aleși în fiecare țară a Uniunii Europene — proporțional cu populația —, în forul european ei nu sunt grupați pe blocuri naționale, ci mai ales pe grupuri ideologice. În felul acesta, Parlamentul European oferă o imagine a spectrului ideologic al Uniunii Europene.

Creată în 1952, *Curtea de Justiție* a constituit în toți acești ani un factor important pentru integrarea europeană. Curtea este alcătuită din 13 judecători numiți de către statele membre pentru un mandat de șase ani. Pentru Uniunea Europeană, tratatele pe care le adoptă Curtea reprezintă legea supremă. Curtea este chemată să reglementeze și să medieze diferite conflicte pe baza acestor tratate. Cu alte cuvinte, reglementările europene au întâietate în fața celor naționale. Întrucât Curtea este chemată să asigure aplicarea acestor reglementări, se poate spune că acest for a mers cel mai departe în *limitarea autonomiei naționale*.

Consiliul de Miniștri este principala instituție decizională a Uniunii Europene, fiind cu deosebire un *for interguvernamental*. Echipele guvernamentale din fiecare stat membru își trimit reprezentanții în acest Consiliu, unde ei reprezintă în special

interesul statului respectiv. Consiliul de Miniștri nu are un caracter permanent: întâlnirile se organizează de câte ori apar probleme presante pe agendă. Ele sunt axate pe teme cum ar fi agricultura, finanțele și politica externă, la dezbateri participând miniștrii de resort din țările membre. Pentru adoptarea diferitelor măsuri este nevoie de votul majorității, cu următoarele excepții: admiterea de noi membri și schimbări radicale de orientare politică, unde este necesară unanimitatea. Consiliul de Miniștri trebuie să aprobe măsurile adoptate de către Comisia Europeană și să-i furnizeze acesteia direcțiile principale de acțiune.

În 1975 ia naștere, în afara Comunității Europene, *Consiliul European*, format din premierii sau președinții țărilor membre ale UE. Înființarea Consiliului European a fost o expresie a rezistenței pe care liderii respectivelor țări au manifestat-o față de ideea de a fi conduși de un for supranațional. Acest organism devine în mod legal parte integrantă a Uniunii Europene numai începând cu anul 1986. El cuprinde șefii de stat și de guvern din statele membre și se reunește îndeobște la sfârșitul fiecărei președinții a Comisiei Europene.[45] Prin întâlniri la cel mai înalt nivel, Consiliul European încearcă să ajungă la înțelegeri prin care să se armonizeze marile orientări politice ale statelor membre. Rolul său este crucial pentru procesul de integrare europeană, deoarece membrii Consiliului sunt cei care au puterea de a realiza în țările lor orice hotărâre luată la nivel european. Fiind un organism care reprezintă prin excelență punctul de vedere interguvernamental, Consiliul poate fie să promoveze, fie să blocheze ideea supranațională.

Luând naștere în 1949, *Consiliul Europei*, cu sediul la Strasbourg, reunește toate statele Uniunii Europene. După 1989, Consiliul Europei devine prima structură de integrare a noilor democrații. Cum s-a spus, el contribuie la „securitatea democratică" a continentului.[46] Admiterea tinerelor democrații în cadrul Consiliului a reprezentat un fel de certificat de atestare a respectării principiilor democratice. După 1990, majoritatea statelor din această regiune, printre care și România, au fost admise în Consiliu. Consiliul Europei are două dimensiuni: una federalistă, reprezentată de Adunarea Consultativă, alcătuită din parlamentari proveniți din parlamentele naționale, și cealaltă, interguvernamentală, întruchipată de Comitetul de Miniștri, alcătuit din miniștrii de externe ai statelor membre.

În fața integrării politice

Există câteva probleme esențiale la care trebuie să răspundă procesul de restructurare internă a Uniunii. În primul rând cea a *raportului dintre organismele europene și statele membre*, dintre competențele pe care trebuie să le întrunească structurile de conducere ale Uniunii și cele ale țărilor din cadrul său. În alți termeni, cum va evolua Uniunea? Într-o direcție federalistă sau într-una care să împace trăsăturile federale cu cele confederale? De la început, Comunitatea Economică Europeană a afirmat o vocație supranațională certă. Cum era și firesc, mai ales într-o Europă cu tradiții statale, naționale și culturale puternice, și sensibilitățile în acest plan se cereau menajate. A rezultat o Uniune cu două tipuri de organisme: supranaționale și interguvernamentale.

Nu este nici o îndoială că organismele interguvernamentale își vor păstra o anumită pondere. Nici nu s-ar putea renunța la ele. Într-o Europă atât de bogată național, într-o Europă a cărei mândrie este tocmai diversitatea, o diversitate confirmată și exprimată în toate planurile creației, a nesocoti, chiar și a subestima tradiția și tot ceea ce ne propune o întreagă evoluție istorică ar fi un act care ar pune în pericol existența construcției europene. Structurile interguvernamentale exprimă nevoia de *coordonare* a pozițiilor, de încorporare în deciziile comune a abordărilor, a soluțiilor preconizate de statele naționale. Cum această nevoie se menține, și structurile care îi creează cadrul de manifestare trebuie să existe.

Nu este nici o îndoială că orientarea care se va impune va fi cea reprezentată de întărirea dimensiunii federale[47] a Uniunii. Cu privire la acest aspect, Ackerman precizează: „Este de la sine înțeles că elementele federale și supranaționale se vor extinde.“[48] Sunt cel puțin câteva argumente care pledează în acest sens. În primul rând, însăși coordonarea pozițiilor de care aminteam se va face mai greu. Așa cum am mai spus, una este să coordonezi și să negociezi pozițiile și interesele a 15 state și cu totul alta să faci același lucru pentru 25 sau pentru 27 țări, câte se preconizează să numere, în curând, Uniunea.

În al doilea rând, Europa trebuie să folosească prilejul actual pentru o clarificare internă. Cu excepția Parlamentului, pe care îl aleg, cetățenii nu au legătură directă cu organismele europene; instituțiile-cheie ale Uniunii își derivă autoritatea nu de la cetățenii statelor membre, ci de la guvernele acestora. Alegerile importante au loc la nivelul statelor. În afara Parlamentului, instituție federală mai este și Comisia Europeană, care are capacitatea de a negocia în anumite domenii în numele tuturor statelor membre. În ultimii ani, s-a introdus moneda unică, la care se adaugă faptul că autoritatea asupra politicii fiscale este deținută de către Banca Centrală Europeană. Dacă nu ar fi fost adoptată măsura privind moneda unică, trăsăturile confederale aproape prevalau asupra celor federale. Prin măsura respectivă, Uniunea a devenit *în plan economic o federație* propriu-zisă. Întrebarea este: va deveni ea o federație și în plan politic? Fără îndoială, combinația de structuri federale confederale se va păstra: aici este vorba despre o *schimbare de accent în favoarea celor federale*, care vor conferi o mai mare capacitate de acțiune și posibilitatea ca Europa să se poată pronunța unitar asupra unor probleme esențiale.

Ajungem astfel la cel de-al treilea argument, fundamental însă. În momentul de față Uniunea are două niveluri care funcționează după norme diferite și cu viteze diferite. Etajul economic este integrat într-o manieră federală și dă posibilitatea Uniunii să acționeze ca un singur stat, să fie cu adevărat un pol de putere, și etajul politic funcționează în organizare confederală, unde, deci, avem mai mulți actori. Aici Europa nu are o politică unitară și nu vorbește printr-o voce unică. Aceasta este problema vitală cu care se confruntă Uniunea în momentul de față. Va deveni și o adevărată Uniune politică, sau va rămâne doar una economică? Va finaliza construcția începută cu mai bine de cincizeci de ani în urmă, ori se va opri la jumătate?

Întrebările pe care le adresăm sunt în bună măsură retorice. Fără unitate în plan politic, Europa nu poate deveni actor internațional, pol de putere politică. Dacă nu va face acest pas, nu numai că nu-și va împlini propria construcție, ci riscă să erodeze

ceea ce a făcut până acum. Sincopele și pozițiile diferite, chiar opuse pe care le-au exprimat statele Uniunii Europene în actuala criză din Irak ne-au arătat nu numai situația delicată în care se află Uniunea ca actor internațional, ci și un alt lucru mai puțin sesizat. Lipsa de unitate în politica externă poate avea consecințe pe plan intern, poate slăbi coeziunea și solidaritatea cetățenilor, încrederea lor în construcția europeană. Practic, Uniunea nu are de ales: ea trebuie să devină actor politic internațional.

Europa politică, mai ales în latura de politică externă și de apărare, a rămas mult în urmă. Cum spunea Romano Prodi, „în plan economic, Europa este un gigant, iar în cel politic, un pitic“[49]. Unde va suna un telefon dat de la Washington sau de la Beijing, de la Kremlin sau de la Tokyo, menit să cunoască rapid poziția Europei într-o problemă presantă? Aici este problema adevărată a Europei de astăzi. Fără rezolvarea ei, Uniunea va risca să nu joace rolul politic la care o îndreptățește puterea ei economică. Integrarea politică va face din Uniunea Europeană un actor geopolitic de primă importanță. Altminteri, efortul și progresele făcute de peste patru decenii vor putea rămâne, în registru geopolitic, o simplă potențialitate. Europa nu poate face față marilor puteri ale momentului și problemelor serioase pe care le ridică globalizarea decât acționând unită.

Europa ar trebui să facă acest lucru nu numai din motive și din interese interne, ci și din *rațiuni internaționale*. Lumea de astăzi are nevoie de experiența Europei, de vocea ei, de competența ei în rezolvarea problemelor pe care le ridică dezvoltarea actuală și situația politică internațională. Europa nu poate participa la procesul de luare a deciziilor pe plan internațional atâta timp cât vorbește pe mai multe voci, atâta vreme cât nu are o politică externă și de securitate unitară și bine definită. Ackerman definește această perspectivă de devenire a Europei în termeni mai puțin obișnuiți și la un nivel, am putea spune, maxim. „Angajarea în competiția constructivă cu « cealaltă » superputere pentru modele economice și sociale, ca și pentru stabilirea strategiilor de rezolvare a conflictelor globale trebuie să fie scopul nostru pe termen lung.“[50]

La nivel de principiu, lucrurile sunt mai clare și, oricum, mai ușor de dezbătut. De îndată ce se pășește pe tărâmul înfăptuirii lor, totul se complică și pot apărea blocaje greu de surmontat. De aceea, înainte de a trece la problema normelor pe baza cărora se va face restructurarea instituțională propriu-zisă, să relevăm două aspecte importante, așa cum au fost ele precizate de Valéry Giscard d'Estaing, președintele Convenției Europene, poate cea mai autorizată voce în acest domeniu, astăzi.[51] Constituția se impunea, pentru că se simțea nevoia acută a unui document care să topească în substanța sa „tratatele complexe și dificile“ adoptate de către Uniune de-a lungul timpului. Fiind adoptate în momente diferite, ele comportau și accente diferite. Concomitent, volumul prevederilor și hotărârilor, care însumau mii de pagini, făcea foarte dificilă luarea de decizii pe baza lor. Se putea ajunge la un blocaj pe care noua Constituție încearcă să-l rezolve. Președintele Convenției subliniază, în același timp, cerința ca „UE să nu intervină în afacerile statelor membre mai mult decât este necesar pentru exercitarea propriilor responsabilități“[52]. Cu alte cuvinte, dimensiunea federală va fi prezentă, dar va fi caligrafiată cu foarte mare grijă, pentru a nu afecta decât în limite strict stabilite dreptul suveran al statelor membre de a gestiona problemele interne.

Riscul unei paralizii a deciziei

Problema centrală a restructurării este cea care privește funcționalitatea propriu-zisă a instituțiilor de bază ale Uniunii, cerința de a preveni riscul unei paralizii decizionale. Preocuparea la care ne referim nu este nouă. Cu fiecare lărgire, ea a revenit în atenție. Au avut loc perfecționări, dar acestea au fost mai mult niște paliative. De fiecare dată, problema perfecționării instituționale s-a reportat. Vom da un singur exemplu. Acceptarea de noi state a generat o creștere a numărului de membri în diferite organisme. Dacă ar fi urmată această logică, în contextul actualei lărgiri, Parlamentul European ar trebui să se apropie de 1.000 de membri. Ceea ce nu numai că i-ar bloca funcționarea, dar ar încălca și norma maximă de 700 de membri pe care Parlamentul însuși a impus-o. Situația este similară și în cazul celorlalte instituții. Consiliul European avea 19 membri în 1975, iar astăzi are 32. Prin lărgirea actuală urmează să aibă 52: președinții sau șefii de guverne ai fiecărui stat membru, miniștrii de externe, la care se adaugă doi membri din partea Comisiei.[53] Ceea ce ridică iarăși problema funcționalității și a procedurilor de vot. Până acum se vota după regula „un om, un vot"; se va merge, în continuare, pe aceeași formulă? O altă situație: până acum, președintele Consiliului European se schimba o dată la șase luni. În condițiile lărgirii, dacă se menține regula amintită, înseamnă că fiecărei țări îi va veni rândul o dată la 12,5 ani. Ceea ce ar însemna o lipsă de continuitate frapantă. Poate că, în noile condiții, se întreabă Giscard d'Estaing, va trebui abandonată însăși ideea de rotație a președinției.

Asemenea aspecte și altele la care nu mai facem referire ridică problema revederii complete, a regândirii întregului sistemul instituțional, astfel încât el să-și conserve capacitatea de a răspunde noii complexități pe care o cunoaște Uniunea. Dezbaterile în această privință se vor încheia în 2004, o dată cu definitivarea proiectului privitor la reforma constituțională.

În cele ce urmează o să facem referire la prefacerile proiectate a avea loc în cadrul a două organisme de bază: Comisia și Consiliul de Miniștri. Vom apela la cifre, date, proiecte, care, evident, nu sunt definitive, dar ne oferă o idee despre preocupările aflate în prim-plan.[54] După ultima extindere, Comisia numără 20 de membri, un membru din partea fiecărui stat, cele cinci state mari având dreptul la un comisar în plus. Cum s-ar putea proceda în fața noului val? O primă propunere a fost ca fiecare stat să aibă un comisar, iar țările mari să aibă dreptul la două locuri. Aceasta ar fi însemnat 33 de comisari, după aderarea celor zece, număr care ar urma să mai crească pe măsura primirii de noi membri. Comisia, evident, ar deveni nefuncțională. Apoi a fost avută în vedere, pur și simplu, soluția ca fiecare membru, indiferent de mărime, să poată avea un comisar. În felul acesta, cele trei state baltice ar fi avut trei comisari, în timp ce Germania rămânea cu unul singur, și aceasta ar fi scăzut autoritatea Comisiei în fața statelor mari și, în cele din urmă, ar fi contrazis orice normă a reprezentativității. Altă soluție preconizată: fiecare stat să aibă un comisar, dar numărul acestora să nu treacă de 20; restul țărilor urmau să aibă un comisar prin rotație. La summit-ul de la Nisa s-a găsit o soluție de compromis: fiecare stat mare să aibă al doilea comisar, iar restul statelor să aibă un comisar prin rotație, în condițiile în care numărul acestora nu va trece de 20. Evident, nici această soluție nu este adjudecată.

În ceea ce privește voturile în Consiliul de Miniștri, situația nu este mai simplă. Dimpotrivă, am putea spune. De când Comunitatea avea șase membri s-a adoptat următorul sistem: cele trei țări mari — Franța, RFG și Italia — aveau de două ori mai multe voturi decât Belgia și Olanda, care, la rândul lor, aveau un număr de voturi dublu față de Luxemburg. S-a creat o rată de 4:2:1 dintr-un total de 17 voturi. Majoritatea calificată însemna 12 din 17 voturi, deci peste 70% din numărul total. Nou-veniții au fost încadrați în schema existentă: Marea Britanie în grupa țărilor mari, Grecia în aceeași grupă cu Belgia și Olanda; în același timp, s-au creat noi categorii: Spania a fost încadrată între grupa țărilor mari și grupa imediat următoare, iar Danemarca și Irlanda între țările mici și foarte mici. Prin aderarea Austriei, Suediei și Finlandei, ponderea statelor mari în adoptarea hotărârilor a scăzut vizibil. Ele însumau 80% din totalul populației, dar împreună nu întruneau majoritatea calificată. De partea cealaltă, statele mici întrunesc ușor 13 procente, ceea ce înseamnă „minoritatea care poate bloca". Prin actualul val de extindere, care cuprinde în general, cu excepția Poloniei, țări mici, tendința de care aminteam se accentuează, iar rolul statelor mari ar deveni și mai puțin important. Iată ce spune Valéry Giscard d'Estaing în această privință: „După extindere, comisarii din partea celor mai mari cinci state, care reprezintă 78% din populația Uniunii Europene, vor reprezenta 24% din numărul cetățenilor."[55] Ca să nu mai vorbim de faptul că minoritatea de blocaj s-ar putea realiza și mai ușor.

La Nisa s-a stabilit următoarea formulă: cele 27 de țări vor avea, împreună, 345 de voturi. Fiecare din cele patru țări mari va avea câte 29 de voturi, iar numărul de voturi va scădea proporțional cu mărimea populației. Malta va avea 3 voturi. Majoritatea calificată va fi formată din 258 de voturi. Demn de subliniat este că, împreună, cei 12 membri noi vor avea 108 voturi, ceea ce înseamnă 31 de procente din total, peste numărul de voturi cerut de „minoritatea care poate bloca".

Instituțiile trebuie să aibă capacitatea de a lua decizii, de a acționa. Mai ales în perspectiva accentuării caracterului federal al Uniunii. Aceasta este prima cerință a perfecționării interne despre care am vorbit. Concomitent, se are în vedere o creștere a răspunderilor fiecărei instituții în parte: rolul Comisiei va spori, mai ales în ceea ce privește misiunea sa de a veghea asupra respectării tratatelor încheiate, de a preveni apariția unor posibile forțe centrifuge, în contextul măriri considerabile a numărului de membri. Parlamentul urmează să dobândească noi atribuții în ceea ce privește luarea deciziilor propriu-zise. Romano Prodi vorbea și despre dreptul Parlamentului de a alege Președintele Comisiei. „Aș dori ca Președintele Comisiei să fie ales de o majoritate de 2/3 din Parlament."[56] În sfârșit, Consiliul European va dispune de o serie de structuri de pregătire și luare a deciziilor.

După cum s-a putut observa, o preocupare importantă a procesului de perfecționare instituțională este reprezentată de asigurarea ponderii cuvenite statelor mari. Aici apare o foarte delicată problemă de legitimitate. Cine este reprezentat în asemenea instituții, poporul sau statul? Dacă pornim de la premisa de federație de state, precizează Giscard d'Estaing, atunci dreptul fiecărui stat trebuie să fie egal. Cu alte cuvinte, adăugăm noi, fiecare stat ar trebui să aibă un număr egal de voturi. Dacă pornim de la premisa de federație de popoare, atunci dreptul fiecărui cetățean trece pe prim-plan. Ceea ce înseamnă că numărul de voturi ar trebui raportat la numărul

populației. „Avantajele actualei situații — menționează președintele Convenției Europene — este că împacă în mod satisfăcător ambele aspecte ale problemei.“[57] Nu numai din nevoia de a întruni cerința reprezentativității — ar fi nefiresc ca state care dețin, împreună, aproape 80% din populația Uniunii să nu întrunească un număr de voturi cât de cât apropiat de această pondere reală —, dar și pentru a conserva capacitatea de decizie a respectivelor structuri. În legătură cu acest lucru, am releva un aspect. Indiferent ce formă va lua în viitor Europa, dacă va fi o federație și cât de mult spirit federalist va putea încorpora Uniunea, în procesul reprezentării va fi obligatoriu să ținem cont nu numai de ponderea statelor mari, ci și de experiența istorică pe care asemenea țări o aduc în procesul de conducere a continentului. Sunt state-fanion, state cu care Europa trebuie să se mândrească, iar în stabilirea mecanismelor de decizie nu este nevoie să fie urmată neapărat doar logica numărului. Mecanismul de decizie trebuie să creeze cadrul optim pentru luarea hotărârilor, iar capacitatea decizională este fundamentală acum pentru Uniunea Europeană. În același timp, nimic nu ar afecta mai mult încrederea în Uniune și prestigiul ei real decât instituirea unui „directorat al celor mari“. Vitalitatea construcției europene va fi dată și de respectarea acestui raport. După cum spunea Pat Cox, „cele mai multe decizii urmează să fie luate“[58]. Tocmai de aceea, am putea adăuga, principiile trebuie precizate din vreme și temeinic.

În sfârșit, am fi dorit să mai insistăm asupra unei probleme esențiale: cea a politicii externe a Uniunii, temă extrem de viu discutată în ultima vreme. Cel puțin în înțelesul pe care îl dă Giscard d'Estaing, nu ar fi vorba despre „politică externă comună a UE“, ci de „un transfer al responsabilităților diplomatice asupra Comunității“ care ar „reduce limitele pentru inițiativa națională“[59]. Dacă înțelegem bine, la nivelul Uniunii va fi transferată răspunderea finalizării diplomatice a unor hotărâri politice luate. Aici considerăm că este problema-cheie: cum se vor lua aceste hotărâri. Finalizarea diplomatică este un pas înainte, dar ea urmează unei decizii. Cum se va realiza acțiunea de coordonare diplomatică urmează să se mai discute: fie se promovează un înalt reprezentant al Comisiei la rangul de ministru pentru afacerile externe al Uniunii, fie se va crea președinția permanentă a Consiliului Miniștrilor de Externe ai Uniunii.

Evident că toate propunerile de acest gen urmează a mai fi discutate. Președintele Convenției, mărturisind cât de dificil va fi procesul de adoptare a fiecărui articol al viitoarei Constituții europene, ne transmite surpriza plăcută că primul articol a întrunit deja un consens: „O uniune de state și popoare care decid politicile lor în strânsă colaborare și exercită anumite responsabilități într-o manieră federală.“[60] El îndeamnă la gradație și consideră că „dezvoltări pozitive sunt posibile“. Giscard d'Estaing precizează în încheierea studiului că, în ceea ce privește dimensiunea federală, are în vedere „crearea unor funcții federale în amândouă instituțiile executive — Consiliul și Comisia —, care, într-o zi, vor fuziona formând guvernul Europei unite“[61].

Regiunile economice – noii actori mondiali

Întrucât am discutat pe larg problemele implicate de construcția europeană, de funcționarea noii regiuni, care, după actuala extindere, se va apropia de dimensiunile continentului, este momentul să clarificăm o problemă foarte viu discutată astăzi, cea a raportului dintre regiunile economice și globalizare. Cum am putea privi regiunile în raport cu acest nou fenomen dominant al zilelor noastre, globalizarea?

Din ultimii ani ai Războiului Rece, un fenomen silențios, dar din ce în ce mai evident, domina scena politică a lumii. În spatele cursei înarmărilor avea loc și o altă cursă, cea economică. Apărea din ce în ce mai limpede nu numai că prima cursă va fi decisă de cea de-a doua, dar și că prima, cursa înarmărilor, este din ce în ce mai mult o interfață pentru cea decisivă, cursa economică. Așa se face că, o dată cu încheierea Războiului Rece, „fără pauză, întrecerea s-a transformat din cursă militară în cursă politică“[62]. În perioada de după încheierea acestui război există *o singură superputere militară* (SUA) *și trei superputeri economice*: SUA, Japonia, Europa, toate luptând pentru supremație economică. Mario Teló vorbește despre un „*directorat trilateral*“[63] (SUA, Uniunea Europeană și Japonia), care ar exprima mai bine realitatea economică mondială după încheierea Războiului Rece.

Apariția regiunilor economice reprezintă un fenomen cu totul nou. Mai întâi, pentru că aceste regiuni includ cele mai importante țări din punct de vedere economic ale lumii. Apoi, pentru că ele inaugurează un alt tip de evoluție, care pornește de la premisa că nici un stat, oricât de puternic, nu mai poate face față, singur, problemelor dezvoltării contemporane. Nici chiar SUA, care împreună cu Canada și Mexicul au format NAFTA (North American Free Trade Agreement). Prima asemenea regiune a apărut pe continentul european și a fost reprezentată de ceea ce s-a numit Comunitatea Europeană, actuala Uniune Europeană. Este, după părerea noastră, mai puțin important că, potrivit unor declarații oficiale, NAFTA a apărut ca o reacție la Comunitatea Europeană. Semnificativ este faptul că această formă de evoluție, sub forma unor regiuni economice, reprezintă o modalitate tot mai des adoptată în diferite zone ale lumii. Astfel, pe lângă cele trei mari regiuni — Europa, Asia-Pacific, NAFTA — au mai apărut și alte regiuni de integrare, cum ar fi MERCOSUR (un gen de acord comercial al Americii de Sud), Pactul Andin, Comunitatea Statelor Independente, ASEAN (*Association of South-East Asia Nations*) etc.

Fiecare dintre cele trei mari regiuni de integrare dispune de un lider, de o „locomotivă“: NAFTA de SUA, Asia-Pacific de Japonia iar Uniunea Europeană de Germania. Când vorbim de competiția dintre aceste zone, trebuie să luăm în calcul și capacitatea „locomotivei“ de a asigura puterea de înaintare a regiunii în ansamblu. Prin urmare, ar merita o analiză comparativă a regiunilor ca atare, dar și a „locomotivelor“ acestora, în care să intre nu numai atuurile țării-fanion, ci și relațiile țării respective cu ansamblul regiunii, gradul său de acceptare.

La fel de importantă ni se pare *natura modelului* propriu-zis de integrare adoptat de o regiune sau alta. Este un model supranațional sau unul care se limitează la a stimula relațiile comerciale dintre țări ? Europa promovează un model supranațional, cu organisme supranaționale. Asia-Pacific, dimpotrivă, conservă în întregime suveranitatea

statelor, pornind și de la experiențele dureroase petrecute aici în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, care au reprezentat un îndemn la mare prudență în orice tentativă de înființare a unor organisme cu prerogative supranaționale. Deosebiri semnificative au loc și în ceea ce privește *structurile de securitate ale regiunilor respective*. De pildă, Europa dispune de o structură proprie în acest sens (Uniunea Europei Occidentale — UEO), chiar dacă ea este susceptibilă de dezvoltări ulterioare. În Asia-Pacific nu există o asemenea structură, ceea ce poate spori riscurile unor conflicte în zonă.

Apariția regiunilor economice pune în termeni noi problema evoluției *comerțului internațional*, precum și cea a raporturilor dintre regiunile economice și procesul globalizării contemporane. Stimulează regiunile economice comerțul mondial sau prefigurează un fel de autarhie economică intraregională? Răspunsul depinde de modul în care sunt concepute și funcționează aceste regiuni, dacă ele sunt deschise comerțului internațional, dacă încurajează și stimulează reguli și norme care să atenueze diversele obstacole în calea fluxului de schimburi la nivel global. A apărut o întreagă literatură în privința relației de care vorbim. O parte a acesteia vede cele două procese, de regionalizare și de globalizare, ca fiind în esența lor complementare. Cealaltă, dimpotrivă, consideră că procesul de formare a regiunilor reprezintă o întoarcere la un „medievalism" întârziat, bazat pe existența unor „cetăți economice", generatoare de tensiuni și chiar conflicte, de obstacole greu de tolerat pentru un comerț liber, orientat doar de normele performanței și competitivității. Bhagwati apreciază că regionalismul a cuprins lumea și amenință sistemul comerțului multilateral.[64] Luttwak dezvoltă o demonstrație de ecou, potrivit căreia regionalismul va fi noua formă de conflicte geo-economice, cu potențiale consecințe politice.[65]

Noi considerăm că această dezbatere nu este ferită de o anumită abordare speculativă, bazată pe argumente construite în laboratoare academice, fără suficientă ancorare în procese și tendințe sociale reale și probate. Regionalismul și globalizarea apar la o primă abordare drept procese incompatibile, alimentând traiecte de evoluție complet diferite. Multe din scrierile întâlnite pe această temă nu fac decât să „întemeieze" o asemenea abordare, oarecum comună. Ceea ce propunem este mai întâi să privim atent la harta economică a lumii. Ea este vizibil marcată de existența regiunilor economice care cuprind majoritatea țărilor dezvoltate, majoritatea regiunilor lumii.

Având de-a face cu un fapt, primul lucru pe care ar trebui să-l lămurim este cărei necesități anume răspund regiunile, ce probleme rezolvă sau își propun să rezolve, ce preocupări angajează. În constituirea unei regiuni sunt topite mai multe cerințe. În primul rând, nevoia unor state puternice, a unor lideri economici zonali de a vorbi în numele unei puteri economice mai mari decât propria putere, de a asigura o anumită stabilitate zonei în care se află; corelativ, nevoia statelor mai mici de a se integra, de a „încadra" puterile zonale respective, concomitent cu cerința propriei dezvoltări și cu dorința de a diminua decalajele care le despart de statele avansate din regiune; actorii economici propriu-ziși, companiile, au și ei interesul major de a avea la dispoziție o piață mai mare, de a participa la o competiție în care norma este performanța, de a se antrena pe un teren mai mic în vederea competiției mari, reprezentată de globalizare. Și statele mai mici și mai puțin dezvoltate, și cele mai mari și mai

dezvoltate au nevoie să exerseze, împreună, la dimensiuni mai mici asprimea competiției globale, strategiile care se pot dovedi de succes, atuurile țărilor și, deopotrivă, ale regiunilor respective. Pentru a nu vorbi de faptul că statele și companiile practică, în cadrul regiunii, un comerț în care barierele dispar, în care regula este competitivitatea, transparența și performanța. Iată, pe scurt, motivele care au dus la crearea regiunilor economice, indiferent de performanțele lor concrete de funcționare. Dacă acestea sunt faptele, ar trebui să ne întrebăm în ce măsură intră ele în contradicție cu cerințele globalizării. Înainte de a răspunde la întrebare, să mai insistăm asupra unui aspect.

Este de notorietate faptul că globalizarea a generat o serie de consecințe sociale negative. Ea a mondializat sărăcia, a accentuat decalajele existente, a făcut ca bogații să devină și mai bogați, iar săracii, și mai săraci (vezi în acest sens și capitolul despre globalizare din lucrarea de față). Un proces de o asemenea importanță cum este globalizarea nu poate fi discutat făcând abstracție de impactul social pe care îl generează; în caz contrar, el va fi din ce în ce mai puțin acceptat, așa cum o dovedesc anumite reacții în zonele în care se organizează diferite întâlniri pe această temă, și, în cele din urmă, nu va putea funcționa cum se cuvine. Acceptarea socială este fundamentală pentru orice proces economic. Din această perspectivă, putem spune că regiunile economice formează o școală, o anticameră, un fel de „cantonament" pentru globalizare, atât în latura sa economică, cât și, mai ales, în ceea ce privește controlul implicațiilor sociale. Să luăm un exemplu. România se pregătește acum să adere la Uniunea Europeană. Este un examen extrem de dificil pentru economia noastră, care va implica multe restructurări, cu consecințe sociale greu de evaluat. Nu știm cum va face față economia românească acestui șoc; ceea ce știm este că, în această perioadă, România primește fonduri considerabile pentru restructurare, pentru specializarea în anumite domenii, pentru pregătirea integrării în general. Să ne imaginăm ce ar însemna participarea țării noastre la fluxurile comerciale ale lumii de astăzi fără această pregătire, fără experiența pe care o va acumula, acum și în anii viitori, în procesul integrării europene.

Pe de altă parte, actorii procesului de globalizare sunt statele cele mai avansate, companiile cele mai puternice, cu o arie de cuprindere deja multinațională, adică forțele vital interesate în ridicarea barierelor din calea comerțului internațional, în accelerarea efortului de instituire a normelor multilaterale ale globalizării. Nu există modalitate mai normală de a stimula acest proces decât pregătindu-i condițiile de funcționare. Iar regiunile economice pot deveni asemenea actori, pot lucra în direcția accelerării globalizării și regulilor sale, dar după o perioadă de pregătire care, în ultimă instanță, va contribui la diminuarea urmărilor sociale negative ale globalizării.

Revenind la întrebarea anterioară, putem spune că atât globalizarea, cât și regionalizarea sunt procese complexe de schimbare socială, care implică restructurări, reconfigurări, prefaceri pe toate planurile, inclusiv în cel al mentalităților și comportamentului, că, în practică, ele se intersectează, se sprijină unul pe altul și își pregătesc condițiile de funcționare. Chiar dacă pot să apară și elemente de incompatibilitate, cele două procese sunt mai strâns corelate decât par la prima vedere. Prin urmare, important este nu să ne angajăm în direcția relevării și teoretizării incompatibilității, ci să „citim" corect regiunile ca fenomen economic, să le descifrăm linia de evoluție.

Dintr-o asemenea perspectivă, precizarea pe care o face Andrew Gamble ni se pare de o reală importanță. Astăzi, dezbaterile nu se mai poartă între susținătorii comerțului liber și cei ai protecționismului, ci între cei ai comerțului liber și ai comerțului strategic.[66] Pentru reprezentanții comerțului strategic, scopul central al politicii economice este îmbunătățirea competitivității internaționale. Nu este indicată în nici un fel insularizarea, marginalizarea față de fluxurile competiției internaționale; scopul este de a accepta aceste rigori, de a participa la comerțul internațional, dar și de a te asigura că ești în măsură să faci față competiției, să realizezi o anumită performanță, fără de care nu poți deveni actor economic semnificativ. Proiectele regionale au avut în vedere ca statele sau regiunile în ansamblul lor să acționeze strategic, să protejeze anumite sectoare-cheie și să se asigure că vor deveni lideri internaționali în acele domenii. Evident că în acest punct viziunea susținătorilor comerțului strategic se află la antipodul celei a adepților comerțului liber, potrivit cărora specializarea deplină este dictată de piață, de avantajul comparativ care se va dezvolta spontan. Nu este greu să înțelegem că asemenea viziuni sunt un fel de transpunere în planul comerțului internațional a ceea ce numim „terapia de șoc" și „terapia graduală" în procesul transformărilor sociale.

Cum subliniază și A. Gamble, pe linia argumentelor promovate de reprezentanții comerțului strategic se înscriu și concepțiile referitoare la existența unor modele distincte de capitalism, care țin de un „specific regional". Modelul dominant anglo-saxon, cu accent pe comerțul liber și pe regimul de *laisser-faire*, contrastează cu cel japonez, care combină strategia cu investițiile pe termen lung, preconizând un fel de parteneriat între guvern și corporații. Și mai important, spune Gamble, este faptul că fiecare stat promovează politici față de anumite sectoare după regulile comerțului strategic (de pildă, domeniul apărării în SUA), în timp ce alte sectoare se conduc în întregime după regulile comerțului liber.[67]

Mario Teló încearcă o sistematizare a diferitelor tipuri de regionalism. *Regionalismul interbelic*, generator, într-adevăr, de tensiuni și conflicte; *regionalismul anilor '60 și '70*, reprezentat de ASEAN sau CEE, care și-a propus să stimuleze cooperarea regională în vederea accelerării propriului proces de dezvoltare; în sfârșit, *regionalismul anilor '90*, care s-a dezvoltat într-o perioadă de afirmare a globalismului și care este deschis regulilor și cerințelor acestuia. În această perioadă au luat naștere NAFTA, al cărei inițiator sunt chiar SUA și care reprezintă „un nou capitol în politica economică externă a singurei superputeri a momentului"[68]. De aceea, el propune să vorbim despre *noul regionalism*, pentru a evita anumite confuzii și pentru a fixa mai bine natura diferită a regionalismului modern.

Fără îndoială, nu putem vorbi despre regionalism ca despre un fenomen modern dacă nu avem în vedere regiuni și aranjamente regionale *deschise,* care lucrează în spiritul competitivității și performanței, adică regiuni care se dovedesc adepte ale multilateralismului implicat de către comerțul modern. De altfel, toate regiunile economice importante ale lumii au luat naștere cu un anumit tip de consimțământ din partea SUA. Uniunea Europeană, pentru a cita exemplul regiunii de cel mai mare succes, s-a înființat într-o perioadă în care SUA erau prezente fizic în Europa Occidentală, sprijinind procesul de refacere a continentului. Este de neimaginat că formarea

acestei zone de cooperare nu a obținut și acceptarea americană. SUA, cum am menționat, au creat ele însele o asemenea regiune. De altfel, SUA sunt membre în mai multe regiuni (NAFTA, APEC — *Asia-Pacific Economic Region*, FTAA — *Free Trade Area of the Americas*). Prin urmare, nu există o poziție clară împotriva regiunilor și regionalismului, de vreme ce toate țările dezvoltate ale lumii fac parte din asemenea regiuni. Și acest lucru trebuie subliniat. Sunt rezerve, chiar atitudini deschise împotriva ideii de regiuni din partea unor autori de diferite orientări. De aceea, asemenea critici se cer mai clar precizate, demonstrate mai aplicat, pentru că, altminteri, s-ar putea crede că aceasta nu este o atitudine împotriva regionalismului, ci împotriva anumitor regiuni; or regiunile, ca forme de cooperare și de stimulare a dezvoltării, până acum cel puțin, și-au dovedit viabilitatea.

Mediterana revine la centralitatea sa tradițională

O Europă mai mare, mai cuprinzătoare, mai puternică va trebui să-și redefinească politica în direcția celor trei frontoane principale ale sale. În direcția Mării Mediterane și, deci, față de Orientul Mijlociu și implicit față de Asia, întrucât comerțul cu această zonă a lumii trece prin Orientul Mijlociu. În direcția Oceanului Atlantic și, deci, față de principala putere de peste Ocean, SUA, și în direcția est, deci față de principala putere din estul Europei, Rusia. Modificarea de statut pe care o va favoriza extinderea va obliga Uniunea Europeană să-și elaboreze o strategie în domeniul relațiilor internaționale, care să exprime noul rol și noua situație. Implicit, aceasta înseamnă și elaborarea unei viziuni globale asupra evoluției lumii, asupra principalelor probleme cu care se confruntă omenirea în ansamblu. Fără îndoială că și până acum Uniunea Europeană și-a afirmat viziuni proprii, a elaborat strategii de dezvoltare viitoare. De data aceasta, ea beneficiază de o altă poziție, de alte instrumente și vorbește din ce în ce mai mult în numele unui continent. Al unui continent care a însemnat foarte mult în istoria omenirii și care, prin integrare, așază una din premisele esențiale pentru a juca un rol asemănător și în viitor.

Marile modificări economice produc rezultate geopolitice. Ele prilejuiesc sau induc repoziționări, reponderări, schimbări de contexte și ambianțe. Procese precum dezvoltarea explozivă a Asiei sau ascensiunea Uniunii Europene nu puteau să rămână nici ele fără consecințe. Mai slabe cu decenii în urmă, relațiile economice dintre cele două regiuni mari s-au intensificat, ceea ce a reconfigurat importanța unor trasee comerciale sau semnificația unor zone și arii comerciale. Romano Prodi consideră că „dezvoltarea impetuoasă a Asiei a contribuit la reasumarea de către Mediterana a tradiționalei sale centralități", subliniind chiar că „asistăm la cea mai importantă transformare geopolitică intervenită după epoca de descoperire a Americii, în îndepărtatul an 1492"[69].

Puțin îngroșată, pentru că, deocamdată, avem de-a face cu o tendință care este pe cale să schimbe statutul geopolitic al Mediteranei, cu un proces în devenire, aprecierea lui Prodi ne atrage atenția asupra unui fapt fundamental. Schimburile comerciale dintre Europa și Asia au evoluat rapid, dublându-se din 1988. Nu încape nici o

îndoială că ele se vor dezvolta în continuare. Dinamismul relațiilor economice dintre Europa și Asia îl depășește pe cel al relațiilor dintre Asia și America. Creșterea ponderii economice a Asiei și a Europei nu poate să rămână fără implicații geoeconomice (intensificarea schimburilor va putea conduce la o nouă relație dintre aceste macroregiuni ale lumii contemporane) și, în cele din urmă, geopolitice (accentuarea importanței unor zone, redesenarea unor trasee comerciale) etc. Autorul la care ne referim relevă și fixează una dintre aceste consecințe: revenirea treptată a Mediteranei la importanța ei de altădată, ca urmare a intensificării schimburilor comerciale prin Canalul de Suez și Oceanul Indian. Aceste consecințe pot fi mai numeroase, iar timpul le va amplifica.

Mediterana nu este doar o mare, ci și un complex armonios de unități geografice, de culturi și civilizații, o succesiune de mari bazine, de prelungiri terestre ale maselor continentale, de „mici Mediterane", fiecare cu caracteristicile și tradiția sa, fiecare o „mică patrie". Iată cum descrie Fernand Braudel arealul mediteranean: „Viața marină a lumii mediteraneene se situează la periferia celor două întinse suprafețe, de temut prin mărimea lor, în perimetrul mărilor strâmte: la est Marea Neagră, numai pe jumătate mediteraneană; și în continuare Marea Egee sau Arhipelagul (astfel i se zicea în secolul al XVI-lea, de la *Arcipelago*, cuvântul italian, care își impune autoritatea); în centru, Marea Adriatică, și mările dintre Africa și Sicilia care n-au un nume aparte; la vest Marea Tireniană, marea Italiei prin excelență, „marea etruscă", între Sicilia, Sardinia, Corsica și țărmul occidental al Italiei; în sfârșit, în partea cea mai de vest, între sudul Spaniei și apropiata Africă o mare, și ea fără denumire, acea « Mare a Mânecii Mediterană » care poate fi delimitată la est printr-o linie ducând de la capul Matifou, aproape de Alger, până la capul Nao, vecinul Valenciei, și care unește strâmtoarea Gibraltar cu Atlanticul. S-ar mai putea distinge și în interiorul acestor câmpuri mai restrânse. Nu există nici un golf în Mediterana care să nu fie o mică patrie și, în sine, o lume complicată."[70]

„Marea cea mai ospitalieră de pe glob", Mediterana nu a reprezentat o barieră amplasată între masa continentală europeană și cea nord-africană, ci un brâu care unește mai mult decât separă, care face din Africa de Nord și Europa de Sud „o singură lume, un continent dublu"[71]. Este adevărat că viața pe Mediterană s-a derulat mai mult pe țărmuri; chiar în perioada ei de maximă înflorire, din secolele XV-XVI, marea se însufleția mai ales de-a lungul coastelor, navigația avea loc cu precădere „la pas, din istm în istm, din promontorii în insule și din insule în promontorii". „Câmpiile mării" erau arareori brăzdate, dar totuși erau. De la Rodos la Alexandria se mergea în linie dreaptă. Erau trei-patru drumuri care brăzdau Mediterana, care uneau malurile, încurajau schimburile, asigurau legături multiple.

Perioada aceasta de afirmare a Mediteranei a fost atât de strălucită, încât chiar și atunci când centrul de greutate al comerțului s-a mutat în Atlantic arealul mediteranean a continuat să fie o prezență vie, reculul intervenind mult mai târziu, semn că organismul comercial și cultural mediteranean era robust și greu de doborât. „Lumea mediteraneană propriu-zisă, strâmtă, în centrul acestei întinderi imense care o înconjoară rămâne până prin 1600 o economie plină de energie, suplă, dominantă. Marea istorie nu a părăsit-o grăbită decât după începutul secolului."[72]

Ascensiunea contemporană a Mediteranei și consacrarea ei drept un centru cu mare potențial de evoluție, în primul rând economică, este un proces cu un impact semnificativ chiar asupra Uniunii Europene și a modelului său de dezvoltare. Tradițional, Europa comunitară a apărut și s-a dezvoltat în jurul unui nucleu central franco-german, la care s-a adăugat, mai târziu, o dimensiune britanică. Nucleul central, remarcă Romano Prodi, a fost încadrat de zone cu diferite trăsături de periferie economică. Această evoluție tradițională s-a perpetuat și prin „distribuția potențialurilor de dezvoltare care descrește o dată cu îndepărtarea de zonele centrale“[73]. Diferențele și, uneori, decalajele dintre diferite țări și regiuni ale Uniunii Europene s-au diminuat, și acesta este un fapt de netăgăduit. În același timp, concepția de până acum, structurată în jurul unui nucleu central, menține o anumită prioritate a fluxurilor și cuprinde în sine tendința de perpetuare a diferențelor. Revenirea Mediteranei și prefigurarea acestei zone ca un nou centru, cu mare potențial de dezvoltare, ridică implicit întrebarea privind *proiectarea mai elastică a viitorului Uniunii, pe diferite frontoane*, în funcție de potențialul lor de evoluție. Cu alte cuvinte, într-o viziune care să țină cont de procese noi, să ia în calcul schimbări pe cale de a se împlini, să vină în întâmpinarea și să stimuleze tendințe deja vizibile, inclusiv posibilitatea apariției unor noi centre care să imprime o altă vitalitate Europei comunitare.

Ridicarea Mediteranei scoate la iveală o altă problemă, poate mai importantă și mai presantă. Cum se va raporta Europa la procesele și tendințele din jurul acestei regiuni, cum își va trasa zonele de influență, cum își va cultiva vecinătățile? Uniunea Europeană este o structură supranațională. Ca orice putere, ea trebuie să-și pună în primul rând problema vecinătăților, a zonelor de proximitate, care pot afecta liniștea de care are nevoie procesul dezvoltării. Când vorbim despre Mediterana trebuie să avem în vedere nu numai țările mediteraneene din Europa, ci mai ales cele douăsprezece state de pe malul sudic și estic al mării — Maroc, Algeria,Tunisia, Libia, Egipt, Israel, teritoriile palestiniene, Liban, Siria, Turcia, Cipru și Malta —, state în care trăiește o populație asemănătoare ca mărime cu cea din UE. Fiind o regiune cu mare dinamism demografic, ea are nevoie de un mare dinamism economic pentru a nu exercita o presiune demografică greu de controlat asupra continentului european. În plus, regiunea în ansamblu, dar mai ales țările din Maghreb au avut relații tradiționale cu statele de pe țărmul nordic al mării. De aici și prezența unei puternice populații de emigranți pe continentul nostru provenită din statele de la sudul Mediteranei. Se estimează că din cei zece milioane de muncitori străini care lucrează în Europa, un sfert sunt din țările maghrebiene; lor li se adaugă două milioane de turci care lucrează în Germania.[74] Acest flux demografic nu se va diminua în următorii ani, pentru că regiunea nu oferă suficiente locuri de muncă.

Între Europa și țările din sudul și estul Mediteranei s-a dezvoltat o complexă legătură economică. În plan comercial propriu-zis, avem de-a face cu o relație izbitor de asimetrică. Uniunea Europeană furnizează 64,9 procente din importurile țărilor din Maghreb și absoarbe 71 de procente din exportul lor. Cu alte cuvinte, comerțul acestor țări este, în principal, comerțul cu Europa. Numai că ponderea țărilor amintite în activitatea comercială a Uniunii este foarte redusă, de circa 3%. În cazul aprovizionării cu resurse energetice avem de-a face cu o dependență accentuată a Europei

de statele din Maghreb. Un sfert din cerințele de gaze naturale ale Uniunii și circa o treime din cele de petrol sunt asigurate de regiunea nord-africană.[75] Nu se estimează că ponderea acestor țări în aprovizionarea Europei cu resurse energetice va scădea. Între timp, s-a dat în funcțiune o conductă pentru transportul gazelor naturale din Algeria, prin Maroc, spre Spania. O nouă conductă urmează a fi construită din Libia spre Sicilia. Ceea ce îl îndreptățește pe Mario Teló să vorbească despre „*o interdependență crucială și simbiotică*“[76].

Proximitatea geografică, dinamismul demografic al regiunii, evaluarea mai realistă a intereselor europene în zonă au arătat că este nevoie de o nouă strategie a Uniunii Europene, care să aibă în vedere evoluția pe termen lung a situației din regiunea mediteraneană. Un moment care a marcat creșterea angajamentului Europei față de această zonă îl constituie Conferința Mediteraneană, desfășurată la Barcelona în noiembrie 1995. Cu acest prilej s-a preconizat crearea până în 2010, în bazinul mediteranean, a unei zone de liber schimb, care va cuprinde țări cu o populație de câteva sute de milioane de locuitori. La acest proiect participă toate statele din sudul și estul Mediteranei, cu excepția Libiei. S-au încheiat și o serie de acorduri de asociere de tip bilateral cu Israelul, Tunisia, Marocul, Iordania etc. Au fost stabilite o serie de facilități financiare, pentru a veni în sprijinul activității de restructurare economică. S-a creat un program financiar special — MEDA — menit să sprijine procesul de restructurare, să asigure creșterea specializării și competitivității în vederea participării sporite a statelor din regiune la schimburile comerciale cu Uniunea. Concomitent, Banca Europeană de Investiții a creat condiții avantajoase de împrumut pentru firmele și proiectele economice din zonă. Susceptibil de perfecționări, parteneriatul euro-mediteranean lansat la Barcelona ilustrează importanța acordată de către Uniune zonei aflate la sudul continentului, intenția clară de a sprijini aceste state pentru a-și dezvolta și diversifica activitatea comercială și pentru a-și accelera propria dezvoltare.

În orice caz, frontonul de sud al Uniunii se învecinează pe toată întinderea sa cu lumea musulmană. De aceea, Europa trebuie să-și definească o strategie mai largă față de această lume, pentru că ea nu se află undeva departe, ci chiar la granițele continentului. Înțelegem, astfel, mai bine aprecierea, care poate părea surprinzătoare, a lui Romano Prodi: „*În relație cu lumea islamică se va decide calitatea vieții noastre viitoare*“, precum și îndemnul său de a nu ne mulțumi cu aprecierea lui Huntington potrivit căreia la granița dintre culturi și civilizații se ivesc conflicte. Pacea și stabilitatea cer un anume consens al popoarelor din regiunile respective și cei atașați acestor idealuri trebuie să se aplece asupra problemelor care frământă aceste populații, nu să se ascundă în spatele formulei referitoare la „ciocnirea civilizațiilor“.

Funcționează parteneriatul atlantic?

Dintre toate prioritățile pe care le poate avea Uniunea Europeană în domeniul extern, cea a relației transatlantice este, de departe, cea mai importantă, cea mai complexă și, într-un anume fel, cea mai presantă. De ce presantă? Pentru că deja au început să apară diferențe de vederi notorii, care, mai ales dacă vor continua, nu vor

face bine nici uneia dintre părți. În altă ordine de idei, ar fi nedrept ca diferențele reale în probleme precise să fie proiectate asupra întregii relații, o relație mult mai complexă, care a funcționat cu bune rezultate și fără de care nici Europa nu era unde este astăzi. De aceea, prima noastră grijă este să facem unele distincții: în ce plan discutăm, pentru că relația transatlantică are mai multe etaje. Pe de altă parte, discutăm în perspectiva termenului mediu-lung sau în cea a termenului scurt? Altminteri, diferențele care apar în diferite planuri ale relației vor fi extrapolate la nivelul ansamblului, iar în percepția publică vor apărea confuzii mergând până la a privi acest parteneriat drept unul compromis. Ceea ce ar fi o mare eroare. De pildă, în plan economic, relația merge bine și cunoaște o tendință de consolidare. Dacă avem în vedere totalul activității comerciale desfășurată de cei cincisprezece cu SUA, atunci o să constatăm că Uniunea este al doilea partener comercial al puterii de peste Ocean, după Canada, dar devansând Japonia, China, Mexicul. Pentru anul 2000, exporturile SUA către cei cincisprezece se ridicau la 164 de miliarde de dolari, iar cele către Canada, Japonia, China și Mexic erau, respectiv, de 178 de miliarde, 65 de miliarde, 16 miliarde, 111 miliarde. Importurile SUA din spațiul celor cincisprezece se situau, în același an, la un nivel de 220 de miliarde de dolari, cele provenite din Canada, Japonia, China, Mexic aveau următoarele valori: 229 de miliarde, 146 de miliarde, 100 de miliarde și 135 de miliarde. Situația este satisfăcătoare și la nivelul investițiilor reciproce. Investițiile în SUA au reprezentat 63,5% din totalul investițiilor celor cincisprezece în anul 1999, iar investițiile americane în Uniunea Europeană depășesc 46% din totalul investițiilor străine ale SUA.[77] Chiar dacă în ultima vreme se pare că legăturile cu lumea asiatică se intensifică, ceea ce poate duce la o diminuare a schimburilor comerciale transatlantice, putem spune că relațiile economice decurg bine, ele exprimând cu fidelitate atât nivelul de competitivitate al celor două economii, cât și încrederea cu care se raportează una la cealaltă.

Este un fapt că relațiile politice cu partenerul tradițional de peste Ocean nu traversează cea mai bună perioadă. Nimic surprinzător din acest punct de vedere. De câte ori se ridică o nouă putere, acceptarea și integrarea ei în sistemul puterilor vremii este o problemă dificilă, care s-a soldat, de-a lungul istoriei, cu mari conflicte și tensiuni. De data aceasta tensiunea generată de ascensiunea noii puteri europene se consumă în principal, dacă nu chiar exclusiv, pe relația cu Statele Unite, superputerea momentului. Nedistribuindu-se pe mai multe relații, ea ne apare mult mai pregnantă.

Americanii, fie că recunosc sau nu, acuză un șoc. Sunt confruntați cu o nouă putere, la a cărei ascensiune au contribuit din plin. Explicabil și prin ponderea economică pe care au avut-o până nu de mult cele două comunități, explicabil și psihologic, SUA s-au raportat la Europa Occidentală ca la un partener minor, chiar ca la un „protectorat". Astăzi, Uniunea are un PNB care se apropie de cel american, are cea mai mare piață unică din lume, are a doua monedă de rezervă din lume, iar, prin lărgire, ponderea și influența ei vor crește. SUA au dificultăți reale în a se acomoda noului context. Sesizând momentul delicat al relațiilor reciproce, Elizabeth Pond a scris chiar o carte în care atrage atenția asupra acestuia: „Transformarea Europei va constitui pentru noi o provocare, atât din punct de vedere economic, cât și psihologic. Singura

superputere a lumii nu este încă pregătită pentru șocul care vine. Cartea de față este un îndemn de a începe pregătirile necesare pentru secolul următor.“[78]

De menționat că divergențe de opinie notorii nu au apărut doar în criza irakiană. Probleme și tensiuni sunt și în comerțul cu produse agricole, în soluționarea unor provocări ecologice etc. De aceea, este bine să precizăm natura disensiunilor și conotația lor, acum și în perspectivă, pentru a putea căpăta o abordare mai aplicată și o viziune mai fidelă asupra evoluției relației în ansamblul ei. Relațiile bilaterale, cel puțin pe termen scurt, vor fi de acum încolo marcate de tensiuni și de abordări diferite, pentru că avem de-a face cu două puteri aflate în competiție economică, ceea ce va genera deosebiri de vederi și în plan politic. În acest context, am dori să relevăm că sunt foarte dăunătoare, cel puțin din punct de vedere psihologic, acele discuții care contrapun cele două puteri din punct de vedere cultural: Europa, întruchipând tradiția culturală și exprimând puterea de creație în acest domeniu, ar fi îndreptățită — „istoricește“ — să privească cu superioritate SUA, care ar deține doar performanță economică și comercială. Ceea ce, evident, generează puncte de vedere similare de partea cealaltă. De pildă, Richard Perle, după ce evocă tradițiile culturale europene, face o paralelă contrastantă: „Unde găsim astăzi cele mai inovatoare picturi și sculpturi? Unde întâlnim cele mai importante realizări din știință și tehnică? Unde sunt cele mai multe universități care dezvoltă cercetări de înalt nivel? Unde au plecat premiile Nobel? Cultura americană contemporană este vie și prosperă: plină de energie, vibrantă, diversă.“[79] Aprecieri exprimând mai curând frustrări, și de o parte și de alta, și care nu pot oferi nici un element de construcție pentru o relație marcată de multe sincope.

Cu totul altfel stau lucrurile dacă le privim în relația lor cu problemele de securitate, cu sfidările care se ridică din această perspectivă în fața Uniunii Europene. Cel puțin până acum *extinderea Uniunii s-a făcut într-un mod corelat cu extinderea NATO*: opt din cele zece state care se vor integra în Uniunea Europeană au fost deja invitate să se alăture la NATO iar opt dintre țările invitate să se alăture din 1997 acestui pact militar fac parte din noul val al integrării în Uniune. A fost o strategie echilibrată, care a asigurat atât pilonul stabilității, cât și cel al dezvoltării. Am putea chiar spune că extinderea spre est a Uniunii nu ar fi avut amploarea de astăzi dacă nu s-ar fi cuplat cu extinderea NATO.

Vecinătățile Uniunii Europene nu sunt dintre cele mai stabile, atât la est, cât și la sud. Pe ambele relații Uniunea va trebui să construiască strategii și să aibă capacitatea de a le finaliza. Deocamdată, pe frontonul sudic NATO și Uniunea Europeană au lansat „strategia mediteraneană“, o acțiune comună față de o zonă complexă care ridică multe probleme de stabilitate. Pe relația estică, NATO a avut o reacție mai promptă și a semnat cu Rusia un parteneriat de asociere, Rusia devenind membru în Consiliul NATO. Deși extrem de importantă pentru Europa, Rusia nu a constituit, cel puțin până acum, obiectul unei strategii particulare din partea Uniunii, cum vom arăta și în capitolul despre Rusia, axat în mod special pe această relație.

Este adevărat că Uniunea este puternică din punct de vedere economic și că în planul cheltuielilor militare, deși se situează în urma SUA, se ridică mult deasupra Rusiei, Chinei și Japoniei; cu toate acestea, Uniunea nu a dezvoltat o forță de apărare semnificativă, cel puțin comparativ cu cea a SUA, și nu este capabilă, dacă acest

lucru s-ar impune, să-și asigure și să-și protejeze singură interesele. Situația din fosta Iugoslavie a arătat că UE, din punct de vedere militar, nu se ridică nici măcar la nivelul unei puteri regionale. Dacă ținem seama de această realitate, vom putea spune că pe termen scurt sau mediu nu putem avea în vedere decât cel mult încercarea de a construi un parteneriat transatlantic mai echilibrat. William Wallace crede că „este mai ușor pentru guvernele Europei Occidentale să întrețină relații speciale cu SUA decât să negocieze o tranziție delicată către un parteneriat transatlantic mai echilibrat“[80]. În același timp, propria securitate, precum și cea a statelor care sunt pe cale de a adera la Uniune este organic legată de prezența în zonă a NATO și de colaborarea cu partenerul de peste Ocean. Dacă analizăm relația cu SUA având în vedere și „etajul de securitate“, ea ne apare mult mai complexă. Modificarea ei cât de cât substanțială necesită o perspectivă pe termen lung sau cel puțin mediu.

Pentru mai buna reprezentare a situației este bine să precizăm că diferențele și chiar disputele vor avea în vedere probleme precise și consecințele lor directe vor avea efecte pe termen scurt. Chiar dacă vor putea pregăti și aranjamente de mai mare amploare, poate o regândire a parteneriatului transatlantic, acesta, în datele sale fundamentale, va avea nevoie de timp pentru schimbare. Pledează în aceeași direcție și faptul că însăși Uniunea are o agendă extrem de densă și, cel puțin pentru moment, problemele complexe ale securității, care solicită construcții durabile, nu vor putea fi abordate imediat.

Nu putem trece cu vederea faptul că impresionanta creștere a Uniunii Europene timp de treizeci de ani a avut loc și pentru că Europa s-a bucurat de umbrela de securitate a SUA. Problemele, sfidările și provocările venite din arii noneuropene au putut fi privite cu un anume confort pe care îl dădea poziția „din spatele SUA“. Credem că Uniunea Europeană are toate atuurile pentru a negocia o altă poziție în cadrul parteneriatului, dacă își propune așa ceva, dar acest lucru trebuie făcut cu o știință a gradației, cu respectul cuvenit față de o colaborare cu adevărat istorică, extrem de avantajoasă pentru Europa, cu echilibrul pe care îl dau sau ar trebui să îl dea forța proprie și conștiința acesteia. Precipitarea în reconfigurarea acestui rol, atmosfera încordată în care se poartă, uneori, asemenea discuții, atenția preponderentă ce se acordă mai degrabă impactului public al unei poziții sau alteia, și nu atât consecințelor sale practice, excentricitatea unor formulări nu se situează la nivelul tradiției unui continent care de aproape o jumătate de mileniu se află în prim-planul istoriei și, de altfel, nici nu sunt semnul cel mai bun că proiectul reconstrucției acestei relații este gândit în modul cel mai temeinic.

Mai există un etaj, extrem de important, al relațiilor transatlantice: cel reprezentat de valorile generale pe care le împărtășesc SUA și Uniunea Europeană, de opțiunile durabile pe care cele două puteri le-au făcut nu de ieri, de azi pentru democrație și libertate, de angajamentul lor actual privind extinderea acestor moduri de organizare politică în lume. Cu alte cuvinte, dacă plasăm cele două puteri la nivel planetar, dacă le raportăm la problemele și amenințările actuale, vom vedea că ele sunt unite de valori și opțiuni mult mai numeroase și mai substanțiale decât pare la prima vedere. Astăzi, SUA și Uniunea Europeană, ca să ne referim la un domeniu mai concret, dar sugestiv, dețin cam jumătate din comerțul mondial. Împreună, pot contribui la promovarea unor reguli internaționale care să sprijine dezvoltarea altor continente și să

liberalizeze activitatea în acest domeniu. Singur, nici unul dintre cei doi actori nu poate face așa ceva. Diferențele — repetăm, reale — nu credem că trebuie să estompeze acest plan de cooperare substanțial, durabil și care ar trebui să fie prevalent. Întotdeauna în istorie, sprijinul generos pe care și l-au dat, în momente dificile, Europa și SUA a fost hrănit de valorile și opțiunile de care am amintit. Și atunci când Europa a sprijinit lupta de independență a SUA, și atunci când acestea au venit în ajutorul Europei, în cele mai dificile momente din istoria sa. Sunt pagini de o rară frumusețe și generozitate în ceea ce s-ar putea numi *un parteneriat istoric pentru democrație*. Iată cum își începe Elizabeth Pond lucrarea la care ne-am referit: „Europa contează. Europa a contat suficient pentru SUA, de vreme ce au sacrificat o jumătate de milion de persoane în cele două războaie mondiale. Ea a contat suficient de mult, de vreme ce forțele americane au stat pe bătrânul continent o jumătate de secol pentru ca Războiul Rece să rămână înghețat.“[81]

Un asemenea parteneriat se cuvine dezvoltat și consolidat, pentru că multe țări și zone ale lumii au nevoie de sprijin, de încurajare, de protecție pentru a-și dezvolta și consolida propriile sisteme democratice, tinere și vulnerabile; un asemenea parteneriat trebuie să rămână funcțional, pentru că în lume au apărut noi amenințări și sfidări, care pretind eforturi conjugate, strategii care să angajeze nu doar o țară sau alta, ci puterile momentului, statele democratice ale globului; un asemenea parteneriat trebuie să rămână viu și pentru că are o conotație simbolică, o valoare morală de nimeni pusă la îndoială. Echilibrul transatlantic este fundamental pentru echilibrul lumii. Dacă avem în vedere marile obiective care unesc cele două lumi — evoluția democratică a societății, instituirea și consolidarea mecanismelor de piață, promovarea valorilor de pace, stabilitate, libertate, dezvoltare armonioasă, în consens cu echilibrul natural —, atunci această cooperare se dovedește vitală. Vor exista, de bună seamă, tensiuni, dar ele, să sperăm, nu vor afecta cooperarea între acești poli de putere care împărtășesc valori comune fundamentale. Sunt fricțiuni care însoțesc întotdeauna procesele de reașezare a raporturilor de putere. Diferențe normale, pentru că, între timp, au avut loc evoluții, reponderări care caută expresie politică. Ele nu pot conduce la poziții de ansamblu care să fie contrapuse. Referindu-se la cerința evaluării cumpătate a acestora, Romano Prodi releva: „încă o dată, este nevoie să luăm aminte: aș dori să avertizez împotriva încercărilor de a construi o cale americană și una europeană, în opoziție una cu alta. Până la urmă, angajamentul american masiv este cel care, în timpul și după cel de-al Doilea Război Mondial, a făcut posibil ca Europa să-și găsească din nou drumul.“[82]

Un eșec: absența unei strategii față de Rusia

Relația Uniunii Europene cu Estul a fost una asimetrică. Fapt explicabil; după încheierea Războiului Rece, Estul european a înregistrat un colaps. Uniunea a avut nevoie de timp pentru a-și construi o strategie față de această parte a continentului; momentul Copenhaga 1993 a exprimat noua poziție a Occidentului față de statele foste comuniste, care puteau adera la Uniune, cu condiția respectării anumitor criterii.

În mod firesc, au urmat momentele de preaderare, de negociere, pentru ca tot la Copenhaga, în 2002, să se adjudece integrarea a opt state central și est-europene. Cu o agendă ocupată de problemele extinderii, Uniunea nu a mai putut să-și definitiveze o strategie față de spațiul rusesc. Au existat în această privință o serie de inițiative, care păreau interesante, dacă nu chiar șocante (de pildă, ideile lansate de Ioshka Fischer, ministrul de externe al Germaniei, și Jacques Chirac privind crearea unei alianțe de securitate între Uniunea Europeană și Rusia), abandonate după aceea, o serie de convorbiri care nu au adjudecat hotărâri semnificative în planul relațiilor bilaterale, intenții nefinalizate. De aceea, nici noi nu o să insistăm asupra acestei teme. Vom face doar unele considerații, pentru a încerca să înțelegem de ce stau lucrurile așa.

Pentru Uniunea Europeană, Rusia este de o mare importanță. Cu Rusia UE împarte un continent, cu SUA, o alianță. Și această vecinătate geografică nu poate, în cele din urmă, să nu aibă și conotații geopolitice. Extinderea spre est pune mai întâi problema graniței, sau măcar a delimitărilor dintre sferele de influență ale celor două puteri. Rusia și-a dat acordul, la Praga, în 2002, pentru lărgirea NATO spre est (se relevă, încă o dată, importanța colaborării cu SUA, fără de care lărgirea UE s-ar fi dovedit mult mai dificilă). Dacă avem în vedere și lărgirea preconizată din 2007 (în urma căreia ar urma să adere România și Bulgaria), mai rămâne un grup de state aflate la întretăierea influențelor despre care vorbeam: Ucraina, Belarus și Moldova, „state orfane“, cum le numea cineva. Ele fac parte din Comunitatea Statelor Independente, dar privesc, în același timp, și spre Uniune, chiar dacă nu au făcut în mod expres cereri de aderare. În ce sferă de influență vor evolua ele?

Este greu de spus astăzi, mai ales că Uniunea nu și-a precizat un punct de vedere. Ceea ce releva, recent, Romano Prodi în această privință ne dă numai o idee: „Uniunea Europeană va continua să se lărgească: dacă vom calcula aproximativ care state și-au manifestat intenția, cel puțin pentru stagiul de preaderare, și vom adăuga la acestea ceea ce se menționează în Tratatul Uniunii Europene[83], precum și harta Europei, ne așteptăm deja la o Uniune de aproximativ 35 de state membre.“[84] Orice calcul, care ar trebui să includă neapărat și statele din spațiul iugoslav, nu poate să evite, dacă ținem cont de numărul de 35 precizat de autoritatea europeană, și statele „orfane“ de care aminteam. Sau măcar unele dintre ele.[85]

Aici nu putem să nu avem în vedere și poziția Rusiei. Dar Rusia a fixat și ea ca o prioritate a politicii sale externe apropierea de Uniunea Europeană (sondajele de opinie publică arată că peste 50% din cei intervievați ar dori ca Rusia să fie membru al Uniunii Europene)[86]. Serghei Karaganov ne comunică și altă opinie din spațiul rus: „Între timp, elita rusă dorește să se facă un pas înainte, considerând — și eu susțin acest punct de vedere — că Rusia ar trebui să stabilească drept obiectiv pe termen lung integrarea deplină în Uniune, mai curând decât simpla asociere.“[87] După opinia noastră, o eventuală aderare a Rusiei ar pune în mod dramatic problema identității Uniunii Europene. Mai ales că peste două treimi din spațiul rusesc este asiatic, iar peste 80% dintre minoritățile care trăiesc în Rusia nu sunt europene. Am menționat această dezbatere din politica externă rusească și pentru a înțelege că evoluția celor trei țări de care aminteam — Ucraina, Belarus și Moldova — se află în legătură cu o anume evoluție a Rusiei înseși.

Nu numai vecinătatea geografică apropie cele două zone, ci și complementaritatea economiilor lor. Rusia dispune de un mare potențial energetic, de mari rezerve de gaz și de petrol de care Europa are o nevoie vitală. Aproape trei sferturi din necesitățile de gaze naturale ale Europei sunt asigurate de exportul rusesc.[88] În același timp, Rusia este vital interesată în importul de produse de înaltă tehnologie oferite de Uniunea Europeană. Schimburile între cele două regiuni s-au intensificat, comerțul a luat-o cu mult înaintea aranjamentelor politice. După cum se știe, în ultimii ani ai secolului XX, în regiunea Mării Caspice s-au descoperit bogate zăcăminte, petrol și mai ales gaze naturale. Zona a reprezentat un teren de confruntare între Rusia și SUA pentru câștigarea unei influențe dominante în zonă, având în vedere bogățiile despre care vorbeam. În cele din urmă s-a statuat „o coabitare ruso-americană"[89] într-o regiune care reprezenta zonă de influență exclusiv rusească. A fost o penetrare americană puternică într-o zonă de interes strategic. Ea s-a accentuat după 11 septembrie, dar a fost inițiată mult mai devreme. Uniunea Europeană nu a fost prezentă în această dispută, deși este extrem de interesată de asigurarea unor surse diverse și stabile de aprovizionare cu petrol și gaze. În plus, Marea Caspică este aproape de granița de est a Europei.

Pe de altă parte, Uniunea este mai interesată decât alte puteri în stabilizarea situației de ansamblu din Rusia, din aceleași motive ale apropierii geografice. Dificultatea acestui proces — care, trebuie să o spunem, s-a accentuat și datorită fenomenelor de corupție, ca și unor deficiențe recunoscute în gestionarea tranziției — a accentuat tendințele antioccidentale în cadrul populației și „a revitalizat vechile dispute dacă Rusia este europeană, eurasiatică sau altcumva"[90]. Atât de mult a afectat tranziția mentalitatea populației, atât de mult i-a răscolit sentimentele, încât, consideră Christopher Williams, „problema-cheie în secolul XXI va fi cum se vor raporta Rusia și Occidentul unul la celălalt: vor fi adversari, parteneri sau aliați?"[91].

Înțelegem astfel un lucru foarte important pe care îl sesizează Karaganov, și anume că Uniunea Europeană rămâne un „partener complicat și ineficient", că datorită oscilațiilor din pozițiile sale, întârzierii *sine die* a finalizării unor inițiative, Rusia a început să se îndrepte către poziția ei tradițională — „*US first*" —, chiar dacă la nivel declarativ rămâne „*Europe first*": „Nu atât puterea SUA — în termeni absoluți și relativi — este cea care a cauzat această reorientare. În ciuda tuturor neînțelegerilor dintre SUA și Rusia, în ciuda neîncrederii sporite pe care Moscova o are față de Washington, comparativ cu orice capitală europeană, chiar în ciuda tendinței SUA către unilateralism, Washingtonul încă dă impresia că este un partener mult mai eficient și mult mai transparent decât Bruxelles."[92]

Interesul Uniunii Europene față de Rusia nu poate fi pus la îndoială. Trecem peste problema vecinătății geografice, deși ea este extrem de importantă. Dacă am avea în vedere chiar și numai problema resurselor energetice și tot ar fi meritat ca problema relației cu Rusia să reprezinte o prioritate și să fie ghidată de o strategie. Mai ales în condițiile în care Uniunea își propune să reprezinte un pol de putere economică și politică. Karaganov avea dreptate să sublinieze că „ar fi practic imposibil pentru UE să ia conducerea în competiția globală fără o cooperare explicită cu Rusia în cel puțin câteva domenii, cum ar fi cel aerospațial și energetic"[93].

Firește că sunt multe explicații ale acestei întârzieri. Dintre ele nu putem omite faptul că birocrația Uniunii Europene poate absorbi și, în cele din urmă, îneca o inițiativă oportună în termeni reali. Sau incapacitatea administrativă vizibilă a Rusiei, precum și momentele dificile pe care le-a parcurs într-o tranziție mult mai dureroasă decât a statelor central și est-europene (iar o relație importantă nu se poate construi decât după ce situația se stabilizează). Ceea ce ne propunem noi să relevăm este faptul că agenda Uniunii, extrem de încărcată cu probleme interne, a făcut ca energia la nivelul Comunității, atâta câtă este, să se consume în procese de organizare proprie. Probabil că și de acum încolo, o vreme, agenda europeană va cuprinde probleme, cum ar fi elaborarea Constituției, primirea de noi membri și integrarea celor deja primiți, gestionarea implicațiilor presupuse de dezvoltarea dimensiunii federaliste etc. Atât de mult va fi absorbită Uniunea cu asemenea lucruri, încât ea nu va putea fructifica în întregime posibilitățile pe care i le oferă noua poziție și noul statut. Iar cazul relației cu Rusia ni se pare semnificativ. Nu credem că ar trebui să asimilăm acest lucru cu ezitarea, cu nesiguranța, ci să-l asociem cu perioada specială pe care o traversează Uniunea. Astfel, ne dăm mai bine seama cât este de presantă problema reconstrucției europene. Atât din perspectiva funcționalității, despre care am vorbit, cât și din cea a valorificării poziției și puterii de care dispune Uniunea. În același timp, o întârziere prelungită poate fi percepută pe plan internațional ca nehotărâre, ca lipsă de voință sau chiar ca incapacitate de a finaliza, de a exploata propriile atuuri. Ceea ce poate scoate din competiție o putere. Chiar dacă a luptat atât de mult pentru a fi prezentă într-o asemenea competiție. Iată o altă miză a finalizării procesului de construcție internă a Uniunii.

Atuuri și slăbiciuni europene

Cu sau fără voia noastră, atunci când discutăm despre Uniunea Europeană comparația exercită o anumită fascinație și nu putem rezista tentației de a o plasa în ansamblul puterilor momentului, de a vedea dacă Europa va reveni la strălucirea și importanța de altădată. Mărturisim că, de multe ori, o asemenea temă oferă prilejul unor tratări de inspirație sportivă, întocmindu-se diverse clasamente, vorbindu-se despre competiții mai mult sau mai puțin imaginare. Este un tip de abordare care rămâne la suprafața lucrurilor și care sugerează un mod de tratare inadecvat, cel puțin pentru volumul de față. Că Europa se află într-o competiție economică cu SUA sau cu Japonia, cu alte puteri, nu este nici un fel de îndoială. Că ea are în această competiție anumite atuuri, ca și o serie de dezavantaje, este iarăși indubitabil. Competiția economică are alte rigori, alte criterii și altă complexitate și ea nu trebuie redusă la un concurs contra cronometru.

Din perspectiva celor aproape 45 de ani de existență a Comunității și, apoi, a Uniunii Europene, putem spune că această formă de integrare a favorizat dezvoltarea. Europa celor cincisprezece are un volum al produsului intern brut cam de aceeași mărime cu cel american. Mai important este că Uniunea Europeană își va păstra și în viitor o pondere considerabilă în ansamblul PIB-ului mondial. Iată datele pe care le

prezintă în această privință Romano Prodi. La nivelul anului 1995, SUA dețineau 20% din PIB-ul mondial, Uniunea Europeană 22% iar Japonia 8%. La nivelul anului 2020, ponderea SUA se va reduce la 11%, cea a Uniunii Europene la 12% iar a Japoniei la 5%. Actorii economici cu cea mai impresionantă devenire ar fi, potrivit autorului citat, „cei cinci mari": Rusia, China, Indonezia, India și Brazilia, care vor înregistra, împreună, în 2020, circa 21% din PIB-ul mondial.[94]

În domeniul proiecțiilor de viitor, lucrurile nu sunt atât de sigure cum par să sugereze unele cifre și interpretări. Vom insista asupra unei alte abordări, care nu proiectează cea mai bună perspectivă asupra Europei. Creșterea economică a continentului nu este foarte susținută. Chiar țara ei cea mai mare, Germania, a fost confruntată cu probleme economice serioase. În ultimele luni, se pare că „locomotiva Europei" dă semne sigure de revenire, așa încât *Financial Times* se întreabă „nu dacă avem de-a face cu o refacere, ci ce formă de refacere va fi și cât va fi de susținută"[95]. Concomitent, rata șomajului în Europa se menține ridicată și, în orice caz, mult mai mare decât în America. Dacă tendințele actuale continuă, avertizează *The Economist*, SUA, care acum au o economie cam de același ordin de mărime cu Europa, vor continua să se dezvolte mai rapid, ajungând ca în 2050 să producă de două ori mai mult decât Europa.[96] Extrapolarea ni se pare și nouă riscantă, mai ales că este vorba despre o perioadă îndelungată de timp, pe parcursul căreia pot să apară multe lucruri greu de prevăzut astăzi, dar premisele de la care se pleacă sunt demne de luare-aminte.

În rândul slăbiciunilor europene se cuvine menționată și puterea militară modestă de care dispune Uniunea, cel puțin comparativ cu puterea sa economică sau cu puterea militară a partenerului de peste Ocean. Slăbiciunea fundamentală în această privință este capacitatea redusă a Uniunii de a proiecta puterea, de a fi prezentă acolo unde interesele ei o cer. Atât de marcată a ajuns această slăbiciune în percepția politică, încât a devenit obiect de ironie: Europa este văzută drept un pigmeu militar, cu o capacitate militară care îi poate permite doar să răstoarne un guvern dintr-o țară bananieră… Într-adevăr, Europa nu excelează în această privință. Iar ceea ce s-a întâmplat în Iugoslavia, unde UE nu a putut interveni cu forțele sale, deși era vorba despre un conflict pe un teritoriu european, a reprezentat un semnal cât se poate de concludent. Iată ce a stat le baza Hotărârii Consiliului European de la Helsinki de a crea o „*forță de reacție rapidă*" europeană; cuprinzând aproximativ 60.000 de soldați, ea trebuie să aibă capacitatea să fie mobilizată într-un timp cât mai scurt. Anul acesta trebuiau încheiate pregătirile unei asemenea forțe. Ea are un *mandat strict regional*.

O altă problemă esențială este cea a cheltuielilor militare făcute de Uniunea Europeană, raportate, evident, la efortul făcut în această privință de alte puteri ale momentului. Uniunea Europeană a sporit cheltuielile militare de la 150 de miliarde de dolari la 180 de miliarde într-o perioadă în care SUA cheltuiau în același scop 280 de miliarde de dolari.[97] De curând, SUA au sporit volumul cheltuielilor militare către 400 de miliarde anual, poate și mai mult în perioada următoare, în timp ce Europa nu a avut, cel puțin până acum, o mișcare de răspuns. În legătură cu această temă, cu adevărat importantă, sunt necesare câteva precizări. Traversăm într-un fel o perioadă de relansare a cursei înarmărilor, condusă, neîndoielnic, de SUA. Ca să ne dăm seama ce distanță separă SUA de celelalte state din acest punct de vedere, este suficient să

amintim că pentru 2003 administrația Bush a cerut o suplimentare de 48 de miliarde de dolari (mai mult decât totalul cheltuielilor militare ale Japoniei). SUA alocă domeniului militar circa 3,5% din PIB, ceea ce înseamnă, în valoare absolută, o sumă care se apropie mult de întreg PIB-ul Rusiei. În momentul de față, bugetul american al apărării reprezintă o treime din totalul cheltuielilor militare mondiale.[98]

Este adevărat că Uniunea Europeană alocă mult mai puțini bani domeniului militar, așa cum este adevărat că decalajul care desparte SUA de orice putere semnificativă a lumii de astăzi în domeniul militar este enorm și greu de recuperat în următorii ani buni. Supremația americană în acest domeniu este de necontestat. Situația Uniunii Europene este semnificativă pentru stadiul de evoluție în care se află. Cheltuielile militare ale Europei nu sunt atât de mici, numai că ele se fac, în majoritate, la nivelul statelor componente. Rezultă *o mare disipare a efortului financiar și o vizibilă lipsă de performanță*. Este un paradox că state precum Franța sau Anglia sunt puternice din perspectiva volumului și performanțelor tehnologice ale armamentului lor, în timp ce Uniunea Europeană este încă slabă. Cât privește cheltuielile Germaniei în acest domeniu, ele se situează, procentual vorbind, la nivelul celor ale Luxemburgului.[99]

Cu o populație educată, cu performanțe tehnice dovedite, cu o economie care este comparabilă cu cea americană, Europa are capacitatea și condițiile de a deveni o putere și în termeni militari. O întrebare se ridică automat: este oportun să o facă, sau, mai bine zis, aceasta trebuie să fie neapărat prioritatea Europei? Trecând peste situația particulară pe care o traversează Uniunea, în care problema politicii externe și a unei puteri militare comune sunt încă în discuție, merită să ne întrebăm dacă Europa trebuie să-și orienteze resursele în această direcție. Crearea forței de intervenție rapidă se justifică, pentru că o putere trebuie să fie credibilă. Iar credibilitatea nu poate fi asigurată fără o capacitate de intervenție militară modernă. Sporirea masivă a cheltuielilor militare din partea Uniunii ridică problema centrală a oportunității și a priorităților sale. Lăsăm la o parte faptul că aceasta ar presupune clarificarea raporturilor din cadrul NATO, unde țările Uniunii Europene sunt membre, dintre organizația nord-atlantică și forța militară care s-ar crea. Ar fi o discuție prea complicată. Întrebarea centrală se referă, cel puțin în contextul lucrării de față, la oportunitatea unei acțiuni de mare amploare, a transformării Uniunii și într-o mare putere militară. Noi considerăm că, oricât ar fi de tentantă o asemenea perspectivă, ea nu se justifică (încă o dată, lăsăm la o parte relația cu NATO). Ar consuma prea multe fonduri într-o direcție care nu are o importanță vitală pentru Uniune și viitorul ei, cel puțin în momentul de față, așa cum au alte domenii la care ne vom referi. Problema echilibrului dintre cheltuielile afectate zonei militare și cele consacrate dezvoltării propriu-zise este fundamentală pentru vitalitatea unei noi puteri, cum ne avertizează și Paul Kennedy[100]. Sperăm că Europa a învățat și din propriile experiențe, când pe trupul ei au curs râuri de sânge, dar a învățat, deopotrivă, și din experiențele recente, când nu a fost implicată în prim-planul confruntărilor. Europa are priorități economice, tehnologice, demografice. Aici ar trebui concentrat efortul investițional de ordin strategic al Uniunii.

Din 1999 are loc, într-adevăr, o relansare a cursei înarmărilor. Semnalul îl dau, așa cum am mai spus, Statele Unite, care sporesc considerabil bugetul apărării. Că acesta crește din nou, după 11 septembrie, este de înțeles. Dar de ce creșterea s-a

declanșat în 1999, când nu se contura nici un pericol major? Nu putem să oferim mai mult decât o ipoteză de răspuns. În întreaga perioadă a Războiului Rece, complexul militaro-industrial a funcționat bine în SUA. Marea performanță a Americii acelei perioade a fost capacitatea de a transfera în domeniul civil ceea ce se descoperea în domeniul militar. În felul acesta, a luat naștere un binom funcțional: statul aloca o parte din PIB cheltuielilor militare, dar acestea se întorceau în economie sub formă de inovație. Rușii nu au reușit să pună la punct un asemenea mecanism, iar specialiștii consideră că aici putem identifica una din explicațiile prăbușirii comunismului: cursa înarmărilor, care solicita atâtea fonduri, nu „producea" pentru domeniul civil, iar „investiția" nu se recupera, fie și parțial. La opt ani de la prăbușirea Uniunii Sovietice, la opt ani de la dispariția adversarului principal al Americii, cheltuielile militare au început să crească. De ce? Inovația este un lucru fundamental pentru un stat modern. Iar asigurarea unui mecanism stabil de producere a inovației — o adevărată performanță. Nu se renunță la un mecanism testat, verificat, la un mecanism care a dat roade, până când nu se găsește un substitut convenabil. Și acest substitut probabil nu s-a găsit.

Paradoxuri europene

Nimeni nu poate nega rolul Europei în evoluția omenirii, nimeni nu se îndoiește astăzi de potențialul de dezvoltare al Europei, de atuurile sale incontestabile în competiția internațională. Dar nimeni nu poate trece peste faptul că, deși dezvoltată, deși puternică, Europa are un aer mult prea clasic și, în orice caz, pare că nu se mai află în prim-planul proceselor moderne de dezvoltare. Europa este o forță a lumii de astăzi, dar *nu mai este simbolul ei*, nu mai deține poziția de întâietate pe care a avut-o cândva.

Nu este nici în căderea, nici în puterea autorului să identifice ceea ce lipsește Europei pentru a reveni pe locul de altădată. Ne vom limita să numim câteva din ceea ce Romano Prodi numește „paradoxuri europene". Cu mențiunea că în ceea ce urmează paradoxul nu este văzut doar în latura sa de conflict sau tensiune internă, de coexistență a unor laturi contradictorii, ci desemnează prelungirea excesivă a unei stări de lucruri, deși există condiții de depășire a acesteia, întârzierea în rezolvarea unor probleme în situația în care există date pentru soluționare; astfel, întârzie costisitor însuși procesul de construire a propriilor atuuri, în cele din urmă a propriei puteri.

Iată un asemenea paradox: Europa continuă să fie locul de unde pleacă spre alte orizonturi mințile strălucite, spiritele de excepție, și nu locul unde poposesc aceste minți, atrase de cultura și performanțele europene. Traseele de emigrare a personalităților prin excelență creative reprezintă un indiciu foarte sensibil al atractivității unei puteri, al prestigiului de care se bucură, al potențialului de evoluție cu care este creditată. Nu este vorba aici numai despre o problemă de prestigiu și de imagine. Dezvoltarea și menținerea competitivității în domeniul cercetării și tehnologiei înalte este legată indisolubil de o anumită concentrare, de atingerea unei „mase critice" de specialiști de mare performanță. Formarea propriilor competențe este un mijloc în această direcție; atragerea altora este importantă nu numai prin sporul de materie cenușie pe

care îl prilejuiește, ci și prin imaginea pozitivă pe care o proiectează asupra țărilor de destinație. Istoria Europei arată că ea a reprezentat continentul unde veneau, îndeobște, mințile vremii. Începând cu perioada postbelică, tendința s-a inversat, continentul nostru devenind punct de plecare, și nu punct de sosire a minților de excepție. Tendința s-a confirmat după prăbușirea comunismului, când materia cenușie de excepție din Europa de Est a migrat în special către Statele Unite și Canada, și nu atât către Europa Occidentală. Mai mult, chiar specialiști de primă mărime din statele Vestului european emigrează în America.

Situația despre care am vorbit va fi înțeleasă mai bine dacă vom trata un alt paradox, poate mai important și mai expresiv: cel reprezentat de raportul dintre producția științifică proprie și gradul său de valorificare, de transformare în tehnologii performante, în activități competitive. Se știe că, astăzi, producția științifică reprezintă secretul fundamental al performanței și competitivității, indicatorul care anunță evoluția viitoare a unei țări sau a unui conglomerat economic. Din punctul de vedere al producției științifice — număr de brevete, publicații de profil, rețeaua de institute de cercetare etc. —, situația la nivelul Uniunii Europene este perfect comparabilă cu cea din SUA și Japonia. Când este vorba despre investițiile în cercetare-dezvoltare, strâns legate de cerințele de creștere a performanței economice, decalajul Europei față de cele două state menționate începe să fie vizibil.

Europa creează, dar nu convertește creația în tehnologie performantă și în oportunități de afaceri. Europa creează, dar nu o face neapărat pe direcții prioritare, pe direcții vitale pentru evoluția tehnologică și economică. În domenii de importanță cardinală, cum sunt informatica, electronica, biotehnologiile, Europa acuză o vizibilă rămânere în urmă. De aceea, cel puțin pe termen scurt și mediu, ea nici nu poate emite pretenții la poziții de vârf în aceste domenii atât de importante, pentru că rămânerea în urmă se situează la nivelul cauzelor, al cercetării propriu-zise.

Este adevărat că Europa conduce în domenii industriale clasice, cum ar fi chimia sau industria farmaceutică. Important și decisiv pentru competiția tehnologică actuală este că microelectronica, informatica, biotehnologiile sunt ramuri care contribuie decisiv la modernizarea și ridicarea performanțelor celorlalte activități industriale. De aceea, dacă Europa nu va recupera decalajul în aceste domenii de vârf, ea riscă să-și piardă competitivitatea în sectoarele clasice. În ultima perioadă Uniunea Europeană a lansat programe care urmăresc să prevină fărâmițarea cercetării, să orienteze eforturile specialiștilor pe direcții prioritare la nivel european. Să sperăm că ele vor structura mai bine cercetarea, direcționând-o către obiective cu adevărat strategice, care condiționează în momentul de față performanța și modernizarea economică și socială.

Nu putem să nu consemnăm în acest context și un alt aspect, esențial după opinia noastră. Dacă această rămânere în urmă s-ar manifesta în cadrul unei țări obișnuite, al unei regiuni economice de nivel mediu, lucrurile nu ar fi ieșite din comun și, în orice caz, nu ar îmbrăca o notă de dramatism. Aici este vorba despre o regiune care, din punct de vedere economic, aleargă umăr la umăr cu celelalte puteri ale momentului. Chiar aspiră la statutul de primă putere economică a lumii. Putem oare concepe astăzi o superputere fără ca ea să dețină o poziție de întâietate în industriile fundamentale ale microelectronicii, informaticii sau biotehnologiilor?

Nu este vorba doar de o insuficientă capacitate de a converti cunoștințele în tehnologii și oportunități, ci de ceva mai mult, de atitudinea față de inovație, față de crearea condițiilor optime în care inovația, în toate sensurile ei — inovația tehnologică, inovația managerială, inovația socială —, să se dezvolte rapid. Aici considerăm că am putea localiza un alt paradox, dacă nu principalul paradox european. Iată ce ne spune în această privință Romano Prodi: „Din cele mai mari 25 de companii americane actuale, 19 nu existau sau erau foarte mici înainte de 1960. Pe atunci nu existau, ca să dăm doar două exemple celebre, nici Microsoft, nici Intel. În schimb, din cele mai mari 25 de întreprinderi europene nici una nu este nouă, toate existând de mai bine de 30 de ani.“[101] Este vorba despre o anumită inflexibilitate față de schimbarea rapidă pentru a capta o direcție de mare viitor, un fel de imobilism în a urma cerințele pieței, și numai după aceea despre capacitatea mai redusă de a converti cunoștințele în tehnologii și oportunități. *Europa va trebui să iasă din clasicismul său actual*, să-și valorifice performanțele educaționale creând un context propice inovației, cea care a consacrat-o ca putere economică în perioada modernă.

Întâlnim frecvent în literatura de specialitate aprecierea că Europa are două probleme esențiale — dezvoltarea insuficientă a economiei și nivelul ridicat al șomajului. Ambele sunt legate de atitudinea față de inovație pe care o solicită tehnologiile moderne. Paradoxul constă în faptul că Europa întrunește mai toate condițiile inovației — producție științifică, învățământ performant, nivel de instruire a populației ridicat etc., dar suferă în domeniul inovației propriu-zise. Europa dispune de condiții de inovație, dar *nu a creat mediul inovației*: de la concentrarea cercetării la răsplata inovației de excepție.

Că tinerii Europei pleacă spre alte țări este o realitate. S-a vorbit mult — și cu îndreptățire — despre decalajul dintre venituri, care ar alimenta migrația creierelor. El nu poate explica procesul ca atare. Suntem tentați să considerăm că mai important decât diferența dintre venituri este faptul că Europa nu este considerată un veritabil avanpost al cercetării în domenii esențiale, cum sunt înaltele tehnologii. Nimeni nu poate nega faptul că talentele de excepție sunt atrase și de câștig, dar atracția profesională, șansa de a se împlini în acest câmp se pot dovedi mai importante, și este trist că astăzi multe minți de excepție pleacă de pe continentul care, odată, a reprezentat leagănul creației, al modelelor, al atitudinii inovative. Europa parcă nu mai are avântul, nebunia, ca să spunem așa, a creației. Pare prea împăcată și mulțumită de sine, așezată, confortabil, în tipare și mândră de tradiția care, într-adevăr, o onorează. Europa trebuie să-și recupereze freamătul novator fără de care nu poate aspira la statutul de superputere. Într-o epocă a creației, aceasta este cea mai importantă bogăție.

O lecție condensată de geopolitică

Europa a încheiat de curând un secol care ar putea fi considerat o lecție condensată de geopolitică. Un secol care a debutat cu o Europă aflată indiscutabil pe prima poziție în ierarhia lumii. Cu țările sale fanion — Marea Britanie, Germania, Franța — disputându-și primele locuri în ierarhia mondială. Pentru ca după numai cincizeci de

ani Europa să nu mai figureze drept putere politică semnificativă, drept actor internațional important. De-acolo de unde plecaseră idei mari, modele diriguitoare, la sfârșitul ultimei conflagrații mondiale se întindea un câmp al tristeții și epuizării. Europa s-a aflat la un pas de sinuciderea politică.

Probabil și din disperarea pe care o dă absența unei speranțe, și din forța pe care o aduce mândria rănită, în mod cert și dintr-o examinare adâncă a experienței amare pe care tocmai o încheiase, s-a plămădit ideea unirii câtorva din țările sale cele mai dezvoltate într-o regiune comercială, apoi într-una economică propriu-zisă și chiar într-una politică. Europa a renăscut în felul acesta. Îndrăznim să afirmăm că ideea lansată de Monet și Schuman a reprezentat *cel mai semnificativ produs în domeniul dezvoltării* propus de secolul pe care tocmai l-am încheiat. Dovadă că a și fost îmbrățișată în multe părți ale lumii.

S-a confirmat încă o dată că Europa este mare atâta vreme cât reprezintă un *laborator istoric*, atâta timp cât testează idei noi, cât lansează modele, cât arată lumii posibile căi de dezvoltare viitoare. De îndată ce nu s-a mai înscris pe direcția principală a dezvoltării, istoria i-a administrat una din cele mai severe lecții. Insistăm asupra acestui moment, pentru că el nu s-a consumat în întregime. Europa a strălucit în istorie în ultimele secole (după o perioadă la fel de strălucită în Antichitate). Nu a reușit prin datele naturale ale existenței sale, pentru că Europa nu este nici întinsă, nici bogată (este adevărat că într-o vreme ea reprezenta o mare concentrare demografică). A reușit întotdeauna prin creație. Obișnuită cu succesul, Europa nu a mai fost atentă la ridicarea altor zone, la potențialul de dezvoltare de care dispun acestea. Să nu uităm că, la începutul secolului, SUA aveau deja a treia flotă a lumii, iar economia țării evolua extrem de promițător și extrem de îngrijorător pentru Europa. Rusia a înregistrat și ea la cumpăna dintre secole o dezvoltare semnificativă, pentru a nu mai aminti de puterea sa militară. Asemenea tendințe nu puteau fi sesizate de o Europă politică prea încrezătoare în sine și prea obișnuită să considere că reprezintă centrul lumii. Conflictele dintre puterile europene au reprezentat, într-adevăr, cauzele imediate ale celor două conflagrații, dar, dacă ar fi să ne referim la cauzele de fundal, atunci nu încape nici o îndoială că *eurocentrismul* a reprezentat un asemenea factor. O supralicitare a rolului și forței Europei, care a pătruns nu numai la nivelul clasei politice din țările europene, ci și la cel al cetățeanului obișnuit.

Nu am fi insistat asupra acestui lucru dacă nu am întâlni și astăzi puseuri de supraevaluare a Europei, cuplate cu subevaluarea altor zone, dacă nu am descoperi și acum o atitudine de superioritate și de tratare oarecum superficială a sfidărilor cu care se confruntă continentul nostru. Dintre acestea ne vom opri la una singură — sfidarea demografică — căreia literatura de specialitate îi oferă o importanță comună. Considerăm că *viitorul Europei depinde de viitorul său demografic*, de populația sa și de calitatea acesteia. Tocmai în acest domeniu vital s-a instalat suferința principală a Europei. Conștientizarea ei nu poate întârzia, pentru că îndreptarea ei este extrem de anevoioasă. Amânarea poate fi chiar fatală.

Ca să ne dăm seama de importanța temei, să înfățișăm câteva evoluții. La 1900, dintr-o mie de persoane, 580 erau asiatici, 250 europeni, 92 americani (care locuiau pe ambele continente americane) și 68 africani. Un secol mai târziu, proporțiile sunt următoarele: 609 asiatici, 119 europeni, 135 americani și 132 africani.[102] Nu numai

că ponderea populației tuturor continentelor a crescut, iar cea europeană a scăzut, și a scăzut la mai mult de jumătate; dar în momentul de față populația europeană este cea mai redusă comparativ cu populațiile altor continente. Acesta nu este un fapt secundar. Mai ales că el se cuplează cu alte tendințe, extrem de dureroase.

În primul rând, procesul de *îmbătrânire a populației*. Iată evaluarea făcută în această privință de *The Economist*.[103] Astăzi, vârsta medie a americanilor este de 35,5, iar cea a europenilor de 37,7 ani. În 2050, vârsta medie a americanilor va fi de 36,2, iar a europenilor de 52,7 ani. Aceeași problemă a îmbătrânirii populației, privită altfel. În 1990, 14,5% din populația Europei Occidentale avea peste 65 de ani. În cazul altor state, cifrele erau cu totul diferite: 12,3% în cazul SUA, 11,9% pentru Japonia și chiar 4,8% în cazul statelor din centrul, sudul și sud-estul Asiei, 3,6% pentru nordul și vestul Africii și 4,6% pentru America Latină. În 2020, circa o treime din populația Europei Occidentale va avea peste 60 de ani.[104] Ceea ce înseamnă o mare povară financiară și, în același timp, diminuarea considerabilă a forței de propulsie economică pe care o asigură îndeobște populația tânără.

Aici nu este vorba doar despre creșterea unui segment al populației, ci și de un fapt mult mai grav: în multe din țările europene nu se mai asigură nici măcar înlocuirea naturală a populației existente. Rata nașterilor este depășită de rata deceselor. Așa se prezintă lucrurile în țări care, până nu de mult, excelau prin rata creșterii demografice, cum ar fi Germania sau Italia, dar situația este similară în Rusia, Ucraina, Belarus, țările baltice, România, Bulgaria, unde se înregistrează rate negative de creștere demografică. Părți întregi din Europa se sting încet… Situația capătă proporții dramatice dacă avem în vedere că, la nivelul ansamblului continentului, rata anuală a deceselor este doar cu un procent mai mică decât cea a nașterilor (ceea ce, dacă avem în vedere procesele de emigrare, înseamnă creștere demografică negativă). Iată raportul dintre rata nașterilor și cea a deceselor în alte zone ale lumii: Japonia: 10-7; în SUA: 15-9; în America Latină: 25-7; în Africa: 41-14; în Asia de Sud-Est: 26-8.[105]

Problema populației este la fel de complexă ca și cea a dezvoltării. Iar Europa nu poate aspira la un loc de vârf în ierarhia lumii dacă nu va găsi o soluție la problema demografică, element-cheie pentru dezvoltarea sa. Europa nu poate trăi din tradiție. În orice domeniu, dar cu atât mai mult în cel demografic. Procesele asupra cărora am insistat în acest capitol — unificarea Europei, instituirea monedei unice, reconstrucția europeană etc. — sunt foarte importante, dar sunt palide — mai ales în perspectiva termenului mediu și lung — față de tema centrală, cea a populației. Tot ceea ce a făcut până acum Europa a făcut cu populația sa. Izbânda nu poate fi niciodată desprinsă de oameni, de capacitatea și organizarea lor, de motivația și angajamentul lor. După unificare, principala problemă de ordin geopolitic a Europei este cea demografică. Greutatea geopolitică a unui stat sau a unei regiuni începe de la o anumită pondere a populației. Calificarea, organizarea, inventivitatea se adaugă numărului, nu i se substituie. Dacă Europa nu opune presiunii demografice externe o forță de contrabalans internă, mai devreme sau mai târziu, oricâte măsuri de precauție și-ar lua, va fi *obiect de expansiune demografică*. Împotriva căreia nu va putea lupta cu nici un sistem de securitate, oricât de performant. Ci doar cu propria populație, cu numărul acesteia. Ceea ce înseamnă cu rata ei de creștere.

Asia, continentul pe care trăiește peste jumătate din populația lumii

Cele două Asii geografice

Asia este atât de întinsă, atât de diversă, atât de inegală, încât cu greu poate fi surprinsă într-o privire cuprinzătoare. Din punct de vedere geografic, Asia se întinde de la Bosfor și de la Canalul de Suez până la Pacific. Ea include regiuni culturale și demografice distincte, de la Orientul Mijlociu până în îndepărtata Japonie. Sunt mai multe posibilități de a sistematiza această întindere uriașă și compactă de pământ.

Există, mai întâi, perspectiva geografică. Literatura de specialitate vorbește despre o Asie aridă și muntoasă care pornește din Turcia, străbate Asia Centrală și merge până în mijlocul Chinei. Această centură de deșerturi, munți și ținuturi aride este marcată din loc în loc de oaze, în jurul cărora era grupată cea mai mare parte a populației din ținuturile respective. Prosperitatea oazelor venea din agricultura care se putea practica pe porțiuni restrânse, dar mai ales din comerț, pentru că vestitul „drum al mătăsii“ lega salba de oaze într-un drum nesfârșit din China spre Asia Mică și Europa. Deasupra acestei centuri, asemenea unui „capac geografic“, întâlnim Rusia asiatică, imensele stepe de dincolo de Urali care se continuă cu Siberia puțin locuită, prada râvnită de cei peste un miliard de chinezi.

Cea de-a doua Asie, Asia maritimă, se întinde din Peninsula Arabică prin India până în Japonia. Asia pe terenul căreia se varsă în mare fluviile asiatice, Asia care cuprinde delte mănoase, Asia cu o intensă viață comercială. În epoca premergătoare marilor descoperiri geografice, Asia aridă și muntoasă a exercitat pentru întregi perioade istorice o preponderență indiscutabilă. Din aceste regiuni au pornit valurile de popoare migratoare, care au culminat cu năvălirea tătară, în această masă compactă de pământ a avut loc expansiunea chineză, apoi cea otomană și, mai aproape de timpurile noastre, cea rusească. O bună parte a tumultului istoriei vechi s-a consumat în aceste ținuturi.

O dată cu descoperirea mărilor și a căilor maritime, partea de coastă a continentului se dezvoltă mai repede, devine mai populată, de multe ori chiar suprapopulată, capătă preeminență în fața Asiei aride și muntoase. Ea îmbrățișează modelul liberal de dezvoltare sau cel puțin asimilează mai rapid practici specifice acestui model. În orice caz, Asia maritimă s-a ilustrat ca o regiune care a avut înțelepciunea să se detașeze de practici și modele tradiționale, să experimenteze, să inoveze și, în cele din urmă,

să se impună drept o zonă de mare dinamism și de remarcabilă prosperitate. Atât de mult a avansat Asia maritimă în ultima vreme, mai ales în zona ei estică, încât, în percepția publică, continentul asiatic este redus adesea la această regiune, la „tigrii“ și „dragonii“ ei, la forța economică și comercială care a consacrat-o drept noul centru al lumii, așa cum a fost Mediterana secolului al XVI-lea sau Atlanticul secolului al XIX-lea. Sunt autori care nu ezită să numească secolul XXI „un secol al Pacificului“, pornind tocmai de la dezvoltarea vertiginoasă a multor state din zonă, de la *boom*-ul economic și comercial pe care îl înregistrează regiunea. Dacă secolul al XIX-lea a fost european, cel de-al XX-lea american, secolul XXI urmează să aparțină acestei regiuni de puternică dezvoltare tehnologică și economică.

Împinsă într-o anumită penumbră, Asia aridă a irumpt în ultimii ani pe prima scenă geopolitică a lumii. Anunțat de dezintegrarea fostului spațiu sovietic, acest proces a fost decisiv consacrat o dată cu descoperirea bogățiilor naturale din Caspica și cu lupta împotriva terorismului. Fenomen aflat în extindere și care capătă o importanță globală, terorismul a găsit un loc predilect de pregătire în unele state situate între Caspica și Oceanul Indian. Prin urmare, Asia Centrală, deci Asia situată la vest și nord de această mare devine vitală în lupta împotriva noului flagel.

Asiile culturale

Asia poate fi privită, deopotrivă, ca un conglomerat de regiuni istorice și culturale, cu particularități de netăgăduit. În nord se află *Rusia*, care timp de 400 de ani s-a extins necontenit spre est până la Pacific, spre sud până la Caspica, spre vest până la istmul ponto-baltic și chiar peste acesta. Un relief aparte în masa compactă de pământ asiatic are *aria turcică*, alcătuită din Turcia și popoarele din Asia Centrală care vorbesc limbi apropiate de limba turcă și fac parte din familia popoarelor turcice. Legăturile dintre Turcia și aceste state se intensifică și nu este exclus ca, în viitor, să ia naștere o zonă cu accentuate afinități culturale, având ca lider economic și cultural statul de pe Bosfor. La est de Turcia întâlnim *spațiul persan*, cândva un imperiu care se întindea de la Mediterana la munții Himalaya. Iranul de astăzi nu mai are nici întinderea, nici influența imperiului de altădată, dar el este moștenitorul unei impresionante culturi și este un stat cu un rol-cheie în zonă. *Orientul Mijlociu* alcătuiește un „continent intermediar“ care face legătura între Africa și Asia, o adevărată placă turnantă între Europa, Africa și Asia, între Oceanul Atlantic și cel Indian. Evoluția demografică, bogățiile subsolului, poziția geopolitică, precum și tensiunile politice, economice și sociale din zonă fixează această regiune ca una dintre cele mai fierbinți ale lumii. Pe măsură ce înaintăm spre est descoperim „*subcontinentul indian*“, foarte bine conturat din punct de vedere geografic de către munții Himalaya, la nord, și apele care străjuiesc peninsula. Identității geografice i se adaugă o pregnantă identitate culturală construită în timp și exprimată de una dintre cele mai bogate și mai vechi culturi ale lumii. De îndată ce ajungem la Pacific descoperim alte conglomerate culturale. Între ele se impune *China*. „China eternă — un clișeu adevărat“, cum se remarcă în *L'Atlas géopolitique et culturel*. Ca să ne facem o imagine despre ponderea Chinei în

istoria omenirii, este suficient să amintim că această țară a deținut de-a lungul întregii sale existențe între 1/5 și 1/6 din populația lumii. Când pe pământ trăiau 100 de milioane de persoane, 20 de milioane erau chinezi. Când populația lumii a ajuns la 200 de milioane, aproximativ 40 de milioane erau chinezi. Astăzi, din cele 6 miliarde de oameni ai planetei, 1,3 miliarde sunt chinezi. Cel mai impunător colos demografic al planetei, deținătoare a unei impresionante culturi, China este înconjurată la rândul ei de țări cu bogate moșteniri culturale: Coreea, Japonia etc. La sud-estul Asiei și al Chinei întâlnim *Asia insulelor și a peninsulelor*: Birmania, Thailanda, Indonezia, Singapore, Malayezia etc.

Noul model de dezvoltare asiatic

Continent al coloșilor demografici — China, India, Indonezia, Pakistan, Japonia, chiar Coreea, în cazul în care se va reuni —, Asia este pământul pe care s-au afirmat mari culturi și mari civilizații, adevărate puncte de reper în istoria lumii. De câteva decenii, Asia a inaugurat și *un nou model de dezvoltare*, model care pornește de la ideea unei economii orientate către export, cât mai informatizată și, deci, întrunind indici de competitivitate superiori, a unei economii cu mare grad de mobilitate, capabilă să ocupe nișele care apar la orizontul dezvoltării. Conceput de Japonia, el a fost, apoi, îmbrățișat de către dragonii asiatici, de către China și, în ultima vreme, de către Vietnam, țară care cunoaște ritmuri de dezvoltare impresionante. Nu este întâmplător că în perioada 1990-2000 valoarea exporturilor Asiei, ca pondere în comerțul mondial, a fost de 26,7%, în timp ce valoarea importurilor s-a cifrat la 22,8%.[1] Asia este continentul care are cel mai bun raport între exporturi și importuri. Europa, de pildă, exportă tot atât cât importă. În timp ce ponderea importurilor nord-americane în comerțul mondial este de 23,2%, mai mare cu șase procente decât ponderea exporturilor (17,1%).[2]

Considerăm că se poate vorbi despre o redeșteptare a Asiei la cerințele modernității, despre un gen de descoperire mai din vreme a tendințelor dezvoltării actuale. După cel de-al Doilea Război Mondial, Asia a fost răvășită de lupta de eliberare de sub dominația colonială, în multe dintre statele sale, de efortul de refacere după război, în altele, de înfruntarea dintre cele două sisteme politice ale momentului, concretizată cu deosebire în războaiele din Coreea și din Vietnam. În anul 1975, o dată cu căderea Saigonului, expansiunea comunismului a atins punctul maxim. Aproape în mod brutal, Asia inaugurează o nouă direcție de evoluție: Coreea de Sud, Taiwan, Hong Kong, Singapore devin state-model ale dezvoltării. Din 1976, conducerea Chinei este preluată de către Deng Xiao Ping, iar din decembrie 1978 se trece la un nou model de dezvoltare, care include promovarea liberei inițiative, privatizarea unor segmente economice foarte importante, noi metode de stimulare a performanței. Celălalt colos al Asiei, India, trece și el la o altă strategie de evoluție, mai liberală, bazată pe valorificarea virtuților informaticii și dezvoltarea spiritului antreprenorial intern.

Între mijlocul anilor ’70 și ’90 schimburile comerciale ale regiunii Asia-Pacific evoluează spectaculos și le depășesc pe cele din Atlantic. *Pacific Rim* (Coasta Pacificului)

apare drept *noul centru mondial*. Impunându-se drept zona cea mai dinamică a lumii, Asia-Pacific a atras țări și regiuni care până nu de mult fie se țineau deoparte, fie se aflau în alte sfere de influență: Australia, India, chiar America Latină. În 1989 ia naștere APEC (*Asia-Pacific Economic Cooperation*) care regrupează polii economici ai Asiei: Japonia, Coreea de Sud, Australia și Noua Zeelandă, statele Asiei de Sud-Est (ASEAN), China și Taiwanul (ceea ce arată că organizația este insensibilă la deosebiri politice), NAFTA și Chile. În 2001 acest forum s-a reunit la Shanghai, parcă pentru a reconfirma rolul-cheie al Chinei în regiune.

Și, totuși, Asia este marcată de serioase tensiuni și vulnerabilități. În deceniul trecut izbucnește o criză financiară care zguduie țările dezvoltate ale continentului, între care menționăm Singapore și Coreea de Sud. Japonia, colosul economic al regiunii, traversează o perioadă de stagnare prelungită pe care nu a reușit încă să o depășească. Dacă vom privi mai atent la harta politică a continentului, putem spune că Asia încă mai este marcată de consecințele celui de-al Doilea Război Mondial: Coreea este încă divizată, relațiile dintre China și Taiwan se mențin tensionate, între Rusia și Japonia nu s-a semnat un tratat de pace datorită insulelor Kurile. De asemenea, nu există o structură de securitate care să ferească regiunea de posibile conflicte. De aceea, Asia continuă să evolueze sub „supravegherea" SUA.

După cum se observă, părem și noi tentați să limităm Asia la zona Asia-Pacific, pentru că dinamismul economic s-a afirmat cu deosebire aici. Ceea ce ne pune în gardă asupra faptului că problemele geopolitice nu pot fi tratate separat de cele economice, acelea care până la urmă dau relief datelor geopolitice, conferindu-le chiar o nouă configurație. Fără dezvoltarea absolut impresionantă din ultimii 25 de ani, China nu ar fi avut greutatea geopolitică pe care o are astăzi. La fel regiunea Asia-Pacific. Este adevărat că, din punct de vedere geografic, Asia este mult mai întinsă, dar în zilele noastre „punctele de maxim", cum ar fi spus Ion Conea, ale evoluției acestui continent sunt în regiunea Asia-Pacific. De aceea, ne vom concentra pe această regiune și pe problemele pe care le ridică din perspectiva abordării de față, urmând ca, în partea a doua a acestui capitol, să insistăm și asupra altor regiuni asiatice, cum ar fi Asia Centrală și Asia de Sud, zone, de asemenea, calde, dacă nu chiar fierbinți ale configurației internaționale actuale.

Vom trata în cadrul acestui capitol patru probleme mari, patru regiuni în bună măsură distincte ale Asiei de Est. În primul rând, *Asia de Nord-Est*, unde se întâlnesc interesele a trei mari puteri nucleare (SUA, Rusia și China) și ale primelor două puteri economice (SUA și Japonia); apoi *Asia de Sud-Est*, o „zonă geopolitică discretă", dar nu un „tot nediferențiat"[3]; *Asia de Sud*, dominată de către India, la „stânga" și la „dreapta" căreia se află Pakistanul și Bangladesh-ul. În această zonă a lumii vor locui la mijlocul secolului aproape 2 miliarde de oameni, aproximativ de patru ori mai mult decât în Europa. În sfârșit, a patra regiune este formată din *China*, *Taiwan* și *Hong Kong*. Vom explica de ce folosim termenul „regiune" atunci când vom trata tema Chinei continentale și a Chinei insulare.

Asia de Nord-Est: întâlnirea giganților

Cum spuneam, în Asia de Nord-Est se întâlnesc interesele primelor trei puteri militare ale momentului și ale primelor două puteri economice (SUA și Japonia). Cele două puteri economice nu sunt plasate pe continentul propriu-zis: Japonia este o putere insulară, desprinsă de masa compactă de pământ asiatică. Statele Unite se află pe un alt continent; ele sunt *prezente prin interese*. Să privim mai atent la harta regiunii. Țara cea mai mică din zonă este Coreea. *Peninsula coreeană* este „un adevărat pivot strategic al regiunii"[4]. O prelungire a continentului, exprimând parcă un efort al uscatului de a apropia arhipelagul nipon. Din punct de vedere geopolitic, peninsula coreeană are o relevanță care nu poate scăpa. Dar, parcă pentru a adăuga o nouă necunoscută la o ecuație deja foarte complicată, peninsula coreeană este ea însăși marcată de serioase probleme. Prima dintre acestea este că se află între giganți: la nord, Rusia, la vest și nord-vest, China, la est, Japonia. Dezavantaj care ar putea fi transformat în atu, peninsula putând deveni foarte bine un fel de placă turnantă (vezi harta 13).

Numai că ea este divizată: Coreea de Nord, parte a uscatului propriu-zis și Coreea de Sud — ocupând cea mai mare parte a peninsulei. Coreea de Sud — democrată și prosperă, cea de Nord — dictatorială și săracă. Într-un anume fel, peninsula coreeană reproduce discrepanțele din zonă. Coreea de Nord preponderent continentală seamănă mai mult cu continentul — săracă, dar puternic militarizată, fiind în acest fel mai apropiată de Rusia și, parțial, de China, în timp ce Coreea de Sud este incomparabil mai bogată, apropiindu-se prin nivelul economic de standardele puterilor economice, SUA și Japonia.

Divizarea peninsulei coreene în două state este o relicvă a Războiului Rece. Reunificarea Germaniei — celălalt stat divizat după cea de-a doua conflagrație mondială — s-a produs. Reunificarea celor două Corei întârzie. Procesul de apropiere a fost declanșat de întâlnirea celor doi șefi de state la Phenian pe 13 iunie 2000. Chiar dacă întâlnirea părea să fie un moment de răscruce în evoluția cooperării bilaterale, lucrurile nu au urmat ritmul așteptărilor de atunci. Chiar dacă 7,5 milioane dintre coreenii din sud — aproximativ 15% din populația țării — au rude în Coreea de Nord. Chiar dacă interesele de fond ale populației și ale celor două state reclamă apropierea și cooperarea.

Explicațiile le putem găsi în decalajul dintre cele două state, care ar face unificarea coreeană mult mai scumpă decât unificarea germană. Iată ce spune în această privință Kent Calder: „Potrivit unui recent studiu al unei bănci coreene, PIB nord-coreean în 1999 a reprezentat cam patru procente din cel sud-coreean, iar venitul pe cap de locuitor, aproximativ opt procente din cel sud-coreean. Prin contrast, în 1989, PIB-ul Germaniei de Est reprezenta 20 de procente din cel al Germaniei de Vest. Unirea celor două economii ar costa undeva între 100 și 500 de miliarde de dolari. Coreea de Sud — chiar refăcută după criza financiară asiatică și în ciuda surplusului comercial de 80 de miliarde de dolari — pur și simplu nu are banii necesari pentru a iniția, singură, această acțiune."[5]

Mai este vorba și despre orientarea complet diferită a regimurilor politice din cele două țări. Chiar dacă în politica economică a Coreei de Nord se simte o orientare mai pronunțat pragmatică, strategia de conducere a țării este orientată militar. În

momentul de față, statul nord-coreean se numără printre țările care fac eforturile cele mai mari pentru înarmare, în ciuda unei severe crize economice. Procesul de apropiere dintre cele două țări consemnează, de aceea, ritmuri lente. Evident, situația nu poate fi comparată cu cea existentă acum zece-douăzeci de ani. De pildă, Coreea de Nord a acceptat ca teritoriul său să fie traversat de o conductă de transport a energiei care leagă Rusia de Coreea de Sud. Menționăm acest lucru spre a releva un adevăr: pentru peninsula coreeană, Coreea de Nord, care ocupă cu deosebire partea continentală a peninsulei, este mai curând o barieră decât un punct de contact, un element de sudură. Majoritatea statelor din zonă sunt interesate în accelerarea cooperării dintre cele două state coreene. Așa cum evoluează lucrurile până acum, reunificarea este o problemă de timp.

Nu putem trece mai departe fără a insista puțin asupra ascensiunii economice a Coreei de Sud. Aflat sub ocupație japoneză în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, apoi devastat de războiul dintre Nord și Sud, acest stat era, la mijlocul anilor '50, mai sărac decât India. Datorită unei strategii de dezvoltare ingenioase, Coreea a reușit să crească venitul pe cap de locuitor de opt ori într-un interval de treizeci de ani, a eradicat analfabetismul și a redus semnificativ decalajele care o despărțeau de statele dezvoltate.[6] Astăzi Coreea este unul din cei mai mari producători de circuite integrate pentru calculatoare, iar companiile Samsung, Daewoo, Hyundai sunt firme recunoscute peste tot în lume. Ca urmare a performanțelor sale, țara a fost primită în Organizația pentru Cooperare și Dezvoltare (OCDE).

Coreea a fost una dintre țările unde a izbucnit criza financiară asiatică din 1997-1998. Pentru a depăși criza, țara a contractat un împrumut de 13,5 de miliarde dolari, pe care l-a achitat deja. Cât de mult a fost afectată țara de această criză ne putem da seama și din următoarele date. La sfârșitul anului 1997, rezervele valutare ale Coreei se ridicau la 3,8 miliarde dolari. În 2001, ele atingeau cifra de 12.3 miliarde dolari, între timp fiind plătită datoria către FMI de care vorbeam.[7] Ca să ne facem o idee mai exactă despre dezvoltarea țării și despre locul ei în ierarhia mondială, să mai amintim că astăzi Coreea de Sud are un PNB mai mare decât cel al Rusiei, ceea ce o poziționează pe locul 11 în lume.[8]

Rusia este prezentă în Asia de Nord-Est cu o regiune mai puțin dezvoltată, slab populată, dar cu mari bogății naturale. Adică tocmai lucrul de care are nevoie o zonă dinamică din punct de vedere economic, reprezentată prin țări ca Japonia, Coreea de Sud, China. Agenda asiatică din ultima vreme a Kremlinului exprimă un interes particular pentru această zonă a lumii. Chiar dacă sunt puține șanse ca Rusia să recupereze decalajele economice care o despart de Japonia, chiar și de China, pentru a nu mai vorbi de SUA, puterea militară a Rusiei nu trebuie subestimată; mai ales nu trebuie subestimată puterea specială pe care o dau resursele naturale abundente, coroborată cu lipsa acestora în Japonia și Coreea. Pentru aceste două state, Rusia are resurse naturale; pentru China, și tehnologie militară.

Prin mărimea naturală, prin populație, prin bogățiile pe care un teritoriu imens le oferă, prin ritmurile înalte și constante de creștere economică și, nu în ultimul rând, prin strategia care ghidează o asemenea evoluție, *China* este singura țară din zonă care poate aspira la statutul de hegemon în regiune. Deocamdată potențial, cum

precizează și John Mearsheimer.[9] Pentru că nu este tot atât de puternică precum Japonia (PNB nipon pe cap de locuitor este de 40 de ori mai mare decât cel chinez). Dar, dacă va continua să crească în ritmurile de până acum, China va recupera parțial asemenea decalaje, iar cu forța imensă pe care i-o asigură superioritatea demografică se va putea impune drept puterea dominantă în zonă.

Cum am subliniat, vom consacra regiunii reprezentate de China și teritoriile locuite de chinezi o analiză de sine stătătoare în cadrul acestui capitol. Acum ne limităm să subliniem că, în situația în care China va înregistra o evoluție pozitivă în continuare, această țară „va fi prea puternică pentru a putea fi îngrădită de către Japonia și Rusia". Ceea ce ar putea face din Asia de Nord-Est „un sistem multipolar, dramatic de dezechilibrat".

Japonia: răsturnarea copernicană în teoria dezvoltării

Colosul economic al regiunii este de departe Japonia. PNB japonez este de patru ori mai mare decât al Chinei și de 12 ori mai mare decât al Rusiei.[10] Deținând cam 30 de procente din rezervele financiare ale lumii, Japonia este cel mai mare exportator de capital, având un rol crucial în finanțarea unor proiecte la nivel global. Este adevărat că, de o bună bucată de vreme, China cunoaște ritmuri remarcabile de creștere economică, dar pe o perioadă de 10-15 ani ea nu va fi în măsură să recupereze decalajul față de Japonia și în nici un caz nu va putea deveni curând un exportator redutabil de capital.[11]

În regiune, Japonia va continua să fie cel mai puternic stat din punct de vedere economic, dar este dificil să ne imaginăm că această țară va putea converti forța economică reală într-un avantaj strategic decisiv. Japonia are de înfruntat în această privință câteva dezavantaje naturale clare: este o țară săracă în resurse naturale, de dimensiuni reduse și plasată geografic departe de continentul propriu-zis. De aceea, ea va fi întotdeauna confruntată cu o problemă de proiectare a puterii. În același timp, Japonia are de învins o reticență puternică din partea Coreei și a Chinei, aceste state fiind invadate în 1917 și ocupate până în 1945 de către noua putere insulară. Japonia are și astăzi capacitatea tehnologică și forța economică de a organiza o armată modernă, superioară armatelor statelor din zonă. Dar diferența de dotare și instruire nu va putea fi așa de pregnantă încât să compenseze dezavantajul numărului.

Este puțin probabil că Japonia va putea deveni mai mult decât un lider economic, tehnologic și financiar al zonei. Japonia este limitată și de prevederea constituțională care interzice dezvoltarea unei armate puternice și susținerea unui program de înarmare. Din decembrie 1998, Japonia a convenit cu SUA un program comun de cercetare în domeniul apărării privind armele balistice. De asemenea, ea și-a propus să lanseze până în 2008 opt sateliți de supraveghere.

Insistăm asupra Japoniei și semnificației geopolitice pe care o are ridicarea acestei țări din două motive. Japonia este o țară cu o suprafață mică, de 377.000 km^2, cam o dată și jumătate mai mare decât România. Având în vedere acest lucru, unii autori nu ezită să vorbească despre Japonia ca despre un „pitic geopolitic". Nici populația,

chiar dacă numără peste 126 milioane de locuitori, nu ar recomanda Japonia drept candidată la un loc fruntaș în ierarhia statelor lumii. Să nu uităm că numărul japonezilor este de zece ori mai mic decât al chinezilor, de nouă ori mai mic decât al indienilor, de peste două ori mai mic decât al americanilor. Dacă avem în vedere chiar și numai continentul asiatic, Japonia se află de-abia pe locul al șaselea din punctul de vedere al populației, după China, India, Indonezia, Pakistan și chiar Bangladesh. Deci Japonia nu deține nici atuul populației. De bogății naturale nici nu mai este cazul să amintim. Și, totuși, această țară are al doilea produs intern brut din lume, cel mai mare PIB pe cap de locuitor de pe glob (cel puțin dintre țările mari), este cel mai mare creditor financiar al lumii și deține întâietate într-o serie de ramuri ale industriei, cu deosebire în zona informaticii.

Ridicarea Japoniei nu este întâmplătoare, ci constituie rezultatul unei strategii elaborate în perioada imediat postbelică și care a produs rezultatele la care ne-am referit. Japonia a inaugurat *un nou model de dezvoltare*, în acord cu noul context tehnologic și economic postbelic, pornind de la condițiile particulare ale acestei țări. De aceea, ridicarea Japoniei are și o pregnantă conotație geopolitică. A existat o întârziere considerabilă în perceperea acestei semnificații, pentru că am fost tentați să evaluăm și să măsurăm lucrurile din perspectiva geopoliticii tradiționale: teritoriu, populație, bogății. Japonia revoluționează domeniul și datoria noastră este să relevăm această contribuție.

Un al doilea motiv: în spațiul est-asiatic a apărut un nou actor de primă mărime, China, care a consemnat în ultimul sfert de veac o dezvoltare cu adevărat impresionantă. Ceea ce ne-a surprins este că în ultimele lucrări și studii despre Asia sau despre geopolitică se vorbește aproape în exclusivitate despre China — care are într-adevăr șanse să devină un actor mondial de primă mărime —, dar nu se mai amintește nimic sau se menționează câteva lucruri în treacăt despre Japonia. „Miracolul japonez“ de ieri a fost înlocuit cu „miracolul chinez“ de astăzi. Contribuția durabilă a Japoniei la redefinirea contemporană a geopoliticii tinde să ocupe un loc minor sau să fie tratată într-o manieră superficială. Faptul că Japonia întâmpină dificultăți reale în depășirea unui anumit tip de blocaj care a făcut ca, în ultimii ani, creșterea zero să alterneze cu creșteri modeste sau chiar creșteri negative nu afectează în nici un fel semnificația geopolitică a succesului economic repurtat de Japonia în perioada postbelică. Așa cum succesul Chinei de astăzi nu umbrește în nici un fel contribuția durabilă a Japoniei la plămădirea unui nou model de creștere bazat nu pe resurse, ci pe creație și care, într-un fel sau altul, a fost preluat de către celelalte state asiatice, inclusiv de către China. Creșterea spectaculoasă a ponderii economiei asiatice în economia lumii nu ar fi fost de conceput fără această inovare a modelului dezvoltării, așa cum evoluția spectaculoasă a Asiei de Est și a unor state din Asia de Sud-Est nu ar fi fost de conceput fără experiența atât de instructivă a Japoniei. Vom insista asupra câtorva elemente durabile ale acestei experiențe, scoțând analiza din domeniul cifrelor prea abundente și obsesiv repetate, care au fixat o imagine de tip almanah a Japoniei, autoare de recorduri. Iar când aceste recorduri nu au mai apărut sau nu au mai apărut așa de frecvent, experiența japoneză parcă nu a mai interesat, fiind pe pragul de a fi abandonată în favoarea alteia, mai proaspete.

Ca să înțelegem mai bine semnificația geopolitică a traseului parcurs de Japonia în perioada postbelică, să recapitulăm dezavantajele fizice copleșitoare ale acestui stat în comparație cu SUA. Ca suprafață, Japonia este ceva mai mică decât California. Raportul dintre populația americană și cea japoneză e de 2 la 1. Japonia este dependentă de resurse energetice în proporție de 85%. Și, totuși, economia Japoniei a ajuns să reprezinte aproximativ 2/3 din cea a Americii. Pornind de la acest rezultat spectaculos, se poate afirma că miracolul japonez a contrazis multe dintre teoriile care încercau să explice într-un mod clasic puterea unui stat. El a forțat și lansarea unor noi ecuații de determinare a puterii. Revenim, în acest sens, la ecuația propusă de Ray S. Cline[12]:

Puterea = [Masa critică (Populație și Teritoriu) + Putere economică + Putere militară] x
[Planificare coerentă a strategiei naționale + Voință.]

De altfel, este puțin probabil ca această formulă să fi putut apărea la începutul secolului, sau chiar înainte de anii ’70, înainte ca experiența japoneză să se impună și să forțeze cumva renunțarea la definirea puterii unui stat în termenii prefigurați de mărimea teritoriului, abundența bogățiilor naturale, capacitatea militară.

După cum apreciază Ezra F. Vogel, conceperea puterii doar în paradigma sa clasică, pe baza unor criterii fizice, cum ar fi suprafața, poziționarea strategică, înzestrarea cu bogății naturale, a întârziat recunoașterea și reprezentarea fidelă a semnificației adevărate a ridicării economiei japoneze: „un factor de adâncime a făcut ca lumea să reacționeze cu atâta întârziere la succesul japonez, și anume modul în care concepem premisele care stau la baza apariției unei puteri mondiale […]. Lumea nu a înțeles la timp extraordinara schimbare a bazelor acestei puteri.“ Schimbare determinată de intrarea în era comerțului global, „când puterea nu mai aparține în mod automat acelor state cu un teritoriu întins, cu resurse naturale bogate și poziționare strategică, ci acelor state care posedă resurse umane și instituții performante, state care sunt capabile să iasă pe piață cu prețuri competitive, să adune și să analizeze informația relevantă și să fie la înălțimea rigorilor comerțului internațional.“[13]

La sfârșitul deceniului al optulea, reacția dominantă a marilor puteri a fost de amuzament combinat cu fascinație, fără reprezentarea adevăratei dimensiuni a succesului japonez. Interesant este că autorul citat nu neagă în nici un fel importanța elementelor clasice ale puterii. „Partea geopolitică“ în ecuația explicativă a puterii nu dispare, dar ocupă poziția a doua. Iar întârzierea cu care a fost percepută importanța experienței japoneze se datorează și acestei inversări, faptului că modelul de dezvoltare nipon a sfidat formula tradițională care asocia în mod univoc puterea cu mărimea fizică și bogățiile naturale. Experiența Japoniei este sau constituie un îndemn la prefacerea instrumentelor cu care operează geopolitica, ducând la răsturnări dramatice în modul de judecare a puterii unui stat. O experiență care ne propune un model bazat pe cu totul alte premise, cu altă dispunere a elementelor, fundamental sprijinită pe alte aserțiuni. În teoria dezvoltării este o răsturnare copernicană.

Statele Unite au cumpărat cam o treime din exportul nipon

Imediat după război, SUA au fost nevoite să își schimbe atitudinea față de Japonia. Triumful lui Mao, izbucnirea războiului în Coreea au făcut din Japonia un aliat prețios într-o eventuală confruntare cu lumea comunistă. Dată fiind și capacitatea deosebită a Japoniei de a bloca operațiunile navelor sovietice în Pacific, importanța acestei țări a crescut. De aceea, una dintre amenințările la adresa SUA ar fi fost ca procesele din interiorul Japoniei să stimuleze o direcție de dezvoltare pro-sovietică. Prosperitatea japoneză nu poate fi desprinsă de ajutorul economic american din anii imediat postbelici, ajutor care nu poate fi înțeles în afara rivalității americano-sovietice.

În 1952, Japonia și Statele Unite au semnat primul acord comun de securitate. În acel moment, SUA asigurau peste 40% din producția globală, iar economia Japoniei reprezenta doar 4% din economia americană. Americanii au fost absolut încrezători în a da Japoniei mână liberă să se dezvolte. Relațiile bilaterale „au mers prea bine", după cum se exprima un congresman american. Problema care a apărut pe parcurs a fost că Japonia a valorificat mai bine contextul respectiv în beneficiul propriu. Sau, cum s-a spus, „America a ieșit învingătoare din război, Japonia a ieșit învingătoare din pacea care a urmat"[14].

Japonia s-a concentrat pe crearea unei economii bazate pe export, propulsate de *cooperarea dintre stat și industrie*. Schema de dezvoltare a economiei japoneze a funcționat pentru că s-a cuplat cu imensa piață americană, condiția de existență a acestei scheme fiind exportul masiv și piața generoasă a altcuiva. Japonia a profitat de piața americană pentru a-și pune la punct un aparat productiv extrem de performant. Marele ajutor al americanilor nu a constat în banii oferiți pentru reconstrucție, ci în *piața oferită aproape în mod naiv*, spun unii comentatori.

În anii '60, economia japoneză reprezenta a zecea parte din cea americană. Atunci au început și fricțiunile dintre cele două state, având ca motiv imediat competitivitatea sporită a produselor textile japoneze și a producției de oțel. În anii '70, industria americană producătoare de televizoare, automobile și piese pentru mașini industriale s-a văzut întrecută de cea japoneză. În deceniul următor, a venit rândul industriei de electronice. În anii 1978-1979, valoarea produsului național brut pe cap de locuitor în Japonia a depășit-o pe cea din SUA. În anii '80, industria japoneză high tech a început să constituie o amenințare pentru marile firme americane producătoare de semiconductori și computere, arătând că forța Japoniei se măsoară nu numai în valoarea produsului național brut, ci și în poziția dominantă pe care o deține în industriile viitorului. Cel mai îngrijorător semnal a fost acela că Japonia a întrecut Statele Unite în unele sectoare-cheie ale acestei industrii: componente microelectronice, microprocesoare, echipamente, imprimante, monitoare, procesoare. Japonia începe să se impună și pe piața sistemelor integrate, a software-ului specializat, domenii în care supremația aparținea, în mod tradițional, Americii. Ceea ce a contrazis stereotipurile potrivit cărora japonezii nu vor fi competitivi pe piața înaltelor tehnologii (în anii '70 circula butada că japonezii nu vor fi niciodată în stare să construiască o mașină de lux) și a stârnit temerile occidentalilor că sunt supuși unei „dezindustrializări" treptate.[15]

În a doua jumătate a anilor ’80, economia japoneză a urcat pe locul al doilea, imediat după cea americană, iar bursa de valori japoneză a devenit cea mai importantă din lume, declanșând „*endaka*“ (în japoneză, era yenului atotputernic). Anul care a declanșat tendințele ascendente ale yenului este 1985, anul celebrului Acord Plaza, prin care băncile centrale din țările vest-europene, împreună cu Statele Unite, au recurs la măsura de depreciere a dolarului în raport cu yenul, pentru a ține sub control exporturile japoneze. Se preconiza că, prin aprecierea yenului în raport cu dolarul, deficitul comercial al SUA se va reduce, exporturile americane vor costa mai puțin, importurile mai mult, iar Japonia va fi cel mai tare influențată, în mod negativ, de această măsură. Numai că exporturile japoneze nu au scăzut, iar valoarea rezervelor bancare a atins cote astronomice. Puterea de cumpărare a yenului s-a dublat, venitul anual pe cap de locuitor a ajuns la 17.000 de dolari (locul al doilea în lume). În 1987, Japonia a devenit cel mai mare creditor al lumii, declasând Marea Britanie din această poziție, apoi cea mai mare sursă de ajutor financiar extern, depășind și din acest punct de vedere SUA, apoi unul dintre cei mai mari investitori străini. În 1989, valoarea investițiilor directe ale Japoniei în străinătate s-a ridicat la 67,5 miliarde de dolari, plasând Japonia pe locul al treilea în clasamentul investitorilor.

La începutul anilor ’90, rata economiilor era de 3 ori mai mare decât în America, Japonia angaja în laboratoarele de cercetare cu 70.000 mai mulți cercetători și ingineri decât SUA și folosea de zece ori mai mulți roboți pe liniile de asamblare. Valoarea investițiilor japoneze în SUA a crescut, devenind de 4 ori mai mare decât cea a investițiilor SUA în Japonia. Important este că americanii cumpărau cam 1/3 din exportul nipon.

Drumul către performanță

Una dintre strategiile cele mai eficiente a fost *concentrarea pe un anumit sector*, pentru a crește performanțele sale economice și a-l impune pe piața mondială. Atâta timp cât nu se obține o cotă semnificativă de competitivitate, accesul produselor străine de același profil pe piața japoneză este blocat. În felul acesta, firmele nipone au răgazul să-și construiască o poziție solidă și să atace piața externă cu succes. Televiziunea prin satelit a reprezentat o astfel de industrie.

Alte explicații ale performanțelor economice: japonezii investesc mai mult decât americanii în cercetare și dezvoltare. Ca procent din PNB, Japonia aloca peste 3%, procent aflat în creștere, în timp ce SUA a stagnat, la un moment dat, în jurul unui 2%. Au contat foarte mult și domeniile către care se îndreptau banii pentru cercetare și dezvoltare: în SUA cu predilecție către domeniul militar și medicină, în Japonia în principal către computere, telecomunicații, biotehnologie.[16] Japonezii alocă mai mult timp planificării și proiectării și investesc mai mulți bani și timp în produse noi. Ca urmare a planificării și a viziunii de perspectivă, au reușit să se situeze cu un pas înaintea europenilor și a americanilor. În anii ’70, când americanii se concentrau pe volum, japonezii au urmărit costul. Când americanii și-au întors privirea spre cost, japonezii s-au îndreptat spre calitate. Când revoluția calității a atins și cele două țărmuri ale

Atlanticului, japonezii s-au concentrat pe înjumătățirea timpului dedicat apariției unui produs complet nou, pe scurtarea perioadei de proiectare și a celei de execuție. În timp ce europenii se străduiau să perfecționeze producția de masă, japonezii făceau progrese în flexibilitate, producând, spre exemplu, automobile adaptate cerințelor clienților individuali. Acestea se reflectă în diferențele considerabile între timpul alocat de japonezi, europeni sau americani producerii unei mașini; și mai spectaculoase sunt diferențele în ceea ce privește capacitatea de a ieși pe piață cu un model absolut nou: japonezii pot să proiecteze, să construiască și să pună în vânzare un model nou de mașină în 46 de luni, după 1,7 milioane de ore de proiectare și lucru efectiv, americanii și europenii în doar 60 de luni și cu efort de-a lungul a 3 milioane de ore.

Există autori care explică performanțele economice prin trăsăturile specifice populației nipone, considerând că vrednicia, răbdarea, autodisciplina, atașamentul față de muncă, spiritul de sacrificiu, conformarea la regulile grupului, ale comunității, au contribuit la succesul japonez. Referindu-se la această paradigmă care pune accent pe trăsăturile de caracter ale japonezilor, Steven Schlosstein face o paralelă sugestivă: cu un secol în urmă, America a fost binecuvântată cu două lucruri strâns legate între ele: posedând cele mai bogate resurse naturale din lume, a dezvoltat un sistem industrial care să le valorifice. Astăzi, în epoca informațională, Japonia (și țările din Asia de Est) sunt binecuvântate tot cu două daruri: posedă resursele umane cele mai performante din lume și dispun de sistemele tehnologice în măsură să le pună în valoare.[17]

Ezra F. Vogel accentuează exact această direcție: „Cu cât am examinat mai mult abordarea japoneză a organizării moderne, cu atât m-am convins că succesul japonezilor are de-a face mai puțin cu trăsăturile de caracter, cât mai ales cu structurile organizaționale specifice, programele politice și planificarea riguroasă."[18] În 1968, Japonia a declanșat, pe o perioadă de două decenii, un proces de examinare atentă a celor mai bune instituții din lume în fiecare sector: guvern, administrație, afaceri, învățământ, armată, artă. După selectarea celor mai bune modele, a început o perioadă de adaptare. Japonia a utilizat specialiști care să analizeze forța și slăbiciunile comparabile ale instituțiilor din fiecare țară modernă. Nici o altă țară nu are mai multă experiență în evaluarea funcționării instituțiilor, în crearea sau restructurarea lor printr-o planificare rațională care să vină în întâmpinarea cerințelor viitorului.

În plus, consideră Ezra F. Vogel, dacă e să explicăm ascensiunea Japoniei printr-un indicator sintetic, acesta este *dorința de cunoaștere*, strângerea de informații de la oricine, din orice domeniu, pe probleme generale sau punctuale, pentru strategii pe termen scurt sau lung, chiar dacă în momentul în care se solicită o informație nu se știe exact dacă sau pentru ce va fi utilă. Persoanele oficiale aflate la niveluri înalte ale administrației au o responsabilitate deosebită în ceea ce privește acumularea cunoștințelor și a informațiilor. Ele analizează informația și decid în ce locuri trebuie căutată. În cadrul fiecărui minister, un număr de experți urmau cursuri de specializare în străinătate; printre obiectivele lor se numără adunarea de exemple oferite de țările respective, exemple care ar putea fi preluate, adaptate de către Japonia. Ministerul Industriilor și al Comerțului Internațional și-a trimis, de pildă, specialiștii în Franța să studieze modul în care francezii au rezistat cu succes invaziei produselor britanice.

Deci Japonia nu a acumulat doar un surplus comercial, performanțe economice, ci și o remarcabilă expertiză în cunoașterea instituțiilor altor țări și în capacitatea de adaptare a lor la particularitățile Japoniei; experiență dublată de aviditatea de informație, care poate face ca primele două să reapară oricând. Cu alte cuvinte, dacă ne-am putea imagina o catastrofă economică în Japonia, a doua zi după dezastru, tocmai pentru că sunt întrunite toate condițiile umane ale dezvoltării, revirimentul economic ar putea reîncepe. Forța Japoniei nu provine numai din valoarea Produsului Național Brut, ci din faptul că deține *un stoc de cunoaștere*, în acord cu cerințele lumii de astăzi; de aceea, semnificația geopolitică a succesului repurtat de această țară nu constă în nivelul performanțelor economice, ci în prefigurarea drumului către performanță. Strategia degajată de experiența Japoniei poate fi modificată, adaptată, respinsă chiar, dar nu poate fi negată. De aceea, ea se va bucura de o anumită perenitate, va trăi și va avea valoare aproape independent de succesul propriu-zis pe care l-a prilejuit. Prin experiența din ultimele decenii, Japonia ne transmite un adevăr esențial: forța și importanța geopolitică se sprijină din ce în ce mai mult pe forța umană întrupată în calitatea modelului de dezvoltare și în vitalitatea acestuia.

Relațiile cu regiunea

Să privim tabelul care urmează. El ne arată locul pe care îl ocupă Japonia în viața comercială a Asiei. Cum o țară de dimensiuni mici, un „pitic geopolitic", se poate situa în inima activității comerciale a unei regiuni care reprezintă cea mai dinamică parte a continentului.

Țara	*Principalii parteneri comerciali*	*Investițiile străine directe (% din PNB)*
Singapore	Japonia, SUA, Malayezia	9,0%
Malayezia	Japonia, SUA, Singapore	5,2%
Coreea de Sud	Japonia, SUA, China, Germania	0,6%
Australia	Japonia, SUA, Marea Britanie	2,3%
Thailanda	Japonia, SUA, Singapore	2,4%
Filipine	SUA, Japonia, Singapore	1,5%
Indonezia	Japonia, SUA, Singapore	2,2%
Taiwan	Japonia, SUA, Singapore	—

Sursa: *World Bank Atlas*, 1999, *The World Factbook*, 2001, cit. in Saul B. Cohen, *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, 2003, p. 278

Dacă vom analiza mai îndeaproape datele prezente în tabel, în spatele cifrelor economice vom descoperi și o realitate socială. Fiind principalul partener comercial al

statelor din regiune, automat Japonia devine și nucleul economic al zonei. Anii de experiență în derularea schimburilor au arătat acestor state că ele depind foarte mult de Japonia, că așa cum evoluează această țară, așa va evolua și zona în ansamblu. Bunăstarea sa înseamnă, implicit, și bunăstarea vecinilor săi, așa cum necazurile sau involuțiile sale se repercutează negativ asupra întregii zone. În anii '70 și '80, perioadă de adevărat *boom* pentru economia japoneză, vecinii săi asiatici au beneficiat din plin de pe urma exportului de capital și a bazelor de producție construite de către japonezi pe teritoriul lor. În anii '90, când economia japoneză a început să intre într-o perioadă de stagnare, țările din jur au fost confruntate cu dificultăți, cea mai mare fiind criza financiară din 1997-1998. Prin urmare, Japonia nu este doar principalul partener comercial: ea este generatorul bunăstării în zonă. Realitate care începe să fie resimțită inclusiv la nivel psihologic, ca sentiment efectiv al oamenilor politici, dar și al oamenilor obișnuiți. Ca să se ajungă aici, a trebuit parcurs un drum lung, inaugurat prin promovarea unui nou model de dezvoltare.

Între caracteristicile sale se numără și faptul că el abandonează datele modelului colonial, care instituia de la bun început o diviziune asimetrică între parteneri, al cărei rezultat însemna beneficii, de o parte, costuri și pierderi, de alta; modelul asiatic conceput de către Japonia instituie un raport de *complementaritate între economii*. Statul mai dezvoltat nu folosește doar piața statelor cu care se află în legătură, ci și forța lor de muncă, de cele mai multe ori ieftină și abundentă, pentru stimularea unor industrii, pentru executarea unor operații, pentru îmbunătățirea performanțelor unor produse. Rezultatul s-a exprimat în mai multe planuri: țările respective au importat tehnologie avansată, au calificat o forță de muncă din ce în ce mai numeroasă, au dezvoltat ramuri economice moderne și, astfel, economiile lor s-au pus în mișcare. Poate mai presus de orice, a apărut și a prins rădăcini ideea de cooperare și interdependență, bazată pe o nouă viziune, avantajoasă pentru întreaga regiune. De la paradigma *win-lose*, a jocului cu sumă zero, s-a trecut la cea *win-win*, din care toată lumea are de câștigat.

Câteva exemple. Companiile de construcții de automobile din Japonia au filiale care produc diverse părți componente: motoare în Thailanda, baterii în Indonezia etc. Pentru companiile de computere, componentele sunt produse în Singapore, iar asamblarea computerelor se realizează în Malayezia. Industria de oțel, semiconductori și automobile din Coreea de Sud a luat naștere în dependență directă de tehnologia și părțile componente japoneze, după care, împreună cu partea japoneză, s-au creat carteluri care au construit peste jumătate din navele lumii. Ca urmare a acestei colaborări, a cărei primă fază a fost una de dependență, s-a ajuns astăzi ca Japonia să fie al doilea deținător de flotă comercială din lume, după Grecia, iar Coreea de Sud, al optulea.

Acest trend inaugurat de Japonia s-a extins apoi la întreaga regiune. Statele din zonă au început ele însele să importe componente sau produse parțial finisate, după care le adaugă noi componente, operații, le îmbunătățesc performanțele și le exportă din nou, uneori chiar către țările de unde a fost făcut importul. Singapore, de pildă, reexportă jumătate din ceea ce importă. Filipine este unul dintre cei mai semnificativi importatori de componente high tech din SUA și, în același timp, unul din cei mai semnificativi exportatori de produse high tech spre SUA. În felul acesta, se declanșează o reacție în lanț a proceselor de dezvoltare, regiunea devenind o zonă a

schimbului din ce în ce mai echilibrat, tendință susținută puternic de marile centre financiare din Tokyo și Singapore.

În momentul de față, Japonia se confruntă ea însăși cu dificultăți. În ultimii ani creșterea sa economică a fost minimă. Printre explicațiile frecvente ale întârzierii relansării se numără, spun unii comentatori, raporturile rigide între firme și structurile statale, dar și alte aspecte care în contextul de față capătă o relevanță deosebită. Produsele ieftine și bune din Asia exercită o adevărată atracție pentru japonezi, accentuând o problemă pe care Japonia a avut-o dintotdeauna, consumul intern destul de mic. Economia niponă este considerată de mulți analiști o economie dual㠂. Un sector extrem de competitiv reprezentat de industriile japoneze orientate spre export și altul, intern, mult mai puțin competitiv. Succesul inițial s-a datorat și faptului că producția orientată către export a beneficiat de piețe mari, valorificând prompt decalajele din Asia. Astăzi, când aceste decalaje se reduc, sectorul orientat spre export nu mai poate compensa eficiența modestă a sectorului intern. Am mai menționa că Japonia nu a fost confruntată cu o criză majoră, vizibilă, care să zdruncine societatea și să reprezinte un semnal de alarmă pentru toată lumea. A fost un proces de eroziune lentă la care, se pare, societatea niponă s-a adaptat, mai ales că țara, fiind cel mai mare creditor mondial, a avut capacitatea financiară de a estompa orice fenomen dramatic, cu prețul prelungirii crizei propriu-zise.

De aceea, mulți analiști consideră că pericolul adevărat pentru japonezi nu ar fi cataclismul, ci acest proces de erodare lentă, dar cu efecte pe termen lung. De pildă, creșterea accelerată a economiei nipone dintre 1975-1990 permitea dublarea standardului de viață la fiecare 23 de ani. Ritmul de creștere din ultimul deceniu, de 0,5%, face ca această dublare să aibă loc la peste o sută de ani. Rezultatul cumulat al acestei stagnări de aproape zece ani, corelat cu creșterea altor economii, face ca, pentru prima dată în ultima sută de ani, ponderea Japoniei în PIB-ul global și în activitatea comercială internațională să fie în scădere.

În ciuda problemelor pe care le traversează în momentul de față, Japonia rămâne de departe cel mai bogat și cel mai avansat stat din toată Asia. Producția manufacturată a Japoniei este în continuare mai mare decât cea a SUA. În timp ce deficitul comercial al SUA se păstrează la același nivel, surplusul comercial al Japoniei s-a dublat în ultimii zece ani. Iar fluxuri externe de capital s-au mărit de aproape patru ori, de la 300 de miliarde de dolari la mai mult de 1.100 de miliarde.[19] O serie de analiști, chiar dacă recunosc perioada dificilă pe care o traversează Japonia, consideră că aceasta nu este decât un moment de respiro înainte ca țara să declanșeze o nouă ofensivă globală.

Prin urmare, rolul Japoniei de lider economic, tehnologic și financiar al regiunii nu este pus la îndoială de nimeni, cel puțin pe termen mediu. Ea va continua să fie principalul generator de investiții de capital, de baze de producție în statele continentului și de relații comerciale intense și profitabile. Ca atare, Japonia va îndeplini, în continuare, rolul de locomotivă a dezvoltării, impulsionând toată regiunea.

Prezența economică atât de pregnantă a Japoniei declanșează o dezbatere de mare actualitate pentru geopolitică. Dacă această disciplină se ocupă cu *dinamica spațială a puterii*, dacă își propune să explice factorii acestei dinamici, atunci ea nu poate face

în nici un fel abstracție de forța și de competitivitatea unei economii. Datele naturale au devenit cu totul insuficiente pentru a înțelege dinamica despre care vorbeam. Experiența Japoniei este absolut pilduitoare. O țară cu o suprafață de 40 de ori mai mică decât Rusia, o țară care nu are nici o bogăție naturală semnificativă, dar care are un PNB de zece ori mai mare decât cel al Rusiei. Dacă am pune alături de harta fizică a lumii o hartă pe care țările ar fi reprezentate în funcție de PNB, atunci Japonia economică ar fi cam jumătate din Rusia fizică, iar Rusia economică ar fi cât Japonia fizică. Neîndoielnic, dinamica spațială a puterii nu numai că include, dar se bazează din ce în ce mai mult pe mărimea PNB-ului și competitivitatea unei economii. Este adevărat că nici spațiul nu mai este cel definit de geopolitica tradițională. Spațiul național este mult mai deschis tehnologiei și produselor comerciale în general. Mai ales când acestea sunt performante, este interesul statului respectiv să-și deschidă granițele, și, implicit, să favorizeze dinamica spațială a statului care deține competitivitatea superioară.

Direcția strategică a Japoniei este aceea de a fi prezentă în marile centre de inovație tehnologică și de prosperitate comercială, reprezentate de SUA și Europa. Aceasta nu înseamnă că Asia este neglijată, dimpotrivă, prezența niponă în Asia este din ce în ce mai vizibilă. Este o economie suficient de puternică și de competitivă pentru a asculta de comandamentul strategic, acela de a fi prezentă acolo unde competiția este cea mai acerbă și, în același timp, de a urma propozițiile clasice ale geopoliticii și de a-și consolida pozițiile în zonele învecinate din Asia.

În acord cu această viziune, firmele japoneze își concentrează exporturile și investițiile în spațiul vecinilor asiatici, mulți dintre aceștia fiind foști adversari ai Japoniei în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Pe măsură ce amintirile războiului se estompează, Japonia recâștigă fostele teritorii, de astă dată prin mijloace economice. Vecinii câștigă capital, tehnologie avansată, cunoștințele necesare modernizării, în timp ce Japonia câștigă forță de muncă ieftină pentru industriile exportate și piețe de desfacere pentru produsele sale. E ca și cum evenimentele care au avut loc în Asia cu jumătate de secol înainte ar fi rescrise, ca prin farmec, cu alte mijloace. Iar cucerirea economică este mai durabilă, pentru că ea trăiește prin consecințe, prin influențele pozitive pe care le induce. La început, japonezii au fost văzuți de vecinii lor drept un rău necesar. Cu trecerea timpului, sunt percepuți din ce în ce mai puțin drept un rău, și din ce în ce mai mult drept ceva necesar și, cel puțin din punct de vedere economic, ceva dezirabil.

Mărimea, bogățiile naturale, puterea militară intră neîndoielnic în dinamica spațială a statelor. Dar cu o pondere mai redusă. Dacă un factor din seria celor naturale își menține importanța, atunci acela este populația. Atât în creșterea economică, în dinamica internă a unui stat, cât și în expansiunea sa spațială. Din păcate, el nu este sesizat la întreaga sa dimensiune. Sau, atunci când acest lucru se întâmplă, fie este prea târziu, fie domeniul de intervenție rămâne foarte restrâns. Ca și în cazul Japoniei.

Cleștele demografic al Japoniei

Semnalam în subcapitolul dedicat miracolului japonez abordări care explică acest fenomen prin trăsăturile de caracter ale populației. Este într-un anumit fel paradoxal că tocmai din acest domeniu, al populației, apar semnale de o anumită gravitate, care avertizează, pun în gardă și impun o revizuire a priorităților. Îngrijorător este faptul că problemele apar concomitent la cele două etaje ale evoluției demografice, cel reprezentat de populația în vârstă, care a făcut, în mare parte, faima economică a Japoniei și cel alcătuit de populația tânără, chemată să preia cârma economică și politică a țării.

La primul etaj, Japonia se confruntă cu fenomenul de *îmbătrânire a populației*. În 1975, numai 8% din populație avea peste 65 de ani, în 1985 procentajul a ajuns la 10% și se estimează că în 2015 un sfert din populația Japoniei va avea peste 65 de ani. Astfel, Japonia va depăși Suedia și Elveția în ceea ce privește ponderea populației vârstnice și se va situa, din acest punct de vedere, în fruntea plutonului țărilor dezvoltate. Două sunt motivele de adâncime care au făcut ca Japonia să aibă, procentual vorbind, o populația vârstnică de două ori mai mare decât cea a Franței, Marii Britanii sau Germaniei. Primul este creșterea bruscă a speranței medii de viață. Înainte de război, speranța medie de viață se situa în jur de 50 de ani, iar aniversarea vârstei de 60 de ani era marcată în fiecare familie în mod deosebit, tocmai pentru că erau puțini oameni care ajungeau să trăiască evenimentul. Apoi natalitatea a scăzut, bătrânii formând astfel un grup mai numeros și existând chiar pericolul de a împovăra oarecum societatea.

Până de curând, se considera că cele mai importante schimbări din societatea japoneză au loc sub impuls extern. Îmbătrânirea populației și mai ales rapiditatea cu care se schimbă raporturile dintre generații încep să constituie presiuni la fel de mari. Referitor la acest aspect, impresionează nu numai saltul, de data aceasta negativ, ci și iuțeala lui. Tendințele arată că populația vârstnică din Japonia se dublează în 25 de ani, în timp ce în Franța același proces ar dura 150 de ani. După cum am spus, creșterea bruscă a speranței medii de viață se conjugă și cu alte schimbări de natură demografică. Rata fertilității a scăzut, de la 2,37 în 1955 la 1,57 în 1989. La fel, media numărului de copii a scăzut de la 5 în 1955 la 3 în 1989[20] și la puțin peste 2 copii astăzi. După Europa, care are o rată a nașterilor de 12 iar cea a deceselor de 11, urmează Japonia, cu rata nașterilor de 10 și cea a deceselor de 7. Aproape la fel de alarmantă.

Trecem, astfel, la problemele care se conturează în celălalt segment social, cel reprezentat de tineri. La nivelul anilor ’90, tinerii sub 15 ani numărau 23 de milioane, mai puțin de jumătate din ponderea pe care o deținea această categorie socială în perioada interbelică. Se inversează astfel o piramidă atât de importantă pentru sănătatea și vitalitatea societății în ansamblu: bătrânii vor reprezenta în Japonia circa un sfert din volumul populației, în timp ce tinerii se vor situa sub o cincime.

Sunt de luat în calcul nu numai datele primare, procentajele, proporțiile, ci și transformările survenite în interiorul grupului social al tinerilor, în mentalitățile și atitudinile acestora. De exemplu, pot fi detectate modificări în ceea ce privește celebra „etică

a muncii", atașamentul față de muncă, considerat a fi o constantă a comportamentului cetățeanului japonez. Un sondaj de opinie prezentat de revista *Look Japan* arată că 81% dintre tinerii japonezi între 20 și 30 de ani intervievați au răspuns că și-ar schimba locul de muncă pentru a-și pune în valoare mai bine potențialul și pentru a câștiga mai mulți bani. Japonezii între 30 și 40 de ani ar face acest lucru în proporție de 72%, cei între 40 și 50 de ani în proporție de 68% și doar 51% dintre cei peste 50 de ani sunt de acord cu astfel de schimbări. Numai 25% dintre cei între 20 și 30 de ani își manifestă disponibilitatea de a-și sacrifica o parte din timpul liber pentru probleme de serviciu, 37% dintre cei de 30 de ani, 50% dintre cei de 40 și 54% dintre cei de peste 50 de ani.

De asemenea, munca începe să fie văzută de noua generație preponderent ca mijloc de a procura bani pentru timpul liber și distracție. Spre deosebire de imaginea japonezului care se odihnea pentru a fi mai bun de muncă după sfârșitul de săptămână, tinerii muncesc pentru a avea bani de distracție. Atunci când câștigul este suficient pentru a petrece timpul liber după plac, tinerii japonezi nu numai că acceptă, dar chiar sunt doritori să presteze munci plictisitoare.[21] Cei preocupați de aceste modificări încearcă să ofere și explicații corespunzătoare: efectele occidentalizării Japoniei, defecțiuni în sistemul de învățământ, fascinația exercitată de posibilitățile de petrecere a timpului liber. Cert este că acești tineri nu au mai fost hărțuiți de foame și sărăcie, iar bunăstarea a influențat, inevitabil, stilul de viață, valorile, opțiunile și prioritățile. Demografia poate să explice și intensificarea preocupărilor pentru schimbarea opțiunilor de apărare ale Japoniei, fenomenul de renaștere a naționalismului. Japonezii sub 25 de ani nu cunosc experiența războiului decât prin amintirile bunicilor. Dacă părinții lor păstrau o anumită recunoștință americanilor, deoarece asociau propria prosperitate cu siguranța oferită de piața americană, tinerii japonezi de astăzi iau bunăstarea drept firească, s-au desprins psihologic de ideea că piața americană și prezența americană în zonă ar fi de neînlocuit și dezvoltă atitudini independente, care merg până la a contesta valabilitatea aranjamentului postbelic americano-nipon.

Cert este că declinul demografic obligă Japonia la un import de forță de muncă dictat de nevoi de producție. Studii de specialitate realizate sub egida ONU arată că Japonia va trebui să-și completeze, anual, forța de muncă cu 600.000 de imigranți.[22] Ceea ce va obliga țara, ca și Europa, să-și stabilească o politică limpede în domeniul imigrării. În cazul Japoniei, situația este mai dificilă, pentru că, așa cum semnalează și Saul Cohen, țara nu este pregătită și se dovedește foarte ostilă ideii de imigrație. Este ilustrativ în această privință următorul fapt: între Primul și al Doilea Război Mondial, în Japonia au fost aduși circa un milion de coreeni ca forță de muncă. Descendenții lor nici astăzi nu au fost integrați în societatea niponă. Dar, cum notează autorul menționat, Japonia nu are practic alegere: oricât de dificilă s-ar dovedi, deschiderea este preferabilă declinului economic.[23]

Către un binom de putere chino-nipon?

Vorbind de situația din regiunea Asia-Pacific, ni se pare esențial să subliniem că totul depinde în momentul de față de felul cum va fi modelată relația dintre Japonia și China. Ambele state luptă pentru crearea și consolidarea sferelor de influență, ambele sunt interesate de consolidarea unei zone de prosperitate, ambele sunt însă suficient de puternice pentru a emite pretenții la supremație. Depinde acum dacă această pretenție va fi înfăptuită în „stil asiatic", adică într-un mod silențios, cumpătat, nonviolent. Cel puțin până în prezent, relațiile dintre aceste două state au evoluat bine. China a avut nevoie de performanța tehnologică niponă, așa cum japonezii au avut, au și vor avea nevoie de piața chineză. Analiștii vorbesc despre formarea unei posibile axe economice și strategice Beijing-Tokyo, care ar reuni două dintre cele mai puternice economii ale lumii (de fapt, pozițiile economice numerele doi și trei din lume), ar transforma în sateliți, prin forța lucrurilor, economiile dinamice ale celorlalte țări asiatice și ar forma zona economică cea mai puternică a lumii de azi.

Cert este că, astăzi, China reprezintă al doilea partener economic al Japoniei, iar relațiile comerciale dintre cele două state cunosc evoluții promițătoare. China reprezintă baza de producție preferată pentru firmele japoneze, datorită forței de muncă ieftine și bine calificate. Dacă ar fi să lăsăm la o parte investițiile făcute de chinezii din afara Chinei, cele mai mari investiții directe făcute în China sunt cele nipone.[24] Demn de subliniat este și faptul că mulți lideri din sfera economică a Japoniei văd relația cu SUA drept una de concurență, pe când cea cu China drept una de complementaritate.

Raporturile dintre cea mai puternică, din punct de vedere economic, țară a continentului și cel mai mare stat al său se dovedesc fundamentale pentru echilibrul regiunii de nord-est și al Asiei în ansamblu. Kent Calder vorbește de o deteriorare a relațiilor nipono-chineze. Creșterea cheltuielilor militare chineze (creștere de 12,7 procente în 2000) și scăderea sprijinului nipon ar fi erodat bazele interdependenței dintre cele două state. Iar surplusul comercial al Chinei pe relația cu Japonia, care a crescut cu aproximativ 40 de procente în 2000, nu a fost în măsură să readucă echilibrul din anii anteriori. Cel puțin deocamdată, elementele de complementaritate între cele două țări sunt suficient de puternice. China este un stat de mărime impresionantă. Ca să se dezvolte, ea va avea nevoie de tehnologie și surse financiare. Iar Japonia le poate oferi din abundență pe amândouă.

Din punctul de vedere al potențialului propriu, Japonia se află cu mult în urma SUA ori a Uniunii Europene; de aceea, e foarte posibil ca această țară să se apropie foarte mult de noile țări industrializate din regiune, astfel încât să formeze o regiune similară ca mărime, poate însă mai dinamică decât ceilalți doi mari competitori. Comerțul și investițiile care leagă Japonia de țările vecine s-au extins, deși diferențele de cultură și instituționale sunt mai mari decât cele din țările europene. Inclusiv distanțele fizice dintre aceste țări sunt mult mai mari: Singapore este tot atât de departe de Tokyo precum Londra de New York. Mai este și o problemă de echilibru. Japonia este mult mai puternică decât partenerii săi, Coreea de Sud, Taiwan, Hong Kong, Singapore. Populația sa este mult mai mare decât a acestor patru țări la un loc, iar economia de 5-6 ori mai mare. Orice eventual bloc economic compus din aceste

țări va fi dominat de Japonia într-o asemenea măsură încât, probabil, o astfel de propunere nu va fi acceptată de ceilalți. Sunt și alte țări în regiune care ar putea deveni parteneri suplimentari: Filipine, Thailanda, Malayezia, chiar Indonezia. Dar acestea nu au arătat dinamismul celorlalți și, chiar dacă s-ar adăuga la acest bloc, economia japoneză tot ar fi de câteva ori mai mare decât a celor opt luați la un loc.

Considerăm că, pentru relațiile dintre statele din nord-estul Asiei, importante sunt și *reacțiile sudului asiatic*, mai ales cele intervenite după criza asiatică. Mesajul dat de aceste state — prin inițiativa ASEAN plus trei, asupra căreia vom reveni mai târziu — este că ele ar dori să lucreze cu toate cele trei puteri economice ale Asiei de Nord-Est: Japonia, Coreea de Sud și China. Considerăm că această reacție exprimă o percepție reprezentativă pentru această parte a lumii. Asia pacifică își dă seama că ruperea unor echilibre în cadrul regiunii ar fi cel mai costisitor lucru. Ea are nevoie și de piața chineză, și de tehnologia niponă, și de dinamismul Coreei de Sud (această țară, deși a fost afectată puternic de criza de acum cinci ani, a reușit o refacere spectaculoasă, astfel că, astăzi, PNB-ul sud-coreean este cu o pătrime mai mare decât cel din 1996). Asia de Sud dorește să colaboreze cu aceste trei țări, pentru că, în felul acesta, puterile respective se vor echilibra între ele, fiind mult diminuată posibilitatea apariției unor dereglări mari în regiune. Criza asiatică a generat, independent de cele spuse mai sus, un proces de apropiere între cele trei forțe economice ale Asiei de Nord-Est. Dialogul politic s-a intensificat. Din 1998 au loc întâlniri anuale între șefii de stat chinez și japonez, iar din 2001 întâlniri periodice între miniștrii economiei din cele trei țări.

Ni se par semnificative și rezultatele unui sondaj efectuat în Japonia privind securitatea regiunii. 70% dintre răspunsuri spun clar că întărirea cooperării în regiune este considerată cea mai bună formulă de consolidare a securității. Ceea ce exprimă o tendință mai largă, am putea spune din ce în ce mai mult recunoscută: astăzi cooperarea este noul nume al păcii și un climat de cooperare este cea mai bună garanție pentru o evoluție stabilă și nonconflictuală.

Vom înțelege, astfel, și de ce Statele Unite țin să fie prezente din ce în ce mai mult în Asia, de ce ele au diminuat preocupările pentru consolidarea NAFTA, fiind conștiente de forța noii regiuni economice care s-ar putea naște. S-ar cuveni adăugat și faptul că în această zonă este prezentă și Rusia, cu tot potențialul ei economic și militar. Dacă nu se formează tandemul chino-nipon, se poate forma un alt tandem, chino-rus, la fel de important. Agenda europeană este destul de bine conturată, iar aici surprizele sunt practic excluse. Agenda geopolitică asiatică este mai puțin clară, dar ea conferă posibilitatea unor mișcări din care SUA nu ar avea neapărat de câștigat. Este o zonă în care primează nu structurile regionale, ci actorii care evoluează în diferite ritmuri. De aceea, combinațiile pot fi surprinzătoare.

Reevaluarea politicii externe și de apărare

În comparație cu agenda economică, agenda politică și de securitate a Japoniei în Asia este limitată. Cu toate acestea, este o agendă din ce în ce mai încărcată și mai plină de înțeles. Japonia deține în momentul de față al treilea buget de apărare din

lume, după SUA și Uniunea Europeană. La începutul anului 2000, parlamentul japonez a anunțat că va declanșa un proces de revizuire a Constituției; se are în vedere mai ales faimosul articol 9, prin care Japonia renunța, la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, la folosirea forței pentru rezolvarea disputelor internaționale.

Chiar dacă nu deține o armată sau o flotă puternică, Japonia ar avea toate condițiile să devină una dintre puterile militare ale lumii, ca urmare a faptului că deține o poziție foarte importantă în ceea ce se cheamă *tehnologie cu dublă întrebuințare*: specialiștii care lucrează în domeniul aparaturii video, al telefoniei mobile, al informaticii au cunoștințe pe care le pot transfera în domeniul controlului radar, al bombelor inteligente etc. Avansul luat de Japonia în industria high tech, la care se adaugă impresionanta capacitate de producție, îi va permite să lanseze mai repede pe piață arme mai ieftine și mai performante din punct de vedere tehnologic.

În ultimii ani, vocile care solicită o prezență de mai mare relief a Japoniei în domeniul securității s-au intensificat. Este semnificativ în această privință că actualul prim-ministru, Junichiro Koizumi, a venit la putere cu un discurs care avea printre punctele principale revizuirea prevederilor constituționale în domeniul apărării. O asemenea tendință trebuie corelată cu alte solicitări mai vechi de renunțare la „pacifismul unilateral", care făceau trimiteri la conceptul de *pan-asiatism*, la *noul asiatism*. Ideile de bază ale acestor orientări sunt: asiaticii se înțeleg mai bine între ei, sunt mai cooperanți, mai sensibili, nu atât de materialiști. Japonia, fiind țara cea mai dezvoltată din Asia, are o obligație specială să ajute celelalte state asiatice; ea își poate hotărî singură politica externă și de apărare, fără a mai fi în subordinea arogantei „rasei albe". Poziția pe care o deține în prezent Japonia în domeniul economic și tehnologic, forța de muncă instruită și absența fenomenului infracțional sunt interpretate drept dovezi ale superiorității poporului japonez și a culturii sale. O carte care a făcut vogă — *Japan That Can Say No*[25] — susține că prejudecățile americane împotriva rasei galbene ar sta, de fapt, la originea fricțiunilor economice.

Mai importantă decât discursurile de genul celor de mai sus ni se pare stagnarea economică prelungită a Japoniei. Întotdeauna stările de criză au produs mișcări politice radicale. Nu este exclus ca, în actualul context, tendințele care asociază demarajul economic al Japoniei cu un efort semnificativ în domeniul înarmării să se intensifice. Mai ales că această țară are capacitatea de a deveni o forță nucleară într-o perioadă scurtă de timp. De altfel, ea este denumită „putere nucleară latentă". Am putea spune că, de fapt, chiar contextul politic din Japonia s-a schimbat în această privință. Dacă numai cu câțiva ani în urmă vocile care se opuneau creării unei forțe militare semnificative și, deci, revizuirii Constituției erau majoritare, astăzi Japonia cunoaște un curent din ce în ce mai pronunțat de dreapta, sesizabil în discursul oficial, în discursul media și chiar în manualele școlare.[26]

Este important de semnalat acest lucru pe fondul crizei de care aminteam. Firește că stagnarea nu a afectat semnificativ nivelul de trai al omului obișnuit. Mai mult, se poate spune că japonezii trăiesc mai bine decât celelalte națiuni dezvoltate. În medie, spune Robert Harvey, japonezii câștigă mai mult decât americanii, plătesc mai puține taxe — 12% din câștiguri comparativ cu 16% în SUA și 20% în Europa — iar îngrijirea medicală este gratuită. Fiecare gospodărie deține un televizor color și un cuptor cu microunde, 90% dintre niponi au mașină și aproape 50% computer. În medie, japonezii

lucrează cu o oră mai puțin decât americanii, numărul atacurilor de cord este de trei ori mai mic iar durata medie de viață este mai mare decât a americanilor.[27] Intensificarea discursului de dreapta și naționalist poate fi pusă în directă legătură cu perspectiva declinului relativ a acestui standard, în condițiile în care nu se găsește o soluție durabilă la această criză.

Pe de altă parte, ar trebui să avem în vedere și schimbarea contextului asiatic în general, care ne îndeamnă să revedem poziția clasică a țării de a nu deține decât forțe militare defensive. China, Coreea de Nord, Taiwan și alte state din Asia sunt angajate într-o intensă cursă a înarmărilor. Potențialele surse de conflict în Asia sunt numeroase. În insula Okinawa, situată în sudul Arhipelagului Nipon, sunt încă prezenți peste 40.000 de soldați americani. Puterea economică și poziția câștigată de Japonia în regiune invită la un rol mai proeminent și în planul securității. Problema este cum se va afirma acest rol, dacă el va avea în vedere menajarea sensibilităților din zonă, încă puternice, și consolidarea unui climat de încredere la nivelul regiunii. Și o asemenea orientare nu se poate realiza decât în cadrul unui aranjament multilateral. De altfel, ni se pare semnificativ că Statele Unite încurajează în ultimul timp o asemenea evoluție, în care văd o garanție suplimentară de securitate în Asia.

Ridicarea Chinei

Statul cu cea mai impresionantă evoluție din regiune este, neîndoielnic, China. Evoluția economică din ultimii ani a Chinei a fost atât de spectaculoasă, încât a activat și a adus în prim-plan *potențialitățile sale geopolitice*, care până nu de mult erau doar latente. Este vorba despre suprafața și bogății — a treia țară ca întindere de pe glob, după Rusia și Canada, și dispunând de considerabile resurse naturale —; despre *populație* — cea mai populată țară a lumii —; despre *poziția geografică* — China fiind din acest punct de vedere dual, cu o pregnantă dimensiune continentală, dar și cu o puternică perspectivă oceanică —; despre *puterea militară* — China deținând una dintre cele mai puternice armate, în măsură să valorifice poziția sa geostrategică, să-i promoveze și să-i protejeze interesele. Nu este nici un fel de exagerare să spunem că ridicarea Chinei este poate *cea mai importantă tendință geopolitică a momentului*. În ce sens? O Chină dezvoltată și competitivă poate oricând alcătui un cuplu cu Rusia, dând un nou înțeles și o nouă substanță spațiului care se numește Eurasia. China cu prosperitatea ei economică reprezintă de departe cea mai mare piață a lumii. Iar o piață de dimensiunile celei chineze este în condițiile unei supraproducții mondiale, un atu extrem de important. Unirea forței economice cu populația chineză poate declanșa un proces care este greu de aproximat în prezent. Nicholas D. Kristof menționa în această privință: „Dacă va continua, ridicarea Chinei poate să fie cea mai importantă tendință din lume în secolul următor. Peste o sută de ani, când istoricii vor scrie despre acest timp, s-ar putea să ajungă la concluzia că cea mai semnificativă dezvoltare a fost ridicarea unei economii de piață competitive — și a unei armate — în cea mai populată țară a acestei lumi." Autorul continuă cu o ironie evidentă, dar care are și ea un înțeles deloc de neglijat: „Aceasta va fi și mai probabil dacă mulți istorici de frunte ce vor trăi peste un secol nu se vor numi Smith, ci mai ales Wu."[28]

Strategia de dezvoltare ca element geopolitic

Studiile de specialitate insistă îndeobște asupra unor atuuri de ordin geopolitic ale Chinei. Atuuri care nu pot fi puse în nici un fel la îndoială. Se menționează puțin sau nu se menționează deloc un aspect cardinal, după părerea noastră și, anume viziunea, *strategia care ghidează dezvoltarea Chinei*, am spune independent de persoane, de lideri și de contexte particulare. Considerăm că această strategie este principala explicație a ascensiunii Chinei și a noii afirmări geopolitice pe care o cunoaște această țară.

Într-adevăr, la sfârșitul acestui secol și mileniu, China a administrat lumii contemporane o lecție de înțelepciune. După o serie de procese dramatice petrecute în cadrul socialismului de stat — și în primul rând invadarea Cehoslovaciei, din 1968, care a însemnat refuzul net al primului stat socialist, Uniunea Sovietică, de a se reforma din interior, adică tocmai ceea ce propunea experiența cehoslovacă —, China a luat parcă un răgaz de zece ani de meditație adâncă asupra destinului său și a sistemului politic pentru care optase cu mai multe decenii în urmă. A ales să reformeze sistemul în latura sa economică, prin eliberarea — este adevărat, controlată — a inițiativei particulare. Este o reformă mai profundă decât pare la prima vedere, întrucât se acceptă ideea ca *relațiile socialiste să funcționeze pe baza proprietății private*, ceea ce era de neconceput până atunci.

Vorbind despre factorii care alimentează evoluția de-a dreptul impresionantă a Chinei, nu putem să nu relevăm și un anumit angajament — din partea conducerii țării, dar și a populației — de a restabili locul pe care această țară l-a avut în istoria omenirii. Noi cunoaștem mai bine istoria Europei, dar ar trebui să amintim că la 1820 China asigura 28,7% din întreaga economie a lumii (cum spun unii comentatori, o parte mai mare decât cea deținută de SUA astăzi); urma după aceea India, cu 16%, iar pe locul al treilea se situa Franța, cu 5,4%[29]. În acel moment, China avea și o suprafață de peste 12 milioane kilometri pătrați, cu peste 2 milioane mai mult decât deține astăzi, ca să nu mai amintim că, la acea dată, Coreea, Thailanda, Birmania și Nepalul erau un fel de state vasale ale Chinei.[30]

Trecutul imperial al Chinei este o sursă de mândrie pentru locuitorii de astăzi ai țării. China a construit un imperiu care, în multe perioade, a fost cel mai întins din lume și, în orice caz, cel mai durabil. La conducerea imperiului care a durat cam 2.100 de ani s-a aflat o succesiune de opt dinastii. Nu a fost doar o cuprindere teritorială ieșită din comun: China a devenit spațiul unei culturi de o impresionantă vitalitate; aici s-a inventat praful de pușcă, s-a produs pentru prima dată hârtia, s-a descoperit mătasea etc.

China a ratat însă întâlnirea cu lumea modernă; s-a închis, s-a întors către sine, iar o perioadă de 150 de ani, care a debutat o dată cu secolul al XIX-lea, a reprezentat declinul trist al unui colos. Revoluția condusă de Mao a avut loc pe fondul acestei rămâneri în urmă din ce în ce mai vizibile, ea având și o componentă de eliberare a țării de sub ocupația japoneză.

Renașterea economică actuală a Chinei este marcată de declanșarea, la sfârșitul anului 1978, a procesului de reformă condus de Deng Xiao Ping. Din 1978 până în 2000, ritmul mediu anual de creștere economică a Chinei a fost de 9%, ceea ce reprezintă un record din mai multe puncte de vedere. Potrivit datelor oficiale, între 1989 și 2000 PNB a crescut cu 9,7 procente anual, ceea ce, dacă avem în vedere dimensiunile

țării, reprezintă un ritm de creștere ieșit din comun. Au mai înregistrat asemenea ritmuri Coreea de Sud și Taiwanul. Dar aici avem de-a face cu o țară de dimensiuni continentale, de 20 de ori mai mare decât cele două state menționate.

O evoluție care a indus o reașezare geopolitică

Declanșată mai întâi în agricultură, reforma a condus la creșterea spectaculoasă a producțiilor în acest sector vital. Apoi inițiativa privată a fost stimulată în industrie. În aceeași perioadă, China a consemnat o creștere considerabilă a consumului intern de bunuri de folosință îndelungată și a pieței interne. Au avut loc și *prefaceri economice structurale*. Astăzi, 40% din producția industrială a țării este asigurată de companii private, în timp ce mai mult de 30% din angajați lucrează pentru firme particulare sau mixte (în condițiile în care în 1979, anul în care a început reforma, nu exista nici o firmă particulară). Creșterea industrială internă a țării s-a repercutat pozitiv asupra participării la activitatea comercială internațională. Între 1989 și 2000, volumul comerțului internațional a crescut de patru ori, de la 112 la 474 de miliarde de dolari.[31]

O țară de asemenea proporții, care cunoaște, într-o perioadă relativ scurtă, prefaceri masive, este confruntată și cu multe probleme sociale, economice, politice. Că ritmurile de dezvoltare ale Chinei inspiră anumite temeri este de înțeles. Întrebarea care se ridică privește o opțiune simplă: ce ar fi mai riscant, o Chină puternică sau o Chină slabă, traversată de conflicte și violențe? Dacă avem în vedere dimensiunile, populația țării, credem că omenirea, deci inclusiv SUA, trebuie să se teamă mai mult de o destabilizare a Chinei decât de o evoluție care o recomandă drept un viitor centru de putere.

Putem face o serie de observații și considerații critice la adresa sistemului politic chinez, chiar la adresa unor concepte de bază, cum ar fi cel al sistemului „economiei socialiste de piață". Cert este că economia Chinei a progresat continuu, că dezvoltarea și modernizarea economică a acestui megastat au scos la iveală un actor politic de primă importanță al lumii de azi. Concomitent, a fost abandonată în bună măsură practica de a justifica ideologic deciziile guvernamentale. Din ce în ce mai mult, *legitimitatea guvernării* este pusă în relație cu *performanța economică*.

Ceea ce impresionează în dezvoltarea Chinei este faptul că, pe măsura evoluției, perspectivele țării se amplifică și puterea latentă a acestui stat se evidențiază. Ca să ne dăm mai bine seama de rolul dezvoltării economice în ascensiunea politică și geopolitică a Chinei, este suficient să subliniem că, potrivit previziunilor Băncii Mondiale, dacă actualele tendințe se mențin, dacă statul chinez se va bucura de stabilitate, la sfârșitul deceniului al doilea al secolului nostru *China va depăși SUA* din punctul de vedere al PIB, devenind numărul unu al economiei mondiale.[32] China va avea un PIB de 9.800 de miliarde de dolari, comparativ cu cel al SUA, de 9.700 de miliarde de dolari.

Până în 2020, China va avea un volum al comerțului care o va plasa pe locul al doilea în lume, cu o pondere de 10% din comerțul mondial, după SUA, care vor avea 12%, și înaintea Japoniei, care va deține 5%. În afirmarea sa ca putere, China a ținut într-un anumit echilibru problemele sociale și cele economice, ceea ce a făcut-o mai atractivă pentru investițiile străine. China, în același timp, pregătește 420.000 de

ingineri anual, cam de trei ori mai mulți decât Japonia, țară citată cu respect pentru eforturile și pentru performanțele în acest domeniu.[33] China a pregătit o forță de muncă de înaltă calificare, prezentând în același timp avantajul unei forțe de muncă mai ieftine.

După opinia noastră, marea performanță a Chinei este că a înfăptuit aceste transformări în condiții de stabilitate economică și socială. Ceea ce a atras capitalul străin, preocupat de stabilitate, condiția elementară pentru obținerea profitului. În 1990, China beneficia doar de 3,4 miliarde de dolari sub formă de investiții străine. Cifra a crescut de peste zece ori, ajungând în 1996 la 41,7 miliarde. În afara de SUA, nici o altă țară din lume nu primește atâtea investiții străine directe precum China. Numai între 1996 și 1999, acest tip de investiții a totalizat 126 de miliarde de dolari, de șase ori mai mult decât investițiile directe în Japonia. În ultimii ani ai secolului trecut, cifra de investiții s-a stabilizat la un nivel de 40 de miliarde anual.[34] Nu este nici o îndoială că, după ce în septembrie 2001 China a devenit membră a Organizației Mondiale a Comerțului, atractivitatea țării a crescut.

Aceasta scoate definitiv discuția din zona întâmplătorului, a contextului favorabil, a șansei inteligent valorificate. Avem de-a face cu o strategie de dezvoltare temeinic elaborată, promovată treptat și controlată din punct de vedere economic și social. O strategie modernă, aplicată celei mai populate țări a lumii. Rezultatul? Un fenomen geopolitic: ridicarea masivă a Chinei este deja cel mai important fenomen geopolitic de la începutul acestui secol.

China și Organizația Mondială a Comerțului

Volumul de investiții de 40 de miliarde de dolari anual veniți numai din afara granițelor — la care se adaugă propriile investiții particulare și de stat — va reprezenta un adevărat motor de dezvoltare și modernizare a Chinei. Aici nu este vorba doar despre suma de bani propriu-zisă. Investițiile străine se orientează cu deosebire către domenii noi, cu mare rată de profit, se asociază cu noile tehnologii, cu performanța managerială. Ceea ce va avea drept rezultat creșterea producției de înalt nivel tehnic și, implicit, sporirea exportului. Specialiștii spun că volumul investițiilor străine va face din China o putere de dimensiuni globale în domeniul exportului de produse.

Statutul actual al Chinei de membru al Organizației Mondiale a Comerțului este foarte probabil să sporească acest val de investiții, pentru că, de acum, țara va beneficia de un risc investițional mai scăzut. S-a calculat că un procent mai mic în rata de risc a investițiilor străine, conjugat cu reducerea tarifelor comerciale și alte liberalizări care decurg din statutul de membru al Organizației Mondiale a Comerțului, va conduce la sporirea ratei anuale de creștere economică a Chinei cu un procent. Există, din acest punct de vedere, abordări simpliste, care vorbesc de o creștere a acestor investiții la circa o sută miliarde de dolari până în 2005, ceea ce ar apropia China foarte mult de volumul de investiții străine în SUA.[35] Voci oficiale chineze vorbesc de „cel puțin" 50 de miliarde de dolari investiții străine directe după intrarea în OMC.

Important este să analizăm nu numai ritmurile actuale de dezvoltare, ci și potențialul de evoluție al țării, *puterea ei latentă care se actualizează*. Nu este nici o îndoială

că, în următorii ani, China poate deveni numărul unu al Asiei, actorul principal al continentului. Prima condiție în acest sens este nu atât propria performanță, cât relațiile pe care le are cu vecinii și cu țările de pe continent în ansamblu, gradul său de acceptare în regiunea Asia-Pacific. Important este ce intenționează să facă această țară cu propria creștere. În ce direcție dorește să o canalizeze: către ridicarea unei puteri moderne sau pentru a urmări direcții expansioniste care să o pună în contradicție cu regiunea și cu întreaga lume? De aceea, vom încerca să analizăm relațiile Chinei cu țările din zona în care geografic este plasată — Asia de Nord-Est — precum și cu statele din sud-estul asiatic, zone de influență principale care se conturează pentru China; în sfârșit, vom face câteva trimiteri și la relațiile Chinei cu țările din sudul continentului, unde se află plasată cealaltă țară asiatică de mărimi semicontinentale — India.

Relațiile comerciale în Asia de Nord-Est sunt intense. Potrivit autorilor lucrării *China and the WTO*, Japonia este deja cel mai mare exportator în China, depășind volumul exportului pe relația cu SUA. De la inaugurarea relațiilor oficiale (1992), comerțul în ambele direcții China—Coreea de Sud a crescut de cinci ori. Specialiștii estimează că volumul comerțului dintre cele două țări va ajunge până în 2010 la valoarea de o sută de miliarde dolari anual. Surplusul comercial sud-coreean — de circa 6 miliarde de dolari anual — pare să nu preocupe, cel puțin pentru moment, China. Mai delicat este faptul că cele două țări au început să concureze pe toate piețele. De pildă, în 1995 Coreea deținea 9% din piața americană a electronicii de consum, în timp ce China doar 6,9%. În 2000, ponderea Coreei s-a redus la 7,8%, în timp ce aceea a Chinei a crescut la 10,5%.

SUA și China sunt angajate într-un volum al comerțului bilateral care se ridică la o sută de miliarde de dolari anual. La fel de semnificativ este și faptul că activitatea comercială dintre cele două țări a crescut în medie cu zece miliarde dolari în fiecare an. Ceea ce spune mult despre interesele celor două țări de a menține relații bune, de a dezvolta cooperarea. Putem să ne facem o imagine despre aceste interese menționând faptul că în relațiile comerciale bilaterale China are un surplus de 60 miliarde dolari.[36]

S-a vorbit mult despre relațiile tensionate dintre China și Taiwan. Într-adevăr, relațiile dintre cele două state nu traversează cea mai bună perioadă. Din punct de vedere comercial însă, sunt de consemnat unele procese care conduc la o cu totul altă interpretare. Evaluări oficiale taiwaneze arată că, între 1990 și 2000, 60 de miliarde de dolari au fost investite în China continentală de către firme taiwaneze. Aceste companii au adus cu ele experiența de producător în tehnologia informației, domeniu în care Taiwanul a ocupat al treilea loc în lume. De curând, China a surclasat Taiwanul ca al treilea producător în domeniul tehnologiei informației, iar în următorii ani se apreciază că va depăși Japonia, care ocupă în momentul de față locul al doilea. Surse semioficiale din Taiwan susțin că exportul de produse în domeniul tehnologiei informației făcut de firmele taiwaneze aflate pe teritoriul Chinei continentale s-a ridicat în 2000 la circa 14 miliarde de dolari, ceea ce înseamnă cam 40% din valoarea exporturilor chineze în domeniul electronic.

Relațiile oficiale cu Taiwanul rămân încordate. Analiștii din domeniul militar spun că Strâmtoarea Taiwan este unul dintre punctele cele mai sensibile nu numai ale Asiei,

ci ale lumii. Ceea ce, având în vedere faptul că Taiwanul beneficiază de sprijin american și că, la rândul ei, China devine nu numai o superputere economică, ci și una militară, se poate dovedi adevărat. Noi am vrut să subliniem că tendințele economice și comerciale, mai ales când se combină cu procese culturale profunde, pot prefigura orientări geopolitice. Dezvoltarea economică a Chinei, magnetismul pe care această evoluție îl va degaja vor constitui pe termen mediu și lung o punte de legătură care va estompa diferențele și chiar tensiunile politice de astăzi.

Cu Rusia, cel puțin în ultima vreme, relațiile se îmbunătățesc vizibil. O dovedesc întâlnirile la nivel înalt, Pactul de la Shanghai etc. Cele două megastate sunt unite oarecum de presiunea americană și de cea nord-atlantică, de provocările pe care le implică ascensiunea lumii islamice, de extinderea terorismului și de asocierea acestuia cu mișcări extremiste musulmane. Noi considerăm că și în continuare această relație se va consolida, pentru că factorii menționați au o durată de viață considerabilă. La care se mai adaugă și nevoia Chinei de materii prime rusești. China va trebui să aibă o alternativă la sursa numită Orientul Mijlociu. Există frustrări sau umilințe acumulate de-a lungul istoriei, care pot cel mult genera stări de insatisfacție psihologică, dar nu considerăm întemeiată ideea că „ostilitatea dintre cele două țări este viscerală“[37]. Că Beijingul ar contempla nu fără o oarecare plăcere decăderea Rusiei, deoarece aceasta s-a numărat printre marii profitori ai prăbușirii Chinei din secolul al XIX-lea, se poate dovedi adevărat, pentru că pierderile teritoriale nu se uită, mai ales de către memoria asiatică, dar relația politică actuală este alimentată de alți factori, și ei nu pot fi neglijați. Alte probleme, cum ar fi cea menționată mai sus, sunt, deocamdată, reportate istoriei.

Cu totul altceva este „procesul tăcut“ de expansiune a populației chinezești spre Siberia, spre întinderile rusești din Orientul Îndepărtat, puțin locuite. Cum s-a spus, „China invadează Rusia, dar nu cu tancuri, ci cu geamantane“. Creșterea ritmului de emigrare a chinezilor către Orientul Îndepărtat este un fapt, care, în timp, va conduce la intensificarea influenței chineze în zonă. El are explicații greu de contracarat. În regiunea Orientului Îndepărtat care aparține Rusiei trăiesc doar 7,4 milioane de ruși, în timp ce în nord-estul Chinei trăiesc peste 70 de milioane de chinezi. Mai mult, în timp ce populația rusească a scăzut cu 8% din 1989, cea chineză a crescut cu 13%, în aceeași perioadă.

La această provocare, autoritățile rusești au puține răspunsuri. O propunere a fost redistribuirea populației din Rusia europeană, care să ducă la echilibrarea balanței demografice. Lucru greu de realizat, ținând cont de criza demografică pe care o cunoaște statul rus. Și, chiar dacă acest lucru ar deveni posibil, raportul dintre cele două populații în zona respectivă rămâne de 6 la 1 în favoarea chinezilor. Alt răspuns la provocarea chineză ar fi accentuarea de către autoritățile rusești a discursului xenofob și înăsprirea controalelor la graniță. Ceea ce ar constitui soluții pe termen scurt.

Dinspre partea chineză, procesul este lăsat să curgă în mod natural. Factorii demografici ca atare sunt lăsați să-și spună cuvântul, China preferând, probabil, să exploateze situația creată la momentul potrivit.

Putere continentală sau maritimă?

Evaluând lucrurile cu un „compas istoric", China istorică este profund continentală. Apariția ei ca stat și ca imperiu, afirmarea ei ca civilizație se face în întregime pe continent. Construirea Zidului Chinezesc este un simbol al continentalității, o dovadă că, dintotdeauna, China a considerat că împlinirea vocației sale se face pe continent. De multe ori ea s-a adâncit în continentalismul său și a pierdut parțial contactul cu lumea exterioară. Chiar construirea zidului poate fi interpretată și ca o tentativă de izolare, de închidere, de îndepărtare de freamătul lumii. Din istoria Chinei nu lipsește un anume *sinocentrism*, un mod de a considera că, pe de o parte, avem China, pe de altă parte, restul lumii. De câte ori accentul a căzut pe prima parte a relației, China, cel puțin pe termen mediu, a pierdut. Și cea mai bună dovadă este decuplarea de la începutul secolului al XIX-lea, când lumea s-a mișcat rapid, iar statul chinez, cu deosebire țărmurile sale, a ajuns obiect de dispută pentru puterile occidentale. Preocuparea Chinei de a valorifica deschiderea sa largă spre mare, pozițiile avantajoase pe care le reprezentau insulele din apropiere locuite de chinezi, a fost minimă. Țară care ocupă în bună măsură frontonul pacific al masei compacte euroasiatice, China a fost sedusă de mărimea sa continentală și puțin preocupată de deschiderea spre „continentul marin" reprezentat de Pacific.

Un argument suplimentar în această privință este acela că niciodată China nu a fost preocupată să construiască o flotă pe măsura puterii și mărimii sale. Ea a avut mai tot timpul o flotă de coastă, o flotă pentru apele țărmului, nu pentru largul oceanului propriu-zis. Și, dacă de-a lungul istoriei sale îndepărtate construirea unei flote nu a apărut ca un lucru presant, în epoca modernă China fost martoră la ridicarea Angliei ca prim actor mondial — care s-a făcut, în principal, prin valorificarea poziției sale maritime și dezvoltarea celei mai puternice flote a momentului — și la construirea flotei americane, care a consacrat această țară ca putere mondială de primă mărime, la începutul secolului XX. China, dominată de orientarea sa continentală, nu a avut această prioritate; dovadă că nici în primele decenii ale dezvoltării sale socialiste problema flotei nu s-a pus.

Ceea ce s-a întâmplat în 1978 nu a fost doar o cotitură în strategia economică de dezvoltare a țării. O modificare esențială a survenit în însuși modul în care au fost concepute destinul și vocația ei. A intervenit o fractură în viziunea despre natura continentală a Chinei, o *regândire a raportului dintre dimensiunea continentală și cea maritimă* a țării. Petru cel Mare a mutat capitala la Petersburg pentru a arăta deschiderea europeană a Rusiei și pentru a ilustra faptul că Rusia înțelege să-și asocieze viitorul cu lumea europeană, să-și lege destinul de mare și de posibilitățile ei. Conducerea chineză nu mută capitala, dar mută centrul de greutate al dezvoltării țării. Mișcarea inițiată are o profundă semnificație geopolitică. Viața Chinei se va conecta cu oceanul, deci cu lumea largă. Am spune că reforma economică este un derivat al acestei mișcări inițiale. Când te deschizi către ocean, nu mai poți construi ziduri. Oceanul are legile lui: învinge cine este mai mobil, mai rapid, mai pregătit, mai competitiv. Liderii Chinei au înțeles că viitoarea bătălie economică se va da pe ocean. Indiferent de unde vin resursele și unde sunt prelucrate, oceanul măsoară și consacră, mai bine zis, comerțul și

deschiderea pe care le prilejuiește. Toată perioada de peste 20 de ani de la declanșarea reformei este un mare efort de a pregăti economia țării pentru această confruntare comercială extrem de aspră. Când China s-a hotărât să iasă spre ocean, știa că o așteaptă o încordare reală, dar știa că numai așa poate izbândi.

O asemenea mișcare nu era de conceput cu numai trei decenii în urmă. China schimbase, acum mai bine de 50 de ani, regimul politic, dar nu modificase nimic din evoluția ei continentală: totul se situa într-o continuitate frapantă. Chiar dacă schimbarea din 1978 pare mai puțin spectaculoasă, ea introduce un moment de discontinuitate într-o evoluție seculară și inaugurează un nou curs, în care China se deschide hotărât către mare. Nu abandonează dimensiunea continentală, ci o reponderează, și așază un nou pilon al dezvoltării țării: pilonul marin, care de acum devine principal. În această perioadă de 25 de ani, coasta a devenit plămânul prin care China a respirat, motorul adevărat al dezvoltării sale actuale. Nu numai că a consemnat ritmuri mult mai mari de creștere și numărul cel mai mare de firme mixte, dar pe coastă s-a modelat o altă atitudine, coasta a reprezentat laboratorul economiei de piață chinezești.

Coasta, ca întruchipare a noii vocații oceanice, s-a dezvoltat atât de mult încât un autor de talia lui Cohen anticipează o mare tensiune între China continentală și cea oceanică, problema centrală a Chinei de mâine fiind concilierea celor două Chine, pentru a nu se ajunge la o divizare care nu i se pare improbabilă autorului american. Chiar dacă ar putea avea și o existență de sine stătătoare, coasta este puternică în măsura în care reprezintă și exprimă o forță care, în principal, vine dinspre uscat. Coasta pune în valoare, modelează, poate transmite semnale, dar ea nu se poate substitui uscatului. Discrepanța care se creează este reală, dar nu va conduce la rezultate dramatice. Continentalitatea Chinei rămâne încă sursa de bază a puterii sale. Comerțul internațional nu deține decât 7,5 procente în crearea PIB chinez. Din cei peste 1,3 miliarde de locuitori, circa 20 de procente sunt angajați sau asociați cu activitățile desfășurate pe coastă. China este încă nu numai continentală, ci chiar rurală, aproape 70% din populația sa trăiește la sate. Însă nu este nici o îndoială că direcția de evoluție se asociază tot mai mult cu noul său destin oceanic.

Ni se pare concludent în acest sens și efortul pe care China actuală îl face pentru construirea flotei sale oceanice. În 1999, China, prin vocea șefului forțelor sale navale, a anunțat un program de zece ani de modernizare a flotei sale, care ar urma să includă submarine, vase de luptă, portavioane, distrugătoare. Chiar dacă s-a subliniat că este vorba despre o flotă pentru apărarea țărmurilor, menționarea unor dotări cum ar fi portavioanele arată că este vorba despre o strategie cu bătaie mai lungă. În același timp, intenția Chinei de a construi a patra flotă chineză, destinată Oceanului Indian, întărește această deducție (în momentul de față, China are o flotă de nord, una de est și una de sud). Indiferent de discuțiile privind dotarea și posibilitățile de evoluție ale puterii navale chineze, un lucru este sigur: China este hotărâtă să pună capăt *inferiorității sale navale*, care exprima o anumită viziune despre propria dezvoltare.

Concluzionând, putem spune că momentul 1978 a însemnat regândirea rolului Chinei în lume și proiectarea unei strategii adecvate pentru acest scop. China intenționează să redevină prima putere a lumii, dar într-un alt mod. Ea dorește să fie o *placă turnantă între puterile continentale și cele oceanice*, folosind datele sale naturale: imensa

întindere continentală, care ocupă masa de teren dintre Asia Centrală și Oceanul Pacific, și larga deschidere către cel mai mare ocean al lumii. Dezvoltându-se ca putere modernă și beneficiind de datele sale naturale, China va putea nu numai să dezvolte legături în ambele direcții, dar va încerca să valorifice pentru sine noul său statut și chiar, în anumite limite, să impună propriile condiții colaborării continentale sau oceanice. Să recunoaștem, este un statut pe care China, chiar în perioada ei de mare înflorire, nu l-a avut.

Cele trei Chine

Atât de mult ne absoarbe succesul Chinei, atât de mult ne impresionează dezvoltarea sa, încât, cu sau fără voia noastră, ne apar în minte două tipuri de percepții. Știind că succesul stimulează o anumită coeziune, sau măcar anumite înțelegeri și raportări comune, ne reprezentăm China *unificată de propriul succes*. Lucrurile nu stau tocmai astfel; realitățile din China de astăzi ne vorbesc de multe probleme interne, de tensiuni, chiar de mișcări centrifuge. Deși în spațiul chinez ideea de naționalitate are un alt înțeles, pentru că multe asemenea naționalități au evoluat vreme de secole întregi împreună cu națiunea majoritară, nu putem omite faptul că în China continentală trăiesc peste 55 de minorități naționale care numără peste o sută de milioane de persoane.

A doua reprezentare: cum succesul s-a afirmat cu deosebire pe coastă și în regiunile apropiate acesteia, tindem să reducem China la zona ei dinamică și dezvoltată. Scăpăm din vedere partea sa vestică, mai puțin dezvoltată, dar foarte întinsă. Densitatea demografică este mai redusă, iar populația este alcătuită cu precădere din minorități. Să privim din nou la hartă și vom vedea cât de mult înaintează China în interiorul continentului. Ea ocupă toată granița de nord a Birmaniei (ne dăm astfel mai bine seama de ce China are și va avea o relație bună cu această țară: este singura modalitate de a avea acces de pe uscat la Oceanul Indian), apoi granița de nord a Indiei și a minusculelor state Nepal și Bhutan. După care, în partea de est, se învecinează cu lumea islamică: cu Pakistanul, cu Afganistanul și, apoi, cu fostele republici sovietice din Asia Centrală (cu Tadjikistanul, cu Kîrgîstanul și, pe o porțiune mare, cu Kazahstanul).

La o analiză atentă se pot distinge „trei Chine“ (vezi harta 13): o Chină maritimă, de departe cea mai dinamică zonă a țării. Ea s-a dezvoltat cu deosebire după 1978, când a avut loc o regândire profundă a noilor posibilități de afirmare ale Chinei. Soarta ei depinde cumva de deschiderea continentului către șansele pe care le oferă vecinătatea mării. Astăzi, China maritimă este cea mai populată zonă a țării și cea mai prosperă. Aici s-a realizat cea mai mare parte din creșterea economică impresionantă a Chinei, aici se realizează, în unele zone, un venit pe cap de locuitor de 18.000, 20.000 sau chiar 22.000 de dolari, perfect comparabil cu cele mai dezvoltate națiuni.

China continentală propriu-zisă, cea pe care s-a desfășurat cea mai mare parte a istoriei chineze, cea locuită de populația han, cea traversată de marile fluvii chinezești, se întinde de la nord de Beijing până spre granița cu Vietnamul. Este și ea intens locuită, dar mult mai săracă decât China maritimă. Are mari aglomerări urbane, dar majoritatea populației este formată încă din țărani. Aici întâlnim China eternă. Evoluțiile

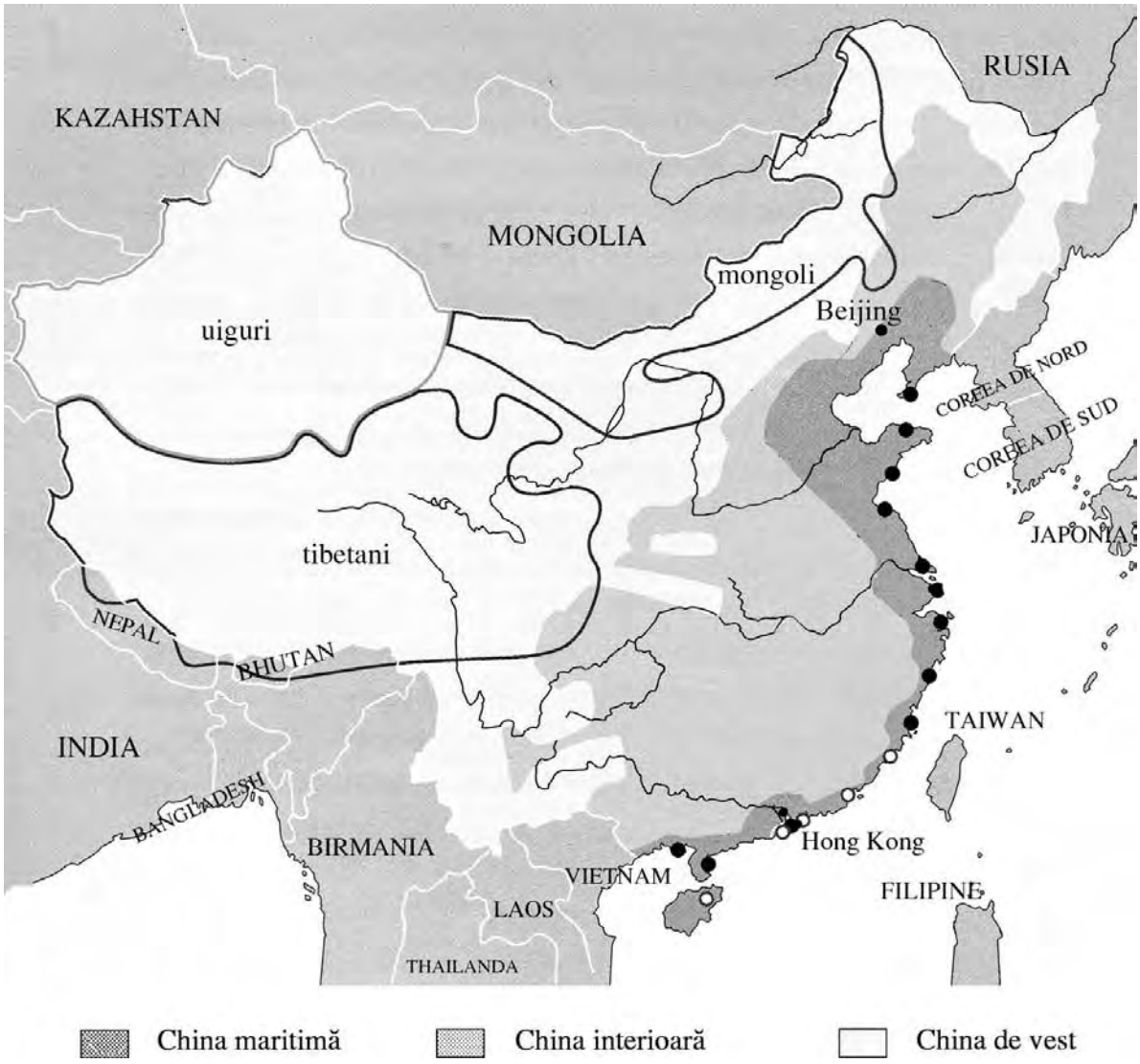

Harta 13: Cele trei Chine (*apud L'Atlas géopolitique et culturel du Petit Robert des noms propres*, Dictionnaires Le Robert, Paris, 2002, p. 144)

din ultima vreme au avut un impact puternic și în această zonă. Cunoaște și ea ritmuri de dezvoltare moderne, concomitent cu mari mișcări demografice: de la sat spre oraș și dinspre interior spre zona maritimă. Migrația dinspre sat spre oraș și dinspre adâncul continentului spre țărmuri este așa de amplă, încât China este confruntată cu fenomenul depopulării satelor și cu apariția unor aglomerări citadine suprapopulate, unde iau naștere fenomene sociale greu de controlat. Decalajul dintre „China de mijloc" și „sora" ei maritimă încă se menține. În sfârșit, cea de-a treia Chină, cea de vest, constituie partea cea mai puțin dezvoltată a țării; este partea ocupată de provinciile Tibet și Xinjiang, regiune locuită cu preponderență de minorități care împărtășesc alte credințe religioase decât cele confucianiste. Deși îndepărtată, această zonă cunoaște și ea o dinamică, dar una specifică. Sunt mișcări cu puternică tendință de autonomie, dacă nu chiar de desprindere. Insistând puțin asupra acestei regiuni a țării, vom dobândi o reprezentare mai adecvată a Chinei de astăzi.

În partea de sud-vest a țării se află Tibetul, leagăn al religiei budiste, amplasat chiar în inima munților Himalaya. A devenit o regiune autonomă în 1951, sub conducerea

lui Dalai Lama. Reformele agricole din anii care au urmat, ca și reducerea drastică a puterii de care se bucurau mănăstirile, au provocat revolta din 1959, soldată cu represiuni severe (de pildă, Cohen vorbește despre omorârea a un milion de tibetani), cu distrugerea multor lăcașuri de cult, cu plecarea liderului tibetan în nordul Indiei. Ca populație, tibetanii numără aproximativ 2,5 milioane de persoane. Îi particularizează cu deosebire credința religioasă, budismul, care aici îmbracă o formă deosebită de celelalte ramuri existente pe continent.[38] Cert este că, de atunci, chiar dacă lucrurile au cunoscut perioade de acalmie, chiar dacă, se pare, statul însuși face eforturi de construire a unor noi mănăstiri, problema tibetană rămâne o temă internațională,[39] iar Dalai Lama încearcă să mobilizeze sprijinul internațional pentru cauza tibetană.

În estul Chinei se întinde provincia Xinjiang, locuită în cea mai mare parte de triburile uigure, vorbitoare a unei limbi din familia limbilor turcice. Imediat după cel de-al Doilea Război Mondial, în climatul turbulent și nesigur de atunci, populația uigură a reușit să întemeieze un nou stat: Turkestanul de Est, care a fost, după aceea, desființat de noua putere chineză. Numărul uigurilor se ridică la circa 8 milioane de persoane, de credință islamică (este singura provincie unde politica de limitare a numărului de nașteri nu se aplică). În timp, aici s-a dezvoltat o mișcare separatistă, încurajată în ultima vreme și de procesul de dezmembrare a fostei Uniuni Sovietice și de creare a statelor independente din Asia Centrală; un rol important în stimularea acestor mișcări centrifuge l-a avut și ascensiunea mișcărilor extremiste din unele țări musulmane vecine. De pildă, provincia Xinjiang are o graniță directă pe o lungime de circa 30 de kilometri cu Afganistanul. Saul Cohen sesizează corect că unul dintre dezavantajele cu care se confruntă China în această regiune este aceea că partea ei dezvoltată și intens populată se află situată la mare distanță, în timp ce zonele populate ale țărilor vecine sunt plasate lângă granița chineză, ceea ce le sporește, implicit, influența.[40]

Răspunsul chinez este proiectat în mai multe planuri. În primul rând s-au construit ori se află în curs de construcție diverse șosele și căi ferate, care să lege mai bine provinciile Xinjiang și Tibet de restul țării. Motivul oficial al acestui efort este exploatarea resurselor energetice din deșertul Tarim Basin (de aici, din acest deșert, va porni chiar o conductă de gaze care să ajungă la Shanghai). Este limpede că se are în vedere și o intensificare a legăturilor între diferitele populații, a circulației și a schimburilor. În același timp, literatura de specialitate semnalează și politica de încurajare a populației chineze din restul țării pentru a se muta și a se stabili în aceste teritorii. Se pare că în provincia Xinjiang sunt deja stabiliți circa 6 milioane de chinezi și că acest proces se va accentua până când populația han o va depăși ca număr pe cea uigură.

În acest context, vom menționa câteva lucruri și despre credințele religioase răspândite în China de astăzi. Nu vom vorbi despre taoism, pentru că această credință este tradițional chineză. Nu vom discuta prea mult nici despre budism, deși este foarte răspândit pe teritoriul chinez. Raul Birnbaum vorbește de trei ramuri ale budismului: cea tibetană, adoptată și de mongoli, forma sudică, prezentă la granița de sud a țării, precum și în statele din Asia de Sud-Est, și budismul Han, „budismul chinez“ răspândit în toată țara, caracterizat printr-o slujbă standardizată și alte practici specifice (de pildă, budismul tibetan permite consumul de carne, cel Han practică vegetarianismul complet).

În China trăiesc astăzi peste 20 de milioane de musulmani[41] — mai mulți decât populația Malayeziei; mai mulți decât în orice țară din Orientul Mijlociu, cu excepția statelor mari, Iran, Turcia, Egipt. O bună parte a lor sunt masați în provincia Xinjiang, dar enclave musulmane se află și în alte părți ale țării. Cum spuneam, uigurii sunt exceptați de la politica limitării numărului de copii. Și datorită acestui fapt, dar și ca urmare a ratei înalte de creștere demografică înregistrate de populația musulmană, procentul de musulmani în China va crește, raportat la populația țării.

Extrem de interesantă este evoluția creștinismului în China. Credincioșii catolici ocupă cam un procent din populația Chinei, ceea ce înseamnă aproximativ 10-12 milioane de persoane.[42] Ei se bucură de o libertate sporită în ultimii ani. Ca rată a creșterii, credincioșii catolici se situează pe aceeași treaptă cu populația de credință autohtonă, așa că nu se prevăd evoluții spectaculoase. În mod particular se conturează prezența și ponderea protestantismului. Această credință a fost mult mai activă și a reprezentat un element dinamic al procesului de „redeșteptare religioasă" din China ultimelor decenii. Ca urmare, audiența protestantismului a crescut considerabil. În orice caz, se estimează că numărul credincioșilor protestanți este de 20 de ori mai mare decât cel din 1949.[43] Cât privește numărul total al acestora, estimările sunt diferite. Cea mai lejeră evaluare vorbește despre un număr variind între 15 și 75 de milioane de credincioși. Dinamica creșterii este oricum semnificativă, din moment ce și cifrele oficiale vorbesc despre un număr de protestanți între 25 și 35 de milioane. La fel de interesantă ni se pare constatarea uneia dintre cauzele acestei creșteri: chinezii, cu deosebire cei intelectuali, sunt atrași de această credință, datorită rolului pe care biserica protestantă l-a avut în dezvoltarea capitalismului modern și a spiritului întreprinzător pe care acesta îl presupune.

Țară mare, probleme mari

Dacă succesul Chinei stă în reforma pe care a promovat-o, dacă performanța economică a actualizat potențialul geopolitic al țării, atunci se pune, firesc, întrebarea: va reuși China să mențină același ritm, să promoveze cu același echilibru strategia care, până acum, i-a adus succesul? Întrebarea devine actuală mai ales în contextul obiectivului central stabilit la ultimul congres al partidului, din toamna anului 2002, acela ca, până în 2020, *China să-și sporească de patru ori PIB-ul*, așa cum, cu 20 de ani în urmă, la Congresul al XII-lea, fixase aceeași creștere până în 2000. În legătură cu mărimea PIB-ului chinez, există o serie de discuții în literatura de specialitate. De pildă, Cohen îl estimează la peste 4.000 de miliarde de dolari. Ceea ce ar plasa China pe locul trei în lume, după SUA și Uniunea Europeană, dar înaintea Japoniei. Alte surse vorbesc de peste 1.000 de miliarde, ceea ce ar situa China pe locul al șaselea în lume, după SUA, Japonia, Germania, Franța, Marea Britanie și Italia. Sunt modalități de calcul diferite și preferăm să nu intrăm într-o discuție tehnică. Chiar dacă am lua în calcul acest ultim nivel și l-am înmulți cu patru, vom vedea că, în următoarele două decenii, China se va instaura pe un confortabil loc doi (Japonia va crește și ea, dar să nu uităm că una este să te angajezi în cursă cu un miliard de oameni, cu o enormă

suprafață continentală și cu totul altceva să reușești cu o forță naturală cam de zece ori mai mică; până la urmă, numărul își spune cuvântul, iar decalajul tehnologic nu va mai fi așa de mare încât să compenseze această diferență fizică).

Nu suntem neapărat partizanii unor calcule care arată ce s-ar întâmpla dacă…, dar vom reproduce unul dintre acestea pentru a avea mai bine reprezentate implicațiile dezvoltării și modernizării Chinei, consecințele creșterii performanțelor sale. Iată ce ne spune John Mearsheimer în această privință: „În condițiile în care China se modernizează până la punctul în care va avea un PNB pe cap de locuitor egal cu al Coreei de Sud (8.600 $), ea va avea economia de 2,5 ori mai puternică decât a Japoniei de astăzi și de 1,3 ori mai mare decât a SUA de astăzi".

Deci, va reuși China să mențină acest ritm, să realizeze obiectivul pe care și l-a propus? Realizările de până acum, experiența acumulată în promovarea reformei și în transformarea țării, atuurile pe care le-a dobândit între timp, inclusiv cel de membru al OMC sunt premise care nu pot fi neglijate. În tot ceea ce a făcut China impresionează faptul că a găsit măsura dreaptă a lucrurilor, că nu a forțat până când terenul nu era bine pregătit, economic și social, că nu a urmat rețete, ci și-a construit strategia pornind de la propriile realități. Cu autoritatea de fost consilier al președintelui Clinton și de fost economist-șef al Băncii Mondiale, Joseph Stiglitz citează mai multe exemple care arată că, deși nu a numit-o astfel, China a aplicat ceea ce Shumpeter numea „distrugere creatoare". „Deși China nu a privatizat întreprinderile de stat, o dată cu apariția noilor întreprinderi private importanța primelor s-a micșorat într-o măsură atât de mare încât, la douăzeci de ani de la începerea tranziției, ele mai dădeau doar 28,2% din producția industrială. Trecerii la un nou sistem de prețuri, pe care fiecare tranziție o resimte dureros, China i-a găsit o « soluție ingenioasă ». Ea a adoptat un sistem ingenios: un sistem de prețuri organizat pe două niveluri. Ceea ce se producea în conformitate cu vechiul sistem de stat se vindea la prețul vechi, iar ceea ce se producea dincolo de acest sistem se vindea la nivelul pieței."[44]

Și iată concluzia formulată de autor: „deși în China liberalizarea a fost înfăptuită, aceasta s-a făcut treptat, în așa fel încât resursele să nu fie lăsate neutilizate, ci să fie redistribuite către destinații mai potrivite […]. Pe când în China tranziția a determinat cea mai mare diminuare a numărului de săraci din istorie (de la 358 de milioane în 1990 la 208 de milioane în 1997, folosind drept criteriu de apreciere standardul de un dolar pe zi), în Rusia ea a determinat cea mai mare creștere a numărului de săraci înregistrată vreodată într-un interval așa de mic (cu excepția perioadelor de război)"[45].

Indiferent de abordările adoptate în ceea ce privește dezvoltarea Chinei, de diversele opinii critice formulate, nu am întâlnit o contestare a capacității conducerii chineze de a promova, în continuare, reforma. Îndoielile se formulează în legătură cu alte probleme.

Prima dintre acestea privește transferul puterii politice către o nouă generație de lideri. Congresul al XVI-lea, din toamna anului 2002, a arătat că acest pas extrem de important a fost făcut cu bine. Firește, sunt puncte de vedere diferite în legătură cu acest transfer și cu faptul dacă acesta a avut loc cu adevărat. Se știe, a fost ales un nou secretar general al partidului în persoana lui Hu Jintao, care reprezintă a patra generație de lideri politici, după generația a treia (reprezentată de Jiang Zemin), a doua

(simbolizată de Deng Xiao Ping) și prima generație (întruchipată de Mao). Demn de semnalat este că în Biroul Politic au fost promovați oameni tineri, mulți dintre ei provenind din regiunile de coastă. Există autori care spun că, de fapt, nu a avut loc nici un transfer, întrucât Zemin și-a păstrat funcția de președinte al Comisiei Militare Centrale a partidului, poziție deținută și de Deng Xiao Ping și consacrată de istoria recentă drept poziție-cheie în sistemul de putere al Chinei. Este o interpretare care nu poate fi neglijată, așa cum nu se poate scăpa din vedere nici faptul că înainte de congres foarte mulți comentatori pronosticau un nou mandat de secretar general pentru Zemin. Deci, dacă avem în vedere complexitatea procesului, vom putea concluziona că a avut loc un transfer, dar el a urmat calea, tradițională am spune, a măsurii treptate (care poate fi citită și ca jumătate de măsură).

O altă întrebare se referă la modul în care comunitatea internațională va accepta și va integra noul actor. După cum semnalează Nicholas Kristof, „aproape nimic nu este mai destabilizator decât sosirea unei noi puteri pe scena mondială“[46]. Istoria arată că una dintre cele mai vechi probleme în relațiile internaționale, a fost modul în care comunitatea internațională se adaptează la noile cerințe, la noile ambiții ale puterii care apare. De aceea, dacă China este capabilă să susțină miracolul economic, reajustarea raporturilor sale cu ceilalți poli de putere ai lumii reprezintă una dintre cele mai dificile sarcini ale relațiilor internaționale în deceniile care urmează. În orice caz, faptul că astăzi China este membru al Organizației Mondiale a Comerțului ilustrează o asemenea disponibilitate din partea comunității internaționale.

Mai multe surse semnalează o altă constrângere căreia va trebui să-i facă față China în anii următori. Este vorba despre resursele energetice mult mai mari pe care le presupune dezvoltarea proiectată a țării. În momentul de față, China este al șaptelea producător de petrol din lume, cu o producție anuală de 160 de milioane de tone.[47] Ascensiunea rapidă a nevoilor de consum generate, în principal, de rata înaltă a creșterii economice a făcut ca producția să fie din ce în ce mai insuficientă, iar China să devină importatoare de petrol. În anul 2000 a importat deja 6 milioane tone, iar în 2010 urmează să importe aproximativ 100 de milioane de tone. Această situație ridică mai multe probleme.

În ceea ce privește producția internă, este de menționat că ea provine în cea mai mare parte din China de est, ceea ce conferă o cu totul altă semnificație mișcărilor separatiste din Xinjiang. Noi rezerve au fost descoperite în deșertul Tarim și la granița cu Kazahstanul. Sunt motive care ne îndeamnă să credem că, în viitor, China va face mari eforturi pentru stabilizarea zonei și, în același timp, pentru modernizarea ei. Chiar dacă nu reprezintă singurul motiv, rezervele de petrol care se estimează că există în insulele Spratly și Paracel fac și mai atractive aceste teritorii pe care China le revendică insistent.

Chiar și așa, nevoile mari de petrol ale Chinei fac necesar recursul la petrolul din import. „Se estimează că în 2050, China va fi tot atât de dependentă de petrolul din Orientul Mijlociu ca și Japonia.“[48] O parte din el va fi procurat, cum se întâmplă și acum, din Rusia. Totuși, Orientul Mijlociu devine o regiune de importanță vitală pentru China. Vom înțelege de ce și China va avea o atitudine foarte atentă cu numeroasa minoritate musulmană din țară. Ajunși în acest punct, vom prezenta o interpretare diferită a modului în care SUA ar putea limita dezvoltarea Chinei.

Aymeric Chauprade consideră că, la orizontul anilor 2015, China va putea pune în discuție dominația clară a Pacificului de către SUA.[49] După prăbușirea Uniunii Sovietice, China se conturează drept celălalt pol de putere, „celălalt rival economic neaservit politic". Să nu uităm, spune autorul francez, că principalul atu al Chinei este populația sa, care, în condițiile dezvoltării acestei țări, va reprezenta o piață internă perfect comparabilă cu NAFTA și cu UE. SUA au învățat încă din perioada Războiului Rece cum se contracarează un dușman. Față de Uniunea Sovietică ele au promovat strategia îngrădirii. De data aceasta sunt pe punctul de a aplica o metodă diferită, pe care autorul francez încearcă să o descifreze.

Din punctul de vedere al dominației în Pacific, SUA vor stimula constituirea unei rețele alcătuite din Japonia, Coreea de Sud, Taiwan, țări care dispun sau pot să dispună în orice moment de puternice structuri militare; în spatele lor vor fi Statele Unite cu puterea lor militară atât de performantă. De aceea, SUA vor încuraja Japonia să-și asume responsabilități de securitate în Pacific și să abandoneze propria prevedere constituțională potrivit căreia forțele armate ale țării nu sunt menite decât pentru misiuni defensive. SUA vor încuraja Taiwanul să-și modernizeze forțele de apărare (de altfel, Taiwanul este unul din marii cumpărători de armament din lume). SUA au stigmatizat Coreea de Nord ca făcând parte din „Axa răului", pentru a grăbi reunificarea și a stimula o „Coree mare, antichineză și proamericană". Această orientare, precizează Chauprade, cunoaște și dificultăți reale, pentru că statele respective vor avea și ele calculele și evaluările lor, și nu este convenabil în nici un fel să joci, la începutul mileniului trei, rolul de vasal al cuiva, oricât de puternic ar fi.

De aceea, principala modalitate de limitare ar fi „controlarea nevoilor de energie ale adversarului". Cum spuneam, China va deveni nu numai importatoare, ci chiar dependentă de resurse energetice exterioare. Grație intervenției în Afganistan și controlului din ce în ce mai vizibil pe care îl exercită în Asia Centrală, SUA limitează accesul Chinei la sursele din Marea Caspică. Prin intervenția în Irak și prin planurile de expansiune în zonă pe care le au, SUA vor institui un control sever asupra principalei resurse a economiei moderne, petrolul. Așa s-ar explica insistența SUA de a ataca Irakul: această intervenție militară conferă puterii americane un control strategic nu numai asupra Chinei, ci și asupra altor mari consumatori de petrol.

În sfârșit, în strategia americană ar mai fi prevăzută slăbirea adversarului din interior prin stimularea diverselor mișcări de autonomie și independență, a tendințelor centrifuge. Mișcările din Tibet și cele din Xinjiang ar putea juca un asemenea rol.

Chauprade deplânge faptul că o putere de dimensiunile Chinei nu are decât cel mult o viziune asiatică, nu se ridică la nivelul unei viziuni globale, care i-ar da temeiuri să se opună Statelor Unite, să încerce să prevină strategia care se țese deja în jurul ei. Ne-ar fi greu să ne pronunțăm asupra veridicității analizei, ca și asupra comportamentului recomandat de autor. Ceea ce putem spune este că până acum China nu a întâlnit opreliști semnificative în propria dezvoltare. Firește că disputa pentru dominație — mai ales când este vorba despre dominație mondială, dacă China va ajunge să se angajeze în așa ceva — are duritatea ei. Deocamdată, nu putem să nu remarcăm că „noul bipolarism" despre care se discută, cel dintre SUA și China, este unul proiectat, imaginat de diverși analiști și nu unul real, afirmat și asumat de vreuna dintre părți.

După opinia noastră, dacă este să discutăm ascensiunea Chinei spre puterea mondială, atunci principala problemă este ca această țară să dobândească, mai întâi, statutul de putere regională. Nu din punctul de vedere al parametrilor economici și sociali, al forței sale, ci al acceptării în regiune. Japonia are toate datele să fie un asemenea lider regional și, totuși, un anumit trecut, proaspăt încă, face ca țările din zonă să fie extrem de reticente. China nu vine cu o asemenea încărcătură istorică. Dar, în atmosfera de suspiciune sau, să spunem, de prudență exagerată din Asia, nu este văzută cu ochi buni ascensiunea unui lider detașat. Toate mișcările pe care le vom observa la statele din ASEAN urmăresc să asigure un echilibru la nivel asiatic, să nu se conecteze doar la o singură sursă de putere. Deocamdată, strategia graduală pe care China o aplică în promovarea reformei interne se dovedește cea mai bună metodă și în ceea ce privește afirmarea ei pe plan internațional.

Redefinirea bazelor puterii în China

Tot la sfârșitul anilor ’70, China a declanșat procesul de modernizare a armatei și a trecut de la doctrina militară a unei armate care să impresioneze prin mărime la cea a unei forțe militare mai mici, dar mult mai profesioniste și mai sofisticate din punct de vedere tehnologic. Între 1989 și 1995, cheltuielile militare au crescut cu 10-15% în fiecare an, cheltuieli alocate mai ales pentru achiziționarea de aparatură high tech. Ceea ce a dus la concluzia că statul chinez folosește *boom*-ul economic pentru a finanța inclusiv o *mare ascensiune militară*. Rațiunile acestei politici ar putea fi dorința de a garanta stabilitatea internă și securitatea granițelor, de a susține eforturile de explorare a rezervelor minerale în zona de coastă, precum și motive de politică internă. Investițiile masive în armată și pentru modernizare au și scopul de a trimite un mesaj sugestiv vecinilor din sud, acela că Beijingul este cât se poate de ferm în ceea ce privește pretențiile teritoriale asupra insulelor din Marea Chinei de Sud și a unora din Marea Chinei de Est.

Interesant de urmărit este și direcția în care se îndreaptă aceste cheltuieli, ceea ce prefigurează o *nouă strategie navală* a Chinei. În ultimii ani, China a achiziționat tehnologia necesară dotării unei flote aeriene și navale, fapt ce reflectă aspirațiile de a-și dezvolta un potențial naval, nu numai unul de coastă. Principalul obiectiv strategic al unei forțe navale este de a apăra țărmurile. Dar, pe măsură ce miza intereselor strategice și economice crește, rolul jucat de forța navală se extinde. În a doua jumătate a anilor ’90, China a început să se preocupe de pregătirea unei armate mai flexibile, mai echilibrate, capabile de a opera și în afara apelor teritoriale chineze. Noua doctrină are în vedere *capacitatea de a proiecta puterea*, mai curând decât cea de apărare propriu-zisă. Pot fi amintite câteva dintre cauzele care stau la baza acestei schimbări: starea de nesiguranță din regiune, fluctuațiile economice, imaginea echivocă a rolului jucat de Statele Unite, nesiguranța cauzată de influența Japoniei. Alte cauze: dorința de a fi sigură pe resursele de energie, de aici necesitatea de a controla căile de acces la aceste resurse. China are nevoie să proiecteze o imagine de putere regională și pentru aceasta este necesară dimensiunea militară.

Mai mulți analiști vorbesc despre zona de tensiune reprezentată de grupurile de insule din marea Chinei de Sud, pe unde trece principala cale de aprovizionare cu diferite produse a țărilor din zonă. Ele au o *importanță strategică* (insulele Spratly sunt situate la intrarea în Marea Chinei de Sud, deci reprezentând un „punct de control" al accesului în zonă, iar Paracel, în partea de nord a aceleiași mări, și îndeplinind aceleași funcții) și una *economică* (ambele sunt bogate în resurse de petrol și de gaze naturale). Grupul de insule Spratly este plasat la o distanță aproape egală de Filipine, Vietnam, Malayezia și la aproximativ o mie de kilometri de insula chineză Hainan. Descoperirea rezervelor de petrol a aprins și mai mult disputa; au avut loc ciocniri militare în zonă între forțe vietnameze și filipineze, filipineze și chineze, chineze și vietnameze (ultimele soldându-se cu scufundarea unor vase vietnameze). Nu s-a ajuns la un acord, deși ASEAN a propus o soluționare pașnică a disputei. Un tip de înțelegere chino-vietnameză se pare că se instalează pentru coordonarea acțiunilor în zonă.

Grupul de insule Paracel se află la 280 de kilometri sud-est de insula chineză Hainan și la 370 de kilometri de coasta vietnameză. Forțele armate chineze au luat, în 1974, aceste insule de la Vietnam, în momentul când s-a făcut publică intenția acestei țări de a exploata rezervele de petrol din zonă. Importanța strategică și economică a insulelor nu va face ușoară găsirea unei soluții. Tot așa de adevărat este că importanța rutei comerciale care trece prin această mare (de pildă, Japonia asigură din import aproximativ 80% din nevoile sale energetice) face ca, oricâte dispute ar exista, ele să fie menținute între anumite limite, pentru că, altfel, problema poate îmbrăca un caracter internațional acut. Deci nici China nu este interesată să-și impună unilateral voința.

China este îngrijorată și de faptul că, după terminarea Războiului Rece, SUA s-ar putea afla în căutarea unui nou dușman; în acest sens, remarcă mai mulți autori, SUA ar fi preocupate de faptul că statul chinez își sporește performanța militară nu în vederea unei confruntări directe, ci pentru a folosi această putere ca instrument de presiune și bază pentru negocieri. După cum semnalează Samuel Huntington, la sfârșitul anilor '80 China a început să-și *convertească resursele economice și puterea militară în influență politică*, semnul cel mai vizibil fiind opoziția din ce în ce mai fermă față de prezența americană în zonă. Mai mult, China deține arme nucleare, are dispute de graniță cu o parte din vecini, iar prin dotarea rapidă a armatei ar putea să fie în măsură să rezolve certuri mai vechi în propriul avantaj.[50]

Tendința Chinei de a transforma puterea economică și militară în putere politică exemplifică procese care încep să se contureze la nivelul întregii Asii. Înscrierea economiei pe o curbă ascendentă și investițiile în modernizarea armatei sunt semne că statul chinez se întoarce la o imagine de putere în care aspectele economice, politice și militare coexistă. Imaginea unei puteri mult mai stabile, care nu poate fi doborâtă în momentul în care s-ar confrunta cu dezechilibre economice. Desigur, factorul economic rămâne în prim-plan, oferind premisele păstrării statutului de putere, dar nu mai este vorba de conceperea economiei ca bază exclusivă a puterii. Puterea are dimensiuni multiple și ea se cere evaluată cu măsuri specifice fiecărui domeniu în care se manifestă.

Cercurile de gravitație chinezești

În percepția comună, China reprezintă o țară continentală, o țară întinsă, un bloc masiv continental. Realitatea politică, economică și culturală este în multe privințe deosebită. Pe de altă parte, civilizația chineză în definiția ei contemporană are drept centru de greutate China continentală, dar cuprinde în același timp și alte entități chineze sau cu populație majoritar chineză — Hong Kong, Taiwan, Singapore (vezi harta 14).

Hong Kong-ul este o insulă situată în vecinătatea Chinei, unde trăiesc aproximativ 6 milioane de locuitori. Aflat mai bine de o sută de ani sub stăpânire britanică, Hong Kong-ul a devenit în ultimele decenii un adevărat simbol al dinamismului și prosperității. Dezvoltarea din ultima vreme a Chinei a făcut ca tratatul de retrocedare a Hong Kong-ului, prin care drepturile britanice asupra acestei insule încetau în 1997, să fie respectat. De remarcat înțelepciunea Chinei, care, pentru a atenua impactul revenirii Hong Kong-ului, a promovat ideea „o țară, două sisteme", ceea ce anunță și sintetizează voința Chinei de a respecta dreptul Hong Kong-ului la autonomie. În același mod s-a procedat și în ceea ce privește revenirea orașului Macao la statul chinez, la 20 decembrie 1999. În tratatul care stipula revenirea la China exista prevederea că actualul sistem social, politic, economic și cultural al fostei colonii portugheze rămâne neschimbat pentru următorii 50 de ani.

Rigorile disciplinei care face obiectul lucrării de față ne îndeamnă să remarcăm un tip special de înțelepciune care evaluează evenimentele cu alte măsuri (decenii și chiar secole), care știe să aștepte și înțelege că, în domeniul politic, numai timpul poate estompa multe conflicte care par, la prima vedere, ireconciliabile.

Mai complicată și, se pare, mult mai sinuoasă este relația cu Taiwanul. Taiwanul este și el o insulă, unde trăiesc peste 22 de milioane de locuitori. Dacă avem în vedere dinamismul și performanța economică a Taiwanului, ne vom da seama că nu mai avem de-a face cu o simplă insulă, ci cu o putere economică de relief a lumii contemporane. Desprins de China după Revoluția de Eliberare Chineză, Taiwanul a fost întemeiat și condus de către Cian Kai Și, lider revoluționar și cumnat al lui Mao Tze Dung. Spre deosebire de Mao, care a îmbrățișat o linie internaționalistă, Cian Kai Și a urmat o linie naționalistă. Mult timp, între cele două state a existat o relație încordată, alimentată și de rivalitatea personală dintre cei doi lideri politici. Această încordare este cel mai fidel exprimată de *politica celor 3 nu-uri*: nici un contact, nici o negociere, nici un compromis cu continentul.

Ritmul rapid al dezvoltării și modernizării Chinei continentale are un impact considerabil asupra relației cu Taiwanul. De la înființare, Taiwanul a evoluat în sfera de influență americană, și cea mai importantă piață pentru această insulă prosperă era chiar America. În anii '90, între insulă și continent se dezvoltă puternice relații economice și chiar relații umane. Relațiile politice însă au evoluat mult mai lent, în acest plan menținându-se o încordare vizibilă. Ultimele alegeri din Taiwan, din martie 2000, au dat câștig de cauză candidatului cu cel mai pronunțat discurs anti-China, sprijinit de partidul care avea în program independența față de China. În plus, victoria a

Harta 14: Cercurile de gravitație chinezești (*apud* François Géré, *Pourquoi les guerres? Un siècle de géopolitique*, Paris, Larousse, 2002, p. 156)

intervenit după 55 de ani de dominare a Partidului Naționalist. Cu ocazia discursului inaugural, noul președinte taiwanez a anunțat că nu va declara independența pe timpul mandatului său dacă, la rândul său, statul chinez nu va recurge la forță pentru a pune stăpânire pe Taiwan.

Chiar dacă relațiile politice dintre China și Taiwan nu traversează cea mai fastă perioadă, este aproape verificat faptul că, atunci când legăturile economice se intensifică, la orizont apare un proces de destindere care nu poate să nu-și pună amprenta asupra ansamblului relațiilor dintre cele două state. Or, în plan economic, relațiile dintre China continentală și Taiwan se intensifică, ceea ce ne îndreptățește să anticipăm că, pe termen mediu, se vor îmbunătăți și relațiile politice.

Problema Taiwanului merită analizată foarte atent și dintr-o altă perspectivă. Revenind la dihotomia puteri maritime—puteri continentale, o analiză mai atentă a realității

din ultimele decenii arată că viitorul aparține țărilor care pot realiza sinteza dintre cele două dimensiuni într-o formulă competitivă. Statul care în mod tradițional a avut un statut ambivalent din acest punct de vedere, fiind sfâșiat între chemarea maritimă și cea continentală, a fost, neîndoielnic, Franța. Poziția naturală a Franței oferă atât argumente într-o direcție, cât și în cealaltă. Numai că Franța, prin istorie, a aparținut mai mult puterilor continentale. Poate și pentru că strălucirea ei maximă — în timpul lui Ludovic XIV și a lui Napoleon — a fost în registru continental. Chiar dacă, din punctul de vedere al datelor naturale, Franța poate fi socotită atât putere maritimă, cât și continentală, istoricește ea rămâne o putere continentală. Prima țară care a realizat cu adevărat această sinteză este SUA. Când America bătea la porțile consacrării internaționale ca putere de primă mărime, la întretăierea secolelor al XIX-lea și al XX-lea, a realizat că fundamentală pentru devenirea sa este dobândirea unui statut maritim de prim rang. În numai câțiva ani, ea și-a construit acest statut, ceea ce a ajutat-o în mod fundamental să devină superputere.

În ultima vreme, țara care face o tentativă de a realiza sinteza despre care vorbim este China. Din punct de vedere istoric, China a evoluat într-o formulă continentală. Marea tranziție a Chinei nu este, așa cum am mai spus, de la socialism la capitalism, ci de la putere continentală clasică la putere continentalo-maritimă. Este o tranziție extrem de dificilă, pentru că puterea maritimă implică un alt tip de comportament și alte caracteristici: este mai deschisă, mai liberală, mai mobilă, mai înclinată să folosească „arma“ comerțului, și nu forța propriu-zisă. Datele naturale de care beneficiază China, imensa ei deschidere față de ocean favorizează o asemenea tranziție. Dar China mai dispune de niște atuuri în această privință. Ea se sprijină pe Hong Kong, parte a Chinei și un adevărat simbol mondial al comerțului și mobilității financiare și investiționale; se sprijină pe Singapore, care are cam aceleași virtuți și unde populația chineză are o pondere de 75%. În sfârșit, s-ar putea sprijini pe Taiwan.

Să calculăm ce ar însemna revenirea Taiwanului la China prin puterea economică pe care o deține această insulă. Taiwan este printre primele 10 economii exportatoare ale lumii. Puterea sa financiară este enormă. Dar să calculăm, în același timp, ce deschidere comercială ar oferi revenirea Taiwanului Chinei continentale. Cu Taiwan, China s-ar înscrie definitiv în rândul puterilor maritime de prim rang ale momentului. Dacă, așa cum se spune, SUA încep să se teamă de evoluția Chinei și încep să perceapă această țară drept un competitor strategic, atunci acest lucru se poate cel mai bine verifica în atitudinea față de problema Taiwanului. Mulți autori, inclusiv Clyde Prestowitz, se întreabă de ce SUA au abandonat poziția de acum două decenii, când recunoșteau o singură Chină, iar astăzi sprijină Taiwanul. Acum mai bine de două decenii, China nu era China de astăzi. Rezerva de astăzi a SUA este una de calcul. Astăzi, China nu este un competitor al SUA. Cu Taiwan, ar începe să fie. Să capete premise pentru un asemenea statut. Iar dacă astăzi SUA nu mai sunt în consonanță cu propria poziție de acum douăzeci de ani, dacă sprijină Taiwanul, înseamnă că America începe să considere China un competitor. Iar cea mai directă modalitate de a întârzia ridicarea Chinei este ca Taiwanul să nu revină la țara căreia îi aparține. Dacă această evaluare se verifică, atunci va trebui să conchidem că unul dintre cele mai importante conflicte potențiale ale anilor care vin va fi asociat cu Taiwanul.

Înainte de 1980, Singapore, stat care s-a desprins din Federația Malayezia în 1965, privea cu nedisimulat dispreț la continent, la rămânerea sa în urmă și mai ales la rigiditatea politicii sale. După ce procesul de relansare economică s-a declanșat, la fel ca în cazul celorlalte țări din zonă, și politica statului Singapore față de China continentală s-a schimbat. În anii '90, Singapore a investit miliarde de dolari în China, contribuind la accelerarea modernizării acestei țări. Mulți lideri din Singapore au devenit adepți și susținători entuziaști ai Chinei și ai șanselor sale de afirmare. Grăitor pentru noua orientare este și faptul că aproximativ jumătate din proiectele de colaborare externă sprijinite de guvernul din Singapore sunt destinate Chinei. Fluxul investițiilor externe venite din Singapore — și care, până nu demult, mergeau cu precădere spre Malayezia și Indonezia — a luat calea continentului.

Apare limpede că astăzi, când vorbim de China, nu putem avea în vedere doar statul chinez propriu-zis, ci, de fapt, ceea ce specialiștii numesc *Marea Chină,* un spațiu mai larg, un spațiu locuit de chinezi sau în cea mai mare parte de chinezi, un spațiu aflat sub influență chineză. Între tigrii asiatici, trei sunt chinezi: Hong Kong, Taiwan, Singapore. Chinezii din aceste teritorii au furnizat peste jumătate din capitalul necesar creșterii economice a Chinei continentale în anii '90.

Este instructiv să menționăm că acest *prim cerc de gravitație* chinezească se continuă cu un altul, în care *influența nu se mai sprijină așa de mult pe populație, ci pe factori economici*. China este o prezență dominatoare în toată Asia de Sud-Est și, cum remarca Samuel Huntington, „economia est-asiatică este fundamental o economie chineză"[51].

În ciuda faptului că în acest moment Japonia domină regiunea din punct de vedere economic, economia bazată pe populația chineză a Asiei iese la suprafață rapid ca „un nou epicentru al industriei, comerțului și finanțelor. Această zonă strategică conține substanțiale capacități tehnologice și manufacturiere — Taiwan, teritoriu care s-a remarcat prin spirit întreprinzător — Hong Kong, o excepțională rețea de comunicații — Singapore, un nemaipomenit fond comun de capital financiar (toate cele trei) și o largă înzestrare cu pământuri, resurse și muncă — China continentală"[52]. Deci al treilea centru concentric chinezesc este echivalent cu o Chină care domină întreaga Asie de Sud-Est, alcătuind ceea ce s-a numit „sfera de coprosperitate a Marii Chine". Există date grăitoare care sprijină afirmațiile cu privire la existența acestor cercuri concentrice. Mai întâi populația chineză din zonă: Hong Kong și Taiwan în întregime chineze, în Singapore 75% din populație este chineză, în Malayezia 30%, în Thailanda 14%, în Indonezia 3-4%, în Filipine 2%. Mult mai importantă este puterea economică a acestei populații, care deține 90% din economia Indoneziei, 75% din cea a Thailandei, 50-60% din cea a Malayeziei și, în mod firesc, întreaga economie din Taiwan, Hong Kong și Singapore.[53] Într-un fel, mai șocantă este cifra pe care o furnizează Zbigniew Brzezinski referitor la mărimea absolută a bogăției pe care o dețin cei 50 de milioane de chinezi care trăiesc în afara Chinei. Venitul acestora echivalează cu PIB-ul Chinei continentale[54], ceea ce arată o forță ieșită din comun.

Așa ne și explicăm de ce peste jumătate din investițiile străine în China provin de la propria diasporă. Unele date vorbesc despre cifre mergând până la aproape două

treimi. Indiferent de mărimea acestora, importantă este tendința politică pe care o prefigurează: ridicarea treptată a unei *sfere de influență chineze*, parte componentă a afirmării Chinei ca putere regională. Această sferă este puternică, asociată cu legături etnice și economice. Este foarte probabil ca ea să se consolideze în viitor, pe măsură ce China, ca stat, se modernizează și se afirmă. Drumul Chinei către statutul de putere regională este ceva mai complicat. El presupune *acceptarea regională*. Deci relații bune cu Rusia, chiar dacă probleme de graniță și frustrări istorice planează asupra cooperării; relații bune cu Japonia nu numai ca putere economică și tehnologică numărul unu în Asia, dar și ca țară cu cele mai intense relații comerciale în Asia maritimă, ca partenerul esențial al SUA în regiune. Relații bune cu Coreea, țară cu o dinamică economică impresionantă, interesată în unirea cu nordul peninsulei și în formarea unui stat de cu totul alte dimensiuni și cu alte răspunderi. Relații bune cu Vietnamul și Indonezia, țări confruntate cu probleme complexe, dar foarte importante în zonă. În sfârșit, chiar dacă cele două state au fost angajate în conflicte directe, chiar dacă mențin anumite dispute de graniță, China va trebui să promoveze o relație cât de cât destinsă cu India, statul cel mai important din Asia de Sud și o putere economică în vizibilă ascensiune.

Chiar dacă se află în plin proces de dezvoltare, chiar dacă își redefinește bazele puterii, iar statura sa se impune aproape de la sine, este de așteptat ca, în perioada următoare, China să se afirme într-un mod treptat, din ce în ce mai sigură pe sine, evitând pe cât se poate problemele pe care le ridică în regiune propria ascensiune. În momentul în care China va dobândi nu numai economic, ci și psihologic, statutul de putere regională, cu gradul de acceptare implicat de noul rol, problema afirmării sale ca putere mondială se va rezolva aproape de la sine. Aceasta este particularitatea afirmării internaționale a noii puteri.

Asia de Sud-Est, eșantionul mozaicului asiatic

Asia de Sud-Est cuprinde zece state: Singapore, Malayezia, Thailanda, Laos, Vietnam, Cambodgia, Indonezia, Filipine, Myanmar (Birmania) și Brunei. De ce ne oprim, chiar și pe scurt, asupra acestei zone a lumii? În primul rând, pentru că este un conglomerat de culturi diferite — indiană, chineză, islamică, occidentală. Majoritatea acestor țări, cu excepția Thailandei, au fost colonii europene. Ele au avut legături puternice nu atât cu țările din regiune, cât cu centrele culturale și economice de care au depins. Așa se explică de ce este atât de puternică ideea de *mozaic cultural*. Este interesant de urmărit cum evoluează o regiune atât de diversă din punct de vedere cultural, cu tradiții istorice atât de diferite. Un al doilea motiv este că în regiune locuiesc aproximativ o jumătate de miliard de oameni, deci o populație de mărimea celei europene. Nu putem omite, de asemenea, *importanța strategică* a regiunii. Principalele drumuri comerciale dinspre Orientul Mijlociu spre China și Japonia pe aici trec, Indonezia și Filipinele fiind amplasate chiar pe aceste rute. În general, importanța strategică a regiunii pentru legătura dintre Oceanul Pacific și cel Indian, dintre

Asia de Est, pe de o parte, și Asia de Sud, Orientul Mijlociu, Europa și Africa, pe de alta, nu poate fi trecută cu vederea. Peninsula Indochina, cu cele trei state ale sale — Vietnam, Laos și Cambodgia —, reprezintă prelungirea continentului spre ocean, ceea ce îi asigură o poziție importantă atât pentru puterile continentale, cât și pentru cele oceanice. În sfârșit, aceste state au creat o *regiune economică: ASEAN (Association of South-East Asian Nations)*. Este cea mai veche regiune de cooperare din spațiul asiatic, creată încă din 1967, și considerăm important să facem o succintă analiză comparativă cu Uniunea Europeană.

Învecinată cu Australia la sud, cu India la est, China și Oceanul Pacific la vest, regiunea numără țări cu niveluri de dezvoltare foarte diferite. Unele dintre ele, cum ar fi Singapore, Malayezia, Thailanda, sunt deja încadrate în grupa valorică a „dragonilor asiatici", dar altele au avut un start economic mult mai modest — Laos, Vietnam, Cambodgia. După cel de-al Doilea Război Mondial, unele au evoluat ca democrații moderne (Thailanda și Filipine), altele au optat pentru un sistem cu un singur partid (Malayezia, Singapore) sau pentru un sistem comunist (Laos, Cambodgia și Vietnam). Cele mai sărace țări din zonă sunt Cambodgia și Myanmar; vechea denumire a acestui stat era Birmania, după care a devenit Burma și abia de curând Myanmar (vezi harta 15).

Cum spuneam, regiunea este foarte diversă, chiar exotică din punctul de vedere al diversității. Ea cuprinde un stat cum este Singapore, foarte dezvoltat, cu indicatori economici care îl recomandă pentru plutonul fruntaș al țărilor nu numai din regiune, ci din lume. Cei 4,3 milioane de locuitori ai săi trăiesc cu toții în mediul urban (deci avem de-a face cu o zonă de conurbație generalizată); venitul pe cap de locuitor este de 26,5 mii de dolari, mai mare decât cel al Japoniei, care este de 24,9 mii. Dar și unul cum este Cambodgia, cu o populație rurală de peste 80%, răvășit de dispute politice, unde regimul Pol Pot a vrut să reediteze un gen de revoluție culturală dusă până la ultimele consecințe și a exterminat un sfert din populație, cu puternice lupte interne, având și astăzi un partid comunist la putere, după o perioadă (1991-1993) în care țara a fost un gen de cvasiprotectorat ONU. Vietnamul este considerat o țară săracă, însă Cambodgia are o treime din venitul pe cap de locuitor al Vietnamului.

Care sunt, totuși, principalii actori din zonă? *Indonezia* ne apare de departe drept cel mai important. Nu numai important, ci și tipic: prin populație (220 de milioane de locuitori, cea mai populată țară musulmană și a patra țară din lume), prin mărimea teritoriului (are o suprafață de aproximativ un milion de kilometri pătrați), prin bogățiile naturale de care dispune (mare producătoare de petrol, de cherestea, cea mai mare exportatoare de gaz lichefiat din lume), prin poziția-cheie pe care o deține pentru rutele comerciale dintre Pacific și Oceanul Indian și de aici spre Mediterana (Strâmtoarea Malacca, cea mai aglomerată linie de trafic de vase comerciale din lume, se întinde de-a lungul uneia din insulele sale).

Cu asemenea date, Indonezia poate deveni o putere a lumii de azi. Romano Prodi vorbește despre clubul „celor cinci mari", alcătuit din China, India, Indonezia, Rusia și Brazilia, care, împreună, vor avea în anii ce vin o pondere de peste 20 de procente în PNB-ul mondial. „O Indonezie care să se bucure de pace și stabilitate — spune Cohen — ar putea deveni o adevărată cheie de boltă a zonei Asia-Pacific și un partener

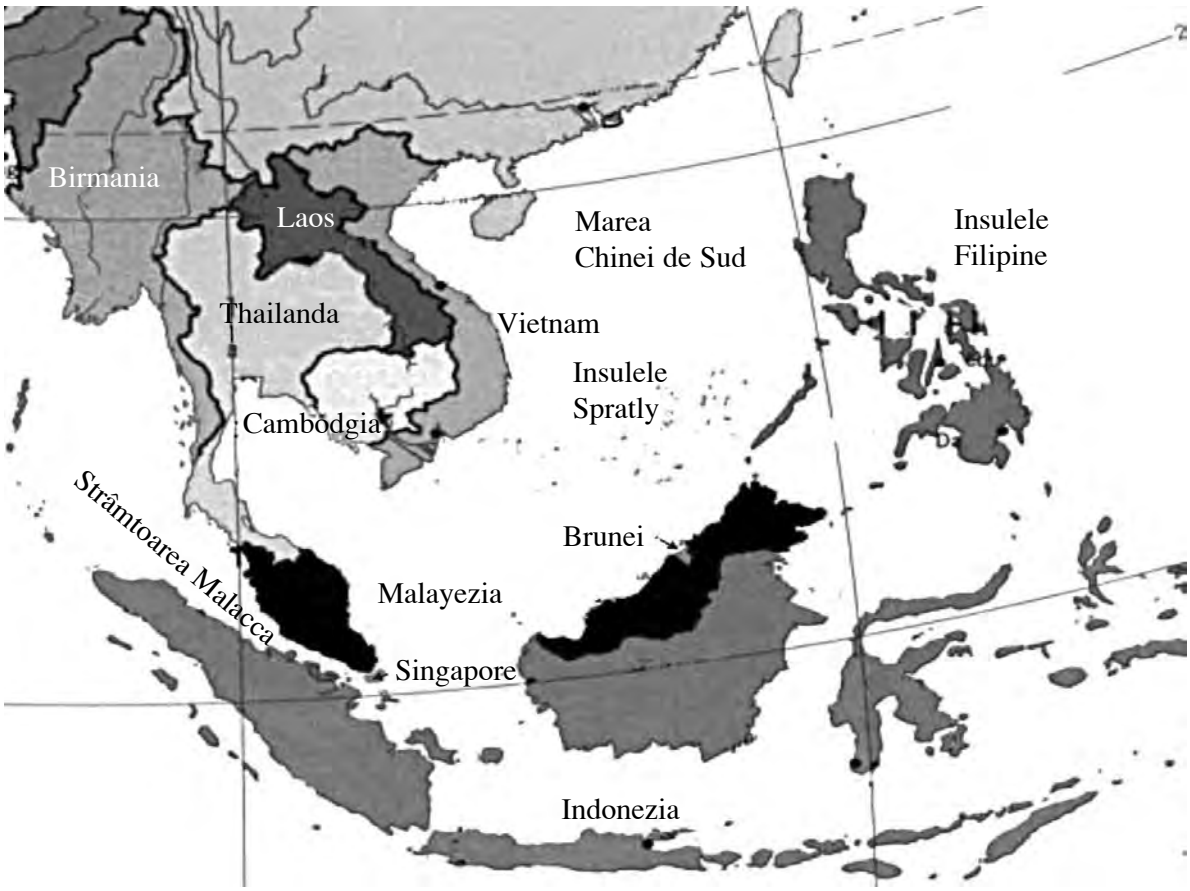

Harta 15: Țările membre ASEAN

potrivit pentru eforturile Japoniei și Australiei de dezvoltare a regiunii.“[55] Dar, cum apreciază același autor, „Indonezia este un stat gata să explodeze“.

Constituită pe fosta colonie olandeză Indiile Orientale, Indonezia este un conglomerat de 13.600 insule (3.000 sunt nelocuite) care se întind pe o lungime de peste 4.800 de kilometri din Oceanul Indian până în Pacific, unde trăiesc peste 300 de grupuri etnice diferite, care vorbesc peste 300 de limbi locale. Cele mai importante insule sunt, totuși, Java (unde se află și capitala țării, Jakarta), Kalimantan (care ocupă sudul insulei Borneo; în nordul insulei se află Sultanatul Brunei, foarte bogat în petrol, și două grupări statale aparținând de Federația Malayezia), Sumatra și Bali. Chiar și între aceste insule mari sunt tensiuni considerabile. Deși Java are o suprafață mult mai mică decât Sumatra, este locuită de o populație de trei ori mai numeroasă (în Java trăiesc 120 de milioane de oameni, deci aproximativ 60% din populația țării, pe când în Sumatra, 40 de milioane). S-a încercat un proces de redistribuire a populației între diferitele insule (ceea ce s-a numit transmigrație), cu slabe rezultate însă. În același timp, Sumatra deține cele mai mari bogății ale Indoneziei — petrol, gaze, cherestea, cauciuc. „Fără Sumatra, Indonezia ar fi împovărată.“[56] Tensiunea dă glas unei judecăți destul de răspândite, potrivit căreia Sumatra produce, iar Java cheltuiește.

Mult mai virulente sunt alte conflicte. De pildă, în partea de nord a Sumatrei se află provincia Aceh, locuită de aproximativ 5 milioane de persoane și care, în istorie,

a avut o existență de sine stătătoare, ca sultanat. Mari conflicte au existat și în timpul dominației olandeze. Mișcarea spre independență totală a provinciei este foarte problematică din două puncte de vedere: Aceh deține cam jumătate din producția de petrol și gaze naturale a Indoneziei (motiv economic), la care se adaugă faptul că provincia se întinde de-a lungul Strâmtorii Malacca (motiv strategic). Alte două conflicte au loc în Indonezia în Sud (tot în această regiune a existat conflictul cu Timorul de Est, care s-a soluționat prin dobândirea independenței). Este vorba despre o mișcare de independență a creștinilor din insula Molucca de Sud, îngrijorați că vor fi asimilați de musulmani, și de lupta locuitorilor din Irian Jaia. Această provincie ocupă partea de vest a insulei Papua, partea de est constituind Papua Noua Guinee (ceea ce poate duce cu gândul la o mișcare de desprindere în vederea unificării cu acest stat independent).

În condițiile unei asemenea întinderi, a diversității culturale așa de pregnante, care fac atât de dificile procesele de comunicare între insule, provincii, culturi, grupuri etnice, mișcările centrifuge își găsesc un bun teren de manifestare. Diversitatea de care vorbeam face aproape imposibilă o judecată cât de cât echilibrată și nuanțată asupra lor. Fapt este că ele există. De asemenea, orientarea către o viață democratică, apărută după căderea președintelui Suharto (1998), a arătat că democrația singură nu poate soluționa problema mișcărilor centrifuge. Probabil că o reașezare a raporturilor dintre insule, provincii, o redefinire a autonomiei, de care unele provincii deja se bucură, ar putea contribui la reașezarea lucrurilor și la stabilizarea situației. Pentru că în plan economic Indonezia are o evoluție bună, cu ritmuri de creștere considerabile, aflate între 5-7 procente, ceea ce ar putea diminua, pe termen mediu, din forța mișcărilor de desprindere.

Vietnam reprezintă, de departe, țara cea mai importantă din peninsula Indochina. O țară care a normalizat relațiile cu China și chiar cu SUA și care, în ultimii ani, a consemnat cele mai mari ritmuri de creștere din regiune. Dacă privim mai atent la hartă, vom observa că Vietnamul înconjoară o bună parte a peninsulei, se arcuiește și o cuprinde în partea de nord-est, est și sud. Poziția aceasta ocupând o bună parte a țărmurilor peninsulei amintește de poziția statului Chile, care, ca o sabie, se alungește de-a lungul coastei vestice a Americii de Sud. Importanța țării decurge, în primul rând, din această poziție naturală, esențială pentru regiune. Ea domină celelalte două state ale peninsulei, Cambodgia și Laos, nu numai prin populație, circa 80 de milioane, ci mai întâi prin așezare (Laosul nu are ieșire la mare și este pe mai mult de jumătate din granițele sale înconjurat de Vietnam). Amplasamentul geografic îi conferă Vietnamului o mare deschidere către ocean, mai precis către Marea Chinei de Sud, considerată un fel de „Mediterană a Pacificului“. Nu departe de țărmurile sale, în această mare se află cele două insule importante prin poziție și bogățiile de care dispun: Spratly și Paracel, disputate de China și care în momentul de față se află într-un gen de condominium chino-vietnamez.

Granița de nord a Vietnamului „intră“ pe teritoriul Chinei, în partea de sud a acesteia, zonă foarte dinamică și intens populată a vecinului de la nord. De aici anumite tensiuni între cele două state, Vietnamul cunoscând o puternică presiune demografică și economică din partea Chinei. De altfel, vizita pe care președintele de atunci al Statelor Unite, Bill Clinton, a efectuat-o în Vietnam în anul 2000 a avut și acest scop,

de a contrabalansa influența chineză în zonă, se pare din ce în ce mai pregnantă. Deși după victoria asupra Vietnamului de Sud și, implicit, a americanilor, Vietnamul s-a reunificat (1975), el se află, în continuare, marcat de diferențele mari dintre nord și sud, acesta din urmă producând circa 2/3 din PIB național. Intră ca membru deplin în ASEAN în 1985. Dispunând de o serie de bogății naturale — petrol și cherestea —, de o populație numeroasă, de o poziție naturală avantajoasă, de o putere militară considerabilă, Vietnamul constituie o *putere de rangul doi* în regiune.

Numite mult timp „bolnavul Asiei de Sud-Est", Filipinele s-au înscris și ele în ritmurile ridicate de creștere ale regiunii: între 5 și 7 procente, în anii '80 și între 7 și 8 procente anual în prima parte a deceniului următor. Modelul de dezvoltare promovat în regiune a fost cel orientat spre export, care în unele state a dat rezultate foarte bune.[57] Să mai menționăm un fapt foarte important pentru înțelegerea situației specifice din regiunea Asiei de Sud-Est. Populația chineză din regiune se ridică la circa 25 milioane. Important nu este atât numărul acesteia și nici măcar distribuția, despre care am vorbit mai sus. Această populație, chiar și acolo unde este mai puțin numeroasă, deține poziții-cheie în economie și comerț și contribuie cu o parte semnificativă la producerea bogăției naționale. În plus, ea contribuie la asigurarea fluxurilor comerciale în zonă, în special cu partea chineză.

Vom înțelege astfel o realitate geopolitică specifică: deși este alcătuită și din țări mari și puternice (Indonezia, Vietnam, Thailanda), Asia de Sud-Est se află sub o presiune crescândă a coloșilor din această parte a continentului: China, India, Japonia. Este meritul țărilor din zonă că au înțeles acest lucru și au inițiat acțiuni de cooperare economică, drept măsură de răspuns la poziția lor aparte.

Cooperare și integrare: modelul ASEAN

Tendințele de integrare economică în Asia de Est pot ține cont de lecțiile evoluțiilor europene și americane. În același timp, dat fiind că aici sunt mai multe puteri care ar dori să dețină întâietatea, puteri de primă mărime, dar și puteri de rangul doi, pot apărea combinații surprinzătoare, precum și tendințe evolutive mai puțin așteptate. Diversitatea este așa de pregnantă, încât și formele de cooperare regională sunt puternic influențate de context, cu tot ceea ce înseamnă el ca problemă economică, culturală, socială, psihologică și de tradiție. Într-un context particular, și formele de cooperare sunt particulare.

ASEAN a fost înființată în 1967 de către cinci țări — Indonezia, Malayezia, Filipine, Singapore și Thailanda — în contextul războiului din Vietnam și al temerii viu resimțite în epocă privind extinderea comunismului. Chiar dacă erau menționate scopuri precum intensificarea cooperării în zonă, obiectivul de fond era unul de securitate. Pe parcurs însă a evoluat către problemele economice, către stimularea cooperării comerciale. În contextul încheierii Războiului Rece, ASEAN a integrat vechii rivali ideologici: Vietnam (1995), Myanmar, Cambodgia și Laos (1997)[58]. După diminuarea sau chiar stingerea amenințării politice, a apărut o amenințare economică reprezentată de

expansiunea japoneză în zonă și de ridicarea masivă a Chinei. Fără a avea în vedere aceste presiuni, nu vom înțelege nici natura ASEAN ca organizație de răspuns la o amenințare externă, nici oscilațiile și pendulările sale între sporirea integrării și „aranjamentele flexibile", între dezvoltarea cooperării intraregionale și antrenarea actorilor principali din Asia. Există specialiști, precum Conway W. Henderson[59], care consideră că ASEAN este singura organizație din regiunea Asia-Pacific care oferă cadrul integrării și cooperării regionale.

Ceea ce s-a spus despre economia japoneză, și anume că motorul *boom*-ului l-a constituit consumatorul american, deci că performanța economică s-a datorat (și) unor circumstanțe externe semnificative, se aplică și în cazul celorlalte miracole economice din Asia de Sud-Est. Există o interpretare dominantă, potrivit căreia miracolul a intervenit în aceste țări în 1988, când Japonia, pentru a evita șocul aprecierii yenului în raport cu dolarul (ceea ce i-ar fi scumpit exporturile), și-a mutat multe dintre industriile producătoare peste hotare. La aceeași metodă au recurs Coreea de Sud și Taiwanul, ca răspuns la presiunea americană similară asupra monedelor proprii. În acel moment, piața chineză nu a putut atrage și absorbi aceste fluxuri de capital și exporturi de obiective industriale, iar principalii beneficiari au fost statele din ASEAN.

Tot așa de adevărat este că o parte din statele regiunii au făcut efortul să valorifice acest moment prielnic și să-și dezvolte propriile ramuri industriale, să-și creeze o tradiție. De pildă, Malayezia a devenit unul dintre exportatorii mondiali de microprocesoare și al treilea producător de semiconductori, după Japonia și SUA; în Thailanda, produsele electronice au devenit principalul articol de export, înlocuind textilele; Singapore și Indonezia au intrat în rândul marilor exportatori de produse electronice și electrotehnice. Regiunea în ansamblu s-a ridicat, iar în 1996 ASEAN a devenit *al patrulea partener comercial al SUA*. De asemenea, între 1990 și 1996 schimburile între ASEAN și China s-au triplat, ASEAN devenind *al cincilea partener de afaceri al Chinei*.

Dezvoltarea economică a zonei a condus, în mod firesc, la intensificarea comerțului în cadrul ASEAN. Valoarea acestuia a crescut de la 27 de miliarde de dolari în 1990 la 70 de miliarde de dolari în 1996. În mod semnificativ, se înregistrează evoluții și în ceea ce privește conținutul schimburilor. Dacă la început comerțul era dominat de petrol și produse petroliere, în prezent, produsele electrice și electrocasnice sunt cele mai frecvente.

Comerțul poate fi tratat drept un joc cu sumă zero. Dacă cineva câștigă teren o face în detrimentul altcuiva. Suma rămâne egală. Întrucât China cunoaște o dezvoltare impresionantă și își sporește volumul exportului — pe piața asiatică sau pe alte piețe —, cineva trebuie să piardă corespunzător cu câștigul țării aflate în ascensiune. Se pare că aceeași regulă se aplică foarte bine relațiilor Chinei cu statele din sud-estul Asiei. Ascensiunea Chinei s-a făcut în detrimentul statelor din Asia de Sud-Est. Și, ca răspuns la noua situație, în 1993 statele ASEAN au semnat acordul de liber schimb AFTA (*ASEAN Free Trade Agreement*). Printre scopurile declarate a fost crearea *unui spațiu al liberului schimb*, capabil de a susține competiția cu alte state asiatice, mai ales cu China, pentru atragerea investițiilor străine de capital.[60] Inițial, acordul prevedea

eliminarea tarifelor vamale în 15 ani, dar în 1994, perioada de timp prevăzută pentru realizarea acestui obiectiv a fost scurtată la 10 ani.

„Gripa asiatică" a amplificat influența chineză

Criza financiară din anii 1997-1998 a încetinit dezvoltarea impetuoasă a țărilor din Asia de Sud-Est. Primele semne ale crizei au fost vizibile în mai 1997, când un atac asupra monedei thailandeze, baht-ul, a fost respins printr-o acțiune concertată a băncilor centrale din regiune. Criza propriu-zisă a izbucnit la 2 iulie, printr-un atac asemănător asupra baht-ului. Nesiguranța cu privire la rata de schimb a monedei thailandeze a dus la o masivă retragere de capital străin din băncile thailandeze și apoi din cele ale țărilor vecine. Neîncrederea investitorilor a luat proporții și un val de retrageri de capital a lovit țările din zonă, ceea ce a condus la prăbușirea monedelor naționale. Rupia indoneziană a scăzut cu 80 de procente în comparație cu dolarul, iar devalorizarea monedelor din Malayezia și Filipine s-a situat între 30 și 50 de procente. Puternice efecte negative a avut criza și asupra Coreei de Sud. Există opinii că unul dintre motivele pentru care criza financiară a luat proporții neașteptate, transformându-se într-un adevărat ciclon, a fost și modul în care Fondul Monetar Internațional a reacționat în acele momente; de altfel, chiar un raport intern redactat de economiști de la FMI a admis că politica Fondului de a impune ridicarea ratei dobânzilor și de a pune în practică politici fiscale severe „este posibil să fi exacerbat și extins panica determinată de devalorizarea baht-ului"[61]. De asemenea, se apreciază că, în momentele de vârf ale crizei, a lipsit un catalizator al regiunii, care să restabilească echilibrul. În acel moment, Japonia, aflată ea însăși în perioadă de recesiune, nu s-a arătat foarte dispusă să joace acest rol și să cumpere o parte mai mare a exporturilor vecinilor asiatici.

Criza financiară a fost un bun prilej pentru China de a-și extinde și consolida influența în zonă. După cum apreciază Supacha Panitchpakdi[62], criza a reprezentat chiar un moment-cheie în afirmarea Chinei ca putere economică majoră a regiunii. Marea performanță a Chinei este că a reușit să oprească criza la granițele sale. La sfârșitul anului 1997, liderii din Asia de Sud-Est l-au „implorat" pe președintele chinez Jiang Zemin să nu devalorizeze yuanul. După cum apreciază specialiștii, decizia luată de conducerea Chinei de a nu devaloriza yuanul a contribuit la stoparea devalorizării monedelor din zonă și, în ultimă instanță, la oprirea procesului de răspândire a crizei. În 1998, după aproximativ opt luni de cutremure financiare succesive, s-a ajuns la o relativă stabilizare a monedelor și a tranzacțiilor bursiere.

Mai multe tendințe economice din zonă au ca efect cumulat extinderea influenței Chinei în Asia de Sud-Est. În primul rând, sporirea investițiilor străine directe în China le va afecta pe cele care aveau drept destinație Asia de Sud-Est. Într-un studiu dat publicității în 2000, Secretariatul ASEAN atrage atenția asupra acestui fapt: „China este o piață imensă și dinamică. Managerii ei economici au condus cu abilitate economia pe parcursul celei mai mari crize economice asiatice, reușind ca țara lor să nu fie afectată. Conducerea politică pare angajată în direcția reformelor economice. Hotărârea cu care China acționează pentru intrarea în OMC este o

demonstrație a acestui angajament. Liberalizarea pieței sale va conduce inevitabil la o creștere a încrederii investitorilor și va prilejui o scădere a costului afacerilor în această țară."[63] Pe de altă parte, salariile în China sunt mai mici cu aproximativ 20% decât în Filipine, cu o treime comparativ cu Malayezia, cu un sfert față de Thailanda. Nu este vorba numai de forța de muncă mai ieftină, ci și mai bine pregătită. Ceea ce se materializează în avantaje comparative în ceea ce privește competitivitatea produselor. Mai ales dacă avem în vedere că ASEAN și China se bazează cam pe aceleași piețe de export: SUA, Asia de Nord-Est și Uniunea Europeană. Potrivit datelor ASEAN, 31,5% din exporturile acestei regiuni și 36,8% din exporturile chineze merg spre piața SUA și a Japoniei. Nu este greu de dedus că, în viitor, va apărea concurența pe toate piețele. Nu trebuie nici să ne îndoim de faptul că se va ajunge la aranjamente acceptabile pentru ambele părți. Dar ele vor conține de fiecare dată o victorie chineză, pentru simplul motiv că economia chineză devine deja mai competitivă.

Către un Fond Monetar Asiatic

Seismul financiar care a traversat o serie de țări din Asia în 1997-1998 a modificat viziunile despre evoluția statelor și a continentului. C. Fred Bergsten[64] surprinde, după părerea noastră cu acuitate, impactul crizei financiare asiatice asupra *modelelor de dezvoltare din zonă*. Deocamdată, avem de-a face doar cu mișcări și căutări ale unor soluții, nu cu aranjamente instituționale, precum în Europa. Fluctuația dolarului și experiența consumată în timpul crizei au pus aceste țări în gardă cu privire la faptul că, atât din punct de vedere comercial, cât și financiar, ele trebuie să-și ia măsuri suplimentare de protecție. Pe acest fond de preocupări, China a propus celor zece state din ASEAN un acord de comerț liber. Temându-se de marele vecin de la nord, cele zece state au invitat la discuții Coreea de Sud și Japonia. Din punct de vedere geopolitic, această inițiativă a dus la apropierea Asiei de Nord-Est de cea de Sud-Est; din punct de vedere comercial, inițiativa respectivă a luat forma unui proiect concret: crearea unei *arii de comerț liber la nivelul Asiei de Est*, ceea ce înseamnă crearea unei regiuni economice și, pentru SUA, apariția unui competitor mult mai puternic decât a fost Japonia în anii '90 și decât este China astăzi.

Din punct de vedere financiar, s-a lansat propunerea creării unui Fond Monetar Asiatic (AMF — *Asian Monetary Fund*). La început, statele din regiune ar urma să stabilească o serie de aranjamente financiare bilaterale. Va fi vorba doar de o *rețea de structuri bilaterale* care va beneficia de un suport financiar evaluat la aproape 100 de miliarde de dolari. Calculul financiar arată că rezervele monetare din zonă s-ar ridica la aproape un trilion de dolari, sumă ce depășește rezervele SUA sau ale țărilor din zona euro. Japonia și China ar urma să participe cu sumele cele mai importante, care ar totaliza mai mult de 500 de miliarde de dolari.

Este limpede că AMF — cum subliniază și Bergsten — *ar rivaliza cu FMI* și ar putea dezvolta conflicte în domeniul financiar. Sigur că o asemenea evoluție ar putea reduce riscul unor tensiuni în zonă. Dar, în același timp, ar încuraja o regionalizare care ar

stimula comerțul și cooperarea în regiune. Este adevărat că o asemenea inițiativă ar lăsa puțin loc pentru prezența SUA în Asia.

Există un moment sensibil pentru evoluția în direcția regionalizării — atât în Europa, cât și în Asia. Fiecare dintre aceste două mari zone economice a trăit un moment de umilință: euro, după lansare, a cunoscut o scădere bruscă, fapt ce nu poate fi desprins de anumite interese extraeuropene; „miracolul economic" al unor țări din Asia a eșuat într-o criză financiară extrem de costisitoare. Se pare că intervenția FMI — care a dictat condițiile însănătoșirii — a marcat memoria liderilor politici din regiune. La fel cum, poate, performanța Malayeziei de a ieși din criză fără sprijinul FMI a dat și ea de gândit.

Din perspectiva discuției noastre, apare limpede încercarea de coordonare a eforturilor — deocamdată într-o formulă bilaterală. Nu este nici un fel de îndoială că eventualele înțelegeri la care se va ajunge vor purta o amprentă specific asiatică. Se pare că liderii de pe continentul asiatic nu sunt mari admiratori ai birocrației de la Bruxelles și sunt în căutarea unor structuri mai simple și mai funcționale. Indiferent de felul în care vor evolua lucrurile, este limpede că tendința spre regionalizare se prefigurează și în Asia. Ceea ce poate ridica probleme pentru SUA, care are un export în regiune de circa 20 de miliarde de dolari. Pe de altă parte, avem un semnal foarte limpede că în domeniul comerțului a sosit momentul unor aranjamente multilaterale în cadrul cărora fiecare țară să-și poată promova interesele. Corectarea subreprezentării Asiei în FMI, în acord cu noua sa pondere economică, devine o prioritate. Percepția potrivit căreia Statele Unite folosesc sistemul financiar și comercial internațional pentru a-și promova interesele poate declanșa regrupări semnificative în diferite zone ale lumii.

O cale asiatică de cooperare regională

După mai bine de trei decenii de activitate, putem spune că ASEAN „a căutat o cale asiatică de cooperare regională"[65]. În toată dezvoltarea spectaculoasă a țărilor din zonă, atât în anii '80, cât și '90, ASEAN a avut un rol important. Acest organism internațional a stimulat aranjamentele bilaterale și a dezvoltat o atmosferă de încredere, esențială pentru accentuarea integrării. O analiză comparativă cu Uniunea Europeană este dificil de făcut, pentru că diferențele sunt prea mari și contextele în care au acționat cele două organisme, foarte deosebite. Vom face doar câteva mențiuni, spre a avea o imagine mai limpede a deosebirilor dintre ASEAN și Uniunea Europeană. Dacă Uniunea a optat de la început pentru o dezvoltare supranațională, orientare accentuată pe parcurs, statele din cadrul ASEAN au promovat un tip de *cooperare interguvernamentală*, în ciuda unor obstacole greu de surmontat. De aceea și sistemul instituțional dezvoltat este mult mai slab decât cel din cadrul UE. Principalul organism decizional este întâlnirea șefilor de guverne sau a șefilor de stat din ASEAN (echivalentul Consiliului European), numai că, în acest caz, nu a existat un sistem de întâlniri regulate și cu o agendă precisă. Primul summit a avut loc la înființare, iar cel de-al patrulea s-a consumat în 1992, când s-a decis ca șefii de guverne să se întâlnească o dată la trei ani — formal — și de câte ori este nevoie — informal. De la această dată,

întâlnirile miniștrilor de externe sunt anuale, ca și cele ale miniștrilor economiei, pentru a discuta probleme ale cooperării în zonă.

În timp ce Uniunea Europeană a beneficiat de un adevărat „motor" al dezvoltării sale, reprezentat de tandemul franco-german, ASEAN nu a avut această șansă, mai mult, el a fost confruntat cu disensiuni și contradicții interne; chiar dacă UE este constituită din țări diferite, din punct de vedere economic și cultural, ea a beneficiat de o anumită omogenitate economică a țărilor membre, de un fond cultural comun. ASEAN a fost confruntată cu discrepanțe economice și sociale mult mai mari (venitul pe cap de locuitor în Singapore e de o sută de ori mai mare decât în Vietnam, iar cel din Brunei cam de 20 de ori mai mare decât cel din Indonezia), cu deosebiri culturale fundamentale (să nu uităm că în regiune sunt religii diferite și, deci, structuri mentale foarte diverse), cu o realitate socială și psihologică atât de diversă, încât orice conciliere era extrem de dificilă. „Disparitatea economică este cea mai importantă barieră în calea cooperării regionale formale în regiunea Asia-Pacific", remarcau Kjell A. Eliassen și Catherine Borve Monsen, adăugând că „nu există precedent în istoria lumii privind succesul unui acord comercial liber între țări cu disparități economice atât de mari"[66]. Prin urmare, preferința pentru aranjamente bilaterale, evitarea unor soluții care să angajeze toți membrii, prudența cu care s-a înaintat în procesul integrării propriu-zise ar putea avea și o asemenea explicație. A mai existat și problema relațiilor preferențiale pe care statele membre le au cu marile puteri (Vietnam-Rusia, Cambodgia-China, Thailanda-SUA), a decalajelor majore dintre state.

La al patrulea summit, care a avut loc în Singapore, în 1992, reprezentanții țărilor membre au semnat un „Acord-cadru cu privire la intensificarea cooperării economice în ASEAN", prin care urmează să se creeze o zonă de comerț liber. Scopul acesteia este să reducă până la desființare tarifele vamale pentru comerțul intra-ASEAN într-o perioadă de 15 ani. Chiar dacă nu se știe care structuri ar urma să aplice un asemenea acord, pentru că ASEAN nu dispune de așa ceva, este de semnalat influența pozitivă pe care Uniunea Europeană a avut-o în direcția adâncirii cooperării intraregionale.

Asistăm la dezvoltarea unui sistem în cercuri concentrice prin crearea, în 1994, a unei structuri mai largi, Forumul Regional ASEAN (ARF), care include și alte țări asiatice, China, Japonia, Coreea de Sud, India, precum și țări sau organisme nonasiatice: Uniunea Europeană, SUA, Rusia, Canada, Australia și Noua Zeelandă. În felul acesta, ASEAN revine la preocupările sale inițiale de menținere a păcii și securității, pe fondul unui vacuum de securitate în zonă. Organizația își asumă un rol de pivot în această privință. Nu discutăm acum eficiența demersului; ne interesează cu deosebire preocuparea acestor state de a apropia cei trei giganți din zonă — China, Japonia și SUA —, de a iniția o acțiune pentru a netezi calea unor viitoare înțelegeri, pentru a crea o atmosferă de încredere. Așa cum remarca și Mario Teló, noul organism se dorește un gen de OSCE al Asiei.[67] În ciuda faptului că are o structură internă de organizare mult mai slabă, care se bazează pe consultări, și că promovează principiul nonintervenției și metoda interguvernamentală de cooperare politică, noua inițiativă trebuie apreciată în contextul stimulării dialogului în zonă și al preocupării de a mișca lucrurile din loc.

Consecințele crizei financiare din regiune asupra evoluției ASEAN sunt contradictorii. La început, criza a generat o orientare către problemele interne ale fiecărei

țări, chiar a accentuat o anumită atmosferă de suspiciune și de tensiune dintre unele state, pentru ca, după aceea, să apară reacția inversă. Summit-ul din decembrie 1998, desfășurat la Hanoi, este revelator în această privință. El a lansat un program anti-criză, semnificativă fiind preocuparea de a institui un gen de monitorizare, de supraveghere regională, și a lansat o cooperare financiară cu Japonia. Programul, numit și „Planul de acțiune 1999-2004", demonstrează voința de a consolida integrarea și de a promova răspunsuri comune la probleme comune: stimularea investițiilor străine în zonă, dezvoltarea infrastructurii și coordonarea politicilor financiare.

În noul context, amintim o altă inițiativă, instructivă pentru tendințele existente în Asia. Este vorba despre crearea unui nou organism, „ASEAN plus trei", deci plus cele mai dezvoltate state ale Asiei de Est — Japonia, Coreea de Sud și China. Câteva semnificații ale noii inițiative nu pot scăpa. În primul rând, ea arată că ASEAN percepe un anume tip de izolare și vrea să se deschidă către marea finanță, fără de care nu-și poate împlini propriile proiecte. În timpul crizei a înțeles că este foarte important să se afle în legătură cu forțe financiare redutabile, cele care pot cu adevărat să o ajute, cum au făcut China și Japonia. Mișcarea s-a produs după lansarea APEC (*Asia-Pacific Economic Cooperation*). Ea exprimă o dorință de lărgire, dar de lărgire temperată, nu atât de mare și atât de puțin coerentă ca în cazul APEC, și de *lărgire asiatică*. În sfârșit, chiar dacă, în continuare, se va lucra într-un spirit interguvernamental, și nu supranațional, noul organism va fi comparabil cu celelalte două regiuni puternice — Uniunea Europeană și NAFTA.

APEC: către o comunitate economică transpacifică

Forumul de Cooperare Asia-Pacific a fost înființat în 1989, la inițiativa Australiei, ca un grup informal de lucru între această țară, Noua Zeelandă, Statele Unite, Canada, Japonia, Republica Coreea, Thailanda, Malayezia, Indonezia, Filipine, Singapore și Brunei. În noiembrie 1991 au aderat China, Taiwan (China recunoaște apartenența Taiwanului la APEC, deoarece forumul reunește economii, iar nu țări separate) și Hong Kong. În 1993, Mexicul și Papua Noua Guinee se alătură APEC, urmate, în 1994, de Chile. Ultimele aderări au avut loc în 1998: Peru, Rusia și Vietnam. APEC, se observă clar, include cele mai importante economii ale regiunii și multe dintre cele mai dinamice și mai dezvoltate economii ale lumii. Cele 21 de economii au un PNB însumat care reprezintă cam jumătate din PNB-ul mondial.

După cum am mai observat, inițiativa în crearea acestui forum a aparținut Australiei, țară care, în mod tradițional, era asociată cu Europa și cu Occidentul în general. „*Redefinirea asiatică a Australiei*" despre care vorbește Huntington[68] este strâns legată de procesul de regionalizare, de intensificarea acestuia, care a generat și serioase *reorientări geopolitice*. În mod tradițional, Australia era legată de Marea Britanie și de Europa. La fel, din punct de vedere cultural și economic. Înainte de anii '50, jumătate din importurile și exporturile Australiei mergeau către Anglia, iar restul, în principal către Europa și SUA. Reorientarea s-a produs ca urmare a sistării tarifelor comerciale preferențiale din Commonwealth (condiție pentru aderarea Marii Britanii la Uniunea

Europeană), dar și a dezvoltării spectaculoase a Asiei. Cert este că astăzi peste jumătate din importurile țării și trei sferturi din exporturile sale se derulează pe relația cu țările din zona Asia-Pacific.[69] Reorientarea geopolitică a Australiei este ilustrată și de un alt fapt: atitudinea față de imigrație. După război, multă vreme imigranții admiși în Australia erau cei proveniți din Europa; cei sosiți din Asia nu erau acceptați, deși relațiile țării cu această zonă se dezvoltau vizibil. O asemenea politică a fost abandonată în 1973. Cum relevă și Cohen, din 1998, 40% din imigranții sosiți în Australia sunt asiatici, iar populația de această proveniență deține deja 7 procente în populația Australiei.[70] Este important că un partener economic a abandonat o relație tradițională.

Ideea unui for de cooperare transpacific a apărut ca urmare a schimbărilor care au intervenit în anii '80 în comerțul mondial. În acel deceniu, relațiile economice între țările din regiunea Asia-Pacific au cunoscut o curbă ascendentă explozivă. În 1980, comerțul transpacific l-a egalat pe cel transatlantic. Cu zece ani mai târziu, comerțul exterior al SUA peste Pacific era cu 35% mai mare decât cel peste Atlantic (conform datelor oferite de *US Department of State Dispatch*, 5 august 1991). Prin urmare, după declarațiile membrilor fondatori, APEC a apărut deoarece lipseau mecanismele economice implicate de evoluțiile spectaculoase din regiune.

La primul summit al liderilor APEC, care a avut loc la Seattle, în 1993, SUA au sperat că vor obține un acord de principiu cu privire la formarea unei zone a liberului schimb, o comunitate Asia-Pacific. În același an, în iulie, cu ocazia vizitei în Asia, președintele Clinton a făcut o declarație considerată istorică: „Națiunea noastră este gata să devină un partener deplin în dezvoltarea Asiei", afirmând, totodată, că America se angajează să creeze „o nouă comunitate a Pacificului"[71]. Efortul american de creare a „comunității economice a Pacificului" nu a avut foarte mare succes, mai ales că, în momentul în care se făceau aceste declarații, Congresul american dezbătea foarte aprins lansarea NAFTA. Sinceritatea declarațiilor americane a fost pusă la îndoială de participanții la summit-ul de la Seattle. Mai mult, a existat impresia că americanii pun un asemenea accent pe ideea de comunitate economică a Pacificului pentru a exercita o presiune asupra europenilor.

La întâlnirea de la Jakarta (1994), APEC a lansat un program ambițios privind crearea unei *zone interregionale de comerț liber* până în 2020. Ceea ce cuprinde o viziune nouă, un nou concept de regionalism, cu regiuni aflate în competiție pe piețe între care barierele vamale dispar sau sunt considerabil reduse. Aceasta ar aduce din nou în discuție pregătirea internă pentru o asemenea competiție. Pentru că, la o analiză mai atentă, competiția deschisă între regiuni fără bariere vamale între ele nu înseamnă decât altă denumire pentru globalizare. Sunt pregătite Myanmar, sau Cambodgia, sau chiar China pentru un asemenea pas? Este importantă, dintr-o asemenea perspectivă, poziția țărilor asiatice față de propunerea americană. ASEAN a fost rezervată, de teama de a nu fi cuprinsă într-o organizație prea largă, în care ea să-și piardă identitatea și unde să nu aibă prea multe de spus. Multe alte state au preferat o strategie soft, cu geometrie variabilă, un fel de APEC *à la carte*.

Pașii în direcția integrării economice au fost mici. Este planificat ca Japonia și Statele Unite să elimine toate barierele din comerțul bilateral până în 2010, iar celelalte țări membre APEC să realizeze același lucru până în 2020. Este greu de anticipat dacă proiectul de creare a zonei de liber schimb a Pacificului se va realiza, dat fiind

numărul mare de state membre, discrepanța dintre nivelurile de dezvoltare, deosebirile între starea economiilor (unele puternice, altele slabe, unele afectate de inflație, altele de supraproducție, unele înregistrând ritmuri considerabile de creștere, altele traversând perioade de stagnare). Un spectru atât de larg al situațiilor economice are ca rezultat abordări diferite, priorități specifice, modalități particulare de rezolvare a crizelor. De exemplu, în timpul crizei asiatice, economiile direct afectate au pus accentul pe problema lichidităților, a ajutorului, a infuziilor de capital, în timp ce economiile mai puțin afectate au scos în evidență necesitatea reformelor în domeniul financiar-bancar. De multe ori, în cadrul APEC a fost vorba de o adevărată competiție între priorități. Faptul că un eveniment cum a fost criza asiatică poate să aibă efecte atât de diferite asupra membrilor aceleiași organizații duce la inerție instituțională.[72]

Sunt interpretări care văd în crearea noului organism un răspuns la integrarea europeană. În același timp, noul organism ar mai putea fi interpretat și ca o încercare de a îngrădi Japonia, de a o înlănțui în firele cooperării, pentru a-i folosi astfel forța de propulsie într-un interes regional. Firește că regiunea are nevoie de Japonia la fel de mult pe cât are și Japonia nevoie de regiune. Dacă ar fi să tratăm tema în termeni geopolitici, este vorba mai curând despre o temere reciprocă și, în același timp, despre un interes reciproc. Temerea se explică prin faptul că piața puternică reprezentată de Asia și, în general, ascensiunea puternică a acestei regiuni, cu actorii ei, ar putea duce la o marginalizare treptată a partenerului de peste ocean, la o estompare a prezenței sale în regiune. Ideea „liniei despărțitoare“ în mijlocul Pacificului, care să divizeze cele două țărmuri, frecvent întâlnită în literatura americană de specialitate, exprimă, după opinia noastră, această temere. Lupta actuală se dă pentru piețe, și nimeni nu-și poate permite să trateze cu indiferență piețele în curs de dezvoltare. Iar piața asiatică este într-o ascensiune incontestabilă. În același timp, nu putem eluda nici faptul că în zonă există tensiuni explicite ori numai latente, există ambiții de dezvoltare economică, și prezența americană este necesară din ambele perspective. Dacă americanii își dau seama de importanța pieței asiatice, și asiaticii realizează câtă nevoie au de tehnologia americană. Apar și vor mai apărea tensiuni, pentru că una din părți ar dori să aibă tehnologie, dar să ofere cât mai puțină piață, iar cealaltă parte ar dori cât mai multă piață și să ofere cât mai puțină tehnologie; nu încape îndoială că tendințele durabile ale procesului, cel puțin pe termen mediu, sunt complementare.

Asia de Sud – parte a „arcului de instabilitate“

De foarte multă vreme, Asia de Sud a avut o proeminență istorică modestă. Cohen spune chiar că este o zonă închisă, care influențează în mică măsură viața planetei. Îi consacrăm câteva rânduri din mai multe motive. Ea a fost într-o perioadă timpurie a istoriei un centru de putere[73] care a strălucit cu deosebire în plan cultural. În Asia de Sud întâlnim mai multe religii, numeroase culturi. Ceea ce reprezenta și un dezavantaj, pentru că totul se distribuie pe mai multe câmpuri. Aici avem diviziuni mari. Trei religii importante: hinduismul, islamismul și budismul, iar liniile despărțitoare nu se mai estompează în mulțimea conflictelor, ci pur și simplu divizează.

Asia de Sud este, apoi, un *decupaj natural* care nu poate să nu atragă atenția. Ea nu este o regiune geopolitică, pentru că nu are o minimă unitate, dar reprezintă „o unitate geografică distinctă"[74]. Țara cea mai importantă din zonă, India, reprezintă un adevărat subcontinent, iar granița sa este marcată de bariere naturale (munți la nord, deșerturi și râuri la vest, oceanul la sud și pădurile musonice la est). Așezarea predispune parcă la o orientare spre interior, deși vecinătatea cu apele Oceanului Indian ar putea stimula și o altă vocație. Asia de Sud își este oarecum suficientă sieși, marcată de autarhism. Schimburile cu țări și regiuni din afara zonei sunt de importanță secundară. Comerțul cu bunuri și servicii deține o pondere de numai 5% în PNB-ul zonei.

În regiune trăiesc peste 1,3 miliarde de persoane (aproape o cincime din populația lumii) și, dacă ținem cont de ritmul natural de creștere demografică, în câteva decenii populația regiunii va ajunge la 1,5 miliarde. Cu siguranță, problema demografică va deveni cea mai importantă preocupare în perioada următoare. În ultimii 50 de ani, India și-a triplat populația și se estimează că la mijlocul secolului actual va depăși China. Și să nu uităm că suprafață Indiei este de trei ori mai mică decât cea a Chinei. De o parte și de alta a marelui colos din regiune se află două state musulmane extrem de populate. Este vorba de Pakistan, a doua țară musulmană ca număr de locuitori, și de Bangladesh, care are o suprafață cam cât jumătate din suprafața României și numără, în schimb, 127 de milioane de locuitori. Dramatismul situației iese și mai pregnant în evidență dacă avem în vedere că 80% din populația regiunii se ocupă cu agricultura; ceea ce însemnă că posibilitățile creării de noi locuri de muncă sunt extrem de modeste. De altfel, Bangladesh și Myanmar (situat la granița dintre Asia de Sud și cea de Sud-Est) se numără printre cele mai sărace țări de pe glob.

Deși regiunea este marcată de puternice tensiuni, din 1985 a luat ființă un organism de cooperare comercială, Asociația pentru Cooperare Regională în Asia de Sud (South Asian Association for Regional Cooperation — SAARC), care cuprinde toate cele șapte țări: Bangladesh, Bhutan, India, Maldive, Nepal, Pakistan, Sri Lanka. Rezultatele sunt modeste, dar meritul său principal este că rezistă, că a supraviețuit într-un climat atât de încordat. Asimetria dintre economiile interne este așa de puternică — India deține 72% din suprafața Asiei de Sud și 77 procente din populație —, încât a inhibat potențialul și disponibilitatea de cooperare zonală. În plus, regionalismul nu poate prinde acolo unde nu dau roade contactele și legăturile bilaterale. Totuși, faptul că au avut loc mai multe întâlniri la nivel înalt, că SAARC a prilejuit și anumite aranjamente bilaterale de dimensiuni mai reduse poate fi consemnat, în contextul dat, ca un lucru pozitiv.

În sfârșit, regiunea a fost traversată, de la câștigarea independenței (1947), de foarte multe conflicte. Ele au fost, în principal, conflicte de graniță, cum este cel, cronicizat, dintre India și Pakistan. Dar și conflicte cu puternică coloratură religioasă, cum a fost cel din interiorul Sri Lankăi, unde religia majoritară este cea budistă. De când și-a câștigat independența, în 1948, Birmania (Myanmar) a fost sfâșiată de războaie civile care au durat până în 1962. După aceea, a fost condusă de un regim militar. Legate de moștenirea colonială, de dispute interetnice sau religioase, conflictele în Asia de Sud au cunoscut un proces de cronicizare, transformând zona într-o *parte a arcului de instabilitate* care cuprinde, în principal, țări din Orientul Mijlociu.

În cele ce urmează vom stărui asupra principalului stat din zonă — India. Înțelegând situația din India, vom înțelege mai bine situația din regiune.

India – contraponderea geopolitică a Chinei

„Pentru China, India constituie dușmanul asiatic prin excelență“, spune Laurent Murawiec. „Cum Japonia rămâne un pitic geopolitic, Indonezia nu este în stare să-și atragă celelalte țări, Coreea nu izbutește să se reunifice, iar Vietnamul este prea sărac și prea slab, masa, dinamica și puterea Indiei acționează ca un pol de atracție asiatică […]. India constituie contraponderea demografică, geopolitică și politico-intelectuală a Chinei.“[75] Dacă am face abstracție de atitudinea nu neapărat prietenoasă la adresa Chinei, de viziunea preponderent clasică asupra geopoliticii, care, iată, subdimensionează un actor, Japonia, a cărui importanță se va accentua și mai mult în viitor, atunci aprecierea autorului american ar putea fi acceptată. Pentru că ea pune în lumină potențialul Indiei, datele sale naturale și istorice care o recomandă drept o putere semnificativă a Asiei și, poate, chiar a lumii.

India britanică ocupa toată Asia de Sud (vezi harta 16). Când, la 15 august 1947, parlamentul britanic votează independența Indiei, are loc împărțirea fostei colonii în două țări, ținând cont de componența etnică a populației: India propriu-zisă (locuită majoritar de populația hindusă) și Pakistanul (locuit majoritar de populația musulmană), care, la acea dată, deținea două teritorii, Pakistanul occidental (Pundjab) și Pakistanul oriental (Bengal), plasate la o distanță de 1.500 de kilometri unul de celălalt[76]. Ceea ce părea a fi un proces pașnic, deosebind, astfel, câștigarea independenței de către India, în raport cu celelalte colonii, s-a arătat, mai târziu, extrem de înșelător.

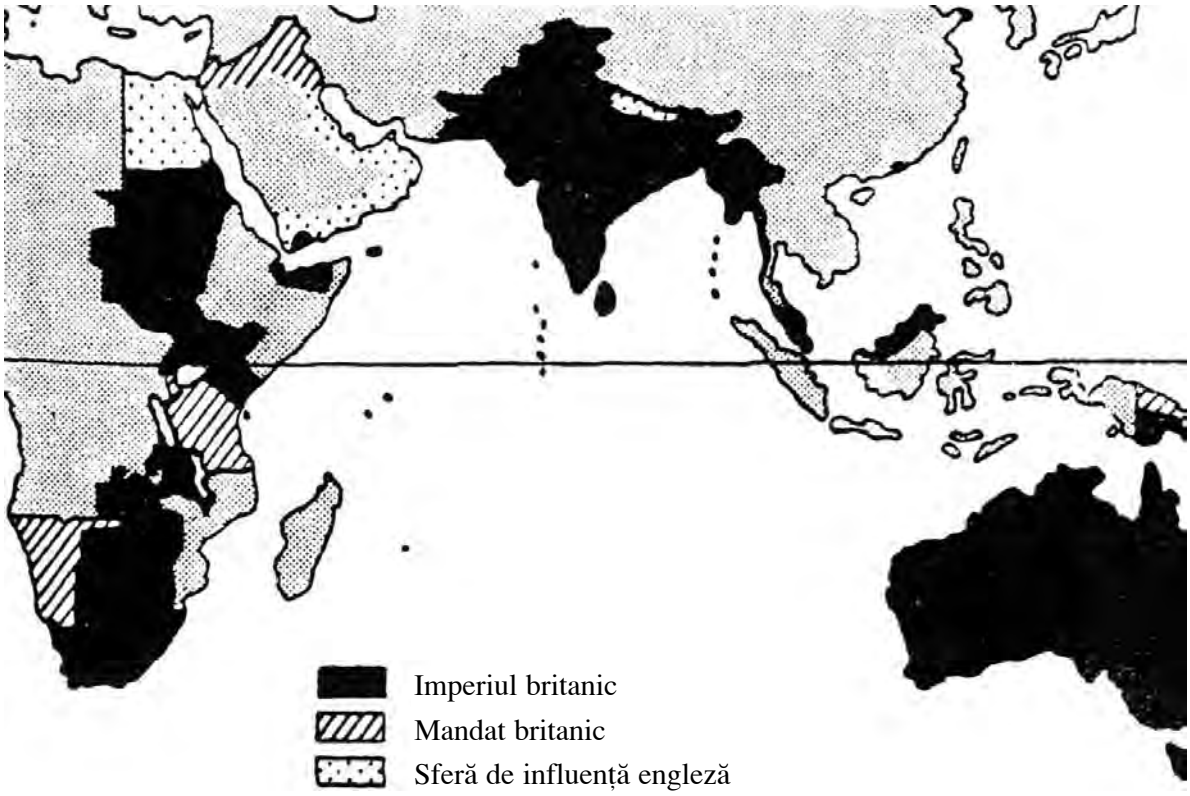

Harta 16: Poziția-cheie a Indiei în imperiul britanic (*apud* Geoffrey Parker, *Western Geopolitical Thought in the Twentieth Century*, p. 71)

Mare adversar al divizării, Jawaharlal Nehru este asasinat, la 30 ianuarie 1948, de un fanatic hindus. Chiar procesul de departajare între teritorii a implicat schimburi masive de populații, care s-au ridicat la 14 milioane de persoane.[77] În mijlocul Indiei rămăsese un stat musulman — Hyderabad — care, după aceea, a fost divizat. Kashmirul — un stat cu populație majoritară musulmană, dar condus de un suveran hindus, este revendicat de ambele țări (vezi harta 17). Astfel se declanșează primul război indo-pakistanez, în decembrie 1947. Doi ani mai târziu, ostilitățile încetează și sub auspiciile ONU se trasează o linie de demarcație între forțele pakistaneze, de la nord și cele indiene, de la sud. Partea sudică este anexată apoi de către India în 1957, ceea ce provoacă un nou război, în 1965. Al treilea conflict este umilitor pentru Pakistan. Nu numai că este pentru a treia oară înfrânt, dar trupele lui Indira Gandhi împart Pakistanul: apare astfel un nou stat, Bangladesh, pe teritoriul Pakistanului de răsărit (1971). Din teritoriul Kashmirului, Pakistanul ocupă 73.000 km pătrați, iar India o

Harta 17: Kashmirul — teritoriu disputat între India și Pakistan (*apud* François Géré, *Pourquoi les guerres? Un siècle de géopolitique*, p. 45)

suprafață dublă, pe care trăiește, în continuare, o populație preponderent musulmană. De atunci, tensiunile au evoluat ciclic, transformând conflictul din Kashmir în cel mai vechi conflict în care au fost antrenate Națiunile Unite.[78] Permanentizarea stării de conflict are un cost economic înalt, pentru că atât India, cât și Pakistanul alocă pentru cheltuielile militare 2,7 procente, respectiv 4,4 procente din PIB (dacă vorbim de cifre oficiale). Conflictul a căpătat, în anii din urmă, altă semnificație; nu numai pentru că ambele părți dețin arma nucleară, dar și datorită faptului că, în contextul agravării situației la vest de Pakistan, el nu mai poate fi tratat pur și simplu drept un conflict de graniță între două state.

„*India is big and India is happily situated*."[79] La nord este apărată, în mod natural, de către munții Himalaya, greu de trecut. Din punct de vedere geopolitic, Himalaya joacă un rol esențial. De aici izvorăsc marile râuri care traversează subcontinentul indian și de care sunt dependente nu numai India, ci și Pakistanul și Bangladesh. În același timp, munții au rolul unei bariere naturale între China și India, cele mai populate state ale lumii, care în ultimele decenii au avut conflicte de graniță tocmai în această regiune. Există două mari trecători prin cei mai înalți munți din lume. Una în partea vestică, Karakorum, care leagă nordul Pakistanului cu provincia Xinjiang din vestul Chinei. Cele două țări au construit aici o șosea asfaltată de aproximativ 1.000 de kilometri lungime. Este important să menționăm acest lucru, pentru că „este singura porțiune pavată din istoricul drum al mătăsii"[80]. Fiind controlată de China, trecătoarea reprezintă o serioasă vulnerabilitate pentru partea de nord a Indiei. Cea de-a doua trecătoare, Diphu, situată în partea de est a munților, se află sub controlul Indiei și blochează trecerea Chinei spre Assam și alte zone de la sud de munți, unde aceasta este interesată.

Pe mai mult de jumătate din graniță, India este protejată de mare, apoi de un brâu de deșerturi. „Umerii" săi continentali sunt străjuiți fie de mari râuri, fie de păduri greu de pătruns. Dacă cineva ar ataca-o, nu ar avea nici un profit, spune Saul Cohen. Din motivele arătate mai sus, India este, mai întâi, greu de atacat. Și totuși, dacă ar fi atacată, ce ar câștiga agresorul? Asupra acestei probleme credem că ar merita să meditățm. Să nu uităm că Anglia i-a lăsat autonomie Indiei.

A ataca India înseamnă a da piept cu *problemele ei interne*, a le prelua cumva. Și prima mare problemă a Indiei este cea a populației extrem de numeroase pentru suprafața pe care o deține țara. Partea de sud a Indiei, cea care ia forma unei peninsule atât de clar decupate și înconjurată de apele oceanului, nu întrunește cea mai mare densitate demografică. Centrul peninsulei este semiarid, iar populația trăiește cu deosebire pe țărmuri, în aglomerații urbane. Interiorul câmpiei Hindustan, din partea de nord a țării, văile mănoase ale marilor râuri Gange, la est, și Indu, la vest, regiunea Golfului Bengal, unde este amplasată vechea capitală a țării, Calcutta, sunt zonele unde întâlnim densități demografice care merg de la 460 de persoane până la 1.900 de persoane pe un kilometru pătrat. Lucrurile nu se opresc aici. În interiorul Indiei trăiesc 120 de milioane de musulmani, cu alte cuvinte a patra mare concentrare de musulmani într-o singură țară. Ei reprezintă 12 procente din populația țării și există enclave mari în centrul țării sau în zone cum ar fi Bombay (în est) sau Bangalore (în sud).

S-ar mai putea adăuga și problemele sociale foarte complexe, generate de marile discrepanțe sociale, de existența unui segment de populație foarte numeros care trăiește

la limita existenței umane. Populația aflată în sărăcie se ridică la 25% din totalul locuitorilor, adică, în cifră absolută, aproximativ 250 de milioane de persoane. Cu multiplele implicații pe care le poate genera o asemenea situație. Și atunci, ce ar câștiga un eventual agresor?

În schimb, India poate revărsa din energia sa, se poate folosi de poziția ei pentru a dezvolta activități profitabile, poate să valorifice atuurile pe care i le oferă populația sa numeroasă, poate găsi căi de afirmare mai puțin bătătorite. Este, credem, tocmai ceea ce experimentează cu un anumit succes de o vreme. Din ce în ce mai mulți specialiști semnalează că India este pe cale să inaugureze *o formulă nouă pentru propria dezvoltare*.

Care este cea mai rapidă cale pentru dezvoltare? se întreabă revista *Foreign Policy*[81]. Investițiile străine, răspunde China, și antrenarea în această direcție a expertizei specialiștilor. India, se pare, a găsit un alt răspuns la aceeași problemă presantă și complexă, pornind de la datele sale. Ea nu neagă viabilitatea răspunsului chinez, dar înțelege că nu l-ar putea urma, sau nu ar face-o cu același succes. China are o diasporă mai puternică și mai bogată. De-a lungul anilor '90, mai mult de jumătate din investițiile străine directe în China au venit de la conaționalii de peste mări. Până acum diaspora indiană a asigurat cam zece procente din valul investițional extern venit în India. Avantajele comparative ale propriei diaspore sunt altele, și India a căutat să le valorifice. Diaspora indiană s-a distins în ceea ce astăzi numim industrii bazate pe cunoaștere. Circa jumătate din specialiștii care lucrează în Silicon Valley sunt indieni, de pildă. Ei sunt prezenți în domeniile înaltei tehnologii, cu deosebire în segmentele de soft. Strategia țării este de a atrage cât mai mulți specialiști indieni plecați în străinătate pentru a construi în țară un fel de cópii ale uzinelor și firmelor unde lucrează. Până acum această strategie a dat rezultate. India deține deja giganți în domeniul softului, cum ar fi Infosys ori Wipro, sau în cel al industriei farmaceutice și biotehnologiilor, cum ar fi Ranbaxy ori Laddy's Lab. S-a construit chiar un folclor în această privință, care este util, pentru că asigură la nivelul omului obișnuit cunoașterea acestor realizări, stimulează încrederea, optimismul, chiar mândria. De pildă, Narayana Murthy, întemeietorul firmei Infosys, este considerat un fel de Bill Gates al Indiei și a devenit un personaj foarte popular. Cert este că în 1999 exporturile indiene de soft au totalizat 5 miliarde de dolari, mai mult de jumătate din exportul țării; în următorii zece ani se preconizează o creștere de zece ori a vânzărilor de soft.[82]

Concomitent, India dispune de o clasă de mijloc de aproximativ 200 de milioane de persoane, bine instruite. De aceea, ea a căutat să dezvolte cu precădere spiritul antreprenorial al acestei populații, să conceapă un sistem bancar mai mobil, care să-și îngemăneze interesele cu cele ale întreprinzătorilor, pentru a ridica firme performante, capabile să facă față competiției internaționale. În 2002, revista *Forbes* a întocmit un clasament anual al celor mai performante companii mici din lume. Clasamentul includea 13 firme indiene și numai patru chinezești.[83]

Cum spunea revista citată mai sus, „cu ajutorul diasporei, China a câștigat cursa, devenind uzina lumii; cu ajutorul diasporei, India ar putea să devină laboratorul tehnologic al lumii". Ceea ce nu înseamnă că India își rezolvă doar în felul acesta multiplele probleme cu care se confruntă și nici că decalajul care o desparte de China a dispărut peste noapte. Cum remarca și Cohen, „comerțul exterior indian reprezintă

un sfert din cel chinez, iar exportul către SUA doar o optime din exporturile chineze cu aceeași destinație“[84].

Iată și un tabel semnificativ privind unele date semnificative din cele două țări:

	Populație 2002	*Rata de creștere a populației*	*Rata de creștere a PNB*	*Investiții directe*	*Populație săracă*	*Mărimea diasporei*
China	1,28 miliarde	0,87%	9,6%	44,2 miliarde	10%	55 milioane
India	1,05 miliarde	1,51%	5,5%	3,4 miliarde	25%	20 milioane

India este de departe forța economică dominantă în regiune. Cu excepția Pakistanului, toate celelalte țări din zonă au drept partener comercial India, care ocupă cam trei sferturi din comerțul lor exterior. Numai că toate la un loc nu totalizează decât trei procente din schimburile comerciale ale Indiei. De aceea, principalele legături comerciale ale Indiei nu sunt în Asia de Sud, ci cu state din afara regiunii: SUA, Germania, Japonia. Totuși, comerțul exterior al Indiei este redus. Poziția geografică — cea mai bună legătură cu exteriorul este Oceanul Indian și proximitatea față de drumurile comerciale dintre Mediterana și Pacific — ar crea condiții optime în acest sens. Sunt doi factori care ne ajută să înțelegem mai bine lucrurile. Principala piață a Indiei este *piața internă*. Chiar dacă nu luăm în calcul populația foarte săracă, piața internă indiană numără câteva sute de milioane de persoane, una dintre cele mai mari din lume. Producția indiană a fost absorbită de această piață și, prin forța lucrurilor, comerțul exterior a fost mai redus. Este adevărat că nici capacitatea internă de producție nu a fost foarte mare sau ceea ce a propus ea spre vânzare nu a fost cerut pe piața externă. În momentul în care produsele au întrunit aprecieri externe, situația s-a schimbat radical. Cazul cu producția de soft și de produse farmaceutice ni se pare semnificativ.

Am prezentat succint aceste date spre a ilustra o posibilă cale de urmat pentru India, o *alternativă potrivită condițiilor sale* și folosind sprijinul extrem de important al propriei emigrații. Și mai ales pentru a arăta că o țară precum India caută, experimentează, configurează noi soluții care să o conducă la succes și performanță. Nu este o strategie consolidată, ca în cazul Chinei; ea nu a produs nici atâtea rezultate, dar este un experiment de mare amploare căruia trebuie să-i acordăm atenția cuvenită. El ne îndeamnă, când vorbim de Asia, să nu limităm discuția și analiza doar la regiunea Asia-Pacific, pentru că am comite o nedreptate.

Cooperarea, noul nume al securității

Absența unor structuri de securitate în Asia a fost trecută cu vederea atâta timp cât conflictul mondial coincidea în cea mai mare măsură cu cel americano-sovietic. După încheierea Războiului Rece, situația în regiunea Asia-Pacific se prezintă din acest punct de vedere altfel. În Asia de Nord-Est există o sursă de conflict latent în Peninsula Coreeană, iar în Asia de Sud-Est avem de-a face cu două zone de tensiune, reprezentate de Cambodgia și Indonezia. În sfârșit, în sudul Asiei, tensiunea dintre

India și Pakistan reizbucnește periodic. „În orice caz", remarca Brzezinski, „lista posibilelor conflicte interstatale și interne din Asia o depășește cu mult pe aceea din Europa"[85]. Prin urmare, *edificarea unui sistem de securitate în această regiune se va impune*. Este limpede că el va trebui să se sprijine pe câteva realități: includerea în acest sistem a SUA; definirea și precizarea pe termen mediu a relației dintre SUA și Japonia în această privință; includerea Chinei în noua structură — proces ce trebuie precedat, de asemenea, de o clarificare a raporturilor pe termen mediu și lung dintre China și Japonia, ca și a celor dintre China și America; în sfârșit, antrenarea Rusiei în noul sistem de securitate nu numai în virtutea forței sale militare, ci și a faptului că ea este, deopotrivă, o țară a Pacificului.

Sunt procese recunoscute de istorie ca generând tensiuni și stări potențiale de conflict. Ceea ce caracterizează în momentul de față Asia este faptul că pe teritoriul său se întâlnesc cele mai multe dintre aceste procese. O asemenea întâlnire poate amplifica îngrijorător coeficientul de risc și poate genera situații imprevizibile.

De câte ori se ridică o putere, stabilitatea zonei în care se ridică aceasta poate fi serios afectată. În Asia de astăzi apar doi mari actori economici, două puteri economice mondiale — Japonia și China —, urmate de alte trei puteri economice regionale: India, Indonezia și Coreea de Sud. Deci Asia urmează să facă față ridicării mai multor puteri și tuturor problemelor pe care le implică noua situație.

Cum am spus la începutul capitolului, în Asia nici cel de-al Doilea Război Mondial, nici Războiul Rece nu s-au încheiat. Probleme cum ar fi împărțirea Peninsulei Coreene în două state, existența unui stat de sine stătător ca Taiwanul, fostă parte componentă a Chinei, ca și faptul că între Japonia și Rusia continuă să existe o dispută în legătură cu Insulele Kurile dovedesc acest lucru. Așa cum am arătat pe tot parcursul capitolului, cooperarea economică asiatică a făcut pași extrem de importanți. Ea a atins niveluri și parametri care asigură o stabilitate din ce în ce mai pronunțată. Însă situațiile menționate rămân adevărate răni deschise, care pot genera evoluții imprevizibile.

Să insistăm asupra relației dintre China și Taiwan. Taiwanul este interesat de menținerea supremației aeriene, una dintre puținele modalități de răspuns în cazul unui atac chinez. În 2003, Statele Unite s-au angajat să vândă către Taiwan un întreg pachet de armament în valoare de 1,3 miliarde de dolari; în plus, SUA vor pune la dispoziția Taiwanului alte dotări în valoare de 5 miliarde de dolari. Ca reacție la aceste mișcări din partea Taiwanului, China a anunțat că își va mări cheltuielile de apărare cu aproximativ 17,6%. Acest lucru ar conduce la sporirea unui buget de apărare a cărui valoare declarată oficial este de 20 de miliarde de dolari, dar despre care se crede că are fi de trei ori mai mare. Tot pentru a contracara supremația aeriană a Taiwanului, China și-a propus să își modernizeze flota aeriană și a achiziționat mai multe bombardiere performante de proveniență rusă, precum și câteva nave pentru navigația de coastă dotate cu echipamente de semnalizare. În acest context, unul dintre cei mai influenți experți chinezi în controlul armamentului declara: „Percepția publică în China privind Statele Unite s-a modificat semnificativ din 1998. Statele Unite au generat amenințări de securitate în Asia-Pacific. Cred că, mai mult ca oricând, China se pregătește pentru o ciocnire majoră cu SUA."[86]

O dovadă că statele din Asia de Est și de Sud trăiesc un sentiment de nesiguranță este și faptul că aceste regiuni absorb 35% din vânzările de arme la nivel mondial,

doar cu 5% mai puțin decât Orientul Mijlociu.[87] Iar achiziția de arme a reprezentat dintotdeauna un semnal că lucrurile pot evolua și într-o direcție conflictuală. Potențialul de risc este accentuat de faptul că „fiecare guvern din regiune este un mare consumator și un mare producător de armament"[88]. Că achizițiile de armament sunt făcute ca urmare a unor conflicte de graniță — cum ar fi conflictul India-Pakistan —, a unor evaluări privind intensificarea mișcărilor centrifuge — cum ar fi situația din Indonezia —, că armele sunt achiziționate în vederea apărării sau, dimpotrivă, a inițierii unor situații conflictuale are, în contextul de față, mai puțină importanță. Semnificativ este faptul că bugetele alocate apărării cresc, și încă într-un ritm îngrijorător, că arsenalul de armament se diversifică și se modernizează, ceea ce face ca, în final, potențialul de risc să se amplifice.

Există în ultima vreme evaluări potrivit cărora orientările politice de dreapta și de coloratură naționalistă s-ar intensifica. De pildă, Robert Harvey consideră că în Japonia, în China, în India și în Pakistan s-ar afirma mișcări de această factură. Deocamdată nu sunt produse suficiente dovezi în sprijinul acestor aprecieri foarte grave. Știm că mișcările radicale, când îmbrățișează și valori naționaliste, predispun la conflicte și la situații tensionate. Urmează să vedem dacă perioada următoare va confirma sau nu o asemenea evaluare.

În Asia nu există instituții regionale în măsură să gestioneze posibile crize și să stabilească obiective comune. În acest context, analiștii nu estimează o retragere a forțelor americane din regiune. Japonia este interesată, cel puțin pentru moment, de menținerea acestor forțe. Concomitent, se conturează un rol mai activ pentru Japonia în regiune, pe măsură ce această țară va depăși „criza liniștită" pe care a traversat-o în ultimii ani și va inaugura un nou curs în propria sa evoluție.

Că echilibrul în zonă rămâne fragil este o realitate. Absența unor structuri și a altor aranjamente de securitate accentuează această fragilitate, conferind situației o notă de precaritate din punctul de vedere al securității. Ceea ce se remarcă în analizele consacrate regiunii Asia-Pacific este o anumită subestimare a capacității statelor de pe acest continent de a concepe și realiza aranjamente de securitate reciproc avantajoase. Se accentuează competiția — reală, fără îndoială —, se supraevaluează inexistența unor structuri de securitate similare cu cele europene și, nu în ultimă instanță, se subestimează capacitatea statelor din regiune de a conveni formule care să asigure stabilitatea și securitatea în zonă.

Elementul cu totul pozitiv în Asia este dinamismul economic, inclusiv cel al regiunii de nord-est a continentului. Neîndoielnic, decalajele și ritmurile de dezvoltare pot crea dezechilibre. Dar saltul în dezvoltarea regiunii, inclusiv în ceea ce privește nivelul de trai, este impresionant, și noi considerăm că aceste decenii de dinamism și prosperitate au marcat profund mentalitatea și psihologia popoarelor din zonă. Este puțin probabil că liderii, formațiunile politice și grupurile sociale vor fi dispuse să abandoneze o orientare care a adus un nivel de dezvoltare și bunăstare de neconceput acum o jumătate de secol, în schimbul promovării unor politici de natură să favorizeze conflicte și tensiuni asociate, mai ales pe acest continent, cu atâta suferință.

Statele Unite ale Americii și noua ordine mondială

Statele Unite nu au fost niciodată așa de puternice

„Statele Unite ale Americii nu au fost niciodată așa de puternice ca la începutul acestui secol", se apreciază în *Atlasul geopolitic și cultural*[1]. Adevăr indiscutabil. Numai că el ar trebui completat: și ca după cel de-al Doilea Război Mondial, și ca după încheierea Războiului Rece. De fiecare dată, Statele Unite au fost puternice și dominatoare prin puterea lor. De fiecare dată, această putere s-a exprimat într-un context particular și a îmbrăcat forme diferite.

La sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, Statele Unite erau puternice mai întâi prin economia lor, care asigura aproape 50% din PIB-ul mondial. Dar nu putem uita că această dominație covârșitoare avea loc pe fondul ravagiilor produse de conflagrație, al prăbușirii sau epuizării puterilor acelui moment. Perioada Războiului Rece a fost marcată de competiția între cele două superputeri ale vremii. Când una s-a prăbușit, prin forța lucrurilor puterea celei victorioase a ieșit mai bine în evidență și s-a impus dominator. Celelalte forțe economice erau cele care se afirmaseră sub umbrela de securitate oferită de SUA, erau aliatele de până atunci. Situația nu mai semăna cu cea de după cel de-al Doilea Război Mondial. SUA aveau o poziție de frunte în anumite domenii — militar și cultural, la care ar trebui adăugat cel al prestigiului —, iar în cel economic, decalajul exista, dar era departe de a fi foarte clar. Japonia făcuse salturi imense și în anumite domenii egalase SUA. La fel Uniunea Europeană. Meritul SUA în perioada care a urmat Războiului Rece este că a consemnat *107 luni de creștere economică neîntreruptă*, un adevărat record, care a făcut ca partea acestei țări în PNB-ul mondial să se ridice de la 25% în 1990 la aproape 30%. Astfel, economic vorbind, SUA sunt mai puternice acum decât Japonia, Germania și Franța, deci următoarele trei țări ca putere economică, luate la un loc.[2] Japonia nu a mai înregistrat creșterea cu care ne obișnuise, iar UE, chiar dacă nu a traversat o criză, a consemnat ritmuri de dezvoltare sub cele ale SUA. Ca urmare, poziția economică a SUA s-a consolidat. Iar decalajele în domeniul militar, deja foarte mari, au devenit, practic, de nerecuperat. Situația este similară în plan cultural.

De-a lungul acestei jumătăți de secol unele puteri au urcat pe roata istoriei, iar altele au coborât. SUA s-au menținut în frunte de fiecare dată și parcă, într-un fel, și-au

consolidat poziția. Ele au încheiat secolul trecut ca singura superputere a lumii, clar detașată de celelalte state sau chiar grupuri de state. De aceea, putem numi cu drept cuvânt secolul pe care l-am încheiat de curând *un secol american*.

Din perspectivă geopolitică, câteva lucruri ni se par extrem de importante, imposibil de ocolit. În primul rând, modul cum a devenit America putere și, apoi, superputere mondială, datele naturale, sociale și politice ale acestei evoluții spectaculoase. Fiind singura superputere a lumii, este important să insistăm asupra caracteristicilor, atuurilor și slăbiciunilor sale. În al treilea rând, care este comportamentul internațional al unei superputeri? Sunt SUA seduse de visuri imperiale, vor să devină o nouă Romă? „Putere modestă" este o contradicție în termeni. Dar cum înțeleg SUA să-și exercite noul rol? Vor reuși să evite tentația imperială sau cea hegemonică? Judecând după datele devenirii lor istorice, ar trebui să spunem că da. Analizând o serie de evoluții din ultima vreme, inclusiv o serie de lucrări americane, scrise de autori americani, care arată că America, în loc să conducă lumea, promovează un fel de confruntare cu lumea, că această țară transformă problemele interne ale altor state în probleme internaționale, că SUA, din „națiune indispensabilă", sunt pe cale să fie percepute drept un fel de „stat-problemă" („*rogue state*"[3]), atunci, chiar dacă răspunsul nu este negativ, problema comportamentului internațional al singurei superputeri a lumii merită o analiză mai nuanțată. În sfârșit, împreună cu Canada și Mexic, SUA au întemeiat o nouă regiune economică: NAFTA — *North American Free Trade Agreement*. O analiză comparativă a acestei regiuni în raport cu Uniunea Europeană și cu ASEAN este instructivă, la fel ca și relevarea unor semnificații geopolitice ale noii regiuni.

„Statele Unite ale Americii nu ocupă teritorii, ci doar le cumpără"

Istoria SUA poate fi văzută ca un proces continuu de expansiune, favorizat, în primul rând, de datele naturale, de ceea ce președintele John Quincy Adams numea „forța naturală", irezistibilă, care a împins în permanență granița către vest. Expansiunea a fost alimentată de diverse ideologii, de inspirație religioasă sau laică, precum „destinul manifest", „America americanilor", „America — ultima și cea mai bună speranță a omenirii", în virtutea cărora americanii ar avea o adevărată datorie de a răspândi idealurile și instituțiile democratice pe întreg continentul american și, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, chiar în întreaga lume. Câteva repere în istoria Statelor Unite ne vor ajuta să ne reprezentăm mai bine acest proces de expansiune (vezi harta 18).

Din perioada colonială (1497-1763) merită reținute câteva momente, care oferă o anumită înțelegere a evoluției de mai târziu a Statelor Unite. După descoperirea Americii de către Columb (1492), noile teritorii sunt luate cu asalt mai ales de către spanioli și francezi. În secolul al XVI-lea, sudul este cucerit, în mare, de spanioli, iar nordul de francezi. Domnia reginei Elisabeta marchează o schimbare de orientare în politica britanică de expansiune. Elisabeta înțelege faptul că noul continent va fi mai bine exploatat prin intermediul unor colonii permanente, populate de coloniști care să lucreze pământul, să trimită surplusul către metropolă și să stabilească forme de

guvernare locală. Modelul va fi impus pe întreg continentul nord-american mai ales de coloniștii britanici din Virginia. Aceștia vor refuza să mai lucreze pentru acționarii companiei care îi trimisese în America și se vor angaja într-un proces de împroprietărire. În teritoriile care au urmat modelul Virginiei se vor forma adunări populare ale coloniștilor, acestea dobândind treptat puterea de a emite legi.

În secolul al XVIII-lea, instituțiile politice din coloniile britanice de pe Coasta de Est se maturizează ca urmare a unei politici de „neglijare benignă“[4] din partea Londrei. În jurul anului 1760, coloniștii încep să pună sub semnul întrebării parteneriatul transatlantic. Încercările de desprindere se intensifică o dată cu impunerea, de către metropolă, a impozitului pe timbru (1765), prin care erau taxate documentele oficiale, cărțile de joc și almanahurile din colonii. Nemulțumirile mocnite izbucnesc în 1773, când guvernul britanic încearcă să impună pentru ceaiul produs de o companie engleză un preț mai mic decât cel al ceaiului produs de autohtoni. Un grup de americani din Boston aruncă în ocean tot ceaiul încărcat pe vasele respectivei companii. Evenimentele de la Boston marchează începutul confruntărilor deschise între metropolă și colonii, iar războiul va începe oficial în 1775.

În 1776, cele 13 colonii care inițiaseră procesul de desprindere — Connecticut, Delaware, Georgia, Maryland, Massachussets, New Hampshire, New Jersey, New York, North Carolina, Pennsylvania, Rhode Island, South Carolina, Virginia — semnează Declarația de Independență. Războiul ia sfârșit în 1783, iar Statele Unite ale Americii sunt recunoscute ca stat suveran. Granițele noului stat sunt trasate de-a lungul râului Mississippi, acoperind zona Marilor Lacuri și partea de nord a Floridei. În 1787 este aprobată noua constituție, care echilibrează raportul dintre puterea statelor membre și administrația centrală.

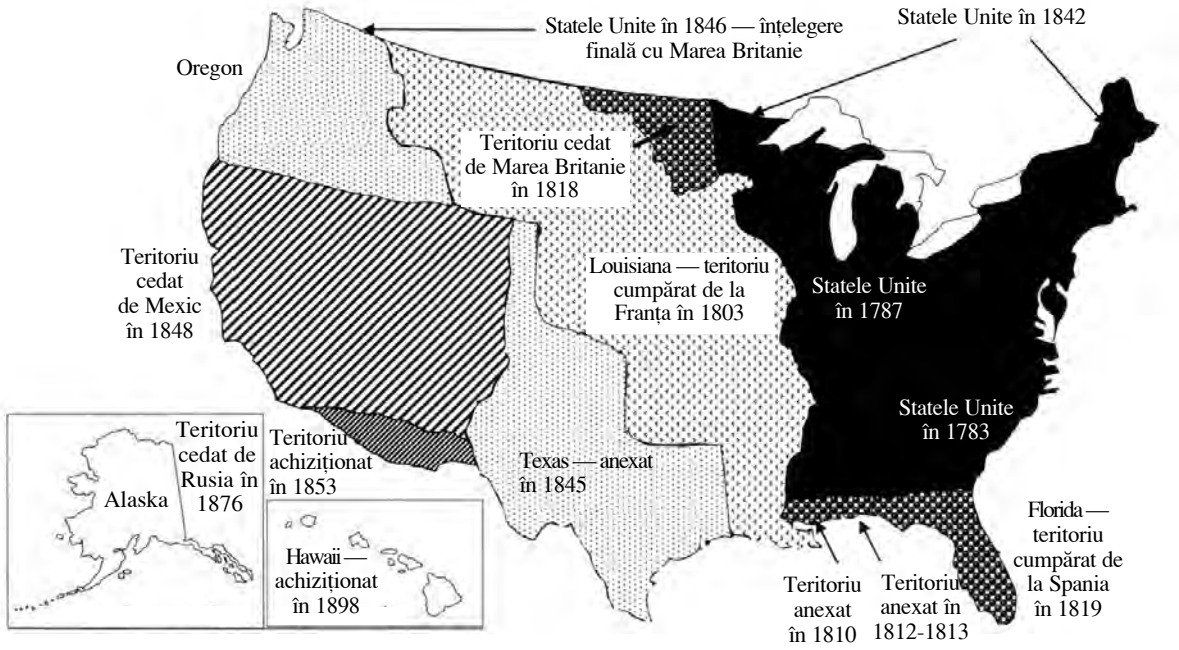
Statele Unite în 1846 — înțelegere finală cu Marea Britanie
Statele Unite în 1842
Oregon
Teritoriu cedat de Marea Britanie în 1818
Teritoriu cedat de Mexic în 1848
Louisiana — teritoriu cumpărat de la Franța în 1803
Statele Unite în 1787
Statele Unite în 1783
Teritoriu cedat de Rusia în 1876
Alaska
Teritoriu achiziționat în 1853
Texas — anexat în 1845
Hawaii — achiziționat în 1898
Florida — teritoriu cumpărat de la Spania în 1819
Teritoriu anexat în 1810
Teritoriu anexat în 1812-1813

Harta 18: Istoria de expansiune a Statelor Unite (*apud Revue Française de Géopolitique*, nr. 1/2003, număr special „Géopolitique des Etats-Unis. Culture, interets, stratégies“, p. 30)

Conștient că independența politică este lipsită de semnificație în absența independenței economice, Madison, unul dintre primii președinți, impune o serie de măsuri care favorizau navele americane în raport cu cele străine în porturile interne. Tot Madison va impune bariere împotriva bunurilor de proveniență britanică și a navelor care transportau astfel de produse până în momentul în care Marea Britanie urma să permită accesul produselor americane pe piața britanică și a Indiilor de Vest.

Ca urmare a acestor măsuri, SUA cunosc o perioadă de dinamism economic. În 1796, valoarea exporturilor americane se dublează comparativ cu perioada de dinaainte de război, în 1801 este de trei ori mai mare iar în 1803 de patru ori. Transportul bunurilor de orice proveniență pe ruta transatlantică începe să fie efectuat aproape în exclusivitate cu nave americane. În felul acesta, SUA, care nu produceau aproape deloc zahăr, de exemplu, au devenit în scurt timp cel mai mare intermediar în domeniu.

Un punct de reper în războiul pentru independență economică îl reprezintă achiziționarea Lousianei (1803). Teritoriul cumpărat de la Napoleon era de importanță strategică: New Orleans reprezenta un centru comercial puternic și o importantă cale de acces spre Mexic, iar râul Columbia oferea ocazia de a stabili o rută comercială directă cu Asia. Un amănunt oarecum amuzant este faptul că, în acel moment, guvernul american nu dispunea de lichidități pentru a onora tranzacția. Numai după ce au ocupat New Orleans americanii au vândut o serie de acțiuni unor firme britanice, care, după reținerea comisionului, au plătit suma către trezoreria franceză.

După cumpărarea Lousianei, americanii își îndreaptă atenția către Florida (1819). Peninsula Florida reprezenta modalitatea de a controla căile de acces de la Atlantic către Golful Mexic. Istoriografia americană subliniază faptul că cele două Floride (de vest și de est) au fost cumpărate de către americani de la spanioli, dar tratatul care consfințește trecerea acestui teritoriu în posesia SUA nu face vreo referire la așa ceva; interpretarea înaintării către Vest drept o serie de „afaceri reușite“ a fost preferată în discursul oficial pentru a impune ideea că „spre deosebire de alte națiuni, Statele Unite nu ocupă teritorii, ci doar le cumpără“[5]. O părere opusă exprimă chiar diplomatul spaniol care a negociat tratatul referitor la Florida: „americanii cred că teritoriul lor este destinat spre a se extinde, acum până la istmul Panama și, după aceea, până unde se sfârșește Lumea Nouă […]. În goana lor după cât mai mult teritoriu, Statele Unite urmăresc nu numai obiectivul de a extinde limitele țării — deja prea mari — și de a se pregăti pentru dominarea întregii Lumi Noi, ci și pe acela de a-și asigura un imens fond de resurse și de bogății, pe care să le valorifice în întregime.“

Între 1820 și 1860, Statele Unite anexează Texasul, poartă un război cu Mexicul, în urma căruia anexează Arizona și New Mexico. Apoi se îndreaptă spre vest, încorporând teritoriile care constituie astăzi California, Nevada, Utah, părți din Montana, Oregon, Washington. Teritoriul încorporat în această perioadă are importanță pe mai multe planuri. În primul rând, el adaugă suprafeței SUA cam o treime din ce deținea la acel moment. În al doilea rând, sunt teritorii bogate în aur (California), în zăcăminte petrolifere (Texasul). Dar poate cel mai important lucru, sunt teritorii care asigură deschiderea țării spre Pacific și spre Asia. Prin încorporarea lor, SUA devin o *putere pacifică* și, în felul acesta, câștigă o poziție strategică pe care nu o mai deținea nimeni: de a se învecina pe o lungime aproximativ egală cu ambele oceane, de a

avea legături maritime directe cu cele două continente importante: Asia și Europa. Actualizarea acestui rol era o problemă de dezvoltare și de modernizare internă. Dar poziția fizică, geografică, fusese deja asigurată.

În 1848, SUA încearcă să cumpere Cuba de la Spania, dar Spania — alarmată de invazia americană în Texas — refuză oferta și comasează pe teritoriul cubanez o forță militară de aproximativ 20.000 de soldați. În acea perioadă, Golful Mexic era numit „Marea Neagră a Americii", Havana — un alt Sevastopol, iar Mexicul — Turcia Americii; Cuba și Mexic trebuiau păstrate în sfera de influență a Americii, reprezentând teritorii vitale pentru o rută comercială dinamică, o rută care să nu fie împărțită cu nici o altă putere.

„Este la fel de sigur că noi vom controla marea precum este că răsare soarele"

Expansiunea și consolidarea economică sunt întârziate de Războiul Civil (1860-1865). Declanșat dintr-o multitudine de motive — dintre care cele economice sunt și ele semnificative —, războiul va fi câștigat de statele din Nord tot prin recursul la măsuri economice, mai ales ca urmare a capacității acestora de a impune blocade asupra porturilor Confederației și de a le deconecta de la fluxurile comerciale consacrate.

Perioada de reconstrucție (1865-1896) este una de consolidare internă, de punere la punct a infrastructurii indispensabile unei puteri care se extinsese la scară continentală. În 1869 este definitivată prima autostradă transcontinentală, începe procesul de construire a rețelei de autostrăzi care va lega statele între ele, a rețelei de cale ferată, precum și a porturilor capabile să găzduiască nave de mare tonaj. Infrastructura puternică — șosele, porturi, canale de navigație și sisteme de comunicații — era considerată un instrument indispensabil al competiției pe piețele internaționale. În același timp, SUA declanșează expansiunea pe mări, ghidată de o politică externă și o activitate diplomatică agresive. În 1898 are loc războiul americano-spaniol, la sfârșitul căruia SUA vor exercita o adevărată hegemonie în zona caraibiană și vor deveni actorul principal în Pacific. Influența SUA în regiune va fi consolidată prin ceea ce în literatura de specialitate va fi cunoscut sub denumirea de „diplomația dolarului".

În 1903, președintele Theodore Roosevelt încurajează o revoltă în provincia columbiană Panama și recunoaște imediat independența noii entități create; obține, în schimb, dreptul de administrare a unei fâșii de pământ late de aproximativ zece mile, situată de o parte și de alta a drumului maritim. De menționat că prima tentativă de străpungere a canalului aparține Franței, dar acțiunea a eșuat în cele din urmă, minată și de o serie de scandaluri financiare.[6] Controlul exercitat de SUA asupra acestei porțiuni, care va dura până în 1979, va permite obținerea unor avantaje imense, mai ales după ce americanii construiesc canalul.

În jurul anului 1900, SUA ocupau primul loc în ceea ce privește extracția de cărbuni și fier, aveau cea mai mare pondere în ceea ce privește produsele obținute din agricultură și alte produse manufacturate, reprezentau unul dintre exportatorii principali de produse și de capital.[7] Saltul înregistrat de SUA de la câștigarea independenței până la cumpăna dintre secole este atât de mare încât a provocat următoarea compa-

rație: „din multe puncte de vedere, un american din perioada revoluției s-ar simți mai apropiat de Atena lui Pericle decât de America industrială a anului 1900“[8]. Simultan cu mișcarea de consolidare internă, SUA încep să se deschidă către Europa. Indicii în acest sens ne oferă și numărul mare de diplome pe care tinerii americani le obțineau în principal de la universitățile germane, numărul căsătoriilor dintre fetele prosperilor industriași americani și tinerii reprezentanți ai nobilimii europene, frecvența călătoriilor dinspre Lumea Nouă către bătrânul continent, influxul de obiceiuri, gusturi, mode europene. Familiarizarea cu istoria și cu obiceiurile Lumii Vechi începea să fie considerat un semn de distincție al aristocrației americane în formare.

În jurul aceluiași an, SUA dețineau deja un imperiu maritim, în urma unei expansiuni întemeiate atât din punct de vedere strategic, cât și economic. Comandantul marinei (*Secretary of the Navy*) între 1889 și 1893, Benjamin F. Tracy, era conștient de potențialul strategic al mării și sublinia: „marea va reprezenta sursa de putere a unui imperiu. Este la fel de sigur că noi vom controla marea precum este că răsare soarele“. Expansiunea pe mări a fost determinată și de o adevărată presiune economică. În anii 1890, piața internă americană devine insuficientă, ceea ce face o prioritate din căutarea unor piețe externe care să absoarbă surplusul de producție industrială.

Iată câteva date care arată cât de mult se dezvoltaseră SUA și cât de mare era presiunea interioară spre noi piețe de desfacere:

Valoarea exporturilor și a importurilor (milioane de dolari), 1870-1900

Anul	*Exporturi*	*Importuri*	*Total*
1870	393	436	829
1871	513	533	1.046
1880	836	668	1.504
1885	742	578	1.320
1890	858	789	1.647
1895	808	732	1.540
1900	1.394	850	2.244

Exporturile americane în funcție de piață (în procente), 1870-1900

Anul	*Europa*	*America de Nord*	*America de Sud*	*Asia*
1870	79,4	13	4,1	2,9
1871	80,1	13	3,7	2,7
1880	86,1	8,3	2,8	2,2
1885	80,8	10,3	3,8	4,6
1890	79,8	11	4,5	4,2
1895	77,8	13,6	4,3	3,8
1900	74,6	13,5	2,8	7,8

Sursa: Edward P. Crapo, Howard Schonberg, „The Shift to Global Expansion“, in William Appleman Williams (ed.), *From Colony to Empire: Essays in the History of American Foreign Relations*, John Wiley & Sons, New York, 1972, p. 144

Asistăm, în acest context, și la o mare dezbatere cu conotații strategice privind evoluția economică a țării. Cea mai mare parte dintre produsele de export erau transportate cu nave britanice. Exportatorii propriu-ziși erau mulțumiți să închirieze navele, indiferent de proveniență. Pe ei nu îi interesa flota comercială a țării, ci efectuarea la timp a transportului. Liderii țării înțeleg însă că se creează o dependență de navele britanice și, mai ales, că acest *boom* economic era o excelentă ocazie pentru construirea unei flote comerciale proprii. În acest context, scrierile lui Mahan, care dezvoltă ideea nevoii vitale pentru SUA de a avea o flotă puternică devin extrem de populare. Puternicul conflict de interese între proprietarii și constructorii de nave este, în cele din urmă, depășit: vor avea câștig de cauză interesele strategice și economice de ansamblu ale SUA.

Construirea unei flote puternice și deschiderea Canalului Panama (1914) reprezintă argumente principale, apoi, pentru depășirea izolaționismului — ca opțiune economică și de politică externă. După participarea la Primul Război Mondial, SUA vor deveni un actor cu acoperire globală autentică, interesat în mod vital de tot ceea ce se întâmplă pe glob. SUA nu vor mai putea să privească indiferente la evenimente care au loc la mii de kilometri distanță de granițele proprii. Cu atât mai puțin la schimbări de echilibru în Orientul Îndepărtat, în America Latină sau în Europa.

Țară maritimă sau continentală?

Dacă privim atent la harta America, mai ales după ce l-am parcurs pe Mackinder, o întrebare devine stăruitoare: ce fel de țară sunt Statele Unite, maritimă sau continentală? Răspunsul este delicat, pentru că aproximativ jumătate din granițele sale sunt maritime, jumătate continentale. Apoi, putem încadra o țară doar după întinderea vecinătății cu marea, respectiv cu continentul? O țară maritimă se distinge și prin ponderea activității sale comerciale și prin capacitatea de a folosi marea și avantajele sale, deci prin mărimea și capacitatea forței sale navale. În acest caz, ar trebui să facem o comparație cu producția și activitatea tipic continentale ale SUA, pentru a vedea care sunt mai importante. În orice caz, încadrarea respectivă este extrem de dificilă.

Chiar dacă ni s-a părut puțin forțată, tocmai pentru a încăpea într-o schemă, interpretarea pe care Saul Cohen o dă evoluției geopolitice a SUA este demnă de luare-aminte. Autorul vorbește despre patru etape de dezvoltare geopolitică a SUA, în funcție de ponderea care se acordă continentului sau coastei, deci oceanului, în dezvoltarea SUA. Acest lucru nu trebuie privit în sine. Orientarea preponderentă către continent sau ocean imprimă trăsături distinctive politicii externe a SUA. Când țara a traversat o perioadă preponderent continentală, politica externă a fost marcată de note izolaționiste; dimpotrivă, când SUA s-au orientat preponderent către ocean, politica lor externă a devenit mai deschisă, angajamentele internaționale mult mai vizibile.

Patru etape în dezvoltarea geopolitică a SUA

Etapa	*Interior*		*Exterior*	
	Perioada	*Mijloace de transport*	*Surse de energie*	*Orientare*
Maritimă	Perioada colonială — 1803 (cumpărarea Louisianei)	Râuri, șosele, transportul cu cai	Mori de vânt	Controlul asupra țărmului
Continentală	1803-1898 (Războiul americano-spaniol)	Cale ferată, râuri, canale, transportul cu cai	Mori de vânt, cărbune	Unificarea și extinderea la scară continentală
Continental-maritimă	1898 — izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial	Șosele, autostrăzi	Petrol, gaze naturale, cărbuni, motorul cu combustie internă	Continuarea expansiunii continentale; expansiune în Caraibe și în Pacific
Maritim-continentală	1941 — prezent	Autostrăzi, cale ferată, avioane	Toate + energie nucleară	Expansiune la nivel global

Sursa: Saul Bernard Cohen, *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield, Lanham, Boulder, New York, Oxford, 2003, p. 107

Perioada maritimă. Saul Cohen vorbește despre o perioadă maritimă, întrucât în acea vreme teritoriul SUA era plasat pe Coasta de Est, iar comerțul reprezenta principala ramură a economiei, fiind bazat pe exportul de produse din agricultură. Coloniile importau produse manufacturate și exportau cu precădere produse agricole precum tutun, orez, bumbac, grâne, carne, pește și blănuri. Pentru americanii din această perioadă, coloniile și, apoi, statele independente erau parte componentă a unei lumi dominate de către o altă putere; principala lor preocupare era asigurarea controlului asupra coastei.

Perioada continentală. Începutul acestei etape este marcat de cumpărarea Louisianei de la francezi, în 1803. Când spunem acest lucru nu trebuie să avem în minte Louisiana de astăzi, ci o vastă suprafață de pământ care se întindea de la Mississippi la Munții Stâncoși și de la Golful Mexic până la coloniile din nordul țării, controlate încă de către englezi. O suprafață de 2.120.000 de kilometri pătrați, care însemna dublul suprafeței deținute la acea vreme de către SUA. Pe lângă mărimea propriu-zisă, achiziționarea Louisianei deschide apetitul continental al tânărului stat. Într-o primă fază, dezvoltarea a fost susținută de agricultură. Urmează *boom*-ul înregistrat de construcția de căi ferate, Chicago stabilește conexiuni cu toate celelalte colțuri ale țării, se asigură accesul industriei manufacturiere la materiile prime și la piețe. Asistăm la o dezvoltare sprijinită pe doi piloni: agricol și industrial, unul stimulându-l pe celălalt. Deja, în perioada Războiului Civil, producția din agricultură o egalează pe cea de produse manufacturate. Războiul a oferit un stimul major procesului de industrializare în nord-est și în zona vest-centrală a SUA, pentru ca în jurul anului 1880 America să devină cel mai mare producător de oțel și de utilaje agricole.

Perioada continental-maritimă. Această perioadă începe cu războiul americano-spaniol din 1898, care permite Statelor Unite ale Americii să-și extindă influența în zona pacifică și caraibiană, ca o prelungire firească a puterii continentale deja dobândite, și se încheie o dată cu cele două „decenii de tranziție" dintre cele două războaie mondiale. Avem de-a face și cu o primă proiecție a puterii dincolo de granițe, dar centrul de greutate al dezvoltării rămâne pe continent. Perioada continental-maritimă este caracterizată, în principal, de consolidarea expansiunii continentale. Lungimea căilor ferate a crescut, de la 84.780 de kilometri (1870) la 426.210 kilometri (1916). Apar marile aglomerări urbane — New York, Chicago, Detroit, St. Louis, explozia urbană fiind alimentată mai ales de numărul impresionant de imigranți din Europa Centrală și de Est. Între 1900 și 1920, în SUA vor intra peste 14 milioane și jumătate de emigranți, astfel încât, din totalul populației (de aproximativ 106 milioane), 14% erau născuți în străinătate. Recordul în ceea ce privește ponderea emigranților în totalul populației nu a mai fost niciodată atins, procentajul a scăzut la 4,7% în 1970, cu o ușoară creștere până la 10% în prezent.

Participarea la Primul Război Mondial nu a însemnat abandonarea preocupărilor legate de dezvoltarea internă. Mai mult, conflagrația a stimulat producția de grâu și de porumb, precum și dezvoltarea industrială, mai ales a orașului Chicago și a altor centre.

Perioada interbelică este caracterizată de o întoarcere a SUA către interior, având drept rezultat dezvoltarea producției agricole, dar și o evoluție fără precedent a procesului de industrializare. Partea vest-centrală a Americii, vestită în a doua jumătate a secolului al XIX-lea pentru supremația în producția agricolă, se adaptează noilor condiții și preia conducerea ca zonă industrializată și urbanizată.

În această perioadă, accentul cade pe valorificarea potențialului continental, dar nu lipsesc nici preocupările maritime. Dovadă: prezența americană în Pacific, transformarea Cubei în protectorat american, anexarea insulelor Hawaii, promovarea politicii „ușilor deschise" față de China, deschiderea Canalului Panama, invadarea insulei Haiti, prezența marinei americane în Honduras, Santo Domingo, Nicaragua.

Perioada maritim-continentală. În perioada maritim-continentală, arată Cohen, zona de coastă, „inelul maritim" cunoaște o adevărată explozie în raport cu interiorul SUA, până în punctul în care „coasta a ajuns să domine partea continentală". Din timpul celui de-al Doilea Război Mondial și până în anii '50-'60, orientarea continentală a fost pe picior de egalitate cu cea maritimă. În această perioadă, teoriile care acordă întâietate exploatării trăsăturilor continentale capătă o anumită proeminență, îndemnând la izolaționism economic, la exploatarea resurselor interne și a pieței interne. Aceste teorii vor fi contrazise de tendințele economice și demografice ale anilor '60. Zona de coastă a înregistrat o creștere spectaculoasă a importanței în raport cu partea continentală, până în punctul în care coasta începe să domine interiorul. Coasta mai este numită de Cohen și „Statele Unite ale celor patru mări": Atlanticul, Golful Mexic, Pacific și Marile Lacuri. Zonele de coastă prezintă multe trăsături comune: sunt intens populate, puternic industrializate, dețin un număr considerabil de porturi, rețeaua de transport aerian, maritim și terestru este sincronizată; coasta este axată pe servicii, pe industria manufacturieră, turism și comerț internațional.

Iată care sunt, într-o formă sistematizată, argumentele lui Cohen în favoarea afirmației potrivit căreia partea continentală este dominată, acum, de coastă:

1. În primul rând, impactul dezindustrializării a avut efecte devastatoare asupra activității economice din Michigan, Ohio, Indiana și Illinois (state de interior). Producția americană de oțel scade brusc de la 131 de milioane de tone în 1965 la 88 de milioane de tone două decenii mai târziu. Noile centre industriale — bazate pe importul de oțel — încep să fie situate pe coastă. După aplicarea măsurilor de creștere a eficienței și introducerea de noi tehnologii, producția americană de oțel crește din nou în 1998 la 109 de milioane de tone, după care scade la 95 de milioane de tone în 2001, an în care 1/3 din oțelul necesar industriei americane era pus la dispoziție de producătorii din Japonia, Rusia, Coreea de Sud, Brazilia, Ucraina.

2. Industria producătoare de automobile nu mai este nici ea concentrată în partea central-estică a Americii. Detroit-ul a decăzut din poziția de centru incontestabil al producției mondiale de automobile, iar industria se concentrează în special în California și sudul SUA.

3. Centrul SUA a cunoscut un declin considerabil și în ceea ce privește producția de armament. Natura echipamentelor pentru apărare s-a schimbat fundamental, de la tancuri și alte tipuri de armament greu produse în Michigan și în statele înconjurătoare la avioane, sisteme electronice de supraveghere și nave produse în Atlantic, în zona Golfului Mexic și a coastei pacifice.

4. Producția de petrol a scăzut și ea. De la 9,6 milioane de barili pe zi în 1970 (ceea ce reprezenta circa 20% din întreaga producție la nivel mondial), ea a ajuns la 6,1 milioane de barili pe zi în 1996 (mai puțin de 10% din totalul mondial). Producția internă a crescut la 7,8 milioane de barili în 1999, a scăzut din nou în 2001 la 5,8 milioane, ceea ce a accentuat dependența de importuri în această ramură. Aproximativ 60% din aceste importuri provin din Canada, Mexic și Venezuela, iar 20% din Arabia Saudită și din alte țări din Orientul Mijlociu. Nivelul scăzut al producției și nivelul crescut al importurilor a slăbit economia concentrată în interiorul SUA, iar centrul de greutate al industriei petrochimice s-a mutat în apropierea porturilor.

5. Interiorul SUA și zona Marilor Lacuri și-au diminuat importanța economică și politică și ca urmare a faptului că sectorul agricol și-a schimbat și el profilul. Agricultura SUA este orientată mai ales către export, este puternic mecanizată, dar cu toate acestea exportul de produse din agricultură nu are decât o pondere de 8% în exporturile americane. Deci, în ansamblul activității de export, partea continentală nu exercită o influență semnificativă.

6. Populația din cele 30 de state care ocupă coasta (Cohen are în vedere și statele din zona Marilor Lacuri, care sunt conectate la Ocean printr-un sistem de canale interne) reprezintă 80% din întreaga populație a Americii. Ponderea este și mai mare dacă se are în vedere doar populația urbană. Explozia demografică din inelul maritim a fost determinată, în primul rând, de prezența accentuată în această regiune a industriei high tech, de imigrație, de pensii și alte servicii financiare atrăgătoare. Explozia demografică de pe coastă este compensată, la nivelul SUA, de scăderea populației în statele din interior.

7. Aproximativ 60% dintre emigranți se îndreaptă către cele 4 state cele mai importante din inelul maritim: California, Texas, New York și Florida.

8. Localizarea industriilor care stau la baza economiei nu mai este determinată de distanța față de sursele de materie primă (concentrate în interiorul SUA), ci de distanța față de piețe și față de marile concentrări de forță de muncă calificată. Statele aflate în zona de coastă sunt dintre cele mai dinamice în industriile de vârf ale momentului: California este cel mai important producător de software și de semiconductori, Washington, cel mai mare producător de avioane și un important centru de e-business, Texasul domină industria de produse electronice și high tech.

9. Chiar și în ceea ce privește agricultura, zona de coastă o întrece pe cea continentală. 63% din producția agrară a SUA provine din statele aflate în inelul maritim (California și Texas ocupând primele poziții din acest punct de vedere).

10. Frecvența cu care sunt transportate bunurile în interiorul inelului maritim o depășește cu mult pe cea a bunurilor transportate între inel și interiorul SUA.

Schiță pentru un tablou al Statelor Unite, astăzi

Majoritatea studiilor de specialitate consacrate Statelor Unite pun insistent problema situației sociale și politice a acestei țări, punându-și întrebarea dacă nu cumva în plan intern America este confruntată cu probleme care să umbrească orizontul dezvoltării sale. Din acest punct de vedere, ea nu face o notă distinctă față de alte state sau grupuri de state: are atuuri, dar și slăbiciuni. O analiză comparativă nu scoate neapărat în evidență elemente care să o avantajeze sau să o dezavantajeze într-un mod hotărâtor. Dacă insistăm asupra unor asemenea probleme o facem pentru a avea o imagine mai clară și mai reprezentativă asupra unui portret interior al acestui megastat.

Dezvoltarea unui stat este înrâurită decisiv de populația sa, de calitatea, calificarea, disciplina și motivarea acesteia. Și în cazul Statelor Unite, problema populației este cel mai des invocată, diversitatea etniilor care trăiesc pe pământ american fiind percepută, în perspectivă, ca o amenințare greu de controlat. Există într-adevăr unele evoluții care vor ridica probleme în anii ce vin. De pildă, populația albă a scăzut în timp, în momentul de față ea deținând 69,2% din ansamblul populației americane. Populația de culoare s-a stabilizat undeva în jur de 12 procente, în cifră absolută circa 30 milioane de locuitori. Nu se prevăd schimbări spectaculoase nici ca evoluție numerică, nici în ceea ce privește modificarea statutului social.

Din acest punct de vedere, schimbări greu de evaluat au loc în legătură cu populația asiatică. Ponderea ei nu este foarte mare: 3,7%, ceea ce reprezintă, în cifră absolută, aproximativ 10 milioane de locuitori. Nu sunt majoritari decât în insulele Hawaii, unde reprezintă 62% din populație. Veniturile lor sunt superioare cu 20% mediei pe țară, ceea ce le va favoriza ascensiunea socială viitoare. Două elemente vin în sprijinul acestei afirmații. Populația asiatică trăiește în comunități relativ bine individualizate și are o disponibilitate recunoscută pentru întrajutorare în cadrul comunităților respective. În același timp, este preocupată de calificarea copiilor, care sunt îndeobște orientați către discipline științifice, foarte solicitate în America. De pildă, la începutul anilor '90, 25% dintre studenții de la Massachusetts Institute of Technology, 20% dintre studenții de la Berkeley și Stanford, 15% dintre cei de la Harvard și 13% dintre cei de la Yale

erau de origine asiatică.[9] La alte universități, la departamentele de inginerie, studenții asiatici dețin ponderi mult mai mari, uneori mergând până la 80%. Dacă raportăm aceste date la ponderea deținută de populația asiatică, vom observa imediat diferența, care nu poate rămâne fără consecințe în anii ce vin.

Prefaceri considerabile, cu implicații sociale mai mari, au loc în cadrul populației hispanice. Primul lucru care trebuie menționat este rata de creștere demografică foarte înaltă a acestei populații, superioară mediei pe țară și superioară ratei atinse de celelalte etnii. Ceea ce înseamnă că în viitor ponderea acestei populații va crește, și într-o manieră spectaculoasă. Potrivit ultimului recensământ realizat în SUA, în 2002, ponderea populației hispanice este de 12,5% iar în 2003, potrivit anumitor estimări, a ajuns deja la 13%. În cifră absolută, aceasta înseamnă în jur de 39 milioane. Pentru prima dată în istoria SUA, minoritatea cea mai importantă nu este cea reprezentată de populația de culoare, ci de hispanici. Nu putem neglija, în acest context, nici faptul că procesul de imigrare a populației hispanice este mai greu de controlat, datorită granitei cu Mexicul. Un alt element important este faptul că deja într-o serie de state, cum ar fi Texas, New Mexico, populația hispanică deține 32 %, respectiv, 42,1%. Ceea ce acum și, mai ales, în perspectivă creează probleme legate de limbă, de folosirea acesteia în școli, instituții publice și mass media.

Va induce această diversitate etnică accentuată tensiuni și chiar fracturi în perioada următoare? Pe termen mediu, este puțin probabil. Nu sunt ponderi alarmante (încă) ale unei populații, care să pună în discuție echilibrul de ansamblu. Pe termen lung, este posibil să apară probleme mai ales în legătură cu populația hispanică. Nu putem nesocoti nici un anumit proces de constituire a unor trăsături comune ale populației, indiferent de etnia de origine. Ideea la modă prin anii '70 privind amestecul de rase și etnii pe care l-ar favoriza societatea americană, ceea ce s-a numit „*melting pot*" (creuzet), nu s-a dovedit realistă, în sensul că etniile își păstrează îndeobște individualitatea. Nu ni se pare realistă nici interpretarea mai recentă a aceleiași probleme, exprimată prin formula „*salad-bowl*" (castron de salată), potrivit căreia fiecare etnie nu numai că își conservă identitatea, ci chiar o accentuează. Mai aproape de adevăr este interpretarea potrivit căreia noii emigranți și cetățenii aparținând diferitelor etnii cunosc un proces de transformare prin care aderă, cel puțin într-o anumită proporție, la valorile dominante, anglo-saxone. Fundamental în această direcție și pentru echilibrul de ansamblu este succesul economic al societății americane. El este adevăratul liant, el amplifică legăturile, dezvoltă sentimentul de apartenență, chiar un sentiment de mândrie de a aparține unei societăți performante, cu bunăstarea pe care o aduce aceasta în viața omului obișnuit. Cum în evoluția economiei americane nu se prevăd dificultăți ieșite din comun, putem conchide că nici în plan social nu sunt previzibile fracturi și conflicte de amploare.

Se discută mult despre calitatea procesului educațional american, care nu ar întruni standarde de performanță deosebite, care nu ar fi chiar competitiv. Problema este viu dezbătută chiar în literatura de specialitate americană, mai ales când este vorba despre analize comparative cu Europa. Se acuză cu deosebire calitatea modestă a pregătirii medii în SUA. Există chiar și evaluări mai precise. De pildă, Lester Thurrow consideră că americanii au cele mai performante universități, nemții cele mai bune licee și școli profesionale, iar japonezii cel mai bun învățământ gimnazial. Dacă ar fi să privim învățământul din perspectiva gradului de pregătire a populației, atunci putem

formula unele judecăți de valoare. Nimeni nu pune la îndoială că nivelul de calificare și de cultură generală al populației europene este mai înalt. Ceea ce proiectează o anumită lumină asupra învățământului european.

O analiză mai nuanțată a calificării populației ne arată și alte lucruri, extrem de importante. Dacă am avea în vedere prima treime a populației, atunci societatea americană are o populație mai calificată. Dacă luăm în calcul următoarele două treimi, atunci populația europeană deține o calificare mai înaltă. Este aici o diferență și în ceea ce privește viziunea asupra dezvoltării. Americanii prețuiesc mai mult talentul ieșit din comun, persoana care propulsează un domeniu, omul performant cu adevărat. Ei au înțeles că salturile în diferite domenii se asociază cu creația minților de excepție. Poate și de aceea au universitățile cele mai performante. Europenii pun accent pe nivelul general de cunoștințe și pregătire.

Dacă analizăm societatea americană din punctul de vedere al ratei de creștere demografică, al procentului tinerilor, populației active și vârstnicilor, putem spune că ea deține un avantaj net în raport cu Europa și Japonia. Procesul de îmbătrânire, real și în această țară, nu este nici pe departe așa de accentuat precum în Europa și Japonia. Tinerii sub 18 ani au mai scăzut ca pondere, reprezentând acum 26 de procente, dar numărul lor este suficient de mare pentru a asigura vitalitatea societății americane de mâine. Mai trebuie să luăm în calcul și procesul de imigrare, care se menține la o rată ridicată; el antrenează, îndeobște, tineri, tineri cu pregătire superioară, uneori chiar de excepție.

Tabloul social al SUA cuprinde bogați și săraci, dar grosul societății este format din *clasa de mijloc*, cea care asigură echilibrul și un grad ridicat de coeziune socială. Că viața americană cunoaște o tendință de accentuare a decalajelor dintre bogați și săraci este adevărat, dar aceasta nu afectează prea mult echilibrele mari ale societății. Populația bogată are o pondere de 10% în populația țării și se află într-un anumit echilibru numeric cu populația foarte săracă, cea care trăiește sub pragul oficial al sărăciei (considerat a fi 15.000 de dolari pe an) și care se ridică la aproape 15% din numărul americanilor. Majoritatea populației, circa 75%, formează clasa de mijloc. Stabilitatea socială se asociază strâns cu existența acestei clase.

Economia americană se îngrijește de inovație

O superputere trebuie să dețină poziții dominante într-o serie de domenii care asigură soliditatea respectivei țări, o minimă atractivitate, capacitatea de a-și impune interesele, de a conduce lumea și prin puterea exemplului, prin performanțele și comportamentul său. Se consideră îndeobște că asemenea domenii sunt cel economic, militar și cultural. Unii autori mai adaugă și domeniul tehnologic.[10] Acesta, ca și cel financiar, poate fi tratat de sine stătător, dar poate fi și integrat celui economic, cum o să procedăm și noi în continuare.

Domeniul economic este, poate, cel mai important pilon al unei superputeri. El asigură dinamismul unei țări, un nivel de prosperitate fără de care o superputere nu poate purta acest titlu cu o anumită demnitate (o superputere săracă nu poate avea atractivitate). Celelalte două domenii care condiționează existența unei superputeri

sunt strâns legate de puterea economică. Ar fi mai greu să ne imaginăm o putere militară în absența unei puteri economice și tehnologice suficient de solide pentru a susține financiar și logistic efortul de înarmare. Cazul fostei Uniuni Sovietice este semnificativ, prăbușirea finală neputând fi disociată de o anumită istovire economică apărută ca urmare a lipsei de performanță propriu-zisă a economiei, dar și a poverii reprezentate de cursa înarmărilor. Așa cum puterea culturală a unui stat se leagă prin mii de fire de puterea sa economică, de capacitatea de a susține cheltuielile pe care le presupune un învățământ modern, o cultură impunătoare, o activitate de creație în toate domeniile activității spirituale.

Puterea economică a SUA este impresionantă. Cifrele citate în legătură cu acest domeniu se referă îndeobște la ponderea sa, la mărimea exprimată de cifre. Într-adevăr, PIB-ul american deține o pondere de 30 de procente din PIB-ul mondial, și cifra aceasta spune mult. Mai ales dacă o raportăm la populație. Cu 5% din populația lumii, SUA dețin aproape o treime din producția mondială, ceea ce fixează economia americană drept una dintre cele mai competitive din lume. Deci economia americană se detașează clar nu numai ca mărime, ci și ca eficiență.

Ceea ce ar merita semnalat în primul rând este curba ascendentă pe care a consemnat-o această economie în secolul pe care l-am încheiat de curând, capacitatea ei de a se adapta particularităților fiecărei etape, dinamismul și forța ei inovatoare. Rolul economic al SUA a început să se contureze după Primul Război Mondial, când, și pe fondul epuizării generate de conflagrație, a apărut drept economia cea mai solidă. Nu a avut timp să-și afirme în întregime forța, din cauza crizei din 1929-1933 și a anilor de refacere care au urmat. De-abia în timpul celui de-al Doilea Război Mondial ea a devenit pe deplin evidentă, victoria finală neputând fi desprinsă de capacitatea acestei economii de a participa la dotarea militară a propriei armate, la sprijinul acordat Marii Britanii și Uniunii Sovietice și la susținerea efortului de război în general.[11]

După încheierea războiului, economia americană a contribuit esențial la refacerea economiei occidentale și la relansarea acesteia. Stau mărturie în această privință planul Marshall de refacere a Europei de Vest și planul Dodge de refacere a Japoniei. Efortul financiar propriu-zis trebuie integrat unei strategii mai largi care a vizat asigurarea unui climat propice dezvoltării și deschis competiției, stimularea schimburilor comerciale, ca și oferirea generoasă a pieței americane pentru importurile din toată lumea. Refacerea rapidă și evoluția spectaculoasă a Japoniei nu pot fi desprinse de capacitatea de absorbție uluitoare a pieței americane.

Forța economiei americane a fost demonstrată în timpul perioadei Războiului Rece, SUA afectând între 4-12% din PIB pentru apărare, timp de o jumătate de secol. SUA au susținut și majoritatea cheltuielilor presupuse de existența și funcționarea NATO, pentru că principalii aliați erau antrenați în procesul propriei refaceri. Ceea ce numim astăzi revoluția informațională, înaltele tehnologii, biotehnologiile sunt legate în principal de efortul inovativ american. Sunt voci care spun că aceste domenii constituie chiar un cvasimonopol american. Cert este că astăzi produse tipice ale industriei moderne cum ar fi computerul, satelitul, laserele sunt asociate cu industria americană.

La sfârșitul Războiului Rece, economia americană părea istovită și luată cu asalt de economiile mai tinere, mai proaspete, parcă mai capabile de performanță, cum ar

fi cea japoneză sau germană. Și, totuși, pentru economia americană a urmat una din cele mai îndelungate perioade de creștere economică postbelică. Aproape un deceniu de creștere neîntreruptă. Urmarea a fost consolidare vizibilă a poziției sale de lider mondial, o accentuare a distanțelor care o despart de celelalte economii puternice ale lumii. La sfârșitul Războiului Rece ponderea SUA în PIB-ul mondial era de o pătrime. Astăzi ea se ridică la 30 de procente. PIB-ul SUA este în momentul de față dublu față de cel al Japoniei, deși cu zece ani în urmă era numai cu 80% mai mare. El este de 4 ori mai mare decât PIB-ul german, deși acum un deceniu era de 3,3 ori mai mare. SUA este, din punct de vedere economic, mai puternică decât Uniunea Europeană, chiar dacă luăm în calcul și cele zece state care vor fi curând integrate.

Sunt performanțe care ilustrează un dinamism ieșit din comun și care scot discuția din domeniul întâmplătorului, al contextului avantajos. Dimpotrivă, atenția se cere îndreptată spre factorii care întrețin o asemenea ascensiune, care imprimă o asemenea vitalitate.

Vom menționa în această direcție câteva cifre care ni se par semnificative prin ele însele. De pildă, productivitatea muncii în SUA a crescut în această perioadă cu 50 procente mai mult decât în orice țară dezvoltată.[12] Dacă vom cupla această realitate cu nivelul ridicat al investițiilor străine, SUA beneficiind de cele mai mari capitaluri venite din afară sub formă de investiții, nu este greu să constatăm că evoluția pozitivă de până acum va continua.

Cheltuielile americane în domeniul cercetării și dezvoltării reprezintă 40 procente din cheltuielile mondiale, iar în domenii cum ar fi cercetarea medicală și biotehnologiile SUA, singure, cheltuiesc mai mult decât întreaga lume. Aici identificăm probabil principalul atu al SUA, care au înțeles mai devreme decât alte țări că, astăzi, cercetarea este adevărata sursă a saltului tehnologic și economic. SUA au și specialiști de primă mărime, dar au și disponibilitatea de a investi în cercetarea fundamentală, acolo unde rezultatele nu sunt sigure, dar fără de care nu se poate avansa semnificativ. În domeniul cercetării, SUA dețin cel mai clar și mai important avantaj.

Concomitent, am releva mobilitatea economică și tehnologică a țării, flexibilitatea, chiar o vocație de a dezvolta și stimula tehnologia modernă. Cum spuneam, computerul este un produs american. Numai că SUA au știut să valorifice și comercial această descoperire tehnologică. Mai mult de 85 de procente din computerele existente astăzi în lume sunt produse de către firmele americane Motorola sau Intel și lucrează cu *soft*-uri Microsoft sau Unit.[13] În general, SUA se disting prin capacitatea de a se concentra pe domenii tehnologice cheie, de a sesiza mai din timp tendința nouă, tendința care începe să devină dominantă. Aici nu este vorba despre „modă", ci despre competitivitate. Nu poți pretinde competitivitate înaltă fără tehnologie ultramodernă. Tehnologia informatică este importantă nu numai prin ea însăși, ci și prin efectele pe care le generează în întreaga economie. Ea contribuie la informatizarea tuturor celorlalte ramuri și, în felul acesta, devine vitală pentru performanța economică de ansamblu.

Nu putem să nu remarcăm în rândul factorilor care asigură dinamismul economiei americane și spiritul antreprenorial stimulat și încurajat de societatea americană. Ceea ce atrage investitori din exterior, mai ales în domeniile high tech. Mai mult de 40% dintre noile companii stabilite, în anul 2000, în Silicon Valley au fost inițiate de către investitori indieni, mulți dintre ei conducând afaceri de succes similare în propria țară.[14] S-a spus că SUA constituie un gen de „Meccă antreprenorială". Am spune mai

mult, este o Meccă pentru oricine vrea să testeze idei noi, să inoveze, să cerceteze lucruri ieșite din comun, pe care obișnuințele noastre clasice le resping. Atâta timp cât America va păstra acest spirit și această imagine, economia ei nu are cum să stagneze.

Efortul de inovație și de cercetare se desfășoară la nivelul societății, dar el este cu deosebire concentrat la nivelul firmelor mari, al companiilor multinaționale. După o perioadă de un anume declin, intervenit cu deosebire în deceniul opt al secolului trecut, firmele multinaționale americane revin vizibil, ele ocupând primele locuri în ierarhia mondială. Dintre primele zece companii multinaționale, cinci sunt americane.[15]

Ponderea societăților multinaționale americane

Poziția în ierarhia mondială	*Numele*	*Țara*
1	General Motors	Statele Unite
2	Daimler-Chrysler	Germania
3	Ford	Statele Unite
4	Royal Dutch/Shell	Olanda
5	Wal-Mart Stores	Statele Unite
6	Exxon	Statele Unite
7	Mitsui	Japonia
8	Mitsubishi	Japonia
9	Itochu	Japonia
10	General Electric	Statele Unite

Dominația economică și tehnologică a SUA este considerabilă, dar nu netă. Există câteva economii apropiate ca dimensiuni și performanțe. Este, mai întâi, cea a Uniunii Europene, al cărei PIB se ridică la aproximativ 9 mii de miliarde de dolari. În acest caz, avem un mare dezavantaj: Uniunea Europeană nu este un stat propriu-zis și nu are în domeniul dezvoltării și al cercetării o politică unitară. Există, în același timp, și un avantaj, existența monedei euro, care reprezintă a doua monedă importantă a lumii. Chiar și existența acestei monede, cum am arătat în capitolul consacrat Europei, reprezintă un fenomen extrem de important, pentru că el dă posibilitatea celorlalte țări să aleagă în ce monedă urmează să facă schimburile comerciale și alte operații financiare. De asemenea, chiar dacă a înregistrat o perioadă dificilă în anii ’90, economia niponă rămâne un competitor foarte important. Nu putem neglija nici economia chineză, aflată într-o ascensiune indiscutabilă.

Subliniem aceste lucruri pentru că forța economică solicită o expresie politică. Ponderea importantă a acestor state sau comunități economice le conferă acestora o anumită greutate politică pe plan internațional. SUA sunt puternice, dar nu mai păstrează avantajul atât de clar de care beneficiau la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. Ceea ce trebuie neapărat să se reflecte și în prezența internațională amplificată a acestor state și comunități, în reconfigurarea rolului lor mondial.

Istoria nu a mai cunoscut o dominație militară atât de netă

Expresia cea mai directă și cea mai palpabilă — deși nu neapărat și cea mai modernă — a puterii este forța militară. Forța economică asigură substanța și baza puterii, cea culturală, prestigiul și puterea ei de penetrație. Forța militară exprimă capacitatea puterii de a-și impune voința, de a-și apăra și promova interesele, de a apela la mijloace coercitive și violente în acest scop. La limită, forța militară exprimă măsura puterii. De aceea, de-a lungul istoriei, fiecare imperiu sau stat cu capacitate de dominație a căutat să edifice o putere militară cât mai de temut.

Parcursul istoric al SUA a făcut ca forța lor militară să nu fie neapărat o prioritate de la bun început (una din explicațiile dezvoltării rapide a acestui stat este și faptul că în perioada de ascensiune economică, reprezentată de secolul al XIX-lea, întreg potențialul țării a fost subsumat dezvoltării propriu-zise, cheltuielile militare fiind minime). La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, sfaturile lui Mahan privind construirea unei flote au fost ascultate, iar la 1914 SUA dețineau trei flote de luptă; după 1922, când a intrat în vigoare Tratatul de dezarmare navală, flota navală a SUA se situa deja pe primul loc în lume. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, SUA s-au impus ca putere aeriană dominantă. Armata de uscat s-a distins și ea într-un timp foarte scurt, mai ales datorită performanțelor industriei care o susținea. Cert este că, la sfârșitul războiului, SUA dominau din punct de vedere strategic aerul și apa și dispuneau de o forță militară terestră foarte modernă. Dacă avem în vedere și puterea economică a țării, putem afirma că SUA erau puterea militară numărul unu a lumii.

Nu am putea spune că anii Războiului Rece au reprezentat o perioadă de consolidare a acestui avantaj în raport cu principala competitoare, Uniunea Sovietică. Salturile semnificative în dotare realizate de aceasta din urmă au făcut ca, la un moment dat, să se ajungă la un anumit echilibru. În cele din urmă, puterea economică și tehnologică superioară a SUA și-a spus cuvântul. Relansarea cursei înarmărilor din ultimii ani ai Războiului Rece a făcut ca povara financiară să nu mai poată fi suportată de Uniunea Sovietică și, în cele din urmă, aceasta să se prăbușească.

SUA au rămas, astfel, liderul militar de necontestat al lumii. Se părea că o dată cu sfârșitul Războiului Rece va scădea și efortul pentru înarmare, iar situația mondială va cunoaște o evoluție pașnică. În anii imediat următori încheierii Războiului Rece se instalase o atmosferă mult prea optimistă în ceea ce privește evoluția relațiilor internaționale. Brusc, din 1998, cheltuielile afectate domeniului militar cresc. La orizont nu se profilase nici un pericol major. Și, totuși, ele cresc. Din septembrie 2001, de când se declanșează o luptă deschisă contra terorismului mondial, cheltuielile militare cresc și mai mult. Dacă bugetele apărării din statele europene au scăzut după încheierea Războiului Rece și s-au menținut astfel (doar Franța și Marea Britanie alocând acestui domeniu puțin mai mult de 2 procente din PIB-ul lor), cheltuielile americane dețin circa 3 procente din cel mai mare PIB al lumii.

La începutul anului 2002, președintele George W. Bush a anunțat o creștere a cheltuielilor militare cu 48 de miliarde de dolari, ceea ce înseamnă că suma alocată acestui domeniu se ridică la 380 de miliarde, tot atât cât era în 1967, anul celui mai mare angajament al SUA în războiul din Vietnam[16] și doar cu ceva mai puțin decât recordul atins

în timpul Războiului Rece. În felul acesta, decalajele izbitor de mari dintre SUA și celelalte state în acest domeniu se vor accentua. SUA nu numai că sunt de departe cea mai puternică putere militară a momentului, dar, realist vorbind, ele nici nu vor putea fi egalate în următorii ani. Pentru că anul viitor SUA vor afecta apărării de 8 ori mai mult decât Rusia, de 19 ori mai mult decât China (dacă se au în vedere cifrele reale, și nu cele oficiale, atunci raportul ar fi cam de 6 la 1), de 9 ori mai mult decât Japonia, de 10 ori mai mult decât Marea Britanie și de 16 ori mai mult decât Germania.[17] Ca să ne dăm seama de mărimea decalajului, este suficient să menționăm că numai creșterea de anul acesta este mai mare decât întreg bugetul nipon al apărării (în mod surprinzător, al doilea buget din lume în acest domeniu, dacă nu luăm în calcul bugetul militar al UE) și este egală cu suma bugetelor apărării din Marea Britanie, Canada, Belgia și Grecia.

Decalajul este la fel de izbitor în ceea ce privește cheltuielile pentru cercetare și dezvoltare făcute în medie pe fiecare membru al forțelor armate. Astfel, acestea se ridică la 27.000 de dolari în SUA, comparativ cu 7.000 de dolari în Uniunea Europeană.

În domenii precum armele de mare precizie și avioane cu rază lungă de acțiune, americanii dețin un cvasimonopol. De aceea, spune Robert Harvey, ei au fost, de altfel, rezervați față de o colaborare cu proprii aliați în războiul din Afganistan; decalajul din domeniul dotării crește și poate lua forma chiar a unui factor greu de depășit în domeniul compatibilității dotării. Să menționăm că în acest conflict au fost folosite bombardiere B2 și B52, cu rază lungă de acțiune și cu mare capacitate de încărcare. Dotate cu echipament digital, ghidate prin satelit, ele sunt capabile să identifice o țintă și să o lovească în numai 20 de minute de la identificarea ei. În conflictul din Afganistan, circa 70% din bombe au fost „bombe inteligente“ (ghidate prin satelit), comparativ cu 30% în Kosovo și 10% în primul război din Golf. Un alt tip de avion este cel pilotat prin telecomandă, care, fără a putea fi văzut sau auzit, poate survola ținta și ochi cu precizie.

Mai impresionantă, în termeni de performanță, este noua generație americană de sateliți de spionaj care vor fi lansați pe orbită începând cu 2005. Ei au capacitatea de a urmări obiecte de mărimea unei mingi de baseball în orice moment din zi și din noapte, în orice punct de pe glob, și de a transmite aproape în timp real informația la unitățile operaționale. În plus, sateliții Echelon vor dispune de o asemenea dotare, încât vor fi în măsură nu numai să intercepteze orice convorbire intercontinentală prin cablu marin, ci și orice convorbire care are loc în orice colț al lumii. În felul acesta, din punct de vedere tehnic, America va avea capacitatea să vadă orice individ, oriunde, să asculte convorbirile sale telefonice și să pună în mișcare un avion cu „bombe inteligente“, ghidat de la sol, să-l urmărească și să-l distrugă. Este, cum spune și Robert Harvey, un *control la scară globală*.[18]

Mai important într-un fel este că aceste cheltuieli vor crește în continuare, ajungând, în 2007, la suma de 450 miliarde, cu 10% mai mult decât suma record din timpul Războiului Rece. La care se mai adaugă 37 miliarde de dolari alocați securității interne, apărării civile, din care 11 miliarde vor fi alocate pentru fondul de protecție împotriva atacurilor biologice.[19] Ca să înțelegem mai bine semnificația acestui efort, să mai facem trimitere la o comparație. Bugetul militar american este mai mare de șapte ori decât cel francez, în timp ce PIB-ul american nu este de șapte ori mai mare decât cel

francez.[20] *Deci este vorba despre un efort ieșit din comun, care nu mai are rațiuni militare propriu-zise*. Superioritatea în acest domeniu este atât de netă, atât de greu de recuperat, încât a o amplifica, a o consolida exprimă un scop politic, un obiectiv care nu mai poate fi susținut doar în termeni militari.

În mod tradițional, SUA nu și-au definit niciodată puterea, într-adevăr foarte mare, în termeni de dominație asupra altor state sau popoare, ci, dimpotrivă, în spiritul capacității de a lucra, de a coopera cu alte țări în interesul comunității internaționale ca întreg.[21] Este și ceea ce a făcut ca acest stat să fie numit „prima superputere nonimperialistă". Chiar și George W. Bush, înainte de a fi ales președinte, într-un discurs rostit în California, sublinia: „America nu a fost niciodată un imperiu. De fapt, suntem singura putere în istorie care a avut această șansă și a refuzat-o, preferând, în locul puterii, măreția și în locul gloriei, dreptatea."[22]

Foarte mulți analiști semnalează o schimbare radicală de poziție a președintelui SUA după venirea la putere. Este vorba despre lansarea unei noi strategii, pe care Prestowitz o numește a „*supremației și a atacului preventiv*". Ea s-ar situa în rândul marilor doctrine ale președinților americani, de la „America americanilor" a lui Monroe la cea a „îngrădirii" a lui Truman sau cea a „noii frontiere" a lui Kennedy. Ea a fost prefigurată în discursul rostit de președinte la 1 iunie 2002 la Academia Militară a SUA de la West Point, unde George W. Bush a vorbit pentru prima dată despre „noile amenințări, care solicită o nouă gândire" și a anunțat în mod deschis: „Trebuie să înfruntăm dușmanul la el acasă, să-i dejucăm planurile și să distrugem cele mai grave amenințări, înainte ca ele să devină efective. În lumea în care am intrat, singura cale spre siguranță este calea acțiunii. Și această națiune va acționa."[23] Este o doctrină nouă, care se bazează pe înfruntarea dușmanului înainte ca el să-și poată desfășura forțele, înainte ca el să poată acționa. Anunțarea acestei doctrine semnifică abandonarea celei de-acum clasice a îngrădirii. „Îngrădirea nu este posibilă când dictatori dezechilibrați care se află în posesia armelor de distrugere în masă utilizează aceste arme sau le furnizează pe ascuns unor aliați teroriști."[24]

Apoi, în septembrie 2002, este înaintat spre Congresul SUA documentul „Strategia de securitate a SUA", în care scopurile sunt cele democratice, cu care ne-a obișnuit această țară: extinderea beneficiilor libertății și a „drepturilor non-negociabile": statul de drept, libertatea credinței, a cuvântului etc. În ceea ce privește modalitatea de împlinire a acestor obiective generoase, apar semne de întrebare serioase. Aici se subliniază că „SUA nu vor ezita să acționeze singure" și, dacă va fi necesar, ele se vor apăra singure „acționând preventiv". Documentul se încheie semnificativ: „Forțele noastre vor fi suficient de puternice pentru a descuraja adversarii potențiali, ce ar urmări să dezvolte o putere militară care să depășească sau să egaleze pe cea a SUA."

Cum remarcă și Clyde Prestowitz, această doctrină nu apare din senin și nu este neapărat creată după 11 septembrie. O primă versiune o putem întâlni la începutul anilor '90, când, după prăbușirea Uniunii Sovietice, trebuia găsit un motiv temeinic pentru menținerea la un nivel ridicat a cheltuielilor militare. În acel context, Dick Cheney, pe atunci titularul portofoliului la Departamentul Apărării, i-a cerut adjunctului său, Paul Wolfowitz, ca împreună cu Collin Powell să elaboreze o nouă strategie de apărare, potrivită noului context. În această versiune se vorbește despre un prim

obiectiv — „să prevină ridicarea unui nou rival“ și despre cerința de a convinge aliații că „nu au nevoie să aspire la un rol mai important“ etc. Ceea ce, evident, a creat reacții, inclusiv din partea presei. Astfel încât purtătorul de cuvânt al Departamentului Apărării a recunoscut că „este o formă mai puțin elaborată“ și a precizat că se lucrează la o nouă formă. Numai că, între timp, Bill Clinton a câștigat alegerile.

Problema gravă este că doctrina supremației și a atacului preventiv ridicată la rang de doctrină internațională poate declanșa o reacție în lanț, iar efectele ei ar fi greu de evaluat. Dacă SUA procedează așa, de ce nu ar proceda la fel și alte state? De ce nu India și Pakistan? De ce nu orice țară care se află într-un conflict prelungit cu un vecin? Ca să nu mai vorbim despre complicațiile care s-ar crea pornind de la condițiile pe care le pretinde noua strategie: un înalt grad de certitudine cu privire la pregătirile și intențiile celeilalte părți; succesul rapid al acțiunii, pentru că, altminteri, cealaltă parte poate lovi la rândul ei, fiind în legitimă apărare.

Reacțiile și criticile specialiștilor la discursul de la West Point din iunie 2002, în care președintele Bush făcea publică hotărârea Statelor Unite de a abandona politica descurajării și a trece la cea a acțiunii preventive, nu au întârziat să apară, în registre și tonalități diferite. Un număr special din 2002 al revistei *New Perspectives Quarterly* reunește opiniile unor autori de renume cu privire la tema atacului preventiv. Numărul este deschis de un editorial intitulat sugestiv „Why Not Preempt Gobal Warming“, care atrage atenția asupra faptului că anunțul președintelui american nu vine pe un teren gol, reprezentând o continuare a unor acțiuni recente cu un pronunțat caracter unilateral din partea Americii: respingerea Protocolului de la Kyoto cu privire la încălzirea planetei, respingerea Protocolului de la Rio cu privire la biodiversitate, opoziția față de înființarea Curții Penale Internaționale, retragerea din Tratatul cu privire la rachetele balistice, pe care SUA îl semnaseră împreună cu URSS în 1972.

Poziția lui Henry Kissinger față de semnalul transmis de președintele american conține accente critice moderate. Diplomatul american relevă faptul că amenințarea din partea terorismului la scară globală pretinde soluții și abordări radical diferite de tot ceea ce a existat până atunci în câmpul relațiilor internaționale. Sfidarea principală a momentului se referă la capacitatea sistemului internațional de a se adapta noilor condiții, în care rețele de teroriști, organizate la nivel substatal sau suprastatal, pot amenința și destabiliza securitatea națională și internațională. Este vorba despre o transformare substanțială, despre o ciocnire între noțiunea tradițională de suveranitate a statului națiune, așa cum a fost ea concepută o dată cu Pacea de la Westfalia, și noile condiții ale lumii — modelate de prezența tehnologiei și a terorismului, ambele cu caracter transnațional. Controversa în jurul „acțiunii preventive“ este un simptom al transformării pe care o suferă sistemul internațional, o materializare a acestei ciocniri. În timpul conflictelor tradiționale, mișcarea trupelor constituie un avertisment cu privire la iminența unui atac. Astăzi, ca urmare a tehnologiei moderne, rețelele teroriste au capacitatea de a acționa fără a transmite nici un semnal cu rol de avertizare. Prin urmare, partea vizată de un atac terorist este, în cazul în care nu recurge la acțiuni preventive, întotdeauna luată prin surprindere: „între anumite limite, acțiunea preventivă — inclusiv în dimensiunea sa militară — este inclusă în definiția propriu-zisă a

noului tip de amenințare". Cu toate acestea, subliniază Kissinger, proiectarea unor principii pe baza cărora orice națiune poate recurge, neîngrădită, la acțiunea preventivă, pentru a răspunde la ceea ce ea consideră drept o amenințare, nu este nici în interesul Statelor Unite, nici în interesul lumii în ansamblu. Nu există ceva fundamental greșit în legătură cu acțiunea preventivă. Problema, așa cum transpare din poziția lui Kissinger, este modul în care această opțiune este ținută sub control și modul în care este definită amenințarea, în virtutea unor principii general acceptate. De aceea, el conchide: „nu este în interesul național american să stabilească acțiunea preventivă ca principiu universal la care să recurgă orice națiune".

Un alt autor consacrat — Francis Fukuyama — atrage atenția asupra acelorași probleme: „Dacă Statele Unite au de gând să treacă de la politica descurajării la cea a acțiunii preventive în lupta contra terorismului internațional, acest lucru trebuie însoțit de a analiză minuțioasă a contextului, precum și de formularea unei strategii mai ample care, printre alte lucruri, stabilește și limitele care constrâng noua doctrină"[25]. Dacă refuză să ia în seamă principiul potrivit căruia comunitatea internațională reprezintă sursa de legitimitate pentru instituțiile internaționale și că opțiunile unui actor — inclusiv opțiunea atacului preventiv — sunt constrânse de aceste instituții, consecințele sunt severe și afectează modul în care este perceput cel mai mare stat democratic.

Arthur Schlesinger Jr., unul dintre cei mai cunoscuți istorici americani, laureat al premiului Pulitzer și fost consilier al președintelui John Kennedy, aprecia, în termeni severi, că „unul dintre evenimentele copleșitoare ale perioadei actuale îl constituie prezentarea războiului preventiv drept un instrument moral și legitim la care Statele Unite pot face apel în inițiativele de politică externă"[26]. Exemplul tipic de acțiune preventivă — atacul japonez de la Pearl Harbour — a rămas în istorie drept un moment infam, inacceptabil în practica relațiilor internaționale, relevă Schlesinger. Conducerea americană a mai fost tentată, de-a lungul timpului, de opțiunea acțiunii preventive, în cazul crizei rachetelor din Cuba, de exemplu. Opțiunea a fost însă abandonată, și ca urmare a criticilor violente din partea unor specialiști consacrați precum Paul Kennedy. În acel moment, Paul Kennedy etichetase o eventuală ofensivă preventivă împotriva Cubei drept „Pearl Harbour executat de noi", subliniind că „nu am fost o astfel de țară în ultimii 175 de ani"[27]. Schlesinger preia această frază a lui Paul Kennedy și, aplicând-o momentului actual, conchide că „acțiunea preventivă unilaterală nu este nici legitimă, nici morală. America nu a fost o astfel de țară în ultimii 200 de ani."

Serioase rezerve se ridică și din altă perspectivă. Acțiunea preventivă înseamnă o încălcare flagrantă a prevederilor Cartei ONU, care consideră ilegală „amenințarea ori folosirea forței împotriva integrității teritoriale sau independenței politice a unui stat". Suveranitatea națională este un principiu fundamental al relațiilor internaționale; o dată nesocotit, el bulversează întreg sistemul internațional și noua ordine mondială se poate ușor converti într-o dezordine greu de controlat. Pentru a nu mai aminti că acțiunea preventivă a fost condamnată în Procesul de la Nürnberg drept crimă de război.

După opinia noastră, noua doctrină își propune nu atât să confere o nouă fundamentare a relațiilor internaționale, cât să întemeieze drepturile și prerogativele internaționale ale SUA. Dar tocmai aici este principala sa vulnerabilitate. Ea concepe drepturi privilegiate pentru cea mai mare putere a lumii și, în acest caz, doctrina părăsește

matca istorică în care s-au definit SUA ca putere care își face din promovarea intereselor de ansamblu ale comunității internaționale scopul principal. Când se afirmă fără echivoc „președintele nu are nici o intenție de a permite unei alte puteri străine să prindă din urmă, să recupereze decalajul uriaș pe care SUA l-au acumulat de la prăbușirea Uniunii Sovietice, cu mai mult de un deceniu în urmă“[28] parcă nu mai recunoaștem America tradițională, atât de atașată ideilor de egalitate și de competiție deschisă. În fond, cui se adresează un asemenea avertisment, de vreme ce nimeni nu pune la îndoială avantajul indiscutabil pe care îl au în acest domeniu SUA? Este o incantație cu nuanțe imperiale: nu numai că America este foarte puternică, dar ea nu permite să fie ajunsă din urmă. Este aroganța imperiului pe teritoriul căruia soarele nu apune.

Puterea culturală: putere de completare sau încoronare a puterii

Puterea culturală a fost îndeobște tratată ca o putere de completare. Era bine să existe, dar absența ei nu era ceva catastrofal. Cu alte cuvinte, o mare putere se putea lipsi de această dimensiune a vieții ei, importante erau puterea militară și cea economică. După opinia noastră, lucrurile s-au schimbat substanțial în această privință. Dintotdeauna, puterea culturală a dat măsura unei puteri și, în timp, a rămas semnul ei cel mai edificator. Noi privim astăzi la puterile trecute prin ochii culturii pe care ne-au lăsat-o, ai contribuțiilor durabile în domeniul creației. Perioada actuală a mai adăugat ceva: cultura este și forma publică de existență a puterii. Omul obișnuit nu are idee nici de bombardiere, nici de muniția inteligentă, dar știe de film, de computer, de libertate, de modul de viață al americanului cam de aceeași condiție cu el. Nu vrem să subestimăm importanța puterii militare, dar ea este folosită în situații-limită, iar pentru prestigiul și atractivitatea unei puteri forța culturală apare drept decisivă. Omul obișnuit nu cunoaște nici creațiile de excepție în domeniul literaturii sau picturii, deși în ordine istorică acestea rămân drept semne emblematice ale culturii unei perioade. El știe ceea ce curge neîntrerupt pe canalele mijloacelor de comunicare în masă, știe ce se discută la televizor, știe ceea ce îi spune media.

Am putea chiar risca o comparație. Puterea culturală este similară cu puterea opiniei publice în sistemul puterilor clasice ale unui stat. Firește că acestea din urmă au un alt relief, au atribuții exacte, iau decizii, stabilesc orientări și strategii, promovează legi, supraveghează aplicarea și respectarea lor. Opinia publică pare o putere modestă în comparație cu acestea. Ea nu arestează, nu dă amenzi, nu mărește sau micșorează impozitele, dar are o forță de constrângere la care celelalte puteri nici nu pot aspira. Aici nu este vorba doar de faptul că o dată la patru ani este chemată să schimbe puterea propriu-zisă, ci de standardele pe care le fixează, de presiunea difuză pe care o exercită și căreia nu i se poate sustrage nimeni.

Puterea culturală reprezintă interfața publică a unei superputeri, forma cotidiană sub care ea se prezintă. De aceea, din punct de vedere public, ea apare drept hotărâtoare. Că, în fond, la rădăcina puterii sau superputerii se află forța ei economică este foarte adevărat. Pentru opinia publică internă și, mai ales, pentru cea internațională, prezența culturală, relieful și prestigiul acesteia traduc puterea adevărată a unui stat.

Este important ce face puterea, dar este cel puțin la fel de important cum este perceput respectivul demers. Este de neînlocuit succesul economic, dar consecințele sale, comportamentul pe care îl induce, rezultatul social pe care îl favorizează sunt decisive.

De aceea, vorbind despre puterea culturală americană, ar fi greșit să reducem totul la numărul de cărți scrise, la dezvoltarea literaturii, picturii, muzicii, a ceea ce obișnuiam să înțelegem în mod tradițional prin cultură. În cele ce urmează avem în vedere sensul cel mai larg al acestui termen care, în cele din urmă, ia forma unui model de viață, a unui stil de existență, a unui mod de a fi, acceptat și chiar dorit. Performanța americană constă în faptul că pentru o societate de masă a creat o cultură de masă, o cultură adaptată condiției de existență a celor mai mulți oameni. Rezultatul? O fantastică producție de film și televiziune, o producție muzicală greu de cuprins, o putere mediatică copleșitoare. Prin aceste instrumente impresionante, societatea americană a lansat modele, a impus înțelesuri, a promovat interpretări, a consacrat stiluri, a conturat un mod de viață. Puterea americană este pur și simplu de neconceput în afara acestei puteri culturale, care reprezintă partea ei cea mai spectaculoasă și care conferă magnetism și atractivitate Americii. Performanța ei este aceea că foarte mulți oameni din întreaga lume vor să trăiască precum americanii, vor să beneficieze de drepturile și libertățile americane, doresc să se poarte precum americanii.

Dacă vom măsura aceste noi realități cu tiparele pe care ni le propun înțelesurile clasice ale culturii, riscăm să evaluăm o realitate cu ajutorul unor criterii care nu i se potrivesc și să ajungem la rezultate cu totul neconcludente. Dimpotrivă, va trebui să apreciem așa cum se cuvine această performanță și să o așezăm lângă cea economică și militară, ca o condiție de existență a superputerii americane contemporane. Filmele americane dețin 85% din încasările la casele cinematografelor din Europa și 80% la cele din întreaga lume. O cercetare recentă care urmărea să evalueze care sunt primele 10 filme în 22 de țări a stabilit că, din 220 de pelicule, 191 erau turnate în America. Supremația americană în domeniul audiovizualului este tot așa de netă ca și în domeniul economic sau militar. Prin intermediul imaginilor de film sau televiziune, America orientează percepții, oferă puncte de reper pentru judecăți și interpretări, într-un cuvânt influențează.

Performanța Statelor Unite în domeniul cultural este aceea că au știut să ofere produse pentru o gamă largă de cerințe, pretenții și pregătiri. Ca și piața americană propriu-zisă, care propune bunuri pentru toate buzunarele, și piața culturală oferă o diversitate impresionantă. Ea are și filme de duzină, dar și producții de top, întemeietoare de școli și orientări în domeniu. Are și universități comune, dar are și universități-etalon, care nu-și găsesc ușor egal în lume. Acestea din urmă atrag, anual, cel puțin 600.000 de studenți străini, ceea ce însemnă, de-a lungul anilor, zeci de mii de specialiști din toate țările lumii care au învățat și s-au format în mediul academic american.

Pe de altă parte, o superputere trebuie să aibă o anumită atractivitate și să exercite un anumit magnetism. Ea nu se poate impune doar prin forță. Într-un fel sau altul, ea trebuie să arate imaginea viitoare a lumii, să reprezinte și să fie percepută drept un fel de laborator, de avanpost care experimentează, creează, testează, pentru ea în primul rând, dar și pentru noi, ceilalți. O asemenea raportare pozitivă poate fi obținută prezentând acest efort încordat, dar sugerând că reușita este una comună. Că toți ceilalți sunt

într-un fel sau altul beneficiarii acelei reușite. Că America experimentează și pentru noi. Ceea ce presupune iarăși o subtilă forță culturală, dublată de o strategie gradată care să sugereze asemenea lucruri, să le inculce puțin câte puțin, să le prefigureze pe parcursul unor ani de zile.

Puterea culturală exprimă cu deosebire dimensiunea *soft* a puterii, cea care convinge, și nu constrânge, cea care promovează valori culturale larg împărtășite, atitudini, moduri de organizare, formule de viață resimțite ca „moderne", „demne de urmat", „dorite". Și în acest domeniu, succesul american este de netăgăduit. Hollywood, CNN sau McDonald's reprezintă și simboluri ale standardizării, ale culturii de masă. Dar nimeni nu poate nega că ele sunt înconjurate de prestigiu, că produsele lor sunt urmărite sau consumate cu încredere. Este adevărat că, sub aspectul numărului de filme produse anual, cinematografia indiană se situează pe primul loc, dar Hollywood este simbolul cinematografiei moderne. Mai presus de toate, prin intermediul filmului, al televiziunii, al computerului, SUA au exportat imaginea unei țări în care multă lume ar dori să trăiască. Cvasitotalitatea cetățenilor planetei doresc să trăiască la fel de bine ca americanii, iar majoritatea lor ar dori să trăiască exact ca americanii. Ceea ce înseamnă capacitatea de a promova și impune valori recunoscute, modele de comportament împărtășite, idealuri asumate. Hubert Vedrine, fostul ministru de externe francez, declara că americanii sunt atât de puternici deoarece „stimulează visele și dorințele altora, prin intermediul imaginilor uniforme puse în circulație de cinematografie și televiziune"[29].

Avantajul decisiv al Americii este acela că deține o supremație clară în fiecare din cele trei domenii fundamentale ale puterii. Corelația dintre ele „face din America singura superputere mondială multilaterală"[30]. Dacă în plan economic, de pildă, sunt apropieri semnificative între SUA și Europa sau între SUA și Japonia, nici una dintre acestea nu deține poziții importante sau comparabile cu cele ale SUA în domeniul militar și cultural. Ceea ce face ca SUA să fie nu numai singura superputere mondială, ci și să poată menține această poziție pentru o bună perioadă de timp. Este greu de imaginat că vreo putere a lumii va egala America în veunul din domeniile la care ne-am referit. Dar este și mai dificil să ne imaginăm că o vor egala în toate aceste domenii fundamentale. Iată atuul principal deținut de SUA. Acest stat nu are pentru perioada previzibilă un adversar pe măsură. Unul singur se profilează parcă mai clar: chiar politica SUA. De la nivelul la care se află, SUA au a se teme, în principal, de ele însele.

Dacă ar fi să judecăm după anumite evoluții din ultima vreme, tocmai aici pot să apară vulnerabilități. SUA se află la apogeu din punctul de vedere al puterii militare și economice, dar se află la un nivel foarte modest din punctul de vedere al prestigiului politic. Perioada de la încheierea Războiului Rece, care trebuia să însemne o perioadă de triumf politic, pentru că această țară a reprezentat vectorul principal al victoriei, nu s-a dovedit astfel. A fost una de triumf economic, de triumf, dacă nu chiar de supratriumf militar, dar nu una de ascensiune politică. Vom încerca să analizăm această situație paradoxală.

Unilateralism versus *multilateralism?*

Situația unică pe care o cunosc Statele Unite ale Americii, strategia pe care ar trebui să o promoveze de pe această poziție au declanșat în America o dezbatere vie în jurul temei: unilateralism sau multilateralism. Dacă Statele Unite reprezintă singura superputere a lumii de astăzi, nu ar trebui ca totul să fie construit pornind de la această realitate? Acum și pentru viitorul previzibil, SUA vor avea resursele de putere spre a forța realizarea unui obiectiv, în acord cu interesele și angajamentele lor. De aceea, sistemul relațiilor internaționale ar trebui construit în această lumină, pornind de la realitatea unipolarității.

Iată, de pildă, ceea ce spun Robert Kagan și William Kristol, considerați de Joseph Nye Jr. drept „triumfaliști": „Sistemul internațional actual este construit nu în jurul unei balanțe de putere, ci în jurul hegemoniei americane. Instituțiile financiare internaționale au fost modelate de către americani și servesc interese americane. Structurile de securitate internaționale sunt, în mare măsură, o colecție de alianțe dominate de către americani […]. Din moment ce contextul internațional relativ benefic este produsul influenței americane hegemonice, orice diminuare a acestei influențe le va permite celorlalți să aibă o contribuție mai semnificativă la modelarea lumii, astfel încât aceasta să se potrivească propriilor nevoi. Dacă li s-ar oferi această șansă, state precum China și Rusia ar configura sistemul internațional într-o manieră diferită […]. Prin urmare, hegemonia americană trebuie activ menținută, la fel cum a fost și dobândită. Statele Unite nu urmăresc un interes național îngust, egoist, ci, în mare, își articulează interesul într-o ordine internațională benefică. Cu alte cuvinte, tocmai faptul că Statele Unite impregnează politica lor externă cu un înalt grad de moralitate explică de ce celelalte state simt că au mai puțin a se teme de economia americană care intimidează."[31]

Firește că unilateraliștii și multilateraliștii nu se deosebesc în toate aspectele pe care le implică decizia și acțiunea internaționale. Unilateraliștii sunt preocupați ca SUA să nu cedeze din prerogativele care decurg din statutul lor special și, în același timp, să nu fie făcute vinovate de tot ceea ce se întâmplă în lume, ca și când lumea ar fi unipolară. Ei vor să transforme un moment unipolar într-o „eră unipolară". Unilateraliștii ridică problema capacității de acțiune a SUA, în condițiile în care această țară acceptă concesii de tot felul și consimte ca principalele decizii să fie luate în instituții internaționale reprezentative. Problemă care, în anumite limite, este reală și face trimitere la raportul dintre dreptul de decizie și responsabilitatea pentru decizia luată. Nu poate exista responsabilitate fără drept la decizie și nici invers. Unilateraliștii îi acuză pe multilateraliști că, „afundând America într-un mecanism încâlcit de luare a deciziei, se autocondamnă să reacționeze pur și simplu în fața evenimentelor, să cheltuiască banii în cadrul unor comunități multilingvistice, cu denumiri ciudate"[32]. Pe de altă parte, ei precizează că disputa reală dintre cele două poziții nu are drept miză „aroganța" americană. „Este vorba despre puterea incontestabilă a SUA în diversele sale forme de manifestare. Cei care sugerează că resentimentele la nivel internațional pot fi oarecum domolite printr-o politică americană mai puțin agresivă se autoamăgesc."[33]

Problema de fond a unilateraliștilor este cea reprezentată de costurile poziției lor pe termen lung. Poziția pare avantajoasă pe termen scurt și — în anumite limite — realistă.

Pe termen lung, este sigur că ea devine foarte costisitoare. Așa cum poziția multilateraliștilor pare dezavantajoasă pe termen scurt, dar beneficiile pe termen lung sunt neîndoielnice. Corelațiile nemijlocite pe care unilateraliștii le stabilesc între putere și acțiune, fără altă constrângere decât capacitatea de acțiune pe care ți-o dă puterea, merită o analiză de sine stătătoare.

O lucrare recent apărută, semnată de Robert Kagan, un autor cunoscut pentru vederile sale unilateraliste[34], ne îndeamnă la acest lucru. Că lucrarea este publicată după recentele disensiuni dintre unele țări din Europa și SUA în problema Irakului ne-o spune chiar prima frază: „Este timpul să punem punct pretenției că europenii și americanii împart o viziune comună despre lume sau chiar că ocupă aceeași lume […]. În ceea ce privește problemele internaționale și strategice majore ale lumii de astăzi, americanii sunt de pe Marte, iar europenii de pe Venus: ei nu cad de acord asupra multor lucruri și se înțeleg unii pe alții din ce în ce mai puțin.“[35]

Lentilele diferite prin care SUA și Europa privesc la lumea de astăzi, dezacordul din ce în ce mai vizibil dintre ele „reflectă, mai presus de orice, disparitatea puterilor lor“. Toleranța Europei față de amenințările contemporane se explică cel mai bine prin slăbiciunea sa.[35] Slăbiciunea a căutat dintotdeauna să justifice inacțiunea, să găsească argumente pentru ezitare, să considere că „amenințarea reprezentată de Saddam Hussein era mai tolerabilă decât riscul înlocuirii sale“. Pe când americanii, fiind mai puternici, au stabilit pentru Saddam un prag de toleranță mult mai mic. „Ambele evaluări au sens, date fiind diferențele dintre perspectiva SUA, care sunt puternice, și cea a Europei, care este slabă.“[37]

În cele din urmă, unilateralismul american ar fi expresia puterii, siguranței, iar multilateralismul a slăbiciunii. Ceea ce face Europa în momentul de față nu ar fi decât să folosească instituțiile internaționale pentru a-i constrânge pe americani să acționeze pe baza unor înțelegeri și aprobări multilaterale. „Aceia care nu pot acționa ei înșiși în mod unilateral vor să dispună, firește, de un mecanism prin care să-i controleze pe cei ce pot.“[38] Consiliul de Securitate al ONU nu ar mai reprezenta decât o „aproximație palidă“ a adevăratei ordini multilaterale, pentru că el a fost gândit de SUA pentru a da celor cinci puteri postbelice o autoritate exclusivă privind legitimitatea diverselor acțiuni internaționale. „Dar astăzi Consiliul de Securitate nu conține decât o singură putere, SUA […]. Pentru europeni, Consiliul de Securitate al ONU este un substitut al puterii care le lipsește.“[39] În cele din urmă, Kagan conturează pentru Statele Unite ale Americii un rol de „șerif internațional, rol pe care poate și l-a autoatribuit, dar care este bine primit“[40].

Mărturisim, noi nu credem că Kagan exprimă cu exactitate poziția SUA, chiar dacă, în ultima vreme, în poziția oficială a acestei țări au apărut accente, uneori îngrijorătoare, de unilateralism. Ideea că poziția dominantă a SUA poate fi tradusă, oricând, într-o acțiune „de unul singur“, doar pentru că există capacitatea de finalizare militară, nu ni se pare deloc liniștitoare. Și nu ni se pare că se încadrează în atitudinea promovată de-a lungul timpului de America. Ce să înțelegem din opinia plină de desconsiderare la adresa unui organism creat pentru a asigura o ordine internațională bazată pe lege și legitimitate? Atunci, logica autorului ne-ar duce la crearea unui Consiliu de Securitate al SUA, dacă singura superputere ar mai avea nevoie de așa ceva. Tot

aceeași logică ne îndeamnă să putem spune că pe arena internațională se inaugurează o nouă ordine care ține cont doar de evaluarea, interesele și aprecierile SUA? Și atunci Europei ce-i mai rămâne de făcut? Într-o asemenea viziune, doar să se înarmeze pentru a deveni o putere militară de primă mărime care să poată fi acceptată cu drepturi reale într-un viitor Consiliu de Securitate.

Lumea de astăzi nu poate fi condusă dintr-un singur centru, chiar dacă acest centru este foarte puternic. Există o complexitate particulară a regiunilor care nu poate fi întotdeauna înțeleasă cel mai bine de la Washington. Dacă Statele Unite ale Americii, prin poziția lor, vor avea în lumea de astăzi un statut privilegiat, așa cum spunea Joseph Nye, dacă sunt obligate să conducă, ele sunt obligate și să coopereze. Dorința de a merge singură va slăbi în cele din urmă puterea Americii, va afecta și imaginea sa. Nu numai complexitatea regiunilor lumii invită la acest lucru, dar și apariția sau evoluția unor mari probleme contemporane — cum ar fi crima organizată, traficul de droguri, terorismul, care folosesc interdependențele lumii de astăzi pentru extinderea propriilor rețele — obligă SUA la cooperare cu statele lumii. De pildă, intervenția în Afganistan a apropiat SUA de Rusia și a prilejuit o cooperare aproape de neimaginat cu câțiva ani în urmă.

Pentru fundamentarea noului rol al SUA se folosesc și particularitățile procesului de globalizare, formele prin care el se dezvoltă. Globalizarea are în miezul său o rețea de interdepedențe la nivelul lumii întregi. Poziția centrală în rețea înseamnă putere: cine controlează nodul central controlează ramificațiile. În multe analize, „nodul central“ al rețelei presupuse de globalizare este echivalat cu SUA. Din perspectiva acestor abordări, controlul nodului central al rețelei ar conduce într-o manieră cvasinormală la hegemonie.

Este adevărat, spune Nye[41], că Statele Unite au o poziție centrală în toate cele patru forme ale globalizării — militară (este singura țară care poate proiecta puterea oriunde pe glob), economică (are cea mai mare piață de capital), culturală (este inima culturii pop) și de mediu (sprijinul american este esențial pentru orice acțiune de amploare în domeniul protecției mediului la nivel global). Autorul american invită la o tratare mai nuanțată a acestei probleme. Arhitectura rețelelor de interdependență variază în funcție de domeniul globalizării. Ideea centrului care controlează rețelele poate fi acceptată în domeniul militar. Aici predominanța americană este mai accentuată și, pe de altă parte, sistemul se pretează la o asemenea interpretare (deși, în acest domeniu, comportamentul este influențat de percepțiile referitoare la amenințare; dacă, în loc de a fi considerate drept sprijin în menținerea echilibrului, SUA ar fi percepute drept o amenințare, s-ar pierde ceea ce este mai important: influența, credibilitatea că intervențiile militare sunt menite să-i protejeze pe cei nedreptățiți).

În celelalte domenii, abordarea potrivit căreia centrul controlează ramificațiile este riscantă. În primul rând pentru că nici preeminența SUA nu este așa de marcată. Lucrurile evoluează rapid și se configurează pe centre și regiuni. Pentru anumite state din Asia, Tokyo s-ar putea să fie mai important decât Washington-ul. Pentru altele, din Europa, Frankfurt să fie plasat înaintea New York-ului.

Exercitarea acestui rol preeminent în cadrul procesului de globalizare trimite la o problemă delicată, și anume inteligența — am spune înțelepciunea — cu care se

promovează o măsură, se adoptă o decizie, se legitimează o acțiune. Din această perspectivă, evoluția vieții internaționale aduce în prim-planul acțiunii politice o dimensiune mai puțin avută în vedere până acum, ceea ce numim puterea *soft*.

Există mai multe forme de a evalua, de a „măsura" puterea unui stat. În ultima vreme, este dezvoltată în literatura de specialitate distincția dintre puterea *hard* și puterea *soft*. Puterea militară sau puterea economică este puterea *hard*. Puterea care se sprijină pe elemente precis măsurabile. La care putem adăuga întinderea unui stat, populația, resursele naturale. Puterea *hard* recurge fie la mijloace de constrângere, fie la anumite avantaje (schimburi economice profitabile). Acest gen de putere a fost tipic pentru politica țărilor lumii de-a lungul istoriei.

Puterea *soft* este și ea prezentă în istorie, dar adevărata sa afirmare are loc în ultimul secol. Cum am caracteriza această putere? „Numesc putere *soft* acea latură a puterii care îi face pe alții să ajungă să dorească ceea ce vrei tu de fapt să dorească. Ea mai degrabă antrenează oamenii decât îi constrânge"[42], spune Joseph Nye. În încercarea de a defini acest tip de putere, mulți autori o separă total de puterea *hard*. Ceea ce, în fond, este fals. Ambele sunt forme de manifestare ale puterii și putem identifica multe conexiuni și determinări reciproce. Forța exercitată cu exactitate și inteligență inspiră o anumită admirație, element important al puterii *soft*. Performanța economică, realizarea de excepție declanșează, de asemenea, atitudini de respect, o propensiune limpede spre a-l urma pe cel care a putut înfăptui așa ceva. Deci, dacă examinăm mai îndeaproape această corelație, vom vedea că puterea *hard* — exercitată imaginativ și inteligent — este o sursă foarte importantă a puterii *soft*. Nu ai tendința de a urma o țară care este rămasă în urmă din punct de vedere economic. Tot așa de adevărat este că simpla existență a puterii *hard*, fără preocuparea de legitimare a acțiunilor, de convingere a opiniei publice privind oportunitatea unei acțiuni, poate genera chiar reacții de respingere (intervenția URSS în Cehoslovacia, din 1968, este tipică în această privință).

În centrul puterii *soft* se află ceea ce am putea numi *indicele de atractivitate* al unei acțiuni, al unei măsuri, al politicii unui guvern sau a unui stat. Într-un cuvânt, magnetismul politicii sale. Ceea ce implică fundamentare atentă, legitimare convingătoare, un anume acord cu valori larg împărtășite. De aceea, puterea *soft* presupune mai întâi stabilirea unei agende politice în consens cu dominantele momentului, care să cuprindă probleme resimțite drept presante, grave, priorități recunoscute ca atare de către mulți; nu este nevoie ca toată lumea să fie de aceeași părere, ci doar să existe conștiința faptului că este vorba despre ceva important, că soluția propusă, chiar dacă nu este cea mai bună, se numără printre cele mai raționale.

Peter Berger[43] subliniază, în acest sens, că se poate vorbi, într-adevăr, de o cultură globală în curs de apariție, încorporând evidente elemente de conținut americane. Autorul vorbește de „faza elenistică a civilizației anglo-americane" pentru a sugera ideea că extinderea modelului cultural american nu poate fi explicată satisfăcător în termenii unei politici imperiale. Înaintarea culturii elenistice s-a produs într-un moment în care Grecia nu reprezenta o putere imperială; în mod similar, chiar dacă Statele Unite sunt deosebit de puternice, răspândirea modelului lor cultural nu are loc prin apelul la coerciție. Iar „magnetismul universal" pe care îl exercită lucrurile de proveniență americană nu se limitează doar la domeniul culturii pop și al produselor de consum, ci cuprinde

domeniul firmelor de investiții, al companiilor de consultanță, al universităților de elită, al editurilor, conferințelor științifice, manualelor universitare etc.[44]

Considerăm că disputa unilateralism/multilateralism își găsește o dezlegare convingătoare în ecuația propusă de puterea *soft*. Trăim într-un nou mileniu. Dacă am face o comparație între indicele de atractivitate al politicii internaționale americane la începutul anilor 1990 și la începutul deceniului următor, nu credem că am putea consemna o evoluție pozitivă. Credem că acest lucru trebuie să dea de gândit. Semnalele pe care le-au tras multilateraliștii, începând cu articolul scris de către Huntington — „The Lonely Superpower"[45] — arată o direcție. Unilateralismul poate fi eficient, dar nu este atractiv. O superputere care nu exercită fascinație încetează să fie cu adevărat superputere. Magnetismul unei superputeri este tot atât de important ca și puterea sa militară, ca și forța economiei sale.

De la exercitarea leadership-*ului la exercitarea puterii*

Doctrina de securitate expusă de președintele american în 2002 a iscat numeroase reacții, controverse, analize. Una dintre interpretările frecvente ale acestei strategii subliniază faptul că ea reflectă ambițiile imperiale ale Americii, semnalează „arogarea, de către SUA, a rolului de a impune standarde, de a stabili natura amenințărilor, de a folosi forța și de a impune dreptatea"[46]. După terminarea celui de-al Doilea Război Mondial, SUA au urmat două mari strategii: strategia îngrădirii (care și-a găsit întruchiparea în instituții și parteneriate precum NATO sau alianța americano-japoneză) și strategia multilateralismului — coagulată în jurul unor instituții precum GATT, Banca Mondială sau Fondul Monetar Internațional. Cele două orientări s-au dovedit de succes: „secretul dominației îndelungate și strălucite pe care au exercitat-o SUA", relevă un articol din *Foreign Affairs*, „s-a datorat faptului că statul american a avut capacitatea și disponibilitatea de a-și exercita puterea în cadrul unor alianțe și înțelegeri multilaterale. În felul acesta, puterea și agenda americană au părut acceptabile atât pentru aliați, cât și pentru alte state."[47]

Noua doctrină de securitate nu s-a născut din senin; apariția sa este legată de două realități gemene ale lumii contemporane: terorismul cu consecințe catastrofale și puterea unilaterală a SUA. Doctrina nu preia nici unul dintre elementele îngrădirii sau ale multilateralismului, fiind articulată în jurul următoarelor idei:

1. Lumea contemporană este o lume unipolară, în care SUA nu au și nici nu trebuie să aibă vreun competitor.

2. Amenințările globale contemporane necesită noi evaluări și răspunsuri; mai precis, grupurile teroriste nu pot fi ținute sub control, ci trebuie eliminate.

3. Conceptul de *deterrence* (descurajare), specific Războiului Rece, este învechit, singura opțiune fiind ofensiva; Statele Unite pot utiliza dreptul la „prima lovitură", pot recurge la forță chiar în mod preventiv.

4. Conceptul de suveranitate națională, impus după Pacea de la Westfalia, este și el învechit; din moment ce terorismul nu cunoaște granițe naționale, SUA pot să intervină oriunde și oricând pentru a lupta împotriva acestui pericol.

5. SUA manifestă suspiciune față de valoarea dreptului, parteneriatelor și tratatelor internaționale. O astfel de atitudine nu este echivalentă cu izolaționismul care a caracterizat uneori Statele Unite. Izolaționismul însemna că SUA își propuneau să evolueze independent de lume; în noua doctrină, Statele Unite își propun ca lumea să acționeze în termenii impuși de către ele.

6. SUA sunt dispuse să aibă o contribuție directă și neîngrădită de nimeni la rezolvarea amenințărilor actuale; rolul — neîngrădit — poate fi asumat ca urmare a puterii militare fără egal;

7. Stabilitatea internațională nu reprezintă un scop în sine, nu are valoare intrinsecă; politica față de un stat poate duce la destabilizarea unei regiuni, dar instabilitatea e considerată necesară pentru înlăturarea unui regim ostil Statelor Unite.

Care sunt posibilele probleme pe care le ridică o doctrină de securitate înălțată pe astfel de piloni? În primul rând, dreptul la prima lovitură și recursul la forță în mod preventiv sunt domenii problematice; dacă SUA le utilizează, și alte state ar putea face același lucru (autorul articolului citat, John G. Ikenberry, se întreabă ce ar însemna acest lucru în cazul unor state precum Pakistan, China sau Rusia). Apoi, statele ostile se simt încurajate să accelereze programele de înarmare, pentru a putea contracara, oarecum, puterea SUA. Din moment ce nu o pot face în termenii unei confruntări clasice, statele ostile sunt cu atât mai atrase de armele și de metodele de luptă neconvenționale. În al treilea rând, doctrina Bush „nu poate genera cooperare", deoarece se referă la un rol autoatribuit de „protectorat în problemele de securitate globală". Și prima metodă de a evita cooperarea este recursul la blocaje economice. Iar dacă SUA sunt o putere militară unipolară, în domeniul economic și politic puterea este distribuită între mai multe centre. În ultimul rând, o astfel de doctrină, sintetizând porniri imperiale, este posibil să diminueze din seducția exercitată de către acest stat asupra opiniei publice mondiale.

Abandonarea strategiei îngrădirii, diminuarea ponderii pe care o are multilateralismul sunt fenomene oarecum firești. Schimbarea amenințărilor cu care se confruntă SUA și lumea în ansamblu au impus, în mod necesar, modificări în doctrina americană de securitate. Problema constă în faptul că nu este vorba despre o simplă schimbare de accent, pentru a răspunde unor transformări reale, ci de faptul că SUA riscă să nu mai fie doar o putere, „SUA trec de la exercitarea *leadership*-ului la exercitarea puterii"[48].

Un hibrid: sistemul uni-multipolar

Statele Unite reprezintă astăzi, neîndoielnic, singura superputere a lumii. Hubert Vedrine vorbește de singura „hiperputere"[49], întrucât SUA domină chiar cu o anumită autoritate toate domeniile care intră în componența unei puteri: economic, militar, cultural. Samuel Huntington recunoaște poziția detașată a SUA în plutonul țărilor avansate economic; de aici nu putem conchide, precizează Huntington, că am trăi într-o lume unipolară. După încheierea Războiului Rece, a existat un „« moment de unipolaritate » — evidențiat cu deosebire de Războiul din Golf —, dar astăzi lumea traversează

unul sau două decenii de uni-multipolarism, înainte de a intra în secolul XXI, care va fi, într-adevăr, multipolar"[50].

Joseph Nye Jr. promovează și el o poziție mult mai nuanțată față de rolul SUA în lumea de astăzi. Într-adevăr, în plan militar SUA nu au rival. Dominația militară a SUA este clară și indiscutabilă. La celelalte două eșaloane ale puterii — economic și cultural — lucrurile trebuie privite diferit. În lumea de astăzi, există poli economici puternici — Uniunea Europeană, Japonia, China — de care SUA nu pot face în nici un fel abstracție. În plan economic, nu poate fi vorba decât de o relaționare a intereselor, de multipolarism. Cele trei puteri menționate au aproape jumătate din produsul mondial. În domeniul economic au avut loc evoluții semnificative, care impun regândirea rolului SUA, luarea în calcul, în elaborarea orientărilor mondiale, și a intereselor altor centre de putere ale lumii.

Lucrurile stau cumva asemănător, după opinia autorului american, în domeniul cultural. Astăzi, puterea se impune nu atât prin forță, ci prin inteligență. Iar inteligența nu poate reprezenta obiect de monopol. Politica globală este și multiculturală. Este adevărat că ea are o componentă care prefigurează standardizarea și uniformizarea. Bogăția lumii de astăzi stă în multiculturalitatea ei, în diversitatea culturilor. Politica globală nu poate porni decât de la această realitate, pe care este chemată să o sprijine și să o consolideze.

De pildă, puterea economică a Uniunii Europene este aproape egală cu cea a SUA. Populația sa este mai mare și, dacă avem în vedere posibilitățile de extindere ale Uniunii, atunci nu este greu să deducem că UE va dispune, în curând, de o piață internă mai mare decât a SUA. UE alocă deja aproximativ două treimi din cheltuielile militare ale SUA pentru modernizarea apărării. Cel puțin la nivelul potențialului de evoluție, autori precum Lester Thurrow și Samuel Huntington creditează Uniunea Europeană cu prima șansă de a deveni puterea economică cea mai importantă a secolului în care am intrat de curând. Japonia și China în plan economic, Rusia în plan militar nu sunt superputeri. În mod sigur, avem de-a face cu *puteri majore*, care vor să aibă un cuvânt de spus în problemele internaționale. Și fără de care, astăzi, nu poate fi condusă lumea. Sub presiunea acestei realități a intervenit și trecerea de la formula „lume unipolară" la cea de „lume multipolară". Sub impactul acestei evoluții propune și Huntington formula de „sistem uni-multipolar". Riscul mare este ca, într-o lume din ce în ce mai vizibil multipolară, SUA să acționeze ca și când aceasta ar fi unipolară. Am avea de-a face cu un *leadership* global, numai că el ar fi de sorginte și de substanță unipolară. Ceea ce ar mina globalitatea, cu sensurile sale adânci. Asemenea abordări care vorbesc despre echilibrul puterilor, dar care, în substanța lor, rămân unitaleraliste, dacă nu chiar americano-centriste, pot fi întâlnite frecvent.

Din perspectiva temei de față, considerăm util să subliniem că, după opinia noastră, nu a fost bine și adânc citit momentul de după încheierea Războiului Rece. Un moment se citește împreună cu evoluțiile cuprinse în acel moment, cu tendințele pe care le anunță, cu fenomenele pe care le prefigurează. Nimeni nu s-a îndoit, după prăbușirea URSS, că SUA erau liderul incontestabil al lumii. Nimeni nu putea să nege acest lucru. Prima țară care trebuia să se îndoiască — pentru că știa sau ar fi trebuit să știe care sunt responsabilitățile care decurg dintr-o asemenea poziție — era chiar

America. Prima țară care trebuia să invite la o formulă de putere în măsură să angajeze și alte state sau uniuni de state era chiar America. Momentul de după Războiul Rece a fost jucat de SUA nu foarte inspirat, chiar din perspectivă americană și ținând cont de interesele țării pe termen mediu și lung. O întreagă literatură teoretiza ideea singurei superputeri și a unei lumi unipolare. Iar conducerea oficială a țării nu numai că accepta, ci părea că încurajează o asemenea orientare. America era în mod detașat cea mai puternică țară a lumii. Dar ea nu a jucat cum se cuvine rolul de lider real, acela care privește mai departe, care evaluează mai devreme.

Între poziția SUA de astăzi și cea de acum zece ani nu este o diferență semnificativă. Și astăzi, ca și acum zece ani, SUA reprezintă singura superputere a lumii. Și astăzi, ca și acum un deceniu, SUA domină toate cele trei domenii care alcătuiesc sursele principale ale puterii: economic, militar și cultural. Și astăzi, celelalte puteri majore ale lumii contemporane — Japonia, China, Uniunea Europeană — ocupă aproximativ aceleași poziții ca și acum zece ani. De ce acum se vorbește din ce în ce mai mult de o lume multipolară și nu de unipolarism, ca acum un deceniu, chiar dacă în politica practică unipolarismul nu este deloc înlăturat? După părerea noastră, între timp, mulți autori și oameni politici și-au dat seama că, oricât de puternice ar fi, SUA nu pot conduce singure lumea. Că a fi lider incontestabil nu înseamnă a fi hegemon. Încet-încet, viața a impus corecția respectivă.

În toată perioada care a trecut de la încheierea Războiului Rece, există o problemă care nu poate fi în nici un fel eludată: *frecvența intervențiilor militare în care au fost implicate SUA*. Nu discutăm acum ceea ce s-a întâmplat într-o zonă sau alta unde SUA au intervenit militar. Ci doar frecvența cu care s-a recurs la instrumentele tradiționale ale puterii. În timp, aceasta a exercitat un anumit impact asupra imaginii SUA. Impact stimulat de puteri și centre de influență care erau interesate să facă acest lucru.

În ultimă instanță, cum remarca și Huntington, americanii încep din ce în ce mai mult să fie percepuți ca inițiatori de diverse presiuni asupra altor state pentru a adopta valorile americane și practicile privind drepturile omului și drepturile democratice; de a împiedica alte țări să-și dezvolte capacitățile militare, ceea ce ar putea contrabalansa superioritatea americană în domeniu; de a forța aplicarea unor legi americane și în alte state; de a sprijini țările în funcție de adeziunea lor la standardele americane în domenii cum ar fi drepturile omului sau libertatea credinței; de a modela politica Băncii Mondiale și a FMI, astfel încât să servească interesele acelorași corporații; de a interveni în conflicte locale care nu au miză pentru interesele americane; de a extinde vânzările de arme americane, concomitent cu limitarea comerțului cu arme din partea altor țări.[51]

Există riscul ca SUA să fie percepute ca și când ar acționa într-o lume unipolară, de pe pozițiile unui unilateralism global, promovându-și interesele cu prea puțină preocupare pentru interesele celorlalți. Cu alte cuvinte, riscul ca „politica lor externă să fie condusă într-un mod precumpănitor de politica internă“[52]. Percepție care ar cultiva în rândul celorlalte state o atitudine rezervată, prudentă, de așteptare. Percepție care favorizează în același timp un proces de însingurare a Americii: *the lonely superpower*.

Ceea ce s-a întâmplat la 11 septembrie 2002 a reprezentat nu numai un atac terorist cumplit, ci și un avertisment asupra formelor pe care le poate îmbrăca terorismul. Lupta deschisă pe care SUA au pornit-o la scară mondială împotriva acestui nou pericol

global a avut în vedere acest avertisment. Lumea întreagă a fost alături de SUA atât în momentul atacului respectiv, cât și în lupta declanșată după aceea. Editorialul publicat de *Le Monde* cu acest prilej, „Nous sommes tous Americains" („Cu toții suntem americani"), ni se pare extrem de edificator. Chiar această ofensivă implică o mare coordonare de forțe, o strânsă cooperare internațională. Pentru că au fost lovite atât de dur, pentru că au poziția numărul unu în lume, SUA au datoria să se situeze în fruntea acestei ofensive. Ca superputere modernă, ele trebuie să încadreze această luptă tot în contextul unei acțiuni multilaterale. Altminteri, oricât de nobil ar fi efortul, el va fi pândit de multe pericole, inclusiv de acela ca, sub pavăza acestei ofensive, SUA să instituie reguli, să declanșeze conflicte care servesc propriilor interese strategice.

În mod tradițional, America și-a definit puterea în antiteză cu cea a imperiilor. America a fost admirată, imitată, a reprezentat un model nu atât datorită performanțelor sale ieșite din comun, cât datorită acestei atitudini cu totul noi. Omul obișnuit simțea întrucâtva că America nu are nici imperiu de extins, nici utopii de împlinit. America a atras prin identificarea modernă pe care a propus-o, nu cu imperii, ci cu cauze, nu cu întinderi teritoriale, ci cu performanțe tehnologice și economice. Dar când SUA dețin 40% din totalul cheltuielilor mondiale în domeniul apărării și acest procent se află în creștere, situație pe care lumea nu a mai cunoscut-o până acum; când SUA au 13 grupuri de luptă pe care le presupune existența celor 13 portavioane moderne (care sunt însoțite oriunde merg de vase care să le protejeze de atacul unor rachete, de cel puțin două distrugătoare de submarine, de vase de aprovizionare), în timp ce nici un alt stat nu deține nici măcar un asemenea grup; când există, în momentul de față, mai mult de 700 de instalații americane pe tot globul, iar trupele americane din afara granițelor se ridică la circa 250.000 de persoane: 120.000 în Europa, 92.000 în Asia de Est și Pacific, 30.000 în Africa de Nord, Orientul Mijlociu și Asia de Sud iar 15.000 în emisfera vestică; deci când SUA, exercitând o dominație așa de netă, își pun problema contracarării oricărui stat care ar dori să recupereze decalajul amintit, problema nu mai este cea a unui imperiu teritorial, ci a unuia nonteritorial, dar la fel de hegemonic. SUA nu au imperiu și nu vor să fie imperiu, dar vor să conserve dominația de tip imperial. Prestowitz se întreabă de ce SUA încep să fie percepute în lume ele însele drept un stat problemă. Aici putem găsi una dintre explicații. Puterea obsedată de conservarea propriului avantaj nu poate genera admirație.

America începe să se substituie judecății lumii și acest lucru nu are cum să genereze acceptare. Nesocotirea Organizației Națiunilor Unite și chiar a NATO sunt foarte costisitoare. În primul război din Golf, SUA au fost în fruntea unei largi coaliții internaționale. A fost o intervenție aprobată de Consiliul de Securitate și, am putea spune, de lumea întreagă. În intervenția din Kosovo, SUA nu au mai întrunit aprobarea Consiliului de Securitate, ci doar a NATO. În intervenția recentă din Irak nu s-a mai bucurat nici de susținerea tuturor statelor din NATO. Evident că este o problemă de acțiune progresiv unilaterală, sancționată prompt și chiar ireversibil.

Mai există și altă perspectivă asupra căreia se insistă în literatura consacrată temei: formarea unor coaliții împotriva „hegemonului", împotriva puterii dominatoare. În acest sens este amintită frecvent trilaterala dintre Rusia, China și India, ca puteri reprezentative pentru supracontinentul eurasiatic. Dacă am insista asupra acestei idei, i-am descoperi

imediat inconsistența. Este adevărat că nici unul dintre aceste state nu vede neapărat cu ochi buni poziția SUA și fiecare ar dori să o contracareze. Nu relevăm rivalitățile dintre aceste state, unele mai deschise, altele mai ascunse. Ceea ce merită subliniat este că fiecare în parte are un interes vital să stabilească legături comerciale foarte strânse cu SUA. Este șansa fără de care ele nu pot înregistra evoluții tehnologice semnificative.

Devine din ce în ce mai limpede că puterea din estul Eurasiei — China — va putea reprezenta, nu peste multă vreme, un rival economic al SUA. Pentru aceasta, China are nevoie vitală de tehnologia americană. Poate s-ar simți atrasă — din punct de vedere strategic — de un parteneriat cu Rusia. În cazul acesta, China trebuie să se gândească la viitorul ei economic și tehnologic.

De aceea, coalițiile antiamericane sunt puțin probabile. Puterea Americii stă în primul rând în puterea ei tehnologică. Nici o decizie realistă nu poate face abstracție de acest atu strategic de care fiecare stat, preocupat de propria evoluție, trebuie să țină seama. În acest sens, SUA sunt avantajate atât de poziția lor geografică (America este desprinsă de tensiunea granițelor, de temerile pe care, îndeobște, le declanșează existența vecinului puternic), cât și de poziția istorică. SUA nu duc în spate o „rană cu încărcătură istorică", o istorie de conflicte cu vecinii. Lipsește ceea ce îndeobște reprezintă liantul coalițiilor: amenințarea imediată.

Miza este în altă parte: SUA pot susține un examen cu valoare istorică. Miza problemei nu se află atât în relația SUA cu alte puteri majore și, în general, cu alte state. Constrângeri foarte mari pentru SUA din această direcție nu au de unde să vină. Miza se află în relația SUA cu opinia publică internațională și cu opinia publică internă.

America a au obișnuit opinia publică internațională cu un anume comportament, totdeauna situat de partea dreptății, a dezvoltării, a libertății. Imaginea și prestigiul de care se bucură nu sunt asociate doar cu performanțele lor în diferite domenii, ci deopotrivă cu acest model de comportament. Pentru o superputere, imaginea internațională nu este un lucru secundar. Nu dorim să sugerăm că dezlegarea s-ar afla în domeniul unei noi strategii de imagine, ci în cel al faptelor, acțiunilor și atitudinilor internaționale care au început să erodeze această imagine. Asemenea fapte se situează și în planul acțiunilor militare prea frecvente, și în cel al lipsei de cooperare în probleme ecologice cheie, cum ar fi refuzul de a semna Protocolul de la Kyoto, și în tendința SUA de a lua hotărâri unilaterale, și în promovarea uneori axcesivă a cerințelor globalizării. Puterea dominatoare pe care o dețin Statele Unite are nevoie să se convertească și în anumite prerogative — și aici unilateraliștii semnalează un fenomen real —, dar ea trebuie să se concretizeze cu deosebire într-o poziție de mare echilibru, care să exprime cerințe profunde ale vieții internaționale, pentru îndeplinirea cărora nu este nevoie să se recurgă la puseuri de unilateralism.

Direcția principală de presiune asupra politicii americane pe termen mediu și lung va veni dinspre propriul electorat și conștiința democratică a acestuia. America nu poate fi într-un fel acasă și în alt fel pe plan internațional. Pozițiile critice frecvente pe plan internațional nu rămân fără ecou în plan intern. Media și literatura de analiză americane sunt extrem de severe și extrem de atente cu evoluția SUA pe plan internațional. În ambele planuri, vocile critice, vocile chiar aspre venite din interior se înmulțesc. Semn că situația va reveni la matca tradițională cu care ne-a obișnuit America.

Fiind singura superputere, nu încape nici un fel de îndoială că SUA vor să-și exercite prerogativele într-o formulă modernă.

Conștiința faptului că acesta este un moment unic pentru o putere unică va conduce, în cele din urmă, la un tip de comportament politic care să rămână în memoria istoriei. Zbigniew Brzezinski spunea că SUA vor fi „prima, ultima și singura superputere globală". Nu este întâmplător cum va fi jucat acest rol. În primul rând din perspectivă americană.

NAFTA – o regiune natural integrată

1989, anul în care SUA semnează Acordul de Liber Schimb cu Canada, marchează o schimbare fundamentală în politica economică americană. Până în acel moment, Statele Unite fuseseră susținătorul cel mai înfocat al multilateralismului în domeniul comerțului exterior și un opozant la fel de hotărât al inițiativelor regionale. În 1994, SUA completează acest acord de liber schimb cu unul asemănător încheiat cu Mexicul. Astfel ia naștere NAFTA — Acordul de Liber Schimb al Americii de Nord (*North American Free Trade Agreement*). Decizia SUA de a urma și calea regionalismului — înțeles atât în sens geografic, cât și în sens de comerț preferențial cu diverși parteneri — a revigorat discuțiile cu privire la regionalism *versus* multilateralism, pe fondul unei adevărate proliferări a acordurilor regionale și al unui discurs anti-multilateralism pronunțat.

NAFTA — cea mai puternică formă de integrare economică după cea europeană — a apărut pe o platformă de comerț regional îndelungat, ceea ce îi conferă o anume trăinicie. Apariția noii entități economice a fost motivată în primul rând de necesitatea de a face față provocării reprezentată de integrarea europenă; cu toate acestea, ea nu poate fi interpretată doar în termeni de răspuns la provocarea venită de peste Ocean, de mimare a unei structuri comerciale noi. NAFTA are rădăcini în istoria devenirii țărilor membre, în amplificarea relațiilor comerciale dintre ele, fiind de fapt o consfințire a unei stări de fapt. Acordul a apărut și s-a construit pe o piață naturală integrată, consacrând și amplificând o serie de tendințe vizibile în comerțul dintre cele trei țări.

Unele trăsături — precum forța economică și populația — apropie NAFTA de UE: NAFTA are o populație de 380 de milioane de locuitori și un PNB de aproape 70.000 de miliarde dolari. Cu toate acestea, diferențele dintre cele două acorduri economice sunt mult mai proeminente. Spre deosebire de UE, NAFTA acoperă în principal comerțul cu produse, dar treptat el se extinde și asupra serviciilor bancare, investițiilor și transportului rutier de mărfuri. Deși, în repetate rânduri, s-a cerut eliminarea majorității tarifelor și barierelor comerciale naționale, NAFTA a rămas, în esență, un acord comercial care stimulează schimbul de produse, fără a beneficia de o construcție suprastatală menită să coordoneze dezvoltarea integrată a statelor componente. Imediat după semnare, acordul a dus la eliminarea a mai mult de jumătate dintre barierele vamale în ceea ce privește produsele agricole, stabilindu-se și un program pentru eliminarea lor totală în următorii 15 ani.

NAFTA nu dispune de pletora de instituții supranaționale ale Uniunii Europene, nu are o instituție permanentă similară Consiliului de Miniștri, nu are un parlament, există doar o comisie de arbitraj pentru a soluționa disputele comerciale. De asemenea, cei

trei parteneri nu au în vedere crearea unei uniuni monetare și economice și nu urmăresc corelarea politicilor în acord cu o cartă economică și socială comună. Nu există planuri pentru armonizarea legislației și nici echivalentul instituțional al Curții Europene de Justiție. NAFTA nu participă la activitatea unor forumuri internaționale, nu semnează tratate de comerț internațional sau tratate referitoare la protecția mediului. În interiorul NAFTA nu există libertatea de mișcare a forței de muncă, migrația forței de muncă dinspre Mexic către SUA sau Canada fiind considerată inacceptabilă. O altă deosebire esențială constă în discrepanța economică din interiorul NAFTA. Decalajele nu sunt însoțite de o politică menită să ajute statul defavorizat, așa cum stau lucrurile în cadrul UE.

Interesant este că, înainte de a fi discutat în Congresul american, NAFTA a generat o vie dispută în cadrul societății americane în ansamblu. Numeroase grupuri sociale și personalități considerau că acordul economic va conduce la pierderea de locuri de muncă americane — din cauza salariilor modeste din Mexic — precum și la prejudicierea mediului înconjurător, întrucât standardele mexicane în această privință erau mult mai scăzute. Președintele George Bush, care inițiase și negociase acordul NAFTA, l-a sprijinit energic, argumentând că el va contribui la crearea de locuri de muncă în fiecare dintre cele trei state membre. Bill Clinton a condiționat sprijinul pentru acord de protejarea locurilor de muncă ale americanilor și a mediului ambiant din această țară. În lunile care au precedat votul, Clinton a inițiat nu mai puțin de 18 evenimente publice în sprijinul acordului NAFTA și s-a întâlnit cu peste 150 de reprezentanți ai Camerei; toți membrii cabinetului au făcut lobby în favoarea acestui proiect. Nu de puține ori, mesajele persuasive au făcut apel la amenințări sau la proiectarea unor imagini înfricoșătoare, în cazul în care acordul nu ar fi fost semnat.

Instructiv este faptul că dezbaterile nu au avut loc doar pe tărâm american. Canadienii, de pildă, și-au exprimat îngrijorarea, așa cum o făcuseră chiar și înainte de crearea NAFTA, că strângerea relațiilor economice cu marele vecin de la sud ar putea afecta identitatea națională canadiană. Deja anumite date și tendințe erau de natură să întrețină aceste îngrijorări. De pildă, numai între 3-5% dintre filmele care rulau în Canada erau de origine canadiană, restul fiind, în proporție covârșitoare, de origine americană. O serie de lideri canadieni au exprimat, de asemenea, temerea că mare parte dintre industriile canadiene vor migra către sud, în Statele Unite și în Mexic, în căutare de forță de muncă mai ieftină. Seymour Martin Lipset vorbește și de o adevărată „prăpastie culturală" provenind din faptul că cele două națiuni, canadiană și americană, au evoluat în condiții istorice diferite. Canadienii nu au rupt cu tradiția engleză așa cum au făcut-o americanii. Până în 1982, Constituția Federației Canadiene a fost un „Act al Americii de Nord Britanice" (*British North America*), proclamat de regina Victoria. De la adoptare (1867) până în 1982, pentru fiecare amendament la Constituție, canadienii trebuiau să trimită o petiție Camerei Comunelor din Marea Britanie. De abia în 1980, *O, Canada!* a înlocuit *God Save the Queen* ca imn național. În Canada a fost puternică influența politicii *tory*, care accentua implicarea directă a guvernului în economie. Întemeietorii Federației Canadiene proclamau „pacea, ordinea și un bun guvernământ", presupunând deci implicarea statului în protejarea societății, în timp ce părinții întemeietori ai Americii accentuau „viața, libertatea și căutarea fericirii", subliniind rolul individului.[53]

Stumbling blocks vs. Building blocks

Întrebarea esențială în legătură cu NAFTA este, așa cum semnalează și Alberta M. Sbragia, de ce „Statele Unite au luat, la un moment dat, decizia de a îmbrățișa o strategie regională și de a nu mai considera că multilateralismul reprezintă singura cale spre liberalizarea comerțului mondial“[54]. Răspunsul la această întrebare se înscrie în cadrul unei dezbateri actuale mai largi cu privire la raportul dintre regionalism și multilateralism, la influența pe care fiecare dintre aceste tendințe o are asupra comerțului mondial, a bunăstării mondiale în general. Dezbaterea se centrează în jurul următoarelor întrebări:

—Uniunea Europeană și NAFTA manifestă tendințe de a se închide, de a se retrage către sine, de a încuraja schimburile intraregionale și de a le reduce pe cele inter-regionale?

—Regiunea Asia de Est poate constitui o alternativă la cele două regiuni deja constituite?

—Integrarea regională subminează multilateralismul?[55]

Tendința contemporană spre regionalizare a fost interpretată în moduri diverse: ca înlocuitor al multilateralismului pe cale de dispariție; ca variantă paralelă, care nu exclude, ci completează abordarea multilaterală; ca factor de accelerare a procesului de globalizare; ca forță de contrapondere, necesară pentru a contracara efectele multilateralismului. Sistematizând, în literatura de specialitate se pot identifica două mari curente care coagulează dezbaterile cu privire la blocurile economice regionale.

Susținătorii strategiei regionale consideră că blocurile regionale constituie adevărate pietre de temelie — „*building blocks*“ — pentru edificarea sistemului global integrat, o poartă de acces către economia globală. Modelul este unul evoluționist: acorduri de liber schimb — regiuni economice mari — sistem complet liberalizat. Prestația în cadrul regiunilor ar reprezenta, în această viziune, un fel de antrenament pentru jocul mai complicat și mai solicitant în cadrul sistemului global. Contribuția regiunilor la liberalizarea comerțului mondial ar putea fi înțeleasă, în această perspectivă, printr-o comparație cu jocul de domino: un acord regional devine atrăgător pentru tot mai mulți membri, stimulează aderarea până când, în cele din urmă, printr-o strategie graduală, toate țările ajung să facă parte din același sistem global, integrat. Atractivitatea acordurilor de liber schimb crește proporțional cu creșterea costurilor neaderării, ale izolării. Teama de a nu fi exclus de pe piață, de a nu mai avea nici un cuvânt de spus în negocierile internaționale alimentează o reacție în lanț, care va conduce la liberalizarea comerțului mondial în ansamblu. În plus, tendința — existentă și ea — de regionalizare după criterii geografice este semnificativ contracarată de activitatea companiilor transnaționale, care urmează logica profitului. Acestea traversează regiunile, constituind o adevărată forță care leagă grupările regionale într-un puternic cadru nonguvernamental. Câteva dovezi susțin ipoteza regionalismului drept piatră de temelie a liberalizării complete a comerțului: crearea NAFTA a determinat un adevărat val de liberalizare în domeniul investițiilor, Runda Uruguay a fost încheiată și ca urmare a faptului că unele state membre ale Uniunii Europene au acceptat condițiile GATT doar în virtutea faptului că aparțineau acestei entități economice.[56]

Criticii regionalismului, ai blocurilor regionale consideră, dimpotrivă, că acordurile de liber schimb — numite și „grupări geografice discriminatorii“[57] —, fie că sunt de o amploare mai mare, fie mai mică, împiedică liberalizarea schimburilor la nivel global; regiunile ar fi adevărate „stavile“ („*stumbling blocks*“) în calea liberalizării fluxurilor comerciale. Membrii unor astfel de acorduri de liber schimb nu sunt motivați să reducă barierele comerciale și vamale cu statele nemembre, își concentrează toate eforturile în interiorul acordului din care fac parte, nu mai sunt interesați de consolidarea unui sistem comercial care, în cele din urmă, să aibă o dimensiune globală (vezi harta 19).

Criticii regionalismului cred că menținerea unui sistem regional consumă din resursele necesare menținerii și consolidării unui sistem global, iar contribuția strategiei regionale la creșterea bunăstării generale și a bunăstării participanților este minimă, dacă nu chiar contraproductivă. Deci motivele care întemeiază crearea zonelor comerciale de liber schimb nu ar fi economice, sau nu pur economice, ci mai cu seamă politice: „sistemele de schimb regional reprezintă, în mod esențial, instrumente ale economiei *politice*; ele sunt în egală măsură menite să protejeze statele de propriile grupuri interne de interese și să protejeze statele unele față de celelalte“[58].

Într-o astfel de evaluare, regionalismul va reprezenta noua formă pe care o vor lua conflictele geoeconomice, cu consecințe politice dintre cele mai serioase. Blocurile comerciale mari, ridicate pe fundații de natură politică, tind să fragmenteze economia mondială, mai degrabă decât să contribuie la unificarea sa. Drept dovadă în acest sens este adus un model matematic conceput de Jagdish Bhagwati[59], care arată că, dacă vizualizăm relația dintre gradul de liberalizare al economiei mondiale și numărul actorilor care participă la economia mondială, obținem o curbă în forma literei U. Atunci când puterea este concentrată în mâinile unei puteri hegemon, economia mondială este relativ liberalizată, în sensul că raportul dintre exporturile globale și PIB-ul global este mare; aceeași valoare mare a acestui raport se obține în momentul în care pe scena comerțului mondial există o multitudine de actori. Gradul de liberalizare este cel mai mic în momentul în care există un număr mic de actori de dimensiuni moderate și comparabile — așa cum ar sta lucrurile în momentul în care blocurile regionale mari s-ar consolida. Și mai surprinzător, modelul arată că raportul dintre comerțul mondial și PIB mondial ar cunoaște cea mai scăzută valoare în momentul în care numărul actorilor de mărime și forță comparabile ar fi de 3.

Pentru SUA, NAFTA este o problemă de politică externă

Valul de regionalizare care caracterizează perioada actuală, fie că este denumit „noul regionalism“[60], fie „al doilea regionalism“[61] (spre deosebire de regionalismul anilor ’60), ar prezenta următoarele trăsături:

—una sau mai multe țări mici se alătură uneia mari;

—țările mici recurg la măsuri de reformă în mod unilateral;

—gradul de liberalizare între membri nu este spectaculos, ci modest;

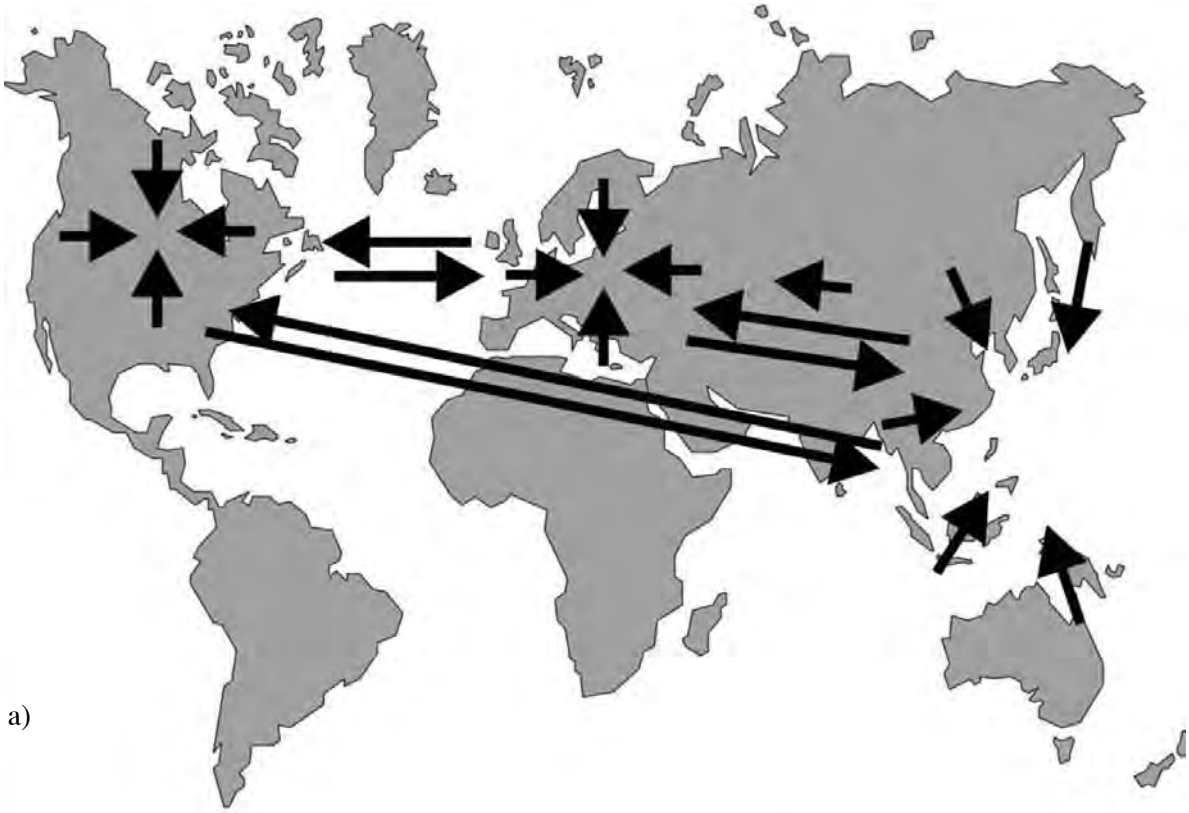

a)

b)

Harta 19: a) *Building blocks*
b) *Stumbling blocks*

—când, totuși, se poate vorbi de liberalizare, aceasta ia naștere ca urmare a unor concesii făcute de țările mici, care nu sunt urmate de măsuri cu caracter reciproc din partea țării/țărilor mari;

—conotațiile politice ale acordurilor de liber schimb le întrec în semnificație pe cele economice, apartenența la aceste entități economice este considerată o modalitate de sporire a puterii politice, de atingere a pragului de stabilitate;

—*determinantul „regional" este înțeles în sensul său geografic/fizic*, participanții la astfel de acorduri sunt, de cele mai multe ori, vecini.[62] De aceea, noul regionalism mai este denumit „regionalismul regional". Acest lucru are loc ca urmare a faptului că noul regionalism este stimulat de măsurile de eliminare a barierelor vamale și comerciale. Fluxul comercial este invers proporțional cu distanța geografică și cu valoarea tarifelor vamale și comerciale. În momentul în care valoarea tarifelor vamale și comerciale scade, importanța distanței geografice crește; cu cât distanța este mai mică, cu atât valoarea fluxurilor comerciale crește. Prin urmare, distanța fizică devine o variabilă mult mai semnificativă în ecuația comerțului, iar statele sunt tentate să recurgă la strategii care să valorifice apropierea geografică.

Primul regionalism, al anilor '60, a înregistrat un cvasieșec (excepție făcând procesul de integrare europeană). Unul dintre motivele eșecului a fost și opoziția din partea SUA. În acel deceniu, au existat voci care au propus încheierea unui acord NAFTA, însemnând *North Atlantic Free Trade Agreement* (în care ar fi urmat să fie inclusă și Marea Britanie). Proiectul nu s-a bucurat de succes nici în rândul politicienilor — pe motiv că un astfel de parteneriat ar fi alimentat sentimentele antiamericane (exprimate în mod oficial de generalul de Gaulle) — nici al economiștilor — pe motiv că ar fi diminuat câștigurile americane acumulate de pe urma comerțului liber și a sistemului GATT. Acceptarea, de către SUA, a rutei regionale pe care se îndrepta Europa Occidentală a avut loc pe baza unor serioase considerente strategice. Stabilitatea și prosperitatea Europei Occidentale erau văzute ca fiind compatibile cu obiectivul american de a îngrădi puterea sovietică, precum și cu acela de a menține stabilitatea unui sistem internațional multilateral.

Ce a intervenit nou între anii '60 și anii '90 până în punctul în care SUA — arhitect și susținător al sistemului comercial multilateral — au decis să urmeze și calea regională, să nu se mai opună celui de-al doilea val al regionalismului și, mai ales, să înțeleagă acest regionalism mai mult în sens geografic decât în cel de comerț preferențial?

Există mai multe motive care explică schimbarea de orientare a politicii comerciale americane: recesiunea și instabilitatea economică din deceniile al șaptelea și al optulea, refuzul europenilor de a participa la negocieri comerciale multilaterale în 1982, eșecul Rundei Uruguay de a relansa sistemului mondial ghidat de multilateralism, tendințele protecționiste din partea unor grupuri de interese americane. Pe lângă acestea, trei motive se desprind ca relevanță și greutate:

—mediul de securitate modificat în datele sale fundamentale;

—succesul integrării europene;

—necesitatea de a asigura securitatea și stabilitatea graniței cu vecinul din sud.

După încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, securitatea și abordarea multilaterală în comerțul exterior erau văzute de către americani drept două fețe ale

aceleiași monezi. Acordurile regionale preferențiale — caracteristice perioadei interbelice — au fost multă vreme considerate drept cauza de fond a confruntării care a urmat. Prin urmare, politica externă americană de după cel de-al Doilea Război Mondial a fost ghidată de multilateralism: comerțul mondial pe baze nediscriminatorii, pe lângă faptul că ar susține interesele comerciale ale SUA, ar produce prosperitate și ar preveni reapariția condițiilor care au favorizat ultima conflagrație mondială. Compatibilitatea dintre interesele de securitate și interesele economice ale SUA a determinat succesul abordării multilaterale, a sistemului de comerț mondial bazat pe patru piloni instituționali fundamentali:

—GATT (*General Agreement on Tariffs and Trade*) — cadrul formal pentru comerțul liber;

—Fondul Monetar Internațional — cadrul formal care să pună ordine în schimburile monetare la nivel mondial;

—Banca Mondială — cadrul care să asigure mobilizarea surselor pentru dezvoltare;

—sistemul monetar bazat pe convertibilitatea dolarului.

După încheierea Războiului Rece, diminuarea posibilității ca între țările europene să izbucnească un conflict militar a modificat evaluările în domeniul securității făcute de americani. Din acest moment, după cum relevă Alberta Sbragia[63], Statele Unite au fost nevoite să acționeze într-un mediu în care legătura dintre securitate și politica economică externă era mult redusă față de perioadele din trecut.

Al doilea motiv care explică opțiunea regională a SUA are de-a face, așa cum am arătat, cu succesul integrării europene: „Era din ce în ce mai dificil să convingi Congresul american că SUA nu trebuie să recurgă la acorduri comerciale preferențiale discriminatorii în condițiile în care exportatorii americani se confruntau cu astfel de practici din partea europenilor. Devenea evident că regionalismul în Europa nu va dispărea, ba mai mult, el va atrage noi membri. Regionalismul pe baze preferențiale nu va fi contracarat de insistența americană de partea multilateralismului. În felul acesta, a fost creat contextul ideal pentru articularea argumentului că una dintre cele mai bune metode pentru a face față regionalismului european este aceea de a crea un regionalism nord-american și că, în cele din urmă, cele două regionalisme își vor uni forțele.“[64]

Mai mult, în viziune europeană, calea regională îmbrățișată de SUA este folosită mai mult ca un factor de presiune în negocierile internaționale multilaterale, un fel de sperietoare la care SUA apelează pentru a forța concesii din partea diferiților parteneri. Calea regională este atrăgătoare pentru America și din motivul că această țară are capacitatea de a face parte din mai multe acorduri încheiate pe baze geografice — America face parte din NAFTA, dar și din APEC. Faptul că SUA pot participa la mai multe grupări și că, în cadrul acestora, au o capacitate sporită de a juca un rol semnificativ — de cele mai multe ori, acela de lider incontestabil — le oferă o altă poziție în negocierile multilaterale propriu-zise. Prin urmare, calea regională reprezintă o încercare de sporire a puterii de negociere a SUA în context multilateral.

Integrarea Mexicului are și ea o importantă dimensiune strategică. Mexicul, se știe, deține importante zăcăminte de petrol. Prezența acestei țări în structura NAFTA duce la procurarea de resurse energetice suplimentare și reduce dependența de Orientul Mijlociu. Pentru SUA acest acord nu înseamnă locuri de muncă, eficiență sau creștere

economică, ci este o modalitate de a preveni un pericol esențial, acela de a avea la granița de sud o țară săracă și, pe deasupra, instabilă.

Importanța geopolitică a acordului este sintetizată de analistul Paul Krugman, profesor de economie la cunoscutul Massachusetts Institute of Technology, în cinci propoziții[67]:

—NAFTA nu va avea efecte asupra numărului de locuri de muncă din Statele Unite;

—NAFTA nici nu va prejudicia, nici nu va ajuta mediul înconjurător;

—NAFTA va produce, totuși, un mic câștig în venitul general al SUA;

—NAFTA va conduce, probabil, la o ușoară scădere a salariilor reale ale muncitorilor necalificați din America;

—Pentru SUA, NAFTA este în mod esențial o problemă de politică externă.

Sintetizând, în afara capacității sporite de negociere într-un cadru multilateral și a impunerii unui control puternic asupra vecinului din sud, NAFTA — cel puțin în forma în care funcționează acum — nu prezintă foarte multe motive de atractivitate pentru SUA. Comerțul SUA cu partenerii săi din interiorul NAFTA este intens; raportat la volumul pe care îl au schimburile comerciale ale SUA, atunci el apare mai puțin relevant: „Canada este partenerul numărul unu al Statelor Unite, iar Mexicul al treilea; în ciuda acestui fapt, doar un sfert din comerțul SUA este derulat cu cei doi vecini ai săi. În schimb, mai mult de două treimi din comerțul exterior al acestora este derulat cu Statele Unite. Comerțul direct dintre Canada și Mexic este foarte redus. Spus mai direct și oarecum simplist, pentru Canada și pentru Mexic comerțul exterior înseamnă comerț exterior cu Statele Unite.“[66]

Ținând cont de aceste considerente, se poate spune că NAFTA nu reprezintă începutul unui proces de integrare al Americilor similar sau analog celui care traversează continentul european. Mai curând, NAFTA este rezultatul unei strategii prin care SUA își propun să răspundă diverselor provocări venite din mediul lor extern. NAFTA permite Statelor Unite să urmeze și o cale regională care, în anumite condiții, să le sporească puterea în sistemul multilateral pe care l-au creat și impus după cel de-al Doilea Război Mondial.

Poligonul rusesc

Laborator al unui nou experiment istoric

Sfârșitul Războiului Rece a fost marcat de două evenimente geopolitice majore, care contrastează izbitor prin modul de desfășurare: unul înfăptuit cu repeziciune, așteptând doar momentul prielnic; astfel, *divizarea Germaniei s-a încheiat*. Celălalt a mai întârziat, parcă amânându-și deznodământul, fără a reuși să evite prăbușirea finală; o prăbușire simultană a sistemului politic și economic, însoțită de temeri și derută, de o delegitimare a statului, de o pierdere a încrederii și speranței. În felul acesta, un imperiu care fusese construit cu metodă timp de trei sute de ani și a cărui ultimă denumire a fost Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste, *ultimul imperiu, de fapt, a dispărut*.

O tulburătoare transformare a făcut ca harta Eurasiei, așa cum era cunoscută de multe decenii, să se modifice radical. Un moștenitor legal al fostului imperiu există: Rusia. Judecând după mărimea Federației Ruse, s-ar spune că transformarea nu este atât de profundă. Rusia cuprinde aproximativ 75% din suprafața fostului teritoriu sovietic și 60% din potențialul economic. Aici trăiește peste jumătate din populația fostei URSS. Rusia deține cea mai mare parte a armamentului sovietic, în special nuclear, cea mai mare parte a bogățiilor naturale ale defunctei uniuni și se întinde de la Marea Neagră la Oceanul Pacific (vezi harta 20).

Destrămarea fostului imperiu poate fi numită, fără ezitare, un adevărat *cutremur politic*. Ea a modificat contururile statale în regiune și plasează Rusia într-o poziție cu totul particulară, nevoită peste noapte să-și revadă prioritățile. Avem în vedere nu numai destructurarea propriu-zisă. S-a schimbat pur și simplu contextul geopolitic în care era plasată Rusia, ceea ce ne obligă să judecăm în alți termeni, într-o altă perspectivă, evoluția sa.

Transformarea internă a Rusiei reprezintă procesul cu cele mai mari semnificații geopolitice. În toate țările din Europa Centrală și de Est tranziția este un proces dureros. Pe continentul rusesc ea îmbracă o altă complexitate, solicită alt preț, pretinde alte eforturi. Nu este vorba numai de dificultățile propriu-zise ale transformării. Rusia se află la o răscruce de tentații. Rusia a reprezentat pivotul unui imperiu, iar *seducția imperială* continuă să fie puternică. Rusia a constituit forța principală a unei structuri statale întinse pe o mare suprafață a continentului eurasiatic. Ea a fost sedusă de

Harta 20: Comunitatea Statelor Independente (CSI)

întindere, fără a fi preocupată cum se cuvine de propria dezvoltare, mereu subsumată expansiunii. De data aceasta, tocmai întinderea, corelată cu o mare diversitate etnică, reprezintă sfidarea. Evoluția istorică a statului rus a consacrat un mod tradițional, o abordare de tip clasic a dezvoltării, care a avut în vedere cu preponderență factori de ordin cantitativ. Acum Rusia este somată de istorie să se desprindă de propriul ei model de dezvoltare, în care prioritățile au fost reprezentate de semne emblematice ale extensivului: *mărime, dimensiune, suprafață*, să se întoarcă asupra ei înseși, să-și racordeze cadența cu cea a lumii de azi. Seducția trecutului este imensă. Frustrările prezentului, copleșitoare. De aceea, nu este exagerat să spunem că, în prezent, pe teritoriul rus *concurează mai multe Rusii*, simbolizând modele, strategii și valori deosebite. Care dintre ele va învinge?

Rusia poate fi, deci, privită ca un adevărat poligon de încercare pentru principalele teorii ale geopoliticii, ca un imens laborator unde ele sunt testate. Din perspectivă geopolitică, Rusia reprezintă un teritoriu extrem de instructiv, fascinant chiar.

Evoluând potrivit unor precepte clasice, în care întinderea a reprezentat aproape o obsesie (în timp, ea a degajat chiar un sens al vastității), fiind țara unde niciodată evoluțiile nu au fost încheiate, Rusia este mai puțin pregătită pentru a face față noilor modele de dezvoltare, tipului de competiție pe care o implică evoluția postindustrială. Ceea ce reprezentau până ieri atuuri pot fi privite, în noul context, ca dezavantaje, poate chiar elemente constitutive ale unei *poveri istorice*. Faptul că astăzi Rusia are o armată numeroasă și puternică, dar foarte costisitoare, este un atu sau un dezavantaj? Dar mărimea teritoriului? Țară care a întemeiat și simbolizat socialismul, țară în care această orânduire și-a găsit elemente de sprijin într-o întreagă evoluție

istorică (conducerea de tip autoritar, supraevaluarea rolului unui stat centralizat), moștenitoare a unei evoluții niciodată încheiate, Rusia este confruntată dintr-o dată cu o sumedenie de sfidări, cea mai importantă fiind *reconstrucția internă*. Este un proces care are loc sub o teribilă presiune istorică, psihologică, socială, conferind acestei țări rolul de laborator al unui nou experiment istoric.

Independent de definiții și caracterizări, geopolitica poate fi sugestiv descrisă și prin cuvintele lui Haushofer: „*conștiința geografică a statului*", care fixează adevărul fundamental că politica trebuie să fie pătrunsă de condiția geografică în care are loc. Arareori această conștiință geografică a statului apare atât de pregnantă, de dominatoare ca în cazul Rusiei. Două fapte ni se par ilustrative în acest sens.

Zbigniew Brzezinski își începe cartea sa *Game Plan* cu relatarea unei scene demne de luare-aminte.[1] În prima parte a anului 1985, un înalt funcționar NATO este invitat de Andrei Gromîko la Moscova. Poate din curtoazie, poate pentru că presimțea că îndelungata sa carieră în fruntea Ministerului de Externe nu avea să mai dureze mult, Gromîko își invită oaspetele într-o încăpere alăturată biroului său. O cameră cu un fotoliu îndreptat către un perete pe care se afla o hartă: harta lumii văzută de la Moscova. Ministrul de externe îi mărturisește oaspetelui că de câteva ori pe săptămână se retrage în respectiva încăpere și „nu fac decât să stau aici, să privesc la această hartă și să reflectez"[2].

Se poate, fără îndoială, specula cu privire la ceea ce va fi gândit și imaginat Gromîko în fața hărții, dar nu se poate ocoli întrebarea pe care și-o pune autorul american: oare câți miniștri de externe ai statelor occidentale au o asemenea hartă și vin să mediteze în fața ei? Înalții demnitari, continuă autorul, nu obișnuiesc să rupă din timpul lor pentru a gândi asupra „imperativelor istorice și geopolitice care modelează relațiile unei națiuni cu lumea"[3].

Gromîko se plasează într-o linie de continuitate cu marile dominante ale istoriei rusești. O istorie de *permanent expansionism teritorial, desfășurat cu metodă, pe baza unei viziuni* și care a avut drept rezultat anexarea în fiecare an din ultimele două secole, în medie, a unui teritoriu de mărimea Olandei (vezi harta 21). Expansiunea s-a făcut prin intermediul conflictelor militare, care nu au cunoscut întreruperi semnificative. De pildă, între 1700 și 1870, Rusia a petrecut 106 ani numai în lupte, în cadrul a 38 de campanii militare, din care numai două au fost defensive.[4]

Situația geografică a Rusiei este, într-adevăr, paradoxală. O mare țară, care prin forță militară s-a extins enorm, *nu are ieșiri sigure spre Oceanul Planetar*. Suferință clasică, „înapoierea oceanică" a Rusiei s-a accentuat dramatic după încheierea Războiului Rece, când a pierdut practic ieșirea la Marea Neagră și importante căi de acces la Marea Baltică, între ea și această mare interpunându-se statele baltice; de aceea, sunt autori care vorbesc despre Rusia ca despre o „fundătură continentală".

Firește că Rusia compensează acest dezavantaj prin poziția privilegiată: ea ocupă zona cea mai întinsă și inima Eurasiei. Ea se situează la întretăierea nu numai a unor zone politice, ci și a unor mari spații culturale. Țară de dimensiuni continentale, Rusia joacă rolul de adevărat tampon, de placă turnantă, iar interesul lumii întregi este ca această placă turnantă să existe și să funcționeze. Dar o placă turnantă nu există și nu funcționează doar prin sprijin extern. Fiind într-o asemenea poziție, Rusia este supusă unor câmpuri de forță teribile, cărora nu le poate face față decât prin coerență internă,

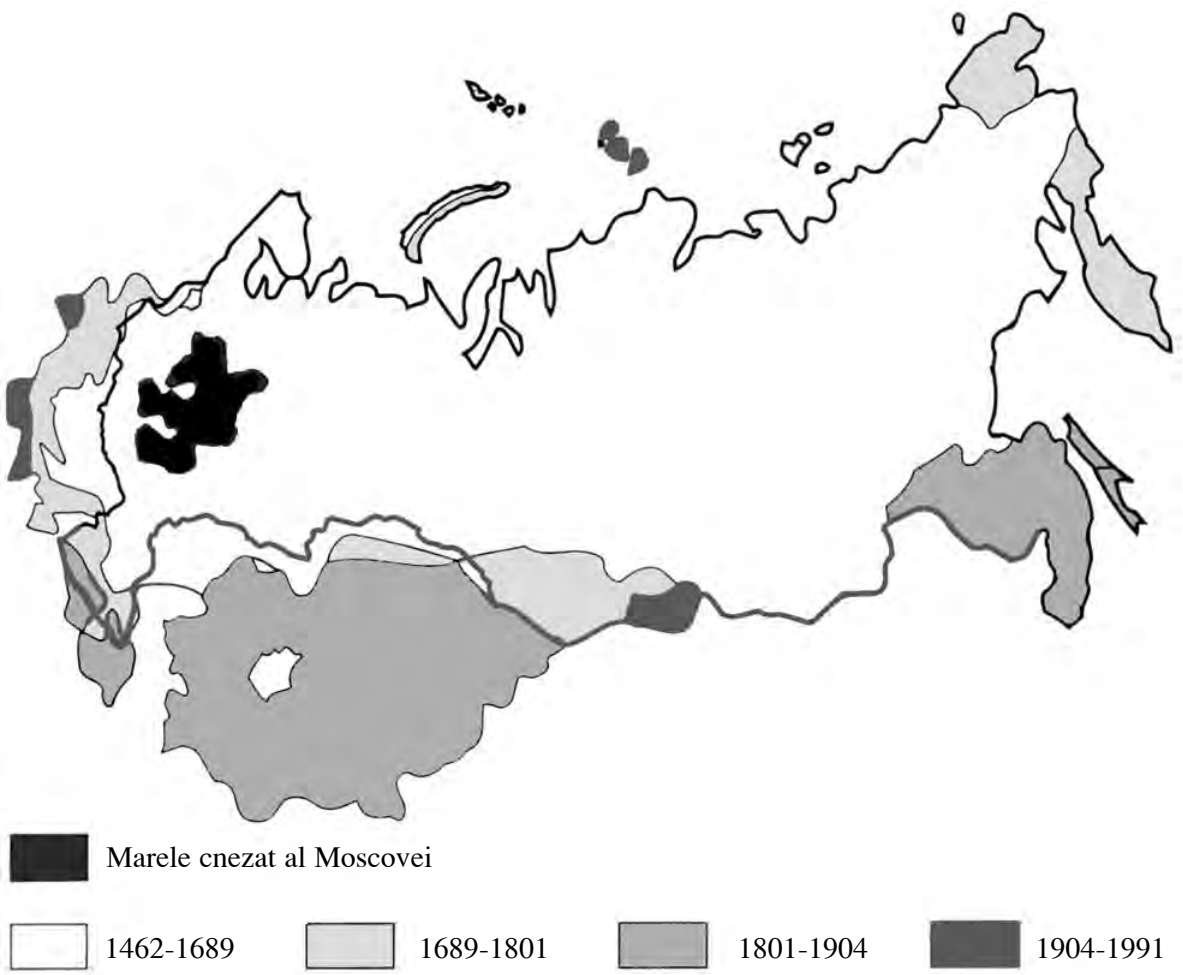

Harta 21: Istoria de expansiune a Rusiei (*apud* Geoffrey Parker, *The Geopolitics of Domination*, Routledge, London, 1981, p. 86)

prin vitalitate proprie. Presiunea exterioară nu poate fi contracarată decât de *o presiune interioară*, la fel de puternică. Și, dacă aceasta din urmă nu există, perceperea Rusiei drept „o pradă" poate deveni obsedantă. Restabilirea misiunii geopolitice a Rusiei depinde, în primul rând, de calitatea răspunsului la problema dezvoltării sale interne.

Prima Rusie – Rusia Kieveană

Chiar în literatura de specialitate este puțin abordată problema originilor îndepărtate ale Rusiei. Cel mai adesea, istoria Rusiei începe cu Rusia Kieveană, moment într-adevăr foarte important în devenirea acestei țări. Locul geografic pe care a apărut Rusia Kieveană a fost mai întâi ocupat de o ramură a vikingilor condusă, se pare, de Rurik. Ei veneau dinspre Baltica în căutarea unei rute comerciale mai scurte spre Constantinopol. Ulterior, în câmpiile Niprului s-au așezat slavii orientali. Este o mare mișcare demografică ce se încheie în jurul secolului al VII-lea. La rândul lor, slavii se amestecă și cu alte populații aflate deja în aceste ținuturi — finlandezi, sciți, sarmați, bulgari —, formând o primă unitate statală, cunoscută sub numele de Rusia Kieveană[5].

Apariția și dezvoltarea „Primei Rusii“ nu ar fi fost de conceput fără *rolul decisiv al căii comerciale dintre Baltica și Marea Neagră*, care mergea mai departe spre Bizanț sau Bagdad ori spre greci. Principalul avantaj al acestei căi comerciale consta în faptul că transportul se făcea pe apă — utilizând cursul Niprului — și că istmul dintre Baltica și Marea Neagră, de aproximativ 1.000 de kilometri, nu cunoaște obstacole naturale importante. Schimbul intens de mărfuri va contribui la înflorirea a două mari orașe pe această rută comercială: Novgorodul, la nord, și Kievul, la sud, situat chiar pe Nipru. Că negoțul este explicația ascensiunii lor o dovedește și faptul că așezările din jur nu erau suficient de puternice pentru a susține asemenea orașe; în plus, atunci când Constantinopolul este ocupat de latini (1204), începe un comerț înfloritor pe mare, iar ruta continentală scade în importanță: „calea maritimă a ucis drumul comercial“, spune Fernand Braudel.[6] Kievul decade, iar năvălirea mongolă (1241) nu face decât să-i aplice lovitura de grație. La cinci ani după această invazie, pe locul unde se afla Kievul, cândva atât de înfloritor, nu se mai găseau decât „vreo două sute de case prăpădite“[7].

Kievul adoptă creștinismul ca religie de stat sub principele Vladimir cel Sfânt, impresionat, se pare, de frumusețea ritualurilor bizantine. El procedează la o convertire oficială și la 988 populația Kievului este botezată în bloc în apele Niprului. Acest act energic al unui prinț a putut avea loc pentru că a fost pregătit de o întreagă operă misionară. Să nu uităm că, tot în veacul al IX-lea, sfinții Chiril și Metodiu traduc cărțile sfinte în slavonă, pentru a ușura opera de evanghelizare a slavilor. Noua religie este acceptată cu destulă hotărâre, sau conducătorii politici sunt decișisă evolueze în această direcție, de vreme ce construcția catedralei Sfânta Sofia din Kiev are loc între 1025 și 1037, iar cea a Sfintei Sofia din Novgorod între 1045 și 1052, deci la puțin timp de la convertirea oficială. Cu timpul, Kievul capătă preeminență asupra Novgorodului și își întinde influența atât spre sud, cât și spre nord, el fiind chiar denumit „Bizanțul de pe Nipru“.

Este important să menționăm că această influență se extinde pe un teritoriu încadrat de un sistem de râuri (vezi harta 22). Kievul este situat pe Nipru. La vest se află Bugul și Nistrul, la est Donul și Volga, iar la nord Dvina și Neva. Rusia Kieveană cuprinde tot acest bazin încadrat de rețeaua de râuri amintite, care înlesnesc negoțul, deplasarea și, într-un sens mai larg, comunicarea cu ținuturile apropiate. De aceea, și suprafața pe care se întindea Rusia Kieveană era considerabilă. În sud, ea mergea până la jumătatea distanței dintre Kiev și Marea Neagră, la nord-vest până undeva către Munții Urali iar la nord atingea țărmurile Mării Baltice, ținutul pe care se află astăzi Petersburgul. Rusia Kieveană ocupa o bună parte din ceea ce numim astăzi Rusia europeană (deci și regiunea care se va numi mai târziu Moscova). Nu am putea explica această expansiune rapidă în afara existenței a două condiții naturale: stepa ușor de străbătut și rețeaua de râuri de care am amintit. Aceste avantaje de ordin geografic au reprezentat, nu peste multă vreme, și o mare vulnerabilitate. În lipsa unui obstacol natural semnificativ, invazia mongolă din secolul al XIII-lea s-a abătut cu toată forța asupra Kievului, distrugând un imperiu pe cale de a se naște.

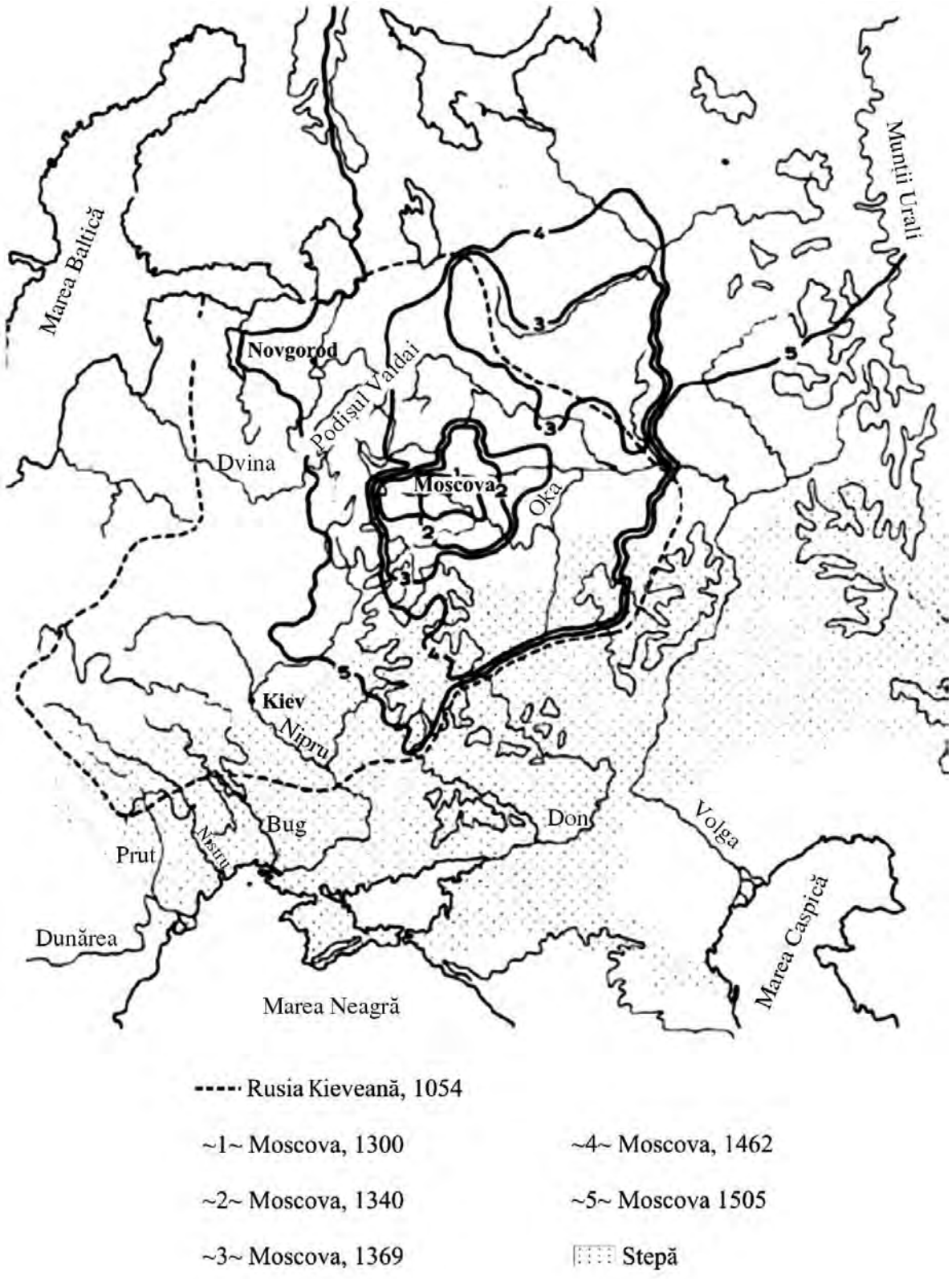

Harta 22: Rusia Kieveană și Rusia Moscovită (*apud* Geoffrey Parker, *The Geopolitics of Domination*, p. 87)

A doua Rusie – Rusia Moscovită

„Istoria Moscovei", sublinia Kerner, „este istoria transformării unui ostrog neînsemnat în capitala unui imperiu eurasiatic"[8].

În stepa rusească se află și imense păduri. Acestea au reprezentat pentru mongoli zone greu accesibile. De aceea, ele au devenit adăpostul natural al populației locale, care fugea din fața năvălitorului. Asistăm, potrivit lui Geoffrey Parker[9] chiar la o retragere masivă, la o adevărată migrație a populației din stepele sudului spre ținuturile din nord, mai bogate în păduri. Cu deosebire atractiv a fost ținutul dintre Volga și Oka, denumit și „Mesopotamia rusească", zonă în care se afla și ceea ce numim astăzi regiunea Moscovei (vezi harta 22). Concentrată cu deosebire în această regiune, populația locală plătea tribut noului stăpân și încerca să dobândească independența față de ocupant, acum organizat într-o structură statală — Hanatul Hoardei de Aur, cu capitala la Sarai, pe Volga inferioară.

Nașterea celei de-a doua Rusii are loc, prin urmare, în condiții mult mai încordate decât cele în care s-a format prima Rusie. Ea ia forma luptei pentru dobândirea neatârnării față de mongoli; în același timp, formarea acestui stat are loc în contextul unor sfâșieri și dispute interne între diferiți conducători locali. Născându-se în luptă și prin luptă, statul moscovit nu mai păstrează aproape nimic din liberalismul, din prosperitatea celui kievean. Îmbracă de la început haina *centralismului autoritar* și tot de la început își afirmă *dorința de cucerire și expansiune*.

Nucleul celei de-a doua Rusii, cunoscută și sub denumirea de Rusia Moscovită, se formează în regiunea mărginită la est de fluviul Volga iar la nord-vest de podișul Valdai. La sfârșitul secolului al XV-lea, Moscova devine capitala statului centralizat rus. Începând din secolul al XV-lea asistăm la un proces de expansiune rapidă și constantă ale cărui momente de vârf sunt atinse în timpul domniilor lui Ivan III și Ivan cel Groaznic, Petru I, Ecaterina II și Alexandru I. Nu vom intra în amănuntele acestor impresionante cuceriri teritoriale. Vom menționa doar câteva trăsături și momente.

Rusia Moscovită se bucură din punct de vedere geografic de același amplasament geografic favorabil ca și Rusia Kieveană. Din zona aceasta izvorăsc Volga, Niprul, Donul, Dvina, Neva. Ca și în cazul Rusiei Kievene, această rețea de râuri a reprezentat tot atâtea posibilități de înaintare într-un teritoriu care nu prezenta nici obstacole naturale, nici o densitate demografică ridicată. Subliniem această trăsătură pentru că ea figurează în mai toate studiile geopolitice care încearcă să explice extinderea rapidă a Rusiei.

De la început, cnezatul moscovit a evoluat într-o formă absolutistă și centralizată. În această privință există o deosebire esențială între Rusia Moscovită și cea Kieveană, care, fiind un imperiu preponderent comercial, era mult mai liberală. Mulți autori explică centralismul statului rus și prin influența exercitată de tătari.

Un moment esențial în devenirea Rusiei Moscovite îl reprezintă domnia țarului Ivan III (1462-1505), preferat de unii istorici chiar și lui Petru cel Mare.[10] Este primul lider al noului stat care adoptă titulatura de țar (cuvânt care derivă din „Cezar"). De ce este important Ivan III? În primul rând pentru că, sub conducerea lui, Rusia a obținut independența față de Hoarda de Aur (1480). Legăturile dintre cele două

structuri statale se mențin după aceea, multe familii rusești renumite având origine tătară (de pildă, Godunov). Tot sub conducerea sa Moscova supune Novgorodul, în urma unor lupte desfășurate de-a lungul mai multor ani; după ocupare, 7.000 de locuitori sunt obligați să părăsească orașul, iar o sută de familii nobile sunt exilate. Așa ia sfârșit perioada fastă a unui oraș iubit și respectat cu sinceritate pentru vârsta lui, așa cum ne spune și denumirea sa veche: „Domnul Novgorod cel Mare". În sfârșit, în timpul domniei sale Moscova are o tentativă de a stabili contacte cu Occidentul; în capitala rusă sosesc mari artiști, constructori de palate și biserici. Este o perioadă de avânt economic a Rusiei, exprimată și într-o remarcabilă operă de edificare arhitecturală. Kremlinul capătă atunci linia sa actuală. Statul angajează cheltuieli care îi depășesc puterile. Se prefigurează o tendință care va deveni evidentă pe timpul lui Ivan cel Groaznic, însoțind, apoi, întreaga evoluție a Rusiei.

Expansiunea cnezatului Moscovei a avut loc într-o manieră concentrică. Totul s-a desfășurat de parcă ar fi existat un plan de expansiune transmis de la o generație la alta, care avea drept ținte durabile ocuparea unor poziții strategice foarte importante. Cert este că la începutul secolului al XIX-lea Rusia atinsese linia care străbătea istmurile ce legau zona Arctică de Marea Baltică, Marea Baltică de Marea Neagră și, în sfârșit, Marea Neagră de Marea Caspică. Controlul acestor poziții a reprezentat un obiectiv formulat în termeni strategici: asemenea istmuri reprezintă *liniamente mai ușor de apărat* în cazul unui atac din afară.

Demnă de remarcat este consecvența cu care a fost urmărit acest țel, indiferent cine s-a aflat pe tron și indiferent ce viziune împărtășea cu privire la viitorul țării. Din acest punct de vedere, un conducător fără îndoială modern cum este Petru cel Mare, care a făcut atâtea lucruri pentru deschiderea Rusiei față de Europa, poate fi situat alături de Ivan cel Groaznic. Fiecare a realizat o străpungere strategică pentru expansiunea teritorială a Rusiei: Ivan cel Groaznic spre est, ocupând hanatele tătare Kazan și, apoi, Astrahan, ceea ce însemna cale deschisă spre Marea Caspică, urmând cursul fluviului Volga, dar și spre Siberia. La rândul lui, Petru cel Mare a repurtat marea victorie de la Poltava asupra suedezilor — până atunci puterea dominantă a Nordului —, care considerau Marea Baltică o mare interioară. În urma acestei victorii, țările baltice — Estonia, Letonia, Lituania — vor intra sub influență rusă, iar Marea Baltică începe să fie considerată drept o mare interioară de către ruși.

Direcțiile de expansiune ale Rusiei

Există în istoria Rusiei mai multe direcții de înaintare, fiecare concentrând anumite priorități în expansiunea sa teritorială. O asemenea direcție a fost reprezentată de *expansiunea spre nord*, marcată de cucerirea Novgorodului, apoi a țărilor baltice și chiar a unor teritorii subarctice. În felul acesta, primul istm, cel dintre zona arctică și Marea Baltică, a fost atins. Ocuparea acestei poziții a creat condițiile unei adevărate *reorientări geopolitice a Rusiei*, inaugurată sub conducerea lui Petru I. Ea se concretizează mai întâi în mutarea capitalei de la Moscova la Sankt Petersburg, în primii ani ai secolului al XVIII-lea.

De ce spunem că această mișcare are conotații geopolitice? Locul pe care se va ridica Petersburgul era situat pe malul mării, chiar în estuarul Nevei, la 600 de kilometri distanță de Moscova. Valoarea lui consta în deschiderea pe care o asigura, în poziția avantajoasă pe care o oferea pentru comerț. Alegerea unei asemenea poziții releva limpede voința de a deschide Rusia pentru comerț, de a-i gândi altfel viitorul, legat de Europa, în strânsă legătură cu evoluția acesteia. Petru I a înțeles foarte bine acest lucru — și judecata sa este cu atât mai valoroasă cu cât ea s-a petrecut în zorii epocii moderne, când orice întârziere în cuplarea Rusiei la evoluția Europei ar fi fost foarte costisitoare. Faptul că viitoarea capitală a fost ridicată pe un loc gol, practic pe o mlaștină nelocuită, și că noua metropolă a fost construită în stil neoclasic, fără vreo legătură semnificativă cu tradiția arhitecturală a Rusiei, arată cât de hotărât a fost Petru cel Mare să deschidă Rusia către Europa, să prefigureze o nouă traiectorie strategică pentru evoluția țării sale.

Petersburgul a apărut de la început ca un fel de antiteză a Moscovei.[11] Petersburgul era așezat la periferie, pe malul mării, pe când vechea capitală era situată în centru; Moscova era simbolul unei puteri exclusiv continentale, Petersburgul simboliza dimensiunea maritimă a acestei puteri; Moscova era tradiționalistă și teocratică, Petersburgul, modern și secularizat; Moscova era capitala arhitecturală a Rusiei, cu clădiri în cel mai pur stil rusesc, Petersburgul era un fel de capitală a lumii vestice, construit în stil neoclasic. Geoffrey Parker afirmă: „această masivă deplasare geografică a puterii politice de la centru la periferie exprima o credință neclintită în ceea ce putea deveni Rusia“[12].

S-a spus despre Petru că a fost „un rus germanizat“; așa cum despre Ecaterina II s-a afirmat, dimpotrivă, că a fost „o nemțoaică rusificată“. Cert este că modernizarea Rusiei s-a declanșat în această perioadă și, după numai un secol, armatele rusești vor ajunge la Paris. Într-un secol Rusia devine putere europeană în sensul deplin al termenului. De acum, nimic important nu se va mai decide în Europa fără cuvântul, fără participarea, într-un fel sau altul, a Rusiei. Iată semnificația unei mișcări strategice inițiate la timp. Nu este vorba atât despre mutarea capitalei, cât despre semnificația ei, despre tendința pe care o exprimă, despre procesele pe care le anunță. Cum remarca și Geoffrey Parker[13], timp de mai bine de două secole, pe parcursul cărora Petersburgul a fost capitală, conceptul de *Rossiiskaia Imperiia* a triumfat asupra celui de *russki* (ceea ce însemna că era mai importantă apartenența la imperiul rus decât calitatea de etnic rus).

Ar fi elocvent să amintim, fie și în treacăt, momentul în care a avut loc revenirea capitalei la Moscova: imediat după încheierea Primului Război Mondial și după victoria Revoluției din Octombrie. Începea o nouă perioadă în istoria Rusiei, o perioadă de închidere, de izolare a țării de procesele europene. Iar mutarea capitalei în interiorul țării exprima acest nou timp, cu noi valori și cu noi orientări politice și culturale.

A doua direcție de expansiune a Moscovei a fost *către sud-vest*. Ea s-a confruntat cu statul polono-lituanian, pe care l-a învins, apoi cu cazacii din bazinul inferior al Niprului, iar la 1654 Ucraina, până atunci ocupată în mare parte de Polonia, se alătură Rusiei. La sfârșitul secolului al XVIII-lea Rusia participă la cele trei împărțiri succesive ale Poloniei (1772, 1792, 1795) și ocupă după ultima împărțire, când Polonia dispare ca stat, o bună parte a teritoriului acesteia, care nu-i va mai reveni Poloniei

decât în 1918. Am dori să insistăm puțin asupra acestor momente dureroase din istoria Poloniei, pentru că ele pun în lumină rolul Rusiei de actor principal și de beneficiar privilegiat al acțiunii, chiar dacă la procesul de împărțire au participat și alte state.

Prima împărțire, din iarna lui 1772-1773, prevedea ca Prusia să ia Pomerania, iar Rusia și Danemarca să împartă partea suedeză a Poloniei. Practic, ea nu a fost dusă până la capăt, datorită reizbucnirii războiului cu turcii. Cea de-a doua, din 1792, a avut loc numai între Rusia și Prusia.

Împărțirea Poloniei din 1792

	Suprafața (km²)	*Populația (milioane de locuitori)*
Polonia-Lituania (1792)	522.300	7,72
Partea care a revenit Rusiei	250.200	3
Partea care a revenit Prusiei	57.100	1
Ceea ce a rămas	215.000	3,72

Sursa: John P. LeDonne, *The Russian Empire and the World. The Geopolitics of Expansion and Containment*, Oxford University Press, New York, 1997, p. 58

La cea de-a treia împărțire, care a însemnat, de fapt, ștergerea statului polonez de pe hartă, a participat și Austria. Nu a contat datoria istorică a Austriei: atunci când turcii se aflau sub zidurile Vienei împresurate (la 1529), când soarta Imperiului Habsburgic era dramatică, intervenția Poloniei a salvat Viena. Peste nici două secole, Austria participă la desființarea statului polonez. Aceste răsturnări de istorie sunt extrem de instructive. Ele ne arată cât de prudente trebuie să fie statele, pentru că în viața internațională nu acționează decât interesele și puterea proprie pe care o are fiecare țară. La 1610, de pildă, Polonia, aflată la apogeul afirmării sale, învinge Rusia și chiar pătrunde în Moscova. „Fiul regelui polonez a fost ales țar, creându-se chiar posibilitatea unei viitoare uniuni a celor două coroane.“[14] O mișcare națională rusească a forțat retragerea polonezilor, pentru ca la 1613 să fie ales primul țar din dinastia Romanovilor. După nici două secole, Polonia urma să fie împărțită de trei ori de către cei pe care, iată, îi învinsese.

Împărțirea Poloniei din 1795

	Suprafața (km²)	*Populația (milioane de locuitori)*
Polonia-Lituania (1794)	215.000	3,72
Partea care a revenit Rusiei	120.000	1,20
Partea care a revenit Prusiei	47.000	1,50
Partea care a revenit Austriei	47.000	1,50
Total	215.000	3,72

Sursa: John P. LeDonne, *The Russian Empire and the World*, p. 60

Concomitent, Rusia atinge coasta de nord a Mării de Azov, iar pe malul Mării Negre dezvoltă portul Odessa și baza navală Sevastopol. În 1812, ocupă Basarabia, ajungând la Prut. Astfel, Rusia controlează în întregime *istmul care leagă Marea Baltică de Marea Neagră*.

Ultima direcția de expansiune a Rusiei este *istmul dintre Marea Neagră și Marea Caspică*. Caucazul s-a dovedit mult mai greu de ocupat. Zonă preponderent muntoasă, locuită de popoare diferite ca structură etnică și credință religioasă, Caucazul a opus o rezistență puternică și de-abia în secolul al XIX-lea Rusia și-a instalat controlul asupra regiunii.

Cum spuneam, ocuparea acestor istmuri a reprezentat un *obiectiv strategic al politicii externe rusești*, el fiind motivat prin posibilitățile de apărare în fața diferitelor primejdii externe. Totuși, de câte ori a avut posibilitatea, Rusia a depășit aceste amplasamente. De pildă, atunci când Polonia a fost împărțită, Rusia a ocupat o parte din teritoriul acestei țări, care trecea cu mult de istmul baltico-pontic. De asemenea, după cucerirea Caucazului, Rusia a trecut la ocuparea Transcaucazului, care, de asemenea, depășea istmul pontico-caspic. Toate acestea ilustrează faptul că obiectivul de care am amintit avea mai mult un rol de justificare a expansiunii și cuceririlor teritoriale în fața puterilor străine.

Am arătat mai sus că expansiunea teritorială a Rusiei a fost ușurată de existența unor mari râuri care traversau ținuturi întinse, fără mari variații de relief. Toți cei care s-au ocupat de istoria Rusiei relevă importanța acestui element geografic favorizant. Numai că, înaintând pe cursul acestor ape curgătoare, Rusia a ajuns în cele din urmă să domine sau să încerce *să domine mările în care aceste râuri sau fluvii se vărsau*. Rușii au înaintat pe Volga și au ajuns să controleze Marea Caspică. Au înaintat pe Don și au inclus Marea de Azov în propriul teritoriu. Au înaintat pe Nipru și Nistru și au ocupat foarte importante poziții la Marea Neagră. Au înaintat pe Neva sau Dvina și au ajuns să considere la un moment dat Marea Baltică drept o mare interioară (vezi hărțile 23).

Expansiunea Rusiei a avut, neîndoielnic, motive strategice, dar a fost alimentată și de tentația expansiunii în sine, a unei adevărate mistici a cuceririi teritoriale, care nu mai era neapărat preocupată de fundamentarea acțiunilor de cucerire propriu-zise și, în orice caz, nu mai evalua și șansele de împlinire a scopului. Ca întotdeauna când apar asemenea tentații, măsura dispare, iar visul exercită o seducție căreia greu i se poate face față. Iată cum i se adresa Ecaterina II unuia dintre secretarii săi: „Dacă aș putea trăi două sute de ani, întreaga Europă ar ajunge sub dominație rusească. Până atunci i-aș da afară pe turci din Europa, le-aș da o lecție chinezilor și aș stabili relații comerciale cu India.“[15] John LeDonne încearcă să introducă o nuanță care să mai atenueze din visurile de cucerire ale Ecaterinei. Prin „întreaga Europă“ ea ar fi înțeles „Europa germanică“, mai precis Europa continentală. Motivația era una geopolitică *avant la lettre*, unificarea *Heartland*-ului, de la Elba până în Manciuria.

Harta 23: 1917-1924 — De la imperiul rus la imperiul sovietic (*apud* François Géré, *Pourquoi les guerres? Un siècle de géopolitique*, p. 33)

Mesianismul ca legitimare a expansiunii

Mai există o legitimare a expansiunii, extrem de puternică, și anume *ideea mesianică*. Rusia Moscovită a pretins că este statul succesor al Rusiei Kievene (de la care ar moșteni „sufletul"), dar și al Imperiului Bizantin. După căderea celei dintâi, Mitropolia Bisericii Ortodoxe din acest spațiu se mută la Vladimir, apoi la Moscova. Două secole mai târziu ea se transformă în patriarhie. Biserica nu a fost un rival, ci un sprijinitor al statului în demersurile sale de expansiune și de protejare a „tuturor rușilor", sprijin care i-a hrănit statului convingerea că prin acțiunile sale de expansiune ar îndeplini o „misiune divină". A luat naștere astfel „un cezaro-papism desăvârșit, în care Biserica și statul devin sinonime", iar cetățeanul se consideră pe sine însuși „agent al reunificării creștinătății". După căderea Constantinopolului, căsătoria lui Ivan III cu moștenitoarea Paleologilor, ultimii împărați greci ai Bizanțului, conferă și un alt tip de sprijin ideii potrivit căreia Moscova ar fi „a treia Romă", oraș etern, succesorul autentic al Romei și Constantinopolului. „*Rossiiskaia Imperiia* era în primul rând sfânt și numai în al doilea rând rusesc, iar impulsul religios îl regăsim chiar în inima sa."[16]

Multe acțiuni de cucerire teritorială întreprinse de Rusia au avut loc în numele ortodoxismului. De pildă, ideea, care a reprezentat o adevărată dominantă a politicii externe rusești — uneori mărturisită, alteori nu —, privind cucerirea Constantinopolului constituie o încoronare a acestui tip de mesianism. Nu putem să nu semnalăm faptul că acest obiectiv cu determinări religioase neîndoielnice cuprinde și importante elemente de ordin geopolitic. Constantinopolul înseamnă și controlul strâmtorilor dintre Marea Neagră și Marea Mediterană, deci, practic, ieșirea la Oceanul Planetar.

De origine religioasă, cu un conținut care se plasează pe terenul credinței, mesianismul rus mai cunoaște și o altă dimensiune, foarte importantă, și anume *mesianismul panslavist*, care avea în vedere rolul rușilor în protejarea slavilor din alte teritorii, cu deosebire din Balcani. Este adevărat că între cele două dimensiuni nu se pot face distincții clare. Slavii din Balcani sunt și ei de religie ortodoxă. Prin urmare, invocarea unui motiv religios — protejarea credincioșilor ortodocși — sau panslavist — protejarea slavilor din alte teritorii — nu exclude existența unor adânci rațiuni geopolitice, extinderea influenței rusești propriu-zise.

Distanțarea statului de societate

Din rațiuni care țineau, la început, de dobândirea neatârnării, apoi de susținerea procesului de expansiune și, în cele din urmă, de controlul asupra unui teritoriu atât de întins, statul a devenit tot mai puternic, distanțându-se de societate, „comandându-i" cumva, impunându-și voința, uneori în dezacord cu cea a societății. A apărut, astfel, de la început *un tip de evoluție centrată în jurul unui paradox* care s-a perpetuat în timp și a atins punctul culminant în perioada socialistă. De-a lungul întregii sale istorii, Rusia a fost un caz special, sublinia Henry Kissinger[17], și nu este nici o îndoială că situația specială despre care vorbea autorul american ținea și de paradoxul semnalat, de o tendință, în ultimă instanță, inerțială sau autonomă de creștere a rolului statului, sau

al unora dintre componentele sale, fără o întemeiere reală. „Cu fiecare cucerire caracterul statului [rus] s-a schimbat pe măsură ce încorpora grupuri etnice non-ruse. Este una dintre rațiunile pentru care Rusia s-a simțit obligată să mențină o imensă armată, a cărei mărime nu era corelată cu nici o amenințare la adresa propriei securități.“[18]

Din perspectiva lucrării de față, este important să înțelegem particularitățile procesului de modernizare a Rusiei: un proces sfâșiat, care a pornit totdeauna de sus în jos, fără a pătrunde în straturile de profunzime ale societății. Poate și de aceea, el *nu a fost în nici o etapă încheiat*, fiecare nou moment de evoluție preluând un pasiv istoric împovărător. De aceea, în întreaga istorie rusă se pot întâlni elemente, zone de avanpost ale modernității coexistând cu procese, instituții, atitudini cu mult rămase în urmă. Indicatorii care măsurau performanța medie nu au avantajat niciodată Rusia, pentru că forța ei a provenit întotdeauna din număr, din masivitate; întrebarea cardinală este dacă numărul și masivitatea mai reprezintă neapărat un mare avantaj în epoca informatizării și, mai ales, dacă mentalitățile care s-au format de-a lungul vremii în jurul acestor parametri mai pot reprezenta combustia dezvoltării astăzi. Dacă, așa cum remarca Fernand Braudel, „Rusia mai poate continua să promoveze modernitatea față de Europa și Evul Mediu față de ea însăși“[19].

O asemenea evoluție paradoxală a dat naștere, chiar de timpuriu, unei expansiuni brutale a statului în câmpul societății, care s-a împlinit în crearea unui adevărat sistem de dependență față de stat chiar și a segmentului de populație care ar fi putut trăi independent. Nobilii, de pildă, nu erau precum cei din Vest sau cei din timpul Rusiei Kievene, stăpâni ai pământurilor lor. Ivan cel Groaznic nu s-a mulțumit să-i omoare pe boieri, ci le-a confiscat pământurile, pe care le încredința unor slujbași credincioși. A apărut ceea ce s-a numit nobilimea de serviciu, care stăpânea temporar o suprafață de pământ. În timpul lui Petru cel Mare apare o altă reglementare, care le recunoaște nobililor de serviciu posesia pentru ei și pentru moștenitorii lor. Apare astfel „a doua aristocrație“[20], asociată cu statul și depinzând de rangurile oficiale ocupate în ierarhia puterii.

Întâlnim în Rusia un alt fenomen particular care se adaugă celui prezentat mai sus, și anume „a doua iobăgie“. Este vorba despre legarea iobagului de nobil, înfăptuită printr-un ucaz al lui Ivan IV (1581). Până atunci iobagul putea să-și schimbe stăpânul în fiecare an, de Sfântul Gheorghe. Datorită acestui act se pun în mișcare mase de țărani care părăsesc regiunea Moscova și migrează spre Siberia sau Volga și Don. Se creează astfel o presiune demografică reprezentând un factor favorizant al expansiunii rusești spre aceste zone.

Răscoalele conduse de Stepan Razin (1669-1671) și Pugaciov cu aproape un secol mai târziu stau mărturie a tensiunii teribile care ia naștere în interiorul statului rus. Cum în relația dintre stat și societate va continua să existe un paradox, această tensiune va fi prezentă în toată istoria Rusiei. Am vorbit de răscoale, dar istoria Rusiei din secolul al XIX-lea și mai ales din prima parte a secolului XX este o istorie a conflictului surd care izbucnește periodic în explozii sociale.

Un instrument al acestei evoluții supracentralizate l-au reprezentat și *serviciile de represiune*, create foarte de timpuriu și la proporții impresionante, expresive prin ele însele. Între instituțiile pe care le-a întemeiat Ivan cel Groaznic este și ceea ce am putea numi astăzi poliția secretă, înființată în 1565. Cei șase mii de oameni ai serviciului

său, numit Opricinina, erau îmbrăcați în negru și călăreau cai negri. Emblema respectivului serviciu era un cap de câine și o mătură, simbolizând misiunea de a stârpi trădarea. După cum afirmă Fred Coleman[21], Stalin a proslăvit regimul de teroare introdus de Ivan cel Groaznic și rolul său în centralizarea puterii, în reducerea opoziției față de autoritatea țarului; liderul sovietic a considerat chiar că Ivan cel Groaznic nu a fost suficient de dur, irosind prea multă vreme în rugăciuni, în loc să-și dedice tot timpul lichidării boierilor răzvrătiți.

În 1800, poliția secretă țaristă a fost botezată Ohrana, iar sub puterea comunistă ea a purtat numele de CEKA și NKVD. Din 1954 până la prăbușirea Uniunii Sovietice, ea s-a numit KGB — Comitetul pentru Securitatea Statului — și funcționa pe lângă Consiliul de Miniștri. Potrivit opiniei aceluiași autor, KGB a devenit cea mai mare forță de poliție politică și cel mai mare serviciu de informații externe din lume. Când Gorbaciov a preluat conducerea țării (în 1985), KGB număra 400.000 de ofițeri în interiorul URSS și 200.000 în afară.[22]

Ilustrativ pentru forța acestui serviciu este și ceea ce a declarat G. Sahna Zarov — consilier politic apropiat al lui Gorbaciov —, și anume că ultimul lider sovietic a luat cunoștință de situația reală a economiei pe care o conducea dintr-un raport ultrasecret al KGB care i-a fost pus la dispoziție numai după ce a ajuns secretar general al Partidului.

Ar fi interesant să medităm la următorul fapt: de ce, dincolo de excese, unele zguduitoare, mai toți conducătorii ruși, unii chiar luminați, cum ar fi Petru cel Mare, au avut mereu preocuparea centralizării, a controlului asupra propriului teritoriu? Serviciile despre care am vorbit nu sunt decât expresia acestei preocupări. Să medităm dacă *între întinderea unui stat* și *forma de guvernământ* nu este o legătură. Dacă Rusia, chiar și democratică, nu va păstra o puternică tendință de centralizare și autoritarism în conducere.

Eurasiatismul

O orientare politică importantă în Rusia de astăzi este *eurasiatismul*. Fără a fi o ideologie nouă, el a cunoscut în ultimii ani o revenire semnificativă, așa încât se cuvine să stăruim asupra sa.

Eurasiatismul apare ca orientare în 1921, când reprezentanți de seamă ai emigrației ruse — N. Trubețkoi (economist), P. Savițki (geograf), P. Surcinski (critic muzical), G. Florovski (teolog) publică lucrarea *Exodul spre est*. Ideea de bază a eurasiatismului este că Rusia formează un spațiu aparte ancorat în cele două continente, dar având o identitate precisă, inconfundabilă. Poziția geografică particulară ar trebui să dicteze, potrivit opiniei acestor autori, o politică distinctă care să conserve identitatea Rusiei. Eurasia, scria Savițki în 1925, „este o lume aparte, distinctă […]. Rusia ocupă cea mai mare parte a acestui spațiu, care nu este împărțit între două continente, ci formează un al treilea, independent și care nu are numai un sens geografic.“[23] Mai recent, publicația *Nezavisimaia Gazeta* se referă și ea la aceeași realitate geografică, numai că accentuează elementele de legătură, conexiunile pe care le implică o asemenea

poziție: „Eurasiatismul Rusiei se datorează faptului că, în virtutea istoriei și geografiei noastre, avem interese vitale atât în Europa, cât și în Asia. În aceasta constă diferența Rusiei față de celelalte țări europene și asiatice. Doar Turcia se poate pretinde într-o oarecare măsură eurasiatică (mai precis euro-mic-asiatică). Nici o altă țară de pe unul sau altul din aceste continente nu are asemenea caracteristici.“[24]

Este important să subliniem, mai ales pentru cei interesați, că Piotr Savițki încearcă să explice într-un mod diferit istoria de început a rușilor, o serie de elemente ale matricei lor culturale. În mod obișnuit, am spune chiar oficial, formarea Rusiei este legată de afirmarea Rusiei Kievene, care a atins punctul culminant al evoluției sale înainte de năvălirea tătarilor. Unele mănăstiri din prima parte a secolului al XI-lea, cum ar fi Sfânta Sofia Kievskaia, pot sta cu demnitate alături de construcțiile similare din Occident. A apărut o sesizabilă rămânere în urmă a Rusiei Kievene înainte de năvălirea tătară (ilustrată, de pildă, și de diferențele de dimensiuni dintre bisericile construite în secolul al XIII-lea în această țară și cele occidentale).

Deci, după opinia lui Piotr Savițki, năvălirea tătară nu a precedat, ci a urmat slăbirii interne a Rusiei Kievene, care „nu putea duce decât la jugul străin“. Aici consideră autorul că a apărut șansa Rusiei, și anume că „a fost cucerită de tătari, și nu de altcineva“. Dacă Rusia ar fi căzut în mâna turcilor „infectați de exaltarea și fanatismul iranian“, „încercările prin care ar fi trebuit să treacă ar fi fost de multe ori mai mari, iar soarta mult mai amară […]. Dacă ar fi cucerit-o Occidentul, acesta ar fi scos sufletul din ea. Tătarii n-au schimbat esența spirituală a Rusiei, dar prin forța ce-i distingea atunci, aceea de creatori de stat și organizatori militari, au influențat-o neîndoielnic.“[25] Înrâurirea exercitată de tătari nu se reduce doar la organizarea militară și crearea statului centralizat. Savițki consideră că jugul tătărăsc a organizat acea retortă în care „s-a modelat originalitatea spirituală rusească“[26].

Există, spune autorul, la popoarele vecine cu oceanul, la popoarele „litoraliste“ o anume însușire de a simți învolburarea mării, de a-i înțelege zbuciumul. Un sentiment ce nu-și poate găsi echivalentul decât în „sentimentul tătărăsc al continentului“, în capacitatea de a comunica cu stepa, oazele și pădurile, de a „cuprinde nemărginirea“, și care le-a fost transmis rușilor. „Între altele, în spiritul rătăcitor rusesc, în amploarea cuceririlor și anexiunilor rusești există același sentiment al continentului.“

Pe de altă parte, mediul cultural tătar, „neutru“, care admira „orice fel de zei“ și tolera „orice fel de culturi“, a contribuit la precipitarea și limpezirea profilului cultural rusesc. Însușirile aflate în stare de hibernare au renăscut într-un contur spiritual puternic. Paradoxal, ceea ce apărea ca un blestem al lui Dumnezeu „a purificat și sfințit Rusia“, i-a imprimat simțul măreției. „În Rusia sub « tătărime » a apărut în toată plinătatea ei profunzimea mistică și cea mai înaltă creație a ei — pictura religioasă rusească. Întreaga înflorire a acestei picturi se încadrează total în perioada jugului tătar.“[27]

„Unicitatea“ Rusiei – baza teoretică a eurasiatismului

Am insistat asupra acestei abordări nu numai pentru că ea propune un alt mod de analiză a procesului de formare a Rusiei moderne, ci și deoarece încearcă să fundamenteze „unicitatea“ Rusiei, baza teoretică a eurasiatismului. „Rusia postcomunistă

se află în cadrul unor granițe care nu au precedent istoric. Ca și Europa, ea va trebui să consacre cea mai mare parte a energiei sale pentru a-și defini identitatea."[28] Ce va face Rusia? Va cocheta, în continuare, cu iluzia imperială? Cu alte cuvinte, se va întoarce la problematica istorică, la modelul pe care l-a urmat timp de secole? Vom asista la o direcționare a energiilor sale spre est, devenind un participant mai activ în Pacific, zona care va juca multe dintre mizele secolului XXI? Prioritățile sale strategice vor fi îndreptate spre sud, acolo unde lumea islamică presează și formulează sfidări la care cu greu se va găsi răspuns? Sau, dimpotrivă, Rusia va sta îndreptată mai mult cu fața spre Europa, în aspirația de a institui un parteneriat cu Uniunea Europeană, cu care, de fapt, împarte continentul?

Versiunea slavofilă a eurasiatismului are drept premise poziția geopolitică a Rusiei și particularitățile care o individualizează atât în raport cu Vestul, cât și cu Estul. Unul dintre reprezentanții eurasiatismului, Elgiz Pozdniakov, membru al Academiei Ruse de Științe ale Naturii, subliniază: „Poziția geopolitică a Rusiei este nu numai unică, ea este realmente decisivă atât pentru ea însăși, cât și pentru lume […]. Fiind situată între cele două civilizații, Rusia a fost o verigă esențială între ele, a asigurat un echilibru civilizat și o balanță mondială a puterii."[29]

Slavofilii consideră că imperiul rus, spre deosebire de cel englez, francez, otoman, este „organic", întrucât este generat și întreținut de o arie geopolitică comună, de o economie comună și de cerințe de securitate comune. El nu ar fi altceva decât expresia politică a unei „entități culturale polietnice" în care „grupuri de popoare și naționalități au coexistat pașnic".

Este interesant cum văd slavofilii renașterea Rusiei. În primul rând, prin *întărirea autorității centrale*, care i-ar putea garanta Rusiei un statut respectat, ar feri poporul de anarhie, de tot felul de conflicte și fenomene arbitrare. În al doilea rând, prin filtrarea foarte atentă a influenței occidentale, prin afirmarea filonului cultural clasic alcătuit din valori ortodoxe și slave. *Occidentul este perceput ca un rival*, ca o amenințare. De aceea slavofilii se și opun integrării Rusiei în instituțiile economice, politice și militare occidentale, întrucât procesul integrator ar putea restrânge suveranitatea națională; ca alternativă, reprezentanții acestei orientări propun o întoarcere la resursele proprii, la modelele și principiile pe care Rusia le-a testat de-a lungul evoluției sale istorice. În ceea ce privește politica externă, slavofilii recomandă ca prioritate protejarea minorității ruse din fostele republici sovietice, precum și revenirea la sistemul de alianțe tradiționale, constând în relații strânse cu Serbia, cu țările arabe, Cuba, Coreea de Nord, India.[30]

Influența politică a slavofililor este redusă, întrucât adepții acestei ideologii nu au acces direct la nivelul efectiv al luării deciziilor; nu același lucru se poate spune despre influența lor intelectuală, considerabilă dacă avem în vedere faptul că ei sunt grupați în jurul unor ziare și reviste cu ecou în viața publică a Rusiei, precum *Den*, *Naș Sovremennik*, *Molodaia Gvardia*.

Am insistat asupra acestui curent pentru că el ilustrează foarte bine zbaterea reală a Rusiei, seducțiile pe care le exercită tot felul de idei care au însoțit dezvoltarea acestei țări (cum a fost, de pildă, ideea imperială); așa cum unii autori, fiind atașați de modele clasice, de valori tradiționale, nu percep la dimensiunea reală importanța pe care o are

viața modernă în reconfigurarea tuturor ideilor și modelelor de dezvoltare. A preconiza, așa cum procedează eurasiatiștii în general și slavofilii cu deosebire, desprinderea Rusiei de procesele integratoare moderne înseamnă implicit condamnarea acestei țări la rămânere în urmă, la menținerea, dacă nu la accentuarea decalajului dintre ea și lumea dezvoltată.

Ni se pare absolut întemeiat îndemnul eurasiatiștilor la o întoarcere a Rusiei asupra ei înseși. Fără acest examen sincer și sever nu se poate construi nimic durabil. O astfel de întoarcere, repetăm, nu numai oportună, dar chiar imperativă, nu poate fi decât un moment, o etapă pregătitoare, un prilej de evaluare realistă, de definire a priorităților. Un moment care capătă valoare dacă întemeiază ceva, dacă deschide un orizont de înaintare, dacă prefigurează o strategie orientată către viitor. A imagina procesul de modelare a viitorului doar în acești termeni, mai mult, a construi, în mod deliberat, a fundamenta o anume izolare a Rusiei prin desprinderea ei de tumultul vieții contemporane ni se pare un demers fără consistență politică și fără valoare națională. Prin urmare, problema fundamentală a eurasiatiștilor este aceea că ei fac din unicitatea Rusiei motiv și temei de izolare, și nu punct de pornire pentru participarea cu ansamblul său de particularități la procesele de modernizare și dezvoltare contemporane, în afara cărora Rusia nu poate avea viitor politic cu adevărat. Din această perspectivă, Andrei Zagorski avea dreptate să sublinieze: „Rafinatul concept de a clădi punți între civilizațiile vestice și estice pare lipsit de sens. Cine trebuie legat de cine? Germania cu Japonia sau Franța cu Taiwanul? Legăturile dintre ele și sintezele lor au început cu mult timp în urmă, fără nici o participare a Rusiei, care nu poate nici să diminueze, nici să adauge ceva la această sinteză înțepenindu-se în unicitatea sa. Tot ce poate face este ori să se alăture sintezei, ori să rămână în afara ei, ca în trecut. Dar conceptul construirii unei punți este nu numai neconstructiv, el este reacționar, pentru că aspiră lent să ne imprime cu forța în minți ideea că democrația este improprie Rusiei, așa cum piața ar fi incompatibilă cu unicitatea noastră.“[31]

Am dori să mai menționăm o situație care sugerează rolul de-a dreptul catastrofal pe care izolarea — sub orice formă — îl poate avea în evoluția unui stat. În anii ’80, literatura americană de specialitate era profund marcată de amenințarea economică pe care o reprezenta Japonia, întruchipată între altele și în capacitatea produselor nipone de a le concura pe cele americane chiar pe propria lor piață. Era evident că economia japoneză nu s-ar fi putut dezvolta așa de rapid fără imensa piață americană, că orice tentativă de închidere a barierelor vamale nord-americane ar fi putut să însemne o înăbușire a economiei nipone, care ar fi fost lipsită de principala sa piață de export. Au fost analiști — și nu puțini — care au îndemnat la adoptarea acestei măsuri. Alte voci au atras însă atenția că o asemenea măsură ar fi însemnat pentru Statele Unite începutul unei perioade de autoizolare tehnologică, extrem de costisitoare. În cele din urmă au avut câștig de cauză pozițiile care susțineau că soluția nu poate fi în nici un caz protecționismul, ci sporirea competitivității economice, că autoizolarea înseamnă practic un fel de sinucidere lentă.

Experiența istorică arată că orice proces de izolare condamnă ineluctabil la rămânere în urmă. China a fost mult timp un adevărat avanpost al civilizației antice și medievale. Decăderea a început o dată cu izolarea sa de lume și de fluxurile

civilizației acelei perioade. Într-o cu totul altă epocă, China oferă un exemplu viu a ceea ce înseamnă dezavantajele imense ale izolării, ca și avantajele integrării în procesele moderne. Să comparăm China anilor '60, China Revoluției Culturale, devorată de încleștări interne, slăbită de dispute proletcultiste, opacă față de tendințele moderne, cu China actuală, deschisă schimburilor, deschisă competiției. Cu atât mai mult în cazul Rusiei, soluția nu poate fi cea indicată de diversele variante ale eurasiatismului. Mai ales că această orientare nu preconizează doar un protecționism economic, ci și un tip de izolaționism politic. O asemenea cale ar putea pregăti orice, dar nu viitorul Rusiei.

Pentru adepții eurasiatismului postsovietic, misiunea strategică a momentului este construirea unei „alternative geopolitice la atlantism". Direct sau indirect, demersurile lor vizează acest obiectiv. Obiectiv discutat nu în termeni politici mărunți, ci în cei atotcuprinzători ai marilor spații. Este mai puțin important dacă această alternativă va lua forma unei Mitteleurope dominate de Germania, a Asiei Centrale unificate sub semnul revoluției islamice sau a blocului Extremului Orient construit în jurul Chinei. În orice caz, predilecția eurasiatismului de a discuta alternativa la atlantism în termenii marilor spații îl apropie foarte mult de geopolitică și îl silește să ofere o astfel de perspectivă privind tratarea și dezlegarea problemelor cu care se confruntă Rusia. De aceea și insistăm asupra sa într-o lucrare de geopolitică.

Rusia și străinătatea apropiată

După încheierea Războiului Rece, fiecare țară europeană a blocului socialist a fost confruntată cu problemele dificile și dureroase ale tranziției. Într-o țară obișnuită tranziția a însemnat trecerea de la totalitarism la democrație și de la economia centralizată la cea de piață. În cazul Rusiei, tranziția a însemnat și trecerea de la statul imperial la cel postimperial. Dacă în planul dificultăților reale trecerea de la economia centralizată la cea de piață se dovedește foarte complicată, mai ales în cazul Rusiei, unde amploarea transformării adaugă elemente de dificultate suplimentare procesului, în planul *percepției* cea mai delicată problemă este totuși cea a trecerii de la statul imperial la cel postimperial. Este delicată pentru că de trei sute de ani rușii trăiesc în minte cu ideea imperială, care le oferea un fel de compensație pentru greutățile și lipsurile vieții cotidiene. De data aceasta, prăbușirea imperiului a fost însoțită de o prăbușire a nivelului de trai și chiar a securității personale. A dispărut și „aroma ideologică" pe care o răspândea, totuși, existența imperiului: suferim, dar cel puțin suntem mari și temuți. De aceea, populația este tentată să privească dispariția imperiului ca pe o pierdere, ca pe o tragedie, mai mult, ca pe un „complot" pus la cale pentru a dezmembra un regim și o națiune.[32]

Există o *realitate psihologică* a momentului pe care îl traversează Rusia, realitate ce poate deveni materie primă pentru noi întrupări ale ideii imperiale. Rusia, ne spun D. Yergin și T. Gustafson, trăiește convingerea că „a fost amăgită părăsind locul pe care îl merită în lume"[33]. Nostalgia imperială poate fi reaprinsă, fie printr-o politică de „resentiment și umilire" din partea Occidentului, fie prin eșecul tranziției, care ar

readuce în minți vremurile de altădată (sau o combinație a acestor tipuri de fenomene). De aceea, *apusul ideii imperiale este condiționat în primul rând de succesul economic intern al Rusiei de azi, de modernizarea sa*.

Vorbind despre imperiu și ideea imperială la ruși, nu putem să nu amintim că imperiul sovietic avea o existență structurată în mai multe cercuri concentrice. Primul, după cum preciza și Zbigniew Brzezinski[34], era imperiul Marii Rusii. Aproximativ 145 de milioane de ruși dominau aproximativ 145 de milioane de oameni aparținând unor numeroase popoare ne-ruse, incluzând 50 de milioane de musulmani asiatici și 50 de milioane de ucraineni.

Al doilea era imperiul sovietic. Prin intermediul său, Moscova controla state-satelit în care trăiau 120 de milioane de persoane din spațiul central și est-european, aflate, după cum se știe, sub controlul Uniunii Sovietice, la care se adăugau 2 milioane de mongoli și 15 milioane de afgani.

Al treilea era imperiul comunist al Moscovei, care includea state precum Cuba, Nicaragua, Vietnam, Angola, Etiopia, Yemenul de Sud și Coreea de Nord, dependente de Moscova din rațiuni ce țineau de sprijinul militar și economic, orientare politică etc. Aceste state au o populație de circa 130 de milioane locuitori. Prin urmare, 145 de milioane de ruși au exercitat un control politic asupra unui sistem imperial care includea 545 de milioane de oameni răspândiți în întreaga Eurasie și în teritorii dependente de peste mări. Cu alte cuvinte, misiunea internaționalistă a leninismului, consideră autorul american, nu a reprezentat decât un alt înveliș pentru promovarea unor interese imperiale mai vechi.

Pentru a putea urmări unele dintre principalele probleme de ordin geopolitic ale Rusiei de astăzi, să înfățișăm, în datele sale sumare, peisajul politic al Rusiei și străinătății sale apropiate.

Fosta URSS conținea 15 republici unionale, care au devenit state independente. Evgheni Yasin ne propune o sistematizare a lor pe care o reproducem mai jos.[35]

1. *Republicile slave:* Rusia, Ucraina, Belarus. Cu anumite rezerve, menționează autorul, Moldova ar putea intra în această grupă (din nou, am spune, mentalitățile imperiale, care nu observă „amănuntul" că 65% din populația acestui stat este formată din moldoveni, deci români).

2. *Republicile transcaucaziene*: Georgia, Armenia și Azerbaidjan. În ciuda diferențelor de religie, adaugă autorul, populațiile acestea sunt strâns legate — istoric și cultural — de Turcia, Iran și Orientul Mijlociu.

3. *Statele baltice*: Estonia, Letonia și Lituania, care s-au dezvoltat și se află și astăzi sub influența Germaniei, Poloniei și țărilor scandinave.

4. *Republicile din Asia Centrală:* Kazahstan, Uzbekistan, Kîrgîstan, Tadjikistan și Turkmenistan au devenit parte a imperiului mult mai târziu, iar colonizarea rusească a avut o influență redusă. Kazahstanul ocupă o poziție specială, deoarece rușii dețin o pondere de circa 40% din populație.

Cum vor evolua aceste state în raport cu Rusia? Există posibilitatea ca fiecare să aibă propria monedă și să evolueze cu totul independent de Rusia; ipoteza opusă este ca toate să formeze un spațiu economic comun, un spațiu al rublei. Realist este un scenariu intermediar, în care unele dintre aceste țări vor forma o uniune economică

împreună cu Rusia, altele nu. De pildă, Belarus a alcătuit deja o asemenea uniune. Este foarte probabil să se alăture acestei uniuni și Kazahstanul, țară mare, în care populația rusească deține, cum am spus, o pondere importantă.

Ar fi, fără îndoială, riscant să emitem judecăți sigure în privința evoluției fiecărui stat. În 1991, la Alma Ata, s-a semnat un acord care voia să întemeieze un gen de Uniune Europeană a Estului, ceea ce se numește Comunitatea Statelor Independente (CSI), dar această uniune a funcționat modest. Cauzele sunt multiple. Fiecare dintre aceste țări are și o strategie proprie de evoluție și nu vede în mod pozitiv, din punct de vedere politic, un anumit tip de subordonare față de Moscova. În același timp, legăturile economice și sursa de materii prime pe care o reprezintă Rusia constituie un îndemn spre integrare. Există, deci, două tendințe contrare în atitudinea acestor țări, și numai timpul va hotărî care va învinge. În orice caz, analiștii spun că un tratat de genul celui de la Alma Ata ar putea fi semnat între Rusia, Belarus, Kazahstan și republicile din Asia Centrală, eventual și cele caucaziene, cu excepția Azerbaidjanului.

Ucraina – interfața europeană a Rusiei

Ilustrativă în acest sens este poziția Ucrainei. Al doilea stat din punct de vedere demografic din fostul spațiu al URSS (52 de milioane de locuitori), și-a proclamat printre primele independența. Din punct de vedere politic, Ucraina își dorește independența, dar, în același timp, ea are o acută dependență energetică față de Rusia. Ucraina se zbate în acest paradox, iar ultimele sale evoluții par să o apropie de Rusia.

Vom insista puțin asupra Ucrainei, întrucât are o poziție geopolitică foarte importantă: ea reprezintă interfața europeană a vechiului imperiu. „Nu poate fi subliniat îndeajuns faptul că, fără Ucraina, Rusia încetează să fie un imperiu, dar împreună cu Ucraina, mai întâi amăgită și, apoi, subordonată, Rusia devine automat un imperiu.“[36] O țară de dimensiunile Ucrainei, cu poziția sa geopolitică, nu se poate desprinde de vechea legătură economică decât cu un efort financiar foarte mare, pe care acum nu și-l poate în nici un fel permite. Pe fondul unei tranziții complicate, în care reforma nu a fost condusă, potrivit specialiștilor, foarte bine, Ucraina a ajuns să aibă o datorie de zeci de miliarde de dolari față de Rusia. Fostul ministru de externe al Rusiei, Andrei Kozîrev, în fața unor comentarii și, probabil, presiuni, a avut o apreciere neiertătoare: „În CSI, totuși, chiar și un stat mare și dezvoltat economic precum Ucraina nu poate să se descurce în afara unor legături strânse cu Rusia. Există o alternativă? Este Occidentul pregătit, de pildă, să plătească pentru petrolul și gazele livrate de către Rusia Ucrainiei, Georgiei și statelor din CSI sau să preia plata către Rusia a miliardelor de dolari, cât reprezintă datoria Ucrainei? Iată de ce rolul și responsabilitățile speciale ale Rusiei în cadrul fostei Uniuni Sovietice trebuie avute în minte de către partenerii occidentali și sprijinite.“[37]

Ecuația geopolitică a Ucrainei este, poate, cea mai complexă între toate fostele republici unionale. Pledează pentru acest lucru existența celor aproape zece milioane

de ruși care trăiesc aici și faptul că Ucraina deține Crimeea, ținut rusesc, locuit în majoritate de ruși, făcut cadou de către Hrușciov în 1954, cu ocazia împlinirii a trei sute de ani de la unirea Ucrainei cu Rusia. Iar cine deține Crimeea deține o poziție-cheie la Marea Neagră. Mai presus de toate, aceste țări au un trecut comun de aproape 350 de ani, care nu poate fi șters în câțiva ani. Cum spuneam, din punct de vedere geopolitic poziția Ucrainei este esențială; ea ocupă ieșirea fostului imperiu spre Europa. De aceea, „transformarea ei dintr-o prelungire europeană a Rusiei într-o barieră a Rusiei spre Europa va fi foarte greu de acceptat de către Moscova“[38].

Privind atent la hartă, ne dăm seama de adevărul celor spuse de Zbigniew Brzezinski, care remarca plin de înțeles: „Chestiunea cea mai importantă de care trebuie să ținem seama este că Rusia nu poate fi în Europa fără ca Ucraina să fie în Europa, în vreme ce Ucraina poate fi în Europa fără ca Rusia să fie în Europa.“[39] Deci Ucraina nu are doar semnificația geopolitică pe care i-o conferă mărimea și poziția de interfață europeană a Rusiei, ci și greutatea care provine dintr-un proces pe care ea îl poate filtra. Dacă Rusia dorește cu adevărat să se apropie de Europa, este esențial să aibă relații bune cu Ucraina.

Pentru a înțelege mai bine datele de astăzi ale Ucrainei ar trebui să facem unele trimiteri și la situația sa economică. O situație care nu a marcat deloc un progres în ceea ce privește creșterea nivelului de trai față de perioada dinaintea obținerii independenței. Trăind mai greu, populația nu privește neapărat cu ochi răi la o perioadă când Ucraina era unită cu Rusia. Chiar dacă este improbabil ca Ucraina să renunțe la independența sa, este improbabil și să se apropie foarte mult de Occident. O țin în loc marile datorii față de Rusia (pentru resursele energetice importate), economia sa puțin reformată și chiar starea de spirit a opiniei publice. De aceea, ni se pare mai realistă evaluarea făcută de Cohen: „Ar fi bine atât pentru Occident, cât și pentru guvernul de la Kiev să recunoască faptul că viitorul cel mai bun pentru Ucraina este acela de a deveni o punte de legătură între Rusia și Occident, și nu un vârf de lance al NATO.“[40]

Dintre celelalte republici unionale o situație ceva mai clară au *republicile baltice*. Sunt singurele care nu au aderat la CSI. Ele doresc să-și restabilească legăturile istorice: Estonia cu Finlanda, Letonia cu celelalte țări scandinave, Lituania cu Germania și Polonia. Ca suprafață, ele sunt, fiecare, de mărimea Austriei sau Ungariei, iar populația lor este de 1,6 milioane (Estonia), 3,7 milioane (Lituania), 3,5 milioane (Letonia).

Dacă, din punct de vedere economic, orientarea proocidentală a acestor țări a fost fermă și și-a găsit încoronarea prin admiterea lor în Uniunea Europeană, care urmează să aibă loc în 2004, în valul celor zece țări integrate, primirea în cadrul NATO era mult mai puțin previzibilă. Țările baltice dețin o poziție extrem de importantă pentru ieșirea la Baltica a Federației Ruse (nu întâmplător dominarea lor de către Rusia a început după victoria de la Poltava), dar au și o importanță din punct de vedere strategic pentru spațiul rusesc: pe teritoriul lor trec rute comerciale foarte importante. În plus, porturile rusești de la Marea Baltică sunt înghețate pe timpul iernii. Desprinderea acestor state accentuează situația Rusiei de „fundătură continentală“. Faptul că această țară a fost de acord cu intrarea lor în NATO arată și noul stadiu al relațiilor ruso-americane, ca și al relațiilor Rusiei cu NATO.

Butoiul cu pulbere al Caucazului

O să insistăm puțin și asupra poziției statelor din Caucaz, pentru că fiecare dintre ele întâmpină serioase dificultăți în tentativa de a obține independența. Este semnificativă în acest sens situația Georgiei.

Georgia are o largă deschidere la Marea Neagră, unde are două porturi: Suhumi și Batumi. Pe de altă parte, valoarea poziției geopolitice a Georgiei a crescut datorită descoperirii de resurse energetice în Marea Caspică, această țară situându-se pe unul dintre drumurile posibile ale petrolului caspic spre Marea Neagră și de aici spre Europa. Georgia este o țară relativ mică, are o suprafață aproximativ egală cu cea a Irlandei, pe care trăiesc 5,5 milioane de locuitori. Cu o întrerupere de câțiva ani, imediat după Primul Război Mondial, ea a fost de la începutul secolului al XIX-lea integrată Rusiei. Până în 1990 avea un nivel de trai peste media republicilor unionale. Producea, împreună cu Moldova, cele mai bune vinuri din fosta URSS și avea un export masiv, întrucât fostul imperiu nu avea o producție proprie cât de cât îndestulătoare. În plus, gruzinii erau buni comercianți și aprovizionau piața Moscovei cu zarzavaturi (erau considerați un fel de „milionari socialiști"). De la acest nivel, în 1995 locuitorii capitalei — Tbilisi — au ajuns să nu aibă apă caldă decât de două ori pe săptămână câte două ore. Amintim acest lucru pentru a vedea cum simt, cum pot percepe oamenii obișnuiți premisele tranziției și cum se poate explica apariția unor orientări nostalgice.

Georgia și-a proclamat independența în 1991, iar primul președinte care a câștigat alegerile a fost Zviad Gamsakurdia, un fost disident. Din 1992 puterea a fost preluată de Eduard Șevardnadze, fostul ministru de externe al URSS. Se părea că Georgia va deveni cu adevărat independentă. Numai că pe teritoriul său au izbucnit — la timp, am spune — mișcări de independență ale unor provincii.

Prima a fost cea inițiată de Osetia de Sud. Osetinii, popor din Caucaz, trăiesc în două provincii: Osetia de Nord, integrată Federației Ruse (600.000 de locuitori), și Osetia de Sud (100.000 de locuitori, dintre care 65% osetini și 30% gruzini), care face parte din Georgia. Osetia de Sud își proclamă independența. Georgia declară neconstituționalitatea hotărârii. Izbucnește un conflict militar care ia sfârșit abia în 1993, când Georgia aderă la CSI, prilej cu care dobândește sprijinul Moscovei în soluționarea conflictelor interne. În mai 1996 se semnează Memorandumul ruso-gruzino-osetin cu privire la asigurarea securității și încrederii între părți. Importanța strategică a Osetiei de Sud constă în faptul că pe teritoriul său trece una dintre cele două rute principale care traversează Caucazul de Nord și ajung la Marea Neagră. Semnificația din acest punct de vedere a Abhaziei este mai mare, pentru că ea se află situată pe litoralul Mării Negre, iar pe teritoriul ei se află portul Batumi.

Oarecum după același scenariu se desfășoară și conflictul din Abhazia, o altă regiune din cadrul Georgiei (540.000 de locuitori, dintre care 17% abhazi, 43% gruzini și 17% ruși), având capitala la Suhumi. Abhazia își declară independența, Tbilisi nu recunoaște hotărârea, izbucnește conflictul armat, abhazii fiind sprijiniți de „voluntari" din Caucazul de Nord. Cert este că la 14 mai 1994 a fost semnat la Moscova un acord de încetare a focului care prevede crearea unei zone de securitate unde să fie

dislocate forțe de menținere a păcii ale CSI. În 1996, Georgia și Abhazia au convenit „prelungirea mandatului trupelor ruse".

Deci republicile unionale sunt supuse și unor presiuni de acest gen partea Moscovei. Și ele nu au de ales. Acceptă medierea Moscovei, acceptă trupe rusești pentru a-și salva existența statală. Exemplul dat arată cât de complicată este situația nu numai în Caucaz, ci în mai toate republicile unionale. Fiecare republică are „pungi de populație" de altă etnie, care pot repede deveni masă de manevră. De aceea, problema independenței acestor republici față de Rusia este foarte complicată și trebuie tratată cu mare prudență și, am spune, cu înțelegere.

Ca țări de aceeași religie — ortodoxă —, Rusia și Georgia ar trebui să aibă relații destinse. Sprijinul dat de Moscova celor două mișcări separatiste a tensionat relațiile bilaterale. Pe de altă parte, președintele Șevardnadze a afirmat că locul țării sale se află în comunitatea statelor occidentale, a exprimat intenția de a cere admiterea în NATO și chiar a solicitat specialiști occidentali în vederea instruirii propriei armate. Importanța strategică a Georgiei e susținută și de alte două motive. Pe teritoriul său trece conducta petrolieră care merge spre portul rusesc Novorossiisk, iar Georgia are și o graniță comună cu Cecenia pe o lungime de 130 de kilometri.

Armenia, numărând aproximativ 4 milioane de locuitori, nu are ieșire la mare sau la alte căi de comunicație importante. Trei dintre cele patru țări cu care se învecinează sunt islamice (Turcia, Azerbaidjan și Iran), iar de Georgia este despărțită de un munte traversat numai de o cale ferată care nu poate transporta mai mult de o pătrime din comerțul țării. Poziția sa este izbitor de asemănătoare cu cea a statelor Nepal sau Lesotho — fără acces direct la o cale de comunicație importantă. De aceea, o bună relație cu Moscova este principala soluție de supraviețuire.

Cea mai mare țară caucaziană, *Azerbaidjanul* (8 milioane de locuitori), a suferit mult în urma conflictului din Nagorno Karabah, pentru că a fost înfrântă de o țară mai mică și pentru că a pierdut un teritoriu important. Regiunea Nagorno Karabah a fost o enclavă în cadrul Azerbaidjanului. Cei 190 de mii de locuitori ai săi erau în proporție de 80% armeni și 20% azeri. În 1920, Congresul armenilor din Nagorno Karabah decide unirea acestei zone cu Armenia. La intervenția lui Stalin, acest teritoriu este cedat Azerbaidjanului. Am menționat acest lucru pentru că era o practică imperială — la care nu au apelat numai rușii, dar în care Stalin a înregistrat adevărate performanțe — de a face asemenea împărțiri și reîmpărțiri care să creeze potențiale surse de conflict. În cazul Moldovei de peste Prut, Stalin a luat nordul și sudul țării și le-a dat Ucrainei, creând mari complicații ulterioare. Într-un mod asemănător a procedat și în cazul Osetiei.

La sfârșitul deceniului al nouălea au loc demonstrații ale armenilor din enclavă în favoarea unirii cu Armenia. Se ajunge la conflict deschis. În primăvara lui 1993 se declanșează ofensiva etnicilor armeni, în urma căreia sunt deschise două coridoare de legătură cu Armenia și este cucerit 10% din teritoriul azer. Un an mai târziu are loc o reglementare, un acord semnat de părțile implicate la Moscova.

Azerbaidjanul este vecin și cu Iranul (de altfel, pe teritoriul său trăiesc mulți iranieni, așa cum pe teritoriul Iranului trăiesc foarte mulți azeri, de două ori mai mult decât în Azerbaidjan). Importanța strategică a Azerbaidjanului a crescut o dată cu descoperirea rezervelor de petrol din Marea Caspică. Frustrat de victoria armeană,

precum și de sprijinul sovietic implicit acordat Armeniei în timpul conflictului, Azerbaidjanul dezvoltă legături vizibile cu Occidentul (mai ales cu SUA). De altfel, și țările occidentale au tot interesul să amplifice cooperarea cu Baku. De aceea, traiectoria acestei țări va fi, fără îndoială, ascendentă.

„Balcanii Eurasiei"

În lucrarea *Marea tablă de șah*, Zbigniew Brzezinski apelează la o formulă șocantă cu privire la sud-estul și sudul fostului spațiu sovietic, numindu-l sugestiv „Balcanii Asiei Centrale". Autorul american cuprinde în această formulă nouă țări — Kazahstan, Kîrgîstan, Tadjikistan, Uzbekistan, Turkmenistan, Azerbaidjan, Armenia, Georgia, precum și Afganistanul, singurul stat care nu a făcut parte din Uniunea Sovietică; toate aceste țări alcătuiesc un „vast dreptunghi geografic care delimitează zona principală de instabilitate globală"[41]. De menționat că acest perimetru rămâne deschis, în sensul că state situate în imediata vecinătate, cum ar fi Turcia sau Irakul, datorită unor conflicte etnice interne (menționăm că în Iran trăiesc milioane de azeri, iar în Turcia o importantă parte a comunității kurde) ar putea fi absorbite în acest proces conflictual, ceea ce ar ridica semne serioase de întrebare cu privire la posibilitatea de control a regiunii.

Denumirea este menită să sugereze mai întâi *instabilitatea politică* asociată cu Balcanii Europei, generată de complexitatea etnică a zonei, de fragilitatea granițelor care rezultă de aici, din situația complicată, de multe ori explozivă, pe care au lăsat-o diferitele ocupații de-a lungul istoriei, din rivalitățile fără de sfârșit dintre țările din zonă. Există din acest punct de vedere o similitudine care nu poate scăpa. După Primul Război Mondial, în Asia Centrală avea ecou ideea creării unei unități politice noi care să cuprindă toate cele cinci state turcofone sub denumirea de „Turkestan". Moscova a decis împărțirea regiunii, între criteriile care au contat foarte mult figurând, desigur, regula de a diviza și de a crea rivalități care, apoi, să poată fi manipulate.

Similitudinea de care aminteam poate merge mai departe. O zonă instabilă tentează puterile din regiune sau de pe continent, invită la intervenție. Așa s-au întâmplat lucrurile în cursul istoriei în Balcani, perioadele de liniște și relativă stabilitate fiind corelate mai degrabă cu un echilibru în cadrul forțelor care priveau lacome spre regiune. Situația este asemănătoare în ceea ce privește „Balcanii Eurasiei": „Tocmai această combinație familiară de vacuum de putere și absorbție de putere justifică denumirea de « Balcanii Eurasiei »."[42]

Ar mai trebui adăugat că rezervele energetice descoperite în zona Mării Caspice, corelate cu o creștere substanțială, de circa 50%, a cererii mondiale de energie în următorii 15-20 de ani vor spori interesul diverselor puteri regionale în zonă, vor alimenta o anumită presiune, care oricând poate genera un conflict; totul depinde de interesele care se ciocnesc și de forța puterilor care promovează aceste interese. Bogățiile Caspicei sporesc miza geopolitică a zonei, precum și ambițiile de dominație.

Despre țările din Caucaz am mai vorbit: vom insista, în continuare, asupra celor din Asia Centrală. Statele din această regiune ocupă o suprafață de 3.950.000 de

kilometri pătrați și au o populație de 56 de milioane de locuitori.[43] Mărginită la nord cu Rusia, la sud cu Iranul și Afganistanul iar la vest cu China, regiunea nu are ieșire la mare, este enclavată. Relieful alcătuit din deșerturi, câmpii îndeobște aride, munți pleșuvi nu o face mai atractivă. Nimic special nu se întrevedea în legătură cu viitorul zonei. Descoperirea rezervelor de hidrocarburi a propulsat-o dintr-o dată în atenția marilor puteri și a marilor companii energetice, cu o forță economică impresionantă. Menționăm că majoritatea acestor rezerve sunt situate în partea de est a Mării Caspice, în Kazahstan și Turkmenistan.

Statul cu populația cea mai numeroasă din zonă, cu armata cea mai puternică și cu o economie ce poate evolua încurajator este *Uzbekistan*. Mare producător și exportator de bumbac, deținător al unor importante rezerve de gaz natural și de uraniu, Uzbekistanul are un potențial de dezvoltare considerabil. Cu o populație de 24 de milioane de locuitori și o suprafață mai mare decât a Franței, beneficiind de o conducere hotărâtă, Uzbekistanul a consemnat în ultimii ani o creștere economică încurajatoare și reprezintă „primul candidat la supremația regională în Asia Centrală"[44]. Un rol aparte poate juca în afirmarea Uzbekistanului și istoria sa, care îi furnizează legitimitate pentru o posibilă misiune în regiune. Pe teritoriul său se află două localități vestite: Samarkand, fosta capitală a imperiului întemeiat de Tamerlan (1336-1404) și Buhara, altădată adevărată metropolă comercială. Omogenitatea populației, 80% dintre locuitori fiind etnici uzbeci, veniturile realizate din producția de bumbac, facilitățile acordate capitalului străin pot lansa economia țării.

Kazahstanul este cea mai întinsă țară din Asia Centrală și una din cele mai bogate. Ea are acces direct la Marea Caspică, dar se învecinează pe o întindere mare și cu Rusia. Populația sa de 18 milioane, mai puțin numeroasă decât a Uzbekistanului, este alcătuită din peste 6 milioane de ruși și aproape 4 milioane de non-kazahi (dintre care aproape 2 milioane sunt germani și ucraineni). Cu alte cuvinte, kazahii nu sunt majoritari în propria țară. Mai problematic este că populația rusească este concentrată în zonele nord-vestice și nord-estice ale țării, adică la frontiera cu Rusia. Kazahstanul formează și un fel de scut protector pentru celelalte republici, care nu au graniță directă cu Rusia. Kazahstanul reproduce într-un fel presiunile la care sunt supuse statele din zonă. El se învecinează nu numai cu Rusia, ci și cu China, cu Marea Caspică, în partea sa de est, și cu alte trei republici din Asia Centrală. El este supus unor mari presiuni din partea Rusiei, fiind adesea confruntat cu adevărate mișcări de secesiune. Este atras spre o politică de independență, la care l-ar îndreptăți mărimea, resursele nu numai de petrol, ci și de aur, argint, crom, zinc, cărbune, precum și ofertele făcute de diverse țări dezvoltate de a exploata asemenea bogății; numai că este constrâns de prezența unui arsenal nuclear moștenit de la fosta Uniune Sovietică, precum și de vecinătatea cu Rusia.

Turkmenistanul dispune de impresionante rezerve de petrol și gaze naturale. Se învecinează direct și pe o suprafață întinsă cu Marea Caspică. În plus, are și o populație relativ omogenă. Circa 75% din cei 4,5 milioane de locuitori sunt turcmeni, rușii și uzbecii reprezentând câte 10%. Brzezinski remarca și poziția „ecranată" a țării, aflată la o mai mare depărtare de Rusia comparativ cu celelalte state central-asiatice.

Kîrgîstanul este aproape strivit între China și Kazahstan. Va cunoaște fără îndoială influența din ce în ce mai mare a Chinei, dar va fi, în același timp, dependentă de modul în care vor evolua relațiile dintre Rusia și Kazahstan. Demn de reținut este și faptul că kirghizii nu reprezintă decât aproximativ 55% din populația de 5 milioane de locuitori.

Tadjikistanul este mai omogen din punct de vedere etnic, circa două treimi din cei 6,5 milioane de locuitori ai țării fiind tadjici. În același timp, cam tot atâția tadjici trăiesc în Afganistan, ceea ce complică mult stabilitatea în regiune. Populația Tadjikistanului este împărțită însă în diverse triburi aflate în dispute, adesea violente. Este și motivul, cel puțin formal, care face ca pe teritoriul acestui stat să se afle trupe rusești.

Dacă ar fi să vorbim despre interesele și presiunile străine exercitate în zonă, primele ar trebui să fie menționate cele rusești. Mai ales după descoperirea zăcămintelor de petrol și gaze, importanța zonei pentru Rusia a crescut. O poziție-cheie pentru ecuația geopolitică și geostrategică din regiune are Azerbaidjanul, „lacătul" pentru bogățiile din Caspica. Iar Rusia nu are relații bune cu Azerbaidjanul, întrucât ea a sprijinit Armenia în războiul pentru provincia Nagorno Karabah.

Cu o singură excepție, toate țările din Asia Centrală vorbesc limbi turcice; cultural vorbind, iar în ultima vreme și economic, aceste state se simt atrase de Turcia. Regiunea va fi o zonă predilectă de confruntare a intereselor rusești și turcești. Ținând cont de faptul că, la mijlocul secolului viitor, practic, populația sa o va ajunge pe cea a Rusiei, dacă evoluția economică a Turciei va continua să fie ascendentă, nu este greu să deducem confruntarea de interese ce va urma.

În sfârșit, nu putem scoate sub nici un cuvânt din ecuația geopolitică a regiunii China și interesele ei. Mai ales că această țară va avea mare nevoie de surse de energie și că între China și Asia Centrală există graniță directă. Nu este nici un fel de îndoială că perimetrul central-asiatic va reprezenta un teren de confruntare între Rusia, Turcia și China ca puteri regionale, cum nu poate exista îndoială că regiunea a intrat deja în calculele cancelariilor de la Washington și Bruxelles.

Geopolitica petrolului și a conductelor

Asia Centrală a cunoscut o bruscă evoluție geopolitică sub influența a două cauze: descoperirea surselor de hidrocarburi din zonă și poziția strategică deținută de regiune în lupta împotriva terorismului, care are serioase puncte de sprijin în statele de la sud de marea Caspică.

Cu privire la potențialul petrolier al regiunii, opiniile sunt împărțite: la început, s-a apreciat că Marea Caspică reprezintă un al doilea Golf Persic, pentru ca, ulterior, evaluările să fie mai temperate. În ceea ce privește rezervele de petrol ale regiunii, ele sunt apreciate cam la 10% din cele mondiale (cu o valoare similară celor descoperite în Marea Nordului). Rezervele de gaz sunt mult mai importante, ele fiind evaluate la 30-40% din rezervele mondiale.[45]

Cu totul alta este situația dacă Marea Caspică este corelată cu Golful Persic în ceea ce s-a numit „*elipsa energetică strategică*" a planetei. Această zonă comună deține

70% din rezervele mondiale sigure de petrol și peste 40% din cele de gaz. Creșterea demografică și dezvoltarea economică vor face din această zonă adevăratul pivot central, *Heartland*-ul energetic al lumii. Cine va controla această regiune va avea un cuvânt greu de spus în evoluția economică a lumii viitoare. Două cifre ne vor ajuta să ne dăm seama de marea cerere de resurse energetice în următoarele decenii. Astăzi, cei peste 2 miliarde de chinezi și indieni nu au decât o mașină la 200 de locuitori, pe când în statele dezvoltate există o mașină la 2 locuitori. Cum cele mai populate state ale lumii sunt în plin proces de dezvoltare și modernizare, este de așteptat ca și numărul de automobile să crească spectaculos. Cu zece ani în urmă China își asigura nevoile de petrol din resurse proprii. Acum este deja o mare importatoare, iar peste zece ani ea va fi tot atât de dependentă de petrolul din import ca și Japonia.

Chiar dacă nu se ridică la nivelul așteptărilor inițiale, chiar dacă rezervele sunt plasate într-o regiune care este departe de a fi stabilă, hidrocarburile din zona caspică au deja o importanță strategică. O dovadă elocventă în această privință este faptul că încă din timpul președinției lui Bill Clinton, regiunea a fost apreciată din perspectivă americană drept „un obiectiv strategic și comercial", iar apoi oamenii de afaceri americani au insistat pe lângă Congres să fie adoptată strategia energetică pentru Drumul Mătăsii.

În mod tradițional, Rusia a deținut un monopol al influenței în zonă. Dacă lucrurile ar fi evoluat pe o cale obișnuită, atunci probabil că Rusia și-ar fi menținut acest monopol sub o formulă mai modernă. Prezența din ce în ce mai vizibilă a SUA în zonă are câteva consecințe de ordin geopolitic: sparge acest monopol și redimensionează influența rusă în zonă; dezenclavizează bogățiile caspice și le disponibilizează pe mai multe rute de transport; diminuează mult importanța axei nord-sud, alcătuită din Rusia și Iran, și inaugurează un gen de condominiu ruso-american în regiune.

Implicarea Rusiei în regiune include controlul asupra a două conducte petroliere: una care pornește dinspre câmpurile petroliere din Mangîslak și Tenghiz, trece prin nordul Kazahstanului, traversează Rusia și se îndreaptă spre țările baltice; a doua trece prin Daghestan, Cecenia și ajunge în portul Novorossiisk de la Marea Neagră. Dată fiind situația din Cecenia, această conductă a fost suplimentată cu una nouă care pornește tot din câmpurile petroliere din Mangîslak și Tenghiz, dar ocolește Cecenia și ajunge în același port la Marea Neagră. Construită de Rusia, Kazahstan și diferite companii multinaționale, această conductă are o capacitate de transport mai mare și livrează petrolul la un preț mai mic. În sfârșit, Rusia se află în plin efort de construcție a unei conducte de gaz submarine de la Novorossiisk către portul turcesc Samsun. Partea de suprafață a conductei, de la Samsun la Ankara, a fost deja terminată. Prin această conductă, dependența Turciei de resursele ruse de gaz va crește de la 60 de procente, în prezent, la 90 procente (vezi harta 24).

Din perspectivă geopolitică este important să relevăm faptul că Rusia a înțeles foarte bine *importanța strategică a conductelor* de transport a hidrocarburilor din Marea Caspică. Conductele pentru asemenea zăcăminte sunt ceea reprezintă drumurile pentru transportul terestru. Mai ales când este vorba despre un ținut ca Asia Centrală, regiune în bună măsură enclavată, cu puține legături cu exteriorul. Strategia Rusiei arată multă

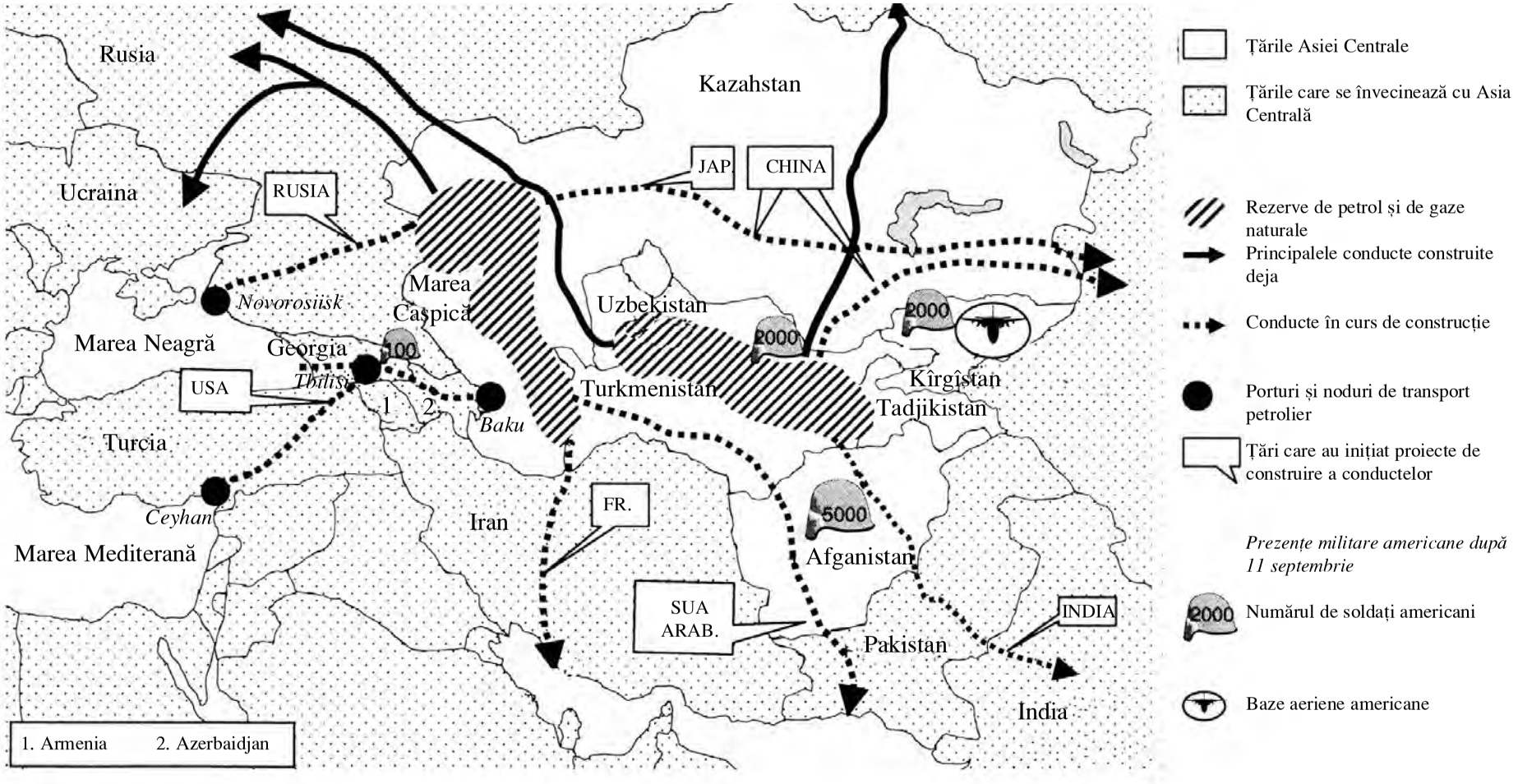

Harta 24: Rezervele de petrol și gaze naturale din Asia Centrală (*apud Revue Française de Géopolitique*, nr. 1/2003, p. 268)

mobilitate și capacitate de adaptare la contexte și realități schimbate. De pildă, Rusia a semnat în 2002 cu Kazahstanul, țara cu zăcămintele petrolifere cele mai importante din zonă, un acord prin care Kazahstanul se angajează să exporte 15 milioane tone pe an prin oleoductul care merge spre țările baltice și alte 2,5 milioane tone prin cel care ajunge la Novorossiisk. Cu o valabilitate pe o perioadă de 15 ani, acordul asigură din partea Rusiei un gen de control asupra majorității tranzitului de petrol kazah. Cu Turkmenistanul, a doua țară ca importanță din punctul de vedere al resurselor, mai ales al celor de gaz, Rusia are de asemenea un acord de explorare în comun a zăcămintelor de petrol și de gaze de care dispune țara. Ceea ce poate să însemne o opțiune foarte serioasă și pentru exploatarea în comun și, eventual, pentru transportul resurselor respective prin conducte rusești.

Prezența americană în zonă a stimulat și a încurajat construirea altor conducte, care să nu fie dependente de Rusia. În toamna lui 2002 a început construirea oleoductului Baku-Tbilisi-Ceyhan și în prezent se află în discuție lansarea unui gazoduct Baku-Tbilisi-Erzerum, care să ajungă în Turcia și de aici la Marea Mediterană. Semnificația acestor două proiecte trebuie corelată cu încetarea monopolului rusesc în ceea ce privește transportul hidrocarburilor din Caspica. Dovadă că Rusia a adoptat o atitudine de expectativă și nu s-a implicat în noul proiect. Desigur că Rusia, chiar dacă nu mai exercită monopolul, deține o preponderență indiscutabilă în transportul acestor bogății, ceea ce probabil că reprezintă și interesul ei strategic pe termen mediu în regiune. Faptul că SUA au sprijinit dezenclavizarea bogățiilor naturale din zonă nu pune sub semnul întrebării ci, dimpotrivă, pune în lumină existența unui condominiu ruso-american în ceea ce privește hidrocarburile caspice. S-a spus că mizele care se joacă în jurul Caspicii sunt un joc cu sumă zero, care ar opune Washingtonul Iranului și Moscovei. Fără îndoială că Iranul a pierdut mult ca poziție în confruntarea de interese din jurul Caspicii. Washingtonul și Moscova au acționat mai degrabă în lumina corelării intereselor strategice. De altfel, ar fi fost și foarte dificil, dacă nu imposibil, ca Rusia să fie exclusă dintr-o regiune unde a fost prezentă de mult timp și unde are un rol de jucat multă vreme.

Mai sunt în discuție și alte două conducte, una care să treacă prin Afganistan spre Pakistan și, mai departe, spre India, alta spre China. În orice caz, ar merita relevat că hidrocarburile din Asia Centrală nu ajung deocamdată în Asia de Sud sau în cea de Est, mai ales în China, deși ambele regiuni simt acut nevoia de aceste resurse. Dimpotrivă, dacă analizăm infrastructura construită sau aflată în construcție, vom observa că hidrocarburile din Caspica sunt programate să ajungă cu precădere în Occident.

Coabitare militară ruso-americană

Celălalt motiv care a sporit importanța regiunii este cel strategic. Atentatele de la 11 septembrie și decizia SUA de a interveni în Afganistan au arătat importanța strategică a spațiului central-asiatic, ca un loc de primă importanță în lupta împotriva terorismului. Ceea ce a și schimbat dintr-o dată statutul său, locul pe care a fost plasat în ecuația de securitate a regiunii dintre Marea Caspică și Oceanul Indian. În același

timp, statele din zonă au evaluat ele însele cu realism noua situație creată și au încercat să folosească vectorii ei pentru consolidarea și dezvoltarea regiunii.

Este de remarcat că intenția Washingtonului de a plasa trupe în regiune a primit un răspuns favorabil din partea statelor central-asiatice. Firește că răspunsul favorabil a fost și el gradat, de la o țară la alta. Uzbekistanul, de pildă, a anunțat la nici o săptămână de la atacurile teroriste de la 11 septembrie disponibilitatea de a primi forțe militare americane pe propriul teritoriu. În vara lui 2002, între 1.500 și 2.000 de soldați americani au fost deja aduși la baza uzbecă Karshi-Khanabad, situată la 200 de kilometri de frontiera afgană. Republica Kirghiză și Tadjikistanul au acceptat și ele să primească trupe americane. Șeful statului kirghiz a oferit chiar condiții mai generoase, în sensul că nu a formulat restricții față de operațiunile trupelor americane, care urmau să fie amplasate pe aeroportul Manas, situat lângă capitala Bișkek (fosta Frunze). Președintele Tadjikistanului a exprimat aceeași disponibilitate, dar cu condiții restrictive. De pildă, dreptul de utilizare a bazei de la Kulyab — aflată la numai 40 de kilometri de frontiera afgană — nu a fost acordat decât mai târziu, la sfârșitul lui decembrie 2001. Celelalte state din zonă și-au oferit colaborarea fără însă a accepta prezența americană pe propriul teritoriu. În cele din urmă și Kazahstanul a oferit posibilitatea utilizării aeroporturilor sale.

Prezența militară americană în Asia Centrală
(cifre valabile în februarie 2002)

Țara	*Nivelul prezenței americane*
Uzbekistan	1.500 de soldați americani în baza de la Khanabad-Karși
Republica Kirghiză	300 de soldați staționați pe aeroportul Manas; posibilitate de creștere a numărului de soldați la 2.000
Tadjikistan	60 de soldați americani amplasați pe aeroportul Dușanbe
Turkmenistan	Misiuni umanitare
Kazahstan	Nu există trupe; drept de survol

Sursa: Mohamed-Reza Djalili, Thierry Kellner, „Les Etats-Unis et L'Asie Centrale après le 11 septembre 2001", *Revue Française de Géopolitique*, nr. 1/2003, p. 243

Sunt opinii potrivit cărora prezența militară a SUA în Asia Centrală reprezintă numai o ultimă etapă a unei strategii mai ample de încercuire a zonei petroliere principale a lumii, a *Heartland*-ului energetic al globului. Așa s-ar explica și insistența Americii de a fi prezentă în spațiul central-asiatic, așa am putea înțelege și spiritul conciliant în care a avut loc această acțiune. SUA au menajat orgoliul și interesele rusești deoarece pentru ele Asia Centrală erau doar o etapă, un pas către altceva mult mai important, în timp ce pentru Rusia zona avea un interes în sine. „Pătrunderea SUA în Asia Centrală reprezintă o încercuire care caută să rezolve problema Iranului și a Irakului și să controleze Orientul Mijlociu. Potrivit relatărilor din ziarele americane, până acum SUA au creat 13 baze militare în nouă țări din jurul Afganistanului. Trupele americane din aceste zone au crescut de la 25.000, înaintea declanșării

războiului împotriva terorismului, la 80.000. Prin urmare, SUA au realizat un dispozitiv de încercuire în jurul Orientului Mijlociu, dispozitiv care trece prin Turcia, Arabia Saudită, Kuweit, Bahrein, Qatar, Pakistan, Afganistan și țările Asiei Centrale. În viitorul apropiat, acest dispozitiv de încercuire va reprezenta următorul front de unde SUA vor declanșa următorul lor atac, mai precis atacul asupra celor două țări care fac parte din axa răului, Irak și Iran. Pe termen lung, acest dispozitiv reprezintă o verigă indispensabilă de sprijin în efortul SUA de a domina Orientul Mijlociu.“[46]

America este profund interesată în stabilitatea regiunii. Interesele sale în combaterea terorismului, luptă care, după cum se poate vedea, durează, solicită ca țările unde și-a stabilit baze să nu fie ele însele minate de conflicte interne, să prezinte garanții de stabilitate. Ca urmare, cooperarea de tip militar a fost dublată de o cooperare pe plan economic, orientată spre scopul menționat. SUA au încheiat acorduri și chiar parteneriate de cooperare economică bilaterală cu Uzbekistanul și cu Kîrgîstanul și un acord cu Kazahstanul. În cadrul acestora, statele din regiune se angajează să dezvolte democrația și sistemul economiei de piață, primind o asistență financiară în acest scop. De pildă, Uzbekistanul a primit anul trecut 160 de milioane de dolari, iar Republica Kirghiză 92 milioane. Sumele sunt modeste, dacă avem în vedere nevoile regiunii, dar semnificația lor trebuie pusă în legătură cu începutul procesului de colaborare, cu faptul că între SUA și statele central-asiatice nu există doar o colaborare militară.

Sugestiv este și faptul că Moscova și-a dat acordul pentru prezența americană în zonă. Președintele Putin a declarat că desfășurarea de forțe americane în zonă „nu constituie o amenințare pentru Rusia“. Înțelegem că Rusia nu a putut privi cu bucurie această prezență, pentru că, implicit, ea diminuează influența Moscovei în regiune (mai ales că unele state, cum ar fi Uzbekistanul, doresc să desfășoare o politică vizibil independentă față de marele vecin de la nord). Este de admirat însă pragmatismul Rusiei, mai ales după 11 septembrie. Important nu este că Putin a fost primul șef de stat care l-a contactat pe președintele Bush după ceea ce s-a întâmplat în acea zi tragică pentru America, ci faptul că președintele rus a înțeles că SUA vor porni o ofensivă de proporții, el aliindu-se acestei noi orientări. Dacă s-ar putea obiecta că nici nu ar fi avut suficiente mijloace să o împiedice, ceea ce este adevărat, am putea adăuga că Rusia și-a învins orgoliul, și-a calculat bine interesele pe termen mediu și lung, a înțeles mai bine decât alții că terorismul este un dușman comun și a acceptat colaborarea viitoare în acest efort comun. De aceea, a fost de acord și cu prezența americană în Asia Centrală, acolo unde cu un an-doi în urmă era de neconceput existența unor baze americane.

Tot așa de adevărat este că Rusia și-a luat unele măsuri de precauție pentru *a limita diminuarea influenței sale* în Asia Centrală. Ea și-a consolidat legăturile militare cu Kazahstanul, Tadjikistanul, Republica Kirghiză și Turkmenistanul. De asemenea, a dezvoltat legături și a stabilit acorduri de colaborare economică și comercială. Rusia chiar a propus statelor central asiatice crearea unui „OPEC central-asiatic“ în domeniul gazelor naturale. Propunerea a fost acceptată de către Kazahstan, dar întâmpinată cu rezerve de celelalte state. Cert este că în regiune există trupe americane și trupe rusești, puternice interese economice și de o parte și de alta. Putem spune că asistăm

la nașterea unui proces de *coabitare ruso-americană* într-o regiune de mare interes economic și strategic.

Considerăm că Rusia a jucat cu inteligență cartea numită Asia Centrală. A știut să cedeze pentru a câștiga în domenii mai importante. Ca rol și ca relief internațional, Rusia de după 11 septembrie aproape nu poate fi comparată cu Rusia dinaintea acestui moment. Iar poziția față de 11 septembrie, inclusiv politica promovată în Asia Centrală, a ajutat mult la construirea noului său statut. Deși Rusia este slabă din punct de vedere economic, deși este principala învinsă a Războiului Rece, deși a înregistrat în perioada tranziției o adevărată prăbușire, 11 septembrie „deschide o nouă eră în relațiile dintre Rusia și SUA“[47].

De ce statele central-asiatice sunt interesate de prezența militară americană și rusească pe teritoriul lor? Există o temere acută a răspândirii militantismului islamist, a intensificării influenței care vine de la sud, din Afganistan și Iran. Atât cele cinci state din Asia Centrală, cât și China, Rusia, SUA sunt unite de acest interes de a bloca orice înrâurire în această direcție, mai ales că granița cu Afganistanul reprezintă un punct de trecere pentru militanții de care aminteam, dar și pentru arme și alte dotări.

Între statele din zonă sunt și multiple dispute de graniță. De pildă, Uzbekistanul revendică o porțiune de teren la granița cu Kazahstanul și are dispute pe aceleași probleme cu Tadjikistanul (în zona Fergana) și cu Turkmenistanul (în regiunea Karakalpakia). Și totuși Uzbekistanul are cea mai puternică armată din Asia Centrală. Pentru a face față radicalismului islamic, precum și diferitelor conflicte de graniță, în 2000 s-a creat Consiliul de Cooperare de la Shanghai, din care fac parte cele cinci state, Rusia și China. Este o structură menită să afirme preeminența în zonă a celor două puteri: Rusia și China, interesul lor, ca și al altor puteri ale momentului pentru stabilitate.

Noua structură, promovată mai ales de Beijing, reprezintă și o dovadă a eforturilor făcute de această țară pentru a-și întări influența în zonă. Prezența americană, atât militară, cât și economică, reprezintă și o limitare a influenței chinezești, țară cu care Asia Centrală se învecinează în partea de est. China este și ea interesată de bogățiile regiunii și de stabilitatea ei. Nici pentru China pătrunderea influențelor islamiste radicale din sud nu este de tolerat, pentru această țară este ea însăși confruntată cu tendințe centrifuge în zona de vest, la granița cu lumea musulmană. Cel puțin deocamdată, prezența economică a Chinei nu este foarte semnificativă, deși sunt vizibile eforturile de sporire a acesteia. Evident că, pe măsura consolidării puterii chineze, influența acestei țări în Asia Centrală va crește.

Integrarea sau dezintegrarea spațiului ex-sovietic?

Pe măsură ce procesul tranziției înaintează și rigorile economiei de piață sunt asimilate, are loc o redirecționare a comerțului, mai ales a comerțului țărilor de la granița cu statele din zonele de proximitate din afara spațiului sovietic. Cu alte cuvinte, are loc o așezare a activității comerciale pe baze strict economice. Din această perspectivă, Dmitri Subotin, cercetător la Institutul pentru Studiul Pieței din Moscova,

apreciază că în următorii ani comerțul țărilor baltice se va redirecționa către Europa Occidentală.[48] Întrebarea este dacă aceeași cale o va urma și comerțul țărilor din Asia Centrală. În orice caz, dezvoltarea impetuoasă a Chinei poate alimenta o tendință centrifugă, așa cum același lucru îl poate genera și ascensiunea lumii islamice în ansamblu.

Modul în care vor evolua statele în fostul spațiu sovietic reprezintă o problemă la care numai timpul poate răspunde. Dar tendințele, pentru a se concretiza, au nevoie de încurajare, de sprijin. Dacă avem în vedere tendința desprinderii politice și consolidării acestor țări ca entități statale de sine stătătoare, atunci acest proces nu se poate realiza fără un anumit sprijin exterior. Orice fenomen de dezintegrare imperială a fost urmat de o prăbușire a activității economice (și implicit a nivelului de trai), ca urmare a desfacerii legăturilor anterioare, a reorientării fiecărei părți componente desprinse în urma dezagregării. Așa s-au întâmplat lucrurile și după prăbușirea Imperiului Austro-Ungar, când, de asemenea, multe voci considerau că statele nou formate nu vor supraviețui.

În actualul context, fiind vorba despre dezagregarea unui imperiu construit timp de trei sute de ani, despre reașezări masive, despre refacerea unor sfere de influență, mai ales la marginea imperiului, această independență fragilă se cere, totuși, sprijinită. Referindu-se la acest context extrem de complex, Zbigniew Brzezinski avertiza factorii de decizie din Occident asupra subestimării problemelor de ordin geopolitic, îndemnându-i *să facă din valorile pluralismului geopolitic o prioritate egală în însemnătate cu promovarea reformei propriu-zise*: „Pluralismul geopolitic este la fel de important ca transformarea structurală.“[49]

Autorul american pornește de la constatarea unor organisme internaționale potrivit cărora restructurarea ar solicita un sprijin financiar de circa 23 miliarde dolari pentru Rusia, iar pentru celelalte republici sovietice luate la un loc o sumă aproximativ egală. Cea mai mare parte a sprijinului financiar, constată autorul, a mers însă spre Rusia; prilej pentru Brzezinski de a acuza centrele de decizie politică occidentale că nu au o viziune strategică în regiune, că nu încurajează desprinderea fostelor republici unionale, că nu susțin efortul lor de consolidare a independenței.

O altă tendință majoră în regiune este formarea unui spațiu economic comun, intensificarea schimburilor dintre republici, proces încurajat și de către Occident. Întrebarea este: realitatea economică a fostei URSS oferă premise în acest sens, încurajează o asemenea evoluție? Există și în această privință mai multe interpretări pe care vom încerca să le rezumăm.

Tim Snyder, de pildă, considera că „economia sovietică a fost proiectată ca un întreg interdependent format din întreprinderi specializate care aprovizionau întreaga țară“[50]. De pildă, în Bielorusia exista singura fabrică producătoare îngrășăminte pe bază de potasiu pentru nevoile întregii Uniuni Sovietice; în Armenia era amplasată singura fabrică ce producea filtre de țigarete. „Diviziunea între republici“ a făcut ca și comerțul între acestea să fie mare. De pildă, în 1998 comerțul cu alte republici a reprezentat mai mult de 25% din PIB în toate republicile unionale (cu excepția Rusiei), iar în cazul a șase republici acesta depășea chiar 40%.[51] Multe întreprinderi au fost amplasate în republicile nonslave pentru a realiza o anumită egalitate a nivelului de dezvoltare. Rațiunea politică a edificării acestui complex economic era aceea de a reduce dependența față de exterior. Numai că, în timp, schimbul intens de produse a

creat o anumită frustrare în rândul republicilor, fiecare fiind convinsă că ea a fost cea exploatată.

Acum, după dezintegrare, aproape fiecare republică este confruntată cu un paradox, pentru că deține fabrici și capacități care pot produce mult mai mult decât necesarul respectivului stat. Ceea ce reprezintă un argument foarte important în favoarea edificării unui spațiu economic comun. Numai că fosta piață socialistă a dispărut, iar aceste capacități sunt folosite sub limita proiectată.

Dmitri Subotin apreciază, dimpotrivă, că economia sovietică nu a fost niciodată construită ca un întreg constând din mai multe unități specializate. „Mai degrabă ea a fost edificată ca o unică fortăreață militară, părțile ei esențiale fiind în măsură să supraviețuiască atunci când alte părți sunt capturate sau distruse.“[52] Deci am avea de-a a face cu o strategie de tip duplicat: „un scop al strategiei sovietice, trebuie reamintit, a fost acela de a avea o a doua bază industrială sovietică la est de Urali. De fapt, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, când trupele germane au ocupat întreaga Ucrainăși Bielorusia, precum și Moldova, țările baltice și o parte din Rusia însăși, industria sovietică era capabilă să producă întreaga gamă de arme și echipament militar. Autoritățile sovietice nu au uitat lecția războiului, iar politica de a construi duplicate pentru toate întreprinderile importante a continuat și sub Gorbaciov.“[53]

Este foarte dificil să stabilim care a fost principiul director al construcției economiei sovietice. Nu încape nici o îndoială că argumentul strategic — acela de a construi duplicate pentru anumite unități de importanță deosebită — a fost îmbinat cu cel economic și social. Deci amplasarea de obiective economice s-a bazat pe combinarea acestor criterii.

Într-un anumit fel, mai important de urmărit este impactul pe care această realitate îl are asupra procesului de consolidare a independenței. De pildă, John Williamson consideră că dezintegrarea ridică mai multe probleme critice, cum ar fi nevoia de noi modele de comerț, diferite de cele practicate în CAER, unde prioritatea era nivelul cât mai scăzut al exporturilor către lumea exterioară. După părerea sa, vom asista la o schimbare dramatică a direcției de la un comerț între republici la unul al republicilor cu restul lumii. Astfel, consideră Williamson, Rusia va trimite, la începutul mileniului, numai 13% din exporturile sale către alte republici ex-sovietice, comparativ cu 57% în 1987.[54]

Aici modelul centralizat se întâlnește cu „modelul gravitațional“, în care fluxurile comerciale sunt invers proporționale cu distanța. „Această abordare, subliniază Daniel Gros, pornește de la ipoteza că în economiile de piață intensitatea legăturilor comerciale este determinată în principal de două variabile: venitul național și distanța.“[55] Dacă aplicăm acest model situației pe care o traversează fiecare dintre cele 15 foste republici sovietice, relevă autorul, vom ajunge la concluzia că pe termen lung comerțul fiecărei republici cu exteriorul va fi mult mai important decât cel cu celelalte foste republici unionale.

Mai există, după opinia lui Daniel Gros, un alt element care, pe termen lung, nu va conduce la formarea unui spațiu economic comun, și anume faptul că țara principală din zonă — Rusia — nu reprezintă un model de dezvoltare, un model atractiv, demn de urmat. În fiecare dintre regiunile economice ale lumii a existat o asemenea țară, o

adevărată locomotivă care să reunească țările, să le sudeze nu prin forță, ci prin propria performanță, prin modernitatea comportamentului. Prima cerință de ordin geopolitic a influenței Rusiei în zonă este reprezentată de modernitatea și performanța sa internă.

De aceea, apar cu atât mai nepotrivite tendințele și preocupările care pun accentul pe suprafață, pe menținerea unor teritorii etc. Pentru o țară care se întinde deja pe 11 fuse orare, nu sporirea suprafeței constituie obiectivul strategic; credem că emanciparea de obsesia imperială a extinderii teritoriale, cuplată cu o întoarcere severă către ea însăși, cu o examinare temeinică a dezvoltării sale ar putea fi adevărata prioritate a Rusiei, direcția care ar feri-o de multe capcane și i-ar oferi o perspectivă veritabilă.

Rusia – o Uniune mai mică

Uniunea Sovietică includea, pe lângă 15 republici unionale, și 20 de republici autonome, care reprezentau districte politice numite în funcție de naționalitățile care trăiau în zonele respective. În unele dintre asemenea republici autonome trăiesc naționalități mai numeroase decât altele care sunt organizate în republici. De pildă, în fostul spațiu sovietic trăiesc mai mulți tătari (6-7 milioane) decât estonieni, lituanieni, letoni, georgieni, moldoveni, tadjici. Majoritatea republicilor autonome se află pe teritoriul Rusiei: Bașkiria, Republica Buriat, Daghestan, Kabardino-Balkar, Republica Kalmukă, Karelia, Komi, Mari, Republica Mordiviniană, Osetia de Nord, Tatastan, Tuva, Udmurt, Cecenia-Ingușeția, Republica Ciuvașă și Iakuția, deci 16.

Din punct de vedere etnic, Rusia este la rândul ei eterogenă, populația non-rusă fiind de aproape 30 de milioane.

Cu alte cuvinte, Rusia este o Uniune mai mică. Ea se deosebește de Uniunea Sovietică prin criterii cantitative. În cadrul populației fostei URSS, rușii dețineau ceva mai mult de 50% din populație, iar în cadrul Federației Ruse ponderea lor este de peste 75%. Pe de altă parte, 20% din etnicii ruși trăiesc în afara graniței Rusiei propriu-zise, fiind de multe ori priviți cu suspiciune, ca străini. Un lucru este cert: Rusia nu poate în nici un fel miza pe cartea naționalistă. Ea este *constrânsă să adopte o politică supranațională*. Serghei Rogov avea dreptate să semnaleze și în acest domeniu o situație paradoxală, care ne obligă să nu privim Rusia ca pe o țară „normală". De ce, de pildă, se întreabă autorul, estonienii au drept la autodeterminare, iar cecenii nu? De ce Groznîi este considerat un oraș rusesc, pe când Sevastopolul nu, iar Kaliningrad da? Asemenea întrebări nu pot fi dezlegate cum se cuvine dacă se adoptă drept punct de pornire și drept perspectivă de rezolvare naționalismul. „Soluția pentru Rusia este de a dezvolta o identitate supranațională, mai presus și dincolo de etnicitate."[56]

Nici dacă examinăm mai atent economia ei Rusia nu este o țară „normală". Economia de comandă există în această țară de trei generații, iar rușii au știut mult mai puțin decât alte popoare aflate sub comunism cum funcționează economia de piață. Mai mult, trăind o perioadă de două ori mai îndelungată decât fostele țări socialiste sub semnul atotputerniciei economiei de comandă, ei au abordat și trecerea la economia de piață și reformele economice tot într-o manieră ideologică, numai că în sens invers: obiectivul a fost *descentralizarea, definită ca sfârșitul controlului guvernamental*.

Astăzi, cum remarca același autor, „70% din economie nu mai este sub control guvernamental, numai că aceia care o conduc nu o îmbunătățesc în nici un fel“[57].

Industria a înregistrat un colaps răsunător. URSS producea 400.000 de tractoare; astăzi, Rusia produce doar 20.000. Industria constructoare de mașini s-a diminuat cu 80% din 1992. Economia rusească se sprijină în bună măsură pe materii prime. De pildă, în 1992 exportul de materii prime energetice deținea 16% din PIB-ul rusesc, astăzi el deține cel puțin 35%. Dar comparația care ilustrează cel mai semnificativ această prăbușire este următoarea: în 1987, PIB-ul rusesc era aproximativ la jumătatea celui american; astăzi, el nu mai deține decât 10 procente din cel american. În același an, 1987, PIB-ul URSS se situa cam la 10 procente din cel mondial; în 1992 ponderea CSI era de 3,5%, iar astăzi este de mai puțin de 2% din PIB-ul mondial.[58] Tabelul de mai jos, care surprinde dinamica economică a principalelor țări ale lumii, este semnificativ pentru această prăbușire și pentru influența ei asupra statutului Rusiei pe arena internațională.

Clasamentul marilor puteri economice ale lumii în funcție de PNB (1999)

Nr. crt.	*Țara*	*PNB (milioane de dolari)*
1	Statele Unite	9152,1
2	Japonia	4346,9
3	Germania	2111,9
4	Franța	1441,4
5	Marea Britanie	1432,3
6	Italia	1171,0
7	China	989,5
8	Brazilia	751,5
9	Canada	634,9
10	Spania	595,9
11	Mexic	483,7
12	India	447,3
13	Coreea de Sud	406,9
14	Australia	404,0
15	Rusia	401,4

Sursa: Andrew C. Kuchins, „Russia Rising?“, in Andrew C. Kuchins (ed.), *Russia after the Fall*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, DC, 2002

Am afirmat mai sus că puterea militară și cheltuielile pe care le presupune menținerea acesteia reprezintă un factor ambivalent, povara cheltuielilor militare putând afecta resursele dezvoltării propriu-zise. Considerăm că situația actuală a Rusiei este tipică în această privință, ea ilustrând paradigma propusă de Paul Kennedy potrivit căreia creșterea și descreșterea marilor puteri se află în strânsă legătură cu raportul optim sau, dimpotrivă, cu un dezechilibru accentuat între cheltuielile militare și resursele alocate dezvoltării propriu-zise. Este un fapt pozitiv, chiar din perspectiva Rusiei, că

volumul cheltuielilor militare a fost redus la jumătate, dar, ținând cont că declinul economic a fost mult mai drastic, povara cheltuielilor militare, în cifre comparative, a crescut. Ceea ce nu poate să nu afecteze posibilitățile de redresare a Rusiei. Nu este exclus ca Rusia să cadă chiar într-o capcană, împărtășind iluzia, periculoasă am spune, că dacă are o armată puternică este automat și o mare putere.[59]

Scăderea populației – o situație absolut neliniștitoare pentru Rusia

Problemele cu care se confruntă Rusia sunt multiple. Dintre ele, cea mai neliniștitoare este cea a scăderii demografice. Absolut neliniștitoare, pentru că este greu de controlat și îndreptat, pentru că are loc în cel mai întins stat de pe glob și într-un context care îi conferă înțeles de *adevărată problemă de securitate națională*.

După prăbușirea URSS, Federația Rusă a cunoscut o puternică tendință de scădere a populației, numărul acesteia ajungând de la 148,5 milioane (în 1991) la 144 de milioane în 2002. Rata nașterilor, de 9 la mie, este una din cele mai slabe din lume.[60] Potrivit mai multor aprecieri[61], Rusia nu a mai cunoscut o asemenea prăbușire demografică decât în anii ’30, după război și după perioada foametei. Tendința de scădere este așa de puternică, încât se estimează că în 2050 populația Federației Ruse va ajunge la 121 de milioane (estimare ONU).

Declinul demografic accentuat al Rusiei începe să capete *conotații geopolitice*. De pildă, scăderea cifrei absolute a populației cu peste 20 de milioane de locuitori va diminua dramatic densitatea populației, și așa foarte scăzută în cadrul Rusiei. Mai mult, descreșterea demografică este susceptibilă să expună în viitor țara la revendicări teritoriale. Din acest punct de vedere, imigrația chineză în Siberia, deși greu de evaluat, preocupă autoritățile și reprezintă un element de risc ridicat în anii ce vin.

Situația la care ne referim devine și mai gravă dacă avem în vedere marile discrepanțe dintre regiunile Federației în ceea ce privește densitatea demografică. Zonele cele mai populate sunt cele din partea centrală: Moscova, Volga de Jos, Caucazul de Nord și Uralii. Împreună, aceste regiuni cumulează 57% din populație, dar reprezintă mai puțin de 13% din teritoriu. Pe de altă parte, zonele cele mai puțin populate — Orientul Îndepărtat, Siberia (orientală și occidentală) cumulează 21% din populație și aproape 75% din teritoriu.[62]

Pericolul scăderii populației apare și mai evident dacă ținem seama de *expansiunea demografică a statelor învecinate*, situație care poate fi definită drept o amenințare la adresa securității Federației. Populația rusă va scădea în următoarele două decenii la aproximativ 120 milioane persoane, în timp ce populația Turciei va ajunge cam la același nivel. Să mai adăugăm că toate statele musulmane de la sudul Rusiei înregistrează rate mari de creștere a populației. Dacă ar fi să ne referim numai la populația musulmană de pe teritoriul fostei URSS, cei 50 milioane de musulmani au un număr de copii egal cu cei 145 milioane de ruși. Ceea ce înseamnă, așa cum am mai spus, că pe parcursul a două generații populația celor două comunități va fi cvasiegală, urmând să se inaugureze o serie de procese dramatice, dacă actualele tendințe se mențin.[63]

Raportul urban/rural, care cunoscuse modificări substanțiale în intervalul dintre 1959 și 1989, și-a păstrat aproximativ aceeași valoare în anii ’90 (73/27), după cum o

arată tabelul de mai jos. Raportul urban/rural cunoaște cea mai mare valoare în partea de nord-vest și în zona centrală (83/17) și cea mai mică în Caucazul de Nord (55/45).

Federația Rusă: structura populației (1959-2002)

Populația	*1959*	*1989*	*1991*	*1995*	*1999*	*2001*	*2002*
Total (milioane)	117,5	147,4	148,5	148,3	146,4	145,6	144,0
Urban — milioane (%)	61,6 (52)	108,4 (74)	109,8 (74)	108,3 (73)	106,8 (73)	105,6	105,0
Rural — milioane (%)	55,9 (48)	39,0 (26)	38,7 (26)	40,0 (27)	39,5 (27)	39,2	39,0

Sursa: Nicolas Spulber, *Russia's Economic Transitions. From Late Tsarism to the New Millenium*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 288

În ceea ce privește distribuția etnică, rușii reprezintă 81,5% din totalul populației din actuala Federație Rusă. Numai 5 dintre republicile autonome (Republica Tuvină, Cecenia, Ingușeția, Osetia de Nord și Republica Ciuvașă) au o populație non-rusă care reprezintă mai mult de 50%; în toate celelalte republici, rușii sunt majoritari.

În ceea ce privește tendințele demografice actuale, un studiu ONU aprecia că „mișcările de populație pe fostul teritoriu sovietic sunt cele mai mari, mai complexe și cu cel mai mare potențial de destabilizare din orice regiune de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial"[64]. Din 1989, aproape 9 milioane de oameni s-au mutat în interiorul republicilor CSI sau între republici (în medie, o persoană din 30, iar în republicile din Asia Centrală o persoană din 12). Motivele principale care au stat la baza acestor mișcări sunt conflictele armate, dezintegrarea Uniunii, reacția inversă la deportările inițiate de Stalin. Recensământul din 1989 arăta că, în acel an, 26,3 milioane de etnici ruși trăiau în afara R.S.S.F. Ruse. Dintre aceștia, între 1989 și 1995, mai mult de 3 milioane s-au întors în Rusia.

Inversarea vectorului geopolitic în Eurasia

Ca rezultat al proceselor menționate, Rusia se confruntă cu o situație pe care nu a mai întâlnit-o de 300 de ani sau cel puțin din zorii erei moderne a acestui stat, marcată de domnia lui Petru cel Mare. După dezintegrarea Pactului de la Varșovia și apoi a URSS-ului, *vectorul proceselor geopolitice în Eurasia s-a schimbat cu 180 de grade*. Expansiunea primului cnezat moscovit, care a început în secolul al XV-lea în mai multe direcții, a fost înlocuită cu un atac frontal al periferiei asupra centrului țării. Rusia este confruntată cu expansiunea Vestului către est, cu sporirea influenței musulmane în sud și cu ridicarea Chinei în est, țară care este pe cale de a deveni o putere globală în viitorul nu foarte îndepărtat. „O strategie care să urmărească simpla contracarare a acestor procese și mai ales inversarea lor este condamnată la eșec, dacă, așa cum se procedează astăzi, jocul este purtat cu precădere în câmp geopolitic."[65]

De ce consideră autorul citat că orientările și măsurile inițiate în spiritul geopoliticii clasice sunt sortite eșecului? Pentru că ele sunt concepute într-o paradigmă clasică, în care accentul cade pe probleme cum ar fi echilibrul de forțe, conservarea întinderii spațiale, puterea armată etc. S-ar realiza o contracarare strict formală a unor procese vii, *purtătoare de putere economică și de tendințe geopolitice*. Iată câteva dintre modalitățile prin care acțiunile bazate pe paradigma geopolitică clasică se pot dovedi contraproductive. Spre exemplu, din dorința de a contracara extinderea NATO către est, Rusia este tentată să se apropie de China și să exercite, astfel, presiuni psihologice asupra Occidentului. Dar această strategie, afirmă Dmitri Trenin, poate să ducă la întărirea Chinei, ceea ce ar putea constitui pentru Rusia o provocare chiar mai mare decât extinderea NATO, cel puțin pe termen lung. La fel, impulsul de a contracara înaintarea NATO către est prin stimularea integrării politice și militare a statelor membre în CSI are rezultate ambivalente, uneori negative, consideră autorul. Statele din CSI care au în vedere strângerea legăturilor cu Occidentul folosesc situația ca atare pentru a-și reafirma opoziția față de orice încercare de refacere a fostelor legături de ordin militar cu Moscova. Al treilea exemplu este oferit de efortul depus de Rusia de a menține un anumit echilibru cu NATO, în virtutea paradigmei clasice privitoare la existența unei balanțe a puterii în Europa. Rusia știe bine că vechiul echilibru de forțe nu mai poate fi restabilit și că orice efort de a intra în competiție cu Alianța Nord-Atlantică are drept rezultat înghețarea reformelor de care are atâta nevoie acest stat.

Opinia potrivit căreia Rusia nu trebuie să-și mai propună drept obiectiv strategic competiția cu Statele Unite este împărtășită și de Nina A. Narocinițkaia, în articolul „Rusia și viitoarea construcție europeană“: „E nevoie să declarăm clar că era în care statul nostru a concurat cu Statele Unite pentru sferele de influență în întreaga lume, mizând pe regimuri dubioase care adesea scăpau de sub control, e de domeniul trecutului ireversibil. Sarcinile Rusiei constau în asigurarea firească a frontierelor și a intereselor sale.“[66]

Acest lucru nu absolvă în nici un fel Rusia de răspunderea de a-și fixa un alt obiectiv geopolitic, adecvat noii situații. În opinia autoarei, această nouă misiune ar trebui să conțină următoarele priorități:

—conservarea controlului geopolitic al Rusiei pe întregul spațiu ocupat de fosta URSS, spațiu considerat un areal dobândit istoric de Rusia, o adevărată placă turnantă între Orient și Occident;

—prevenirea reorientării strategice a părților desprinse din URSS spre alți parteneri;

—descurajarea unor terțe țări, oriunde s-ar afla acestea, de a se lupta pentru „moștenirea rusească“, atitudine cu care Rusia s-a mai confruntat în perioada imediat următoare Revoluției și războiului civil declanșat în 1917;

—contracararea tendințelor venite din partea unor puteri ale vremii de a institui sfere de influență pe teritoriul fostei URSS.

Am insistat asupra acestei viziuni pentru că ni se pare edificatoare pentru un anumit mod clasic de abordare, care nu mai ține cont de evoluția înregistrată între timp, de noile raporturi de forță instituite după încheierea Războiului Rece. Este semnificativ în această privință faptul că autoarea continuă să se raporteze la o realitate apusă — cea de după al Doilea Război Mondial —, depășită de realitatea nouă, consfințită de încheierea

Războiului Rece: „În politica Occidentului — consideră Narocinițkaia — se manifestă evident tendința de a înlocui rezultatele războiului mondial, pe care URSS l-a câștigat, prin rezultatele Războiului Rece câștigat de Vest. Dar primul rezultat a fost confirmat după 35 de ani în Actul Final de la Helsinki, semnat de 35 de șefi de state din Europa, SUA și Canada. Rusia trebuie să păstreze cu grijă acest rezultat, altfel, așa cum se întâmplă adesea în istorie, vor fi sădite semințele unui nou război.“[67]

Într-un mod asemănător prezintă lucrurile autoarea și când este vorba despre situația din Pacific sau despre adevăratul asalt de populație și de influență politică venite dinspre lumea musulmană. În Pacific ar trebui să se mențină tot starea instituită după cel de-al Doilea Război Mondial, iar țările din Asia Centrală ar trebui să rămână în sfera de influență a Rusiei. Este uimitor să constați că până și un autor de o anvergură intelectuală evidentă nu amintește mai nimic despre rolul fundamental pe care relansarea economică a Rusiei și performanțele înregistrate în acest domeniu le joacă în menținerea poziției geopolitice a acestui stat. Invocarea exclusivă a rezultatelor celui de-al Doilea Război Mondial nu face decât să pună mai pregnant în evidență o anumită incapacitate de adaptare la un nou context istoric. Aprecierile despre spațiul militar strategic al Rusiei, despre rolul statului rus de a asigura echilibrul mondial nu numai între state, ci și între civilizații pot evoca doar categorii geopolitice care au fost valabile cândva, atunci când forța economică a Rusiei le putea impune. Astăzi recursul la ele are un aer nostalgic și trist…

Studiul la care ne referim este semnificativ datorită demersului de a lămuri partenerii din spațiul eurasiatic ai Rusiei asupra necesității unui fel de alianță continentală pentru a se putea opune puterilor oceanice. Citindu-l ai sentimentul că ideile lui Haushofer în această privință au primit o confirmare târzie din direcția partenerului celui mai „recalcitrant“, Rusia. Pentru un autor care se raportează la cel de-al Doilea Război Mondial și la rezultatele sale este cu totul surprinzătoare invitația adresată Germaniei de a înțelege noul context, de a-și plăti cumva datoria în schimbul sprijinului decisiv pe care Rusia l-a acordat reunificării germane. Considerând că Germania este prima țară interesată ca Rusia să redevină puternică, Narocinițkaia îndeamnă partenerul continental să nu se lase influențat de jocurile forțelor anglo-saxone și atlantice („Germania și Rusia s-au ciocnit în război nu fără influența vicleană a acestor forțe“), de a nu repeta erori istorice. „Deși în Germania există forțe care vrând-nevrând facilitează noua ordine mondială, germanii mai clarvăzători trebuie totuși convinși că această ordine nu corespunde intereselor Germaniei secolului XXI. Îi va plăcea Germaniei rolul de instrument într-o lume unipolară? Germania poate deveni o superputere regională doar exercitându-și […] propriul *Ostpolitik*, istorices te prestabilit.“[68]

Germania ar trebui să vadă într-o Rusie puternică o structură importantă, purtătoare a *viitorului eurasiatic*, care să-i asigure posibilitatea de a fi o superputere regională. Cu alte cuvinte, în conturarea relațiilor dintre Rusia și Germania ar trebui să primeze *interesele eurasiatice*. Existența intereselor eurasiatice este conștientizată, apreciază autoarea, de către Statele Unite, care își manifestă vigilența atât față de tendințele politicii germane, cât și față de renașterea în Rusia a gândirii statale și a politicii de menținere a echilibrului mondial de forțe.

Autoarea citată consideră că Rusia are nevoie, în același timp, de o nouă politică est-asiatică și pacifică. Pivotul acestei politici trebuie să devină relațiile cu China ca principal partener nu numai în regiune, ci și în sens mai larg, global. În ceea ce privește această politică pacifică, actuala etapă a relațiilor Rusiei cu Japonia impune, de asemenea, loialitatea germană în numele unui *condominiu eurasiatic*.

Federația Rusă se află, într-adevăr, în fața unei alegeri strategice. Să ne imaginăm cât timp ar fi irosit Franța, câte pierderi ar fi înregistrat dacă nu s-ar fi emancipat la timp de nostalgia imperială și ar fi prelungit conflictul cu Algeria. Rusia este chemată de istorie să facă nu numai ce a făcut Franța, ci, în același timp, să își scruteze propria dezvoltare și să își remodeleze evoluția internă pe o direcție de mare viitor. Ea are nevoie de un de Gaulle și de un Petru cel Mare întruchipați în aceeași persoană.

În evaluarea situației Rusiei, cea mai mare greșeală ar fi să raportăm și să reducem totul la slăbiciunea ei economică actuală. Deși reală, aceasta nu trebuie să ne facă să nu vedem multe atuuri clasice sau mai recent construite. Problemele sociale complexe ale Rusiei nu trebuie să mascheze o realizare importantă a sa — gradul înalt de urbanizare, de 76 de procente. Sau gradul foarte înalt de alfabetizare, de 98 de procente, care pentru o țară de mărimea Rusiei este un adevărat record. Sau performanța învățământului rusesc, ca și existența unei elite științifice și tehnologice de prestigiu.

Un alt mare avantaj este reprezentat de bogățiile imense de care beneficiază țara. Avantajul extrem de important în acest domeniu este că Rusia beneficiază de asemenea bogății în mai toate domeniile, nu numai în cel energetic, aflat în centrul atenției. Rusia dispune și de bogății minerale foarte mari, de imense suprafețe de păduri — iar lemnul tinde să devină un material din ce în ce mai rar și mai scump —, de un mare potențial agricol, de mari rezerve de apă potabilă, în condițiile în care apa tinde, de asemenea, să devină o resursă esențială, căreia nu i se acordă importanța cuvenită. Deci nu numai că Rusia dispune de resurse importante, dar suprafața ei imensă face ca acestea să acopere aproape tot spectrul bogățiilor naturale.

Chiar dacă trăim într-o epocă a revoluției tehnologice, nu ar trebui în nici un fel să subestimăm sau să trecem cu vederea importanța poziției geografice a Rusiei și atuurile strategice pe care i le conferă aceasta. Rusia ocupă partea centrală a supracontinentului eurasiatic și reprezintă un gen de placă turnantă a acestei mase compacte de pământ. Dezvoltarea importanței Rusiei după 11 septembrie s-a produs și datorită unei politici pragmatice promovate de Moscova, dar ea a avut loc și ca urmare a poziției sale naturale, de care nu se poate face abstracție. Nu putem uita că Rusia reprezintă un fel de „capac“ al Asiei Centrale, al Asiei de la Dardanele până în Pacific. Firește că Rusia, în primul rând din motive interne, a adoptat o poziție foarte fermă împotriva terorismului, însă, făcând abstracție de acest lucru, putem spune că succesul acestei lupte depinde și de concursul Rusiei, de valorificarea poziției sale geografice.

Etapa care a început cu 11 septembrie a avantajat într-un fel Rusia, transformând-o în partener al unui demers ofensiv de mari proporții, dar trebuie spus că și Rusia a jucat inteligent și pragmatic rolul care s-a prefigurat din acel moment. Rusia a afirmat deschis intenția de a deveni partener al comunității statelor vestice; a avut inițiativa de a pune la dispoziție petrolul rusesc pe parcursul unor încordări și turbulențe care ar fi pus sub semnul întrebării aprovizionarea cu petrol din Orientul Mijlociu; Rusia

a acceptat prezența americană în zona Caucazului și Asiei Centrale, deși era evident că acest lucru nu putea să-i convină.

Dezintegrarea URSS a echivalat cu o prăbușire a întregii economii, cu o diminuare substanțială a influenței politice pe scena internațională, a antrenat schimbări în structura demografică, în distribuția forței de muncă, în modul în care este privită și administrată relația dintre Federația Rusă și celelalte republici din CSI, sau, în interiorul Federației Ruse, relația dintre Moscova și centrele de putere regională.

Federația Rusă a moștenit, în mare, frontierele politice și administrative ale fostei URSS, fiind formată din 89 de unități administrative[69]:

—21 de republici autonome;
—49 de provincii (*oblasti*);
—o provincie evreiască autonomă;
—6 teritorii (*okruga*);
—10 districte/provincii autonome (*krai*);
—2 orașe federale, cu același statut ca al teritoriilor (*okruga*) — Moscova și Petersburg.

Dezintegrarea URSS a condus la schimbări esențiale ale sistemului și performanței economice. Măsurile de reformă a sistemului economic au fost inițiate începând cu președinția lui Boris Elțîn și au fost, în general, ghidate de principiile terapiei de șoc (reforma bazată pe aceste principii a fost declanșată efectiv în 1992). Anii '90 au fost caracterizați de o prăbușire accentuată a indicatorilor economici, de inflație, privatizări dubioase ale proprietății de stat, sărăcie, conflicte sociale, corupție generalizată, evaziune fiscală, lipsa lichidităților, ponderea crescută a barterului ca metodă de schimb, sufocarea întreprinderilor mici și mijlocii, avântul economiei subterane și infiltrarea mafiei în sectoarele-cheie ale economiei.[70]

Genul de reformă inițiat de Elțîn a stârnit critici aprinse, fiind considerat un exemplu tipic de management macroeconomic greșit, catastrofal, discret orchestrat de Occident prin intermediul politicilor impuse de Banca Mondială și de FMI. Au existat și susținători ai abordării inaugurate de Elțîn, care au subliniat, de exemplu, că reforma în Rusia are efecte benefice, putând fi asemănată cu evoluția de la dinozauri la mamifere: reforma a însemnat „o pierdere în ceea ce privește mărimea, dar un câștig în ceea ce privește viteza și mobilitatea".

După 1990 au fost înregistrate schimbări majore în ceea ce privește performanța economică, forma de proprietate, rata șomajului. De exemplu, raportat la anul 1989, valoarea PNB a scăzut la 78,8% (în 1992), la 55,9% (1998), înregistrând o ușoară creștere în 1999, dar rămânând în continuare mult sub valoarea din 1989 — 60,67%. În iulie 1998, indicele nivelului de trai avea o valoare care reprezenta 35-38% din cea înregistrată în ultima perioadă de existență a URSS, iar în august 1998, ca urmare a crizei financiare și a devalorizării rublei, valoarea acestui indice era de 10-15%.

Numărul de angajați a scăzut de la 72 de milioane, în 1992 la 66,4 în 1995, ajungând la 63,6 milioane în 1998.

Șomeri	*1992*	*1998*
Total — milioane	3,8	8,8
Șomeri în mediul urban	3,2	6,7

Schimbări semnificative au fost înregistrate și în ceea ce privește răspândirea forței de muncă în funcție de diversele sectoare economice.[71] Tendința descrescătoare caracterizează forța de muncă din sectorul industrial, în timp ce comerțul a avut capacitatea de a atrage o forță de muncă tot mai numeroasă. Un volum considerabil al forței de muncă lucrează în continuare în industria de apărare. Aceasta, chiar dacă înregistrează productivitate negativă, angajează 25% din forța de muncă din industrie.

Populația activă pe domenii de activitate

Sector	*Procent*		
	1990	*1995*	*1998*
Total	100	100	100
Industrie	30,3	25,9	22,2
Agricultură	13,2	15,1	13,0
Construcții	12,0	9,3	8,5
Transport și comunicații	7,8	7,9	7,9
Comerț	7,8	10,1	13,9
Locuințe și servicii publice	4,3	4,5	5,8
Sănătate	5,6	6,7	7,1
Educație, cultură, artă	9,6	11,0	11,3
Știință	3,7	2,5	2,2
Finanțe	0,5	1,2	1,2
Administrația de stat	2,1	2,8	4,0
Altele	3,1	3,0	2,8

Tot ca semn al crizei economice, ponderea consumului în volumul cheltuielilor, de exemplu, a crescut, de la 31% în 1990 la 49,5% în 1995 și 43,7% în 1997. Structura comerțului exterior arată că economia Federației Ruse este susținută în principal de exportul de materii prime, existând mari decalaje între volumul exporturilor în acest domeniu și exporturile de produse finisate și produse agricole. Comerțul exterior este orientat cu precădere către Europa Occidentală: 80% din exporturi sunt direcționate către Vest, 75% dintre importuri provenind din această zonă.

Federația Rusă: Structura comerțului exterior (%), 1998

Sector	*Exporturi*	*Importuri*
Materii prime	69,8	12,5
Produse finisate	26,3	59,3
Alimente și produse agricole	3,0	24,6

Sursa: Nicolas Spulber, *Russia's Economic Transitions*, p. 360

O altă trăsătură a reformei din Federația Rusă a constat în acapararea sectoarelor-cheie din economie și mass media de către grupurile financiar-industriale oligarhice, de către o clasă formată în principal din persoane care au avut legătură cu fostele structuri de conducere ale URSS. Într-un interviu acordat ziarului *Financial Times* în 1996, Boris Berezovski, una dintre personalitățile financiare ale Rusiei actuale, declara, poate puțin exagerat, că șapte bancheri controlează 50% din resursele naturale ale Rusiei. Un articol din ziarul *Izvestia* (septembrie 1994) arăta că 12% dintre cei mai bogați lideri și oameni de afaceri de la Moscova avuseseră o carieră de succes în fostul Comitet Central al Partidului Comunist. Din restul noilor milionari, circa 40% fuseseră implicați, înainte de căderea URSS, în diverse activități de comerț. După 1991, mai mult de jumătate din personalul KGB s-a reorientat către afaceri. Publicația *Who's Who* pe anul 1999 a publicat peste 2.000 de biografii ale liderilor din perioada 1989-1999. Majoritatea acestor lideri proveneau din fostul eșalon superior al Uniunii Sovietice. Mai mult, cei opt prim-miniștri ai Federației Ruse în anii '90 au fost fie foști ofițeri KGB, fie foști membri marcanți ai Partidului Comunist.

După criza financiară majoră din 1998, economia rusă a arătat semne de revenire. Potrivit datelor oficiale, Rusia a reușit o creștere a PNB de 5,4% în 1999, de 9% în 2000 și de 5,2% în 2001.[72] În ciuda faptului că persistă nenumărate probleme de natură sistemică, analiștii apreciază că Rusia a atins o masă critică din punctul de vedere al reformei și al privatizării, care îi permite să realizeze o creștere economică durabilă. Criza financiară a redus din bogăția și influența politică a grupurilor financiare oligarhice și a guvernatorilor regionali. În 2000, investițiile în infrastructură au crescut cu 18%, reprezentând o pondere de circa 20% din PNB (pentru a avea termen de comparație, în SUA această pondere este în medie de 16%). În 2001, producția de petrol a crescut cu 11%. S-au înregistrat, de asemenea, creșteri ale producției industriale și ale transportului de mărfuri. Problema rămâne în continuare faptul că aceste creșteri nu aduc încă economia rusă la nivelul înregistrat înainte de dezintegrarea URSS. De exemplu, investițiile în echipamente și tehnologii noi au crescut din 1999 până în prezent, dar acest lucru se întâmplă după o perioadă de prăbușire, astfel încât, în termeni absoluți, investițiile se află cu mult sub nivelul de dinainte de 1990.

Motivațiile geopolitice ale integrării pălesc în fața celor de natură geoeconomică

Actualele probleme de securitate ale Rusiei se dovedesc deosebit de acute și de complexe. Complexitatea provine din faptul că ecuația de securitate este caracterizată de un amestec între factori de amenințare tradiționali și non-tradiționali, între provocări de tip *hard* și *soft*, între dificultăți interne și presiuni externe. Una dintre ultimele versiuni ale doctrinei de securitate a Rusiei (2000) reflectă această dublă determinare a problemelor de securitate: amenințări care decurg din prăbușirea organizării centralizate a economiei și a întregii societăți și amenințări care decurg din presiunea de natură politică și militară din partea unor state sau coaliții de state.[73] De remarcat că versiunile anterioare puneau accent mai ales pe dimensiunea internă a securității.

Dintre provocările — tradiționale sau non-tradiționale — cărora trebuie să le răspundă Rusia amintim: instabilitatea economică, lipsa de coeziune internă, mișcările de populație, tendințele demografice, polarizarea socială, neclaritățile în ceea ce privește raportul dintre conducerea federală și cea regională, criminalitatea, terorismul, volatilitatea unor regiuni sau subregiuni. La toate acestea, care ar putea fi denumite provocări sau amenințări interne, se adaugă amenințările din mediul extern și provocările transnaționale: disputele teritoriale, potențialul de conflict la graniță, problemele legate de degradarea mediului, crima organizată, traficul de droguri[74], comerțul ilegal de arme, terorismul transnațional, dislocarea economică, decalajele economice sau demografice între regiunile de graniță.

Ecuația de securitate este complicată de echilibrul pe care Federația Rusă este nevoită să-l păstreze *simultan* în raport cu statele CSI și în raport cu regiunile sale componente. Motivele pentru care Rusia este vital interesată de menținerea acestui echilibru sunt, din nou, atât de natură strategică, cât și economică. După cum aprecia un analist, „motivațiile geopolitice ale integrării (atât în cadrul CSI, cât și la nivelul Federației Ruse ca atare) pălesc în fața motivațiilor de natură geoeconomică"[75]. În ciuda revenirii în forță a tendințelor centralizatoare — atât la nivelul CSI, cât și al Federației Ruse —, peisajul politic din această parte a lumii nu mai seamănă decât la suprafață cu cel de acum zece ani. Diversitatea fostului spațiu sovietic, discrepanțele între republici, distanțele geografice și culturale între ele, diferențele în ceea ce privește potențialul industrial, științific și cultural, nivelul de dezvoltare, poziția geopolitică reprezintă tot atâtea obstacole în calea unei unificări în vechiul stil al URSS. Această diversitate face, potrivit unor aprecieri, imposibilă formularea unei politici supranaționale sau regionale în genul celei existente în interiorul UE.

Comunitatea Statelor Independente a fost creată în decembrie 1991, reunind 12 republici ex-sovietice (fără statele baltice). Inițiativa de a creare a Comunității a fost primită cu entuziasm din partea Occidentului, CSI fiind privită drept un mecanism de a administra procesul de dezintegrare a URSS, precum și o modalitate de a ține sub control forța militară și arsenalul nuclear al fostei URSS fără a produce haos și conflicte.

La început, CSI s-a aflat sub dominația accentuată a Rusiei; pe parcurs, aceasta a devenit un complex de regiuni și subregiuni care interacționează, în care Rusia rămâne actorul principal, dar nu singurul. În continuare, Rusia acoperă 50% din costurile necesare pentru menținerea instituțiilor și derularea activităților CSI și vede supremația în cadrul CSI drept o modalitate de a atinge prosperitatea economică. Interesul pronunțat al Rusiei față de CSI este motivat de faptul că economia sa este dependentă de veniturile obținute din exportul de materii prime. Pentru a putea exporta aceste materii prime, Federația Rusă depinde de rețelele de transport și de telecomunicații care străbat fostul teritoriu sovietic și care asigură accesul atât pe piața occidentală, cât și pe piețele din Asia-Pacific. De altfel, unul dintre principalii factori de coeziune care asigură existența CSI îl reprezintă aceste rețele de transport transcontinentale, transeurasiatice, asupra cărora Rusia a căutat să-și instituie monopolul.

Până în 1996, intensitatea schimburilor între fostele republici unionale a scăzut constant sub nivelul din 1989 (comerțul între fostele republici a scăzut cu peste 30% în 1991, pentru ca, până în 1993, să mai scadă cu încă 50%). După 1996, a devenit marcantă o

tendință de reorientare a politicilor comerciale ale Rusiei către statele CSI. În acel an, pentru prima dată de la prăbușirea URSS, s-a înregistrat o creștere a operațiunilor de comerț în interiorul CSI. Reorientarea economică a Rusiei a fost însoțită de interpretarea, tot mai apăsată, a amenințărilor de securitate în termeni economici. Stabilirea legăturii între cele două domenii — economic și de securitate — este evidentă într-un interviu acordat de către șeful Statului Major al CSI: „Războiul Rece nu s-a terminat încă, deoarece procesul de redistribuire a bogăției pe care o deține partea învinsă (fosta URSS) nu s-a încheiat, iar competiția vizând potențialul economic, resursele naturale și intelectuale ale Rusiei și CSI reprezintă o amenințare vitală la adresa securității naționale și a intereselor de securitate ale Rusiei.“[76] Cele două tendințe — aceea de a reorienta atenția înspre fostul spațiu sovietic și de a lega securitatea de economie — nu sunt întotdeauna primite cu entuziasm de către toate statele membre CSI.

În ciuda rezultatelor modeste și a eficienței limitate a mecanismelor de integrare, CSI este considerată forma de integrare cea mai acceptabilă a momentului. În mod oarecum paradoxal, acceptabilitatea se datorează tocmai eficienței limitate a organismului de integrare. Fiecare membru deține un spațiu de manevră confortabil și se poate axa pe propriile priorități în domeniul securității sau în cel economic.

Federația Rusă – un fel de CSI II?

Care este situația, din punctul de vedere al mișcărilor centrifuge sau centralizatoare, în cadrul Federației Ruse ca atare? În anii ’90, tendința descentralizatoare în cadrul Federației a fost predominantă. În consecință, multe dintre regiunile aflate în componența sa au dobândit legitimitate politică și constituțională, o cvasi-independență economică, ajungându-se chiar până la federalizarea unor structuri militare. Unele regiuni și-au creat rețele independente de comunicații și, între anumite limite, au dezvoltat relații economice externe cu parteneri din afara Federației sau chiar a CSI. Tendința către o mai mare autonomie regională părea să ducă la transformarea principalei republici a CSI fie într-o federație slabă dominată de blocuri regionale puternice, fie într-o confederație. Se pare că, în timpul unui turneu oficial din 1990, Elțîn ar fi transmis următorul mesaj către republicile autonome: „luați atâta suveranitate câtă puteți să digerați“.

Unul dintre rezultatele acestei tendințe înspre autonomizarea regiunilor a fost accentuarea unor decalaje sau apariția unora noi, ceea ce a creat uneori rivalitate între regiuni și o serie întreagă de resentimente. De aceea, perioada Elțîn a mai fost denumită și „perioada resentimentelor“[77]: resentimentele republicilor unionale împotriva centrului fost sovietic, ale republicilor autonome din cadrul Federației Ruse împotriva republicilor unionale; resentimentele republicilor autonome împotriva regiunilor mai mici din Federația Rusă; resentimentele regiunilor mai sărace împotriva celor înzestrate cu resurse naturale; resentimentul tuturor regiunilor împotriva Moscovei, către care s-a îndreptat majoritatea ajutorului extern[78]; resentimentul Moscovei împotriva guvernului federal; resentimentul administrației centrale împotriva guvernatorilor regionali.

O dată cu venirea la putere a lui Vladimir Putin, autonomia regională se află din nou într-un proces de diminuare. Centrele de putere regională care au înflorit în timpul lui Elțîn — perioada a fost denumită, de altfel, „parada suveranităților" — se află acum sub un fel de asediu din partea centrului, care își propune să uniformizeze instituțiile și mecanismele de guvernare. De exemplu, Putin a creat instituția guvernatorului federal și a numit șapte astfel de guvernatori. Guvernatorii sunt subordonați direct Kremlinului, având puteri considerabile în a monitoriza interesele de securitate națională în regiunile respective, în a supraveghea activitatea guvernatorilor locali și respectarea legilor federale.

Cu toate acestea, autori precum Alexander Sergounin[79] apreciază că regionalizarea este ireversibilă, dar echivalarea sa cu dezintegrarea URSS reprezintă o interpretare simplistă. Fenomenul este mult mai amplu, având, pe de o parte, motivații interne: lipsa unui fundament legal solid, a unui sistem puternic de partide, descentralizarea ca rezultat al democratizării, ascensiunea elitelor regionale, criza vechiului model federal, bazat doar pe redistribuirea resurselor de către Moscova. Între factorii externi care alimentează procesul de regionalizare se numără: dinamica procesului de globalizare, factorii geopolitici — poziția geografică a regiunilor, accesul la mare, abundența sau lipsa resurselor naturale, infrastructura —, factorii militari și strategici, relațiile economice externe.

Discuția cu privire la importanța strategică a regiunilor din interiorul Federației Ruse are în vedere, în general, următoarele zone: partea de nord-vest, granița europeană, granița de sud, granița cu Kazahstanul, granița cu Orientul Îndepărtat.

Fiecare dintre aceste subregiuni are importanță strategică și se confruntă cu provocări de securitate mai pregnante sau mai atenuate. Partea de nord-vest, constituind granița comună cu Uniunea Europeană și cu NATO, este caracterizată de stabilitate relativă. Principala problemă o constituie crearea unei anumite percepții potrivit căreia noua graniță reprezintă de fapt un echivalent al liniei care despărțea Europa Occidentală de țările din Pactul de la Varșovia. Partea de vest (granița cu Belarus și Ucraina) oferă avantajul unei zone-tampon între Rusia și NATO, constituind, în același timp, o importantă rută de transport a materiilor prime. Granița de sud (cu Caucazul de Nord) este deosebit de instabilă ca urmare a diviziunilor etnice, a numărului mare de regiuni mici, fragmentate, a influenței grupurilor islamiste, a prezenței unor vecini puternici (Turcia și Iranul) și a amenințărilor de tip de *soft*: comerțul ilegal cu arme, transportul ilegal de mărfuri și de persoane, economia subterană, prăbușirea capacității administrative și a ordinii sociale. Granița cu Kazahstanul reprezintă o punte de legătură între Rusia și fostele republici unionale din Asia Centrală. Granița este relativ stabilă; cu toate acestea, există unele probleme legate de prezența, chiar în apropierea frontierei, a unei puternice minorități ruse. Importanța acordată granței cu Kazahstanul provine din înțelegerea faptului că destabilizarea statelor din Asia Centrală ar avea repercusiuni la nivelul întregii regiuni, ar constitui o amenințare la adresa bazelor militare și strategice și ar duce la revărsarea valurilor de refugiați înspre sudul Rusiei. Situația la granița cu Orientul Îndepărtat este caracterizată de puternice decalaje demografice (ca urmare a ritmurilor inegale de creștere și a migrației populației către partea europeană a Rusiei), de criza economică (fiind orientată spre industria grea și industria de apărare, zona a fost una dintre cele mai afectate), de

penetrarea economică din partea Chinei și de amenințarea de natură militară din partea acestui stat.

Pentru Moscova, apreciază Alexander Sergounin, provocarea în ceea ce privește relația cu regiunile este de a înțelege procesele contemporane „prin prisma unei noi gândiri geopolitice, potrivit căreia interdependența economică și o diviziune internațională a muncii joacă un rol mai semnificativ decât controlul strict asupra teritoriului sau a frontierelor […]. În cazul celor cinci regiuni de graniță menționate mai sus (partea de nord-vest, granița europeană, granița de sud, granița cu Kazahstan, granița cu Orientul Îndepărtat), geopolitica se transformă în ceva diferit, mai precis în geoeconomie, economie globală și guvernare globală.“[80]

Islamul – o lume în expansiune

Prezența musulmană: 46 de țări și o cincime din populația globului

Să încercăm o recapitulare a principalelor conflicte internaționale din ultimul deceniu. Primul și unul dintre cele mai importante a fost cel care a opus Irakul unei largi coaliții internaționale. Această coaliție s-a format în urma agresiunii Irakului asupra Kuweitului. Era în 1991 (disputa s-a reluat la sfârșitul lui 1998, când Irakul a fost bombardat de aviația americană, întrucât acordurile și angajamentele convenite cu ocazia primului conflict nu fuseseră respectate). A urmat apoi conflictul din Cecenia, republică musulmană din cadrul Federației Ruse care a încercat să-și cucerească independența. Apoi cel din Bosnia-Herțegovina, unde s-au luptat sârbii, croații și musulmanii. Același conflict s-a reprodus aproape identic câțiva ani mai târziu în Kosovo, unde față în față s-au aflat albanezii (musulmani) și sârbii. La granița dintre India și Pakistan, în zona Kashmirului, au loc periodic bombardamente și schimburi de focuri; situația are un mare potențial de risc, întrucât ambele țări sunt deținătoare de armament nuclear. Dacă am rămâne în spațiul asiatic, ar trebui menționată de asemenea desprinderea Timorului de Est din componența Indoneziei, proces care a avut loc pe baza unui referendum, dar în urma unui conflict ce putea lua proporții. Semnificativ în această privință este și faptul că, după desprindere, unități armate indoneziene au pătruns pe teritoriul Timorului, iar pentru a stabiliza situația în Timorul de Est au fost deplasate trupe de menținere a păcii. Un nou conflict a luat naștere în spațiul rusesc, cel din Daghestan (ținut situat în nordul Caucazului), unde locuiește tot o populație musulmană. Atacul terorist asupra Gemenilor și asupra Pentagonului a fost urmat de bombardarea Afghanistanului — tot un stat musulman; recent, problema irakiană a fost redeschisă și a înregistrat evoluții mult mai severe.

De ce am conturat tabloul de mai sus? Nu pentru a face judecăți asupra acestor conflicte, asupra părților implicate și a mijloacelor folosite, ci pentru a semnala o prezență, prezența musulmană. Se pot formula diferite puncte de vedere, se pot face diverse evaluări asupra lumii musulmane; un singur lucru nu se poate spune, că ar fi o lume în stagnare, care nu cunoaște un proces real de expansiune, că nu ar fi un spațiu în fierbere. Cele mai multe dintre conflictele menționate nu au loc la granița dintre

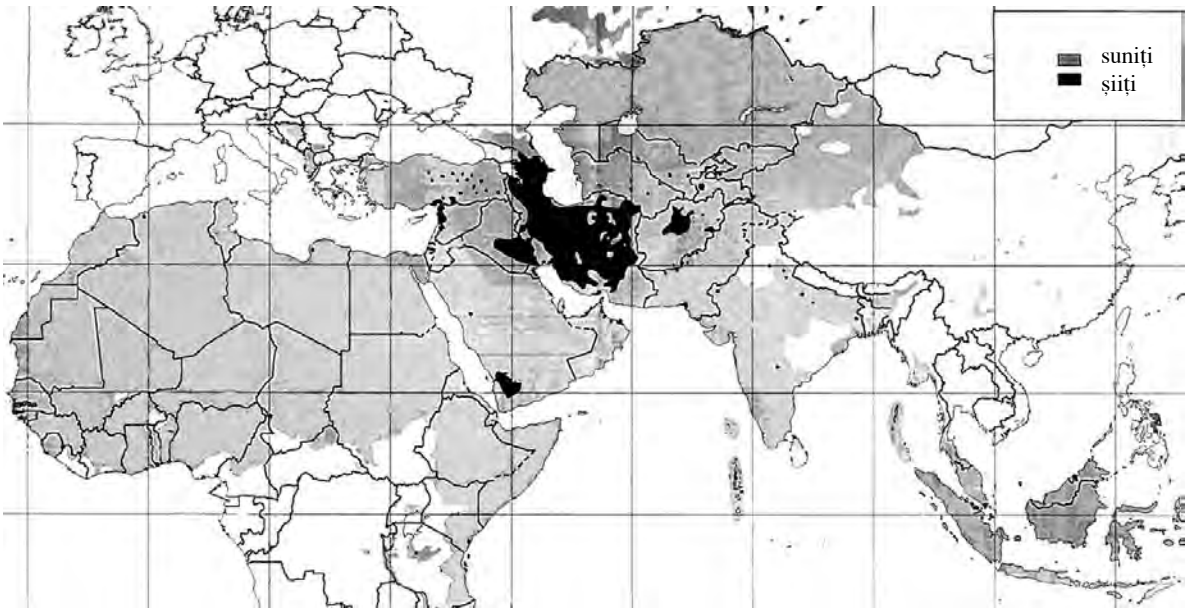

Harta 25: Țările în care trăiesc musulmani

două state, ci, ceea ce este mai semnificativ din punctul de vedere care ne interesează pe noi, *la granița dintre lumea musulmană și alte culturi și civilizații*. Un motiv suficient pentru a consacra un capitol aparte acestei lumi.

Firește că mai sunt și alte rațiuni. De pildă, percepția confuză și preponderent negativă care există în legătură cu acest spațiu: o lume conservatoare, puternic atașată unor valori tradiționale, puțin deschisă dezvoltării contemporane, traversată de tot felul de orientări fundamentaliste, de mișcări violente etc. Nu contestăm faptul că realitatea din țările musulmane conține și asemenea trăsături. În orice caz, percepția obișnuită despre această lume este schematică, sărăcăcioasă și, în ultimă instanță, deformată. Ne propunem, deci, în ceea ce urmează să oferim un tablou mai bogat, mai nuanțat și, dacă se poate, mai aplicat al acestei lumi. Pentru că este vorba despre un spațiu care include 46 de țări și aproape o cincime din populația globului (vezi harta 25).

Fiind o lume mai puțin cunoscută, ar trebui să lămurim mai întâi conținutul unor termeni și teme care vor apărea frecvent în rândurile de față: Islamul, Coranul, Jihadul, raportul dintre lumea arabă și cea musulmană etc. Considerăm că asemenea lucruri ar putea fi lămurite mai bine dacă vom face o scurtă istorie a apariției Islamului și a civilizației islamice; în felul acesta, vom putea asocia noțiunile și categoriile respective chiar cu momentul nașterii lor, plasându-le, deci, în contextul cel mai potrivit de înțelegere a sensului și semnificației lor.

O civilizație „de gradul doi“

Mai mulți autori prestigioși, între care îi amintim pe Arnold Toynbee și Fernand Braudel, folosesc acest concept, civilizație „de gradul doi“, pentru a desemna o civilizație care a apărut din „tuful“ unor civilizații anterioare. Apreciere cu atât mai

adevărată când este vorba despre Orientul Apropiat, unde s-au întâlnit și s-au succedat diverse culturi și civilizații, toate strălucite, toate având un rol de relief în istoria umanității. „Siria“ — sublinia Toynbee, dar prin acest termen el nu avea în vedere doar teritoriul pe care îl desemnăm astăzi cu acest nume, ci o zonă mai largă, acoperind „o arie mărginită de stepa Arabiei de Nord, de Mediterana și de povârnișurile Anatoliei și Armeniei — a fost scena pe care au avut loc întâlnirile, în epoci succesive, între civilizația sumeriană și egipteană; între civilizațiile egipteană, hitită și minoică; între civilizațiile siriacă, babiloniacă, creștin ortodoxă și creștin occidentală; și, în ultima etapă a contactelor, între civilizațiile arabă, iraniană și occidentală.“[1]

Este vorba despre contacte în ordine spațială, deci între civilizații care au existat concomitent, dar mai ales de contacte în ordine temporală, deci între civilizații care s-au succedat, care au preluat unele de la altele interpretări, obiceiuri, motive, ritualuri, diverse tipuri de credințe etc. Islamul este o asemenea civilizație. Fernand Braudel consideră că „la fel cum creștinismul a moștenit Imperiul Roman, pe care îl prelungește, la începuturile sale Islamul s-a așezat în Orientul Apropiat, unul dintre cele mai vechi ținuturi din lume, poate cel mai vechi loc de coexistență a unor oameni și popoare civilizate“[2].

Spre a înțelege mai bine modul cum a pătruns Islamul în acest spațiu de puternică interferență culturală, este bine să facem apel la sintagma de *episod „colonial“*, folosită de Fernand Braudel în legătură cu o anumită perioadă din istoria acestei zone. O primă unificare a Orientului Apropiat a fost făcută de către asirieni, după care zona a fost ocupată de către armatele victorioase ale lui Darius (546-486). Cucerirea cea mai rapidă a regiunii a fost înfăptuită de către Alexandru cel Mare, chiar mai rapidă decât cea realizată mai târziu de către arabi. Intervalul de zece secole dintre ultimele două cuceriri, în care grecii fondează noi orașe, noi porturi (Antiohia, Alexandria), impun noi instituții și un nou mod de organizare, este numit de către autorul francez un extraordinar episod „colonial“. „Micul popor greco-macedonean a colonizat această vastă porțiune din Asia, la fel după cum Europa va coloniza mai târziu Africa, impunându-i limba și administrația, comunicându-i o parte din dinamismul său.“[3] Este adevărat că a urmat o cucerire romană, dar ea nu a reprezentat decât o simplă fațadă, în spatele căreia au continuat să existe și să funcționeze vechile structuri grecești, care au ieșit cu și mai mare putere la iveală o dată cu căderea Imperiului; pătrunderea în aceeași regiune a Imperiului Bizantin nu a însemnat decât tot prelungirea influenței grecești.

În aceste zece secole s-a dezvoltat, potrivit autorului francez, o „ostilitate politică“ față de ocupant, chiar dacă în plan cultural influențele grecești și, mai târziu, creștine au pătruns adânc. De altfel, o parte din populație devine creștină; numai că împărțirea creștinilor în prea multe biserici a facilitat procesul de pătrundere a Islamului, la care se adaugă și fenomenul de respingere a „ocupantului“. Henri de la Bastide surprindea cu acuitate această stare psihologică: „Mai curând arabul decât grecul“ spuneau creștinii din Siria și Egipt, în timpul cuceririi musulmane […]. Mai bine fesul turcilor decât tiara latinilor, repetau bizantinii, șapte secole mai târziu…“[4]

Ostilitatea politică față de „ocupantul colonial“ a luat forma unei „preferințe imprudente“ pentru noul venit. Preferință care a facilitat pătrunderea și expansiunea arabă.

Nu ar fi corect însă dacă am limita explicarea implantării Islamului doar la slăbiciunea, oboseala sau chiar epuizarea culturilor preexistente. Islamul a întruchipat o epocă de credință, a dat glas unor nevoi — fie și latente —, a creat un nou orizont de speranță pentru populațiile din zonă. „Această religie nouă elaborată de Mahomed, sublinia cu îndreptățire Fernand Braudel, a fost fabricată chiar în această răspântie a Orientului Apropiat, în sensul vocației sale profunde, potrivit spiritului său […]. Într-un fel, destinul Islamului va fi acela de a repune această bătrână civilizație pe o nouă orbită, de a o acorda la un diapazon nou.“[5]

Mahomed, Coranul, Islamul

Islamul este religia nouă pe care a întemeiat-o Mahomed. În arabă, *islam* înseamnă supunere devotată (față de Dumnezeu). Termenul mai circulă și cu înțelesul de lume musulmană, lume care împărtășește credința islamică, precum și de civilizație islamică. Cel care se supune voiei lui Dumnezeu este musulman. Cartea Sfântă a Islamului este *Coranul*. Spre deosebire de Biblie, această carte nu este doar o învățătură morală, o întemeiere a credinței, nu numai un codice religios, ci și unul juridic, el reglementând întreaga viață religioasă, politică, civilă și penală, până la ocupațiile zilnice. Este semnificativ că acolo unde Coranul nu conține norme și prevederi rigorile Islamului se îndeplinesc prin *Suna*, adică tradiția, care cuprinde o serie de reguli obligatorii (cum ar fi circumcizia la bărbați); unde nu ajunge *Suna*, intră în vigoare *Igma* (consensul celor mai înalte autorități în domeniul teologiei musulmane); în sfârșit, atunci când nici acestea nu pot oferi dezlegări, se apelează la *Kiias*, judecarea după cazuri analoge. Prin urmare, existența unui credincios musulman este reglată până în amănunt de codurile prezente în Coran sau de alte norme, tot de factură religioasă.

Înainte de a prezenta câteva lucruri din viața întemeietorului celei mai tinere religii monoteiste, Mahomed, să înfățișăm câteva date despre Peninsula Arabia, locul unde s-a zămislit noua credință. Situată între Africa și Asia, dar aparținând geografic de Asia, Peninsula Arabia are o suprafață cam de cinci ori cât teritoriul României. Adevărată punte între cele două continente, peninsula era locuită de beduini, păstori nomazi, trăind în triburi aflate într-o dispută permanentă, întreruptă doar de anumite legi severe, nescrise, cum ar fi pacea în decursul unor luni sfinte. Oameni aspri, beduinii aveau și obiceiuri aspre. Fiii erau priviți ca o binecuvântare, în timp ce fiicele ca un blestem, adesea fiind îngropate de vii imediat după naștere. Femeia ocupa o treaptă cu totul inferioară, iar divorțul avea loc foarte rapid.

În ceea ce privește viața religioasă, pe timpul lui Mahomed domnea, arată Fernand Braudel, un „indiferentism foarte mare“, iar credința în Dumnezeu „decăzuse la superstiție“ și la un „fetișism cras“. De altfel, este semnificativ că ideile care l-au impresionat cel mai mult pe Profet din discuțiile pe care le avea cu negustorii evrei și creștini erau cele privitoare la un unic creator al lumii, la mesianism, la învățăturile despre Judecata de Apoi și Înviere. Ar fi hazardat să susținem că Mahomed a vrut, deliberat, să dea o învățătură poporului său. Un lucru este cert, și anume că divizarea

locuitorilor peninsulei, lipsa oricărei conștiințe a unității, a oricăror forme de organizare politică, luptele interne neîntrerupte i-ar fi dus mai devreme sau mai târziu la pieire. Poate de aceea noua religie caută să reglementeze întreaga existența a credincioșilor săi, ea substituindu-se și normelor de organizare politică și socială. Poate de aceea „păgânismul poporului“ i se părea lui Mahomed „cel mai spurcat“ lucru.

Profetul Mahomed se naște la 20 aprilie 570 (unele surse vorbesc de 571 e.n.) la Mecca. Descendent al unei familii înstărite, el nu are la naștere decât o moștenire relativ modestă. Are un trai obișnuită până în al patruzecilea an al vieții, când, în luna Ramadan, are o revelație. I se arată deodată arhanghelul Gabriel și îi strigă „Citește“. El răspunde că nu știe să citească, dar îngerul îl mai îndeamnă de două ori. În arabă, cuvântul „Coran“ are două sensuri: de citire și de recitare, ambele precizând clar că „Biblia“ Islamului nu este opera lui Mahomed, ci a lui Dumnezeu (Allah). Tot în acest context, este bine să precizăm că folosirea denumirii de mahomedan are o conotație oarecum ofensatoare pentru musulmani, întrucât Mahomed a fost doar Profetul, cel care a avut revelația existenței lui Dumnezeu.

Așa începe opera de profet a lui Mahomed. La început află puțină aderență. La Mecca nu reușește să câștige decât sprijinul a doi partizani de vază. Credincioșii care îl urmaseră pe Mahomed erau în majoritatea lor săraci și femei.

Un moment important în constituirea Islamului este reprezentat de Hegira, sau fuga lui Mahomed de la Mecca la Medina, petrecută la 16 iunie 622. De atunci începe și datarea erei mahomedane.

Începe o nouă perioadă în viața lui Mahomed. Până atunci era un profet prigonit și batjocorit. La Medina (cetatea profetului) devine emir, principe al orașului. Din acest moment activitatea de profet se estompează, în prim-plan situându-se cea de legislator, de politician și de general, domenii în care arată calități reale. Surele de la Medina (surele sunt versetele din Coran) se deosebesc de cele de la Mecca, au alt registru problematic și respiră mai multă preocupare pentru laturile practice ale extinderii Islamului.

În revelațiile sale apare și porunca „război împotriva tuturor necredincioșilor“. Este perioada în care Mahomed recurge la cele mai diferite mijloace pentru a-i converti la Islam pe necredincioși. Este interesant din acest punct de vedere cum cucerește Mahomed cetatea care i se opusese la început, Mecca. În 630 organizează o expediție militară asupra orașului. Cum Profetul dispunea de această dată de o forță militară mult mai numeroasă, conducătorul cetății vine să ceară îndurare. Profetul promite că va fi blând cu cei care urmau „să se convertească la islam“.

După această victorie, Mahomed devine, practic, stăpân pe toată peninsula. Este momentul în care pornește „războiul de nimicire a necredincioșilor care nu sunt scutiți prin oareșicare contracte. Așa fu stârpit păgânismul din Arabia.“[6] O parte dintre creștini și evrei „fură suferiți pentru că plăteau bir“, alții au fost asimilați, iar o altă parte prigoniți de către urmașii lui Mahomed.

În această perioadă de glorie, Mahomed adresează chiar scrisori către împăratul din Bizanț, către șahul Persiei, către negusul Abisiniei, cerându-le să-l recunoască drept trimisul lui Dumnezeu, să primească Islamul și să se supună stăpânirii lui (evident, solii au fost batjocoriți).

Profetul moare la 8 iunie 632 în timp ce se pregătea pentru o expediție împotriva Bizanțului. A murit lăsând drept „testament pentru urmașii săi cucerirea Siriei sau, în înțeles mai larg, supunerea întregii lumi“[7].

Este, credem, locul să lămurim alți doi termeni. *Jihad* înseamnă război sfânt. Au existat unele controverse în legătură cu acest termen, dacă nu cumva el semnifică războiul împotriva tuturor necredincioșilor. Acest înțeles este din ce în ce mai puțin acceptat de către adepții Islamului; capătă preponderență semnificația de luptă a credinciosului cu el însuși pentru a-și orândui viața în acord cu normele Coranului. *Mujahedin* este luptătorul în războiul sfânt.

Legea canonică fixează cinci datorii fundamentale ale credinciosului, cunoscute sub numele de „Cei cinci stâlpi ai Islamului“:

1. Nu există alt Dumnezeu decât Allah, iar Mahomed este trimisul lui Allah.
2. Rugăciunea rituală trebuie făcută de cinci ori pe zi.
3. Respectarea sărbătorii Ramadanului, care durează o lună, timp în care, de la răsăritul soarelui până la apus, credinciosul trebuie să manifeste o abstinență totală de la mâncare, băutură și viață sexuală.
4. Pelerinajul la Mecca, cel puțin o dată în viață.
5. Milostenia, constând în plata, în bani sau natură, a unei contribuții ce reprezintă a 40-a parte a veniturilor.

Există două mari ramuri ale Islamului. *Sunnții*, sau Islamul ortodox, susțin că adevărurile pot fi cunoscute numai prin revelație. Este interesant că mișcarea sunită a apărut ca reacție la o puternică mișcare raționalistă din secolele VII-VIII, care considera că rațiunea umană este capabilă să distingă între bine și rău și că revelația are un rol auxiliar. Sunnții recunosc tradiția păstrată de la Mahomed și legitimitatea celor trei califi dintâi. *Șiiții* reprezintă cam 10-15% din credincioșii musulmani. Șiit înseamnă în arabă „parte“ și semnifică grupul de credincioși care l-au susținut pe Ali, vărul lui Mahomed, căsătorit cu Fatima, fata Profetului. Șiiții cred în existența a doisprezece „lideri infailibili“ (imami), primul dintre aceștia fiind Ali. Ultimul dintre ei a dispărut în secolul al IX-lea, iar apariția unui nou imam va însemna înfăptuirea dreptății pe pământ (ceea ce ar putea fi un fel de echivalent islamic al Judecății de Apoi).

Ciclul arab

Există în evoluția Islamului un „ciclu arab“ clar conturat. Ce anume reprezintă acest ciclu? Este vorba, mai întâi, de zona de expansiune. Primele cuceriri arabe au fost fulgerătoare și datorită unei anumite oboseli a civilizațiilor din Orientul Apropiat, ostilității politice de care am amintit, dar și unor însușiri pe care le aveau la acea vreme arabii. Siria (634), după aceea Egiptul (639) îi primesc cu brațele deschise pe noii veniți. Mai dificil de explicat este căderea Persiei (642). Spunem mai dificil, pentru că Persia dispunea de forța de a se opune „trupelor de șoc“ arabe. Rând pe rând, sunt cucerite spațiile pe care se află astăzi Tunisia, Algeria, Marocul. La 711, sudul Spaniei cade sub stăpânirea arabă.

În acest ciclu, cuceritorul nu încerca să convertească, pentru că interesul lui era să valorifice avantajele care decurgeau din supunerea unor vechi civilizații. Mai mult,

arabii doreau ca populațiile cucerite să-și mențină propria credință, pentru că această populație era plătitoare de biruri. „Dacă un creștin încerca să se convertească la Islam era pedepsit cu biciul. Plata impozitelor fiind rezervată nemusulmanilor, la ce bun să-și fi redus noii stăpâni birurile?“[8]

În țările ocupate, administrația rămâne în mâna populațiilor locale, care își păstrează modul de viață, fără a fi stânjenite. Putem vorbi deci de o „ocupație politică“ cu toate trăsăturile unei asemenea situații. Rapiditatea acestei ocupații, ca și dimensiunile ei ne îndreptățesc să vorbim chiar de un imperiu, dar nu de o nouă civilizație, cu întreaga combustie culturală pe care o presupune aceasta.

„Ciclul arab“ a durat aproximativ un secol. După moartea lui Mahomed, între 632-660, au urmat la conducerea Peninsulei Arabia califii buni conducători (în arabă „calif“ poate însemna succesor, locotenent, vice-gerant). În timpul conducerii lor au loc importante cuceriri. Este semnificativ gestul cu adânci implicații politice făcut de califul Omar (634-644), unul dintre succesorii lui Mahomed. După moartea Profetului, triburile care făgăduiseră supunere s-au răsculat. Califul Omar, pentru a evita certurile și disputele interne fără de sfârșit, i-a aruncat pe cavaleri și beduini în Jihad. Era, cum remarcă și Fernand Braudel[9], un mod de a-i îndepărta din Arabia și de a asigura o anumită liniște în viața ținutului. Urmează *califii omayyazi* (660-750), care stabilesc capitala la Damasc și continuă acțiunea de cucerire a unor noi teritorii. Întrebarea este cum a putut duce această acțiune la un succes militar și politic atât de net și de răsunător.

Beduinul, simbol al deșertului, este un nomad. Viața sa în Peninsula Arabia reprezintă o necontenită deplasare: de la nord la sud și invers pe parcursul a sute de kilometri, după „iarba care fuge“ de la marginea deșerturilor. Acest „roi de albine“ aflat în permanentă mișcare avea nevoie de o misiune, de o cauză pe care a găsit-o în Coran: păgânii trebuiau să capete o credință.

Nu am putea înțelege rolul jucat de arabi în răspândirea Islamului dacă nu aveam în vedere forța combativă ieșită din comun de care dispuneau. Este adevărat că această populație nu avea o organizare la nivelul peninsulei: existența ei era structurată în familii patriarhale, facțiuni, triburi, confederații de triburi etc. O facțiune cuprindea între o sută și trei sute de corturi; un trib, trei mii de persoane. Aceste formațiuni se aflau în permanentă dispută pentru teritorii mai bune, pentru poziții mai avantajoase. Unele se înlocuiau pe altele în locurile pe care tocmai le ocupaseră. Ele acumulaseră o experiență a confruntării care le-a ajutat foarte mult în cucerirea noilor teritorii.

Ne putem întreba dacă o forță combativă altfel structurată ar fi putut cunoaște succesul beduinilor din peninsulă. Aceste „popoare în miniatură“ reprezentate de triburi și uniunile de triburi au exercitat un fel de „bombardament corpuscular“ asupra unui spațiu vast pe care în cele din urmă îl vor ocupa. Un teritoriu asemănător în multe privințe cu Peninsula Arabia putea fi cel mai ușor cucerit de o populație adaptată condițiilor deșertului, care dispunea de forme de deplasare și de luptă mobile, cu independență de mișcare și acțiune.

Ar mai rămâne să lămurim o problemă: de ce nu s-au îndreptat beduinii spre nordul mai apropiat și au preferat vestul? Nordul era mult mai răcoros, și dromaderul nu era adaptat unei asemenea clime; populațiile din aceste ținuturi foloseau cămilele cu

două cocoașe, mult mai bine aclimatizate. În plus, spațiul Anatoliei și Asiei Mici era mai dens populat, străbătut de alte seminții de nomazi, pregătiți la fel de bine ca și arabii pentru confruntări și dispute violente. Pe când Sahara reprezenta un fel de prelungire a deșertului arab dincolo de Marea Roșie. Erau deșerturi calde, cu spații rarefiate din punct de vedere demografic, ușor de străbătut. „Deșertul suprapopulat își varsă în afară excedentul uman", spune Fernand Braudel.[10] Populația a reprezentat într-adevăr un atu de mare importanță — ilustrat încă din primii ani — în evoluția Islamului. Dar acest atu nu ar fi fost valorificat dacă nu s-ar fi cuplat cu forța combativă a populației arabe, dacă nu ar fi beneficiat de o misiune, cea conferită de noua credință, de puterea și încrederea pe care a degajat-o conștiința acestei misiuni, aflată atunci la începuturi.

Sfârșitul domniei „arabului pur sânge"

De la mijlocul secolului al VIII-lea începe o nouă etapă în viața Islamului. Este o perioadă de mari frământări interne care se soldează cu mutarea capitalei de la Damasc la Bagdad și inaugurarea unei noi dinastii, cea a *abbasizilor*. Schimbarea capitalei tânărului imperiu nu este întâmplătoare. Centrul de greutate al noii puteri se apropie de o altă civilizație foarte veche, cea persană, și se depărtează de lumea arabă propriu-zisă. Casta de războinici care a construit acest imperiu dispare înghițită de luxul civilizațiilor supuse. Islamul cunoaște o mișcare spre est. Dinspre Mediterana, care îl fascinase până atunci, spre alte centre de civilizație din Orient. Bagdadul devine astfel de la 762 și până la distrugerea lui de către mongoli, la 1258, cea mai bogată capitală a lumii vechi. Veniturile califului sunt cam de cinci ori mai mari decât venitul anual al Imperiului Bizantin de atunci.[11]

Fernand Braudel consideră că civilizația musulmană începe cam din acest moment pentru că se declanșează un împrumut masiv de la vechile civilizații orientale și mediteraneene, un proces de îmbogățire internă, de dezvoltare durabilă proprie. La Bagdad, dar și la Basra, Cairo, Damasc, Tunis sau Cordoba se plămădește limba arabă literară, care va fi idiomul comun pentru toate țările islamice, precum latina pentru creștini.[12] Avantajul creării limbii comune este imens. Se traduce mult din literatura greacă și latină. Asemenea lucrări se difuzează într-un număr mai mare pentru că lumea musulmană „cunoaște hârtia, mult mai ieftină decât pergamentul". F. Braudel citează un exemplu semnificativ, care ne vorbește despre mediul cultural în care trăia casta conducătoare a lumii islamice. La Cordoba, califul al Hakam II (961-976) avea o bibliotecă de 400.000 de manuscrise (cu 44 de volume de catalog). Poate că cifrele sunt exagerate, comentează autorul francez, dar nu se poate să nu se remarce diferența față de biblioteca lui Carol V, fiul lui Ioan cel Bun, care nu conținea decât 900 de volume.

În administrație actele încep să fie elaborate în arabă, ceea ce constituie un extrem de important instrument pentru consolidarea unității de limbă a lumii musulmane.

În plan politic, trecerea spre noua civilizație începe „o dată cu convertirile masive la Islam ale popoarelor nearabe"[13]. Ceea ce fusese adevărat în primii ani de extindere a Islamului — „puține convertiri, numeroși supuși" — devine lipsit de relevanță. Procesul

de convertire capătă o importanță prioritară, reprezentând modalitatea principală de înaintare a Islamului. Dacă în timpul construirii imperiului prin război și supunere conflictele, cel puțin așa cum apăreau ele în plan oficial, erau preponderent politice — față de Bizanț, de pildă, raportarea este, în primul rând, de tip politic —, de acum prim-planul este ocupat de aspectul religios. Epoca de început caracterizată prin „domnia arabului" a rămas cu mult în urmă. Acum *Islamul se hrănește din bogăția civilizațiilor asupra cărora își extinde influența*.

Așa se extinde în Persia și spre lumea hindusă. Așa îi va supune pe turcii selgiucizi și, apoi, pe turcii otomani. Islamul dezvoltă și o știință de a converti popoarele aflate la granițele sale, popoare îndeobște puțin evoluate, dar care sfârșesc prin a se topi în Islamul atotputernic.

Mai silențioasă ca metodă de înaintare, mai elaborată ca metodă de construcție și consolidare internă, noua epocă va marca adevărata strălucire a Islamului, care va dura până în secolul al XIII-lea; A doua epocă de înflorire musulmană este reprezentată de ascensiunea Imperiului Otoman, care în secolul al XVI-lea, prin cuceririle în Balcani și Europa Centrală, în Anatolia și Orientul Apropiat, în Egipt și Maghreb, devine o putere mondială.[14] Capătă acest statut nu numai prin numărul de popoare supuse, ci și, mai ales, prin poziția geopolitică a teritoriilor ocupate. De fapt, Imperiul Otoman devine putere mondială în momentul în care controlează trecerea din Mediterana înspre Oceanul Indian și pierde acest statut de îndată ce pierde acest control. Îl pierde nu atunci când nu mai poate stăpâni anumite teritorii, ci în momentul în care nu mai are forța de a controla comerțul maritim. Capacitatea de a domina spațiul maritim este cel puțin la fel de importantă pentru o putere mondială ca și cea de a controla spații terestre, chiar de importanță strategică.

Un continent intermediar: Orientul Mijlociu

Am făcut aceste considerații de ordin istoric, religios, cultural întrucât nu vom putea înțelege cum se cuvine Islamul, din punct de vedere geopolitic, fără cunoașterea, oricât de sumară, a istoriei și religiei sale.

Islamul s-a născut și s-a extins de-a lungul ciclului arab, apoi, în perioada de mare înflorire, într-o regiune geografică de mare semnificație geopolitică: el se plasează, pe de o parte, între două căi de navigație, două întinderi de apă sărată — Mediterana și Oceanul Indian —, iar, pe de altă parte, între trei mase destul de dense de oameni — Extremul Orient, Europa, Africa Neagră; el unește aceste regiuni întinse, ceea ce-i conferă o foarte importantă poziție de „continent intermediar", după cum o numește Fernand Braudel.[15] Creșterea și afirmarea Islamului trebuie pusă în legătură și cu această poziție geografică specială. O poziție care face legătura, care face trecerea și nu poate fi în nici un fel ocolită, asigurându-i noii civilizații care s-a născut și apoi s-a extins spre teritoriile învecinate statutul de placă turnantă între continente, căi de navigație și civilizații. Din această perspectivă, este legitim să considerăm, o dată cu Fernand Braudel, că Islamul, mai ales în perioada de afirmare și înflorire, a beneficiat de „uzufructul trecerilor obligatorii". Tot atât de adevărat este că Islamul a știut să

pună în valoare acest potențial unic în felul lui, că nu a devenit un simplu vămuitor al acestor treceri, că a stimulat schimburile de toate genurile, contribuind la o înfloritoare activitate comercială între aceste regiuni, că a introdus bogățiile acestor zone in circuitul mondial al vremii.

Lumea islamică nu ar fi putut juca acest rol doar prin simpla poziție geografică pe care o ocupa. Ea a dezvoltat infrastructura acestei poziții, cea mai performantă pentru vremea respectivă, atât pe uscat, cât și pe mare. Drumurile sunt parte componentă a unei poziții geopolitice, ele reprezintă un element pe care omul îl adaugă unui dat natural. Meritul Islamului este că și-a dat seama de acest adevăr, că a făcut din capacitatea sa de a parcurge distanțe mari un adevărat atu geopolitic.

Cu deosebire în epoca sa de înflorire, Islamul și-a pus la punct o adevărată „flotă" a deșertului. O cămilă poate transporta o încărcătură de aproximativ trei sute de kilograme, sarcină utilă. Iar o caravană reunește până la șase mii de cămile. Deci volumul de marfă care putea fi transportat de o asemenea caravană era echivalent cu cel al unei nave moderne. Iată cum înfățișa Fernand Braudel această mișcare neîntreruptă a caravanelor care ne arată că avem de-a face cu un sistem bine pus la punct, cu adevărate trasee pe care circulația era reglementată de norme severe: „O caravană se deplasează aidoma unei armate, cu șeful său, statul său major, reguli stricte, etape obligatorii, precauții rituale împotriva tâlharilor nomazi, cu care este înțelept să închei înțelegeri. De-a lungul drumului ea întâlnește la distanțe fixe marile construcții ale khanurilor, unde-și adăpostește o parte din animale și oameni. Sunt gările caravanelor."[16]

O asemenea rețea comercială trebuia să dezvolte instrumente moderne de credit pentru a ușura conexiunea cu transportul pe mare. Același autor spune că negustorii musulmani sau evrei din porturile arabe apelau la instrumente de credit și de plată, practicau forme de asociere comercială înainte ca ele să fie folosite de europeni. În ceea ce privește aria de extensie a acestui comerț și intensitatea sa, spusele unui negustor arab al epocii sunt edificatoare: „Vreau să duc șofran persan în China, unde am auzit că are un preț mare, iar apoi porțelan din China în Grecia, brocart grecesc în India, oțel indian la Alep, sticlă de Alep în Yemen și stofe vărgate din Yemen în Persia."[17]

O poziție geografică este ocupată pentru a putea rezulta un atu geopolitic; este ocupată prin construirea de drumuri sau ambarcațiuni, prin dezvoltarea unui sistem de control a zonei. Altminteri, ea rămâne o simplă poziție geografică avantajoasă, doar un potențial. Examinând viața economică și comercială din perioada de înflorire a Islamului, ne putem explica mai bine și care au fost cauzele decăderii acestuia. Reculul Islamului a intervenit atunci când nu a mai avut capacitatea de a controla cum se cuvine zona și căile de acces, astfel încât comerțul să-și poată menține intensitatea iar veniturile de pe urma vămuirii, nivelul.

Întrebându-se cu privire la factorii care au determinat declinul Islamului, după ce menționa „vina barbarilor", atacurile din interior împotriva gândirii libere, Braudel remarca: „este mai degrabă vina Mediteranei? La sfârșitul secolului al XI-lea, Europa a început recucerirea Mării Interioare. Marea hrănitoare iese atunci de sub controlul Islamului, iar celebra teorie a istoricului Henri Pirenne va avea de astă dată un rol invers. H. Pirenne consideră că, în cursul cuceririlor musulmane, Occidentul, privat de libera circulație în Mediterana, se retrăsese în sine, din secolul al VIII-lea până în

al IX-lea. Or, invers, în secolul al XI-lea Mediterana se închide pentru Islam și acesta este împiedicat iremediabil în avântul și respirația lui cotidiană.“[18]

Un fapt asemănător se întâmplă și cu Imperiul Otoman, — „ciclul otoman“ fiind ultima mare manifestare a Islamului pe scena mondială. Și aici avem de-a face cu mai mulți factori explicativi. Dar cel mai proeminent rămâne „asfixia maritimă“. Declinul imperiului începe cu pierderea bătăliei de la Lepanto (1571), în care au dispărut 200 dintre cele 230 de vase turcești. „Cea mai mare bătălie care s-a dat vreodată în Marea Mediterană“[19] a fost, de fapt, hotărâtă de nivelul tehnic al ambarcațiunilor. Flota otomană era în totalitate compusă din galere, care s-au dovedit „ineficiente împotriva vaselor înalte ale dușmanului, capabile să tragă puternice salve de bord. Acest nou tip de vas de război a dominat Marea Mediterană, în special o dată cu venirea olandezilor și englezilor.“[20] Prin pierderea supremației pe mare, otomanii au pierdut posibilitatea de a-și controla cuceririle de peste mări (Peninsula Arabia, Egiptul, Tunisia, Algeria) și, ceea ce este mai important, au încetat să mai controleze comerțul pe mare și să domine acest „ocean comercial“ numit Marea Mediterană; concomitent, în partea vestică se intensifică opoziția perșilor, care îngreunează accesul otoman spre Golful Persic.

Mari concentrări musulmane

Vorbeam la început despre faptul că percepția obișnuită despre țările musulmane este săracă și neclară. Un prim element în această privință îl constituie confuzia dintre statele arabe și cele musulmane. Lumea musulmană nu se reduce la statele arabe. Acestea din urmă se întind în nordul și nord-estul Africii — Maroc, Algeria, Tunisia, Libia, Egipt și Sudan — și în Peninsula Arabia: Siria, Liban, Irak, Iordania, Kuweit, Arabia Saudită, Yemen, Emiratele Arabe Unite, Oman, Quatar și Bahrein (vezi harta 26). De fapt, cei mai mulți musulmani nu sunt arabi. Cele mai mari țări musulmane sunt Indonezia, unde 87% din populația de 206 milioane este musulmană, Pakistan, Bangladesh și Iran, dar nici una dintre acestea nu este arabă. Numai unul din patru musulmani este arab.[21]

Originile Islamului sunt arabe, dar comunitatea lumii musulmane este foarte diversă din punct de vedere istoric, politic, social, cultural. Ea cuprinde, de pildă, Iranul, moștenitorul unei culturi străvechi, care a strălucit înaintea apariției Islamului. Sau țări din sudul Asiei, aflate multă vreme sub influența culturii hinduse. Prin urmare, lumea musulmană nu este și nu poate fi privită ca un tot omogen. Ea are, fără îndoială, în comun credința religioasă și o serie de atitudini, elemente de comportament, de judecată și evaluare pe care le predetermină această credință (am văzut că, spre deosebire de creștinism, Islamul reglementează practic întreaga viață a credinciosului).

Există, după opinia lui Howard Lentner, *trei mari concentrări musulmane* în lumea de azi: nordul Africii, Orientul Mijlociu și Asia de Sud, fiecare cu particularități evidente.[22] Țările musulmane din nordul Africii sunt cunoscute sub denumirea generică de Maghreb, considerat Occidentul lumii islamice. Maghreb înseamnă în limba arabă „Soare-apune“ și el cuprinde Tunisia, Algeria și Marocul. „Africa Minor“, cum a mai

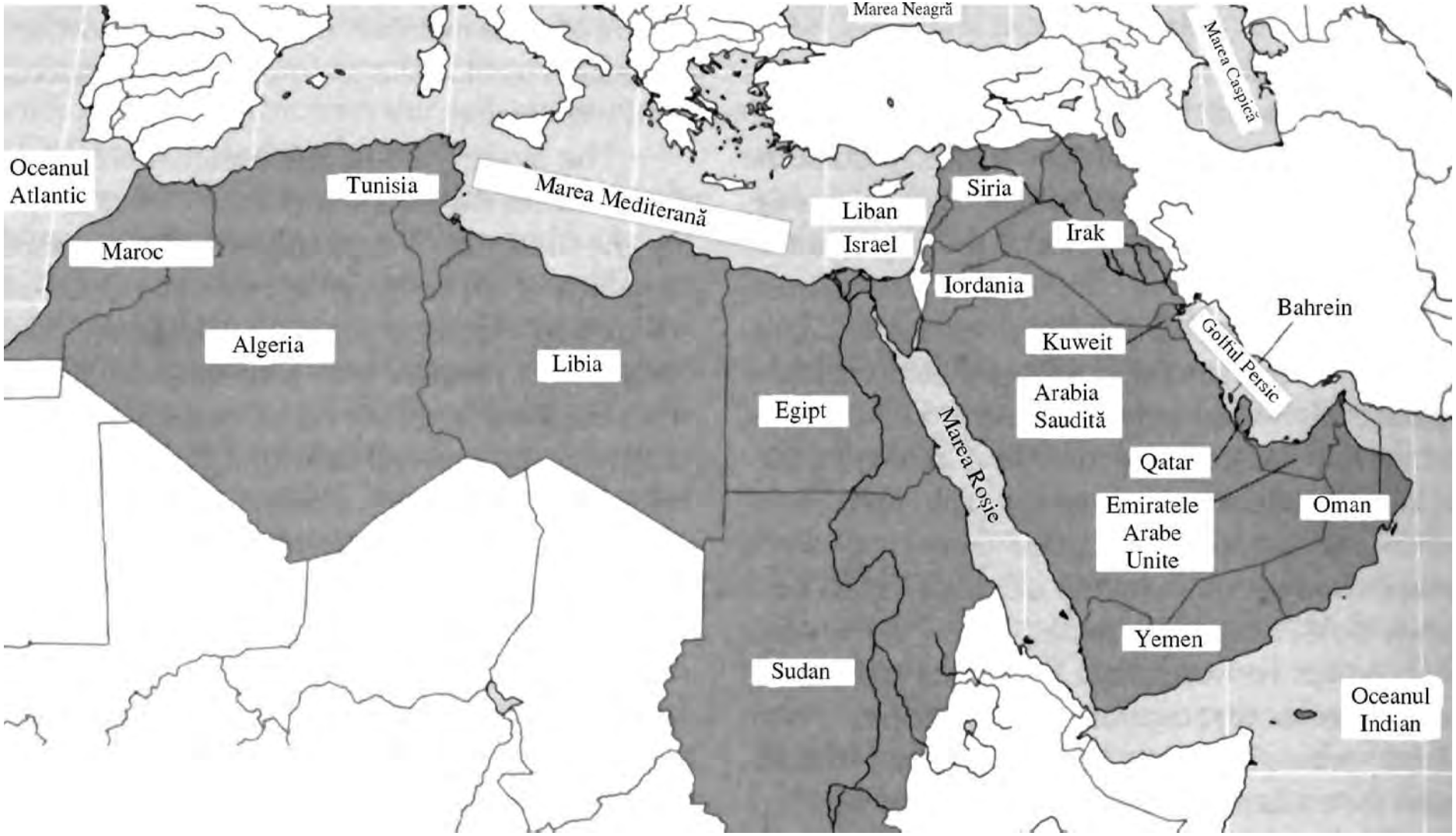

Harta 26: Țările arabe

fost denumită regiunea aceasta de nord a continentului, este asemenea unei insule. În cadrul său domină Algeria, ocupată de francezi la 1830, ca un fel de consolare după înfrângerea suferită de Franța la încheierea perioadei napoleoniene. De altfel, această țară a fost considerată multă vreme o a doua Franță. În acest stat arab se vorbea, la nivel oficial, numai franceza până la începutul anilor '70. În acea perioadă a început un program național de arabizare. Câteva ore pe zi, la televiziunea națională era un program special în arabă, în rest toate emisiunile erau în franceză. La școală, de asemenea, începea să se învețe în arabă, pentru că până atunci limba de predare era franceza. Pe stradă se vorbea în franceză și foarte puțini tineri știau araba. Programul de care am amintit urmărea readucerea țării în matca tradițională a evoluției sale culturale. Marocul, ne spune Henri de la Bastide, „este, într-un fel, Bretania Islamului"[23].

Se poate spune că deșertul izolează mai mult țările Maghrebului de Africa tropicală decât le izolează Mediterana de Europa.[24] Conștiința acestei situații oarecum privilegiate se regăsește și la nivel psihologic: „Noi suntem mediteraneenii care vorbesc araba" este o frază des întâlnită printre conducătorii tunisieni.

Într-un mod particular se cere privită și lumea musulmană din sudul Asiei. O lume aflată într-o creștere demografică impresionantă, care se învecinează, însă, cu alte aglomerări umane foarte importante. De pildă, Pakistanul și India au, probabil, cele mari ritmuri demografice din lume. Pakistanul avea, în 1990, 123 de milioane de locuitori și urmează să aibă, în 2025, 276 de milioane. India, exact în același interval, urmează să crească de la 850 de milioane la 1,45 miliarde de locuitori.[25]

Ambele state au un procent însemnat de tineri, care, prin număr și pondere în ansamblul populației, nu pot să nu producă prefaceri interne masive și să nu conducă chiar la o serie de convulsii. În Pakistan, 46% din populație este formată din tineri sub 15 ani, iar în India, 35%.[26]

Subcontinentul indian are pe întinderea sa trei aglomerări musulmane. Una în partea de nord-est, Pundjab, una în sud-est, Bengalul Oriental, și cealaltă, Hyderabad-ul, chiar în inima Indiei. Din anii 1930, Liga Musulmană (creată în 1906 de către Muhammad Ali Jinnaj) reclamă crearea unui stat musulman distinct, revendicare încurajată la Londra, care vedea în noua mișcare o modalitate de a menține divizarea pe subcontinent și prelungirea dominației britanice. În perioada imediat următoare celui de-al Doilea Război Mondial, ciocnirile dintre populația musulmană și cea hindusă au luat proporții, ceea ce a făcut ca parlamentul britanic să voteze la 15 august 1947 independența Indiei, împărțită în două state independente: India, care integra Hyderabadul, și Pakistanul, care, la rândul lui, era compus din două entități geografice — Pakistanul Occidental (Pundjab) și Pakistanul Oriental (Bengal) — separate de 1.500 de kilometri de teritoriu indian. În 1971, cele două entități geografice devin două state de sine stătătoare.[27]

Kashmirul — situat în partea de nord-vest — este un teritoriu disputat între India și Pakistan. India se bazează pe legitimitatea istorică, Pakistanul invocă majoritatea musulmană care trăiește în regiune. Conflictul a devenit și mai riscant, întrucât din 1998 cele două state sunt puteri nucleare.

În sfârșit, în ambele țări există puternice orientări fundamentaliste și radicale, numai că unele sunt de natură musulmană, altele hindusă. Este de așteptat ca aceste

pasiuni să genereze conflicte, iar dacă avem în vedere și numărul absolut impresionant de tineri, putem conchide că această zonă va fi marcată în următoarele decenii de conflicte și stări prelungite de instabilitate.

State-pivot

Din punctul de vedere al geopoliticii, lumea musulmană are o semnificație majoră. Nu numai prin mărimea propriu-zisă. Țările acestei civilizații se întind pe trei continente și dețin zone-cheie din punct de vedere strategic. Prestigioasa revistă *Foreign Affairs* publică în numărul 1 din 1996 un studiu intitulat „Pivotal States and US Strategy". Din totalul de nouă state identificate ca deținând o poziție de „pivot" de care Statele Unite trebuie să țină cont în elaborarea politicii externe, cinci aparțin universului islamic: Egipt, Indonezia, Algeria, Turcia și Pakistan. Celelalte state-pivot sunt Mexic, Brazilia, Africa de Sud și India (vezi harta 27).

Ceea ce definește un stat-pivot este „capacitatea sa de a influența stabilitatea regională și internațională". Statul-pivot este atât de important pentru regiunea în care este situat, încât prăbușirea lui ar proiecta o stare de haos cu mult peste granițele sale. În egală măsură, dacă un astfel de stat cunoaște o perioadă de înflorire economică și stabilitate politică, acestea se răspândesc în toată zona. Deci care ar fi criteriile după care poate fi identificat un stat-pivot? Populația și o poziție geografică importantă, potențialul economic și mărimea statului (condiție necesară, dar nu și suficientă). Cel mai important criteriu și oarecum o sumă a primelor patru este cel enunțat mai sus: capacitatea de a influența stabilitatea regională și globală. Provocările cărora trebuie să le răspundă aceste state nu sunt nici amenințarea comunismului (ca în timpul Războiului

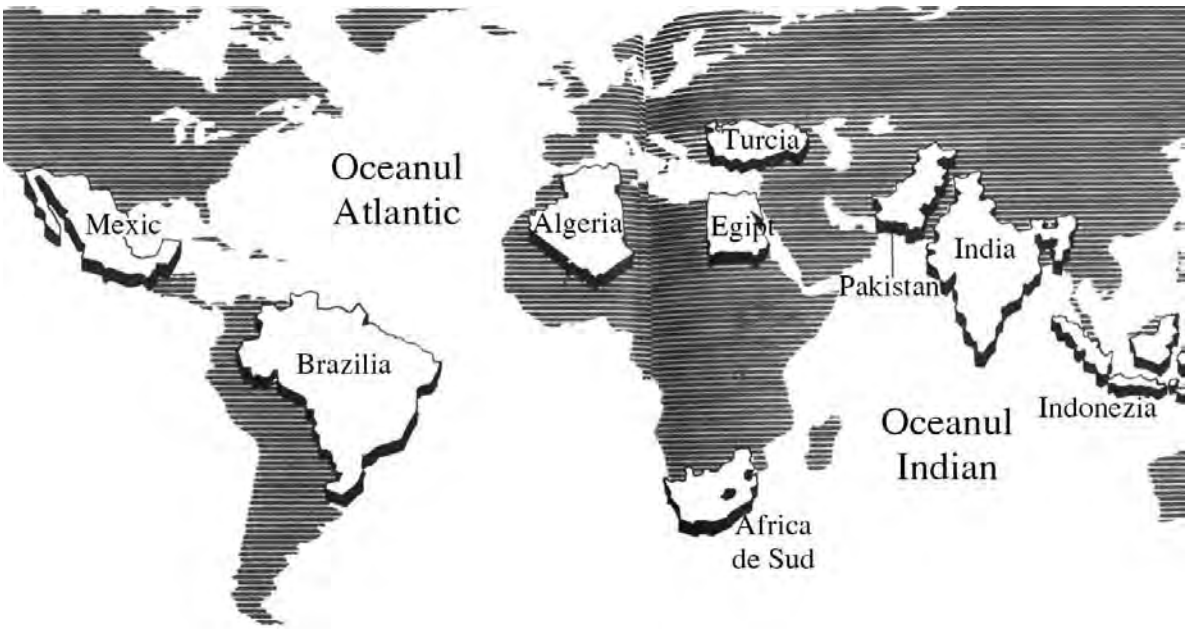

Harta 27: State-pivot (*apud* Robert Chase, Emily Hill, Paul Kennedy, „Pivotal States and US Strategy", *Foreign Affairs*, vol. 75, nr. 1, ian.-feb. 1996)

Rece) și nici agresiunea externă, ci suprapopularea, emigrația, problemele mediului înconjurător, conflictele etnice și instabilitatea economică.

După prezentarea teoretică a trăsăturilor definitorii ale statelor-pivot, autorii articolului fac o analiză aplicată a fiecăruia dintre ele. Ne limităm, în acest capitol, la analiza statelor-pivot care aparțin lumii islamice.

În primul rând, datorită poziției geografice și a proximității față de regiunile bogate în petrol, *Egiptul* a jucat un rol important de-a lungul istoriei atât în dezvoltarea zonei, cât și în dinamica relațiilor dintre marile puteri (lucru de care Statele Unite sunt perfect conștiente, dovadă fiind că, la momentul publicării articolului, Egiptul beneficia de cel mai mare ajutor extern din partea SUA, după Israel). Un exemplu convingător este importanța Egiptului pentru evoluția procesului de pace din Orientul Mijlociu. De asemenea, Egiptul este esențial pentru susținea planului american de a izola statele fundamentaliste din zonă, ostile Occidentului, deci de a menține un echilibru între elementele moderate și cele radicale din lumea islamică. Schimbarea orientării moderate și a celei pro-occidentale ar încuraja manifestările extremiste în toate țările apropiate, de la Algeria până la Turcia.

Indonezia este una dintre cele mai dens populate zone ale lumii. Este un nod comercial important, deoarece deține controlul asupra unor rute de navigație esențiale pentru comerțul din zonă, iar resursele sale de petrol prezintă interes deosebit pentru Japonia și Statele Unite. O Indonezie instabilă ar destabiliza, economic și politic, întreaga Asie de Sud-Est.

Un rol de menținere a echilibrului între moderați și radicali în lumea islamică joacă și *Algeria*. În acest sens, Egiptul ar avea puține șanse de supraviețuire, în orientarea sa moderată și pro-occidentală, dacă Algeria, Marocul, Tunisia și Libia și-ar uni eforturile în vederea împlinirii unor obiective fundamentaliste. Prin proximitate, Algeria constituie o preocupare permanentă pentru Spania și Franța, primele care s-ar confrunta cu valurile de emigranți dinspre această țară și care ar suporta consecințele deteriorării mediului înconjurător. Mai mult, situația Algeriei influențează, în mod esențial, securitatea țărmurilor mediteraneene și a pieților de petrol și de gaze naturale.

Importanța strategică a *Turciei* e chiar mai mare decât cea a Algeriei. Situată la o răscruce de civilizații, religii și rute comerciale, Turcia influențează situația din țări aflate la mii de kilometri depărtare de Bosfor. Cu atât mai importante devin problemele interne cu care se confruntă, precum presiunile demografice, rivalitățile etnice, renașterea fundamentalismului islamic, dar mai ales problemele externe. Dintre acestea, cele mai importante sunt: rivalitatea cu Grecia, născută din problema controlului asupra Ciprului, controversele cu Siria referitoare la navigația pe Eufrat, conflictele cu Irakul, alimentate de problema kurdă, relațiile delicate cu statele musulmane din Asia Centrală.

Pakistanul este încadrat în rândul statelor-pivot mai ales datorită exploziei demografice care îl face să ocupe unul dintre primele locuri în ierarhia mondială a populației, în al doilea rând datorită poziției geografice critice în Asia de Sud. Oricând este posibil ca divergențele de natură etnică și religioasă cu India să scape de sub control și să se transforme într-un conflict cu atât mai periculos cu cât ambele state dispun de potențial nuclear. Conflictul s-ar răspândi cu ușurință din Kashmir în Afganistan

și încă mai departe, implicând, prin sprijinul acordat Pakistanului, întreaga lume musulmană.

Firește că lista statelor pivot nu este exhaustivă, iar selecția operată nu e definitivă. Mai important este efortul de a face un asemenea demers, de a înțelege și de a explica de ce, într-o anumită perioadă, din punct de vedere geopolitic, unele state sunt mai importante decât altele.

Potențialul strategic al petrolului

Pe lângă poziția geografică, importanța geopolitică a lumii islamice este susținută, deopotrivă, și de existența, din abundență în acest spațiu, a unei bogății vitale pentru civilizația contemporană, petrolul. Petrolul este hrana civilizației moderne: circa 40% din totalul consumului mondial de energie este asigurat în momentul de față de către această resursă naturală. El a înlocuit cărbunele în poziția de resursă energetică privilegiată cam la mijlocul secolului XX și nu există semne că o altă resursă îl va detrona prea curând din acest rol-cheie. Dimpotrivă, rolul său va crește, pentru că va crește considerabil consumul mondial de energie. Evaluările experților în domeniu arată că până în 2020 consumul de energie electrică și termică va crește cu 75%. Petrolul prezintă un deosebit potențial strategic și datorită unei particularități sesizate cu acuitate de Abdulaziz Al-Sowayegh, în cartea sa *Arab Petro-Politics*. Este vorba despre „separația geografică între regiunile cu rezerve și producție mari de petrol, pe de o parte, și de regiunile unde consumul este ridicat“[28]. Astfel că petrolul a devenit o marfă de schimb majoră care domină, nu doar prin calitățile intrinseci, comerțul și viața politică internațională.

Importanța strategică a petrolului poate fi discutată în cel puțin două planuri. În primul rând, întreaga evoluție tehnologică din ultimele decenii conferă acestei resurse un rol privilegiat, în sensul că instituie o dependență față de combustibilii fosili, în special față de petrol. Tehnologia modernă și, deci, lumea dezvoltată sunt dependente de petrol. Din cele 3,2 miliarde de tone de petrol produse în 1996, statele puternic industrializate au consumat trei sferturi, cea mai mare parte provenind din import. Astfel, prima zonă importatoare de petrol din lume este Europa Occidentală (40-45%); urmează America de Nord (25-30%) și estul și sud-estul Asiei (în principal Japonia). De remarcat că, în ultimii ani, atât Europa Occidentală, cât și Statele Unite au căutat să își diversifice sursele de aprovizionare cu petrol și, acolo unde a fost posibil (SUA), să își intensifice producția internă. Datele oferite de Abdulaziz Al-Sowayegh arată că, în 1980, Japonia depindea de importurile de petrol în proporție de 75%, America în proporție de 41%, dintre care 47,3% petrol arab, Franța, 90%, dintre care 75% petrol arab, Germania Federală, 98%, iar 70,7% din importurile europene de petrol erau reprezentate de petrolul arab.[29]

Al doilea plan este reprezentat de ceea ce se numește „superconcentrarea excesivă“ a rezervelor de petrol ale globului în regiunile Orientului Apropiat și Mijlociu[30], care dețin circa 60% din rezervele sigure de petrol existente la această dată, așa cum rezultă și din tabelul de mai jos.

Repartiția geografică a rezervelor sigure de petrol pe Terra

Zona geografică	*1978 (milioane de tone)*	*1996 (milioane de tone)*
Africa	7.821	9.980
America de Nord	4.843	3.732
America Latină	5.484	17.557
Orientul Apropiat	49.904	89.980
Extremul Orient și Oceania	5.423	5.996
Europa Occidentală	3.153	2.125
Europa Orientală, din care ex-URSS	10.641 10.232	8.075 7.776
TOTAL MONDIAL, din care OPEC	97.501 59.787	145.221 106.170

Sursa: Bebe Negoescu, Gheorghe Vlăsceanu, *Terra, geografie economică*, p. 172

Principală regiune petrolieră a lumii, Orientul Mijlociu, are și alte avantaje. Petrolul din această regiune are o vâscozitate redusă, se află la adâncimi foarte mici (în medie între 300 și 2000 m), concomitent cu o foarte bună plasare geografică a zăcămintelor, în proximitatea Golfului Persic. De aceea, petrolul exploatat aici este un produs competitiv, mai căutat decât cel produs în alte zone ale lumii.

Toate acestea creează un atu formidabil țărilor din zonă, conferindu-le nu numai o putere economică prin vânzarea petrolului, dar și o influență politică cu certe dimensiuni strategice. Așa cum subliniază și C.W. Henderson[31], în timpul Războiului din Golf (1991) SUA și-au putut pune în valoare superioritatea tehnicii militare. În conflictul din 1973, dintre Israel și vecinii arabi, SUA au fost vulnerabile la presiunea pe care o reprezenta amenințarea cu instituirea embargoului de către statele arabe. În acel moment, SUA își asigurau aproximativ jumătate din consumul lor de petrol din această regiune.

Este foarte important de subliniat că descoperirea de noi rezerve este departe de a diminua importanța acestui atu indiscutabil al Islamului. Dimpotrivă, am spune. Nu putem face, în acest context, în nici un fel abstracție de zăcămintele din zona Mării Caspice, care „ascund rezerve de gaze naturale și petrol față de care cele din Kuweit, Golful Mexic sau Marea Nordului par nesemnificative“[32]. Cifrele din tabelul reprodus mai sus referitoare la zona reprezentată de fosta URSS sunt depășite. Descoperirile spectaculoase făcute în ultimii ani în această regiune situează Marea Caspică printre marile regiuni deținătoare de rezerve petroliere, alături de Golful Persic, Golful Mexic, Sahara etc. Cu Marea Caspică se învecinează și Rusia, este adevărat. Dar aproape trei sferturi din vecinătățile acestei mări sunt formate din țări islamice sau cu preponderență islamică: Azerbaidjan, Iran, Turkmenistan, Kazahstan.

Africa are o pondere de 7,2% din rezervele mondiale de petrol, dar în cadrul acestei ponderi rolul decisiv revine tot unei țări musulmane — Libia —, care deține aproximativ

o treime din aceste rezerve, precum și altor state islamice, cum ar fi Algeria, Egiptul, Marocul.

În spațiul Asiei de Est și Sud-Est, Indonezia, deci tot o țară musulmană, deține considerabile rezerve de petrol, printre cele mai importante din regiune.

Firește, interesant de discutat ar fi și modul cum valorifică lumea islamică acest extrem de important avantaj. Ar fi însă o discuție care nu intră în intenția lucrării de față. Cert este că statele islamice care dețin rezerve importante au construit și mari unități de prelucrare a petrolului, ele exportând nu numai materia primă, ci și produse prelucrate.

Un rol important în prefigurarea unei politici mondiale a petrolului l-a avut crearea în 1960, la Bagdad, a Organizației Țărilor Exportatoare de Petrol (OPEC), care includea următoarele țări: Iran, Irak, Kuweit, Arabia Saudită și Venezuela. Acestor țări li s-au alăturat mai târziu Quatarul (1961), Indonezia (1962), Libia (1962), Emiratele Arabe Unite (1967), Algeria (1969), Nigeria (1971), Ecuador (1973). Această organizație nu cuprinde, după cum se observă, numai țări islamice, dar ea este alcătuită în principal din aceste state și a avut un rol important în coordonarea eforturilor pentru a impune lumii dezvoltate anumite prețuri, măsuri de protecție a propriilor rezerve etc.

În orice caz, petrolul constituie pentru statele musulmane o armă strategică. Este suficient să aruncăm o privire asupra ultimelor decenii pentru a constata acest lucru. Începutul anilor ’70 este marcat de criza petrolului, care a reprezentat un prim mare șoc pentru lumea dezvoltată. Promptitudinea cu care a reacționat nu numai America, ci lumea dezvoltată în ansamblul ei la ocuparea Kuweitului de către Irak, în 1991, a avut drept principală explicație protejarea surselor de aprovizionare cu petrol.

Un lucru este cert: de câte ori a intervenit o criză de o anumită amploare în lumea islamică, ea a luat forma unei crize globale. Fapt care vorbește de la sine despre importanța — inclusiv în plan strategic și geopolitic — a acestui spațiu. După cum am încercat să arătăm, arma petrolului nu este doar una potențială. Dar tot atât de adevărat este că ea prezintă potențialități, inclusiv în plan geopolitic, ce nu au fost neapărat împlinite.

Vectorul creșterii demografice

Am insistat până acum asupra a doi factori esențiali, care conferă lumii islamice o importanță geopolitică de netăgăduit: poziția geografică și existența din abundență a petrolului, ca armă strategică. Lor li se adaugă un al treilea factor cel puțin la fel de important, populația. Fiecare regiune are atuuri geopolitice, între care unul se poate sdetașa prin semnificația sa aparte. De pildă, regiunea Asia-Pacific este propulsată de rezultatele spectaculoase pe care le-a obținut în creșterea economică, iar Rusia de marile sale bogății naturale, ca și de imensa sa întindere geografică. „Renașterea islamică — subliniază Samuel Huntington — a fost alimentată de rate spectaculoase ale creșterii populației.“[33] Dacă vom analiza evoluția lumii islamice în ultimele decenii putem spune, fără teama de a greși: creșterea demografică este vectorul geopolitic principal care conferă importanță acestui spațiu în lumea de astăzi și de mâine.

Înainte de a încerca o argumentare a acestei aprecieri, să reamintim că, în sine, populația, creșterea ei accentuată, nu reprezintă neapărat un atu. Există cazuri în care numărul mare de locuitori poate genera chiar mari probleme și tulburări. De ce considerăm, totuși, că populația reprezintă un atu, un instrument pe care lumea musulmană îl va folosi pentru creșterea propriei influențe?

Primul argument este că, în acest caz, ea se cuplează cu alte două atuuri despre care am vorbit mai sus și, astfel, se pune în valoare ca instrument geopolitic. Fără avantajele indiscutabile pe care le dau existența petrolului și dispunerea lumii islamice pe spații cu certă importanță strategică, populația musulmană, chiar cunoscând ritmuri de creștere considerabile, nu ar putea reprezenta un mijloc de expansiune, ci ar genera doar turbulențe și tensiuni.

În același timp, nu putem omite faptul că populația musulmană crește, în timp ce populația din regiunile învecinate sau din alte zone ale lumii stagnează sau chiar scade, ceea ce conduce la schimbări extrem de importante ale raporturilor demografice din lumea de astăzi, în favoarea populației musulmane. În mod constant, rata de creștere demografică din statele musulmane este net superioară aceleia din alte țări. De pildă, între 1965 și 1990 rata anuală a creșterii demografice la nivel mondial a fost de 1,85%. În statele musulmane, această rată s-a situat între 2 și 3%, uneori depășind chiar acest prag. Rezultatul de ansamblu este că ponderea populației musulmane în ansamblul populației lumii a crescut vizibil. În 1980, musulmanii constituiau aproximativ 18% din populația lumii, în 2000, circa 20%, iar în 2025 vor reprezenta aproape 30%.[34] Nu este nevoie să arătăm de ce o populație având o pondere de aproape o treime din populația globului va avea o altă greutate politică decât una reprezentând 18%, în condițiile în care atuurile ei, exprimate în poziția geografică și deținerea celei mai mari părți din rezervele mondiale de petrol, nu s-au diminuat, ci au crescut în importanță.

Din punct de vedere geopolitic, densitatea demografică superioară generează o presiune foarte mare la granițele lumii islamice, mai ales la acele granițe care despart această lume de țări și regiuni unde rata de creștere demografică este mai redusă. Așa se explică tensiunile și conflictele din spațiile iugoslav și rus. Ceea ce nu înseamnă că presiunea demografică, reală, este singura explicație a conflictelor respective. Dar populația este vehiculul multor altor interese și prin ea acestea se pot realiza.

În Sudan, o confruntare sângeroasă a avut loc între musulmanii din nord și creștinii din sud. Un conflict similar a intervenit în Nigeria, conflict care a evoluat până la limita unui proces de secesiune. În Tanzania, partea continentală (creștină) și insula Zanzibar (preponderent musulmană) au fost, de asemenea, la un pas de secesiune. Tensiuni între creștini și musulmani au existat și în Kenya. Eritreea, preponderent musulmană, s-a separat în 1993 de Etiopia majoritar creștină, dar în care a mai rămas totuși o numeroasă populație musulmană.

După opinia noastră, toate acestea par palide pe lângă potențialele conflicte din Asia de Sud, între populația musulmană și cea hindusă. În multe privințe, recentul conflict dintre Pakistan și India poate prefigura un conflict de durată, pentru că are loc între două populații cu mari creșteri demografice și pe spații cu o considerabilă densitate demografică. De o parte și de alta a subcontinentului indian se află două state musulmane. La est, Pakistanul, cu o populație de peste 135 de milioane de locuitori și o suprafață de 800.000 de kilometri pătrați, și, la vest, Bangladesh, cu o populație

asemănătoare, dar cu o suprafață de 143.000 de kilometri pătrați (deci, considerabil mai puțin decât suprafața țării noastre). Lor li se adaugă un alt „stat", de existența căruia se amintește mai puțin: este vorba despre populația musulmană de 100 de milioane de locuitori care trăiește în interiorul statului indian. După cum am discutat în capitolul despre populație, nu peste multă vreme India va fi cel mai populat stat al lumii, el urmând să atingă la mijlocul secolului XXI circa 1,5 miliarde de locuitori, depășind China. Populația musulmană va crește și ea în ritmuri de acum specifice. Și să nu uităm că numai în această regiune ea numără în prezent circa 350 de milioane de oameni.

În statele occidentale trăiesc circa 20 de milioane de musulmani, o parte importantă a acestei populații aparținând clasei de mijloc. Evaluările spun că din rândul acestui segment de populație se vor ridica membri ai elitei politice și economice, care vor avea un cuvânt de spus în decizia strategică de mâine.

Renașterea islamică

Vorbeam la începutul capitolului despre modul oarecum stereotip în care este percepută lumea musulmană. Un element al acestei imagini standard este reprezentat de „fundamentalismul" islamic, văzut ca o mișcare paralelă cu modernitatea epocii contemporane, ca o orientare nu de puține ori violentă.

Samuel Huntington încadrează „fundamentalismul" într-un concept mai larg: renașterea islamică, proces considerat de autor „la fel de semnificativ" ca și revoluția americană, Revoluția Franceză sau Revoluția din Octombrie, fenomen „similar și comparabil cu Reforma protestantă: fundamentalismul islamic, conceput în general ca Islam politic, este doar o componentă a renașterii mult mai extinse a ideilor, practicilor și retoricii islamice și a reîntoarcerii la Islam a populațiilor musulmane"[35].

Vom insista asupra acestui concept, așa cum este conturat de autorul american, pentru că el ne ajută să înțelegem mai bine și mai adecvat „fundamentalismul" islamic, precum și o parte din procesele care au loc în lumea musulmană.

Renașterea islamică ar fi o formă de modernizare a lumii musulmane, o cale specifică de a pune în valoare potențialul de dezvoltare și de afirmare al acestei lumi; ea nu este numai intelectuală și culturală, nu este nici numai politică, ci vizează, în primul rând, o „reconstrucție a societății". Se numește islamică pentru că este concepută în strânsă legătură cu doctrina și valorile acestei religii. „A importa instituții sociale și politice de neatins, releva un oficial saudit, poate fi mortal — întrebați-l pe Șahul Iranului […]. Islamul este pentru noi nu doar o religie, ci și un mod de viață. Noi, saudiții, dorim să ne modernizăm, însă nu neapărat să ne occidentalizăm."[36]

Huntington face o paralelă între Revoluția Islamică și cea marxistă, ele având în comun „o viziune a societății perfecte", „încrederea în schimbarea fundamentală", precum și între Revoluția Islamică și revoluția protestantă, întrucât „ambele reprezintă reacții la stagnarea și corupția instituțiilor existente; pledează în favoarea unei forme mai pure și mai revendicative a religiilor; predică munca, ordinea, disciplina; fac apel la oamenii din clasa de mijloc, dinamică și în plină afirmare"[37].

Un lucru este sigur: această mișcare a condus la o serie de rezultate și, oricum, ea nu poate fi ignorată. Majoritatea analiștilor, chiar dacă au păreri diferite asupra acestei

mișcări, par a fi de acord că orice țară cu o populație preponderent musulmană era mult mai islamică și islamistă din punct de vedere cultural, social și politic în 1995 decât cu cincizeci de ani mai devreme.[38]

Asupra urmărilor renașterii islamice pot exista diferite puncte de vedere. Ni se pare mult mai instructiv să analizăm modul cum a fost gândită și aplicată strategia care a ghidat această mișcare. O strategie elaborată cu inteligență politică certă, cu o ingeniozitate care nu poate scăpa. Vom insista asupra priorităților acestei strategii, cel puțin așa cum apar ele în sistematizarea lui Huntington, deoarece ele ar putea fi menționate oricând într-o bibliografie a realismului pe care îl implică orice proces de persuasiune socială și politică.

Numitorul comun al tuturor acțiunilor inițiate de grupările islamiste l-a reprezentat constituirea unor structuri ale societății civile sau „ocuparea" instituțiilor deja existente ale societății civile laice. Aceste noi structuri au preluat, în mod neoficial, dar efectiv, multe dintre atribuțiile unor instituții de stat, interpunându-se practic între conducerea statului și cetățean. Ele au creat școli, spitale, instituții de asistență socială. Structuri active, cu o vădită conotație umanitară; așa încât la cutremurul din 1992 din Egipt „se aflau pe străzi ore întregi, împărțind mâncare și pături, în timp ce eforturile de ajutorare din partea guvernului întârziau să apară". În Indonezia, după opinia lui Huntington, s-a constituit un „*Welfare state* religios în interiorul statului laic", care procură servicii „de la leagăn la mormânt", în domeniul învățământului, al sănătății, al asistenței sociale.

Într-o societate puternic ierarhizată și puternic polarizată, asemenea inițiative vin în întâmpinarea unei nevoi reale de sprijin material, dar și de compasiune umană, ele arată că s-ar putea și altfel, cultivând un fel de adversitate implicită sau chiar deschisă la adresa guvernelor. Organizațiile islamiste au plămădit, astfel, în timp, o stare de spirit în care atitudinea politică propriu-zisă, hrănită de valorile Islamului, și-a putut înfige, durabil, rădăcinile.

Este interesant să analizăm și care a fost publicul-țintă (cum am spune în termenii teoriei comunicării) al acestei strategii. În prim-plan s-au situat studenții și intelectualii. Prima etapă a procesului de islamizare politică a fost reprezentată de câștigarea controlului de către fundamentaliști asupra organizațiilor studențești. Universitățile au reprezentat o prioritate absolută, iar o primă breșă în mediul universitar s-a făcut deja în anii '70. De-abia în anii '90 a apărut „a doua generație indigenizată" de studenți pregătiți în limba lor maternă, modelați în lumina valorilor islamiste. Așa cum arată un studiu citat de autorul american, liderii islamiști au următoarele caracteristici:

—sunt tineri, majoritatea având între 20 și 30 de ani;

—80% dintre ei sunt studenți sau proaspeți absolvenți;

—peste jumătate provin din elita colegiilor sau din cele mai cerute domenii de specializare, cum ar fi medicina și ingineria;

—peste 70% provin din segmentul de jos al clasei de mijloc, deci cu „origini modeste, dar nu sărace", și reprezintă prima generație în familia lor care a urmat învățământul superior;

—majoritatea și-au petrecut copilăria în orașe mici sau în zone rurale, dar au devenit rezidenți ai marilor orașe.

În același grup de prioritate au intrat și femeile, acțiunea grupurilor islamiste obținând și în această zonă socială o influență considerabilă. De ce am insistat asupra acestor categorii sociale? Pentru că, potrivit studiilor de specialitate, aceste două categorii sunt cele care au impactul hotărâtor asupra opiniei publice. În cazul lumii musulmane, prioritatea menționată are o rezonanță anume, întrucât proporția tinerilor (cei între 15-24 ani) a crescut, în majoritatea țărilor din acest spațiu depășind 20% din totalul populației. Cu alte cuvinte, cei care au elaborat strategia au ținut cont și de achizițiile din domeniul studierii opiniei publice, dar au avut în vedere și evaluări serioase privind evoluția demografică atunci când și-au fixat prioritățile.

Mai este un lucru care s-ar cuveni menționat. Perioadele revoluționare din istoria omenirii, indiferent că este vorba despre Revoluția Franceză, cea americană sau oricare alta, coincid cu o proporție mult mai ridicată decât de obicei a tinerilor în structura de ansamblu a societății. Această pondere creează și o stare de spirit în direcția schimbării. Creșterea atât de evidentă a ponderii tineretului în structura de ansamblu a populației din țările arabe va crea, nu e nici o îndoială, o presiune în favoarea unei prefaceri în concordanță cu opțiunile sociale și politice ale tinerilor. Deci faptul că grupările islamiste au reușit să-i influențeze atât de profund pe tineri ne oferă și un indiciu despre ce schimbări urmează să aibă loc în acest spațiu.

O a doua categorie de public-țintă este reprezentată de oamenii din clasa de mijloc de la orașe, care alcătuiesc cea mai mare parte a populației active. Ei provin din grupurile tradiționale de comercianți și patroni de mici afaceri, dar mai ales dintre reprezentanții de prestigiu ai intelectualității: avocați, medici, ingineri, profesori, funcționari de stat, față de care islamiștii au manifestat o preferință vădită.

În sfârșit, este vorba despre păturile defavorizate care au migrat spre oraș, oameni în căutare de destin, cetățeni lipsiți adesea de speranță și pierduți în suburbiile unor metropole precum Cairo, Ankara, Alger etc. Islamul a oferit o nouă identitate acestei noi mase dezrădăcinate. Pe de altă parte, „cei călcați în picioare și deposedați“ s-au simțit atrași de chemarea Islamului la dreptate, iar cei care fac abstracție de această dimensiune a Coranului sau de efectul devastator pe care l-au avut guvernele corupte din aceste țări asupra sufletelor populației întregi, dar mai ales asupra milioanelor de țărani care au triplat populația marilor metropole musulmane, nu vor înțelege mare lucru nici din influența grupurilor islamice, nici din cauzele reale ale „fundamentalismului“ islamist.

Moștenirea Atatürk

Lumea musulmană este masivă, este bogată (cel puțin în resurse), se află în expansiune datorită unui ritm de creștere demografică situat în medie între 2 și 3%, care asigură dublarea populației cam la 50 de ani. Dar lumea musulmană nu poate reprezenta, cel puțin în această perioadă, un model de dezvoltare. Ea nu propune nici măcar o țară care să fi înregistrat ritmuri constante ale creșterii economice, să fi asigurat un standard de viață rezonabil locuitorilor săi, într-un cuvânt, să inspire și alte state în alegerea strategiilor de dezvoltare viitoare. După opinia noastră, aici putem identifica principala vulnerabilitate a lumii musulmane. Cauzele acestui adevăr dureros, sunt, neîndoielnic,

multiple. Nu o să insistăm asupra lor. O să citățm o voce autorizată, care s-a pronunțat cu privire la cauza declinului civilizației musulmane, atât de înfloritoare cândva.

Istoricii spun că apogeul Islamului s-a situat între secolele VIII-XII. În ceea ce privește declinul, unii autori vorbesc de veacul al XIII-lea, alții de veacul care a urmat. Fernand Braudel face aici o distincție extrem de importantă între „sfârșitul unei preponderențe" și „sfârșitul unei civilizații". Sfârșitul preponderenței a avut loc în secolul al XIII-lea, dar declinul dramatic al civilizației musulmane a intervenit în secolul al XVIII-lea, în momentul în care a ratat revoluția industrială, „prima revoluție capabilă să facă lumea să progreseze cu viteza fantastică a mașinii. Acest insucces nu a determinat moartea Islamului ca civilizație. El a rămas în urma Europei doar cu două secole, dar ce secole!"[39]

Lumea musulmană este confruntată din nou, la un interval de câteva secole, cu o problemă de alegere. De alegere între tradiție și forțele noi ale progresului și modernizării. Până acum alegerile au fost, cum a reieșit din cele prezentate mai sus, neinspirate și au marcat declinul vizibil al unor importante cicluri de afirmare a acestei civilizații. Rămâne de văzut care va fi alegerea actuală a acestei lumi sau a unor țări importante din cadrul său.

Am dori să menționăm că istoria lumii musulmane oferă și o pagină extrem de instructivă, când alegerea s-a făcut într-adevăr cu fața la viitor. Este vorba de adevărata lecție de modernitate și vizionarism pe care a oferit-o Mustafa Kemal Atatürk, întemeietorul Turciei moderne, atunci când s-a desprins într-un mod radical de nostalgia și seducția unui imperiu bolnav și ruinat, a pus bazele unui stat secularizat, ale unui sistem juridic de inspirație occidentală și ale unui sistem de învățământ adecvat contemporaneității și cerințelor sale. Astăzi, Turcia este unul dintre cele mai dinamice state musulmane, care, fără a abandona credința religioasă, a înțeles că statul și conducerea modernă trebuie orientate de alte criterii și valori decât cele religioase.

În alegerea pe care lumea Islamului urmează să o facă, ceea ce am putea numi „moștenirea Atatürk" este sau ar trebui să fie un foarte important punct de luare-aminte. Este important ca lumea modernă să nu considere, așa cum avertizează Akbar S. Ahmed, „în mod simplist, islamismul drept un nou dușman, un fel de reeditare a comunismului"[40], dar este la fel de important ca și lumea islamică să nu se adâncească în propria tradiție, desprinzându-se, încet, dar sigur, de modernitate și rigorile ei. Este de apreciat preocuparea din cadrul lumii musulmane de a reconstrui ideea de dreptate și integritate, care definesc, între altele, civilizația clasică islamică, dar este de semnalat riscul pe care îl implică revenirea la ritualuri și la fixarea drept fundamente ale comportamentului și civilizației doar a celor cinci stâlpi ai Islamului, care reprezintă, totuși, expresia unei alte epoci istorice.

După opinia noastră, orice reconstrucție și intenție de reconstrucție afirmate pe solul lumii islamice nu pot face în nici un fel abstracție de „moștenirea Atatürk". Chiar și cei care ar propune o respingere, fie și numai implicită, a acestei moșteniri nu pot nega faptul că ea a rodit din punct de vedere istoric. A ignora o asemenea experiență plină de învățăminte înseamnă asumarea riscului de a reconstrui doar pe terenul tradiției îndepărtate, înseamnă a condamna într-un anume fel lumea islamică la o existență care impune prin masivitate și forță numerică, dar nu prin strălucire și, deci, prin atractivitate.

Renașterea islamică sau Islamul politic?

Atacurile din 11 septembrie asupra World Trade Center și sediului Pentagonului au generat, printre altele, un interes marcat pentru Islam, pentru ideile și credințele care întemeiază această religie. A existat o adevărată invazie de cărți și articole pe tema Islamului, librăriile din marile centre universitare americane precum Harvard au organizat rafturi speciale cu lucrări dedicate acestei problematici, listele electronice de discuții au fost saturate cu aceleași preocupări, vânzările Coranului au înregistrat cote nebănuite, *talk-show*-urile au acaparat subiectul, filmele care aveau în scenariu atacuri ale unor teroriști islamiști, dar realizate înainte de atacurile propriu-zise — cum ar fi *Starea de asediu* (1998) — au reintrat în atenția publicului și au înregistrat un succes de casă nesperat, cu mult mai mare decât în anul lansării. Cărțile sau articolele publicate înainte de septembrie 2001 care vorbeau despre „Jihad" ca reacție unitară, fundamentalistă, antimodernizatoare în fața forțelor integratoare ale lumii contemporane, în fața tendințelor spre globalizare, au fost redeschise, republicate, considerate „profetice"[41].

Presiunile, inclusiv cele de natură comercială, necesitatea de a răspunde rapid interesului public din ce în ce mai pronunțat, de a furniza subiecte mass media în termenii pe care le preferă acestea — senzațional, exotic, neobișnuit — au constituit un teren fertil pentru stimularea confuziei mai mult decât a înțelegerii, pentru răspândirea sau consolidarea stereotipurilor ostile, pentru promovarea gândirii „noi sau ei", „noi împotriva lor", „Islam *vs.* Occident". Specialiștii, cercetătorii și publicul larg au redescoperit conceptele de „renaștere islamică", „Islam politic", „fundamentalism islamic", „Islam militant" și, de multe ori, le-au asimilat unor fenomene de ultimă oră, chiar dacă ele se coagulaseră cu mult timp înaintea atacurilor din 2001. Anxietatea de masă, născută în urma evenimentelor, a fost exploatată de către mass media, dar invazia de informații pe această temă a prilejuit o asimilare trunchiată, deformată, a condus chiar la degradarea cunoașterii Islamului.[42]

În acest context, este de remarcat faptul că sintagmele „Islam politic" sau „fundamentalism islamic" sunt din ce în ce mai mult preferate celei de „renaștere islamică". Aspectele legate de revirimentul credinței la nivel individual, de respectarea preceptelor religioase în viața privată și socială sunt mai puțin analizate, și proeminență capătă aspectele politice, cele legate de „islamizarea" politicii, a statului în general. Iar după aceea totul este reformulat din perspectiva unui conflict religios, a unei rivalități de durată între civilizația iudeo-creștină și cea islamică.

Potrivit anumitor interpretări, Islamul politic ar fi antimodern, antioccidental (mai nou, antiamerican), fanatic, intolerant, ar reprezenta o închidere a lumii islamice în tradiție, o întoarcere în trecut. Un articol relativ recent dedicat „fundamentalismului islamic" nu face, de exemplu, diferențierea între Islam, fundamentalism islamic, renaștere islamică și vorbește despre toate acestea, dar sub denumirea generală de mișcare islamică radicală: „mișcarea islamică radicală este un fenomen modern, parte a unui proces mai amplu de revigorare religioasă în interiorul lumii islamice, legat în mod organic de câteva alte tendințe. Are rădăcinile în ciclurile de renaștere specifice religiei islamice, este o reacție la criza severă a modernității și coincide, în același timp, cu ascensiunea liderilor carismatici, caracterizați de discursuri cu inflexiuni profetice. Este o ideologie

politică și o mișcare de reformă religioasă, încorporând elemente sociale de protest împotriva unei ordini mondiale opresive și un proces de căutare a identității de către musulmanii dezavantajați.“[43]

Simultan cu această schimbare de denumire, procesele care au loc astăzi în lumea islamică nu sunt asimilate celei de-a doua renașteri islamice, nu sunt considerate un fel de continuare firească a unor fenomene care au apărut din anii ’80; ele sunt văzute ca fiind cu totul noi, corelate cu noile orientări și evenimente de pe scena politică internațională, cauzate sau alimentate de acestea.

O triplă amenințare: politică, demografică și de civilizație

Sintagma „Islam politic“ a fost adoptat de către specialiști — mai ales occidentali — cu referire la pătrunderea preceptelor religioase în sfera laică a politicii, la utilizarea Islamului religios în scopuri politice. Cauzele acestui reviriment diferă de la o țară musulmană la alta, dar există o serie de catalizatori comuni. Câțiva dintre aceștia sunt sistematizați de John Esposito[44]. În primul rând, naționalismul laic — în special naționalismul arab — nu a reușit să creeze un sentiment al identității sociale și nici nu a construit premisele unor societăți stabile, prospere. Eșecul mișcărilor naționaliste, postcoloniale în lumea musulmană a fost marcat de înfrângerea forțelor arabe de către Israel în 1967. În 1971, războiul civil din Pakistan, care a condus la crearea Bangladesh-ului, a compromis ideea potrivit căreia orientarea naționalistă are capacitatea de a menține laolaltă o comunitate diversă din punct de vedere etnic și lingvistic. Evenimente similare, cu rol de catalizator, s-au petrecut și în Liban, Iran, Malayezia (revoltele din 1969). La eșecul programelor naționaliste s-a adăugat eșecul guvernelor socialiste.

Încercările de laicizare și de modernizare a societății, orientările pro-occidentale, îmbrățișarea modelelor occidentale de dezvoltare s-au dovedit inadecvate din punct de vedere politic, au slăbit sistemul social, au subminat identitatea și țesutul social al țărilor musulmane. Încercările de modernizare nu au condus în mod inexorabil — așa cum ar fi prevăzut unele modele occidentale — la laicizare progresivă, occidentalizare, democrație liberală și prosperitate ci, în cele mai multe dintre cazuri, au adus sărăcie, decalaje, rupturi sociale. *Leadearship*-ul anilor ’80 a adus lumea musulmană în condiția în care era „modernă, dar numai de fațadă, era islamică, dar numai de fațadă“[45].

La distrugerea țesutului social au contribuit și fenomene precum urbanizarea, industrializarea rapidă, exploziile demografice, modificarea tendințelor demografice, accentuarea decalajelor socio-economice, dislocările de populație în urma diverselor conflicte. În încercarea de a se opune ascensiunii statului modern, laic, Islamul a constituit și o modalitate de coagulare a societății civile, din acest punct de vedere ajungându-se chiar la un paradox: de la o simplă tentativă de coagulare, Islamul politic a ajuns să preia multe dintre funcțiile societății civile.

O dată cu succesul Revoluției Islamice din Iran (1978-1979), în lumea occidentală s-a răspândit tot mai mult temerea că revoluția va crea un model ce va fi exportat în toată lumea islamică, mai ales în Orientul Mijlociu. Cu toate acestea, relevă Esposito, rădăcinile acestei mișcări de reviriment nu le-au constituit evoluțiile politice din Iran,

ci a fost vorba despre o „reafirmare globală a Islamului", despre „o mișcare care se coagulase deja din Libia până în Malayezia". În anii '80, pe fondul unor evenimente reale în care au fost implicați islamiști militanți — luări de ostatici, blocări de ambasade, deturnări de avioane, asasinate politice, răsturnări de guverne —, a început un proces de „demonizare" a Islamului, prin care s-a ajuns la următoarea ecuație: Islam = fundamentalism = terorism și extremism.

După prăbușirea Uniunii Sovietice și a comunismului, Statele Unite au fost confruntate nu cu un „vid de putere", ci cu un „vid de amenințare"[46]. Vidul de amenințare a stimulat un proces de căutare a unor noi inamici. Pentru unii, noua amenințare o constituie ascensiunea Uniunii Europene sau succesul economic japonez. Din ce în ce mai mult însă, lumea islamică pare a constitui amenințarea iminentă, o triplă amenințare, de natură politică, demografică și de civilizație deopotrivă. Amenințare politică, în sensul că ar propune un proiect politic concurent, ar constitui o contrazicere a teoriilor cu privire la inevitabilitatea democrației liberale. Amenințare de civilizație, în sensul posibilității de articulare a unei mișcări pan-islamice, cu centrul de greutate în Iran și în Sudan. O amenințare demografică, creată de exploziile demografice din țările musulmane, în urma cărora populația musulmană a trecut de un miliard, creând presiuni la granițele cu statele învecinate — musulmane sau nu — ori luând cu asalt Occidentul, mai cu seamă Europa.

Nu „ciocnirea civilizațiilor", ci „ciocnirea intereselor"

Punctele de vedere cu privire la posibilitățile unei „amenințări globale" din partea Islamului sunt contrazise sau completate de unele perspective nuanțate care, de exemplu, atrag atenția asupra faptului că lumea islamică este, într-adevăr, întinsă, masivă, dar nu constituie o entitate-monolit. Edward Said, unul dintre cei mai cunoscuți specialiști în lumea orientală, arăta în celebra sa carte din 1979, *Orientalism*, că încercările Europei de a privi Islamul drept o singură entitate-gigant datează din perioada în care Islamul începuse să fie considerat o amenințare la adresa Europei creștine (Evul Mediu târziu). Relatările istoriografice sau ficționale despre lumea orientală au condus la articularea unui sistem de reprezentări, prin prisma cărora „Orientul" a devenit o imagine în oglindă, dar imperfectă, degradată, inferioară, a Occidentului. „Orientul" a devenit o etichetă, o generalizare frapantă, care se referă la un tot unitar, la o entitate monolitică. În cel mai bun caz, „Orientul" a fost redus la elementele sale cele mai exotice (cum ar fi haremul), iar în caz extrem a fost echivalat cu fanatismul și înapoierea. În articolul din 2002, Said își reia ideile cu privire la acest proces de stereotipizare, dar cu referire la contemporaneitate, și relevă faptul că sfârșitul Războiului Rece și necesitatea de a produce noi dușmani de amploare au condus la revigorarea vechilor clișee religioase cu privire la un Islam violent, antimodern, irațional, înapoiat și monolitic.[47]

Abordări de genul celei propuse de Edward Said evidențiază complexitatea și diversitatea — culturală, religioasă, politică — a lumii islamice, în ciuda unei orientări „islamice" comune. Interpretările pe care le dau musulmanii propriei religii diferă de

la o țară la alta, iar modul în care preceptele religioase penetrează viața individului și societatea este, iarăși, diferit. Există deosebiri între suniți și șiiți, dar și în interiorul acestor ramuri. În țările musulmane din Asia Centrală predomină sufismul, o altă ramură a credinței islamice, caracterizată mai degrabă de un discurs moderat și progresist. Ascensiunea — reală — a extremismului și radicalismului este contrabalansată de ceea ce se cheamă „Islamul liberal", chiar dacă atenția, atât a specialiștilor, cât și a publicului larg, se îndreaptă mai ales asupra gândirii și mișcărilor islamice radicale. „Islamul liberal" este preocupat de teme precum democrația, separarea religiei de politică, drepturile femeilor, libertatea de gândire și de expresie, având multe puncte de intersecție cu liberalismul occidental. Argumentul celor care îmbrățișează această orientare este acela că atât musulmanii ca persoane individuale, cât și religia în ansamblu ar beneficia de pe urma reformelor și a existenței unor societăți mai deschise.

Din punct de vedere politic, există forme de organizare diverse. Arabia Saudită, Libia, Pakistanul, Iranul sunt toate denumite „state fundamentaliste", dar această etichetă nu spune totul despre orientarea lor. Arabia Saudită este o monarhie absolută conservatoare, Libia este o republică socialistă condusă de un dictator militar. Apoi, este frecventă asocierea dintre fundamentalism și antiamericanism, fapt care, în cazul Libiei și al Iranului, a fost declarat public de către oficialii acestor state; în același timp, Pakistanul, Arabia Saudită, Kuweitul, Egiptul au fost, de-a lungul timpului, aliați apropiați ai Statelor Unite (vezi harta 28).

Există diferențe între „fundamentaliști" și „tradiționaliști". Primii se caracterizează prin accentul asupra statului, acesta fiind văzut drept principalul instrument prin care poate fi implementată viziunea islamică cu privire la organizarea unei societăți, iar *Sharia* — legea islamică —, garanția supraviețuirii unui astfel de stat.[48] Există diferențe chiar în interiorul partidelor care se proclamă islamice. De exemplu, Frontul Islamic de Salvare din Algeria este divizat între facțiuni liberale și radicale. Și grupările radicale îmbrățișează ideologii și strategii de câștigare a puterii diferite: unele sunt ghidate de o ideologie pasivă, mesianică, în virtutea căreia acțiunea concretă, confruntarea directă sunt amânate indefinit, altele se bazează pe o ideologie militantă, susținând acțiuni imediate și violente. Chiar dacă ambele tipuri de mișcări sunt animate de scopul final al creării unei națiuni islamice „renăscute", conduse de un calif autentic, care respectă legea islamică sacră, conceperea modalităților de a ajunge la această formă de guvernare este diferită.

De multe ori, statele islamice sunt ghidate în politica lor externă de pragmatism. De exemplu, mulți analiști anticipau că, după Revoluția Islamică din Iran, relațiile dintre acest stat și Turcia se vor deteriora serios din cauză că Iranul islamist nu ar fi acceptat niciodată să mai coopereze cu Turcia kemalistă. Totuși, lucrul acesta nu s-a întâmplat, iar primul deceniu de după revoluție a cunoscut chiar o intensificare a relațiilor economice și politice dintre cele două state.[49] Iranul a dat o mai mare greutate intereselor sale practice decât celor dictate de ideologie și a conștientizat faptul că avea nevoie de Turcia în războiul contra Irakului. Turcia era avantajată de relațiile bune cu vecinul său mai ales din considerente economice. Din acest motiv, a refuzat să se alăture SUA în embargoul impus în urma crizei ostaticilor de la ambasada americană din Teheran. Colaborarea politică a fost întărită și de temerea comună cu privire la o posibilă infiltrare sovietică în zonă, precum și de problema kurzilor.

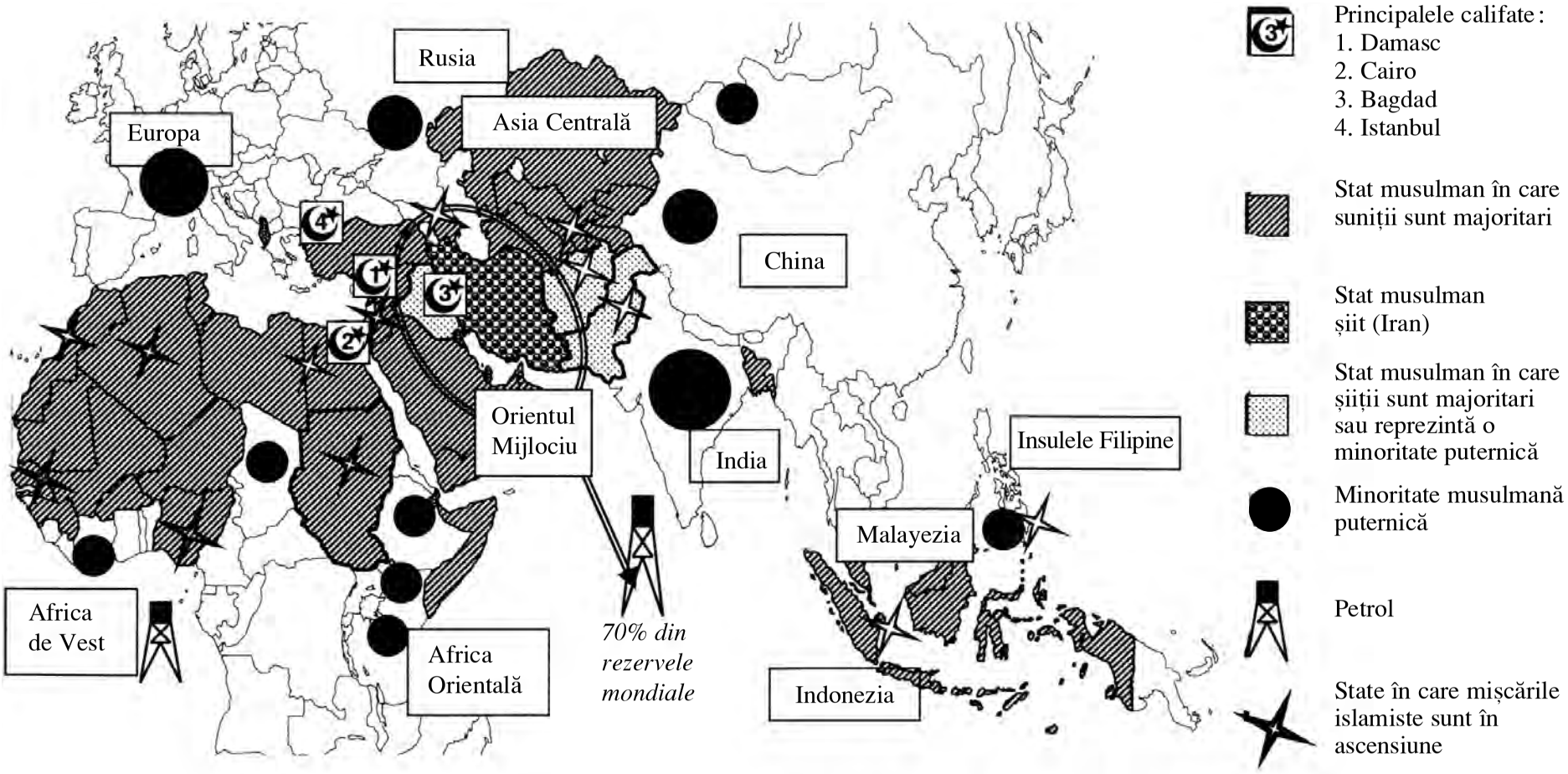

Harta 28: Lumea musulmană — mize strategice, dispute, evoluții (*apud Revue Française de Géopolitique*, nr. 1/2003, p. 257)

Nici măcar în Orientul Mijlociu nu poate fi vorba de o unitate de abordare sau de acțiune, statele de aici fiind ghidate de interese și priorități naționale divergente. De multe ori, politica externă a statelor musulmane este determinată de particularitățile și imperativele zonei în care se află situate, de propriile priorități naționale. Lumea islamică este divizată ea însăși, este străbătută de disensiuni interstatale, deci problema nu ar fi atât „ciocnirea civilizațiilor", cât, mai curând, vechea „ciocnire a intereselor", mai cu seamă a intereselor economice.

Islamul – singura provocare la adresa relativismului cultural

În aria abordărilor mai complexe se încadrează și cele care, fără a aluneca într-un discurs ideologic stereotip, se focalizează asupra problemelor reale — unele îngrijorătoare — care există în interiorul lumii islamice. Ele atrag atenția asupra decalajelor existente între lumea occidentală și Islam, asupra alunecării în intoleranță care pândește Islamul, atât din punct de vedere religios, cât și politic, asupra unei crize a liderilor și asupra tentației pe care o exercită discursul extremist și profetic, văzut ca modalitate de rezolvare a unor probleme complexe.

Într-un interviu recent[50], Samuel Huntington releva că atacurile orchestrate de Osama bin Laden, printre alte efecte, au revigorat identitatea de natură civilizațională, atât în Occident, cât și în Islam. În aceeași măsură în care a încercat să îi ralieze pe musulmani într-un război împotriva Occidentului, bin Laden a redat lumii occidentale simțul unei identități comune, necesare pentru derularea efortului de apărare în fața noii amenințări. În contextul acestei discuții cu privire la revirimentul frământărilor identitare, Huntington citează un poet laureat al Premiului Nobel, care afirmase că Islamul reprezintă cea mai persistentă formă de monoteism într-o lume care acceptă din ce în ce mai mult pluralismul. Este ceea ce semnala, de altfel, și Jean Baudrillard atunci când afirma că „întreaga lume se confruntă cu un proces de fragmentare și dezrădăcinare, chiar și Rusia și China. Există o singură excepție: Islamul. Islamul se diferențiază ca singura provocare la adresa indiferenței și a relativismului cultural care traversează lumea."[51] Problema Islamului, continuă Huntington, este dacă reprezintă sau dacă alege să fie o religie monoteistă și tolerantă sau monoteistă și intolerantă față de alte religii. „În acest moment, Islamul este cea mai puțin tolerantă dintre religiile monoteiste", conchide Huntington. Intoleranța religioasă ar putea constitui o problemă atât în interiorul lumii islamice propriu-zise sau la granița dintre aceasta și alte civilizații, cât și în Statele Unite sau în țări europene: Islamul este a doua religie în Germania și în Franța și a treia în Marea Britanie și America.

Un punct de vedere nuanțat cu privire la decalajul dintre Occident și Islam promovează Nathan Gardels.[52] Titlul articolului la care facem trimitere — „Out of Synch" („Nesincronizare") — este edificator: problema centrală în ceea ce privește relațiile dintre Occident și Islam este faptul că primul este caracterizat de dinamism, iar celălalt de stagnare. Este, deci, vorba despre două civilizații care se află în totală nesincronizare, despre două viteze de înaintare total decalate. Ceea ce contrazice teza lui Francis Fukuyama cu privire la convergența civilizațiilor și sfârșitul istoriei, lumea contemporană fiind

caracterizată mai curând de nesincronizarea civilizațiilor, de amplificarea decalajelor: decalaje de prosperitate, de mentalitate, decalaje din punctul de vedere al accesului la tehnologie. Iar decalajele s-au dovedit întotdeauna cauzatoare de fricțiuni, dacă nu chiar de ciocniri. Butada „Mecca sau mecanizarea", chiar dacă poate fi văzută ca o suprasimplificare, sugerând ideea că cele două opțiuni s-ar exclude reciproc, atrage atenția asupra faptului că lumea islamică cu greu poate susține din punct de vedere tehnologic actuala competiție internațională.

Decalajul, nesincronizarea sunt cu atât mai îngrijorătoare pe fondul intensificării — reale — a discursului anti-Occident, anti-America. Din acest punct de vedere, un articol din *Middle East Review of International Affairs* semnala faptul că ultima tendință care caracterizează grupările islamiste, din Orientul Mijlociu mai ales, este adoptarea sintagmei „Jihad global" (nu este vorba, desigur, doar de adoptarea unei denumiri, ci și de acțiuni în consecință). Dacă inițial aceste grupări puneau accent pe declanșarea revoluțiilor interne, pe încercarea de a înlătura de la putere diferite regimuri — considerate laice, „păgâne" — din țările respective, acum accentul cade pe „lupta directă împotriva Statelor Unite, a Israelului și a unor țări europene"[53].

O problemă la fel de serioasă este lipsa unei tradiții democratice în lumea musulmană. Îngrijorarea este accentuată de faptul că unele mișcări islamice ajung la putere în urma alegerilor, deci nu prin lovituri de stat sau revoluții, ceea ce se cheamă Islamul „*soft*"[54]. Mai mult, după ce acced la putere, moderații împrumută din retorica și din practica radicală, deoarece se confruntă cu o adevărată dificultate de a transforma sloganurile cu care au câștigat alegerile în programe politice și sociale viabile. Unele dintre mișcările islamice văd procedura democratică a alegerilor drept o simplă cale de acces la resursele de putere, lucru reflectat în sloganul „*one man, one vote, one time*", confirmând uneori temerea occidentală că procesul electoral în statele islamice este o modalitate de „a lua democrația ostatic".

Dar și această stare de fapt — absența tradiției democratice — este de multe ori ideologizată și prezentată în termenii unei incompatibilități între cultura arabă, între Islam în general și guvernarea democratică. Ideea incompatibilității între Islam și guvernarea democratică este mai veche, datând încă din vremea gânditorilor iluminiști, care își puneau întrebarea de ce în Orient persistă despotismul. Astăzi, în ciuda insistenței oficialilor occidentali asupra acestei teme, democratizarea unor state din Orientul Mijlociu este de multe ori privită cu suspiciune și reticență de către puterile occidentale, care optează, în ceea ce privește această zonă strategică, pentru păstrarea *statu quo*-ului. Lipsa entuziasmului pentru liberalizarea politică exprimă și teama ca în zone strategice cheie să existe națiuni independente și mai puțin previzibile, emancipate de statutul de stat-client.

O altă problemă semnificativă a lumii islamice este criza conducătorilor. Confruntat cu o percepție ostilă din partea Occidentului, precum și cu fenomene interne greu de controlat — urbanizare, schimbări demografice, explozie de populație, sărăcie, migrație, dislocări de populație, analfabetism, acces limitat și inegal la tehnologie —, *leadership*-ul actual se confruntă cu o alegere istorică: între moderație și radicalism.[55] De multe ori, clasa politică fie este intimidată de elementele extremiste, fie recurge ea însăși la un discurs militant, extremist, dar care nu constituie o soluție reală la astfel

de probleme. În plus, lipsa de claritate și de stabilitate în lumea islamică le oferă muniție celor care interpretează Islamul exclusiv în termenii violenței și anarhiei. Proliferarea rețelelor extremiste, teroriste, intensificarea legăturilor dintre ele dincolo de frontierele statelor, radicalizarea, printre membrii acestor rețele, a discursului antioccidental, antiamerican sunt realități; faptul că politica de contracarare a lor nu este întotdeauna cea mai potrivită, cea mai înțeleaptă, nu înseamnă că asemenea manifestări sunt mai puțin teroriste sau mai puțin periculoase.

După cum am arătat mai sus, mișcările islamice din ultimele două decenii se definesc drept critici ale civilizației occidentale, definirea în raport cu modernitatea fiind ceea ce le diferențiază în raport cu mișcările anterioare. „Ele au încetat a mai fi apologetice și nu mai încearcă să demonstreze că Islamul este compatibil cu modernitatea. În schimb, refuză asimilarea și se prezintă drept alternative la monismul modernității occidentale. Ceea ce este sintetizat în sloganul « Islamul este frumos », după modelul mișcărilor de revoltă ale negrilor din SUA, derulate sub sloganul « *Black is beautiful* ».“[56] Un potențial risc asociat acestui refuz al asimilării și modernizării este închistarea, stagnarea, intoleranța, vehemența, incapacitatea de a susține competiția, inclusiv economică, pe scena internațională. Refuzul modernizării după tipar occidental echivalează, de multe ori, cu refuzul modernității în general, cu întoarcerea la forme de organizare tribală sau feudală, combinate cu încălcarea drepturilor omului, cu înăbușirea oricărei încercări de exprimare a dezacordului, cu aplicarea arbitrară a legilor sau chiar cu absența unor reglementări juridice moderne.

Globalizarea

„Globalizarea nu este împlinirea unui plan american“

Cu o ironie care nu poate scăpa, AnnabelleSreberny spunea: „dacă aș primi un cent pentru fiecare carte publicată în ultimii zece ani cu termenul globalizare în titlu, aș fi deja o femeie bogată“[1]. Răspândirea „globală“ a termenului este de dată recentă. În anii ’80 nu era folosit aproape deloc nici în literatura de specialitate, cu atât mai puțin în vorbirea de zi cu zi. Pentru ca, după aceea, să fie prezent pretutindeni. Înțelesul pe care ni-l transmite noțiunea este acela de tendință care cuprinde tot globul, își face loc la nivelul lumii de azi. Globală fiind, o asemenea tendință ar întruchipa interese de ansamblu, desprinse de cele particulare ale statelor. Ceea ce ar reprezenta un îndemn de a respecta fenomenul sau măcar de a ne raporta cu încredere la el, dacă nu cu speranță. După atâtea tentative de a impune interese particulare, abordări specifice, care au generat de-a lungul istoriei numeroase conflicte, nedreptăți sau umilințe, în sfârșit a venit vremea unor fenomene și preocupări care transcend interesele locale și regionale, care prefigurează o epocă de o anumită armonie sau cel puțin caracterizată prin efortul de a pune de acord interese diverse și de a face acest lucru pornind de la tendințe și abordări „globale“ sau măcar cu o anumită arie de cuprindere.

De îndată ce căutăm să căpătăm o înțelegere mai concretă a noțiunii de globalizare, încep să apară întrebările și nedumeririle. În primul rând, care este raportul dintre globalizare și regionalizare? Vrem, nu vrem, regiunile economice există. Ele sunt îndeobște constituite și pe principii geografice. Ce este până la urmă globalizarea, o tendință situată complet deasupra intereselor zonale, regionale, particulare? Atunci, de unde își trage ea substanța? Cum poate exista o tendință globală (generală, deci) fără să topească în ea interese, opțiuni comune la nivelul regiunilor și statelor? Avem aici de-a face cu o abordare ideologică a globalizării, transformată într-un mit, într-o tendință care nu ar purta în sine interese, opțiuni, valori etc.

Atunci când se analizează mai îndeaproape procesul globalizării și se descoperă faptul că el exprimă și promovează interese și opțiuni ale statelor dezvoltate și cu deosebire ale celui mai avansat în acest moment în lume — SUA —, se concluzionează la fel de pripit: *globalizare egal americanizare*. Autorul american Joseph Nye recunoaște: „ideea că globalizarea înseamnă americanizare este frecventă, dar simplistă“[2].

Și după opinia noastră echivalarea este simplistă — ceea ce nu înseamnă că este lipsită de temei, cum vom încerca să arătăm —, dar, în domeniul social și politic, importantă nu este realitatea propriu-zisă, ci cum percepem noi această realitate, ce reprezentări se formează în mintea noastră în legătură cu un fenomen sau altul. În ultimă instanță, noi operăm cu propriile percepții, cu propriile înțelegeri ale fenomenelor și proceselor. Iată un exemplu edificator al forței acestor reprezentări, independent de fenomenul, faptul, declarația care le-a pus în mișcare. Fostul ministru de externe francez, Hubert Vedrine, promovează o abordare nuanțată a raportului globalizare—americanizare, precizând deschis: „globalizarea nu este împlinirea unui plan american". Numai că el este citat adesea ca un susținător al echivalării globalizare—americanizare. Oferim citatul în întregime, spre a-i da cititorului posibilitatea să-și facă o idee: „Statele Unite — subliniază Vedrine — sunt ca un pește mare care înoată cu ușurință în apele globalizării și le domină. Încă o dată, globalizarea nu este împlinirea unui plan american, chiar dacă marile firme americane au sprijinit-o și au profitat cel mai mult de pe urma acesteia. Este adevărat că SUA au promovat politica comercială a ușilor deschise, care a fost și politica britanică în secolul al XIX-lea. Americanii obțin cele mai multe avantaje din acest proces [de globalizare] din mai multe motive: datorită faptului că globalizarea are loc în limba engleză, că globalizarea este concepută în lumina principiilor economice neoliberale, că americanii impun abordarea lor legislativă, financiară și tehnică și că promovează individualismul."[3]

O altă problemă asupra căreia ar trebui să medităm mai mult este aceea a factorilor care declanșează și alimentează tendința spre globalizare. Și aici intervin interpretări confuze, care duc la percepții deformate; mai devreme sau mai târziu, acestea vor influența evoluția propriu-zisă a globalizării. De ce anume este declanșat acest proces? După opinia noastră, de masive și radicale transformări tehnologice și economice, care instituie, accentuează și consacră interdependența între fenomene, între state, între popoare. Datorită unor evoluții tehnologice, economice, politice, mediatice, *raportul dintre parte și întreg se schimbă radical*; partea nu numai că nu mai poate fi analizată și tratată separat de întreg, care, în cazul nostru, reprezintă economia mondială, lumea de azi în ansamblul ei; ea nu poate fi înțeleasă separat de întreg pentru că trăiește din ce în ce mai mult sub influența, sub presiunea întregului. Dacă vom înțelege astfel lucrurile, avem șanse să identificăm dimensiunea obiectivă a procesului de globalizare, generată de fenomene tehnologice, economice, mediatice care afectează pe toată lumea. Din această perspectivă, Anthony Giddens avea dreptate să sublinieze că globalizarea „afectează SUA așa cum afectează și alte țări"[4]. Că SUA au o poziție particulară în acest proces, iarăși nu încape îndoială. Dar această poziție nu decurge din faptul că globalizarea este strict o proiecție americană, ci pentru că această țară, ca și Anglia în secolul al XIX-lea, se află în prim-planul proceselor desemnate prin termenul de globalizare. Prin poziția pe care o ocupă în domeniul cercetării, tehnologiei, economiei, mass media, SUA valorifică mai bine noua tendință și îi conferă, în același timp, un conținut „american" mai pregnant. Dar nu este nici o îndoială că, dacă Franța ar fi avut poziția SUA, globalizarea ar fi căpătat o mai pregnantă coloratură franceză; așa cum, dacă ne-am imagina că India ar fi astăzi singura superputere a lumii, atunci globalizarea ar fi împrumutat, cu siguranță, un mai pregnant specific indian.

Ni se pare extrem de important să descifrăm aceste lucruri, spre a ne putea reprezenta un adevăr fundamental pentru tema de față. Globalizarea nu este un proces pus la cale de cineva; el prezintă legături de substanță cu fenomene definitorii pentru lumea de azi, cum ar fi modernizarea, extinderea formei democratice de conducere și a economiei de piață, afirmarea unei noi vârste a revoluției tehnologice etc. Globalizarea este cea mai recentă formă pe care procesul modernizării o cunoaște în zilele noastre. Înțeleasă ca ipostază a modernizării, globalizarea ne atrage atenția asupra unui fapt precis: astăzi, dezvoltarea nu poate avea loc decât ținând cont de tendințele și procesele implicate de globalizare.

Strategiile de dezvoltare, prin urmare, vor diferi mult de cele elaborate cu un deceniu sau două în urmă. Astăzi, dezvoltarea înseamnă în primul rând asimilarea noilor tendințe, plierea pe noile procese care alcătuiesc conținutul globalizării, cadrul modernizării. Sunt câteva semnale extrem de dure, evidențiate de evoluțiile din ultima vreme. A fost criza financiară asiatică; a fost mai ales criza din ultimul deceniu a economiei nipone. După ce a înregistrat aproape patruzeci de ani de creștere spectaculoasă, economia japoneză a cunoscut în 1997 și 1998 o creștere negativă. Potrivit anumitor estimări, Japonia a pierdut în acest deceniu 800 de trilioane de yeni; după alte evaluări, pierderile s-ar ridica la peste 11 procente din avuția națională, cea mai mare pierdere de până acum în timp de pace.[5] Ceea ce ne pune în gardă asupra faptului că până și cei mai puternici sunt confruntați cu riscuri imense și sunt nevoiți să opereze schimbări în organizarea internă.

Un proces nou sau un fenomen ciclic?

Globalizarea este tratată uneori ca un fel de politică a „ușilor deschise". Ea înseamnă, precizează Brian Blouet, „deschiderea spațiului național către fluxul liber de bunuri, capital și idei. Globalizarea înlătură piedicile în calea liberei circulații și creează condiții pentru expansiunea comerțului internațional."[6] În acest sens, globalizarea a fost experimentată și în secolele anterioare. Ea este, ca să folosim termenii autorului, un concept anglo-olandez și, mai recent, american, este un produs al puterilor maritime care au avut nevoie în momentele lor de apogeu să promoveze ideea comerțului liber. Astăzi, însă, doar fluxul comercial liber, inspirat de practici neoliberale, nu mai este suficient. De aceea, Brian Blouet precizează: „comerțul liber este numai una dintre libertăți, care mai cuprind libertatea cuvântului, libertatea credinței, o presă liberă, dreptul de asociere liberă și dreptul la contestare"[7].

Elementele semnalate mai sus fac parte, neîndoielnic, din substanța procesului de globalizare. Extinderea democrației ca model de organizare socială este un proces benefic. La fel, introducerea, în unele locuri, sau extinderea, în altele, a mecanismelor economiei de piață. Rezervele noastre se referă la altceva. Se poate, în felul acesta, ajunge ușor la concluzia că globalizarea este un fel de export de valori și sisteme. Democrația nu poate fi exportată, cum pare să sugereze autorul citat mai sus. Ea nu este opera unui proces de convertire peste noapte, ci *produsul unei evoluții*. Ea trebuie construită în lumina unor parametri, pornind de la anumite valori. Se pot prelua

mecanisme și experiențe, dar substanța democrației provine dintr-un anumit standard de viață, dintr-un anumit nivel de instruire, dintr-un atașament real față de opțiuni și practici democratice.

Concomitent, o asemenea tratare simplifică lucrurile, poate inaugura o abordare oarecum retorică a problemei și, mai presus de toate, prezintă riscul de a transforma globalizarea într-un panaceu: promovăm globalizarea și rezolvăm problemele lumii. Or globalizarea implică o sumedenie de interogații a căror gravitate nu poate scăpa analizei. Globalizarea autentică implică un subiect, care nu poate fi decât comunitatea internațională. Care este identitatea acestei comunități și care sunt instituțiile în măsură să o reprezinte și să o exprime? Întrucât promovează ideea libertății sub diferitele ei forme, globalizarea trebuie ea însăși să se supună acestei cerințe: să fie acceptată, asumată, și nu impusă.

Există o adevărată dispută în literatura de specialitate: globalizarea este un fenomen nou sau, dimpotrivă, el poate fi întâlnit sub diferite forme de-a lungul timpului? Discuția ar putea fi considerată „de cabinet". Nu este așa, pentru că din cele două poziții decurg concluzii diferite, orientări practice deosebite.

Louis Uchitelle precizează: când ajungem la globalizare, secolul XX se încheie pe o notă de *déjà vu*: economiile lumii sunt tot atât de interdependente astăzi ca și în 1913.[8] Joseph Nye consideră că întâlnim manifestări ale globalizării pe tot parcursul istoriei. De pildă, el consideră că răspândirea diferitelor epidemii este o formă de interdependență și exprimă „cea mai veche formă de globalizare"[9]. Martin Wolf apreciază că cea mai semnificativă migrație demografică din epoca modernă a avut loc în secolul al XIX-lea și ea poate fi privită ca o formă de „globalizare socială". În secolul al XIX-lea, circa 60 de milioane de europeni s-au îndreptat spre cele două Americi, spre Oceania și Africa. Statisticile vorbesc și de migrația voluntară a 10 milioane de ruși spre Asia Centrală și Siberia. De asemenea, circa 12 milioane de chinezi și 6 milioane de japonezi au migrat către Asia de Sud-Est și America. Vârful acestui proces a fost atins în ultimul deceniu al secolului respectiv, când populația SUA a crescut numai pe seama imigranților cu 9%, populația Argentinei cu 26%, a Australiei cu 17%. Prin contrast, peste un secol, SUA erau singura țară spre care se îndreptau valuri semnificative de populație, imigranții contribuind în anii '90 la creșterea cu 4 procente a populației acestui stat.[10]

Autorii care consideră că globalizarea nu este un fenomen în întregime nou, că el s-a manifestat și în secolul al XIX-lea, când Anglia reprezenta prima putere a lumii, aduc un argument care nu poate fi trecut cu vederea. Globalizarea este adesea exprimată printr-o cifră precisă: *ponderea comerțului internațional în cadrul PIB-ului mondial*. Adepții acestei interpretări subliniază că în 1913, ultimul vârf al globalizării comerțului internațional din perioada istorică dominată de Anglia, ponderea acestuia în PIB-ul mondial era de 14%.[11] După aceea, au venit Primul Război Mondial, marea depresiune economică, cel de-al Doilea Război Mondial, când volumul comerțului internațional și ponderea sa în cadrul PIB mondial au fost modeste. De-abia din 1953 a început procesul de revenire. În 1953, ponderea comerțului global în PIB-ul mondial era de 6%, în 1971 de 9%, pentru ca la mijlocul anilor '90 aceasta să se cifreze la 15%. Omenirii i-au trebuit 70 de ani ca să ajungă la o pondere a comerțului internațional în PIB-ul mondial pe care o atinsese deja înainte de Primul Război Mondial.

Chiar dacă prezintă cifre ușor diferite, Paul Hirst și Grahame Thompson descriu un proces similar, cu momentul său de maxim în anii dinaintea Primului Război Mondial, moment egalat abia către sfârșitul secolului.

Ponderea în PIB a comerțului cu produse manufacturate, în prețuri curente (exporturi și importuri combinate), 1913, 1950, 1973 și 1995

	1913	*1950*	*1973*	*1995*
Franța	35,4	21,2	29,0	36,6
Germania	35,1	20,1	35,2	38,7
Japonia	31,4	16,9	18,3	14,1
Olanda	103,6	70,2	80,1	83,4
Marea Britanie	44,7	36,0	39,3	42,6
SUA	11,2	7,0	10,5	19,0

Sursa: Paul Hirst, Grahame Thompson, *Globalization in Question. The Intenational Economy and the Possibilities of Governance*, Polity Press, Cambridge UK, 1999

Tabelul surprinde prin cifrele oferite. Potrivit acestor date, ponderea comerțului în volumul PIB era mult mai mare în 1913 decât în 1973. Chiar și în 1995, Japonia și Olanda nu atinseseră deschiderea din 1913. Singurul stat care, la mijlocul deceniului trecut, era mult mai deschis decât în 1913 era SUA.

Mai importantă într-un fel este concluzia pe care Bai Gao o trage din analiza celor două perioade de afirmare a globalizării (1870-1913 și cea inaugurată în 1953). Creșterea ponderii comerțului în cadrul PIB nu este un fenomen structural, ci unul instituțional; cu alte cuvinte, un proces reglementat, sprijinit de anumite instituții, bazat pe anumite standarde. În perioada 1870-1913, acest cadru instituțional era asigurat de sistemul monetar bazat pe aur (care presupunea convertibilitatea lirei sterline și a altor monede internaționale importante în aur) și de diferite tratate internaționale privitoare la tarife. Atât sistemul monetar, cât și regimul comerțului erau sprijinite de puterea numărul unu a momentului, Marea Britanie — Banca Angliei fiind instituția-cheie în reglementarea activității comerciale internaționale.

Prăbușirea nu a intervenit întâmplător. În 1914, sistemul monetar bazat pe aur a intrat în colaps. După aceea, a izbucnit Primul Război Mondial, cele două evenimente punând capăt, cum spunea John Keynes, unui „episod extraordinar în progresul economic al lumii“[12].

Revenirea de după cel de-al Doilea Război Mondial este asociată tot cu o conjunctură instituțională: stabilirea sistemului Bretton Woods și a GATT. În centrul sistemului Bretton Woods se situa prevederea potrivit căreia țările membre ale Fondului Monetar Internațional urmau să stabilească și să mențină paritatea monedelor lor naționale; întreaga activitate GATT pornea de la clauza națiunii celei mai favorizate, potrivit căreia fiecare negociere tarifară realizată la întâlnirile GATT se extindea automat asupra tuturor membrilor organizației. Din 1995, GATT s-a transformat în Organizația Mondială a Comerțului (WTO).

Ni se pare mai corect din punct de vedere teoretic, dar și oportun din punct de vedere practic să ne concentrăm pe fenomenele noi ale globalizării, să avem în vedere cu deosebire consecințele diferite produse de întâlnirea dintre diferitele tendințe și procese care caracterizează globalizarea. Anthony Giddens avea dreptate să constate: „globalizarea, așa cum am cunoscut-o până acum, este în anumite privințe nu numai nouă, ci și revoluționară“[13].

Rezultat al unor transformări tehnologice de tip seismic

Noutatea fenomenului este dată în primul rând de apariția unor fenomene noi. Care ar fi acestea? După părerea lui Giddens, „diferența cea mai semnificativă constă în volumul fluxurilor financiare și de capital“[14]. O economie mondială care gestionează electronic banii nu-și găsește corespondent în perioadele anterioare. Apoi, cu totul nouă este rapiditatea cu care se transmit informațiile astăzi; comunicarea instantanee nu înseamnă doar faptul că știrile și informațiile sunt transmise imediat, ci chiar modificarea texturii vieții noastre, transformarea mediului în care ne formăm, a sistemelor referențiale în care judecăm.

Sunt, într-adevăr, două domenii de mare importanță. Vom reveni asupra lor. Considerăm însă că nu vom înțelege pe deplin impactul acestor domenii dacă nu ne vom referi mai întâi la prefacerile seismice din domeniul tehnologic, cele care au făcut posibile transformările din domeniul financiar și comunicațional.

Ascensiunea globalizării se asociază în multe abordări cu evoluția tehnică spectaculoasă din ultimele decenii. Tipică în acest sens ni s-a părut a fi perspectiva conturată de către Jay R. Mandle și Louis Ferleger în prefața la lucrarea *Dimensions of Globalization*, un volum de sine stătător dedicat de *Analele Academiei Americane de Științe Politice și Sociale* acestei teme. Este important să subliniem o asemenea perspectivă, întrucât ea este abordată uneori în treacăt sau tratată superficial, majoritatea autorilor preferând să se concentreze asupra dimensiunilor politice ale globalizării — subiect fără îndoială mai tentant și de mai mare impact.

Și, totuși, fără înțelegerea suportului tehnic al globalizării ne scad șansele de a descifra componenta obiectivă a acestui proces și, mai ales, faptul că el afectează toate țările, și toate statele lumii sunt nevoite să elaboreze strategii specifice de adaptare la noua tendință și de valorificare a potențialului său.

Globalizarea ne trimite prin natura termenului la o dimensiune fizică, geografică, ea desemnând un proces sau o suită de procese care sunt nu numai prezente la nivelul întregului glob, ci care *domină* sau încep să domine activitatea la scară planetară. Fără îndoială, nu putem vorbi de globalizare, ca tendință, ca rezultat, fără a lua în considerație prefacerile tehnologice care ne-au eliberat de tirania distanțelor, ne-au permis să dispunem în momentul de față de o „rețea geografică a interacțiunii umane“ și să comunicăm aproape instantaneu orice operație sau orice informație în orice parte a globului. „Comprimarea timpului și spațiului“, „suspendarea distanțelor“ pe care le implică globalizarea sunt rezultatul unor prefaceri generate de afirmarea complexului de tehnologii microelectronice și informatice, a biotehnologiilor și a noii științe a materialelor.[15] Răspândirea acestor tehnologii, extinderea și generalizarea noilor rețele

informatice au creat nu numai instrumentele de comunicare rapidă, ci au și consacrat interdependența dintre țările, regiunile și puterile globului. Numai pe această bază a devenit posibilă globalizarea.

Pornind de la infrastructura nouă și cu totul diferită, autorii studiului citat consideră că globalizarea este un fenomen „istoricește unic", că a vorbi despre tendințe de globalizare în secolul al XIX-lea înseamnă a estompa caracterul unic generat de noua bază tehnologică. Concluzia subliniată de Jay Mandle și Louis Ferleger apare limpede: globalizarea reprezintă ultima etapă în evoluția economiei moderne. Declanșat în urmă cu peste două sute de ani, procesul de modernizare s-a asociat strâns cu diferite stadii ale revoluției tehnologice. Noutatea etapei pe care o parcurgem este conferită de „noua revoluție tehnologică" și de potențialul ei de progres, pe care, de multe ori, nici nu îl aproximăm.

Lester Thurrow distinge două etape, două valuri în evoluția globalizării, considerată un fenomen specific ultimelor decenii ale secolului XX. Prima etapă a avut loc în anii '50, '60 și '70. Caracteristica ei principală ar fi aceea că a fost condusă de guverne, ghidată de decizii politice. Substanța procesului era asigurată de aranjamente comerciale menite să diminueze taxele și, deci, și costurile produselor respective. Acordul General pentru Tarife și Comerț (GATT) urmărea de fapt să asigure un regim comercial liber și global pentru statele capitaliste. În toată această perioadă s-au adoptat măsuri importante pentru liberalizarea comerțului, care au reprezentat tot atâția pași în realizarea unui „capitalism integrat".

Multinaționalele – actorii noului val al globalizării

Al doilea val al globalizării, afirmat cu putere în anii '90, se deosebește prin câteva caracteristici. El are la bază afirmarea unor tehnologii (microelectronica, computerele, robotica, telecomunicațiile, noile materiale și biotehnologia). Este rezultatul „unei transformări tehnologice de tip seismic", care a și generat un nou tip de economie, economia bazată pe cunoaștere (*knowledge-based economy*). Actorii noului val nu mai sunt guvernele, ci corporațiile, marile companii care acționează la nivel global. Ele au realizat forța noilor tehnologii, ele le-au promovat, ele sunt noii vectori de progres. Deja procesul este scăpat de sub controlul guvernelor. Iată cum îl descrie L. Thurrow: „Al doilea val al globalizării nu este un proces pe care guvernele să-l poată porni sau opri, accelera sau încetini; ele nu pot nici măcar să aleagă dacă vor sau nu să participe la el. Țările subdezvoltate pot opta — pot refuza să furnizeze forța de muncă și infrastructura necesare pentru participare —, dar aceasta înseamnă implicit abandonarea propriului proces de dezvoltare. Nu există altă cale de a atinge prosperitatea. Țările dezvoltate nu pot nici măcar opta. Ele au trecut deja de punctul de la care se mai pot întoarce. Corporațiile lor s-au angajat într-o economie globală, s-au restructurat deja pentru a se adapta acestei economii globale și nu se pot întoarce să servească doar economiile naționale, chiar dacă ar dori acest lucru."[16]

Oricât de importante ar fi salturile tehnologice, ele nu se pot răspândi, ele nu pot fi mai ales valorificate dacă nu sunt însoțite de un salt în educație, în nivelul de pregătire

al populației. Acest salt s-a făcut sau este pe cale să se facă în cele mai multe dintre țările în curs de dezvoltare. Ceea ce explică și rolul tot mai important pe care acestea îl joacă pe piața internațională. De la China la Egipt, de la India la Etiopia, de la Pakistan la Filipine, statele în curs de dezvoltare au ridicat mult nivelul de alfabetizare și instruire a populației, au dezvoltat strategii de pătrundere pe piața internațională, și-au sporit considerabil puterea în comerțul internațional și folosesc adesea cu inteligență piața internațională pentru propria industrializare.

Ceea ce atrage atenția în acest al doilea val este schimbarea raportului dintre corporații și stat. Statul de unde provin și statul în care încearcă să-și plaseze activitățile. De unde vine forța ieșită din comun a corporațiilor multinaționale? Din faptul că ele dețin un fel de *monopol al cercetării și al tehnologiilor de vârf*. În felul acesta, ele sunt dorite de către oricine vrea să progreseze, să se apropie cel puțin de un anumit stadiu de prosperitate. De aceea, corporațiile multinaționale dețin un avantaj extrem de important în negocierile cu diverse state. Știu că ele aduc tehnologia de ultimă oră, purtătoare de progres, aducătoare de prosperitate și își impun propriile condiții. „Pentru că statele au mai mare nevoie de corporații decât corporațiile de state, raportul de forțe dintre guverne și corporațiile multinaționale s-a schimbat în favoarea corporațiilor.“[17] Companiile aduc cu ele câteva atuuri cardinale: tehnologie, piețe, furnizând, totodată, rețelele de distribuție. Conștiente de atuurile de care dispun, nu numai că nu plătesc taxe guvernelor, dar pretind ele taxe de la guverne în schimbul facilităților asigurate. Israelul a plătit firmei Intel 600 de milioane de dolari pentru a dezvolta pe teritoriul său activități de profil iar Brazilia a oferit firmei Ford 700 de milioane de dolari pentru a crea o sucursală în această țară. Statele pot refuza să facă asemenea oferte financiare avantajoase. Numai că, în acest caz, corporațiile multinaționale își pot muta sucursalele în altă parte.

Schimbarea despre care este vorba nu se limitează doar la statele în curs de dezvoltare. Există o adevărată competiție pentru curtarea firmelor de prestigiu, competiție în care sunt antrenate și statele dezvoltate. Potrivit aceluiași autor american, populația din Alabama și Carolina de Sud a trebuit să suporte sume mari acordate firmelor BMW și Mercedes pentru a dezvolta sucursale pe teritoriul lor, așa cum Marea Britanie, Germania, Norvegia au scăzut considerabil taxele pentru companiile care căutau deja locații în țări cu condiții mai avantajoase.

O privire mai aplicată asupra volumului de vânzări al corporațiilor și mărimea PIB-urilor diverselor țări arată că 51 dintre cele mai mari o sută de entități economice sunt de fapt corporații și numai 49 sunt țări. Atunci globalizarea servește interesele cui, ale țărilor sau ale marilor corporații? Dacă avem în vedere faptul că marile corporații aparțin tot marilor țări, o să ajungem la concluzia că, de fapt, globalizarea servește primei treimi a lumii dezvoltate, care își impune regula. De aceea, în ultimul timp se vorbește despre globalizarea de sus, aceea promovată de marile corporații.

Deținând 70% din comerțul mondial, companiile multinaționale au sporit investițiile directe în străinătate cu aproximativ 15% anual în anii ’90. Capacitatea lor de a dispersa procesele productive și fazele elaborării unui produs prezintă mai multe avantaje. Să luăm un exemplu: firma Nike subcontractează toată producția sa la 75.000 de muncitori din China, Coreea de Sud, Malayezia, Thailanda și Taiwan. În felul acesta,

ea trece mai ușor peste condițiile puse de sindicate și alte organisme din fiecare țară; controlează procesul de asamblare și de distribuție, în timp ce diferitele țări se specializează pe anumite operații, dar nu au imaginea ansamblului; beneficiind de forță de muncă ieftină, companiile multinaționale devin puterile financiare și comerciale dominante ale momentului.

Corporațiile multinaționale versus *țări: o comparație*

Țara	*PIB (miliarde USD)*	*Corporația*	*Vânzări (miliarde USD)*
Danemarca	174.363	General Motors	176.558
Polonia	154.146	Wal-Mart	166.809
Africa de Sud	131.127	Exxon Mobil	163.881
Israel	199.068	Royal Dutch/Shell	105.366
Irlanda	84.861	IBM	87.548
Malayezia	74.634	Siemens	75.337
Chile	71.634	Hitachi	71.858
Pakistan	59.880	Sony	60.052
Noua Zeelandă	53.622	Honda Motor	54.773
Ungaria	48.355	Credit Suisse	49.773

Sursa: *Sales Fortune*, 31 iul. 2000, in Manfred B. Steger, *Globalization. A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York, 2003, p. 49

Actorii economici internaționali au devenit, indiscutabil, firmele multinaționale. Este tot atât de adevărat că acestea nu lucrează total independent de statul pe teritoriul cărora au luat naștere și unde au locațiile principale. Statele respective au cedat către firmele lor majoritatea activității comerciale pe care, altădată, o desfășurau ele înseși. De pildă, 80% din comerțul SUA este derulat de către companiile multinaționale. Și această proporție nu este deloc o excepție. Majoritatea statelor dezvoltate lucrează prin intermediul acestor „brațe" specializate, performante și care obțin cote enorme de profit. Ele nu sunt responsabile doar cu activitatea comercială propriu-zisă, deși rolul lor în această privință este covârșitor: la mijlocul deceniului trecut, volumul vânzărilor interne și internaționale prin intermediul acestor firme era de peste 7 trilioane de dolari, în condițiile în care totalul comerțului mondial nu depășea 5,2 trilioane. Ele controlează, deopotrivă, fluxul investițiilor directe și procese productive caracterizate, îndeobște, prin modernitate și eficiență. Circa 60% din activitatea multinaționalelor se asociază cu producția, 37% cu serviciile și doar 3% cu sectorul primar.[18]

Un proces care trebuie tratat și înțeles prin consecințe

Noi cu adevărat în procesul globalizării de astăzi sunt *consecințele intersectate* pe care le induce întâlnirea dintre fenomene noi, sau dintre fenomene clasice, dar care cunosc faze calitative distincte de evoluție. Deci avem de-a face cu o realitate nouă,

configurată de confluența unor procese. Este foarte important să înțelegem caracterul complex al globalizării, fără de care nu putem să ne reprezentăm cât de cât exact fenomenul și evoluția sa. Autorii care susțin că putem găsi suficiente precedente istorice ale procesului de astăzi procedează la o reducție care, până la urmă, deformează lucrurile; ei privesc globalizarea printr-o singură dimensiune. Atunci este mult mai ușor și mult mai simplu să aflăm precedente. Dacă avem în vedere migrația ca dimensiune a globalizării, atunci descoperim cu ușurință faptul că, în secolul al XIX-lea, migrația europenilor către alte continente a avut o amploare mult mai mare decât în secolul XX. Imediat am descoperit un precedent.

Dacă avem în vedere globalizarea în dimensiunea sa comercială, vom găsi că ponderea comerțului mondial în 1913 era egală cu cea din 1995. Alt precedent. Lăsăm la o parte faptul că de atunci comerțul mondial a cunoscut o evoluție rapidă. În 1995, GATT a fost conceput sub o altă formă, menită să stimuleze mai puternic schimburile comerciale. De când ființează noul organism al comerțului mondial — OMC —, ponderea acestei activități în PIB-ul mondial a crescut de la 15% la 25%.[19] Analiza evoluțiilor diferitelor state în această privință iarăși ne spune lucruri semnificative. În general, statele avansate au dezvoltat mai mult comerțul și au făcut din activitatea de import-export o sursă de creștere a PIB. De pildă, importurile și exporturile au adăugat în 1995 în cazul Marii Britanii 55% la PIB, față de 44% în 1912. În cazul Franței, 43% față de 33% în 1912. În cazul Germaniei, 46% față de 38% în 1912. Singurul stat care nu urmează această evoluție este Japonia, unde ponderea comerțului în PIB chiar a scăzut față de 1912. Printre cele cinci cele mai dezvoltate economii ale lumii, țara care a consemnat într-adevăr un salt în această privință este SUA, care în 1910 înregistra o contribuție de 11% a activității de import-export în ponderea PIB, iar în 1995 de 24%. Ceea ce, așa cum remarca și Martin Wolf, ar putea explica de ce activitatea de import-export este o temă mult mai dezbătută în America decât în alte țări.[20]

Important este să ne reprezentăm globalizarea în complexitatea sa. Din această perspectivă, Giddens respingea raportările stereotipe la procesul globalizării doar în termeni economici. „Aceasta este o greșeală. Globalizarea este politică, tehnologică și culturală, la fel cum este economică."[21]

O altă noutate care marchează astăzi procesul de care ne ocupăm este conștiința globalizării, construită, în principal, prin intermediul media, dar alimentată în mare măsură de faptul că astăzi simțim interdependența. Ne preocupă ceea ce se întâmplă în lume nu numai din dorința de a cunoaște, dintr-o curiozitate în sine: ne preocupă și pentru că știm că ceea ce se întâmplă într-o parte sau alta a lumii ne afectează într-un fel sau altul. Este pe cale să se formeze un humus psihologic al globalizării — și nu neapărat doar la elite —, produs de *experiențele trăite ale interdependențelor*. Media au accelerat acest proces, l-au înfățișat în diferite feluri, dar nu s-au substituit interdependenței propriu-zise; ele doar au luminat-o, au reflectat-o, au consacrat-o.

Braudel remarcă în legătură cu capitalismul un fapt extrem de instructiv pentru ceea ce ne preocupă acum: capitalismul prinde viață într-un loc atunci când un număr suficient de mare de oameni sunt afectați de piața capitalismului. Lucrurile nu stau diferit în cazul globalizării. Astăzi, un număr din ce în ce mai mare de oameni simt presiunile, constrângerile și oportunitățile globalizării pe diferite căi: participând la

creșterea în importanță a comerțului mondial, beneficiind de democratizarea tehnologiilor în domeniul finanțelor, informațiilor etc., resimțind faptul că economia lucrează din în ce în ce mai mult sub influențe planetare. Fie că aparținem unei țări mai bogate sau mai sărace, fie că suntem pe un continent sau altul, trăim din ce în ce mai vizibil în lumina acestei interdependențe. Conexiunile nu mai reprezintă doar o temă de dezbatere academică, ci se convertesc într-un sentiment aproape dominant. Indiferent cum ne raportăm la el, dacă îl acceptăm sau îl respingem, el reprezintă un element de construcție a ființei noastre sociale, politice și culturale.

În sfârșit, de aici decurge o altă trăsătură a globalizării: ea nu mai este abordată ca un subiect academic, ci *tratată prin consecințe*. Această schimbare în procesul de receptare are o explicație precisă: riscurile care decurg din extinderea procesului de globalizare nu sunt teoretice. Ceea ce ne trimite la cel puțin două seturi de probleme, ambele cu încărcătură politică: cum este percepută globalizarea și care sunt consecințele sale practice pentru viața oamenilor.

Noul proces nu mai este asociat cu „marile sisteme“, ci cu viața de zi cu zi; nu mai este undeva departe, ci ne însoțește propria existență și o influențează.

Globalizarea inaugurează o epocă de severă inegalitate

Cei mai mulți dintre autorii care se ocupă de globalizare semnalează faptul că beneficiile acesteia rămân inegal distribuite. Cum o să arătăm pe parcursul analizei, *globalizarea generează inegalitate*. Atunci, studiul globalizării este o datorie, în primul rând din partea celor amenințați să culeagă „roadele“ inegalității. Nu poți diminua și cu atât mai mult înlătura consecința negativă dacă nu cunoști din vreme procesul și nu adopți din timp măsuri adecvate. A continua să tratăm globalizarea, simplu, ca „americanizare“ este contraproductiv. Transnaționalizarea piețelor implicată de globalizare nu este un lucru cu care se poate glumi. Afirmarea a ceea ce Lester Thurrow numește „*brain-power industries*“ (industriile bazate pe inteligență) ridică întrebarea capitală: cum pot țările în curs de dezvoltare să participe la acest nou tip de putere industrială?

Deci globalizarea reprezintă nu numai un proces extrem de important, ci și o adevărată provocare pentru țările dezvoltate și în curs de dezvoltare. Ea va inversa ierarhiile, va transforma cu rapiditate modelele de dezvoltare și-i va impune drept beneficiari pe cei care au știut să o studieze mai din vreme și să se replieze cu promptitudine și inteligență.

Globalizarea ca proces din ce în ce mai important al lumii contemporane suscită discuții vii, alimentează interpretări și poziții uneori chiar antitetice. Există, pe de altă parte, o sumedenie de reproșuri, obiecții, abordări critice ale acestui proces, bazate pe cifre și date reale, care nu pot fi puse la îndoială. Ele ridică semne de întrebare majore privind direcția procesului, valorile pe care le servește acesta, conotația lui politică și socială. Primul și cel mai important în această privință se referă la „sâmburele inegalitar“ al globalizării, la distribuirea inegală a beneficiilor.

„Economia bazată pe cunoaștere“ răspândește și accentuează, după opinia lui Lester Thurrow, inegalitățile. Inegalitățile între veniturile salariale, inegalitățile între firme și chiar inegalitățile între țări. Noul tip de economie inversează tendințele în direcția

apropierii veniturilor, caracteristice perioadei anterioare, și inaugurează o epocă dominată de inegalitate.

Inegalități mai întâi la nivelul salariilor. Statisticile arată că *veniturile capitalului cresc*, pe când *cele ale forței de muncă scad*. Explicația ar putea fi găsită în faptul că forța de muncă este mai abundentă comparativ cu capitalul la nivel global decât în interiorul statelor dezvoltate. În mod similar se prezintă lucrurile când ne raportăm la calificarea salariaților. Salariații cu înaltă calificare vor câștiga mai mult, cei cu calificare mai modestă, mai puțin. Iarăși, nu este surprinzător, întrucât la nivel global oferta de muncitori necalificați o depășește cu mult pe cea de muncitori calificați, solicitați de tehnologia modernă.

Crizele financiare (Mexic — 1992, Asia de Est — 1998) au arătat la rândul lor că nivelul de armonizare dintre salarii din perioadele anterioare nu a mai fost atins. Crizele au trecut, dar ele au lăsat ca moștenire o discrepanță mai mare între nivelurile de salarizare.

O asemenea tendință caracterizează toate statele, indiferent de nivelul lor de devoltare. Nivelul salariilor nu a scăzut în termeni absoluți, dar s-au accentuat diferențele dintre salariile de top și cele modeste. Concomitent, fondurile bugetare la nivel federal s-au redus drastic. La nivel european, situația în domeniul salariilor este asemănătoare. Inegalitățile se accentuează și la nivelul firmelor. Cele mai puternice devin și mai puternice, iar cele slabe dețin o parte din ce în ce mai redusă din piață sau chiar dispar. Corporațiile multinaționale au două opțiuni: să devină actori dominanți la nivel global ori să devină foarte specializate, să ocupe o nișă importantă pentru evoluția tehnologică. „Firmele naționale de mărime medie sunt condamnate la dispariție.“[22]

În industria de automobile, de pildă, se consideră că în momentul în care valul actual de globalizare se va consolida, doar șase firme mari se vor menține și își vor consolida pozițiile. Patru sunt deja cunoscute: Volkswagen, Toyota, Ford și General Motors. Pentru a rămâne în cursă, Daimler-Benz a cumpărat Chrysler, iar Renault — Nissan. Volvo sau Saab, de exemplu, au puține șanse să rămână ca firme de sine stătătoare. Și continuă Lester Thurrow: „cum să supraviețuiască Fiat, Hyundai și Peugeot?“

Aceeași tendință o regăsim, după aprecierea autorului american, și la nivelul statelor. Țările care țin cont de procesul globalizării își construiesc strategii adecvate și valorifică în propriul beneficiu noile tendințe (cazul Chinei). Cele care tratează în mod tradițional evoluția economică a lumii rămân în urmă (Africa). În interiorul aceluiași continent — Asia, America de Sud — se accentuează decalajele dintre cele mai dinamice state și cele care îmbrățișează abordările clasice. A crescut cu aproximativ o treime decalajul în domeniul veniturilor dintre SUA și Canada.

Dacă urmărim raționamentul lui Lester Thurrow, se creează, de fapt, două tipuri de raporturi problematice. Primul se referă la relația dintre companii și guverne. Este adevărat că marile companii multinaționale au devenit atât de bogate, de influente, încât dispun de un potențial de cercetare puternic și independența lor față de guverne s-a accentuat. Totuși, autorul american supralicitează atunci când consideră că raportul pur și simplu s-a inversat în favoarea companiilor. Pătrunderea pe piețele lumii nu este lucrul cel mai ușor. Iar companiile folosesc influența guvernelor în această direcție.

Altminteri, nu ne explicăm de ce Kohl a mers în vizită în China însoțit de un foarte numeros grup de oameni de afaceri. Nici faptul că guvernul SUA sprijină de câte ori poate — și este normal să fie așa — marile firme americane. Până la urmă, consecința acestui proces este în plan politic. Mai curând credem că avem de-a face cu un proces invocat, menit să absolve statele de răspunderea pe care o poartă în această privință. Nu negăm faptul că marile firme au un rol mai important astăzi. Dar nici nu se poate trece cu vederea existența *tandemului strategic* dintre marile companii multinaționale și stat.

Al doilea registru este alcătuit din raporturile dintre instituțiile globale care ar putea reglementa tendințe și procese la nivel global și guvernele naționale. „Un guvern global ar putea reglementa instituții financiare globale, dar nimeni, și cu atât mai puțin SUA, nu ar fi dispus să confere unei autorități globale puterea de a reglementa direct și de a controla propriile sale instituții financiare.“[23] Atunci din ce se constituie substanța globalizării? Doar din independența — reală, între anumite limite — a corporațiilor multinaționale? La nivel retoric, globalizarea este prezentată ca o tendință obiectivă, desprinsă de interese particulare sau regionale. În fond, păstrând, neîndoielnic, un caracter obiectiv, globalizarea promovează interese și valori ale celor mai puternici din punct de vedere tehnologic și economic, fie că este vorba despre state sau despre firme.

Poziția lui Thurrow nu este una particulară. Nu există studiu mai important pe tema globalizării care să nu semnaleze într-un fel sau altul inegalitățile pe care acest proces le generează la nivelul lumii de astăzi. Dacă vom urmări mai atent dispunerea fluxurilor economice și intensitatea lor, va rezulta un *decupaj geografic* al globalizării extrem de instructiv. Există ceea ce Hirst și Thompson numesc țările care alcătuiesc Triada, sau triunghiul geo-economic: SUA, Uniunea Europeană, Japonia. Numai statele din acest triunghi au asigurat în prima parte a deceniului trecut 60% din fluxurile investițiilor directe, 66% din comerț și 75% din PNB mondial.[24] În jurul fiecăruia dintre cele trei centre de putere se formează un ciorchine de state-satelit; beneficiind de poziția lor de vecinătate geografică, acestea primesc mai multe investiții, sunt mai puternic integrate în circuitele globalizării și, prin urmare, beneficiază mai mult de roadele acesteia (vezi schema de pe pagina următoare).

În cele relatate mai sus sunt cuprinse două aspecte. Cel al inegalității, dar și un altul, care proiectează o nouă lumină asupra raportului regionalizare-globalizare. Cifrele arată că activitatea comercială este mult mai intensă între statele care alcătuiesc Triada, apoi între puterile economice din cadrul acesteia și statele-satelit (vezi harta 29). Ceea ce ilustrează formarea unor centre, a unor regiuni de intensă activitate comercială care, prin însăși existența lor, împing într-un plan secund integrarea globală pe care o presupune globalizarea. Deci Uniunea Europeană promovează legături mult mai strânse mai întâi între statele membre ale Uniunii și, apoi, între acestea și statele din estul Europei sau din Africa de Nord. SUA au cele mai intense relații cu statele din NAFTA și, apoi, cu cele din America Latină și din Asia. Japonia cu statele din Asia de Est, mai ales în ceea ce privește investițiile.

În cadrul statelor din Triadă trăiește 14,5% din populația lumii, dar această populație a atras, cum am mai spus, 60% din investițiile directe din lume. Iar investițiile generează, după cum se știe, fluxuri productive moderne și prosperitate. Inegalitatea

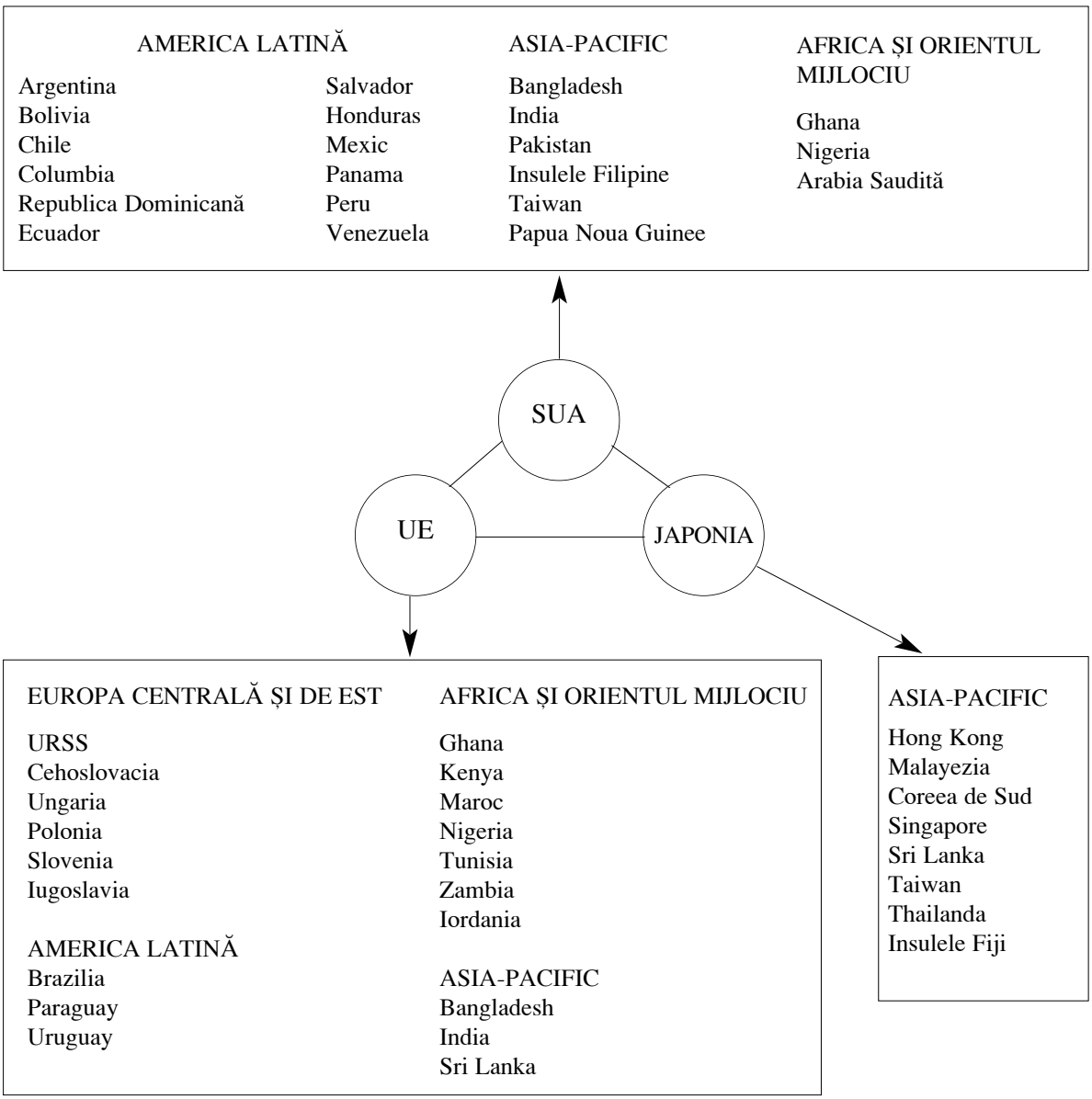

Sursa: Paul Hirst, Grahame Thompson, *Globalization in Question. The Intenational Economy and the Possibilities of Governance*, p. 120

pe care o induce o asemenea repartiție nu mai trebuie subliniată. Situația apare modificată, dar nu foarte mult, dacă luăm în considerare și țările-satelit de care aminteam. Deși nu dețin decât 32% din populația lumii, ele primesc, potrivit autorilor citați, 73% din fluxurile investiționale care nu se consumă în cadrul Triadei. Dacă vom cumula statele din cadrul Triadei cu cele satelit, atunci va rezulta că 46% din populația lumii primește 84% din investițiile directe (vezi harta 29). Calculul nu este în întregime fidel, deoarece cuprinde și China, care are o populație de peste un miliard. Este evident că de fluxurile investiționale atrase de această țară beneficiază, în principal, cele opt provincii de pe coastă și provincia Beijing. Restul populației lumii, cuprinsă între 54% și 70%, nu mai atrage decât 16% din investiții. Evident, situația din domeniul investițiilor perpetuează aceleași decalaje în domeniul comerțului sau al nivelului de trai. Încât întrebarea care se ridică este, după cum mărturiseau și autorii citați: cât timp va putea continua o asemenea inegalitate severă?

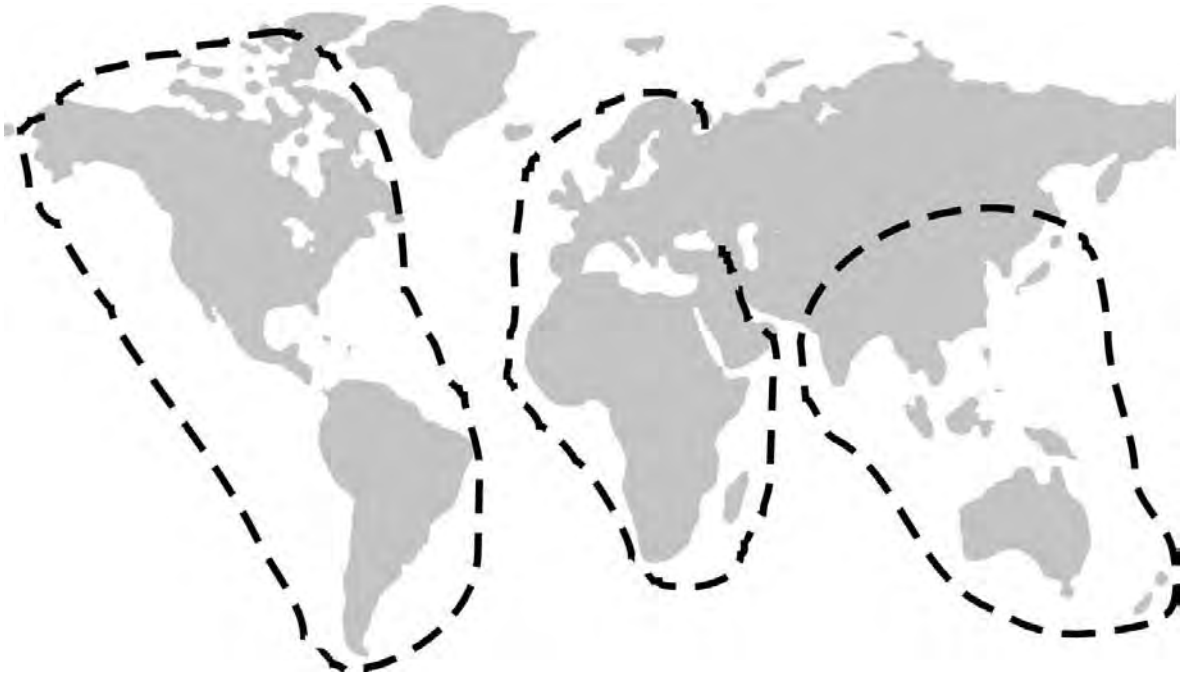

Harta 29: Triada geo-economică SUA, Uniunea Europeană, Japonia

Inegalitatea de venituri pe care o induce globalizarea este menționată și de un document al ONU.[25] Raportul dintre veniturile cincimii celei mai bogate a lumii raportate la veniturile cincimii celei mai sărace a evoluat astfel: de la 30:1 în 1960 la 61:1 în 1991 și la 86:1 la sfârșitul anilor '90. În același timp, veniturile primilor trei oameni cei mai bogați din lume depășesc venitul cumulat a 600 de milioane de persoane care trăiesc în cele mai sărace țări ale lumii[26].

Problema inegalităților între națiuni va trebui să facă obiectul unor politici speciale și al unei strategii globale menite măcar să prevină adâncirea decalajului dintre țări, dacă nu să-l reducă. Avinash Persuad[27] semnalează o corelație extrem de instructivă pentru problema pe care o discutăm. SUA, Japonia și Germania au, în medie, spune autorul citat, 3.805 cercetători și ingineri la un milion de locuitori. De 31 de ori mai mult decât Malayezia, Thailanda și Brazilia, care au 121 de cercetători și ingineri la un milion de locuitori. Raportul PIB pe cap de locuitor între aceste două grupe de țări este de 3 la 1. Într-o economie care are drept principală sursă de evoluție cunoașterea, *stocul de cunoaștere este fundamental pentru dezvoltare*. Să mai insistăm puțin asupra corelației semnalate de către autorul american. Între state cu diferite niveluri de dezvoltare există în primul rând un decalaj de cunoaștere. Ca să ne referim la statele menționate de Avinash Persuad, decalajul de cunoaștere este de zece ori mai mare decât decalajul de venituri. Cu alte cuvinte, ca să aibă loc un salt din partea statelor aflate în curs de dezvoltare în ceea ce privește veniturile, investiția în cercetare și inginerie tehnică ar trebui să fie de zece ori mai mare. Ceea ce este greu de imaginat. Decalajul de cunoaștere, dimpotrivă, se va accentua și datorită exportului de materie cenușie.

În Silicon Valley lucrează deja 200.000 de specialiști în înaltă tehnologie din India. Germania, Marea Britanie, Franța, în general statele dezvoltate încurajează imigrația persoanelor cu înaltă calificare.

Pornind de la asemenea consecințe sociale, James K. Galbraith preciza fără echivoc: „Orice ar putea însemna globalizarea, ea nu trebuie să se dezvolte pe seama cuceririlor sociale ale secolului trecut. În anii din urmă, elitele guvernamentale au tendința de a vorbi prea mult despre comerțul liber și deloc suficient despre justiție socială și stabilitate […]. Există, astăzi, o discuție aprinsă despre inegalitate; aș dori ca ea să se intensifice."[28]

Răspunderea statului primează când este vorba despre globalizare

Dacă nu intervine o modificare importantă în acest domeniu, va deveni tot mai limpede că globalizarea creează câștigători și perdanți, oameni care beneficiază de pe urma acestui proces și oameni care plătesc, decontează. Este cea mai directă cale de compromitere a globalizării, văzută în acest caz ca o „problemă a Nordului", în care „Nordul" este foarte puțin angajat și foarte puțin interesat să se implice. „Injustiția de nedescris a globalizării" poate fi formula care să compromită acest proces înainte ca el să-și arate avantajele. Respingerea prin consecințe va fi cel mai greu de contracarat, pentru că ea, cel puțin până acum, s-a dovedit întemeiată și pentru ca ea va fi relativ ușor de asimilat la nivelul conștiinței individuale. Ca și marile comunități, individul judecă prin consecințe.

O asemenea perspectivă devine cu atât mai acută cu cât agenda internațională întârzie să înscrie pe ordinea de zi consecințele dureroase ale globalizării, pentru a găsi soluții sau măcar pentru a identifica măsuri de prevenire a agravării acestora. O asemenea problemă globală prin excelență este conservarea mediului ambiant. Ea este importantă, presantă și, în plus, nu există nici un fel de suspiciune că ar întruchipa interesele unui grup, ci valori și preocupări de perspectivă ale omenirii în ansamblul său. Deci este departe de a putea fi interpretată în mod partizan. Nu este greu să ne dăm seama că această problemă, care se agravează vizibil, este împinsă într-un plan secund și, în orice caz, nu figurează printre prioritățile globalizării. Gestul SUA de a refuza să semneze Acordul de la Kyoto a întărit acest sentiment public și a declanșat o vie dezbatere privitoare la disponibilitatea marilor consumatoare de energie de a diminua drastic emisia de gaze și, deci, de a preveni încălzirea atmosferei.

Într-o analiză recentă, Clyde Prestowitz încearca să descifreze atitudinea Statelor Unite, percepută de către Europa, Japonia și lumea de astăzi în ansamblu ca total inoportună. De ce este atât de presantă o asemenea problemă? Oamenii de știință au calculat că dacă emisiile de carbon în atmosferă nu vor fi reduse, atunci atmosfera se va încălzi cu 0,3 grade Celsius în fiecare deceniu, ceea ce însemnă o creștere a nivelului mării cu șase centimetri. În cursul secolului XXI, temperatura ar urma să se ridice cu 3-4 grade, iar nivelul mării cu 60-70 cm, ceea ce implică înghițirea de către ape a unor insule și a altor suprafețe de pământ de pe țărmurile lumii (de exemplu, Insulele Maldive, din Oceanul Indian, ar urma să dispară în câteva decenii).

După lungi dezbateri, Protocolul de la Kyoto îi chema pe semnatari să reducă până în 2010, în propriile țări, emisiile de carbon, cele care generează efectul de seră,

cu 7% sub nivelul atins în 1990. Era o reducere mult sub nivelul celei preconizate inițial și sub ceea ce era necesar pentru a salva Maldivele, dar era totuși un pas important. Cu toate acestea, cu puțin înainte de a fi semnat, președintele George Bush a anunțat că Protocolul conține „obiective nerealiste, care nu sunt fundamentate științific", că adoptarea lui „ar avea un efect economic negativ", ar „presupune concedierea multor muncitori și creșterea prețurilor pentru consumatori". Surpriza și șocul au fost cu atât mai mari cu cât SUA își câștigaseră renumele de apărător și promotor al problemelor ecologice. Că această reducere presupunea diminuarea unor activități economice, retehnologizări etc. iarăși este adevărat. Poziția adoptată de către SUA a generat o reacție promptă în multe țări ale lumii, inclusiv în rândul prietenilor tradiționali ai SUA, cum ar fi Australia, Anglia, Uniunea Europeană. Parlamentul European de pildă a apreciat că „interesele pe termen lung ale populației lumii sunt sacrificate pentru interesele pe termen scurt ale unor corporații americane lacome."[29]

Atitudinea Statelor Unite a readus în discuție consumul mare de energie al țării și a reprezentat un prilej de reproș la adresa Americii, care, cu o populație de aproape 5% din populația lumii, consumă 25% din energia ei. Pe de altă parte, SUA nici nu au manifestat preocuparea și insistența Japoniei și Europei de a reduce consumul energetic. „Pentru a produce echivalentul unui dolar din PIB, europenii consumă numai două treimi din energia pe care o consumă americanii."[30] Dar mai presus de toate gestul Americii a proiectat o lumină îndoielnică asupra poziției și statutului ei de promotor veritabil al procesului de globalizare. Ce mai rămâne din globalizare, dacă o asemenea cerință prin excelență globală este nesocotită? Atunci globalizarea nu este oare un nume sub care sunt promovate alte interese? În orice caz, la nivelul conștiinței comune, refuzul de a semna Protocolul de la Kyoto nu a putut să nu inducă o anumită rezervă cu privire la procesul de globalizare și chiar o atitudine de respingere a sa prin consecințe.

Globalizarea este adesea privită ca dușmanul „statului național", văzută doar ca un fel de „prelevare" și de „transfer" al puterii de la nivelul local la cel global. Tendința nu poate fi întru totul neglijată. La nivel național, s-a pierdut ceva în favoarea globalului sau a unor organisme regionale. Dar este fundamental să înțelegem că acest transfer de prerogative nu se face pe seama statului, ci în interesul comunității pe care statul o întruchipează. Dacă acest înțeles nu se păstrează, atunci globalizarea devine contrară interesului și preocupărilor comunităților naționale, ceea ce, indiscutabil, nu-i va conferi viabilitate.

Este momentul să revenim asupra unei tendințe care a fost, oarecum, exagerată. În multe dintre analizele pe marginea globalizării se accentuează, excesiv după opinia noastră, rolul factorilor neguvernamentali — companii multinaționale, ONG-uri, etc. — în dauna statelor. Nu negăm că asemenea structuri au rolul lor. Un proces de o asemenea importanță cum este globalizarea nu poate să evolueze echilibrat și durabil în afara controlului statelor și a regulilor stabilite de acestea. Altminteri, asistăm și vom asista la fenomene grave, care folosesc tendințele globalizării pentru a-și extinde aria de acțiune.

Astăzi, cele mai mari cinci companii globale au un venit anual egal cu PNB a 132 de state membre ONU. În decembrie 2000, Ted Turner, patronul CNN, a plătit 35 de milioane de dolari în contul contribuției SUA la ONU. Când vorbim despre globalizare,

problema responsabilității pentru evoluția globală nu poate fi evitată: „Cine controlează pe cine?“, se întreabă Hubert Vedrine.[31]

În sfârșit, într-o perioadă de eforturi considerabile pentru promovarea globalizării au apărut fenomene de instabilitate, chiar amenințări extrem de îngrijorătoare. Terorismul este una dintre ele, ca și proliferarea armelor de distrugere în masă. Crima organizată cunoaște proporții teribile. Se estimează că sumele de bani provenite din crima organizată se ridică la nivel mondial la aproape un trilion de dolari, cam cât valoarea produsului intern brut al statului italian. Numai sumele rezultate din traficul de droguri se ridică la aproape 500 de miliarde de dolari anual, mai mult decât veniturile realizate din industria petrolului, de două ori mai mult decât veniturile obținute din industria de automobile.

În fața acestor fenomene, trebuie să fim mai prudenți atunci când vorbim despre diminuarea rolului statului și creșterea prezenței și importanței factorilor nonguvernamentali. Când apar asemenea pericole, problema răspunderii pentru prezența și extinderea lor devine vitală. Și rolul statului în ecuația factorilor care să asigure un front eficient de luptă nu poate fi nici măcar diminuat, cu atât mai puțin eliminat.

Globalizarea și redescoperirea identității culturale

Hamid Mowlana[32] subliniază că, dacă privim mai atent la lumea de astăzi, putem afirma cu îndreptățire că suntem martorii unei revoluții în comunicații, dar în nici un caz nu putem vorbi despre o revoluție în comunicare. Revoluția în comunicații este probată și susținută de diferite fapte și realizări greu controlabile, dintre care cea mai importantă este constituirea unei adevărate rețele de comunicații care acoperă întreg globul. Volumul de informații care pot fi transmise de la un capăt la altul al pământului, rapiditatea operațiunilor de transmitere, costul foarte scăzut sunt indiscutabile. Aici revoluția este reală. Dacă însă analizăm lucrurile din perspectiva informațiilor, a mesajelor, a valorilor transmise prin această rețea, atunci putem spune că revoluția în comunicare este departe de a se fi împlinit.

Saltul tehnologic ne-a absorbit, dacă nu cumva ne-a indus un tip de comoditate, de așteptare nemotivată, poate chiar de transfer al răspunderii oamenilor și societății asupra tehnologiei, în speranța că ea va rezolva, până la urmă, totul. Sau că ea — tehnica — are oricum logica ei și noi tot nu putem influența prea mult lucrurile.

Dezbaterea despre globalizare este în primul rând o dezbatere culturală. Dacă acest lucru se omite, globalizarea poate induce procese mai costisitoare decât avantajele sale (certe), poate genera conflicte dureroase, poate conduce la o sărăcire fundamentală a noastră. Hubert Vedrine are dreptate să devină foarte critic atunci când vorbește despre o anumită preponderență culturală în cadrul globalizării; mai ales că, în acest caz, de multe ori produsele culturale sunt văzute și apreciate drept produse și servicii obișnuite: „Statele Unite sunt pe cale de a se transforma într-un imens Microsoft, atunci când este vorba despre produsele culturale de masă.“

Dezbaterile actuale despre globalizare poposesc în dimensiunea tehnologico-economică și în cea politică a acestui proces; ele sunt extrem de prudente față de dimensi-

unea culturală a globalizării. Faptul nu este întâmplător: globalizarea și cultura sunt două domenii care nu au multe lucruri în comun. Cultura este și locală. Globalizarea este un proces care vizează generalul. Cultura trimite la tradiție. Globalizarea caută să emancipeze tocmai de tradiție. Cultura concentrează trăirea, viața sufletească; globalizarea ține mai ales de elemente și procese măsurabile; cultura este asociată cu identitatea; globalizarea vrea să așeze punți între identități.

A fost găsit un subterfugiu care să depășească această relație tensionată: cultura este reținută în latura ei de masă, în dimensiunea ei care poate fi standardizată și transformată în bun cultural. Multe dintre rezervele serioase față de globalizare provin dintr-o asemenea perspectivă: prețul cultural al globalizării este de neacceptat. S-ar pierde astfel identitatea istorică, s-ar nivela totul și o întreagă evoluție, cu toată bogăția și diversitatea ei, este amenințată să apună pentru totdeauna. Forța cu care comunitățile locale revin în prim-plan, împreună cu tradițiile și cultura lor, este un semnal: „vârsta globalizării" va fi fecundă dacă va respecta și va stimula diversitatea culturală. Este o temă care, din câte se poate anticipa, va ocupa centrul dezbaterilor în legătură cu globalizarea. Cu cât globalizarea va înainta, cu atât descoperirea culturii, a identității, a particularului va fi mai influentă.

Pentru noi este extrem de semnificativ că nici această temă, ca atare, nu face încă parte din agenda globalizării. Nu este vorba numai de faptul că, astfel, cultura este plasată pe o poziție minoră, de subordonare față de tehnologie. Ci, mai ales, că există puțină disponibilitate pentru examinarea critică, trăsătură definitorie a actului cultural. Bogăția lumii de astăzi stă în multiculturalitatea ei, în diversitatea identităților sale culturale. Politica globală nu poate porni decât de la această realitate, pe care este chemată să o sprijine și să o consolideze. Concepută ca proces uniform de înaintare a acelorași norme, reguli, chiar prescripții, globalizarea poate genera un proces de omogenizare, de standardizare a lumii de astăzi. Or, dacă acest lucru poate fi avantajos în planul producției de bunuri, în plan cultural s-ar produce o sărăcire care nu poate fi acceptată. „Omogenizarea poate fi utilă în domeniul producției de lapte, dar ea dă naștere unei culturi care nu mai are nici un gust."[33]

Am ridicat câteva asemenea probleme doar pentru a sublinia că globalizarea nu trebuie portretizată ca panaceu al dificultăților lumii de astăzi. Ar fi cel mai ușor mod de a o compromite. Că este un fenomen mult mai complex și mult mai rapid decât ne dăm seama. Că modul cel mai potrivit de a sprijini și stimula valorile și obiectivele sale care merită susținute este analiza nuanțată, abordarea sa ca proces care va dura, și nu ca o formulă magică menită să transforme lumea peste noapte.

Comunicarea exprimă și organizează procesul de globalizare

Comunicarea și fluxurile de comunicare moderne au o importanță mai mare în procesul globalizării decât suntem tentați să credem la prima vedere.

Mai întâi pentru că sistemul mass media a captat cu o repeziciune ieșită din comun tehnologia modernă, plasând-o în ceea ce a reprezentat dintotdeauna pentru presă o provocare: lupta cu timpul, transmiterea cât mai rapidă a informației. Tehnologia modernă

nu numai că a prilejuit un salt în această privință — transmiterea informației și chiar a imaginii în timp real —, dar a sprijinit mass media să instituie un fel de monopol asupra informației. Reușind o adevărată performanță în transmiterea rapidă a informației, media realizează, de fapt, gestionarea acesteia.

Aici nu este vorba doar despre viteza de transmitere, ci despre ceva mult mai important, cel puțin din perspectiva temei de față. Deschizând televizorul, noi trăim cu realitatea lumii lângă noi, sistemele noastre de referință, criteriile de judecată, în fond substanța evaluărilor se schimbă, chiar fără să ne dăm seama. Un eveniment de la capătul lumii reflectat stăruitor în media devine mai apropiat chiar și pentru un locuitor al unui sat decât ce s-a întâmplat în satul vecin. Aceasta nu rămâne și nu poate rămâne fără urme în conștiința noastră, în felul nostru de a judeca și aprecia.

În sfârșit, a treia problemă foarte importantă este cine organizează pentru noi percepția fenomenelor dintr-o parte sau alta a lumii. Ce fenomene ni se prezintă, în ce lumină, din ce perspectivă? Cine reflectă evenimentele lumii și cum le prezintă? Analizând atent procesele de comunicare descoperim aceleași întrebări, aceleași preocupări ca și cele legate de globalizare. Nu este de mirare, pentru că *fenomenele de comunicare sunt parte integrantă a globalizării*.

Pe acest fond se înregistrează, firesc, o accentuare a interesului de a studia legătura dintre comunicare, mass media și tendințele spre globalizare. Există în acest domeniu abordări diferite, unii autori îmbrățișând ideea că evoluțiile din sistemele mass media sunt rodul prefacerilor radicale intervenite în baza tehnologică a acestei activități, alții susținând că avem de-a face cu tendințe deja existente, care cunosc un nou stadiu de afirmare. Cert este că există un mare interes pentru a studia fenomenele de comunicare în mediul internațional, de a surprinde corelațiile și influențele reciproce dintre aceste procese și globalizare. În acest sens, Michael Hardt și Antonio Negri relevau faptul că „există o relație organică între dezvoltarea rețelelor de comunicații și apariția unei noi ordini mondiale — cu alte cuvinte, dezvoltarea acestor rețele este cauză și efect, produs și producător. Comunicarea nu numai că exprimă, dar și organizează procesul de globalizare. Organizează acest proces deoarece multiplică și structurează relațiile de interdependență prin intermediul rețelelor. Dă expresie acestui proces, controlează direcția și semnificația conținutului imaginar (simbolic) care circulă prin aceste rețele. Cu alte cuvinte, imaginarul este ghidat și canalizat prin intermediul tehnologiei de comunicare.“[34]

Studiul comunicării în mediul internațional (*international communication*) se constituie, din ce în ce mai pregnant, drept o sub-disciplină a studiului comunicării, cu un bagaj teoretic, empiric și metodologic consolidat. Noul domeniu a început să se articuleze începând cu anii ’60 și a cunoscut trei paradigme/orientări importante:

a) comunicare și dezvoltare (paradigma dezvoltării);

b) imperialismul cultural/imperialismul media (paradigma dependenței);

c) pluralismul cultural (orientare mai puțin consolidată).

Paradigma dezvoltării. După cum arată Sreberny[35], această orientare s-a născut în urma apariției unor state naționale independente precum India, Algeria, Ghana; mai ales în mediile academice occidentale, acest proces a declanșat o vie dezbatere cu pri-

vire la natura dezvoltării, la obstacolele care ar putea să o împiedice. Dintre obstacole, cel mai des menționate erau lipsa capitalului de investiții (soluția: împrumuturi de la Banca Mondială) și lipsa spiritului antreprenorial (soluția: schimburi academice, programe de specializare).

Reprezentanții acestei orientări — cei mai cunoscuți fiind Daniel Lerner și Wilbur Schramm — porneau de la premisa că valorile tradiționale ale societăților analizate constituie obstacolul principal în procesul de modernizare, de schimbare a comportamentelor. Prin urmare, soluția era utilizarea surselor media pentru a promova noi atitudini și valori; adoptarea acestora era măsurată prin „indicatori media" (adoptați și de UNESCO): număr de locuri în sălile de cinematograf, numărul de aparate de radio și de televizoare, tirajul ziarelor raportat la numărul de locuitori. Modelul a fost criticat pe motiv că suferă de etnocentrism, că soluțiile propuse mai curând accentuează dependența decât contribuie la eliminarea sa, că ar concepe comunicarea drept un proces linear, iar dezvoltarea drept proces simplu de evoluție.

Criticii acestui model ajung la următoarea concluzie: „ceea ce este « global » nu este universal, comunicare globală nu înseamnă comunicare universală. Chiar dacă distribuția informației a devenit globală, actorii care controlează procesul de distribuție sunt numărați. Cu alte cuvinte, în timp ce capacitatea de receptare a mesajelor a devenit globală, cea de distribuire (și, mai întâi, de producere, n. n.) a lor este sever limitată și centralizată.[36] Nu am avea de-a face cu o tendință înspre o societate globală, ci, mai curând, înspre una oligarhică. Dovadă: fuziunile dintre companiile de telefonie și cele de transmisiuni prin cablu (mai ales în SUA), între companiile specializate în produse electronice și companiile care acționează în domeniul audiovizualului (mai ales în Japonia); problemele, preocupările de natură politică au devenit globale, dar cei care stabilesc agenda publică cu greu se poate spune că sunt globali, cu atât mai puțin universali.

Paradigma dependenței. Orientarea s-a conturat inițial în țările din America Latină. Punctul de pornire îl constituia ideea că dezvoltarea nu reprezintă o copie, uneori nereușită, a structurilor occidentale, ci trebuie concepută ca o cale autonomă a țărilor din Lumea a Treia, o cale liber aleasă, aflată în concordanță cu tradițiile și culturile existente. Fluxurile internaționale, la nivelul transferului de tehnologie și al instituțiilor mediatice, nu numai că nu ajută țările din Lumea a Treia; aceste fluxuri, cuplate cu fluxurile „*soft*" de produse culturale, accentuează dependența și împiedică dezvoltarea autentică.

Cunoscută și sub denumirile de „imperialismul cultural" sau „imperialismul media", această paradigmă reprezintă o actualizare a unor idei mai vechi cu privire la imperialism, actualizare care ține seama de relația dintre interesele de politică externă, de expansiunea sistemului capitalist și de infrastructura și mesajele media. Ea a inspirat o serie de studii empirice care să demonstreze fluxul dezechilibrat în ceea ce privește știrile, filmele, programele de televiziune, structurile organizaționale, valorile profesionale ale jurnalismului. Autorii care îmbrățișează perspectiva imperialismului cultural consideră că valorile culturale occidentale — individualismul și consumul —, de multe ori etichetate drept „valori americane", sunt exportate, prin intermediul mesajului

media și al celui publicitar, către țările din Lumea a Treia, alterând, în mod decisiv, mediul lor cultural.

Au fost exprimate, în acest sens, temeri cu privire la „omogenizarea", „nivelarea" și „sincronizarea" culturală. Consecințele culturale ale acestui fenomen ar fi o lume omogenizată, un fel de Disneyland, o lume pe care un oficial francez a numit-o „Cernobîl cultural"[37]. Alți termeni sugestivi pentru a vorbi despre exportul valorilor „americane" o dată cu exportul mesajelor media și al produselor de consum: coca-colonizare, mcdonaldizare, cultura McWorld, doctrina Marilyn Monroe (tendință transatlantică în direcția societății de consum). În această viziune, globalizare = americanizare = colonizare, singura diferență notabilă fiind aceea că procesul care se chema înainte colonizare este numit acum, cu un eufemism, „dezvoltare".

Pe baza unor date impresionante — McDonald's servește 20 de milioane de clienți pe zi în lumea întreagă, MTV are o audiență de o jumătate de miliard de oameni, Coca-Cola este băută de un miliard de clienți pe zi, Hollywood-ul produce 85% dintre cele mai vizionate filme din lume, în clasamentul primelor zece firme, realizat de revista *Fortune* în 1999, primele șase erau americane —, procesul de globalizare a fost deseori echivalat cu cel de americanizare. În același timp, sunt formulate critici aspre la adresa FMI și a Băncii Mondiale, acuzate de faptul că mențin ordinea economică globală, care servește doar corporațiilor multinaționale puternice; într-un material al mișcării antiglobalizare se preciza că „FMI și Banca Mondială sunt primele și cele mai importante instrumente prin care corporațiile americane caută să domine lumea și să-și sporească profiturile"[38], iar Organizația Mondială a Comerțului, Banca Mondială și FMI erau denumite „ne-sfânta treime".

Mecanismul de răspândire a modelului cultural este conceput în așa fel încât „izolarea totală de cultura globală pretinde izolarea aproape totală de economia globală și, din acest motiv, costurile unei astfel de atitudini sunt într-adevăr mari"[39]. După cum se exprima directorul de relații publice al companiei AT&T, „statele încep să realizeze faptul că, dacă vor să fie jucători în economia globală, au nevoie de infrastructura corespunzătoare; că au nevoie de piețele care să le asigure succesul. Ceea ce înseamnă că trebuie să își deschidă piețele, să intre în competiție și să elimine unele dintre restricțiile care există în prezent în ceea ce privește transferul de informație"; în zilele care vin „nu vor exista decât două tipuri de companii de telecomunicații: cele care au acoperire globală și cele care dau faliment"[40].

Există unii autori care au propus inclusiv desprinderea, izolarea de sistemul global — cel mai cunoscut fiind Samir Amin; acesta a pus în circulație termenul de „deconectare" (*delinking*) —, deconectarea de la sistemul capitalist global ca singură soluție pentru o dezvoltare autentică, fără distrugerea culturilor locale.

Punctele slabe ale acestui model pot fi surprinse în următorii termeni: efectele culturale ale imperialismului trebuie studiate într-o perspectivă istorică mai largă, ele nu pot fi puse doar pe seama mijloacelor moderne de comunicare; este vorba despre un proces mai amplu, de exportul religiei, al sistemelor educaționale, al valorilor, al sistemelor administrative. Berger[41] subliniază, în acest sens, că se poate vorbi, într-adevăr, de o cultură globală în curs de apariție, că punctul ei de pornire, conținutul sunt în măsură covârșitoare americane.

În plus, cultura globală nu este răspândită doar prin intermediul mass media, al produselor de consum, chiar dacă acestea reprezintă aspectele cele mai vizibile și cele mai dezbătute.

Paradigma pluralismului cultural. În anii ’90, TV Globo — principala rețea de televiziune braziliană — exporta telenovele în 128 de țări, volumul acestor producții fiind cel mai mare din lume. În același deceniu, industria de film indiană era cea mai productivă din lume (900 de filme pe an). Din punctul de vedere al numărului de filme, ea se menține și astăzi pe primul loc. Activitatea acestor două țări — Brazilia și India — în ceea ce privește exportul de produse media este de multe ori folosită drept argument în favoarea ideii că modelul „hegemoniei culturale“, al „dependenței“ nu mai este valabil, că fluxurile mediatice între Occident și restul lumii s-au echilibrat. Susținătorii acestui nou model remarcă maturizarea, din punct de vedere mediatic, a țărilor odinioară dependente și subliniază că, din ce în ce mai mult, producția media are un caracter local. „Forțele centrifuge ale globalizării“ a devenit fraza cea mai la modă în anii ’90. Pentru a surprinde acest fenomen sunt folosiți termeni precum localizare/„glocalizare“ — cultura globală este acceptată, dar cu modificări semnificative — sau hibridizare/creolizare — se încearcă o sinteză între cultura străină și trăsăturile naționale.

Una dintre marile corporații media — Sony — a adoptat un slogan care să reflecte această preocupare de adaptare la cultural locală: „*think globally, act locally*“, iar o publicație internă a aceleiași corporații explica, în 1990, care este filosofia Sony: „corporațiile globale au responsabilitatea de a se implica activ în țările în care funcționează — o filosofie a localizării globale. Ceea ce înseamnă să gândești global și să acționezi local, adică să dai atenție cerințelor, culturilor, tradițiilor și atitudinilor locale.“[42]

Modelul „pluralismului cultural“ poate fi amendat din mai multe puncte de vedere. Criticile au în vedere un oarecare optimism, încrederea supradimensionată în capacitatea culturilor locale de a rezista valului de produse culturale importate, asimetria dintre țările/regiunile exportatoare și cele importatoare, tendințele și mai pronunțate în direcția globalizării, apariția și consolidarea conglomeratelor media. Statisticile indică, în continuare, dominarea pieței informaționale și mediatice de către corporațiile americane și japoneze. Acestea reprezintă 67% din totalul primelor 25 de companii de profil, 66% în topul primelor 50 și 67% în topul primelor 100; firmele europene nu reprezintă decât 28% (top 25), 26% (top 50), 26% (top 100). Companiile coreene sau braziliene se plasează între ultimele zece în topul 100. Cu alte cuvinte, sfera mediatică (echipament, servicii, produse) este dominată de corporații americane, japoneze și, într-o măsură mai mică, europene.

Globalizarea în sfera mediatică

Sreberny[43] consideră că noile realități survenite în peisajul media pretind formularea unei a patra perspective, care să țină seama de dinamica tensiunii dintre global și local și să analizeze globalizarea în sfera mediatică pe patru niveluri:

1. globalizarea formelor mediatice;
2. globalizarea firmelor media;

3. globalizarea fluxurilor media;
4. globalizarea efectelor media.

Globalizarea formelor mediatice. Din acest punct de vedere, se poate vorbi despre un anumit succes în ceea ce privește răspândirea sistemelor de recepție media. La nivel global, numărul de televizoare a crescut de la 192 de milioane (1965) la 873 de milioane (1992). Există o medie „globală" de 160 de televizoare la mia de locuitori, dar aceasta variază de la 800 de televizoare la mia de locuitori în Statele Unite până la 23 la mia de locuitori în statele non-arabe din Africa. Concluzia: „global încă nu înseamnă universal"[44].

Globalizarea firmelor media. Discuția despre globalizare presupune luarea în considerare a piețelor globale și a corporațiilor multinaționale. Începând cu anul 1995 se înregistrează transformări semnificative în zona corporațiilor media, în sensul că există din ce în ce mai puține corporații media, dar de dimensiuni gigantice. De exemplu, în ultimele decenii, un grup mic de companii a ajuns să domine piața globală de *entertainment*, știri, televiziune și film. În 2000 doar zece asemenea conglomerate — AT&T, Sony, AOL-Time Warner, Bertelsmann, Liberty Media, Vivendi Universal, Viacom, General Electric, Disney și News Corporation — dețin două treimi din veniturile de 250-270 de miliarde de dolari generate de industria comunicării la nivel mondial (vezi schema de pe pagina următoare).[45] Este pe cale să apară o piață comercială globală a media, care va conduce la un oligopol global similar celui din domeniul petrolului sau din industria automobilului. Consecințe: programele de televiziune vor avea din ce în ce mai mult emisiuni comune, caracteristici comune — știri, dar și bârfe mondiale, relatări din viața celebrităților lansate de aceleași grupuri de interese etc.

Corporațiile americane sunt preocupate de două probleme care le restricționează accesul pe piețele internaționale: impunerea de către Uniunea Europeană a unor politici protecționiste în fața produselor americane și pirateria. Chiar dacă astfel de corporații sunt frecvent prezentate ca exemple de „globalizare", este evident că tehnicile lor de producție și strategiile de promovare nu atenuează dezechilibrele globale în ceea ce privește accesul la media, ci mai curând exacerbează discrepanțele dintre „*media rich*" și „*media poor*".

Globalizarea fluxurilor media. Față de anii '70, fluxul liber al mesajelor media a devenit (sau este pe cale de a deveni) liber și echilibrat. Brazilia, India, Iran sunt câteva dintre statele care au impus limite asupra cantității de produse media care pot fi importate. Dar regiunea unde acest lucru are cea mai mare relevanță este Europa: „pentru corporațiile americane, principala problemă nu o reprezintă barierele impuse de țări din Lumea a Treia, ci Europa; aceasta deoarece Europa deține o piață mediatică deja dezvoltată, volumul populației este considerabil, populația are venituri semnificative și este dispusă să cheltuiască banii în această direcție."[46]

În ultimii ani, lucrurile tind să ajungă la un echilibru. După o perioadă de adevărat „război rece" în domeniul media, producțiile americane continuă să predomine pe piața mediatică, dar ponderea lor este în scădere. De pildă, 70% din vânzările de bilete

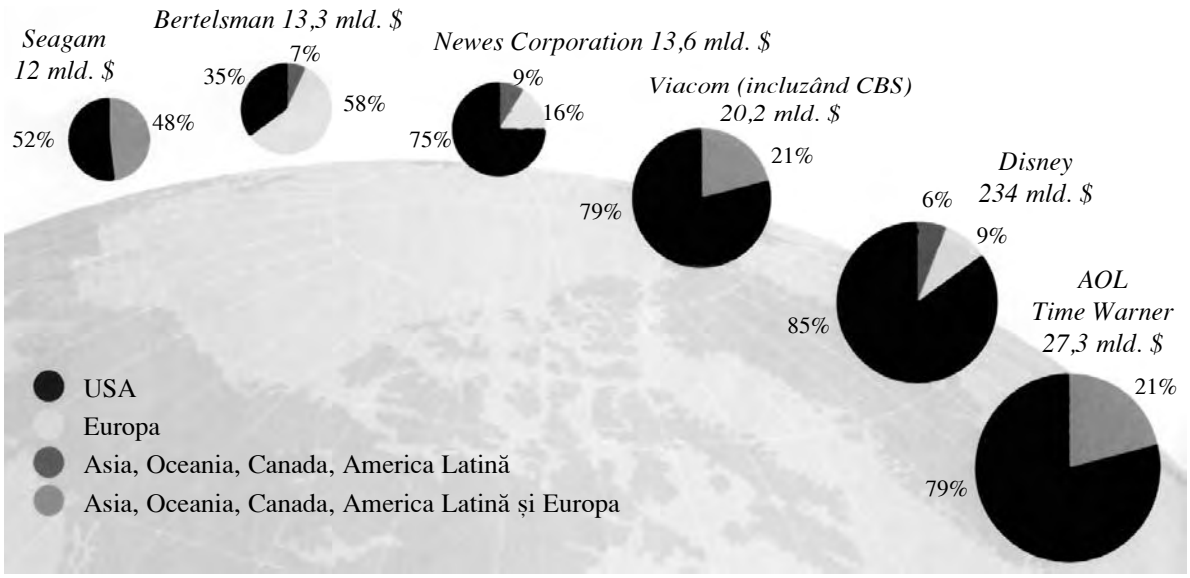

Giganți media — venituri totale și procentuale pe regiuni în 1999

Sursa: Mark Balnaves, James Donald, Stephanie Hemelryk Donald, *The Global Media Atlas*, Myriad Edition, 2003, p. 60

la cinematografele europene sunt pentru producțiile Hollywood. A crescut și numărul de coproducții dintre studiourile europene și cele de la Hollywood. Predominanța producțiilor de televiziune americane este și ea în scădere. Explicația trebuie asociată cu o politică mai activă la nivelul Uniunii Europene de stimulare a producției proprii și cu creșterea audienței emisiunilor inspirate de realități locale. Un lucru se cuvine reținut: producția poate fi de sorginte locală, dar conținutul rămâne, în mod esențial, „american“ (societatea de consum).

Globalizarea efectelor media. Susținătorii celei de-a doua paradigme, a „imperialismului cultural“, tind să îmbrățișeze modelul atotputerniciei mass media în ceea ce privește efectele media în mediul internațional: valorile americane sunt injectate în mințile receptorilor prin intermediul media la fel cum ar fi introdus în corp un medicament prin intermediul unei seringi. Cercetări de dată mai recentă, care pornesc de la premisa audienței active, arată că efectele comunicării în mediul internațional sunt mediate de predispozițiile culturale și de schemele de interpretare preexistente.[47] Înțelesul nu este exportat prin intermediul programelor de televiziune americane, ci este creat de diferitele sectoare ale audienței în funcție de atitudinile culturale și percepțiile politice deja existente.[48]

În ceea ce privește efectele „globalizate“ ale mass media, există autori care subliniază că nu este vorba neapărat de exportul valorilor americane, ci de cele ale societății de consum (întruchipate, în acest moment, cel mai exact, de societatea americană) — valori consolidate de mesajul publicitar și de modelele de dezvoltare existente. Se subliniază, în acest context, ideea că nu este neapărat vorba despre efecte directe, la nivelul opiniilor și atitudinilor, ci, mai curând, despre schimbări mai profunde în ceea ce privește socializarea, modalitățile de percepere, de procesare a informației, de organizare în interiorul familiei, despre schimbări care interacționează în mod diferit cu

diversitatea culturilor existente; cu alte cuvinte, este vorba despre schimbări produse ca urmare a simplei prezențe a media, nu a conținutului ca atare.[49]

Revoluția informațională, globalizare, geopolitică

Revoluția informațională din zilele noastre ne face să medităm mai mult asupra unei componente esențiale a geopoliticii, și anume importanța spațiului, a localizării geografice a statului. Volumul imens de informații, rapiditatea cu care acestea pot fi transmise astăzi la mari distanțe și prețul incredibil de mic al acestei operații au un impact real asupra distanțelor, asupra modului cum percepeam până nu de mult spațiul și relevanța sa. Costul extrem de redus, cuplat cu volumul practic infinit de informație care poate fi transmis în fiecare clipă și la mari distanțe a transformat mediul nostru într-un *mediu informațional prin excelență*. A apărut chiar termenul de *cyberspace* — spațiu virtual prin care aceste informații circulă în lume. Noua performanță a fost interpretată drept o sfidare la adresa geopoliticii. S-a proclamat imediat „moartea distanțelor", „sfârșitul geopoliticii", „sfârșitul geografiei", „suspendarea spațiului". Noțiunea de *cyberspace* a fost opusă celei de spațiu geografic în care activează statul. În condițiile unei hipermobilități a informației, teritorialitatea și tot ceea ce asociem cu această noțiune trebuie regândite. „Interesele unui stat devin mai globale."[50] El poate fi vizat mai mult de un eveniment care nu se desfășoară în proximitatea sa fizică decât de unul din vecinătatea propriei granițe. În general, modificările produse de revoluția informațională cultivă și stimulează preocupările externe ale statelor.

După opinia noastră, impactul exercitat de revoluția informațională asupra geopoliticii în această latură a sa de teritorialitate este real. Vecinătatea fizică nu mai contează atât de mult și, în orice caz, nu mai exercită presiunea de altădată. În fața informației, granițele care delimitau teritoriile nu devin irelevante, dar nu mai au relevanța din trecut. Ele sunt în fiecare secundă traversate de valuri neîntrerupte de informații asupra cărora statul nu poate exercita decât un control minim sau chiar nici un control. O dată pătrunse pe teritoriul unui stat, informațiile nu rămân fără urmări. După cum am mai spus, unul dintre fondatorii geopoliticii vorbea, referindu-se la informațiile care trec granițele, fără a putea fi oprite nici de tancuri, nici de soldați, despre „străpungeri prietenoase". Sosite pe un nou teritoriu, informațiile și ideile lucrează în lumina valorilor pe care le întruchipează, în perspectiva interesului celui care le-a transmis.

Dacă modificările sunt reale, opoziția care se creează între revoluția informațională și geopolitică este falsă. Statele sunt amplasate geografic și ele vor continua să structureze în bună măsură politica pe teritoriul lor, chiar și într-o epocă a informației. Că ele se vor baza în acest demers pe un alt volum de informație, că vor apela la alte mijloace este cu totul altceva. De unde vine, după părerea noastră, confuzia? Nu mai există, într-adevăr, distanțe din punctul de vedere al informației. Dar aceste distanțe rămân aceleași dacă vrei să transporți petrol, de exemplu. Costurile informației au scăzut incredibil, dar aceasta nu înseamnă că bogățiile pe care le cuprinde un teritoriu și-au pierdut din importanță. Și nici că poziția naturală a unor state și-a pierdut din relevanță.

Firește că informația își amplifică importanța. Este bine să relevăm lucrul acesta, mai ales pentru că este un factor nou, a cărui semnificație trebuie bine înțeleasă. Ar fi cu totul nepotrivit ca, într-o epocă de puternică afirmare a revoluției informaționale, să se supraaccentueze importanța teritoriului. Ar fi o mișcare în contratimp cu istoria, care s-ar dovedi, până la urmă, costisitoare. Operațiile de înlocuire a unui factor al puterii prin altul nou nu sunt fericite. Nu numai că arată o înțelegere mecanică și simplistă a lucrurilor, dar dovedesc că nu este înțeleasă cât de cât profund semnificația adevărată a factorului nou. Înțelesul adânc al revoluției informaționale nu constă atât în numărul mult mai mare de informații pe care îl oferă în legătură cu mai fiecare subiect important, ci în *sinteza la care obligă*. Iar sinteza nu implică înlocuiri, ci întotdeauna reponderări și reașezări. Dintr-o asemenea perspectivă, substituirile artificiale sunt explicit respinse. „Geoeconomia nu a înlocuit geopolitica, chiar dacă, la începutul secolului XXI, granițele tradiționale dintre cele două au devenit indistincte“[51], spune limpede Nye; pentru ca ulterior să reia ideea și să o plaseze în câmpul teritorialității, în care statele sunt chemate să guverneze: „Comunitățile geografice și statele suverane vor continua să joace un rol major în politica mondială pentru mult timp. Dar ele vor fi mai puțin autosuficiente și vor deveni din ce în ce mai poroase.“[52]

În ceea ce privește raportul dintre informație și putere, nu este vorba despre substituirea resurselor tradiționale cu una nouă, ci de schimbarea unui raport; în epoca informațională sporește importanța tehnologiei, a educației, a performanței instituționale, a flexibilității organizaționale, a mijloacelor de comunicare în masă, pe măsură ce geografia, populația, materiile prime nu mai joacă un rol atât de proeminent. Puterea informației este greu de evaluat și de surprins, deoarece se intersectează cu celelalte resurse de putere — militare, economice, sociale și politice —, diminuând forța unora sau, dimpotrivă, sporind-o pe a altora. În ecuația puterii, este vorba despre înclinarea balanței înspre avantajul creat prin capacitatea de a produce, de a pune în circulație, de a controla, înmagazina informație, și nu informație de orice fel, ci informație utilă, actuală, exactă, inteligibilă, semnificativă. Creșterea exponențială a cantității de informație și liberalizarea accesului nu trebuie să ne împiedice să recunoaștem un lucru: contează din ce în ce mai mult informațiile exacte, prompte, cuprinzătoare, cele care conferă superioritatea în câmpul informațional; atuul într-o epocă de abundență informațională este conferit nu numai de calitatea informației, ci și de capacitatea de a o interpreta și prelucra.

Paradoxul abundenței

Când vorbim despre raportul revoluție informațională-putere va trebui să ne învingem o reticență provenită dintr-o experiență nu neapărat încurajatoare. În ultimele decenii s-au succedat numeroase „revoluții“, revoluții de ordin tehnologic, științific, fiecare promițând prefaceri spectaculoase; au venit, au trecut, dar problemele sociale au rămas, șomajul se extinde, sărăcia nu pare deloc învinsă, subdezvoltarea menține proporții descurajatoare. Inovațiile tehnologice au pătruns în mediul social, modifi-

când segmente ale existenței noastre; pe ansamblu, această existență a rămas prea mult supusă grijilor și preocupărilor tradiționale.

Și, totuși, relația revoluție informațională—putere politică este un proces în bună măsură nou. Caracterul său inedit este dat de faptul că *informația devine ea însăși sursă de putere*, alături de sursele tradiționale. Producerea și/sau obținerea ei reprezintă o miză. Informația este un bun, produs pe cale instituțională. Societatea își specializează instituții și formează specialiști, deoarece informația, chiar dacă poate prezenta semnificații diferite, circulă pe trasee multiple, are, întotdeauna, un impact. O informație publică poate avea o influență minimă, dar fluxul neîntrerupt de informații publice ia forma unui „bombardament corpuscular", al cărui impact nu poate fi neglijat.

Valoarea revoluției informaționale pentru putere constă și în faptul că ea transformă sursele clasice ale puterii, le supune unui examen de „modernitate". Puterea economică și puterea militară nu-și mai pot menține competitivitatea și performanța dacă nu asimilează cuceririle revoluție informaționale. Pilonii clasici ai puterii devin poroși, șubrezi, chiar dacă păstrează o aparență de soliditate. Iar puterea sprijinită pe surse puțin competitive devine ea însăși puțin competitivă.

Nu numai economia și puterea militară, dar educația, administrația, organizarea socială în general intră sub incidența acestei prefaceri. Aici reacția întârziată este costisitoare. Amânarea răspunsului adecvat se poate dovedi devastatoare în plan social. Afirmarea revoluției informaționale solicită în primul rând oameni pregătiți în acest domeniu. Cuplarea întârziată la această cerință poate fi echivalată cu o adevărată condamnare pentru comunitatea respectivă.

În același timp, revoluția informațională are un impact nemijlocit asupra puterii propriu-zise; puterea însăși trebuie să fie modernă, adică performantă, coerentă, persuasivă. Ea trebuie să-și regândească atent proporțiile dintre instrumentele de coerciție și cele de convingere. Lumea cere de la guvernele actuale și performanță — deci eficiență —, și modernitate. Probabil cel mai important lucru pe care revoluția informațională îl solicită de la putere în zilele noastre este viziunea coerentă asupra implicațiilor pe care le generează această revoluție.

Creșterea volumului de informații pare să fie o problemă. Suferim de prea multă informație. Avalanșa de date și informații este atât de puternică, încât riscăm să scăpăm din vedere contururile mari ale fenomenelor. Calitatea informațiilor și distincțiile între diversele tipuri de informații sunt mult mai importante. Miza nu o mai constituie atât accesul la informație, cât capacitatea de a filtra, de a selecta informația, de a face față avalanșei informaționale. Nye[53] numește acest efect „paradoxul abundenței" („*paradox of the plenty*"). Bogăția informației duce la o sărăcire a atenției, poate constitui chiar un handicap; atenția și capacitatea de selecție devin, în felul acesta, o resursă rară, iar aceia care au capacitatea de a distinge semnalele încărcate de semnificație de zgomotul de fundal, de informația irelevantă sau chiar perturbatoare își sporesc resursele de putere. Cei care au capacitatea de a filtra, de a sintetiza, de a selecta, de a edita informația sunt din ce în ce mai căutați, iar aceste abilități reprezintă o sursă de putere. De altfel, potrivit unor previziuni ale American Electronics Association, cele mai bune salarii vor fi obținute de către cei care descoperă, analizează și pun la dispoziție informație: managerii informației.

Primul care trebuie să facă dovada acestei capacități de selecție, de sinteză, primul chemat să unifice implicațiile într-un tablou unitar este, evident, chiar statul. Dovada acestei capacități este întruchipată în calitatea și modernitatea strategiei care ghidează dezvoltarea economiei și vieții sociale a statului respectiv.

Joseph Nye Jr. și William A. Owens[54] vorbesc despre existența a trei tipuri de informații care pot deveni surse de putere:

1. *Informația liberă*: actorii sunt dispuși să o producă și să o împărtășească în absența beneficiilor financiare. Beneficiul pentru cel care produce o astfel de informație constă în faptul că ea este crezută și acceptată de cel care o primește (acest beneficiu îl și motivează să o producă). Exemple de informație liberă: informațiile care circulă prin mass media, propaganda, marketingul (unul dintre efectele cele mai pronunțate ale revoluției informaționale îl reprezintă explozia înregistrată în câmpul informației libere).

2. *Informația folosită în situații competitive*; de cele mai multe ori, această informație ia forma *informației comerciale*: informația care este produsă și pusă în circulație pentru un anumit preț. Producerea informației comerciale înaintea competitorilor poate genera profituri imense (vezi cazul Microsoft). Intensificarea comerțului electronic și a competiției globale este tot un efect al revoluției informaționale.

3. *Informația strategică*: prezintă un real avantaj în momentul în care nu este deținută și de adversar.

Toate aceste tipuri de informație interesează puterea. Afirmația poate să trezească nedumeriri. De ce este interesată puterea de informația care circulă liber pe toate canalele publice? Am spune tocmai pentru că se întâmplă așa ceva. Circulă liber și influențează pe nesimțite. Acesta este și specificul informației — de a influența în timp și treptat.

Din cel puțin două puncte de vedere puterea este interesată de acest tip de informație. Aparent, informația publică circulă aproape la întâmplare. La o analiză mai atentă, de fapt ea reflectă problemele sociale, preocupările, momentele de maxim ale acestor preocupări. Sau, dimpotrivă, semnalând anumite fenomene, ea induce, declanșează inițiative, aprinde dezbateri. Informația publică nu este asemenea unei magme care curge întâmplător, circulația sa este în mare măsură un proces orientat, cu priorități și constante. Dintr-un anumit punct de vedere, este mai puțin important dacă informația publică apărută în media, de pildă, este adevărată. Important este că fluxul de informații mediatice reflectă o realitate socială — și pentru cei mai mulți nu mai este important ce este în realitatea propriu-zisă, ci ceea ce spun mass media — sau induce anumite preocupări și interogații și, în timp, chiar un mod de a înțelege și interpreta lucrurile.

Astfel, încet-încet, media — ca principal vehicul al informației publice — modelează opinia publică. Iar opinia publică hotărăște soarta puterii. Și acest motiv alarmează liderii politici. Se poate spune că una dintre caracteristicile puterii în ultimul deceniu este aceea că începe să lucreze sub o presiune imensă și zilnică exercitată de media. Poate face abstracție puterea, în noul context, de circuitul informației publice? Nu numai că nu poate, dar acest circuit și problemele care se dezbat în spațiul public au devenit una dintre prioritățile sale. Atât de importante, încât nu sunt puțini autorii care acuză puterea că, prinsă peste măsură în acest plan, scapă problemele strategice, evoluțiile cu semnificații de durată. Ea joacă mizele „la zi", în timp ce evenimentele de reală semnificație sunt tratate superficial.

Nu mai puțin importantă este, din perspectiva puterii, informația referitoare la situații competitive. Pentru că ea nu se reduce doar la informație comercială, ci face trimiteri la situații competitive care au relevanță pentru puterea statală. Un asemenea tip de informație este relevant pentru că arată cât de important este să fii primul care intră în posesia ei, creându-ți avantajul de a avea prima mutare, de a impune regula jocului; dar, în același timp, ea face trimitere și la rapiditatea reacției, la temeinicia răspunsului. Poți să nu intri primul în posesia unei informații, dar poți compensa prin citirea mai adâncă a unei situații noi, prin formularea unui răspuns organizatoric mai bine elaborat, care, între timp, să-ți creeze un avantaj de durată în valorificarea unei situații cu mare potențial de evoluție.

Informația strategică este, potențial vorbind, fără preț. Investiția pentru a obține o informație de acest gen este foarte mare. După cum observă Nye, în acest domeniu nimic nu pare a fi nou; statele au dezvoltat din vreme structuri specializate de culegere și prelucrare a informațiilor de o asemenea factură. Ar fi de semnalat două dimensiuni particulare: mutarea centrului de greutate al informațiilor de acest gen din sfera politică în cea comercială, tehnologică și științifică. Descoperirile tehnologice și științifice pot crea avantaje comparative imense. De aceea, ele se bucură de o atenție prioritară. Pe de altă parte, costurile enorme au impus o selecție severă a statelor competitive în acest domeniu. După opinia lui Nye, acestea ar fi SUA, Rusia, Marea Britanie și Franța. De pildă, SUA cheltuie anual 30 de miliarde de dolari în acest domeniu.[55]

Infosfera – a cincea dimensiune strategică a puterii

Este interesant de remarcat că, dacă, nu cu multă vreme în urmă, revoluțiile tehnologice, indiferent de cum erau numite, generau o stare de reverie și prilejuiau analize desprinse de elementele clasice ale puterii, în ultima vreme această legătură apare mai frecvent, fiind menționată explicit; este vizibil efortul de a recurge la o analiză mai adâncă atât din punctul de vedere al consistenței, cât și din cel al corectitudinii metodologice. Nu este o concesie făcută geopoliticii, ci un semn de respect față de realismul analizei.

Un răspuns în această privință vine din în ce mai insistent din partea autorilor cu preocupări în zona geopoliticii. Este cazul lui David Lonsdale[56], care examinează într-o manieră mai echilibrată relația dintre informație, tehnologie și comportamentul statelor în plan internațional. Autorul este de acord că „evoluțiile tehnologice care facilitează exploatarea mai eficientă a unei anumite dimensiuni strategice au o importanță semnificativă“[57]; în același timp, el subliniază că este o „greșeală să trecem cu vederea importanța geografiei fizice și a forțelor militare care operează în mediul fizic tradițional“. Nu numai avantajele infosferei trebuie scoase în evidență, caracterul de noutate pe care îl aduce, ci și limitările sale, care arată că elementele fizice ale puterii, geografia fizică își vor păstra importanța.

Autorul citat definește puterea informațională drept „acea formă a puterii strategice care acționează în sau prin intermediul infosferei“. Infosfera — o „entitate polimorfă în care există și circulă informația“ — constituie, în zilele noastre, a cincea

dimensiune strategică[58], prezentând relevanță economică, socială, politică și militară.[59] *Infosfera* are și o existență fizică propriu-zisă (sateliți, cabluri, computere), deci nu este vorba despre faptul că infosfera ar avea o existență total desprinsă de lumea fizică; cyberspațiul nu este lipsit de granițe, de delimitări spațiale, așa cum afirmă, spre exemplu, Martin Libicki[60]; există o suprapunere între cea de-a cincea dimensiune și lumea fizică. Infosfera adăpostește mari depozite de informație și, într-o perioadă în care informația se dovedește vitală pentru funcționarea societății, asigurarea accesului la aceste resurse are o importanță crucială. De exemplu, un actor care deține superioritatea în domeniul informațional are capacitatea de a se insera în lanțul decizional al inamicului și, în felul acesta, de a beneficia de o poziție avantajoasă. Aceasta nu înseamnă că dimensiunea puterii bazată pe informație elimină celelalte componente ale puterii. Raportul dintre informație și celelalte resurse ale puterii se aseamănă, în multe privințe, cu acela dintre puterea *hard* și puterea *soft*. Sunt situații în care puterea *soft* poate pretinde aplicarea puterii *hard*. O unitate militară trebuie să ocupe mai întâi o stație de radio (prin recursul la puterea *hard*) pentru a putea genera, prin intermediul acesteia, putere *soft*.[61]

Potrivit lui Lonsdale, cyberspațiul și informația ca atare încep să fie re-încadrate din ce în ce mai mult unui anumit teritoriu, asupra lor emit pretenții companiile private, statele, indivizii. Din faptul că sistemele computerizate și sistemele de informații pot fi accesate de utilizatori neautorizați nu trebuie trasă concluzia că granițele în cyberspațiu reprezintă o iluzie. Din ce în ce în ce mai des sunt emise pretenții asupra informației, a infrastructurii: aceasta este informația „noastră", acestea sunt computerele „noastre". Ceea ce constituie un argument împotriva celor care consideră că o nouă eră geopolitică se află la orizont deoarece infosfera nu este delimitată de granițe. După cum subliniază Robert Keohane și Joseph Nye, unul dintre motivele pentru care revoluția informațională nu a transformat politica mondială într-o politică a interdependențelor complexe și totale, așa cum afirmau unii autori, este acela că „informația nu circulă în vid, ci într-un spațiu politic deja ocupat"[62]. În plus, „lumea nouă" se întrepătrunde și se bazează pe lumea „tradițională", în care puterea depinde de instituții localizate geografic.

Ce anume diferențiază infosfera în raport cu alte resurse de putere?

—ea poate fi extinsă și contractată mult mai ușor decât celelalte dimensiuni strategice (de exemplu, prin lansarea unui satelit, prin conectarea unui calculator la Internet, infosfera se extinde cu o viteză impresionantă);

—este maleabilă, poate fi modelată mult mai ușor;

—este accesibilă și flexibilă;

—are și o existență fizică propriu-zisă;

—participarea la acțiuni în interiorul infosferei se poate realiza cu costuri reduse (de aici, multiplicarea în infosferă a actorilor mici); această trăsătură a făcut posibilă apariția actorilor non-statali care pot acționa ca actori strategici exclusiv ca urmare a apariției cyberspațiului; în același timp, infosfera a indus următoarea schimbare: un actor care este dezavantajat în ceea ce privește resursele tradiționale de putere poate anula asimetriile prin recursul la informație, prin utilizarea acesteia în avantaj propriu;

—cantitatea de informație deținută poate fi extrem de mică, dar raza sa de acțiune foarte mare; de aceea, chiar și un actor foarte mic poate acționa la nivel global;

—recursul la informație în timpul unui conflict are uneori valoarea unor trupe propriu-zise: în loc să trimită trupe pentru a sprijini un aliat, un actor îl poate ajuta cu informație.

Există autori care consideră că, într-o confruntare, una dintre primele operațiuni ar trebui să fie distrugerea completă a flotei aeriene și, dacă acest lucru este posibil, cât aceasta se află încă la sol. În cazul infosferei globale, anihilarea este un obiectiv total nerealist. Pentru a se ajunge la așa ceva, ar trebui ca toate resursele informaționale ale inamicului să fie distruse, sau accesul la ele să fie împiedicat. În cazul puterii aeriene, inamicul deține o cantitate limitată de resurse fizice care ar putea fi distruse, chiar dacă acest lucru este dificil. Resursele informaționale sunt nenumărate, cvasinelimitate. În al doilea rând, unele dintre aceste resurse se află în proprietate civilă, altele se află sub control dublu — militar și civil —, astfel încât eliminarea unui adversar din infosferă reprezintă o operațiune extrem de dificilă. În al treilea rând, informația ca resursă strategică prezintă o particularitate în raport cu toate celelalte: în cazul conflictului care s-ar derula în infosferă, distrugerea infrastructurii inamicului s-ar dovedi chiar dezavantajoasă. Activitățile în infosferă presupun existența acestei infrastructuri. Fără aceasta, nu pot fi derulate operațiuni precum războiul cultural, războiul economic, atacurile semantice/simbolice, acțiunile de spionaj, de manipulare, blocadele informaționale.

O campanie derulată în infosferă nu își poate propune distrugerea acestei infrastructuri, ci controlul asupra acesteia: „controlul infosferei înseamnă capacitatea de a o folosi pentru atingerea obiectivelor strategice și capacitatea de a împiedica adversarul să facă același lucru“[63]. Controlul infosferei înseamnă capacitatea de a controla fluxul de informație. Obiectivul nu este acela de a distruge infrastructura informațională a inamicului, ci de a controla fluxul de informație, conținutul și direcția acestuia. De aici importanța punctelor prin care curge informația, a noilor *gatekeeper*-i care au capacitatea de a influența direcția și conținutul fluxului informațional.

Din faptul că informația există în cantități din ce în ce mai mari, că accesul la informație este tot mai larg, nu trebuie trasă concluzia că asimetriile sunt eliminate sau că superioritatea informațională nu mai are nici o importanță. Dimpotrivă, asimetria în ceea ce privește puterea informațională poate fi decisivă, mai ales dacă are drept rezultat controlul asupra infosferei.

Pot fi imaginate două modalități prin care revoluția informațională va transforma vechile resurse de putere, făcându-le să pară depășite:

—Informația să devină factorul dominant în cazul unui conflict, până în punctul în care superioritatea din acest punct de vedere să fie singura care să hotărască victoria; în cazul în care informația este cea care hotărăște rezultatul confruntării iar unul dintre beligeranți este net superior din acest punct de vedere, victoria devine inevitabilă;

—A doua modalitate: atacuri reușite asupra infrastructurii informaționale a inamicului. Puterea bazată pe informație se corelează cu celelalte resurse de putere. Nu se pune problema de a subestima această putere, ci de a sublinia faptul că ea nu este decât unul dintre instrumentele strategice, nu singurul. Adeseori, cele mai bune rezultate se obțin în momentul în care aceste instrumente sunt combinate.[64] Specificul conflictelor moderne îl constituie tocmai necesitatea de a utiliza, în mod concertat, infosfera, aerul și spațiul; controlul asupra lor trebuie păstrat simultan, din moment ce între ele există o relație simbiotică.

Din perspectivă geopolitică, epoca informațională creează un paradox. Pe de o parte, poate încuraja statele să se implice mai mult și mai rapid în crize, conflicte, dispute, indiferent de poziția geografică. Interesele statelor capătă cuprindere globală, pe măsură ce schimburile culturale, financiare și economice se intensifică. Trimiterea trupelor într-o zonă de conflict poate fi o acțiune controversată și costisitoare. Puterea bazată pe informație oferă șansa ca statele să se implice în conflicte, să influențeze evenimentele fără prezența directă. Pe de altă parte, conștientizând faptul că sunt vulnerabile în fața operațiunilor de natură informațională, statele ar putea deveni mai reticente în a se implica, ar putea urma o traiectorie izolaționistă.

Revoluția informațională modifică relațiile de interdependență prin faptul că are drept rezultat creșterea exponențială a numărului de canale de comunicare accesibile indivizilor, grupurilor, statelor; noua revoluție are loc într-o structură politică preexistentă, ceea ce va avea drept efect o diferențiere a fluxurilor informaționale de la un stat la altul, de la o regiune la alta sau în funcție de tipul de informație. Procesul de unificare a fluxurilor și de circulație a unei informații identice sau asemănătoare este însoțit și de o diferențiere a acestor fluxuri de la o regiune la alta, de la un spațiu la altul.

Globalizarea a trecut de stadiul dezbaterilor teoretice. Ea reprezintă deja un proces major al zilelor noastre care modelează din ce în ce mai vizibil evoluția lumii contemporane. Analiza pe care am întreprins-o arată că globalizarea continuă să fie asociată cu percepții și înțelegeri depășite, în timp ce sensuri și conotații noi nu apar cu pregnanța de care ar trebui să se bucure.

Globalizarea nu reprezintă, simplu, politica ușilor deschise; ea întruchipează mai degrabă un proces care deschide ușile multor probleme grave ale societății contemporane, cum sunt consecințele sociale ale dezvoltării, rolul statului în stăpânirea proceselor definitorii ale lumii de contemporane, raportul dintre globalism și regionalism, dintre partea dezvoltată a lumii de astăzi și cea în curs de dezvoltare. Putem căpăta o imagine reprezentativă asupra globalizării ca fenomen social și economic și din faptul că ea a început să fie judecată și evaluată — la nivelul guvernelor, dar și a omului obișnuit — prin consecințe. Fenomenele negative care încep să fie din ce în ce mai mult asociate cu globalizarea — de la accentuarea dramatică a inegalităților la extinderea terorismului, a crimei organizate —, care folosesc interdependențele lumii de astăzi pentru a-și extinde aria de influență, ridică în mod acut problema răspunderii statului și a organismelor statale în controlul și orientatea globalizării. Asocierea excesivă a globalizării doar cu acțiunea firmelor multinaționale, a altor factori neguvernamentali transformă acest proces într-o entitate mai puțin controlabilă și de evoluția căreia nu răspunde nimeni precis.

Cu totul nouă în evoluția procesului de care ne ocupăm este conștiința globalizării. Ceea ce ne arată că importantă nu este doar evoluția procesului propriu-zis, ci și cum este el înțeles, perceput, judecat și apreciat. Experiențele trăite ale interdependențelor, judecata din ce în ce mai răspândită că împărțim același pământ fac din conștiința globalizării un factor esențial în devenirea procesului propriu-zis de globalizare.

Că globalizarea este un fenomen atotcuprinzător nu se îndoiește nimeni. Întrebarea este ce face ea din globul nostru, din lumea de astăzi. Dacă am judeca prin prisma a

ceea ce s-a întâmplat până în prezent, rezultă limpede că globalizarea consolidează regiunile bogate și dezvoltate ale lumii și accentuează decalajele dintre acestea și regiunile sărace. Ca formă recentă a modernizării, globalizarea a impus trei centre de putere și de dezvoltare ale lumii de astăzi: SUA, Uniunea Europeană și Japonia. Datele arată că activitatea economică, tehnologică, comercială cea mai intensă are loc în cadrul acestor centre și între ele. Lumea dezvoltată concentrează din ce în ce mai multă putere politică și economică, iar redistribuirea bogăției reprezintă o problemă de viitor.

Literatura de specialitate consemnează o abundență de abordări critice, de obiecții, chiar de imputații la adresa globalizării. Cele mai multe se concentrează în jurul a ceea ce am numi „sâmburele inegalitar“ al globalizării. Nu ar fi corect dacă nu am îndrepta tăișul reproșului și spre noi înșine. Ca orice proces nou, modernizarea prezintă și oportunități, șanse care le surâd celor care știu să le identifice, le sesizează mai din vreme, le valorifică mai inteligent. Din acest punct de vedere, globalizarea reprezintă o adevărată provocare, iar evoluția unor țări din Asia arată că globalizarea deschide noi șanse pentru dezvoltare, cu condiția să existe o pregătire temeinică a acestei dezvoltări, mai ales din perspectivă umană. Chiar dacă a debutat ca un proces care a indus o serie de tendințe negative, globalizarea are un potențial de afirmare încă puțin explorat și nu încape nici un fel de îndoială că, mai bine orientat, el va căpăta notele unui proces geopolitic fundamental al zilelor noastre.

Note

Noua geopolitică. Sensuri aflate în competiție

1. Geoffrey Parker, *Geopolitics — Past, Present and Future*, Pinter, London and Washington, 1998, p. 11.

2. *Ibid.*, p. 46.

3. Henry Kissinger, *Diplomacy*, Simon & Schuster, New York, 1994.

4. Este vorba despre publicația intitulată *Revue Française de Géopolitique*, condusă de Aymeric Chauprade. Primul număr al revistei este intitulat *Géopolitique des Etats-Unis*, Paris, Ellipses Edition Marketing, 2003. Dacă ar fi să judecăm după prima apariție, revista este concepută sub formă de „dosar" consacrat unei probleme actuale. Este firesc să fi consacrat primul număr al revistei unui asemenea subiect, declară redactorul-șef în editorialul publicației la care facem referire. În primul rând pentru că geopolitica se ocupă cu studiul evoluției marilor puteri, iar SUA sunt, indiscutabil, o mare putere. În al doilea rând, Franța este și ea „o mare putere" și trebuie să se preocupe mai insistent de sfidările lansate de geopolitica americană.

5. Recent, sub egida acestui centru, a apărut lucrarea, Ilie Bădescu (coord.), *Geopolitica integrării europene*, Editura Universității din București, București, 2002.

6. Gearóid Ó Tuathail, „Thinking Critically about Geopolitics. Introduction", in Gearóid Ó. Tuathail, Simon Dalby, Paul Routledge (eds), *The Geopolitics Reader*, Routledge, London and New York, 1999.

7. *Ibid.*, p. 7.

8. Al Gore, *Earth in the Balance. Forging a New Common Purpose*, Earthscan Publication, London, 2000, p. 2.

9. „« Agenda 21 » — 10 years later", *USA Today*, nr. 3560, 30 aug. 2002.

10. Clyde Prestowitz, *Rogue Nation. American Unilateralism and the Failure of Good Intentions*, Basic Books, New York, 2003, p. 32.

11. George Bush, „Toward a New World Order. Public Papers of the Presidents of the United States", in Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby, Paul Routledge (eds), *op. cit.*, pp. 131-134.

12. Robert Kagan, William Kristol, „The Present Danger", *National Interest*, vara 2000.

13. Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 19.

14. *Ibid.*, p. 705.

15. Samuel Huntington, „The Lonely Superpower", *Foreign Affairs*, nr. 78, mart.-apr. 1999.

16. Geoffrey Parker, *op. cit.*, p. 5.

17. Edward Luttwak, „From Geopolitics to Geo-Economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce", *The National Interest*. nr. 20, vara 1990.

18. George Bush, art. cit., p. 132.

19. *Le Dictionnaire historique et géopolitique du 20e siècle*, La Découverte, Paris, 2002, p. 290.
20. Zbigniew Brzezinski, *Marea tablă de șah. Supremația americană și imperativele sale geostrategice*, Univers Enciclopedic, București, 2000, pp. 11-12.

Delimitări conceptuale

1. *Le Dictionnaire historique et géopolitique du 20e siècle*, La Découverte, Paris, 2002, p. 290.
2. Karl Haushofer, „Why Geopolitik?", in Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby, Paul Routledge, *The Geopolitics Reader*, Routledge, London and New York, 1998, p. 33.
3. Cit. in I. Conea, „Geopolitica. O știință nouă", in Ion Conea, Anton Golopenția, Mihai Popa Vereș, *Geopolitica*, Ramuri, Craiova, 1940, p. 67.
4. V. *ibid.*, p. 6.
5. Cit. in *ibid.*, p. 5.
6. *Ibid.*, p. 30.
7. Rudolf Kjellen, *Grundriss zu einem System der Politik*, cit. in *ibid.*, p. 6.
8. *Idem.*
9. Rudolf Kjellen, *Grundriss zu einem System der Politik*, cit. in I. Conea, „O poziție geopolitică", *Geopolitica și Geoistoria*, anul III, mart.-apr. 1944.
10. Vasile Bodocan, *Geografie politică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1997, p. 9.
11. Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu (coord.), *Dicționar de sociologie*, Babel, București, 1993.
12. Anton Golopenția, „Însemnare cu privire la definirea preocupării geopolitice", in Ion Conea, Anton Golopenția, Mihai Popa-Vereș, *op. cit.*, p. 113.
13. „Einfürhung in die Geopolitik", in Ion Conea, „Geopolitica. O știință nouă", art. cit., p. 72.
14. Adam Michnik, „Polonia în jocul cu Rusia", *Gazeta Wyborcza*, nr. 95/1995.
15. Ion Conea, „Geopolitica. O știință nouă", art. cit., p. 78.
16. Rudolf Kjellen, *Grundriss…*, cit. in *ibid.*, p. 9.
17. *Ibid.*, p. 31.
18. *Ibid.*, p. 33.
19. *Ibid.*, p. 80.
20. Anton Golopenția, art. cit., p. 106.
21. *Ibid.*, p. 107.
22. Cit. in Ion Conea, „O poziție geopolitică", *Geopolitica și geoistoria*, mart.-apr. 1944.
23. Simion Mehedinți, *Antropogeografia și întemeietorul ei, Fr. Ratzel*, Atelierele grafice I. V. Socecu, București, 1904., p. 8.
24. Ion Conea, „Geopolitica. O știință nouă", art. cit., p. 70.
25. Cit. in Conway H. Henderson, *International Relations. Conflict and Cooperation at the Turn of the 21st Century*, McGraw-Hill, Boston, 1999, p. 102.
26. Cit. in Ion Conea, „Geopolitica. O știință nouă", art. cit., pp. 19-20.
27. *Ibid.*, p. 37.
28. Zbigniew Brzezinski, *Europa Centrală și de Est în ciclonul tranziției*, Diogene, București, 1995, p. 112.
29. Cit. in Gearóid Ó Tuathail, G. Toal, „At The End of Geopolitics? Reflections on a Plural Problematic at the Century's End", Department of Geography, Virginia Tech., sept. 1996.
30. Ilie Bădescu, „Europa și lumea în lumina geopoliticii. Spre o geopolitică a integrării europene", in *Geopolitica integrării europene*, Editura Universității din București, București, 2002, p. 3.
31. *Geopolitica și geoistoria. Revista română pentru sud-estul european*, Societatea Română de Statistică, București, sept.-oct. 1941, „Cuvânt înainte", p. 4.

Geopolitica anglo-americană

1. Russel H. Fifield, Etzel Pearcy, *Geopolitics in Principle and Practice*, Ginn, Boston, 1994, p. 82.

2. Alfred T. Mahan, „Preface", *The Influence of Sea Power upon History. 1660-1783*, Dower Publications, 1987.

3. *Idem*.

4. Halford Mackinder este prin excelență un om de acțiune. Absolvent al Oxford University, el se dedică studiului geografiei, care, la acea dată, nu se preda în școală, și are o contribuție decisivă la introducerea acestei discipline în învățământul britanic. Atașamentul față de disciplină este o rezultantă a atașamentului față de Imperiu, studiul geografiei fiind considerat de către autor indispensabil pentru „formarea unor cetățeni responsabili ai unui mare imperiu". În 1887 devine primul geograf numit într-o universitate britanică și înființează, la Universitatea Oxford, Facultatea de Geografie. Fondează, apoi, celebra London School of Economics, unde este și decan (1903-1908). Devine vicepreședinte al Societății Regale de Geografie. Este membru al parlamentului (1910-1922), iar în 1919, grație recomandării lordului Curzon, devine un fel de comisar pentru Rusia de Sud. Între 1922-1940 a fost președinte al Comitetului Marinei Imperiale iar în 1925 devine consilier personal. Personalitate fascinantă, a fost între altele și un mare alpinist. Lui îi datorăm prima ascensiune a Muntelui Kenya, în 1899 (Paul Claval, *Geopolitică și geostrategie*, Editura Corint, București, 2001, pp. 47-49; Anthony J. Pearce, *Introduction to Democratic Ideals and Reality*, The Norton Library, New York, 1962).

5. Halford Mackinder, „The Geographical Pivot of History", in Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby, Paul Routledge (eds), *The Geopolitics Reader*, Routledge, London and New York, 1998, p. 30.

6. *Idem*.

7. Halford J. Mackinder, „Perspective", *Democratic Ideals and Reality*, The Norton Library, New York, 1962, pp. 5-6.

8. *Idem*.

9. *Ibid*., p. 150.

10. *Ibid*., p. 138.

11. *Ibid*., p. 139.

12. Halford J. Mackinder, „Preface", *ibid*.

13. Robert E. Walters, *The Nuclear Trap : An Escape Route*, Penguin, Harmondsworth, 1974.

14. Russel Fifield, Etzel Pearcy, *op. cit*., p. 133.

15. George B. Cressey, *Asia's Lands and Peoples : A Geography of One-Third of the Earth and Two-Thirds of Its People*, McGraw-Hill, New York, 1944.

16. Halford Mackinder, *op. cit*., p. 44.

17. *Ibid*., p. 31.

18. *Ibid*., pp. 27-28.

19. F.S. Dunn, „An Introductory Statement", in Nicholas J. Spykman, *op. cit*.

20. *Ibid*., p. 44.

21. *Ibid*., p. 35.

22. *Idem*.

23. *Ibid*., p. 45.

24. *Ibid*., pp. 42-43.

25. *Ibid*., p. 37.

26. *Ibid*., p. 43.

27. Saul Cohen, *Global Geopolitical Change in the Post-Cold War Era*, cit. in Dean A. Minix, Sandra M. Hawley, *Global Politics*, West/Wadsworth, New York, 1998.

28. Zbigniew Brzezinski, *Marea tablă de șah. Supremația americană și imperativele sale geostrategice*, Univers Enciclopedic, București, 2000, p. 11.

29. *Idem*.

30. *Ibid*., p. 12.

Geopolitica germană

1. Simion Mehedinți, *Antropogeografia și întemeietorul ei, Fr. Ratzel*, Atelierele grafice I.V. Socecu, București, 1904.

2. Fr. Ratzel, cit. in Ioan Nicu Sava, *Geopolitica. Teorii și paradigme clasice. Școala geopolitică germană*, Info-Team, București, 1997, p. 40.

3. Fr. Ratzel, cit. in E.A. Pozdneakov, *Geopolitica*, Progress Cultura, Moskva, 1995, p. 18.

4. Cit. in Günter Heyden, *Critica geopoliticii germane*, Editura Politică, București, 1960, p. 129.

5. Cit. in Russel H. Fifield, Etzel G. Pearcy, *Geopolitics in Principle and Practice***,** Ginn and Company, Boston, 1944, p. 10.

6. E.A. Pozdneakov, *op. cit*., pp. 20-21.

7. Cit. in Ioan Nicu Sava, *op. cit*., p. 47.

8. In *ibid*., p. 49.

9. In E.A. Pozdneakov, *op. cit*., p. 48.

10. Cit. in *ibid*., p. 47.

11. *Ibid*., p. 48.

12. Cit. in Ioan Nicu Sava, *op. cit*., p. 58.

13. Jean Klein, „Preface“, in Karl Haushofer, *De la géopolitique*, Fayard, Paris, 1986, p. 9.

14. *Idem*.

15. Nu ar fi corect dacă nu am aminti, în acest context, și ceea ce propune Haushofer însuși. El vorbește despre o periodizare mai simplă: o primă etapă ar fi între 1919 și 1933, dată la care partidul lui Hitler a cucerit puterea. „Tot ceea ce a fost scris și tipărit după 1933 a fost « sub presiune » și trebuie judecat în consecință“ (Karl Haushofer, „Defense of German Geopolitics“, in Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby, Paul Routledge, *The Geopolitics Reader*, Routledge, London and New York, 1998, p. 41). Mărturisind că uneori a încălcat și el granița dintre știință și politică, autorul menționează: „Geopolitica germană a avut — în perioada 1919-1932 — cam aceleași scopuri ca și geopolitica americană“ (*ibid*., p. 42). Pe de altă parte, Haushofer mai indică un punct de referință al creației și, în general, al activității sale: 1938. Sunt două elemente edificatoare în această privință. Declarația sa potrivit căreia „am salutat încorporarea Sudeților, teritorii germane, dar niciodată nu am aprobat anexarea de teritorii străine de poporul nostru și pe care nu trăia populație germană“ (*ibid*., p. 41) . Înțelegem că până la acea dată autorul a fost de acord cu unele măsuri al puterii de atunci. După aceea, nu, cum reiese și dintr-o altă apreciere: „După toamna lui 1938 a urmat un drum de suferință pentru geopolitica germană“ (*ibid*., p. 42).

16. Hans-Adolf Iacobsen, cit. in Karl Haushofer, *De la géopolitique*, ed. cit., p. 63.

17. *Ibid*., p. 64.

18. Cuvintele pe care le spune Haushofer, este adevărat, la sfârșitul vieții, despre partid și liderii săi nu sunt deloc măgulitoare: „în cel de-al Treilea Reich, partidul aflat la putere nu avea un organ oficial pentru a recepta și a înțelege doctrinele geopolitice. De aceea, ei nu au făcut altceva decât să folosească într-o manieră greșită cuvinte pe care le-au prins din zbor, fără a înțelege cu adevărat despre ce era vorba“ (Karl Haushofer, „Defense of German Geopolitics“, art. cit., p. 41).

19. Hans-Adolf Iacobsen, loc. cit., p. 87.

20. Cit. in Ion Conea, „O poziție geopolitică“, *Geopolitica și geoistoria*, anul III, mart.-apr. 1944.
21. Cit. in Jean Klein, art. cit., p. 21.
22. Karl Haushofer, *op. cit.*, pp. 155-156.
23. *Ibid.*, p. 60.
24. *Ibid.*, p. 164.
25. *Ibid.*, p. 102.
26. Cit. in Günter Heyden, *op. cit.*, p. 204.
27. *Ibid.*, p. 103.
28. *Ibid.*, p. 102.
29. *Ibid.*, p. 103.
30. Karl Haushofer, *op. cit.*, „Karl Haushofer à Kurt Vowinckel. Manuel de géopolitique et avenir de la science géopolitique“, p. 259.
31. *Ibid.*, p. 250.
32. Karl Haushofer, *op. cit.*, „Kurt Vowinckel à Karl Haushofer: Eclaircissement du concept de géopolitique“, p. 251.
33. Karl Haushofer, *op. cit.*, p. 98.
34. *Ibid.*, p. 99.
35. Cit. in Geoffrey Parker, *Western Geopolitical Thought in the Twentieth Century*, „German Geopolitik and its Antecedents“, Croom Helm, London & Sydney, 1985.
36. *Ibid.*, p. 79.
37. Karl Haushofer, *op. cit.*, p. 113.
38. *Ibid.*, p. 114.
39. *Ibid.*, p. 115.
40. *Ibid.*, p. 116.
41. *Idem*.
42. *Ibid.*, pp. 120-121.
43. *Ibid.*, p. 124.
44. *Ibid.*, p. 132.
45. Karl Haushofer, *op. cit.*, „Apologia geopoliticii germane“.
46. Karl Haushofer, *op. cit.*, „Les bases géographiques de la politique étrangère“, p. 203.
47. *Ibid.*, p. 204.
48. Jean Klein, art. cit., p. 34.
49. Karl Haushofer, *op. cit.*, „La vie de frontières politiques“, p. 185.
50. *Ibid.*, p. 185.
51. *Ibid.*, p. 190.
52. Cit. in Ioan Nicu Sava, *op. cit.*, p. 113.
53. *Ibid.*, p. 129.
54. Karl Haushofer, *op. cit.*, „Karl Haushofer à Dr. Rufenacht: Des conditions préliminaires pour la réalisation de l'idée paneuropéenne“, p. 243.
55. *Idem*.

Populația

1. Mircea Malița, *Zece mii de culturi, o singură civilizație*, Nemira, București, 1998, p. 38.
2. John Rourke, *International Politics on the World Stage*, Duskin/McGraw-Hill, Gutford, 1999, p. 533.
3. Gerard Piel, „Worldwide Development or Population Explosion: Our Choice“, *Global Issues 98/99*, Duskin/McGraw-Hill, Gutford, 1998.

4. Milton Ezrati, „Japan's Aging Economics", *Foreign Affairs*, mai-iun. 1997.

5. Simion Mehedinți, *Politica de vorbe și omul politic*, București, 1920.

6. Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, Random House, New York, 1987.

7. Simion Mehedinți, *Politica de vorbe și omul politic*, ed. cit.

8. Anton Golopenția, „Preocupări biopolitice ungurești", cit. in Emil I. Emandi, Gheorghe Buzatu, Vasile S. Cucu, *Geopolitica*, Glasul Bucovinei, Iași, 1994.

9. *Idem*.

10. Lester Brown, *Probleme globale ale omenirii. Starea lumii*, Editura Tehnică, București, 1996, p. 6.

Europa: lecția de geopolitică a secolului XX

1. Romano Prodi, *O viziune asupra Europei*, Polirom, Iași, 2001, p. 93.

2. Zbigniew Brzezinski, *Europa Centrală și de Est în ciclonul tranziției*, Editura Diogene, București, 1995, p. 165.

3. François Géré, *Pourquoi les guerres? Un siècle de géopolitique*, Courier international, Larousse, Paris, 2002, p. 26.

4. *Ibid*., p. 37.

5. Zbigniew Brzezinski, *op. cit*., p. 157.

6. Aukie Hoogvelt, *Globalization and the Post Colonial World. The New Political Economy of Development*, Palgrave, London, 2001, p. 33.

7. John McCormick, *Understanding the European Union. A Concise Introduction*, Palgrave, Houndmills, Basinstoke, Hampshire, New York, 2002, p. 74.

8. Pascal Fontaine, *Construcția europeană din 1945 până în zilele noastre*, Institutul European, Iași, 1998, p. 12.

9. Cit. in Romano Prodi, *op. cit*., p. 45.

10. John Mills, *Managing the World Economy*, Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, 2003, p. 103.

11. Iată care sunt prioritățile Uniunii Europene, după *L'Atlas géopolitique et culturel*: să rămână competitivă, să organizeze și să integreze periferia, să promoveze reguli globale deschise și stabile (*L'Atlas géopolitique et culturel du Petit Robert des noms propres*, Dictionnaires Le Robert, Paris, 2002, p. 175).

12. John McCormick spune chiar „cel mai puternic bloc economic al lumii". Afirmația nu se susține decât dacă prin noțiunea de bloc economic se înțelege piață integrată. Altminteri, NAFTA are 6,8% din populația lumii și produce 34% din PIB-ul mondial (John McCormick, *op. cit*., p. 204).

13. *Idem*.

14. *L'Atlas géopolitique et culturel*, ed. cit., p. 178.

15. John McCormick, *op. cit*., p. 205.

16. Rudiger Dornbusch, „Euro Fantasies: Common Currency as Panacea", *Foreign Affairs*, sept.-oct. 1996.

17. Zenovia-Doina Penea, *Moneda Euro*, Editura Științifică, București, 2000.

18. Elizabeth Pond, *The Rebirth of Europe*, Brooking Institution Press, Washington, DC, 1999, p. 165.

19. Fred C. Bergsten, „The Coming Dollar-Euro Clash", *Foreign Affairs*, martie-aprilie 1999.

20. Jack Egan, „Europe's New Challenge to the Almighty Dollar", *Business and Thechnology*, 1 nov. 1999.

21. Zenovia-Doina Penea, *op. cit.*, p. 46.

22. Elizabeth Pond, *op. cit.*, p. 186.

23. Cit. in *ibid.*, p. 186.

24. Elizabeth Pond, *op. cit.*, p. 188.

25. Rudiger Dornsbuch, art. cit.

26. Elizabeth Pond, *op. cit.*, p. 163.

27. De fapt, Germania a mai trebuit să renunțe la un simbol al său, Deutsche Bank. Kohl a consimțit și la acest lucru, punând două condiții: Banca Centrală Europeană să funcționeze la Frankfurt și principiile ei de funcționare să fie un fel de copie după cele ale Deutsche Bank, a cărei independență a fost renumită. Astfel, nici liderii naționali, nici cei ai UE nu au voie să influențeze funcționarea BCE sau *board*-ul său. Singurul organism care poate juca, parțial, un rol de supraveghere a BCE este subcomisia de profil a Parlamentului European. Situație complet diferită de SUA, unde președintele Rezervelor Federale este chemat periodic în fața comisiei de profil din cadrul Congresului pentru a justifica o serie de măsuri și orientări.

28. Cit. in Elizabeth Pond, *op. cit.*, p. 201.

29. Am întâlnit de curând și un punct de vedere diferit. Jiri Pehe („Central Europe Returns to the Fold. A Czech's View of Accession to the European Union", in Susan Stern, Elisabeth Seligmann (eds), *Desperately Seeking Europe*, Archetype Publications, London, 2003) consideră că „extinderea planificată a Uniunii Europene va re-crea Europa Centrală ca un spațiu comun, fără granițe și bariere administrative" (p. 128) și că „Europa Centrală va deveni, în cele din urmă, cel mai influent subgrup regional din Uniunea Europeană" (pp. 129-130). Chiar dacă autorul cuprinde în această formulă și țările din Europa de Est („pentru că ele nu vor să fie percepute ca state est-europene"), noi credem că, pe de o parte, dacă problemele în Uniune vor fi discutate pe regiuni nu va fi tocmai bine pentru Europa, iar dacă admitem că da, atunci înțelesul Europei Centrale nu va mai fi cel clasic, ci unul care va desemna o concentrare de interese, o formulă de luptă politică în cadrul organismelor Uniunii pentru o serie de avantaje.

30. Romano Prodi, *op. cit.*, p. 37.

31. Josef Ackerman, in Susan Stern, Elisabeth Seligmann (eds), *op. cit.*, p. 10.

32. François Géré, *op. cit.*, p. 18.

33. Pierre Biarnès, „Pour l'empire du monde", *Revue Française de Géopolitique*, nr. 1/2003, număr special „Géopolitique des Etats-Unis. Culture, interets, stratégies".

34. Alain Duhamel, *Libération*, 17 dec. 1999, cit. in Pierre Biarnès, art. cit., p. 156.

35. Pierre Biarnès, art. cit., p. 156.

36. Josef Ackerman, art. cit., p. 13.

37. Ignatio Ramonet, *Geopolitica haosului*, Doina, București, 1998.

38. Göran Theborn, „Europe — Superpower or a Scandinavia of the World?", in Mario Teló (ed.), *European Union and New Regionalism, Regional Actors and Global Governance in a Post-Hegemonic Era*, Ashgate, Aldershot, Burlington USA, Singapore, Sydney, 2001.

39. Saul Bernard Cohen, *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publishers, Boston, 2003.

40. *Ibid.*, p. 149.

41. Saul Bernard Cohen, *Geography and Politics in a Divided World*, Methuen, London, 1964.

42. Saul Bernard Cohen, *Geopolitics of the World System*, ed. cit., p. 152.

43. Romano Prodi, „Reform and Proximity: The European Union Defines its Borders", in Susan Stern, Elisabeth Seligmann (eds), *op. cit.*, p. 266.

44. Henderson, Conway H., *International Relations. Conflict and Cooperation at the Turn of the 21st Century*, McGraw-Hill, Boston, 1999, p. 289.

45. Martin Westlake, *The Council of the European Union*, John Harper Publishing, London, 1999, p. 9.

46. Pascal Fontaine, *op. cit.*, p. 7.

47. Întrucât vom folosi de mai multe ori termenii „federal“ și „confederal“, este bine să facem câteva precizări, pentru a preveni orice confuzie. În sistemul confederal, autoritatea este deținută de statele independente. Guvernul central își deține autoritatea de la statele componente, iar puterea sa asupra acestora este extrem de limitată. Un exemplu clasic în această privință este Confederația celor 13 state americane, care a precedat constituirea Federației de mai târziu reprezentate de Statele Unite ale Americii. Confederația era o „ligă a prieteniei“; guvernul central avea puterea să declare război, să bată monedă, dar nu putea institui taxe, nu putea reglementa comerțul și nu putea fonda propriul sistem de apărare. Puterea Confederației stătea în mâinile unui Congres în care fiecare stat avea un vot, însă Congresul nu se întrunea regulat. De aceea, din 1787 s-a trecut la organizarea federală. În cadrul sistemului federal, puterea este împărțită între guvernul central și state. Ambele niveluri primesc autoritatea de la cetățeni și exercită direct autoritatea asupra acestora. Exemplul tipic de federație este reprezentat tot de SUA, unde guvernul federal are anumite competențe, mai ales în domeniul financiar, al politicii externe și de apărare, în timp ce guvernele statelor păstrează o serie de atribuții în domeniul educației, organizării poliției etc. Alte state cu organizare federală: Germania, India, Mexic, Nigeria etc.

48. Josef Ackerman, art. cit., p. 14.

49. Romano Prodi, art. cit., p. 269.

50. Josef Ackerman, art. cit., p. 16.

51. Valéry Giscard d'Estaing, „The Calligraphy of History“, in Susan Stern, Elisabeth Seligmann (eds), *op. cit.* În continuare, trimiterile la problemele elaborării Constituției le vom face din acest studiu.

52. *Ibid.*, p. 257.

53. *Ibid.*, p. 259.

54. Multe dintre aceste date au fost preluate din studiul documentat al lui Bruno De Witte „The Impact of Enlargement on The Constitution of the European Union“ in Marise Cremona (ed.), *The Enlargement of European Union*, Oxford University Press, Oxford, 2003.

55. Valéry Giscard d'Estaing, art. cit., p. 259.

56. Romano Prodi, art. cit., p. 270.

57. Valéry Giscard d'Estaing, art. cit., p. 261.

58. Pat Cox, „Europe's Constitution in the Making“, in Susan Stern, Elisabeth Seligmann (eds), *op. cit.*, p. 278.

59. Valéry Giscard d'Estaing, art. cit., p. 262.

60. *Ibid.*, p. 263.

61. *Idem.*

62. Lester Thurrow, *Head to Head: The Coming Economic Battle among Japan, Europe and America*, William Morrow, New York, 1992, p. 14.

63. Mario Teló, „Introduction: Globalization, New Regionalism and the Role of the European Union“, in Mario Teló, *op. cit.*, p. 5.

64. Jagdish Bhagwati, P. Arvind, „Preferential Trading Areas and Multilateralism: Stranger, Friends or Foes?“, in Jagdish Bhagwati, A. Panagaryia (eds), *Free Trade Areas or Free Trade?*, AEI Press, Washington DC, 1996.

65. Edward N. Luttwak, „From Geopolitics to Geo-Economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce“, *The National Interest*, 1990.

66. Andrew Gamble, „Regional Blocs, World Order and the New Medievalism“, in Mario Teló, *op. cit.*, p. 28.

67. *Idem.*

68. Mario Teló, art. cit., pp. 6-7.

69. Romano Prodi, *op. cit.*, p. 117.

70. Fernand Braudel, *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, Meridiane, București, 1985, p. 201.

71. *Ibid.*, p. 211.

72. *Ibid.*, p. 411.

73. Romano Prodi, *op. cit.*, p. 113.

74. George Howard Joffé, „European Union and the Mediterranean", în Mario Teló (ed.), *op. cit.*, p. 216.

75. *Ibid.*, p. 213.

76. Mario Teló, „The European Union and the Challenges of the Near Abroad", in Mario Teló (ed.), *op. cit.*, p. 181.

77. Denise Artaud, „L'Union Européenne à 25: vers un meilleur équilibre des liens transatlantiques?", *Revue Française de Géopolitique*, nr. 1/2003, p. 212.

78. Elizabeth Pond, *op. cit.*, p. 6.

79. Richard Perle, „Europe: Ally or Counterweight", in Susan Stern, Elisabeth Seligmann (eds), *op. cit.*, p. 45.

80. William Wallace, „Organized Europe: Its Regional and Global Responsabilities", in *ibid.*, p. 221.

81. Elizabeth Pond, *op. cit.*, p. 5.

82. Romano Prodi, art. cit., p. 271.

83. Articolul 49 din Tratatul Uniunii Europene spune: „Orice stat european care respectă principiile stabilite în art. 6(1), anume principiul libertății, democrației, respectul drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, precum și autoritatea legii, poate aplica pentru a deveni membru al Uniunii."

84. Romano Prodi, art. cit., p. 269.

85. Iată ceea ce spune în această privință Mario Teló: „Consiliul de la Helsinki, din decembrie 1999, a modificat programul propus de Comisie în 1998, cunoscut sub numele de « Agenda 2000 ». Diviziunea dintre un prim grup de șase țări candidate (Polonia, Ungaria, Republica Cehă, Slovenia, Estonia și Cipru) și un al doilea (Bulgaria, România, Slovacia, Letonia și Lituania) a fost abandonată. Malta și Turcia au fost înscrise pe lista candidatelor oficiale. În al doilea rând, o serie de dezvoltări din fosta Iugoslavie fac să întrevedem Croația și Serbia drept candidate viitoare, ca și acorduri de asociere specială cu Macedonia, Bosnia și Albania. În cele din urmă, Ucraina ar dori să fie pe lista de țări asociate și, mai târziu, să devină un candidat. Când va fi posibil, Belarus și Moldova vor dori același lucru" („The European Union and the Challenges of the Near Abroad", art. cit., p. 185). Dacă vom raporta cele spuse de Mario Teló la cifra despre care vorbește Prodi, vom vedea că evaluările coincid.

86. Serghei Karaganov, „From Rusia with Love", in Susan Stern, Elisabeth Seligmann (eds), *op. cit.*, p. 60.

87. *Ibid.*, p. 61.

88. George Howard Joffé, art. cit., p. 211.

89. Mohammad-Reza Djalili, Therry Kellner, „Les Etats-Unis et L'Asie Centrale après le 11 septembre 2001", *Revue Française de Géopolitique*, nr. 1/2003, p. 251.

90. Reimund Seidelmann, „European Union and Eastern Europe", in Mario Teló (ed.), *op. cit.*, p. 194.

91. Christopher Williams, „The New Russia, from Cold War Strength to Post-Comunist Weakness and Beyond", în Peter Anderson, Georg Wiessala, Christopher Williams (eds), *New Europe in Transition*, Continuum, London and New York, 2000, p. 266.

92. Serghei Karaganov, art. cit., p. 61.

93. *Ibid.*, p. 65.

94. Romano Prodi, *op. cit.*, pp. 136-137.

95. „Signs of German Economic Recovery Continue to Grow", *Financial Times*, 29 iul. 2003.

96. „Half a Billion Americans?“, *The Economist*, 24 aug. 2002

97. Robert Kagan, *Of Paradise and Power. America and Europe in the New World Order*, Atlantic Books, London, 2003, p. 69.

98. „Tot mai mulți bani pentru arme“, *Lumea*, nr. 4 (120), 2003.

99. Robert Kagan, *op. cit.* p. 69.

100. Paul Kennedy, *The Rise and the Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, Rabdom House, New York, 1987.

101. Romano Prodi, *op. cit.*, p. 109.

102. François Géré, *op. cit.*, p. 89.

103. „Half a Billion Americans?“, art. cit.

104. Göran Therborn, art. cit. p. 229.

105. *Ibid.*, p. 231.

Asia, continentul pe care trăiește peste jumătate din populația globului

1. *L'Atlas géopolitique et culturel du Petit Robert des noms propres*, Dictionnaires Le Robert, Paris, 2002, p. 129.

2. *Ibid.*, p. 151.

3. Lea Williams, *Southeast Asia: A History*, New York, Oxford University Press, 1976.

4. Kent E. Calder, „The New Face of Northern Asia“, *Foreign Affairs*, ian.-feb. 2001.

5. *Idem.*

6. Joseph E. Stiglitz, *Globalizarea, speranțe și deziluzii*, Editura Economică, București, 2002, p. 154.

7. *Facts about Korea*, Korean Information Service, Government Information Agency, 2002.

8. Arnaud Blin, Gérard Chaliand, François Géré (coord.), *Puteri și influențe. Anuar de geopolitică și geostrategie 2000-2001*, Editura Corint, București 2001, p. 207.

9. John Mearsheimer, „The Future of the American Pacifier“, *Foreign Affairs*, vol. 80, nr. 5, sept.-oct. 2000.

10. *Idem.*

11. Kent E. Calder, art. cit.

12. Cit. in Conway H. Henderson, *International Relations. Conflict and Cooperation at the Turn of the 21st Century*, McGraw-Hill, New York, 1997, p. 102.

13. Ezra F. Vogel, *Japan as Number One Revisited*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore, 1986.

14. *Idem.*

15. Karel van Wolferen, *The Enigma of the Japanese Power. People and Politics in a Stateless Nation*, New York, Alfred A. Knopf, 1989.

16. Ezra F. Vogel, *op. cit.*

17. Steven Schlosstein, *The End of the American Century*, Congdon and Weed, New York, 1989.

18. Ezra F. Vogel, *Japan as Number One. Lessons for America*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1979.

19. Robert Harvey, *Global Disorder*, Constable, London, 2003, p. 152.

20. Takemochi Ishii, „Growing Old“, *Look Japan*, apr. 1991.

21. Kunio Nishimuro, „A Kindler, Gentler Generation“, *Look Japan*, apr. 1991.

22. Saul Bernard Cohen, *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, Boulder, New York, Oxford, 2003, p. 300.

23. *Idem*.

24. Eric Heginbotham, Richard Samuels, „Japan's Dual Hedge", *Foreign Affairs*, sept.-oct. 2002.

25. Shintaro Ishihara, *Japan that Can Say No: Why Japan Will Be First among Equals*, Simon and Schuster, New York, 1990.

26. Robert Harvey, *op. cit.*, p. 150.

27. *Ibid.*, p. 152.

28. Nicholas D. Kristof, „The Rise of China", *Foreign Affairs*, nov.-dec. 1993.

29. Supacha Panitchpakdi, Mark L. Clifford, *China and the WTO. Changing China, Changing the World Trade*, John Wiley & Sons, Singapore, 2002.

30. *L'Atlas géopolitique et culturel du Petit Robert des nomes propres*, ed. cit., p. 274.

31. George Gilboy, Eric Heginbotham, „China's Coming Transformation", *Foreign Affairs*, iul.-aug. 2001.

32. Numeroase surse vorbesc despre o asemenea tendință. Deși datele geopolitice ale Chinei continentale, precum și ale „cercurilor concentrice chinezești", despre care vom mai vorbi, îndreptățesc o asemenea previziune, noi suntem precauți în a o susține. Ea implică prea multe variabile care urmează să fie confirmate de către evoluția istorică. Preferabil este, considerăm, să vorbim despre dezvoltarea robustă a Chinei, și vom vedea ce modificări va produce ea în ierarhia mondială.

33. Supacha Panitchpakdi, Mark L. Clifford, *op. cit.*, p. 12.

34. *Ibid.*, p. 108.

35. Jiang Xiaojuan, „Foreign Investment after China's WTO Accesssion. Trend and Salient Features", in Ippei Yamazowa, Ken-ichi Imai (eds), *China enters WTO: Pursuing Symbiosis with the Global Economy*, Japan Trade Organization, Tokyo, 2001.

36. David Shambaugh, „Facing Reality in China Policy", *Foreign Affairs*, ian.-feb. 2001, vol. 80, nr. 1.

37. Laurent Murawiec, „Unda lungă a unei *Weltpolitik* chineze", in Arnaud Blin, Gérard Chaliand, François Géré (coord.), *op. cit.*, p. 63.

38. Raoul Birnbaum, „Buddhist China at the Century's Turn", *The China Quarterly*, 174, iun. 2003.

39. În timpul represiunii sau după aceasta, multe personalități ale religiei budiste au plecat în străinătate, în Taiwan sau Asia de Sud-Est, dar și în America. S-au constituit astfel centre active de răspândire a acestei religii — de pildă, în nordul Californiei —, care astăzi solicită libertate pentru coreligionarii lor.

40. Saul Bernard Cohen, *op. cit.*, p. 252.

41. Dru C. Gladney, „Islam in China: Accomodation or Separatism?", *The China Quarterly*, 174, iun. 2003.

42. Richard Madsen, „Catholic Revival During the Reform Era", *The China Quarterly*, 174, iun. 2003.

43. Daniel Bays, „Chinese Protestant Christianity Today", *The China Quarterly*, 174, iun. 2003.

44. Joseph E. Stiglitz, *op. cit.*

45. *Ibid.*, p. 281.

46. Nicholas D. Kristof, „The Rise of China", *Foreign Affairs*, nov.-dec. 1993.

47. Saul Bernard Cohen, *op. cit.*, p. 250.

48. Dru C. Gladney, art. cit.

49. Aymeric Chauprade, „La stratégie globale des Etats-Unis face à l'émergence de la Chine", *Révue française de géopolitique*, număr special „Géopolitique des Etats-Unis. Culture, intérêts, stratégies", Ellipses Editions Marketing, nr. 1/2003.

50. Nicholas D. Kristof, art. cit.

51. Samuel Huntington, *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, Antet, București, 1997.

52. Murray L. Weidenbaum, *Greater China: The Next Economic Superpower?*, cit. in Samuel Huntington, *op. cit.*, p. 251.

53. Zbigniew Brzezinski, *Marea tablă de șah. Supremația americană și imperativele sale geostrategice*, Univers Enciclopedic, București, 2000, p. 187.

54. *Idem*.

55. Saul Bernard Cohen, *op. cit.*, p. 289.

56. *Ibid.*, p. 288.

57. Peter A. Coclanis, Tilak Dashi, „Globalization in the Southeast Asia", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 570, „Dimensions of Globalization", iul. 2000.

58. Mario Teló, „Between Trade Regionalization and Deep Integration", in Mario Teló (ed.), *European Union and New Regionalism, Regional Actors and Golbal Governance in a Post-Hegemonic Era*, Ashgate Publishing, Aldershot, Burlington USA, Singapore, Sidney, 2001, p. 76.

59. Conway W. Henderson, *op. cit.*, p. 298.

60. Donald K. Emmerson, „Organizing the Rim: Asia-Pacific Regionalism", *Current History*, nr. 587, dec. 1994.

61. Paul Blustein, „IMF Concedes Errors in Asia but Denies Aggravating the Crisis", *Washington Post*, 20 ian. 1999.

62. Supacha Panitchpakdi, *op. cit.*

63. ASEAN Secretariat, *China's Membership in the World Trade Organization and Its Implications for ASEAN*, nov. 2000, p. 24.

64. C. Fred Bergsten, „America and Europe: Clash of the Titans", *Foreign Affairs*, mart.-apr. 2000.

65. Mario Teló, art. cit., p. 76.

66. Kjell A. Eliassen, Catherine Borve Monsen, „Comparison of European and Southeast Asian Integration", in Mario Teló (ed.), *op. cit.*, p. 126.

67. Mario Teló, art. cit., p. 76.

68. Samuel Huntington, *op. cit.*

69. Saul Bernard Cohen, *op. cit.*, p. 276.

70. *Idem*.

71. F. Gibney, *Creating a New Pacific Community*.

72. Michael Wesley, „The Asian Crisis and the Adequacy of Regional Institutions", *Contemporary Southeast Asia*, vo. 21, nr. 1, apr. 1999.

73. Geoffrey Parker, *Geopolitics, Past, Present and Future*, Pinter, London and Washington, 1998, p. 89.

74. Saul Bernard Cohen, *op. cit.*, p. 304.

75. Laurent Murawiec, art. cit., pp. 63-64.

76. François Géré, *Inde-Pakistan: déchirure et déchirements*, ed. cit., p. 44.

77. *L'Atlas géopolitique et culturel*, ed. cit., p. 277.

78. Gérard Chaliand, „Conflictul din Cașmir", in Arnaud Blin, Gérard Chaliand, François Géré (coord.), *op. cit.*, p. 68.

79. Michael Brecher, *The New States of Asia*, Oxford University Press, New York, 1960, p. 205.

80. Saul Bernard Cohen, *op. cit.*, p. 307.

81. *Foreign Policy*, „Can India overtake China?", iul.-aug. 2003.

82. Saul Bernard Cohen, *op. cit.*, p. 322.

83. *Foreign Policy*, iul.-aug. 2003.

84. Saul Bernard Cohen, *op. cit.*, p. 323.

85. Zbigniew Brzezinski, *Europa Centrală și de Est în ciclonul tranziției*, ed. cit., p. 177.

86. Robert Harvey, *op. cit.*, p. 148.

87. Arnaud Blin, Gérard Chaliand, François Géré (coord.), *op. cit.*, p. 33.

88. Kent E. Calder, art. cit., 2001.

Statele Unite ale Americii și noua ordine mondială

1. *L'Atlas géopolitique et culturel du Petit Robert des noms propres*, Editions Le Robert, Paris, p. 160.

2. Robert Harvey, *Global Disorder*, Constable, London, 2003, p. 16.

3. Chiar dacă precizează că titlul cărții este „deliberat provocator", Clyde Prestowitz își intitulează totuși ultima lucrare *Rogue Nation, American Unilateralism and the Failure of Good Intentions*, Basic Books, New York, 2003.

4. Walter LaFeber, „Foreign Policies of a New Nation: Franklin, Madison and the « Dream of a New Land to Fulfill with People in Self-Control »", in William Appleman Williams (ed.), *From Colony to Empire: Essays in the History of American Foreign Relations*, John Wiley & Sons, New York, 1972, p. 10.

5. Richard W. Van Alstyne, „The American Empire Makes its Bow on the World Stage 1803-1845", în William Appleman Williams (ed.), *op. cit.*, p. 48.

6. Julio Escobar Villarrue, „Panama își redobândește suveranitatea asupra întregului său teritoriu", in Arnaud Blin, Gérard Chaliand, François Géré (coord.), *Puteri și influențe. Anuar de geopolitică și geostrategie 2000-2001*, Corint, București, 2001, p. 106.

7. Frank Ninkovich, *The Wilsonian Century. US Foreign Policy since 1900*, The University of Chicago Press, Chicago, 1999, p. 17.

8. *Idem.*

9. Pierre Emmanuel Barral, „Géopolitique intérieure des Etats-Unis", în *Revue Française de Géopolitique*, nr. 1/2003, p. 23.

10. De pildă Zbigniew Brzezinski, *Marea tablă de șah, supremația americană și imperativele sale geostrategice*, Univers Enciclopedic, București, 2000, p. 35.

11. Există o situație extrem de sugestivă pentru această forță ieșită din comun, relatată de generalul Eisenhower în memoriile sale. Era spre sfârșitul războiului. Luptele se purtau în Ardeni. Armata germană a organizat un contraatac fulgerător și a surprins flota aeriană americană la sol, producându-i mari pagube. A doua zi, notează generalul, au venit aparate noi pentru completare. Și adaugă: cu o asemenea capacitate de înlocuire a pierderilor, războiul nu mai putea fi pierdut.

12. Clyde Prestowitz, *op. cit.*, p. 27.

13. *Ibid.*, p. 27.

14. *Ibid.*, p. 30.

15. Philippe Richardot, „Les signes de l'hyperpuissance americaine", *Revue Française de Géopolitique*, nr. 1/2003, p. 40.

16. *Ibid.*, p. 42.

17. Robert Harvey, *op. cit.*, p. 17.

18. *Ibid.*, p. 19.

19. *Ibid.*, p. 17.

20. Philippe Richardot, art. cit. p. 42.

21. Strobe Talbot, cit. in Clyde Prestowitz, *op. cit.*, p. 21.

22. Cit. in *ibid.*, p. 21.

23. *Ibid.*, p. 22.

24. Robert Harvey, *op. cit.*, p. 19.

25. Francis Fukuyama, „The US vs. the Rest", *New Perspectives Quarterly*, vol. 19, nr. 4, toamna 2002.

26. Arthur Schlesinger Jr., „The Immorality of Preemptive War", *New Perspectives Quarterly*, vol. 19, nr. 4, toamna 2002.

27. Cit. in *idem*.

28. Cit. in Clyde Prestowitz, *op. cit.*, p. 20.

29. Hubert Vedrine, *France in an Age of Globalization*, Brookings Institution Press, Washington, DC, 2001, p. 9.

30. Zbigniew Brzezinski, *op. cit.*, p. 35.

31. Robert Kagan, William Kristol, „The Present Danger", *National Interest*, primăvara 2000.

32. Charles Krauthammer, „The New Unilateralism", *Washington Post*, 8 iun. 2001.

33. Robert Kagan, William Kristol, art. cit., p. 67.

34. Robert Kagan, *Of Paradise and Power. America and Europe in the New World*, Alfred A. Knopf, New York, 2003.

35. *Ibid.*, p. 3.

36. *Ibid.*, p. 31.

37. *Ibid.*, p. 31.

38. *Ibid.*, p. 40.

39. *Idem.*

40. *Ibid.*, p. 35.

41. Joseph Nye Jr., *The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone*, Oxford University Press, New York, 2002, p. 92.

42. *Ibid.*, p. 9.

43. Peter L. Berger, „Introduction. The Cultural Dynamics of Globalization", in Peter L. Berger, Samuel Huntington (eds), *Many Globalizations. Cultural Diversity in the Contemporary World*, Oxford University Press, New York, 2002.

44. James D. Hunter, Joshua Yates, „In the Vanguard of Globalization", Peter L. Berger, Samuel Huntington (eds), *Many Globalizations. Cultural Diversity in the Contemporary World*, Oxford University Press, New York, 2002.

45. Huntington, Samuel, „The Lonely Superpower", *Foreign Affairs,* mart.-apr. 1999

46. John G. Ikenberry, „America's Imperial Ambition", *Foreign Affairs*, sept. 2002.

47. *Idem.*

48. *Idem.*

49. Fostul ministru de externe francez își motivează denumirea în felul următor: „Termenul de superputere ni se părea strâns legat de epoca Războiului Rece, când cele două superputeri ale momentului se înfruntau. Este adevărat că particular « *hyper* » în engleză are și o conotație negativă. În franceză, « *hyper* » este un termen neutru și ar fi păcat să fie asimilată formula « hiperputere » unei atitudini critice față de SUA, atitudine tipică din partea Franței" (Hubert Vedrine, *op. cit.*).

50. Samuel Huntington, art. cit.

51. *Ibid.*, p. 38.

52. *Ibid.*, p. 43.

53. Seymour Martin Lipset, „Canada and the United States: the Great Divide", *Current History*, dec. 1991, vol. 90, nr. 560.

54. Alberta M. Sbragia, „European Union and NAFTA", in Mario Teló (ed.), *European Union and New Regionalism. Regional Actors and Global Governance in a Post-Hegemonic Era*, Ashgate, Aldershot, 2001, p. 98.

55. Ali M. El-Agraa, *Regional Integration. Experience, Theory and Measurement*, Macmillan, Houndmills, 1999, p. 154.

56. Mario Teló, „Introduction: Globalization, New Regionalism and the European Union", in Mario Teló (ed.), *op. cit.*

57. Ali M. El-Agraa, *op. cit.*, p. 35.

58. *Ibid.*, p. 154.

59. Jagdish Bhagwati, „Regionalism and Multilateralism: An Overview", in Jagdish Bhagwati, Pravin Krishna, Arvind Panagaryia (eds), *Alternative Approaches to Analyzing Preferential Free Trade Agreements*, MIT Press, Cambridge, MA, 1999.

60. Wilfried J. Ethier, „Regional Regionalism“, in Sajal Lahiri (ed.), *Regionalism and Globalization. Theory and Practice*, Routledge, London, 2001.
61. Jagdish Bhagwati, art. cit.
62. Wilfried J. Ethier, art. cit.
63. Alberta M. Sbragia, *op. cit.*, p. 101.
64. *Idem.*
65. Paul Krugman, „The Uncomfortable Truth about NAFTA“, *Foreign Affairs*, vol. 74, nr. 2, mart.-apr. 1995.
66. Alberta M. Sbragia, *op. cit.*, p. 103.

Poligonul rusesc

1. Zbigniew Brzezinski, *Game Plan. How to Combat the US Soviet Contest*, The Atlantic Monthly Press, New York, 1986.
2. *Ibid.*, p. 5.
3. *Ibid.*, p. 6.
4. *Ibid.*, p. 17.
5. V. Geoffrey Parker, *The Geopolitics of Domination*, Routledge, London, 1981.
6. Fernand Braudel, *Gramatica civilizațiilor*, Meridiane, București, 1994, vol. I, p. 233.
7. *Ibid.*, p. 234.
8. Cit. in Geoffrey Parker, *op. cit.*, p. 76.
9. *Ibid.*, p. 78.
10. Fernand Braudel, *op. cit.*, p. 242.
11. Geoffrey Parker, *op. cit.*, p. 80.
12. *Idem.*
13. *Ibid.*, p. 85.
14. John P. LeDonne, *The Russian Empire and the World. The Geopolitics of Expansion and Containment*, Oxford University Press, New York, 1997, p. 9.
15. *Ibid.*, p. XVI.
16. Geoffrey Parker, *op. cit.*, p. 84.
17. Henry Kissinger, *Diplomacy*, Simon and Schuster, New York, 1994, p. 24.
18. *Idem.*
19. Fernand Braudel, *op. cit.*, p. 249.
20. *Ibid.*, p. 249.
21. Fred Coleman, *The Decline and the Fall of the Soviet Empire. Forty Years That Shook the World, from Stalin to Yeltsin*, St. Martin's Press, New York, p. 165.
22. *Ibid.*, p. 166.
23. Françoise Thom, „Eurasisme et neo-eurasisme“, *Commentaire*, nr. 66, 1994.
24. Cit. in Alexander Sergounin, „Russian Foreign Policy Thinking: Redefining Conceptions**“,** *Working Papers*, Centre for Peace and Conflict, Copenhaga, nr. 11, 1993.
25. Piotr N. Savițki, „Evraziiskaia Hronika**“**, in *Metamorfozî Evropa*, Nauka, Moskva, 1993.
26. *Idem.*
27. *Idem.*
28. Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 25.
29. Cit. in Alexander Sergounin, art. cit.
30. *Idem.*
31. Cit. in *idem.*

32. Daniel Yergin, T. Gustafson, *Rusia 2010 and What It Means for the World*, ed. cit., p. 211.
33. *Ibid.*, p. 212.
34. Zbigniew Brzezinski, *op. cit.*, p. 16.
35. Evgheni Yasin, „The Economic Space of the Former Soviet Union, Past and Present", in John Williamson (ed.), *Economic Consequences of Soviet Disintegration*, Institute for International Economics, Washington, DC, 1993.
36. Zbigniew Brzezinski, *Europa Centrală și de Est în ciclonul tranziției*, Diogene, București, 1995, p. 290.
37. Andrei Kozîrev, *The Lagging Partnership*, cit. in *ibid.*
38. Paul Dobrescu, „Nu este loc de utopie", in *ibid.*
39. Zbigniew Brzezinski, *Marea tablă de șah. Supremația americană și imperativele sale geostrategice*, Univers Enciclopedic, București, 2000, p. 138.
40. Saul Bernard Cohen, *op. cit.*, p. 218.
41. Zbigniew Brzezinski, *Marea tablă de șah*, ed. cit., p. 139.
42. *Ibid.*, p. 139.
43. *Ibid.*, p. 223.
44. *Ibid.*, p. 148.
45. *L'Atlas géopolitique et culturel du Petit Robert des noms propres*, Editions Le Robert, Paris, 2002, p. 303.
46. Cit. in Mohammad Reza Djalili, Thierry Kellner, „Les Etats-Unis et L'Asie Centrale après le 11 septembre 2001, *Revue Française de Géopolitique*, nr. 1/2003, p. 260.
47. Saul Bernard Cohen, *op. cit.*, p. 231.
48. Dmitri Subotin, „Trade Patterns After Integration into the World Economy", in John Williamson (ed.), *op. cit.*
49. Zbigniew Brzezinski, *Europa Centrală și de Est în ciclonul tranziției*, ed. cit.
50. Tim Snyder, „Soviet Monopoly", in John Williamson (ed.), *op. cit.*, p. 175.
51. *Idem.*
52. Dmitri Subotin, art. cit., p. 245.
53. *Ibid.*, p. 246.
54. John Williamson, „Trade and Payments after Soviet Disintegration", in John Williamson (ed.), *op. cit.*, p. 562.
55. Daniel Gros, „Comment", in John Williamson (ed.), *op. cit.*, p. 79.
56. Serghei Rogov, „Five Challanges for Russia", *Foreign Policy Research Institute WIRE*, apr. 1997.
57. *Idem.*
58. *Idem.*
59. Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, Random House, New York, 1987.
60. François Géré, *Pourquoi les guerres? Un siècle de géopolitique*, Paris, Courier International, Larousse, 2002, p. 154.
61. Vezi Graeme P. Herd, „Russia's Demographic Crisis and Federal Instability", in Graeme P. Hered, Anne Aldis (eds), *Russian Regions and Regionalism. Strength Through Weakness*, Routledge Curzon, London, 2003, p. 41.
62. *Idem.*
63. Paul Dobrescu, art. cit.
64. Cit. in Ian Jeffries, *The New Russia. A Handbook of Economic and Political Developments*, Routledge Curzon, London, 2002, p. 334.
65. Dmitri Trenin, „Preobrazovanie vnești politiki Rossii", *Nezavissimaia Gazeta*, 5 febr. 1997.

66. Nina A. Narociniţkaia, *Rossiia i buduşcee evropeiskoe stroenie*, Nauka, Moskva, 1993.

67. *Idem*.

68. *Idem*.

69. Numărul mare de unităţi administrative este considerat un impediment în calea eficienţei guvernării. Pentru a face o comparaţie, SUA, cu o populaţie mai numeroasă decât Federaţia Rusă, sunt alcătuite doar din 50 de state; Canada, al cărei teritoriu reprezintă circa două treimi din teritoriul rusesc, are 13 unităţi federale.

70. Există unele analize care apreciază că în legătură cu unele aspecte ale tranziţiei din Rusia circulă o serie de mituri: că terapia de şoc ar fi fost un eşec total, că privatizarea nu a generat decât corupţie, că statul rus este atât de dezorganizat încât se află în imposibilitatea de a colecta impozite, că Rusia a reprezentat o gaură neagră pentru ajutorul financiar occidental. În ceea ce priveşte cel din urmă „mit", Anders Aslund („Ten Myths About the Russian Economy", in Andrew C. Kuchins, ed., *op. cit.*) arată că valoarea reală a ajutorului occidental către Rusia de la sfârşitul Războiului Rece până în 2002 este de 5 miliarde de dolari, ceea ce reprezintă ajutorul american pe care SUA îl acordă anual Israelului şi Egiptului (p. 120).

71. Nicolas Spulber, *Russia's Economic Transitions. From Late Tsarism to the New Millenium*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 292.

72. Anders Aslund, art. cit.

73. Derek L. Averre, „Transborder Security and Regionalism", in Graeme P. Hered, Anne Aldis (eds), *Russian Regions and Regionalism. Strength Through Weakness*, Routledge Curzon, London, 2003, p. 65.

74. De exemplu, CSI reprezintă al doilea mare producător şi consumator de droguri din lume.

75. Irina Isakova, *The CIS and Europe: Evolving Security Relationships*, London Centre for Defence Studies, 1998.

76. Cit. in *ibid.*, p. 19.

77. Martin Nicholson, „Characterising Centre-Periphery Relations in the Yeltsin Era", in Graeme P. Hered, Anne Aldis (ed.), *op. cit.*, p. 17.

78. În 2000, investiţiile străine directe în Federaţia Rusă se îndreptau în proporţie de 40,3% către Moscova, 13,3% către St. Petersburg, următoarea regiune în acest clasament beneficiind doar de 6,9% din volumul investiţiilor directe.

79. Alexander Sergounin, „Russia's Regionalization. The Interplay of Domestic and International Factors", in Graeme P. Hered, Anne Aldis (eds), *op. cit*.

80. Alexander Sergounin, „External Determinants of Russia's Regionalization", in Derek L. Averre, *op. cit.*, p. 77.

Islamul – o lume în expansiune

1. Arnold J. Toynbee, *Studiu asupra istoriei. Sinteză a volumelor VII-X de D.C. Somervell*, Humanitas, Bucureşti, 1997, p. 201.

2. Fernand, Braudel, *Gramatica civilizaţiilor*, Meridiane, Bucureşti, 1994, vol. I, p. 76.

3. *Ibid.*, p. 78.

4. Henri de la Bastide, *Patru călătorii în inima civilizaţiilor*, Meridiane, Bucureşti, 1994, p. 79.

5. Fernand Braudel, *op. cit.*, p. 80.

6. *Coranul*, traducere din arabă de Octavian Isopescul, Cartier, Bucureşti, 1997, „Prefaţa", p. 20.

7. Ibid., p. 21

8. Fernand Braudel, *op. cit.*, p. 106.

9. *Ibid.*, p. 88.

10. *Idem*.
11. *Ibid*., p. 107.
12. *Ibid*., p. 108.
13. *Ibid*., p. 109.
14. Halil Inalcik, *Imperiul Otoman. Epoca clasică*, Editura Enciclopedică, București, 1996, p. 81.
15. Fernand Braudel, *op. cit*., p. 98.
16. *Ibid*., p. 100.
17. *Ibid*., p. 107.
18. *Ibid*., p. 124.
19. Halil Inalcik, *op. cit*., p. 90.
20. *Ibid*., p. 93.
21. John Rourke, *International Politics on the World Stage*, Duskin/McGraw-Hill, 1999, p. 174.
22. Howard H. Lentner, *International Politics. Theory and Practice*, West Publishing Company, 1997.
23. Henri de la Bastide, *op. cit*., p. 49.
24. Arnold J. Toynbee, *op. cit*., p. 261.
25. R. Chase, Emily Hill, Paul Kennedy, „Pivotal States and US Strategy", *Foreign Affairs*, vol. 75, nr. 1, ian-feb. 1996, p. 48.
26. *Idem*.
27. François Géré, *Pourquoi les guerres? Un siècle de géopolitique*, Paris, Larousse, 2002, p. 45.
28. Abdulaziz Al-Sowayegh, *Arab Petrol-Politics*, Croom Helm, London, 1984, p. 6.
29. *Ibid*., pp. 170-171.
30. În Orientul Apropiat sunt incluse țările aflate în zona de întâlnire a Asiei cu Europa și Africa: Turcia, Cipru, Siria, Liban, Israel, Arabia Saudită, Yemen, Egipt, Sudan, iar în Orientul Mijlociu Irakul, Iranul și Afganistanul. În ultima vreme, granița dintre cele două noțiuni se estompează și această arie geografică este denumită fie Orientul Apropiat, fie Orientul Mijlociu, sub fiecare din aceste denumiri fiind înglobate toate țările menționate.
31. Conway H. Henderson, *International Relations. Conflict and Cooperation at the Turn of the 21st Century*, McGraw-Hill, Boston, 1999.
32. Zbigniew Brzezinski, *Marea tablă de șah. Supremația americană și imperativele sale geostrategice*, Univers Enciclopedic, București, 2000, p. 141.
33. Samuel Huntington, *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, Antet, București, 1997, p. 170.
34. *Ibid*., p. 171.
35. *Ibid*., p. 160.
36. *Idem*.
37. *Ibid*., p. 161.
38. *Ibid*., p. 164.
39. Fernand Braudel, *op. cit*., p. 105.
40. Akbar S. Ahmed, „Towards the Global Millennium: The Challenge of Islam**",** *Global Issues*, 1998/1999, Duskin/McGraw-Hill, Connecticut.
41. Este, de exemplu, cazul unui articol din 1992, intitulat „Jihad *vs* McWorld" (Benjamin R. Barber, *The Atlantic Monthly*, martie 1992, vol. 269, nr. 3). Articolul — datorită titlului și tezelor polemice — a devenit foarte popular, dar a stârnit și multe controverse, stând la baza a numeroase dezbateri în jurul întrebărilor dacă Jihadul înseamnă, într-adevăr, așa cum propusese Barber, „libanizarea lumii", dacă extremismul, fundamentalismul, fanatismul sunt proprietatea exclusivă a Islamului etc.
42. Edward Said, „Imposible Histories: Why the Many Islams Cannot Be Simplified", *Harper's*, iul. 2002.
43. David Zeidan, „The Islamic Fundamentalist View of Life as a Perennial Battle", *Middle East Review of International Affairs*, vol. 5, nr. 4, dec. 2001.

44. John Esposito, „Political Islam: Beyond Green Menace", *Current History*, ian. 1994.

45. Abdullahi Ahmed An-Na'im, „The Islamic Counter-Reformation", *New Perspectives Quarterly*, vol. 19, nr. 1, iarna 2002.

46. John Esposito, art. cit.

47. Edward Said, art. cit.

48. David Zeidan, art. cit.

49. Unal Gungodan, „Islamist Iran and Turkey, 1979-1989: State Pragmatism and Ideological Influences", *Middle East Review of International Affairs*, vol. 7, nr. 1, mart. 2003.

50. Samuel Huntington, „Osama bin Laden Has Given Common Identity Back to the West", *New Perspectives Quarterly*, vol. 19, nr. 1, iarna 2002.

51. *Idem*.

52. Nathan Gardels, „Civilizations out of Synch", *New Perspectives Quarterly*, vol. 19, nr. 1, iarna 2003.

53. Reuven Paz, „Middle East Islamism in the European Area", *Middle East Review of International Affairs*, vol. 6, nr. 3, sept. 2002.

54. Interesant este faptul că editorialul revistei *Global Perspectives* (vol. 20, nr. 2, iarna 2003) include Islamul „*soft*" printre cele mai importante tendințe ale viitorului imediat și mediu, alături de sentimentele antiglobalizare (tot „*soft*") și sentimentele antiamericane globalizate.

55. Akbar S. Ahmed, „Islam's Crossroads — Islamic Leadership", *History Today*, vol. 49, nr. 6, iun. 1999.

56. Bernard Lewis, „Islam and Liberal Democracy", *The Atlantic*, febr. 1993.

Globalizarea

1. Annabelle Sreberny, „The Global and the Local in International Communications", in James Curran, Michael Gurevitch (eds), *Mass Media and Society*, Oxford University Press, New York, 2000, p. 105.

2. Joseph Nye Jr., *The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone*, Oxford University Press, New York, 2002, p. 78.

3. Hubert Vedrine, *France in an Age of Globalization*, Brookings Institution Press, Washington, DC, 2001, p. 3.

4. Anthony Giddens, *Runaway World. How Globalization Is Reshaping Our Lives*, Routledge, New York, 2000, p. 22.

5. Bai Gao, *Japan's Economic Dilemma — The Institutional Origin of Prosperity and Stagnation*, Cambridge University Press, Cambridge, MA, 2001, „Introduction".

6. Brian Blouet, *Geopolitics and Globalization in the Twentieth Century*, Reaktion Books, London, 2001, p. 7.

7. *Ibid.*, p. 173.

8. Louis Uchitelle, „Some Economic Interplay Comes Nearly Full Circle, *New York Times*, 30 apr. 1988.

9. Joseph Nye Jr., *op. cit.*, p. 182.

10. Martin Wolf, „Will the Nation State Survive Globalization?", *Foreign Affairs*, ian.-feb. 2001.

11. Bai Gao, *op. cit.*, p. 22.

12. Cit. in *ibid.*, p. 23.

13. Anthony Giddens, *op. cit.*, p. 28.

14. *Ibid.*, p. 27.

15. *Report for the Council of Academies of Engineering and Technological Science*, cit. in Jay R. Mandle, Louis Ferleger, „Preface“, in Alan Heston (ed.), *Dimensions of Globalization. The Annals of the American Political and Social Science*, Sage, Thousand Oaks, London, 2000.

16. Lester C. Thurrow, „How Today's Economic Forces Will Shape Tomorrow's Future“, in Alan Heston (ed.), *op. cit.*, p. 30.

17. *Ibid.*, pp. 22-23.

18. Paul Hirst, Grahame Thompson, *Globalization in Question. The Intenational Economy and the Possibilities of Governance*, Polity Press, Cambridge UK, 1999, p. 68.

19. Daniel Yergin, „The World According to Daniel Yergin“, *Business Week Online*, vol. 17, nr. 19, 2002.

20. Martin Wolf, art. cit.

21. Anthony Giddens, *op. cit.*, p. 28.

22. *Ibid.*, p. 26.

23. *Ibid.*, p. 22.

24. Paul Hirst, Grahame Thompson, *op. cit.*, p. 119.

25. *Towards a New International Financial Architecture: Report of the Task Force of the Executive Committee in Economic and Social Affairs of the United Nations*, United Nations, New York, 1999.

26. Myron Frankman, „Beyond the Tobin Tax: Global Democracy and Global Currency“, in Alan Heston (ed.), *op. cit.*, p. 64.

27. Avinash Persuad, „The Knowledge Gap“, *Foreign Affairs*, mart.-apr. 2001.

28. James K. Galbraith, „Globalization: What It Is and What To Do About It“, in Alan Heston (ed.), *op. cit.*, p. 6.

29. Cit. in Clyde Prestowitz, *The Rogue Nation. American Unilateralism and the Failure of Good Intentions*, Basic Books, New York, 2003, pp. 112-113.

30. Clyde Prestowitz, *op. cit.*, p. 83.

31. Hubert Vedrine, *op. cit.*, p. 15.

32. Hamid Mowlana, *Global Information and World Communication*, Longman, New York, 1986, p. 211.

33. Annabelle Sreberny, art. cit., p. 107.

34. Michael Hardt, Antonio Negri, *Empire*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2000, p. 32.

35. Annabelle Sreberny, art. cit.

36. *Idem*.

37. Cit. in Peter L. Berger, „Introduction. The Cultural Dynamics of Globalization“, in Peter L. Berger, Samuel Huntington (eds), *Many Globalizations. Cultural Diversity in the Contemporary World*, Oxford University Press, New York, 2002.

38. Cit. in James D. Hunter, Joshua Yates, „In the Vanguard of Globalization“, in Peter L. Berger, Samuel Huntington (eds), *op. cit.*, p. 327.

39. Peter L. Berger, art. cit., p. 9.

40. James D. Hunter, Joshua Yates, art. cit., p. 348.

41. Peter L. Berger, art. cit.

42. Annabelle Sreberny, art. cit.

43. *Idem*.

44. *Ibid.*, p. 97.

45. Manfred B. Steger, *Globalization. A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York, 2003, p. 49.

46. Annabelle Sreberny, art. cit., p. 103.

47. Tamas Liebes, Elihu Katz, *The Export of Meaning*, Oxford University Press, New York, 1990.

48. *Ibid.*, p. 107.

49. Annabelle Sreberny, art. cit., p. 107.

50. David J. Londsdale, „Information Power: Strategy, Geopolitics and the Fifth Dimension", in Colin S. Gray, Geoffrey Sloan (eds), *Geopolitics, Geography and Strategy*, Frank Cass, London, 1999, p. 152.

51. Joseph Nye Jr., *The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone*, Oxford University Press, New York, 2002, p. 7.

52. *Ibid.*, p. 61.

53. *Idem.*

54. Joseph Nye Jr., William A. Owens, „America's Information Edge", *Foreign Affairs*, mart.-apr. 1996.

55. *Ibid.*, p. 64.

56. David J. Londsdale, art. cit.

57. *Ibid.*, p. 137.

58. Celelalte patru dimensiuni strategice sunt marea, pământul, aerul, spațiul.

59. David J. Londsdale, art. cit., pp. 137-144.

60. Martin Libicki, „The Emerging Primacy of Information", *Orbis*, vol. 40, nr. 2, primăvara 1996.

61. Robert O. Koehane, Joseph Nye Jr., „Power and Interdependence in the Information Age", *Foreign Affairs*, sept.-oct. 1998.

62. *Idem.*

63. *Ibid.*, p. 143.

64. *Ibid.*, p. 149.

Bibliografie

Ahmed, Akbar S., „Islam's Crossroads — Islamic Leadership", *History Today*, vol. 49, nr. 6, iun. 1999.

Ahmed, Akbar S., „Towards the Global Millennium: The Challenge of Islam", *Global Issues*, 1998/1999, Duskin/McGraw-Hill, Connecticut.

Al-Sowayegh, Abdulaziz, *Arab Petrol-Politics*, Croom Helm, London, 1984.

Anderson, Peter, Georg Wiessala, Christopher Williams (eds), *New Europe in Transition*, Continuum, London and New York, 2000.

An-Na'im, Abdullahi Ahmed, „The Islamic Counter-Reformation", *New Perspectives Quarterly*, vol. 19, nr. 1, iarna 2002.

Baer, M.D., „North American Free Trade", *Foreign Affairs*, toamna 1991.

Balnaves, Mark, James Donald, Stephanie Hemelryk Donald, *The Global Media Atlas*, Myriad Edition, 2003.

Barber, Benjamin R., *The Atlantic Monthly*, vol. 269, nr. 3, mart. 1992.

Bastide, Henri de la, *Patru călătorii în inima civilizațiilor*, Meridiane, București, 1994.

Bădescu, Ilie, „Europa și lumea în lumina geopoliticii. Spre o geopolitică a integrării europene", în *Geopolitica integrării europene*, Editura Universității din București, București, 2002.

Beddoes Z.M., „From EMU to AMU? The Case for Regional Currencies", în *Foreign Affairs*, iul.-aug., 1999.

Berger, Peter L., „Introduction. The Cultural Dynamics of Globalization", in Peter L. Berger, Samuel Huntington (eds), *Many Globalizations. Cultural Diversity in the Contemporary World*, Oxford University Press, New York, 2002.

Bergsten, Fred C., „America and Europe: Clash of the Titans?, *Foreign Affairs*, vol. 78, nr. 2, martie-aprilie 1999.

Bergsten, Fred C., „Globalizing Free Trade", *Foreign Affairs*, mai-iun., 1996.

Blouet, Brian, *Geopolitics and Globalization in the Twentieth Century*, Reaktion Books, London, 2001.

Blustein, Paul, „IMF Concedes Errors but Denies Aggravating the Crisis", *Washington Post*, 20 ian. 1999.

Bodocan, Vasile, *Geografie politică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1997.

Bolovan I., S. Bolovan, „Contribuții privind structura etnică și confesională a Transilvaniei în sec. XX", în Centrul de Studii Sabin Manuilă — Istorie și demografie transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995.

Braudel, Fernand, *Capitalism and Material Life. 1400-1800*, New York, Harper and Row, 1973.

Braudel, Fernand, *Gramatica civilizațiilor*, Meridiane, București, 1994, vol. I.

Brown, Lester, *Probleme globale ale omenirii. Starea lumii*, Editura Tehnică, București, 1996.

Brzezinski, Zbigniew, „A Geostrategy For Eurasia", *Foreign Affairs*, sept.-oct. 1997.

Brzezinski, Zbigniew, *Europa Centrală și de Est în ciclonul tranziției*, Diogene, București, 1995.

Brzezinski, Zbigniew, *Game Plan. How to Combat the US Soviet Contest*, The Atlantic Monthly Press, New York, 1986.

Brzezinski, Zbigniew, *Marea tablă de șah. Supremația americană și imperativele sale geostrategice*, Univers Enciclopedic, București, 2000.

Calder, Kent E., „The New Face of Northeast Asia", *Foreign Affairs*, ianuarie-februarie, 2001.

Chace, J., „The Pentagon's Superpower Fallacy", in *The New York Times*, nr. 48 907/martie, 1992.

Chase, R., Emily Hill, Paul Kennedy, „Pivotal States and US Strategy", *Foreign Affairs*, vol. 75, nr. 1, ian-feb. 1996.

Cohen, J. E., „How Many People Can the Earth Support?", în *Global Issues*, 98/99, Duskin/ McGraw-Hill, Connecticut.

Cohen, Saul Bernard, *Geography and Politics in a Divided World*, Methuen, London, 1964.

Cohen, Saul Bernard, *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publishers, Boston, 2003.

Conea, Ion, „O poziție geopolitică", *Geopolitica și geoistoria*, anul III, martie / aprilie 1944.

Conea, Ion, Anton Golopenția, Mihai Popa Vereș, *Geopolitica*, Ramuri, Craiova, 1940.

Coranul, traducere din arabă de Octavian Isopescul, Cartier, București, 1997.

Cremonam Marise (ed.), *The Enlargement of the European Union*, Oxford University Press, Oxford, 2003.

Defarges P. M., *Organizațiile internaționale contemporane*, Institutul European, Iași, 1998.

Dmitri Trenin, „Preobrazovanie vnești politiki Rossii", *Nezavissimaia Gazeta*, 5 febr. 1997.

Doran, C. F., „Canada's Role in North America", în *Current History*, dec. 1991, vol. 90, nr. 560.

Dornbusch, Rudiger, „Euro Fantasies", în *Foreign Affairs*, sept.-oct. 1996, vol. 75, no. 5.

El-Agraa, Ali M., *Regional Integration. Experience, Theory and Measurement*, Macmillan, Houndmills, 1999.

Emandi, Emil I., Gheorghe Buzatu, Vasile S. Cucu, *Geopolitica*, Glasul Bucovinei, Iași, 1994.

Eminescu, Mihai, *Opere*, vol. XII, Editura Eminescu, București, 1985.

Esposito, John, „Political Islam: Beyond Green Menace", *Current History*, ian. 1994.

Ezrati, Milton, „Japan's Aging Economics", *Foreign Affairs*, mai-iun. 1997.

Facts about Korea, Korean Information Service, Government Information Agency, 2002.

Fifield, Russel H., Etzel G. Pearcy, *Geopolitics in Principle and Practice*, Ginn, Boston, 1944.

Fontaine, Pascal, *Construcția europeană din 1945 până în zilele noastre*, Institutul European, Iași, 1998.

Frankman, Myron, „Beyond the Tobin Tax: Global Democracy and Global Currency", in Alan Heston (ed.), *Dimensions of Globalization. The Annals of the American Political and Social Science*, Sage, Thousand Oaks, London, 2000.

Fukuyama, Francis, „The US vs. the Rest", *New Perspectives Quarterly*, vol. 19, nr. 4, toamna 2002.

Galbraith, James K., „Globalization: What It Is and What To Do About It", in Alan Heston (ed.), *Dimensions of Globalization. The Annals of the American Political and Social Science,* Thousand Oaks: London, 2000.

Gao, Bai, *Japan's Economic Dilemma — The Institutional Origin of Prosperity and Stagnation*, Cambridge University Press, Cambridge, MA, 2001.

Gardels, Nathan, „Civilizations out of Synch", *New Perspectives Quarterly*, vol. 19, nr. 1, iarna 2003.

Geopolitica și geoistoria. Revistă română pentru sud-estul european, Societatea Română de Statistică, București, 1941-1944.

Géré, François, *Pourquoi les guerres? Un siècle de géopolitique*, Courier international, Larousse, Paris, 2002.

Giddens, Anthony, *Runaway World. How Globalization Is Reshaping Our Lives*, Routledge, New York, 2000.

Goldstein, Joshua S., *International Relations*, Longman, New York, 1999.

Gordon, B. K., „The Natural Market Fallacy", *Foreign Affaris*, mai-iun. 1998.

Gore, Al, *Earth in the Balance. Forging a New Common Purpose*, Earthscan Publication, London, 2000.

Gungodan, Unal, „Islamist Iran and Turkey, 1979-1989: State Pragmatism and Ideological Influences", *Middle East Review of International Affairs*, vol. 7, nr. 1, mart. 2003.

Hardt, Michael, Antonio Negri, *Empire*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2000.

Harvey, Robert, *Global Disorder*, Constable, London, 2003.

Haushofer, Karl, „Defense of German Geopolitics", in Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby, Paul Routledge, *The Geopolitics Reader*, Routledge, London and New York, 1998.

Haushofer, Karl, *De la géopolitique*, Fayard, Paris, 1986.

Henderson, Conway H., *International Relations. Conflict and Cooperation at the Turn of the 21st Century*, McGraw-Hill, Boston, 1999.

Herd, Graeme P., „Russia's Demographic Crisis and Federal Instability", in Graeme P. Hered, Anne Aldis (eds), *Russian Regions and Regionalism. Strength Through Weakness*, Routledge Curzon, London, 2003.

Heyden, Günter, *Critica geopoliticii germane*, Editura Politică, București, 1960.

Hirst, Paul, Grahame Thompson, *Globalization in Question. The Intenational Economy and the Possibilities of Governance*, Polity Press, Cambridge UK, 1999.

Hoogvelt, Aukie, *Globalization and the Post Colonial World. The New Political Economy of Development*, Palgrave, London, 2001.

Hunter, James D., Joshua Yates, „In the Vanguard of Globalization", Peter L. Berger, Samuel Huntington (eds), *Many Globalizations. Cultural Diversity in the Contemporary World*, Oxford University Press, New York, 2002.

Huntington, Samuel, „The Lonely Superpower", *Foreign Affairs,* mart.-apr. 1999.

Huntington, Samuel, *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, Antet, București, 1997.

Inalcik, Halil, *Imperiul Otoman. Epoca clasică*, Editura Enciclopedică, București, 1996.

Jeffries, Ian, *The New Russia. A Handbook of Economic and Political Developments*, Routledge Curzon, London, 2002.

John Williamson, (ed.), *Economic Consequences of Soviet Disintegration,* Institute for International Economics, Washington DC, 1993.

Kagan, Robert, *Of Paradise and Power. America and Europe in the New World Order*, Atlantic Books, London, 2003.

Kagan, Robert, William Kristol, „The Present Danger", *National Interest*, primăvara 2000.

Kennedy Paul, *Preparing for the 21st Century*, Random House, New York, 1993.

Kennedy, Paul, *The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, Random House, New York, 1987.

Koehane, Robert O., Joseph Nye Jr., „Power and Interdependence in the Information Age", *Foreign Affairs*, sept.-oct. 1998.

Krauthammer, Charles, „The New Unilateralism", *Washington Post*, 8 iun. 2001.

Kristof, Nicholas D., „The Rise of China"**,** *Foreign Affairs*, nov.-dec., 1993.

Krugman, P., „The Uncomfortable Truth about NAFTA", în *Foreign Affairs*, March/April, 1995, vol. 74, nr. 2.

Kupchan, C.A., „Reviving the West", *Foreign Affairs*, mai-iun. 1996.

Lacoste, Yves, *Dictionnaire de géopolitique*, Flammarion, Paris, 1993.

Lahiri, Sajal (ed.), *Regionalism and Globalization. Theory and Practice*, Routledge, London, 2001.

LeDonne, John P., *The Russian Empire and the World. The Geopolitics of Expansion and Containment*, Oxford University Press, New York, 1997.

Lentner, Howard H., *International Politics. Theory and Practice*, West Publishing Company, 1997.

Lewis, Bernard, „Islam and Liberal Democracy", *The Atlantic*, febr. 1993.

Libicki, Martin, „The Emerging Primacy of Information", *Orbis*, vol. 40, nr. 2, primăvara 1996.
Liebes, Tamas, Elihu Katz, *The Export of Meaning*, Oxford University Press, New York, 1990.
Lipset, Seymour Martin, „Canada and the United States: the Great Divide", *Current History*, dec. 1991.
Londsdale, David J., (1999). „Information Power: Strategy, Geopolitics and the Fifth Dimension", in Gray, Colin S., Geoffrey Sloan (eds), *Geopolitics, Geography and Strategy*, Frank Cass, London, 1999.
Long B. de *et al*., „The Case for Mexico's Rescue", în *Foreign Affairs*, mai-iun. 1996
Luttwak, Edward, „From Geopolitics to Geo-Economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce", *The National Interest*, nr. 20, vara 1990.
Mackinder, Halford J., *Democratic Ideals and Reality*, The Norton Library, New York, 1962.
Mahan, Alfred T., *The Influence of Sea Power upon History, 1660-1783*, Little, Brown and Company, Boston, 1894.
Mahan, Alfred T., *The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire*, Sampson Low, Maiston & Company, London, 1893.
Malița, Mircea, *Zece mii de culturi, o singură civilizație*, Nemira, București, 1998.
Mandle, Jay R., Louis Ferleger, „Preface", in Alan Heston (ed.), *Dimensions of Globalization. The Annals of the American Political and Social Science*, Sage, Thousand Oaks, London, 2000.
Mehedinți, Simion, *Politica de vorbe și omul politic*, București, 1920.
Mehedinți, Simion, S., *Antropogeografia și întemeietorul ei, Fr. Ratzel*, Atelierele grafice I. V. Socecu, București, 1904.
Michnik, Adam, „Polonia în jocul cu Rusia", *Gazeta Wyborcza*, nr. 95/1995.
Mills, John, *Managing the World Economy*, Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, 2003.
Minix, Dean, Sandra M. Hawley, *Global Politics*, Wadsworth Publishing Company, Belmont, 1998.
Monet, Jean, *Mémoires*, Fayard, Paris, 1976.
Mowlana, Hamid, *Global Information and World Communication*, Longman, New York, 1986.
Murawiec, Laurent, „Unda lungă a unei *Weltpolitik* chineze", in Arnaud Blin, Gérard Chaliand, François Géré (eds), *Puteri și influențe. Anuar de geopolitică și geostrategie 2000-2001*, Corint, București, 2001.
Narociniţkaia, Nina A., *Rossiia i budușcee evropeiskoe stroenie*, Nauka, Moskva, 1993.
Negoescu, Bebe, Gheorghe Vlăsceanu, *Terra, geografie economică*, Teora, București, 1998.
Ninkovich, Frank, *The Wilsonian Century. US Foreign Policy since 1900*, The University of Chicago Press, Chicago, 1999.
Nye, Joseph Jr., *The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone*, Oxford University Press, New York, 2002.
Nye, Joseph Jr., William A. Owens, „America's Information Edge". *Foreign Affairs*, mart.-apr. 1996.
Panitchpakdi, Supacha. *China and the WTO. Changing China, Changing the World Trade Organization*. John Willey & Sons, 2002.
Parker, Geoffrey, *The Geopolitics of Domination*, Routledge, London, 1981.
Parker, Geoffrey, *Western Geopolitical Thought in the Twentieth Century*, „German Geopolitik and its Antecedents", Croom Helm, London & Sydney, 1985.
Paz, Reuven, „Middle East Islamism in the European Area", *Middle East Review of International Affairs*, vol. 6, nr. 3, sept. 2002.
Penea, Zenovia-Doina, *Moneda Euro*, Editura Științifică, București, 2000.
Persuad, Avinash, „The Knowledge Gap", *Foreign Affairs*, mart.-apr., 2001.
Piel, Gerard, „Worldwide Development or Population Explosion: Our Choice", in *Global Issues 98/99*, Duskin/McGraw-Hill, Gutford, 1998.
Pozdneakov E.A., *Geopolitika*, Progress Cultura, Moskva, 1995.

Prestowitz, Clyde, *The Rogue Nation. American Unilateralism and the Failure of Good Intentions*, Basic Books, New York, 2003.

Prodi, Romano, *O viziune asupra Europei*, Polirom, Iași, 2001.

Ramonet, Ignaçio, *Geopolitica haosului*, Doina, București, 1998.

Revue Française de Géopolitique, nr. 1/2003, număr special „Géopolitique des Etats-Unis. Culture, interêts, stratégies".

Rourke, John, *International Politics on the World Stage*, Duskin/McGraw-Hill, 1999.

Russia, The Eurasian Republics and Central Eastern Europe", Duskin/McGraw-Hill, Connecticut, 1999.

Said, Edward, „Imposible Histories: Why the Many Islams Cannot Be Simplified", *Harper's*, iul. 2002.

Samuelson, R. J., „The Great Fog Over NAFTA", *Newsweek*, nov. 1993.

Sava, Ioan Nicu, *Geopolitica. Teorii și paradigme clasice. Școala geopolitică germană*, Info-Team, București, 1997.

Schlesinger Jr., Arthur, „The Immorality of Preemptive War", *New Perspectives Quarterly*, vol. 19, nr. 4, toamna 2002.

Schlosstein, Steven, *The End of the American Century*, Congdon and Weed, New York, 1989.

Schott, J., „Trading Blocs and the World Trading System", în *The World Economy*, vol. 14, nr. 1, 1991.

Serghei Rogov, „Five Challanges for Russia", *Foreign Policy Research Institute WIRE. A Catalyst for Ideas*, apr. 1997.

Sergounin, Andrei, „Russian Foreign Policy Thinking: Redefining Conceptions", *Working Papers*, Centre for Peace and Conflict, Copenhaga, nr. 11, 1993.

Soros, George, „Can Europe Work?", *Foreign Affairs*, mart.-apr. 1999, vol. 78, nr. 2.

Spulber, Nicolas, *Russia's Economic Transitions. From Late Tsarism to the New Millenium*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 288.

Sreberny, Annabelle, „The Global and the Local in International Communications", in James Curran, Michael Gurevitch (eds), *Mass Media and Society*, Oxford University Press, New York, 2000.

Steger, Manfred B., *Globalization. A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2003.

Teló, Mario (ed.), *European Union and New Regionalism. Regional Actors and Global Governance in a Post-Hegemonic Era*, Ashgate, Aldershot, 2001.

Thurrow, Lester C., „How Today's Economic Forces Will Shape Tomorrow's Future", in Alan Heston (ed.), *Dimensions of Globalization. The Annals of the American Political and Social Science*, Sage, Thousand Oaks, London, 2000.

Thurrow, Lester C., *Head to Head: the Coming Economic Battle Among Japan, Europe and America*, William Morow, New York, 1992.

Towards a New International Financial Architecture: Report of the Task Force of the Executive Committee in Economic and Social Affairs of the United Nations, United Nations, New York, 1999.

Toynbee, Arnold J., *Studiu asupra istoriei. Sinteză a volumelor VII-X de DC Somervell*, Humanitas, București, 1997.

Tsoukalis, Loukas, *What Kind of Europe*, Oxford University Press, Oxford, 2003.

Tuathail, Gearóid Ó Toal, „At The End of Geopolitics? Reflections on a Plural Problematic at the Century's End", Department of Geography, Virginia Tech., sept. 1996.

Uchitelle, Louis, „Some Economic Interplay Comes Nearly Full Circle, *New York Times*, 30 apr. 1988.

Vedrine, Hubert, *France in an Age of Globalization*, Brookings Institution Press, Washington, DC, 2001.

Vlăsceanu, Lazăr, Cătălin Zamfir (coord.), *Dicționar de sociologie*, Babel, București, 1993.

Wesley, Michael, „The Asian Crisis and the Adequacy of Regional Institutions“, *Contemporary Southeast Asia*, vol. 21, nr. 1, apr. 1999.

Williams, Lea, *Southeast Asia: A History*, New York, Oxford University Press, 1976.

Williams, William Appleman (ed.), *From Colony to Empire: Essays in the History of American Foreign Relations*, John Wiley & Sons, New York, 1972.

Wolf, Martin, „Will the Nation State Survive Globalization?“, *Foreign Affairs*, ian.-febr. 2001.

Yergin, Daniel, „The World According to Daniel Yergin“, *Business Week Online*, vol. 17, nr. 19, 2002.

Zeidan, David, „The Islamic Fundamentalist View of Life as a Perennial Battle“, *Middle East Review of International Affairs*, vol. 5, nr. 4, dec. 2001.